VII.
FALUKONFERENCIA

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN

VII. Falukonferencia

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN

VII. Falukonferencia

Szerkesztette:
KOVÁCS TERÉZ

MTA Regionális Kutatások Központja
Pécs, 2007

Lektor: Sarudi Csaba egyetemi tanár

ISBN 978 963 9052 91 8

Címlap: Solti tanya (Fotó: Csatári Bálint)
Ábrák: Fonyódi Valéria
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Felelős kiadó: Dr. Horváth Gyula főigazgató,
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
Nyomdai munkák: AGROINFORM Kiadó & Nyomda Kft.

Tartalom

PLENÁRIS ÜLÉS

Ficsor Ádám: Bevezető 15
Pásztohy András: Paradigmaváltás a vidékfejlesztésben. Mit tesz a Magyar Kormány a vidékfejlesztés elősegítése érdekében? 17
Csáki Csaba: A magyar mezőgazdaság fejlődésének dilemmái az EU-csatlakozás után 22
Kovács Teréz: A főfoglalkozású egyéni gazdák mentalitásvariációi 36
Kovács Katalin: A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei 45
Csatári Bálint: Tények az európai és a magyarországi vidékekről 2000 táján 59
Zbigniew Floriańczyk: A lengyel mezőgazdaság és a vidéki területek. A mezőgazdasági jövedelmek alakulása az Európai Unióhoz történő csatlakozást követő első néhány évben 68

MEZŐGAZDASÁG

Fertő Imre: A magyar agrárkereskedelem tartóssága az EU-csatlakozás előtt és után 85
Vincze Mária: A főbb mezőgazdasági termékek kínálatának alakulása a csatlakozás küszöbén Romániában 90
Szabó G. Gábor: Élelmiszer-gazdasági termelői szervezetek interdiszciplináris elemzése 98
Hódi Pál: Mórakert – egy sikeres mezőgazdasági és vidékfejlesztési modell 105
Schwarcz Gyöngyi: Aprófalvak és a mezőgazdaság 113
Széles Adrienn: A mezőgazdaság szerepe a fehérgyarmati kistérségben 121
Salamon Ildikó – Kettinger Anita – Koltai Judit Petra: A legeltetéses állattartás jelentősége 129
Harsányi Endre – Harsányi Gergely – Nagy Attila János: A földhasználat különböző típusainak befolyása a mezőgazdaságból élők életkörülményeire Magyarországon 136
Sipos Judit – Vásáry Miklós: Az agrártámogatások szerepe és jelentősége a vidékfejlesztésben 143
Kovács Richárd: Az EU-források és a tőke-abszorpciós képességünk 150
Vásáry Viktória: Integrált vidékfejlesztés avagy versenyképesség? 157

ALTERNATÍV GAZDASÁGFEJLESZTÉS

G. Fekete Éva: Aprófalvak üdülőfaluvá alakulása 169
Domján Erika: A közösségi marketing szerepe a falusi turizmus fejlesztésében 176
Rácz Katalin: Aprófalusi vállalkozások kapcsolatszerveződési mintái 183
Hekliné Herbály Katalin: A vállalkozások helyzete a vidéki térségekben 192

Koós Bálint: Köz- és magánszolgáltatások elérhetősége a rurális Magyarországon 201
Kanalas Imre: A vidéki térségek információs felzárkóztatásának esélyei 208
Lieszkovszky József Pál: Kisvasút a Nagy-Berekben. A balatonfenyvesi gazdasági vasút komplex turisztikai célú hasznosítása 217
Erdős Katalin: A falvak kulturális gazdasága 224
Tóth József: A multifunckionális foglalkoztatás lehetőségei a helyi gazdaságfejlesztésben 232
Mohácsi Márta: A Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum szerepe az Észak-alföldi régió vidékfejlesztési folyamataiban 239

ÖKOLÓGIA

Baranyi Béla: Bioenergetika és regionális tudomány – összefogás a vidéki Magyarország felzárkóztatásáért 249
Varjú Viktor: A biomassza-termelés mint fejlődési potenciál a rurális térségekben – környezetvédelem vagy könyezetszennyezés? 257
Szabó Gyula: A biomassza-hasznosítás kérdőjelei Magyarországon – nemzetközi tapasztalatok tükrében 266
Koncz Gábor: A biomassza energetikai célú hasznosításának természeti, társadalmi és gazdasági feltételei a gyöngyösi kistérségben 273
Nagyné Demeter Dóra: Az egyéni gazdaságok energetikai célú biomassza-termelésben betöltött szerepe a mátészalkai kistérségben 280
Balcsók István: Új alternatíva: a biomassza-hasznosítás társadalmi hatásai Szabolcs-Szatmár-Bereg hátrányos helyzetű kistérségeiben 287
Antal Z. László: Éghajlatváltozás – paradigmaváltás – falvak 295
Raffay Zoltán: Ökoturisztikai kezdeményezések a Dél-Dunántúlon 301
Vágány Zoltán: Natura 2000 területekhez kapcsolódó támogatási lehetőségek az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretében 313
Katonáné Kovács Judit: Az agrár-környezetgazdálkodás lehetőségei a vidéki Magyarországon 322
Koltai Judit Petra – Mazán Márió: Növénytermesztő ökológiai gazdaságok üzemgazdasági jellemzői 329
Fodor Krisztina: Közjavakat termelő mezőgazdaság? (A többfunkciós mezőgazdaság elmélete és hazai megvalósulásának esélyei) 335
Nagy János József: A kiskőrösi kistérség mint a globalizáció egy lokális alternatívája az energiaínség idején 342

TÁRSADALOM – KÖZÖSSÉG – KULTÚRA

Szekeres János: A ki nem próbált út 353
Osgyáni Gábor: Az aprófalvas térségekre jellemző kapcsolati háló szerkezeti modellje 360
Ragadics Tamás: Egyházi aktorok az Ormánsági közösségfejlesztésben 369
Bali János: A lokális tradíció és a helyi közösségszerveződés a falusi főzőfesztiválok tükrében 376
Máté Gábor: Természet, kultúra: a múlt és a jelen táji értékei Kárászon 385

Kiss Attila: A tanyai építészet és térhasználat kulturális értékei 394
Keresztesi József: Tatai tapasztalatok, tanulságok. A Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság 10 éves működéséről 399
Szabó András: A közösség mint szükséges erőforrás – avagy mi keresnivalója lehet(ne) falun egy nonprofit „plázának" 405
Hevessy Gábor – Baros Zoltán: A turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálata a helyi lakosság tapasztalatai alapján a Tisza-tónál 413

VIDÉKFEJLESZTÉS

Bódi Ferenc – Fekete Attila: Területfejlesztési források abszorpciója vidékies és városias térségekben 423
Ludescher Gabriella: A vidékfejlesztés „puha" módszerei 429
Kovács András Donát: A nemzeti parkok sajátos szerepe a kevésbé fejlett vidéki térségek fejlesztésében 436
Seres Antal: Vidékfejlesztés és vízgazdálkodás a Felső-Tisza vidékén 446
Kozsdáné Bata Mária – Szabóné Pap Hajnalka: A falusi örökség megőrzésének lehetőségei a vidékfejlesztésben az európai uniós csatlakozás előtt és után 449
Kovács Dezső: Az esélyegyenlőségről és egyenlő bánásmódról az AVOP pályázataihoz kitöltött esélyegyenlőségi adatlapok alapján 456
Nemes Gusztáv: Menedzsment vagy helyi kormányzás? – Sikeres akciócsoportok Spanyolországban 464
Finta István: A LEADER-program tapasztalatai és lehetőségei a Kelet-Mecsek térségében 474
Márkus Judit: LEADER-alapú partnerségépítés – pályázat vagy ennél több? 480
Bakti Krisztina – Enyedi Gábor: Helyi közösségek szerepe a vidékfejlesztésben 488
Angol nyelvű összefoglaló *496*
A kötet szerzői *501*

Content

PLENARY SESSION

Ficsor, Ádám: Introduction 15
Pásztohy, András: A paradigm shift in rural development. What does the government of Hungary do in order to promote rural development? 17
Csáki, Csaba: Dilemmas of the development of Hungarian agriculture after the EU accession 22
Kovács, Teréz: Different types of mentality of the full-time private farmers 36
Kovács, Katalin: The situation and development possibilities of the least developed micro-regions and settlements 45
Csatári, Bálint: Facts about the European and the Hungarian rural areas around the year 2000 59
Zbigniew Floriańczyk: Polish agriculture and rural areas – agricultural incomes during the first years after the accession to the EU 68

AGRICULTURE

Fertő, Imre: Positions of the Hungarian agricultural trade before and after Hungary's accession to the EU 85
Vincze, Mária: Supply of the main agricultural products in Romania on the eve of the EU accession 90
Szabó G., Gábor: An interdisciplinary analysis of food economy producers' organisations 98
Hódi, Pál: Mórakert – a successful model of agriculture and rural development 105
Schwarcz, Gyöngyi: Small villages and agriculture 113
Széles, Adrienn: The role of agriculture in the micro-region of Fehérgyarmat 121
Salamon, Ildikó – Kettinger, Anita – Koltai, Judit Petra: Significance of grazing animal husbandry 129
Harsányi, Endre – Harsányi, Gergely – Nagy, Attila János: Impact of the different types of land use on the living conditions of agricultural earners in Hungary 136
Sipos, Judit – Vásáry, Miklós: The role and importance of agricultural supports in rural development 143
Kovács, Richárd: EU resources and Hungary's capital absorption capacity 150
Vásáry, Viktória: Integrated rural development of competitiveness? 157

ALTERNATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

G. Fekete, Éva: The transformation of small villages into holiday resorts 169
Domján, Erika: The role of community marketing in the development of rural tourism 176
Rácz, Katalin: Patterns of the contacting activities of enterprises in small villages 183
Hekli-Herbály, Katalin: The situation of enterprises in the rural areas 192
Koós, Bálint: Access to public and private services in the rural Hungary 201

Kanalas, Imre: Chances of catching up the rural areas in ICT 208
Lieszkovszky, József Pál: Small train in the "Great Marsh". A complex tourism use of the narrow-gauge business railway of Balatonfenyves 217
Erdős, Katalin: Cultural economy in the villages 224
Tóth, József: Multifunctional employment possibilities in local economic development 232
Mohácsi, Márta: The role of the Centre of agricultural Sciences, University of Debrecen in the rural development processes of the North Great Plain region 239

ECOLOGY

Baranyi, Béla: Bioenergetics and regional science – collaboration for the catching up of the rural Hungary 249
Varjú, Viktor: Biomass production as a development potential in the rural areas – environmental protection or environmental pollution? 257
Szabó, Gyula: Question marks of the use of biomass in Hungary – in the light of the international experiences 266
Koncz, Gábor: Environmental, social and economic conditions of the use of biomass for energy production in the Gyöngyös micro-region 273
Nagy-Demeter, Dóra: The role of private holdings in the production of biomass for energy in the Mátészalka micro-region 280
Balcsók, István: A new alternative: social effects of the use of biomass in the backward micro-regions of Szabolcs-Szatmár-Bereg county 287
Antal Z., László: Climate change – paradigm shift – villages 295
Raffay, Zoltán: Ecotourism initiatives in the South Transdanubian region 301
Vágány, Zoltán: Support possibilities connected to the Natura 2000 areas in the framework of the New Hungary Development Plan 313
Katona-Kovács, Judit: Possibilties of agro-environmental management in the rural Hungary 322
Koltai, Judit Petra – Mazán, Márió: Management characteristics of the plant cultivating ecological farms 329
Fodor, Krisztina: Agriculture producing public goods? The theory of multi-functional agriculture and the chances of its implementation in Hungary 335
Nagy János, József: The Kiskőrös micro-region as a local alterative to globalisation in the time of scarcity of energy 342

SOCIETY – COMMUNITY – CULTURE

Szekeres, János: The road not walked 353
Osgyáni, Gábor: The structural model of social networking typical in the areas consisting of small villages 360
Ragadics, Tamás: Clerical actors in community development in the Ormánság micro-region 369
Bali, János: Local traditions and local community organisation – through the cooking festivals of the villages 376
Máté, Gábor: Nature and culture: local values of the past and present in Kárász 385
Kiss, Attila: Cultural values of the architecture and space use in the scattered farms 394

Keresztesi, József: Experiences and lessons from Tata. Of the 10 years of operation of the Zoltán Magyary Society People's College 399
Szabó, András: Community as a necessary resource – what a non-for-profit "shopping centre" could do in the villages 405
Hevessy, Gábor – Baros, Zoltán: Survey of the socio-economic impacts of tourism on the basis of the experiences of inhabitants at the Tisza Lake 413

RURAL DEVELOPMENT

Bódi, Ferenc – Fekete, Attila: Absorption of regional development resources in rural and urbanised areas 423
Ludescher, Gabriella: The "soft" methods of rural development 429
Kovács, András Donát: The special role of national parks in the development of the backward rural areas 436
Seres, Antal: Rural development and water management in the Upper Tisza Region
Kozsda-Bata, Mária – Szabó-Pap, Hajnalka: Possibilities of the preservation of village heritage in rural development before and after the EU accession 449
Kovács, Dezső: Of the equality of chances and equal treatment – as seen from the equality forms filled out with the applications for Agriculture and Rural Development Operational Programme 456
Nemes, Gusztáv: Management or local governance? – Successful action groups in Spain 464
Finta, István: Experiences and possibilities of the LEDAER programme in the Eastern Mecsek region 474
Márkus, Judit: Partnership building on the basis of the LEADER programme – tendering or more than this? 480
Bakti, Krisztina – Enyedi, Gábor: The role of local communities in rural development 488
English summary *496*
Authors of the essays *501*

BEVEZETŐ

Ficsor Ádám

Kedves Olvasó!

A VII. pécsi falukonferencia kötetének előszavában rendhagyó módon olyan aktuális kérdésekről szeretnék szólni, amelyek megoldást nyújthatnak a kötet egyes pontjain felmerülő kérdésekre, problémákra. Ez egyáltalán nem teszi az elhangzott előadásokat és az előadásokban kikristályosodó rengeteg munkát haszontalanná, hiszen mit érne a szakpolitika tudományos alapok, kutatások nélkül. Pontosan ezek a fórumok teremtik meg a lehetőséget arra, hogy széles szakmai körökben viták és egységes álláspontok alakuljanak ki, melyeket aztán figyelembe kell venni és érvényesíteni kell a kormányzati döntéshozatali mechanizmus során.

Hazánkban a vidékfejlesztés sajátos korszakba érkezett. Az elmúlt másfél évtizedben a központilag biztosított területi kiegyenlítő fejlesztési források nem mindenhol hozták meg a várt eredményt. Különösen a vidéki kistelepülések kerültek mind rosszabb helyzetbe, aminek az a következménye, hogy manapság sok tekintetben alulmotiváltak és kevéssé vállalkozó kedvűek a vidék szellemi, gazdasági vezetői. A kormányzatnak eltökélt szándéka, hogy segítse, kimozdítsa a falusi térségeket a gazdasági, szociális, szolgáltatási depresszióból.

A csupán materiális gazdaság- és fejlesztéspolitika nem vezet sikerre olyan kistelepüléseken, ahol az elemi szolgáltatások fenntartására sincs megfelelő népességszám, mégis elvárt és elvárható a szolgáltatásokhoz való hozzájutás időbeli és térbeli reális megoldása. A kormányzati források a jövőben nem zárhatják ki eleve a rurális területek esetleg kevéssé gazdaságosnak tűnő fejlesztéseit.

Ma a falunak két képe él a köztudatban: az *elesett falu és az erős falu.*

Az elesett falu képe a rendszerváltás óta zajló folyamatokból ered. A falu a változások vesztese, itt halmozódtak fel a legkomolyabb társadalmi-gazdasági problémák. A falura számos esetben mint megoldandó problémák tömegére, kiemelten kezelendő hátrányos helyzetű területre tekintünk, ahol súlyos probléma a munkanélküliség, az elöregedő korszerkezet, a rossz egészségügyi helyzet, az alulképzettség, a szolgáltatások hiánya.

Az erős falu viszont a globalizáció sivatagában lévő oázis, amely egyszerre jelenti az urbánus térségek minőségi élelmiszerellátását, a természetközeliségben fenntartott tájat, a népi hagyományok őrzőjét és azt a magasabb életminőségű lakóhelyet, ahol zaj- és zsúfoltságmentes, tiszta levegőjű környezetben, kis közösségben nevelődnek gyermekeink. Emiatt *az erős falu stratégiai érték.*

A Kormány annak tükrében készítette el az Új Magyarország Vidékfejlesztés Programot és támogatási rendszerét, hogy 2014-re, a jelenlegi uniós támogatási ciklus végére, Magyarország falvai kivétel nélkül az erős faluhoz vezető útra léphessenek.

Létrejönnek azok a helyi közösségek, amelyek saját problémáik és erősségeik mentén hivatottak összeállítani vidékfejlesztési stratégiájukat. Az önrendelkezés alapelvét maximálisan szem előtt tartva, a helyben élők által elkészített vidékfejlesztési stratégiák alapján kezdődhet el a közösségek fejlesztési céljainak megvalósulását szolgáló projektek támogatása. A stratégiák minősítése során kidolgozottságuk, megvalósíthatóságuk és fenntarthatóságuk alapján kerülnek kiválasztásra a helyi közösségek közül azok a LEADER-csoportok, melyek az elkövetkező hét év során közel kétmilliárd forint forrással valósíthatják meg az elképzeléseiket. Ugyanakkor a nem LEADER közösségek is jelentős, szintén milliárdos nagyságrendű fejlesztési támogatást kapnak – némileg kötöttebb felhasználásra, gazdaság- és életminőség-fejlesztésre.

Bízom abban, hogy törekvéseink és a helyi döntésformálók kezdeményezőkészsége meghozza eredményét. Személyes jövőképem, hogy az uniós források felhasználásával, munkahelymegtartó és -teremtő gazdaságfejlesztő beruházásokkal csökken a magyar falvakban a munkanélküliség, növekszik az elérhető szolgáltatások mennyisége és minősége. Mindezek szükségszerűen a vidéki élet felértékelődéséhez, hosszabb távon pedig a népességfogyás és elöregedés csökkenő üteméhez vezetnek.

Hiszem, hogy tudunk élni a lehetőséggel és bízom abban, hogy a felvázolt folyamat a magyar falvak egészét érintve megy végbe, az erős falu kialakulásáért.

PARADIGMAVÁLTÁS A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN.
MIT TESZ A MAGYAR KORMÁNY A VIDÉKFEJLESZTÉS ELŐSEGÍTÉSE ÉRDEKÉBEN?

Pásztohy András

Az európai uniós csatlakozással új távlatok nyíltak a magyar mezőgazdaság és vidékfejlesztés előtt. Bár a tárca nevében már 1998-ban megjelent a „vidékfejlesztés" fogalma, a komplex (azaz nemcsak agrár) vidékpolitika nem jelent meg valós szakpolitikai stratégiai tartalommal. Az Európai Unióban is viszonylag „új" politikának számít a vidékfejlesztés, ami mintegy két évtizedes múltra tekint vissza. A hazai gyakorlatban a SAPARD előcsatlakozási alap indulása óta beszélhetünk „nem kizárólag agrárjellegű vidékfejlesztésről".

2007-től az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikájában is gyökeres változás következett be, hiszen az önálló alapként működő *Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap* (EMVA) forrásainak jelentős része a vidéki gazdaság és életminőség javítását szolgálja. Ennek megfelelően az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégia és Program közvetlenül és közvetetten a vidék felemelkedését segíti elő. A 2007–2013-as tervezési időszak keretein belül az EMVA-ból mintegy *1300 milliárd Ft* uniós forrás áll rendelkezésünkre agrár- és vidékfejlesztési célra. Emellett az Európai Mezőgazdasági Garanciaalapból (EMGA) *1500 milliárd Ft* jut a mezőgazdaságból élők közvetlen jövedelemkiegészítésre. Ugyanakkor azzal számolunk, hogy a vidéki területeken az EMVA nyújtotta lehetőségek kiegészülnek az Új Magyarország Fejlesztési Terv végrehajtását szolgáló strukturális források foglalkoztatást növelő fejlesztéseivel, a vidéki térségekben történő mikrovállalkozásokat a szolgáltatások színvonalát növelő fejlesztési programok, a regionális operatív programok, valamint más ágazati programok (pl. környezetvédelmi és energetikai operatív program) forrásaival. *Mind az Európai Unió közösségi források, mind a hazai források jó arányú és takarékos felhasználását szolgálja a programok összehangolása, a tevékenységek és támogatási célok, területek pontos lehatárolása.*

Magyarország számára ez a fejlesztési időszak történelmi jelentőségű, évtizedekre meghatározza több, a vidékfejlesztés szempontjából kiemelkedő ágazat fejlődését.

Célunk: A versenyképes, a fenntartható fejlődést és gazdálkodást megalapozó mezőgazdaság megteremtése; a vállalkozások sokszínűségének fenntartása, innovációra való ösztönzése, a piaci szemléletmód erősítése; az életképes birtokszerkezet és racionális, környezettudatos földhasználat ösztönzése; illetve a vidéki gazdaság és életminőség javítása, egy hatékony falupolitika megvalósítása.

A stratégia és a program megalkotását a partnerség jegyében széles körű társadalmi egyeztetés, illetve folyamatos párbeszéd kísérte. Előadásokkal, fórumokkal, véleménynyilvánítási lehetőségek megteremtésével és honlapok folyamatos aktualizálásával tettük átláthatóvá a folyamatot, hogy elősegítsük a konszenzusra épülő stratégia kialakulását, társadalmi elfogadottságát.

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program stratégiai célkitűzései (tengelyei) az Európai Unió által biztosított kereteken belül, a magyar adottságokat és sajátosságokat figyelembe vevő, komplex fejlesztéseket nyújtanak. A négy tengely által biztosított források jó lehetőséget nyújtanak hazánk kiváló természeti és humánerőforrásainak maximális kihasználásra.

- Az I. tengely keretén belül *a szántóföldi növénytermelés mellett az állattartási és a feldolgozóipari ágazat korszerűsítése, valamint az energianövények termesztése és a kertészet irányába történő elmozdulást teszik lehetővé.* Mindezek a versenyképességet, a szerkezetváltást és a modernizációt szolgálják (47%, 630 Mrd Ft/7 év – évi 90 Mrd Ft).
- A II. tengely *az agrár-környezetvédelemre és a racionális földhasználatra* helyezi a hangsúlyt (32%, 442 Mrd Ft/7 év – évi 63 Mrd Ft).
- A III. tengelyen belül a *vidékfejlesztés* kap helyet. Célja *a vidéki gazdaság fejlődésének támogatása és a vidéki életminőség javítása a természeti és kulturális örökség megőrzése* (11,5%, 150 Mrd Ft/7év – évi 21 Mrd Ft).
- Erősödik a LEADER-típusú szemléletmód, és folytatódik a LEADER-program is, a jelenleginél nagyságrenddel nagyobb forrással (5,5%, 71,6 Mrd Ft/7év – évi 10,2 Mrd Ft).

A vidékfejlesztési célok megvalósítását a mezőgazdaságtól nem lehet várni, de elválasztani sem. A vidékfejlesztési programalkotás során széleskörűen figyelembe vettük az elképzeléseket: ennek megfelelően a források döntő részben a gazdaságfejlesztést, a munkahelyek megtartását és bővítését, illetve a vidéki életminőség javítását szolgálják.

Az ÚMVP vidékfejlesztési részének tervezett átfogó fejlesztési céljai az alábbiak:

1. Általános gazdaság- és vállalkozásfejlesztés
2. Közösségi célú fejlesztések (életminőség-javítás)
3. Kapcsolódó humánerőforrás- és kapacitásfejlesztés (képzés, tájékoztatás)

1. Az *általános gazdaság- és vállalkozásfejlesztési* célokra előirányzott közel *110 milliárd Ft* támogatási keretből az alábbi intézkedéseken keresztül valósulnak meg:

- Mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása (85,2 Mrd Ft)
- A turisztikai tevékenységek ösztönzése (26,6 Mrd Ft)
- A mezőgazdasági alaptevékenységből kiinduló diverzifikálást fejlesztés (7,6 Mrd Ft)

2. Ezt egészítik ki *a vidéki térségekben az életminőséget javító* közösségi célú fejlesztések, melyekre közel *60 Mrd Ft* áll rendelkezésre a következő években. Ez a cél az alábbi intézkedéseken keresztül valósul meg:

- A vidéki gazdaság és lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások (500 és 2000 fő közötti településeken olyan terek létrehozása, melyek megakadályozzák, hogy a még meglevő szolgáltatók elhagyják a településeket) (30 Mrd Ft)
- Falumegújítás és -fejlesztés (20 Mrd Ft)
- A vidéki örökség megőrzése és fenntartható fejlesztése, melyen belül további két alintézkedés különböztethető meg:
  - a vidéki örökség megőrzése (9,6 Mrd Ft)
  - Natura 2000 fenntartási tervek készítése (0,6 Mrd Ft)

3. Természetesen a program tervezése során figyelemmel kell lenni a *kapacitásfejlesztésre* (melyre mintegy 19 Mrd Ft áll rendelkezésre), számos esetben a források hatékony felhasználásának gátja az ismeretek, a képzettség hiánya.

- Készségek elsajátítása és a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozásának és végrehajtásának ösztönzése (11,78 Mrd Ft)
- Az érintett gazdasági szereplők képzése és tájékoztatása (7 Mrd Ft)

A vidékfejlesztés intézményrendszere

Az Európai Unió is fontosnak tartja – és törvényi garanciát is ad –, hogy a vidékfejlesztést szolgáló források hatékonyan szolgálják a vidék fejlődését. Az intézkedések végrehajtásában kiemelten fontos a *Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat* felállítása és a *vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet* koordinációja mellett működő *Helyi Vidékfejlesztési Irodák* szerepe. A III–IV. tengely programozása tekintetében a LEADER stratégiát alkalmazzuk.

A program vidékfejlesztési intézkedéseinek és a LEADER-programnak a lebonyolítása szándékaink szerint az alábbi lépések mentén valósul meg:

1. Kiválasztásra kerültek a *Helyi Vidékfejlesztési Irodák* (HVI) Budapest kivételével 167 statisztikai kistérségben.
2. Első lépésben a HVI-k a potenciális új *LEADER akciócsoportok (vidékfejlesztési közösségek) szerveződését segítik elő* (2007. július–szeptember). A cél az ország teljes területének lefedése potenciális akciócsoportokkal, akár a statisztikai kistérségi határok szabad átlépésével is.

3. 2007 októberében az *Irányító Hatóság* (IH) *kiválasztja*[1] *a potenciális akciócsoportokat* (kb. 150 db), melyek megkezdik a helyi vidékfejlesztési stratégiai terv kidolgozását.
4. 2007. november – 2008. február között a potenciális LEADER-csoportok *elkészítik* helyi vidékfejlesztési stratégiájukat (komplex módon a III. és IV. tengelyre) a HVI-k szakmai segítségnyújtása mellett.
5. 2008. február–márciusban az elkészült tervek alapján az *IH kiválasztja a LEADER akciócsoportokat* (kb. 70 db). A kiválasztott akciócsoportok jogi formát alakítanak (egyesület). Egy-egy nyertes akciócsoport a hét év során átlagosan mintegy 2 Mrd Ft fejlesztési összeg felett diszponál majd, mely a III. tengelyes intézkedésekre és a LEADER-programra fordítható.
6. 2008. március–áprilisban a ki nem választott akciócsoportok területén a HVI-k koordinálása, támogatása mellett *Helyi Vidékfejlesztési Közösségekké* (HVK) *alakulnak a korábbi potenciális LEADER akciócsoportok,* melyek a korábban elkészített tervek átdolgozásával *Helyi Vidékfejlesztési Tervet* (HVT) *készítenek* (a III. tengelyre). A HVK-k átlagosan mintegy 1 Mrd Ft fejlesztési forrás felett rendelkeznek a hét év során, mely a III. tengelyes intézkedésekre fordítható (a fejlesztési források mértékére kalkuláció készül a lakosság-, településszám és a hátrányos helyzet függvényében).
7. A tervezési folyamattól függetlenül 2007 őszén több, ún. *horizontális vidékfejlesztési támogatási konstrukció* is elindul (ezen jogcímek nem képezik a LEADER-tervek és a helyi vidékfejlesztési tervek részét). Az elinduló jogcímek:
   a) A mezőgazdasági alaptevékenységre épülő diverzifikáció
   b) Integrált szolgáltató központok kialakítása (500 és 2000 fő közötti településeken olyan terek jöhetnek létre, amelyek a meglevő szolgáltatások helyben maradását ösztönzik).
   c) Falu- és tanyagondnoki szolgálat fejlesztése (buszbeszerzés).
   d) Natura 2000 tervek kidolgozása.
8. 2008. május–júniusban a LEADER-csoportok és a HVK-k által elkészített tervek alapján *kezdődhet meg a vidékfejlesztési intézkedések* – mikrovállalkozás-fejlesztés, turisztikai fejlesztések, falumegújítás, örökségmegőrzés, integrált szolgáltató és közösségi terek, valamint a LEADER – meghirdetése, lebonyolítása.
9. *A LEADER akciócsoportoknak és a HVK-knak a területükről benyújtott pályázatok értékelésében szerepe lesz,* biztosítva ezáltal a kidolgozott

[1] Végül az Irányító Hatóság száz akciócsoportot választott ki helyi vidékfejlesztési terv kidolgozására, és azok lefedték az ország potenciálisan számításba jövő egész területét. Azaz, az eddigiektől eltérően nagyobb LEADER-csoportok alakultak (A szerk.).

tervekhez való igazodást, valamint a helyi, térségi szempontok érvényesülését.

10. A HVI-nak minden egyes esetben az a szerepe, hogy tájékoztatást adjon az elérhető vidékfejlesztési intézkedésekről. Pályázati kérelmet hozzájuk lehet benyújtani, de azok csak befogadják és továbbítják a pályázatokat. Tehát az elsődleges értékelést, a pontozást sem ők végzik el, hanem csupán felhívják a figyelmet az esetleges hibákra és a hiányzó mellékletekre. A nyertes LEADER-ről értesítik a LEADER-közösségeket, a nem nyertes csoport esetében pedig előkészítik a pályázatot döntésre a HVK részére. A LEADER-csoport értékeli a pályázatokat és jóváhagyásra felterjeszti az MVH-hoz, aki formai és tartalmi ellenőrzést fog végezni.

A vidékfejlesztés társadalmasításának elősegítésére egy széles társadalmi körnek szóló információs rendszer alakul ki. Kiemelt feladatot kapnak a párbeszéd kialakításában (kormányzati szinte, kormányzat és a vidéki szereplők között, vidéki szereplők egymás közötti párbeszéde), érdekegyeztető fórumok és képzések szervezésében, tanácsadási feladatokban. Természetesen a vidékpolitika akkor lehet sikeres, ha a kormány a rendelkezésre álló mintegy 8000 milliárd forintnyi forrásból – melyet különböző tárcák kezelnek – szinergikus kapcsolat révén a különböző programok mentén (országos, ágazati, regionális és területi szinten) összehangolja. Ezzel megvalósul a folyamatos, valós szükségletekre épülő, innovatív kezdeményezések megvalósítását célzó szakmai fejlesztés és tervezés lehetősége, egy ambiciózus és megvalósítható falukép, vonzó vidéki életforma megalkotása. Továbbá egyfajta monitoring és társadalmi, civil kontroll funkció is kialakul, mely által a rendszer érzékenyebbé válik az egyedi és strukturális problémákra és a hibák folyamatos korrigálásának lehetősége is megteremtődik.

Történelmi közös felelősségünk – kormányzat, intézmények, önkormányzatok, érdekvédelmi és szakmai szervezetek, vállalkozások, termelők –, hogy összefogjunk és minél hatékonyabban használjuk fel a rendelkezésre álló forrásokat. Célunk, hogy olyan integrált vidékfejlesztési szemlélet, vidékpolitika és falufejlesztés alakuljon ki, mely hosszú távon biztosítja a vidéki térségek fenntartható fejlődését, és elősegíti a helyi közösségek partnerségre épülő, együttműködéseken alapuló megerősödését mind a gazdasági versenyképesség, mind a társadalmi kohézió szempontjából.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK DILEMMÁI AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN

Csáki Csaba

A rendszerváltás utáni évek mélyreható változásokat hoztak a magyar vidék életében. Az EU-csatlakozás újabb fordulópontot jelentett ebben. Különösen sokat változott a magyar mezőgazdaság. Ma már az agrárágazat szerepe a nemzetgazdaságban lényegesen kisebb, mint a 90-es évek elején. A mezőgazdaság azonban továbbra is a vidék legjelentősebb, az ország számottevő részén meghatározó gazdasági ágazata. A magyar falu és a magyar vidék jövője szempontjából alapvető jelentőségű, tehát a mezőgazdaság további fejlődése, az hogy az ágazat milyen mértékben és hogyan tud alkalmazkodni napjaink új kihívásaihoz.

Gyorsan változó globális feltételrendszer

A világgazdaság felgyorsult fejlődése, a globalizáció messzemenően hat a mezőgazdaságra. A hazai mezőgazdasági fejlődés nem választható el ezektől a tendenciáktól. Napjaink egyik kihívása ezen változások megértése és az adekvát válasz megtalálása.

A jövőt formáló tényezők közül első helyen a *kereslet átalakulását* kell említeni. A kereslet változása több új elemet tartalmaz. Kétségtelen, hogy továbbra is jelentős a gabonafélék iránti kereslet növekedése, ennek üteme azonban fokozatosan mérséklődik (*Csáki* 1999). A gabonaféléken belül az emberi fogyasztás céljait szolgáló termelés mellett egyre jelentősebbé válik az állatállomány takarmány és a bioenergia termelés alapanyag igénye. A fejlődő világ egyre gyorsabban növekvő városaiban kialakuló ma már több százmilliós középosztály élelmiszerigénye eltér a szegényebb országok tradicionális élelmiszerkeresletétől. Markánsan növekszik a gyümölcs- és zöldségfélék, valamint az állati termékek iránti kereslet. Nem véletlenül beszélnek állattenyésztési „forradalomról" a fejlődő világban (FAO 2003). A fejlődő országokban a hús- és tejfogyasztás két évtized alatt közel megduplázódik, mialatt a fejlett világban előre jelzett növekedés csupán 10% körüli.

Globálisan jelentősen növekednek a biztonságos, egészséges élelmiszerek iránti igények. A fejlett országokban egyre meghatározóbbá válik a biológiailag tiszta, minőségi termékek iránti kereslet. Ugyanakkor az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás mennyiségi mutatói nem növekednek, sőt, egyes termékeknél – például a gabonaféléknél – tartós csökkenés figyelhető meg a folyamatos minőségi javulással párhuzamosan.

Új fejlemény a bioenergia termelés alapanyagai iránti növekvő igény. A fosszilis energiahordozók gyorsan emelkedő árai és csökkenő készletei felértékelték a mezőgazdaságban rejlő energiatermelési lehetőségeket. A biomassza mellett az olajos növények és a gabonafélék, mindenekelőtt a kukorica is egyre inkább számításba vehetőek az energiatermelés alapanyagaiként. Ma még a bioenergia termelés inkább a jövő lehetősége, amellyel kapcsolatosan további hatékonysági, gazdaságossági és környezeti vizsgálatokra van szükség. Nem kétséges azonban, hogy a bioenergia termelés alapanyag igénye a mezőgazdaság iránti kereslet egyik meghatározójává válhat már a közeli években is.

Fontos tényező *az árak alakulása* a nemzetközi piacokon. Évtizedeken keresztül a tradicionális mezőgazdasági termékek csökkenő relatív árai voltak jellemzőek. Az elmúlt években számos jele van annak, hogy megáll a relatív árak csökkenő trendje, és várhatóan a mezőgazdasági termékek piacán inkább áremelkedés érvényesül. Az állati termékek és egyes zöldség-gyümölcsfélék vonatkozásában az áremelkedési trend már most egyértelmű. A mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőtlen tény a mezőgazdasági világpiaci árak nagymértékű volatilitása. Ez különösen a hús- és tejtermékek, valamint az olajos növények kategóriájában érvényesült.

Az elmúlt évtized egyik legmarkánsabb változása az *integrált vertikális termékpályák* kialakulása és mind jelentősebb szerepe. Ez a jelenség párosult az *élelmiszerkereskedelem* gyorsuló és egyre nagyobb mértékű koncentrációjával a szuper és a hipermarketek nagymértékű térhódításával. Az élelmiszer-feldolgozás és -kereskedelem egyre magasabb fokon integrálja az élelmiszer-termelés és -fogyasztás teljes folyamatát az alapanyag termeléstől a végső fogyasztóig. Közép-Kelet-Európában is rendkívüli sebességgel halad előre ez a folyamat. A vezető öt kereskedelmi lánc ma már hazánkban kétharmadát, Lengyelországban felét adja az összes élelmiszer forgalomnak. A többségében multinacionális élelmiszer-kereskedelmi láncok saját beszerzési rendszerrel, speciális fizetési és ösztönzési, módszerrel működnek, alapvetően átalakítva a mezőgazdasági piacok hagyományos struktúráit és erőviszonyait.

A mezőgazdasági termelés meghatározói között említendő a *mezőgazdasági népesség elöregedése,* amely különösen a fejlett és közepesen fejlett országokban figyelhető meg. *Ez párosul a fokozódó környezeti gondokkal* és a természeti környezet megőrzésének nehézségeivel. A környezeti problémák különösen súlyosak a fejlődő világ egyes részein, ahol a növekvő népesség és az általa vég-

zett mezőgazdálkodás és a természeti környezet harmóniája megbomlott. Gyorsan pusztul a legelők jelentős része, különösen a szárazabb területeken. A hagyományos mezőgazdasági technológiák tartalékai kimerülnek és a műtrágya felhasználás marginális hatékonysága csökken (*Evenson–Collin* 2003). A mezőgazdasági termőföldek nagysága az iparosítás, a városfejlesztés és az erózió következtében folyamatosan csökken. Fokozott szükség van tehát a világ minden részén a környezetbarát mezőgazdasági technológiák fejlesztésére, és a fenntartható mezőgazdasági fejlődés követelményeinek hangsúlyosabb érvényesítésére.

A mezőgazdaság változó globális feltételrendszerén belül fontos elem a termelést befolyásoló *agrárpolitikai és intézményi környezet* alakulása. A folyamatban lévő WTO tárgyalások eredményei számottevően hatnak majd a mezőgazdasági termelés agrár- és kereskedelempolitikai feltételrendszerére mind a fejlődő, mind pedig a fejlett világban (*Martin–Anderson* 2006). A nemzetközi piacok elkerülhetetlen liberalizációja remélhetőleg megkönnyíti a fejlődő országok termékeinek piacra jutását (amennyiben a megfelelő minőségű és mennyiségű termék rendelkezésre áll). A fejlett országokban számolni kell viszont a tradicionális mezőgazdasági támogatási rendszer átalakulásával és ezzel együtt a növekvő piaci versennyel is.

Új hangsúlyok a mezőgazdasági termelésben

A modern nagyüzemi állattenyésztési technológiák könnyen alkalmazhatóak a világ különböző részein, alapvetően átformálva az állattenyésztésről kialakult hagyományos képet. Az állattenyésztési technológiák fejlődése azonban egyre nehezebb helyzetet teremt a kisüzemek és a családi gazdaságok számára. A közelmúltban készült elemzések és előrejelzések egyértelművé teszik, hogy nyitott piaci versenyben csak azok a termelők tudnak fennmaradni, akik képesek termelési méreteik számottevő növelésére a baromfi és a sertés szektorban, sőt a tejtermelésben is.

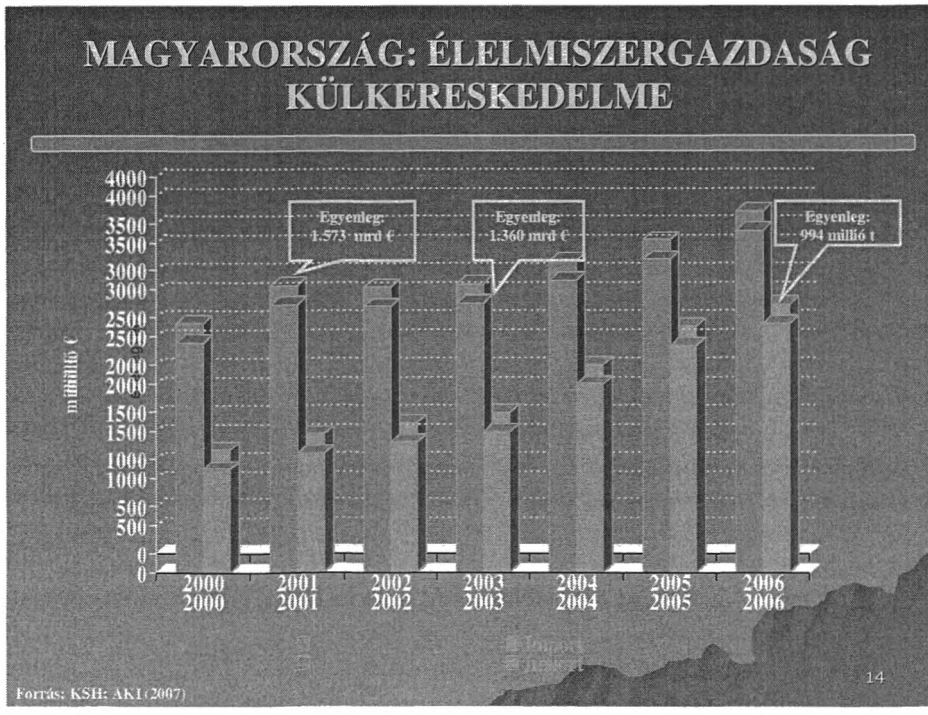
Az elkövetkező években a mezőgazdasági termelésben – várhatóan – egyre gyakrabban és *mind súlyosabban jelentkeznek a környezeti problémák.* Az intenzív mezőgazdasági termelési rendszerek környezetkárosító hatásának mérséklése fokozott erőfeszítéseket igényel. Számos elemző szerint a környezeti szempontból fenntartható mezőgazdasági termelés megvalósítása egyre komolyabb kihívássá válik. Nincs ok a vészharang kongatására, azt azonban látni kell, hogy a termőtalajok állapotának romlása, és az egyre szűkösebbé váló vízerőforrások a jelenlegi mezőgazdasági technológiák mellett jelentősen fékezhetik a mezőgazdasági termelés globális növekedését.

A magyar mezőgazdaság mai helyzetének néhány jellemzője

A magyar mezőgazdaság nehéz két évtizedet tudhat maga mögött. Úgy tűnik, a rendszerváltással összefüggő reformok, a tulajdonosváltás és az agrárpolitikai cikkcakkok megnehezítették a magyar mezőgazdaság alkalmazkodását a változó nemzetközi környezethez, illetve felkészülését az EU-tagság által teremtett új körülményekre.

Az alkalmazkodási gondok és a szektor állapotának legfontosabb kifejezője az, hogy a magyar mezőgazdaság és élelmiszertermelés szintje továbbra is mintegy 20%-kal elmarad a rendszerváltás előtti szinttől. Mindez párosul a magyar élelmiszertermelés pozíció- és piacvesztésével belföldön és külföldön egyaránt. A 2000-es években a mezőgazdaság kivitele ugyan számottevően bővült, a növekmény mintegy egymilliárd euró 2000 és 2006 között. Ezzel párhuzamosan azonban az élelmiszer behozatalunk több mint megduplázódott. Így az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi egyenlege másfélmilliárd euróról 2006-ban 994 millió euróra csökkent (*1. ábra*). Negatív teljesítményünk különösen szembetűnő, ha összehasonlítjuk a többi új tagország agrárexport adataival. Lengyelország

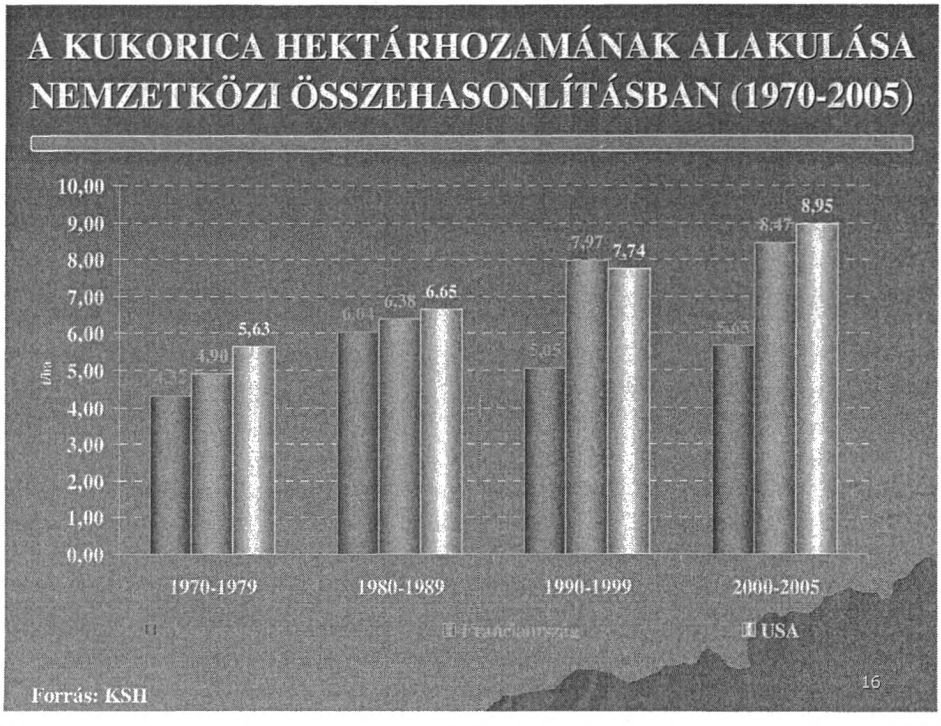
1. ábra

élelmiszergazdasági külkereskedelmi egyenlege például a 2002. évi 337 millió euró hiányról 2006-ban 2.1 milliárd euró többletre változott.

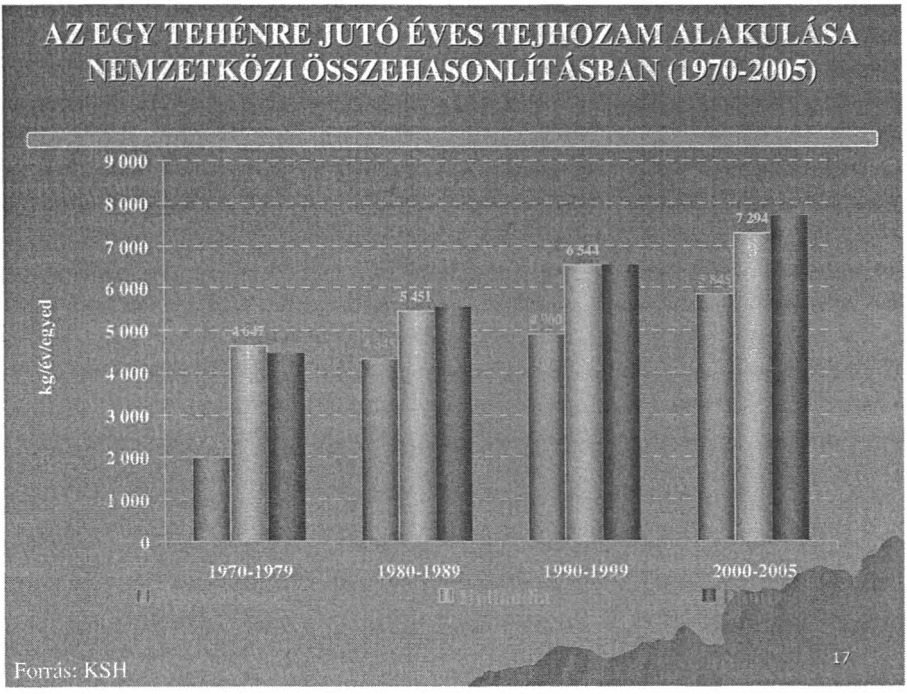
A külkereskedelmi teljesítményekben a magyar mezőgazdasági termelés egyre inkább korlátozott és csökkenő versenyképessége jut kifejezésre. Egyértelműen növekedett lemaradásunk az EU 15-höz képest a fontosabb termékek átlag hozamaiban. Továbbra is elmaradnak az állati termékek fajlagos hozamai a nyugat-európai szinttől. Mindez megmutatkozik az egy hektárra jutó termelési érték alacsony szintjében is. 2004-ben a magyar mezőgazdaság 1129 euró bruttó termelési értéket állított elő egy hektáron, míg a német mezőgazdaság 2145 eurót, a dán mezőgazdaságban pedig az egy hektárra jutó bruttó termelési érték 2859 euró volt (*2–4. ábra*).

2. ábra

Egészében véve kedvezőtlen tény a magyar mezőgazdaság termelési szerkezetének extenzív irányú változása. Az állattenyésztés súlya jelentős mértékben visszaesett az elmúlt években (*5. ábra*). Az ágazat részesedése a bruttó mezőgazdasági kibocsátásból 2006-ban csupán 39,3% volt, szemben a 80-as évekre

3. ábra

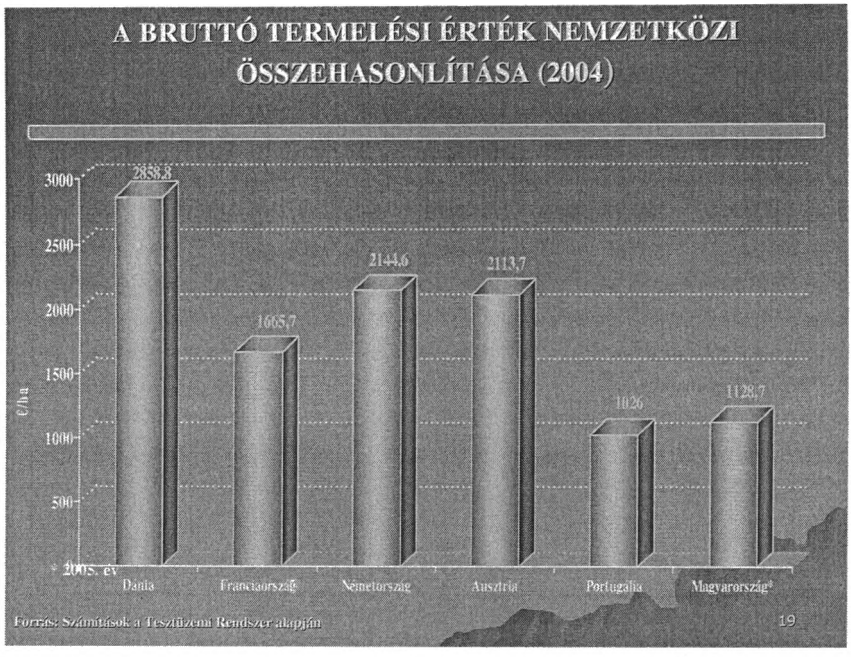

jellemző 50% körüli részesedéssel. Az extenzív irányú elmozdulást nem kompenzálta a növénytermesztés intenzívebbé válása, bár fellendülés mutatkozik a kertészeti ágazatokban. Az extenzívebb mezőgazdasági termelés egyértelműen kevesebb munkalehetőséget és jövedelmet kínál a vidéki lakosság számára.

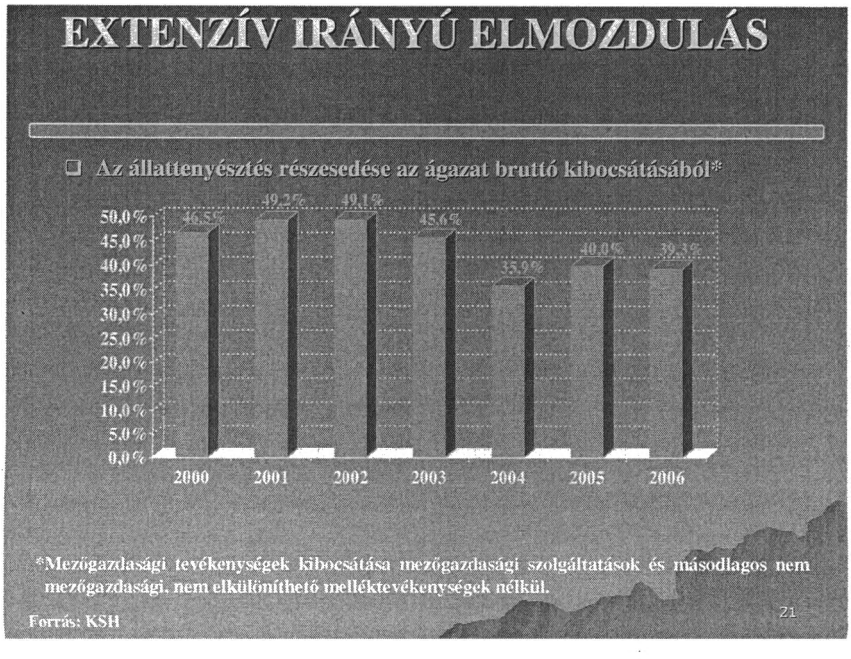
A mezőgazdaság helyzete természetesen még további mutatókkal is elemezhető lenne. Ezek közül csupán az ágazat jövedelem helyzetével foglalkozunk. A mezőgazdasági termelés tartósan jövedelmezőségi gondokkal küzd. Az ágazat jövedelem mérlegét tartósan pozitívvá az EU-tagság eredményeként megnövekedett támogatások tették. Érdemes áttekinteni az *1. táblázat* adatait. E szerint a velünk együtt csatlakozott országok közül a magyar mezőgazdasági termelők részesedtek 2006-ban a legnagyobb egységnyi területre jutó közvetlen támogatásban (SAPS+top up[1]). Ez a tény különösen azért elgondolkodtató, mert ahogyan erről az előzőekben már szó esett, a magyar mezőgazdaság teljesítménye elmaradt a többi új tagország eredményei mögött.

[1] SAPS = uniós forrásból kifizetett egységes területalapú támogatás; top up = hazai költségvetésből kifizetett kiegészítő támogatás.

4. ábra

A BRUTTÓ TERMELÉSI ÉRTÉK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA (2004)
€/ha
3000
2500
2000
1500
1000
500
0
2858,8
1665,7
2144,6
2113,7
1026
1128,7
2005. év
Dánia
Franciaország
Németország
Ausztria
Portugália
Magyarország
Forrás: Számítások a Tesztüzemi Rendszer alapján
19

5. ábra

EXTENZÍV IRÁNYÚ ELMOZDULÁS
Az állattenyésztés részesedése az ágazat bruttó kibocsátásából*
50,0%
45,0%
40,0%
35,0%
30,0%
25,0%
20,0%
15,0%
10,0%
5,0%
0,0%
46,5%
49,2%
49,1%
45,6%
35,9%
40,0%
39,3%
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
*Mezőgazdasági tevékenységek kibocsátása mezőgazdasági szolgáltatások és másodlagos nem mezőgazdasági, nem elkülöníthető melléktevékenységek nélkül.
Forrás: KSH
21

1. táblázat

KÖZVETLEN TÁMOGATÁSOK ALAKULÁSAözvetlen [SAPS+top up*]/ha

EUR/ha

Tagállam	Ref. hozam t/ha	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011-2013
Csehország	4,20	145,7	159,0	172,2	185,5	212,0	238,5	265	265
Magyarország	4,73	149,5	161,0	174,3	208,6	238,4	268,2	298	298
Lengyelország	3,00	104,0	113,4	122,9	132,3	151,2	170,1	189	189
Szlovákia	4,06	140,8	153,6	166,4	179,2	204,8	230,4	256	256
EU-10	** 4,80	138,6	151,2	163,8	176,4	201,6	226,8	252	252
EU-15	4,77	270,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5	300,5
EU-10 / EU-15	1,8	46,4	50,3	54,3	58,7	67,1	75,3	83,8	83,8

*top up: nemzeti költségvetésből
**Becslés
Forrás: DG AGRI, Country Reports

24

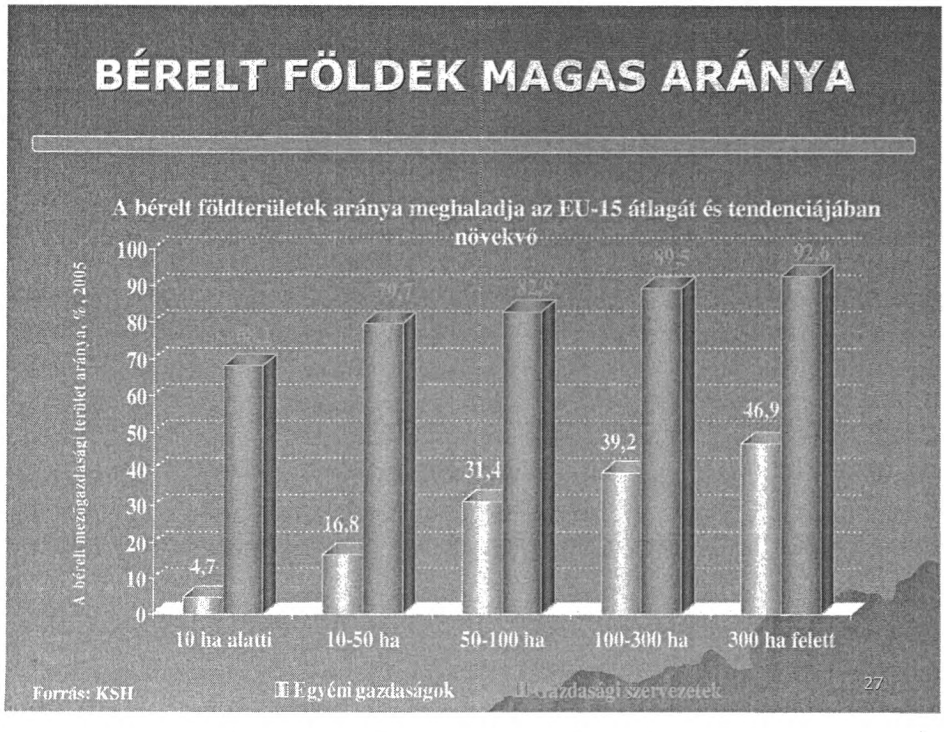
Problémák és feszültségek

A magyar mezőgazdaság jelenlegi gondjai és problémái jelentős részben az elmúlt két évtized magyar agrárpolitikájában gyökereznek. A mezőgazdasági rendszerváltás – amelynek szükségszerűsége egyébként nem vonható kétségbe – alapvetően a politika által vezérelt folyamatként zajlott le, amelyben a gazdasági racionalitás legfeljebb másodlagos szempontként játszott szerepet. Az egymást követő kormányok agrárpolitikája rövid távú, választásokra koncentráló célokat követett. Nem született meg egy szélesebb konszenzuson alapuló agrárstratégia, amely alapján az ágazat felkészülhetett volna az EU-csatlakozás által teremtett új körülményekre. A mezőgazdaság a csatlakozás előtti periódusban is komoly támogatásokhoz jutott. Ez a támogatáspolitika azonban nem állította a versenyképesség, a hatékonyság javítását egyértelműen a középpontba. A hatalmas támogatási összeg jelentős része piaci és jövedelemtámogatás formájában került szétosztásra, és így nem szolgálta a termelési alapok és a versenyképességet meghatározó technológiák fejlesztését. A csatlakozást közvetlenül meg-

előző időszakban jelentős késedelmet szenvedett a közös agrárpolitika működtetéséhez szükséges intézményi struktúra kialakítása és többek között a SAPARD-program megvalósítása. Mindezek eredményeként elmondható, hogy az EU-tagságra az új tagországok közül hazánk mezőgazdasága készült fel az egyik legkevésbé.

Az elmúlt két évtized változásai eredményeként duális gazdaságstruktúra jött létre, a földtulajdon rendkívüli mértékű elaprózódásával. Az ötven hektár feletti gazdaságok az összes gazdaság 1,3%-a használja a földterület 40%-át. A 4–5 ezer nagyüzem mellett 20–30 ezer konszolidált családi gazdaság működik. A kisüzemek száma mintegy 180 ezerre tehető. Ezt egészíti ki mintegy 700 ezer gazdaságként nyilvántartott háztartás, amelyek átlagosan 2–3 hektár földdel rendelkeznek. A nagyüzemek zömében bérelt földön gazdálkodnak (*6. ábra*), és jelentős részük még a nagyüzemi gazdálkodás korábbi periódusából öröklött

6. ábra

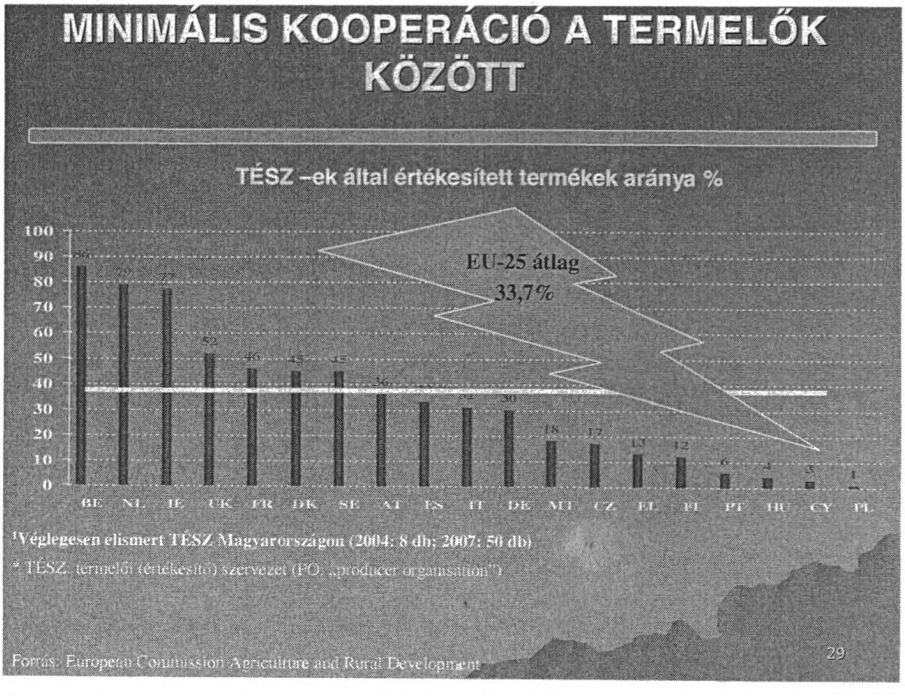

hatékonysági gondokkal és krónikus tőkehiánnyal küszködik. A családi gazdaságokra ugyancsak a tőkehiány a jellemző. A 180 ezer kisüzem fennmaradásáért küzd meglehetősen széttagoltan és magára hagyatva. A mezőgazdasággal is

foglalkozó 700 ezer háztartás zömében saját fogyasztásra termel és képtelen az átalakuló mezőgazdasági piacokba való integrálódásra. Ez a struktúra egyértelműen kedvezőtlen a versenyképesség és a hatékonyság szempontjából.

A mai magyar agrárvilág egyik legsúlyosabb gondja a megváltozott piaci körülményekhez való alkalmazkodás. Az elmúlt évtizedben az agrártermékek piacai forradalmi átalakuláson mentek keresztül. A multinacionális élelmiszer feldolgozó és kereskedelmi cégek megjelenése, a szupermarketek és a hipermarketek térhódítása új feltételeket és követelményeket teremtett a mezőgazdasági termelők számára. Ebben a helyzetben a termelők összefogására, együttes cselekvésére van szükség a termékek értékesítésében ahhoz, hogy az integrálódó piacokon ne kerüljenek kiszolgáltatott helyzetbe. A szükséges alkalmazkodás nem könnyű a nagyüzemek számára sem, bár nagyobb méreteikből eredően pozícióik valamivel kedvezőbbek. Szinte reménytelen azonban a kistermelők helyzete, valamiféle marketing kooperáció és összefogás hiányában. Sajnos ma még, ahogyan ez a *7. ábrából* látható, az új tagországok viszonylatában is minimális a kooperáció a mezőgazdasági termelők között. Az EU átlagában a termékek 33,7%-a kerül piacra a kisebb üzemekből termelői értékesítő szervezetek közreműködésével. Ez az arány Magyarországon 2006-ban kevesebb mint 5%.

7. ábra

A jelenlegi helyzetben további aggodalomra okot adó fejlemény a magyar mezőgazdaság termelési struktúrájának sajátos alakulása. Ahogyan erről már szó volt, a globális piacokon egyértelműen az intenzívebb mezőgazdálkodást igénylő termékek, elsősorban az állati termékek, valamint a kertészet termékei irányában, és mindezek mögött a magas minőségű biológiailag tiszta termékek irányában mozdul el a kereslet. Nálunk viszont folytatódik az állattenyésztés visszaesése, amely a vidéki foglalkoztatás szempontjából is kedvezőtlen és várat magára az intenzívebb növénytermesztés kibontakozása. Ezzel szemben szinte eufória kíséri a bioenergia termelés alapanyagainak bővítését. Nem kétséges, hogy a bioenergia részarányának növelése fontos európai stratégiai célkitűzés. Az sem kétséges, hogy a gabonatermelésre szakosodott közepes méretű üzemek számára ez az irány egy hosszú távú perspektivikus lehetőség. Kérdéses azonban, hogy a magyar állattenyésztés jövője veszélyeztethető-e a bioenergia alapanyag-termelés túlzott bővítésével.

A magyar agrárvilág ma súlyosan megosztott. Ez a megosztottság egyre inkább akadályozza a jövőt megalapozó stratégiák kidolgozását és az ezek végrehajtásához elkerülhetetlen együttes cselekvést. A magyar agrárium egyik része, zömében a nagyobb üzemek igyekeznek alkalmazkodni a változó környezethez és az EU-tagság által teremtett lehetőségekhez. Ezzel együtt nem törődik a leszakadókkal, a kicsikkel és a vidék speciális problémáival. Az agrárvilág másik része vehemensen elutasít mindent, ami nagy, több hungarikumot és biotermékeket akar, és nem veszi tudomásul a magyar mezőgazdaság számára adott realitásokat. A két tábor között minimális a párbeszéd, és ez a megosztottság a jövő szempontjából alapvető fontosságú döntések elodázását eredményezi.

Hogyan tovább?

A magyar mezőgazdaság jövőjének megalapozása átgondolt széleskörű konszenzusra épülő stratégiát igényel. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program és a közös agrárpolitika reformjával összefüggő dokumentumok érintik a legfontosabb teendőket, és alapvetően helyes irányokat jelölnek meg a jövő fejlődése számára. Továbbra is hiányzik azonban az az operatív stratégia, amely alapján csökkenthető a magyar agrárvilág megosztottsága, és amelyet az agrárium szereplőinek jelentős része elfogad.

Nem kétséges, hogy a mezőgazdaság egésze szempontjából a versenyképesség erősítése és az ezt szolgáló intézkedések a legfontosabbak. Ez egy olyan komplex feladat, amely magába kell foglalja a tudás és az ismeretek bővítését, a beruházást, fejlesztést és a kapcsolódó infrastrukturális, valamint logisztikai beruházásokat.

A tudomány eredményeire épülő gyors technológiai fejlesztés nagyon lényeges prioritás. A nemzetközi kereslet a nagy értékű, intenzív művelést igénylő

kertészeti termékek és az állattenyésztés termékei felé torlódik el, általában egyértelműen nő az igény a biztonságosabb, magasabb minőségű élelmiszerek iránt. Olyan termelési eljárások kifejlesztésére van igény, amelyekkel a fajlagos hozamok számottevően növelhetőek a környezet károsodása nélkül, a szűkülő természeti erőforrás bázis mellett. Hatalmas kihívások ezek a mezőgazdasági, biológiai és ökológiai tudományok számára, hiszen a jövő igényeinek kielégítéséhez nem elég csupán egy-egy termék termőképességének növelése, a komplex mezőgazdasági termelési rendszerek, vagyis a teljes élelmiszer termelés termelékenységének és nem utolsósorban a minőségének a növelésére van szükség. Ehhez a mezőgazdasági kutatási ráfordítások olyan mértékű és ütemű növelése kell, amely a tudományt képessé teszi e hatalmas feladat teljesítésére, a korszerű nemesítés és a modern biológia lehetőségeinek kihasználására. Globális elemzések egyértelműen a mezőgazdasági kutatások magas hatékonyságát bizonyítják. Ennek ellenére még a fejlett országok túlnyomó többségében, így hazánkban is a mezőgazdasági kutatási ráfordítások csökkenése figyelhető meg. A magánszektor ugyan egyre nagyobb szerepet tölt be a mezőgazdasági kutatásokban, úgy tűnik, hogy ez a csökkenő állami támogatást csak egyes területeken képes pótolni.

A mezőgazdasági termékek iránti kereslet változásairól már szóltunk. Fontos ismételten hangsúlyozni, hogy *a kereslet változása a korábbiaknál nagyobb mértékű alkalmazkodást és átalakulást igényel* a magyar mezőgazdaságtól. Egyrészt globálisan átalakul a kereslet szerkezete. Fokozatosan csökken a gabonafélék iránti igények dominanciája. A fejlődő országok hagyományos élelmiszer fogyasztási szokásaival szemben a fejlődő világ gyorsan növekvő, magasabb jövedelemmel rendelkező középosztálya új, a fejlett országok élelmiszer fogyasztási struktúrájához hasonló igényekkel jelentkezik. Ennek eredményeként a kertészeti termékek gyümölcs- és zöldségfélék, valamint az állati termékek iránti kereslet kielégítésére való törekvés fogja meghatározni a mezőgazdasági termelésben végbemenő strukturális változásokat. Másrészt – ahogyan erről már ugyancsak szóltunk – átalakul a termelők és a piac kapcsolata. Egyre nagyobb mértékben érvényesül a vertikálisan szervezett élelmiszerláncok és ezen belül a forradalmian átalakuló élelmiszer kereskedelem dominanciája. A termelők ehhez történő alkalmazkodása, az új piaci viszonyokba történő beilleszkedés a közeljövő egyik legfontosabb feladata. Egyértelműen segítséget és támogatást igényel a termelők, különösen a kisebb gazdaságok együttműködése termékeik piacra jutása érdekében. Törekednünk kell arra, hogy az értékesítő szövetkezeteken keresztül megvalósuló eladások közelítsenek legalább az e területen élenjáró új tagországok, mint pl. Csehország szintjéhez.

A mezőgazdaságunkra jellemző a termelők és a *gazdaságok sokszínűsége.* Évek óta folyik a kisüzem-nagyüzem vita, amely gyakran politikai színtérre is terelődik. Hatékony mezőgazdasági termelés különböző méretekben folytatható.

A kisüzemnek és a nagyüzemnek egyaránt lehetnek előnyei meghatározott körülmények és emberi feltételek között. Ezért a jövő kihívásaira való felkészülés a gazdaságok sokszínűségének elfogadását igényli az agrárpolitikában. Ennek a talaján viszont differenciált agrárpolitika alkalmazására van szükség, amely nem a kicsiből akar nagyot, vagy a nagyból kicsit csinálni, hanem az egyes gazdaságtípusok sajátosságaihoz igazodó eszközökkel nyújt támogatást. A nagyüzemek számára a gazdasági feltétel rendszer transzparenciája a legfontosabb. Általában képesek a piac lehetőségeinek a kihasználására és saját érdekeik hatékony képviseletére, amennyiben diszkrimináció-mentes a környezet. A közép- és kisüzemek viszont körülményeikhez és feltételeikhez igazított hatékony támogatást igényelnek. Ezért megfelelő hangsúlyt kell kapjon az agrárpolitikában a kisüzemek fejlődésének és piacokhoz való alkalmazkodásának segítése.

A földtulajdon megosztottsága súlyos korlát a mezőgazdasági termelők számára. A jövő egyik kulcskérdése, hogy képesek leszünk-e a hatékonyabb földhasználatot segítő intézkedések megvalósítására. A szétaprózott földtulajdon a tulajdoni korlátokkal együtt ma már a fejlődés egyik legfontosabb akadálya. A tulajdoni korlátok enyhítése vagy teljes feloldása átgondolt földrendezési politikával együtt, meggyorsíthatja az új erőforrások beáramlását a mezőgazdaságba és segítheti az állattenyésztés és az öntözés rehabilitációját.

Az állam és a magánszféra tevékenységének magasabb szintű koordinálása ugyancsak lényeges prioritás. A mezőgazdaság fejlődése a magánszektoron alapul. Nem nélkülözhető azonban továbbra sem az állami segítség és nem utolsó sorban a hatékony ellenőrzés. A termelés és a piac követelményei tehát az állami és a magánszféra hatékonyabb együttműködését igénylik. Az állami szerepvállalás egyre kevésbé a közvetlen beavatkozás és pénzügyi támogatás formájában kell megvalósuljon. Az átalakuló mezőgazdaság és élelmiszerpiacok körülményei között az állam legfontosabb feladata a biztonságos és egészséges élelmiszer-termelés garantálása, valamint a piaci működés szabályainak és intézményi feltételeinek fokozatos fejlesztése.

Nemcsak a mezőgazdaság van átalakulóban, hanem a környező gazdaság is. Nagyon fontos a *mezőgazdaság és a vidék új típusú szintézisének létrehozása,* amelyben a mezőgazdasági termelés és a vidék nem mezőgazdasági jellegű gazdasága szerves egységet alkot. Ebben a keretben felértékelődik a helyi kezdeményezések és a kis közösségek szerepe, összekapcsolva a vidéki életfeltételek általános javítására, a vidék felzárkóztatására irányuló törekvésekkel.

A mezőgazdaság hosszú távú fejlődésének alapfeltétele *a vidéki fizikai és szociális infrastruktúra kiemelt fejlesztése.* Nemzetközi vizsgálatok szerint különösen a világ fejletlenebb régióiban az úthálózat fejlesztése és bővítése egyben az egyik legfontosabb mezőgazdasági célú beruházás is. A tudás és a szakismeretek szerepének előtérbe kerülése a mezőgazdaságban a vidéki oktatás fontosságára irányítja a figyelmet. Egészében tehát a jövő mezőgazdasága elvá-

laszthatatlanul összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével és e nélkül nehezen képzelhető el (*Csáki* 2006).

A magyar mezőgazdaság adottságai és hagyományai alapján továbbra is meghatározója és mozgatója lehet a magyar falu fejlődésének. Ezt a szerepet azonban csak akkor tudja betölteni, ha a magyar agrárium szereplői megértik a környező világ fejlődésének tendenciáit, és képesek lesznek az együttes, racionális cselekvésre a jövőt meghatározó kritikus kérdésekben.

Hivatkozások

Csáki Csaba 1999: Középtávú tendenciák a világ agrárpiacain. Közgazdasági Szemle, 46. évf. 297–306.

Csáki Csaba 2006: A város és vidéke napjainkban. A Falu, ősz. 5–12.

Evenson, Robert E. – D. Collin, 2003: „Assessing the Green Revolution, 1960 to 2000." Science, 300: 758–762.

FAO, 2003: Markets for Non Traditional Agricultural Exports. FAO, Rome.

Martin Will – Kim Anderson 2006: The Doha Negotiations on Agriculture: What Could They Deliver? American Journal of Agricultural Economics. Volume 88. Number 5.

A FŐFOGLALKOZÁSÚ EGYÉNI GAZDÁK MENTALITÁSVARIÁCIÓI*

Kovács Teréz

Az OTKA és a Bábolna Rt. támogatásával az MTA Regionális Kutatások Központjában az elmúlt években kutatás folyt arról, hogy a rendszerváltás után hogyan alakult az egyéni gazdálkodás. E kutatás keretén belül fontos szerepet kapott a főfoglalkozású egyéni gazdák gazdasági mentalitásának a vizsgálata.

Főfoglalkozású egyéni gazda alatt azt a gazdálkodót kell érteni, akinek van egy saját tulajdonban (vagy részben bérletben) levő gazdasága, amelyben valamilyen mezőgazdasági tevékenység folyik, és ő ott teljes munkaidőben, azaz főfoglalkozásban, egy személyben fizikai munkát végez és a gazdaságot is irányítja. A főfoglalkozású egyéni gazdák adózási szempontból lehetnek családi gazdák, egyéni vállalkozók vagy őstermelők.

Nincs KSH-kimutatás arról, hogy hány főfoglalkozású egyéni gazda van ma Magyarországon. Mindennek ellenére megkíséreltem megbecsülni a számukat. Abból indultam ki, hogy 2005-ben 58 ezer egyéni vállalkozó volt a mező-, erdő-, vadgazdaság és halászat (a továbbiakban mezőgazdaság)[1] területén, de a mezőgazdasági egyéni vállalkozók többsége a mezőgazdasági tevékenységét nem fő-, hanem mellékfoglalkozóként végzi. Ugyanakkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a fenti évben 194 ezer fő volt (ami az összfoglalkoztatottak 5%-át[2] tette ki). Becslésem szerint e 194 ezer mezőgazdasági foglalkoztatott közül *20 ezerre tehető a főfoglalkozású egyéni gazdák száma,* akik a családtagokat és alkalmazottakat is beleszámítva megközelítőleg további 30 ezer főt alkalmaznak állandó jelleggel. Tehát a főfoglalkozású egyéni gazdák irányítása alatt dolgozik a mezőgazdasági foglalkoztatottaknak legalább egynegyede, azaz körülbelül 50 ezer fő. Továbbá nagyon jelentős az általuk alkalmazott idénymunkások, azaz napszámosok száma.

* A tanulmány az OTKA 43290. sz. kutatás keretén belül készült.

[1] Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 2005. 52.

[2] Az összfoglalkoztatottak száma 3901,5 millió fő (2005).

A kutatás ismertetése

Az elemzéshez 2005-ben élettörténeti interjúkat készítettem harminc[3] gazdával. Ezek közül kiválasztottam a tíz legtipikusabb élettörténetet, amelyeket az alábbiakban bemutatok.

A megkérdezett főfoglalkozású egyéni gazdák az ország különböző területeiről kerültek kiválasztásra. Az élettörténeti interjúkba 40 év feletti férfi gazdákat vontam be, mert olyan személyeket szerettem volna megkérdezni, akik a szocializmusban is dolgoztak már, és a rendszerváltás után a vállalkozáshoz szükséges képességeket bizonyítottan nem az iskolapadban sajátították el. Azért kérdeztünk csak férfiakat, mert a főfoglalkozású egyéni gazdák főleg férfiak, továbbá az azonos nemhez való tartozás megkönnyítette az egymás közötti összehasonlíthatóságot. Az interjúban azt kértük, hogy mondják el az életüket 10 éves koruktól napjainkig. A kérdezésben a beszélgetést arra irányítottuk, hogy a gazdálkodással kapcsolatos élettörténeti eseményekre koncentráljanak. Ezen túl a megkérdezetten múlott, hogy élete melyik koráról mit és mennyit beszél el. Egyes esetekben nemcsak a megélt múltról, hanem a családban a meginterjúvolt személy születése előtt megtörtént múltról is sokat megtudtunk.

A kutatás két kérdésre kereste a választ:

1. Mitől függ az, hogy valaki sikeres vállalkozó lesz?
2. Ha fejlődik a vállalkozás, akkor profitál-e abból a település?

Az elemzés során a gazdákat három szempont szerint tipizáltam. Ezek a gazdasági mentalitások, a vállalkozás nagysága, a vállalkozás fejlesztési szándéka.

A gazdák mentalitásai

A vizsgált gazdáknál hat gazdasági *mentalitással* találkoztam, amelyek különböző időpontokban alakultak ki. Ezek a paraszti és a vállalkozói mentalitás között helyezkednek el, az alábbiak szerint: paraszti, utóparaszti, produktivista menedzseri, parasztpolgári és technokrata menedzser és vállalkozói.

A hat gazdasági mentalitás közül az első négy hagyományosnak, az utolsó kettő modern mentalitásnak nevezhető.

A gazdasági mentalitások a következő tulajdonságok mentén határozhatóak meg:

A *paraszti* mentalitás a kitartó (fizikai) munka felértékelésében, a munkaszeretetben, nem a profitszerzésben, hanem a gazdaság fenntartásához való ragaszkodásban nyilvánul meg. Ebbe a mentalitásba az egyén beleszületett.

Az *utóparaszti* mentalitás abban foglalható össze, hogy „tulajdonosa" kis befektetéssel kicsi, de biztos jövedelemre szeretne szert tenni. A hangsúly a biz-

[3] Az interjúk közül tizet Bögre Zsuzsanna, húszat pedig a szerző készített.

tonságon és a kockázatkerülésen van. Ez a mentalitás tipikusan a szocializmusban alakult ki, a háztáji munkavégzés során. Az utóparaszti mentalitás úgy alakult ki, hogy az egyén alkalmazkodott, de közben használta a paraszti mentalitását.

A *produktivista menedzseri* mentalitást a szaktudás, a minél több termelés vágyában és az állami támogatás természetes voltában lehetne összegezni. Ezt a mentalitást a szocializmusban a mezőgazdasági nagyüzemi gazdaságok vezetésében végzett munka során lehetett elsajátítani tanulással és alkalmazkodással.

A *parasztpolgári* mentalitás az állandó bizonyítási vágyban, a helyi közösségben, a példamutatásban, a nehéz helyzetekben, a korábbi tapasztalatok alapján a jó alternatívák keresésében és megtalálásában van. A paraszti mentalitással együtt ez 1948 előtt alakult ki. Az egyén ebbe is beleszületett, de közben állandóan fejlesztette azt az iskolázottság és a közéleti szereplés révén.

A technokrata menedzseri mentalitás jellemzője a szakmai és ezen belül főleg a menedzselési rátermettség és a sikerorientáltság. Az 1980-as években a politikai és a pártbürokrácia mellett, illetve ezzel szemben kialakult egy, az ipari vállalatokat vezető magas szaktudású technokrata réteg.[4] Az ilyen pozícióban lévők mentalitását nevezem *technokrata menedzserinek,* amit tanulással és alkalmazkodással lehetett megszerezni. Bár a kései szocializmusban alakult ki, ez a mentalitás mégis zökkenőmentesen átöröklődött az újkapitalizmusba.

A *vállalkozói* mentalitás egyrészt abban az innovatív készségben foglalható össze, amely révén az egyén, a piaci igények figyelembevétele mellett, mozgósítani tudja a meglévő anyagi erőforrásait, kapcsolatait és tapasztalatait, másrészt az egyénnek abban az önmagába vetett hitében, hogy a piaci versenyben megállja a helyét.[5] E mentalitás az újkapitalizmusban, a piacgazdasági körülmények között alakult ki, bizonyos személyes képességek és a külső körülményekkel való élni tudás szerencsés találkozása esetében.

Amikor a posztszocializmusban az egyéni gazdák elkezdték kialakítani a saját gazdaságaikat, akkor még, az ismert történelmi előzményekből kifolyólag, nem lehetett meg a vállalkozói mentalitásuk.[6] Ennek hiányában a formálódó piacgazdaságban a gazdasági viselkedési mintákat a meglévő, tehát a régi munkatapasztalataikból merítették, ezek pedig vidéken az egyéni mezőgazdálkodásban a következők voltak: a kollektivizálás előtti családi gazdaság, a háztáji gazdaság, és esetleg a szocializmus kori fő munkahely. A kollektivizálás előtt voltak, akik paraszti, míg mások parasztpolgári családban éltek. A szocializmus idején a fő munkahelyek is különböztek, témánk szempontjából ilyenek lehettek a mezőgazdaságiak és a mezőgazdaságon kívüliek.

---

[4] Vö. Kolosi 2000, 64–65.

[5] Vö. Kuczi 2000, 141–160.

[6] A szocialista mezőgazdasági vállalkozók, ha egyáltalán voltak ilyenek, más gazdasági körülmények között működtek, mint amilyen körülmények között működnek a mai gazdák.

A piacgazdaságra való áttérés során tehát voltak, akik a gazdasági viselkedési mintát a saját paraszti és/vagy utóparaszti múltjukra emlékezve kezdték kialakítani. Az ő mentalitásaik hagyományosak, amelyek nem elegendőek piacosodáshoz. Előfordult, hogy kialakult náluk egy hagyományos mentalitás, de azzal nem boldogultak, és ezért aktualizáltak egy másik gazdasági mentalitást, de lehet, hogy még az sem volt megfelelő, mert nem szolgálta őket abban, hogy fejleszteni tudjanak. Van olyan főfoglalkozású egyéni gazda, aki úgy „érkezett el" az új kapitalizmusba, hogy nincs is vállalkozói mentalitása. Következésképpen most már lekéste azt a lehetőséget, hogy valaha is sikeres gazdálkodó legyen.

A gazdák döntő részénél azonban kialakult a vállalkozói mentalitás, sőt, nem elhanyagolható azok aránya, akikre ma már csak ez a mentalitás a jellemző, de többségben vannak azok, akiknél a vállalkozói mentalitás mellett még egy, sőt, néha két más mentalitás is felfedezhető (*1. táblázat*).

1. táblázat

Az elemzésbe bevont gazdák a vizsgált szempontok szerint

Mentalitásvariációk	A vállalkozás nagysága	A fejlesztési szándék
1. Paraszti-utóparaszti	kis	elbizonytalanodó
2. Utóparaszti-vállalkozói	közép	elbizonytalanodó
3. Produkcionista menedzseri-vállalkozói-utóparaszti	közép	elbizonytalanodó
4. Parasztpolgári-vállalkozói	kis	leállt a fejlesztéssel
5. Vállalkozói-utóparaszti	kis	leállt a fejlesztéssel
6. Vállalkozói-parasztpolgári-paraszti	közép	biztos fejlesztő
7. Vállalkozói	közép	biztos fejlesztő
8. Vállalkozói	közép-nagy	biztos fejlesztő
9. Vállalkozói-parasztpolgári-technokrata menedzseri	közép-nagy	biztos fejlesztő
10. Vállalkozói-parasztpolgári	nagy	biztos fejlesztő

Forrás: Az élettörténetek elemzése alapján saját összeállítás.

A mentalitások közül sajátos szerepe van a parasztpolgári mentalitásnak, amely viszonylag gyakran fordul elő. Ez azért alakult így, mert azok, akik főfoglalkozású egyéni gazdává váltak 1990 után, nagyobb arányban kerültek ki az egykori gazdagparasztok – azok közül is leginkább a kuláklistára kerültek – soraiból. E gazdagparaszti leszármazottak visszaemlékeztek, és megpróbálták a parasztpolgári mentalitásukból fakadó tapasztalataikat hasznosítani. Bár ez egy

hagyományos mentalitás, mégis jelentősen hozzájárul a vállalkozás sikeréhez. Ha a mai egyéni gazda úgy látja, hogy az ő családjában az elődök között voltak olyan személyek, akik korábban a mezőgazdasági munkavégzés során a saját környezetükben sikeresek voltak, akkor neki ez az identitás segít abban, hogy a sikert célként tűzze ki maga elé és a célt el is érje. Példák bizonyítják, hogy parasztpolgári mentalitás nélkül is tud valaki sikeres gazdálkodó lenni, ami azt jelenti, hogy leginkább – de nem kizárólag – a gazdagparaszt családok voltak a vállalkozási készségek jó előiskolái.

Tehát a parasztpolgári mentalitás egy hagyományos mentalitás, de mégis, a technokrata menedzseri és a vállalkozói mentalitással együtt, elősegíti a gazdákat abban, hogy sikeres vállalkozók legyenek. Ezek a mentalitások azok, amelyek pozitív kihatással vannak a vidéki főfoglalkozású egyéni gazdák sikereire.

Fontos kiemelni, hogy a gazdák mentalitása jellemzően nem homogén, hanem többféle mentalitásból kombinálódik össze, a korábbi években megszerzett élettapasztalatok és körülmények függvényében (*1. táblázat*). Ezek a mentalitások különböző erősséggel hatnak és alakítják mostani vállalkozásukat. Különös helyzetet képez az az eset, amikor az egyénben olyan mentalitások illeszkednek össze, amelyek közül az egyik a vállalkozását segíti, a másik meg fékezi. Ilyen esetekben történhet meg az identitásváltás-válság.

Ezek után felvetődik a kérdés, miért van az, hogy egyes gazdasági mentalitások, amelyek több mint fél évszázaddal ezelőtt alakultak ki, még most is működnek, miközben megszűnt az a társadalmi-gazdasági környezet, amelybe szervesen integrálódott. Ez azért alakult így, mert a rendszerváltás után volt egy vákuum, és abban a helyzetben a hagyományos mentalitások még „visszajöttek".

A vállalkozások nagysága

Statisztikai értelemben az általam vizsgált gazdák kisvállalkozók. Ha a társadalmi és a kulturális tényezők szempontjából vizsgáljuk a vállalkozásokat, akkor is kisvállalkozásnak nevezhetőek az elemzett gazdák. A kisvállalkozásokra az jellemző, hogy úgy kapcsolódnak a piaci szervezetekhez, hogy közben determinálja őket a családi, rokonsági, baráti, tehát a szociokulturális háttér. Ezzel szemben a nagyvállalkozások egy mesterségesen létrehozott racionális-bürokratikus szervezetben működnek.[7]

A kisvállalkozások fenti meghatározásával messzemenőleg egyetértek, mégis a bemutatásra kerülő gazdák vállalkozását kis-, közép-, közép-nagy és nagyvállalkozásként határozom meg, csupán azért, hogy őket egymás között összehasonlíthassam, illetve bemutassam a köztük levő különbségeket (*1. táblázat*). A besorolás alapját az alkalmazottak száma és a gazdaság mérete képezi.

[7] Kuczi 2000, 9–11, 164–165.

Kisvállalkozásoknak nevezem azokat, akik gazdaságukban egyedül dolgoznak, tehát nincs alkalmazottjuk. Más néven önfoglalkoztatók.

Középvállalkozásoknak azokat nevezem, akik gazdaságukban pár munkást alkalmaznak, és ehhez megfelelő méretű gazdaságuk van.

Nagyvállalkozásnak azt tekintem, aki legalább tíz alkalmazottal dolgozik.

Átmeneti típust képeznek a *közép-nagy vállalkozások,* amelyek öt–nyolc munkást alkalmaznak, de igen nagy területen, például ezer hektáron gazdálkodnak.

A fejlesztési szándék

A gazdákat a fejlesztési szándék szerint három típusba soroltam: akik elbizonytalanodtak, akik jelenleg leálltak a fejlesztéssel és a biztos fejlesztők (*1. táblázat*).

1. Az elemzett *elbizonytalanodókban* az a közös, hogy integrálódtak a szocializmusba, és jól érezték magukat abban a munkakörben, amit a rendszerváltás előtt végeztek. Nekik az lett volna a jó, ha nem szűnik meg a korábban betöltött munkahelyük. De nem így történt, hiszen a szocializmusban meglévő fő munkahelyük – rajtuk kívül álló okokból – megszűnt, és a rendszerváltás után a háztáji gazdaság, ami addig a mellékjövedelmet biztosította, lett a fő jövedelmi forrásuk. A szocializmusbeli munkahelyüknek az ő identitásukban pozitív helye van, míg a jelenlegi újkapitalizmusbeliből éppen ez hiányzik. Ebből a szempontból megállja a helyét az a megállapítás, hogy ők kényszervállalkozók. Viszont olyan szempontból nem kényszervállalkozók, hogy korábbi munkahelyük megszűnése után más egyéb lehetőségük nem volt, mint hogy főfoglalkozású egyéni gazdák legyenek. Miután felmondtak nekik, sok mással együtt ők is elmehettek volna munkanélküli segélyre, vagy rokkantnyugdíjasok lehetettek volna. Ezt az utat azért nem választották, mert az életet csak úgy tudják elképzelni, hogy mindig dolgoznak.

Megállapítható, hogy a mentalitások náluk előforduló kombinációja nem segíti e gazdákat abban, hogy fejlődjenek és sikeresek legyenek, hanem helybenjárásra predesztinálja őket.

2. Azokban az elemzett gazdákban, *akik leálltak a fejlesztéssel,* az a közös, hogy rossz véleménnyel vannak a szocialista gazdaságról, de ennek ellenére megtanultak ahhoz alkalmazkodni, főleg a háztáji adta lehetőségek kihasználásával. A rendszerváltást követő piacgazdasági lehetőségek nagy kihívást jelentettek számukra. Ahhoz a kisebbséghez tartoztak, akik 1992-ben önként kiváltak a tsz-ből, és nagy bizakodással vágtak bele az önálló gazdálkodás kiépítésébe. Ebben őket a feleségük is támogatta, ami hozzájárult ahhoz, hogy eddig sikeresek voltak, a továbbfejlődéshez most az kellene, hogy a gazdaságot családon belül át tudják adni. Nekik viszont a *családon belül nincs olyan utód, aki biztosan folytatná a mezőgazdálkodást,* ez az oka annak, hogy leálltak a fejlesztéssel.

A jövőt illetően az előző gazdáktól eltérően nem bizonytalanodtak el, hanem elkészítették a negatív forgatókönyvet is, vagyis azt, hogy adott időben hogyan állnak le a gazdálkodással, és mi lesz akkor a gazdasággal.

Ezek a gazdaságok nagy tőkebefektetéssel járnak, és ha azt családon belül nem tudják átadni, akkor előbb-utóbb majd mindent el kell adniuk. A nagy tőkebefektetés miatt e gazdaságok csak áron alul kelnek el, amit nagyon jól tudnak az érintett gazdák is, és azért álltak le a fejlesztéssel, mert így védekeznek a minél nagyobb tőkevesztés ellen.

3. Akik bíznak abban, hogy a jövőben is *biztosan fejleszteni fogják* a vállalkozásukat, azok *sikeres* gazdáknak érzik magukat. Az előző csoporthoz hasonlóan, nekik sem felelt meg a szocializmus, azaz a rendszeren kívül álltak, de ők még jobban megtanultak ahhoz tudatosan alkalmazkodni, és vagy a háztáji termelés, vagy a főfoglalkozás – akár mezőgazdaságon kívüli – adta lehetőségek kihasználása révén érvényesülni abban a rendszerben is. A rendszerváltást ők nagy kihívásnak tekintették. Tudatosan vállaltak nagyon sok munkát a sikerért.

A kutatás kezdetekor az érdeklődés középpontjában a család állt. Család alatt az ősöket, a gyökereket – ahová az egyén beleszületett – értettem, de a kutatás során új tényezők jelentek meg, a jelenlegi , tehát a választott család. Ugyanis a feleségnek nagyon fontos szerepe van a férj vállalkozási sikerében vagy éppen sikertelenségében.

A nők, a feleségek nem a vállalkozások előterében, hanem a háttérben vállalnak tevékeny részt, vagy játszanak közre a vállalkozást támogató magatartásukkal a férjek sikerében. Ha a feleség megérti, hogy a nyereséget először a beruházásba és nem a személyi fogyasztásba kell fektetni, és támogatja a férj gazdasági elképzeléseit, azt, hogy a pénzt először a gazdaság fejlesztésébe forgassák vissza, akkor a férjnek ez megadja azt a többletérzést, amely bízik a jövőben és a saját munkája eredményében. Ahol biztosított a feleség támogató magatartása, ott nagyobb eséllyel vezet az út oda, hogy a gyerek is átveszi a gazdaságot.

Mitől függ a vállalkozások sikere?

- Mint arról már szó volt, akik a szocializmusban a „rendszeren kívül álltak", azoknak a mezőgazdaságban könnyebb volt integrálódniuk a posztszocializmus piacgazdasági viszonyaihoz.
- A főfoglalkozású egyéni gazdák sikere az új kapitalizmusban nemcsak a kemény gazdasági tényezőktől, tehát a befektetett tőkétől, hanem lágyabb társadalmi tényezőktől, így például a gazdasági mentalitástól is függ. A tőkéért be lehet menni a bankba, és egy nap alatt meg lehet szerezni. A mentalitás kialakításához azonban időre van szükség.
- Ahhoz, hogy az egyéni gazdák jól tudjanak alkalmazkodni az EU-s és a világpiaci kihívásokhoz, többek között az is kell, hogy meglegyen a karakte-

risztikus vállalkozói mentalitásuk. Ez azonban sok esetben nem biztos, hogy kialakul, vagy ha igen, akkor viszont gyakran más mentalitások kombinációjával együtt jön létre, és azok közül van, amelyik segíti, és van, amelyik fékezi a siker elérését.

Az új vállalkozói mentalitás tehát nehezen alakul ki, mert az igen bonyolult és több részből áll. A vállalkozói mentalitás kialakulásához legalább az alábbi három feltételnek kell összeállnia:

1. Kell, hogy a gazda rendelkezzen bizonyos személyes készségekkel, mindenekelőtt azzal az elszánt hittel, hogy sikerülni fog az, amit csinál.
2. A családi összefogás és szolidaritás. Tehát a feleségnek fontosabb legyen a gazdaságba való beruházás, mint a személyi fogyasztás, és legalább egy utódban kialakuljon a gazdaság átvétele iránti érdeklődés.
3. Legyenek helyben, vagy a környező településeken olyan gazdák, akiknek egybeesnek a stratégiáik. Ha van több főfoglalkozású egyéni gazda, akkor köztük előbb-utóbb kialakul az információáramlás és az együttműködés is, ami további fejlődést generálhat.

Ez utóbbi feltételt a szakirodalomban Kuczi Tibor[8] azzal fejezte ki, hogy megvan a vállalkozások társadalmi és kulturális beágyazottsága a közvetlen környezetükben. Köztudott, hogy például a Duna–Tisza közén, illetve, ahol a szocializmusban szakszövetkezetek voltak, jobban elterjedt az egyéni gazdálkodás és a gazdák között több a főfoglalkozású is. Ezek ismerik egymást, kapcsolatot tartanak és átadják a tapasztalatokat. Ahol viszont csak három faluban van egy-egy főfoglalkozású egyéni gazda, ott e gazdáknak nemcsak a saját fizikai elszigeteltség nehezíti a helyzetét, hanem a környezet is visszahúzza őket.

A fejlődő gazdaságból profitál-e a falu?

Amikor a falvakban a főfoglalkozású gazdákat kerestem interjúalanyként, nehéz helyzetbe kerültem, mert több olyan, főleg aprófalu volt, ahol a polgármester vagy a falugazdász azt válaszolta, hogy az ő falujukban egyetlen ilyen személy sincs. Ott, ahol nincs egy sikeres főfoglalkozású egyéni gazda sem, ott nagyon nehezen alakul ki a mezőgazdasági vállalkozói mentalitás.

Az, hogy fejlődik-e, vagy leáll valamelyik egyéni gazdaság egy olyan faluban, ahol alig vannak munkahelyek, nemcsak az érintett család problémája, hanem az egész helyi társadalomé. Minden körülmények között igaz, hogy ők legalább maguknak tudnak munkahelyet teremteni, de a fejlődésükből a helyi társadalom is profitálhat. Hiszen vállalkozásuk *jó mintát* szolgáltathat mások számára, és erre is szükség van a mai falvakban, mert, mint arról szó volt, vannak

[8] Kuczi 2000.

olyan falvak, ahol egy főfoglalkozású egyéni gazda sincs. Az új vidéki nemzedék már úgy nő fel, hogy nincsenek elemi tapasztalatai a mezőgazdaságról, a települését körülvevő természeti környezetről. A mezőgazdaság idegen tőle és nem is tudja, hogy mit jelent ez a szakma, amely lehet hivatás is. A helyi társadalom gyakran lenézi a sokat dolgozó egyéni gazdákat, sőt, különcnek tartja őket. Ha viszont látványosan gyarapodnak, akkor irigylik, és azt gondolják róluk, hogy nem tisztességesen jutottak ahhoz, amijük van. A mai gazdának nemcsak jó vállalkozónak, hanem hosszú ideig becsületesnek és tisztességesnek kell lennie ahhoz, hogy előbb-utóbb kivívja a helyi társadalom elismerését. Ahhoz azonban, hogy ez az utódokra is automatikusan átszálljon, még nagyon sok időnek kell eltelnie.

A mai generáció szemében ezeknek a gazdáknak többek között talán azért nincs tekintélyük, mert látják, hogy fejlesztenek, de attól még nem teremtenek új munkahelyet. Sőt, előfordul, hogy a fejlesztés, a gépesítés révén még csökkentik is a meglevő alkalmazottak számát. Ezzel összefüggésben felvetődik a gazdaságok versenyképességének a kérdése. A versenyképesség megközelíthető gazdasági és társadalmi szempontból is. Gazdasági szempontból a legfontosabb a jövedelem, társadalmi szempontból pedig a foglalkoztatás növelése. Nemcsak ezeken a gazdákon múlik, hogy általában olyan fejlesztésekhez kapnak EU-s és magyar agrártámogatásokat, amelyek révén az alkalmazottak száma csökken. Ahhoz, hogy az ő fejlődésükből a falu is profitáljon, olyan fejlesztésekben kellene őket támogatni, amelyek révén új munkahelyeket teremthetnek.

Hivatkozások

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv. 2005. Budapest, KSH, 2006.

Területi Statisztikai Évkönyv. 2003. Budapest, KSH, 2005.

Bögre Zsuzsanna 2004: *Vallásosság és identitás.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Bögre Zsuzsanna 2006: *Asszonysorsok.* Budapest, Ráció Kiadó.

Kolosi Tibor 2000: *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete.* Budapest, Osiris Kiadó.

Kuczi Tibor 2000: *Kisvállalkozás és társadalmi környezete.* Budapest, Replika Kör Kiadó.

A LEGHÁTRÁNYOSABB HELYZETŰ TÉRSÉGEK, TELEPÜLÉSEK HELYZETE ÉS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Kovács Katalin[1]

Jelen tanulmány számos, az MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztályán az elmúlt években folytatott kutatás tapasztalatait összegzi, elsősorban azokat, amelyek a fejlesztéspolitika számára szolgálhatnak tanulságul[2]. Az első fejezet a hátrányos helyzetű térségek, települések helyzetét, az elmúlt évtizedben tapasztalható fejlődési, jobban mondva hanyatlási dinamikát veszi számba. A következő fejezet a szóban forgó települési körben felmerülő fejlesztési/működtetési igények kielégítésének lehetőségeit mutatja be, elsősorban arra az „akciókutatásra" támaszkodva, amely öt hátrányos helyzetű mikrotérség 35 településén folyt 2006–2007-ben. A tanulmány összegzése rámutat a kistelepülések kisléptékű szükségletei, valamint az országos és regionális programok nagyléptékű

[1] A szerző köszönetét fejezi ki Koós Bálintnak a II. fejezetben szereplő feldolgozások háttérszámításainak elkészítéséért.

[2] Az alábbi kutatásokról van szó:

1. „Az aprófalvak és aprófalusiak esélyegyenlőségéért". 5/051/04 NKFP kutatás, amely öt hátrányos helyzetű mikrotérségben zajlott 2005-ben (Konzorcium vezető: MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, témavezető: Kovács Katalin, közreműködő partner: Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Tanszéke)
2. Programozási, mentorálási szolgáltatások öt hátrányos helyzetű mikrotérség számára, amelyet az SZMM finanszírozott 2007-ben. Egy mikrotérség esetében volt átfedés a két vizsgálati terep között, további néggyel bővült tehát a korábbi kör. A feladatot az MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztályának kutatói a VÁTI KHT TII Stratégiai Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda munkatársaival és más közreműködőkkel együtt végezték el 2006–2007-ben.
3. A „Többcélú kistérségi társulások és az oktatás ..." c., 124/tkOKA I. sz. kutatás, témavezető: Váradi Monika Mária, amely újabb két kistérséggel bővítette a horizontot 2007-ben.
4. A SOCCOH betűnévvel jelölt, EU 6. Keretprogram egy kutatása, amely a konvergencia országok regionalizációjáank állását vizsgálta 2005–2006-ban. A magyar mintát a Dél-dunántúli Régió képviselte, amely így lehetőséget adott a problémának egy, a régió felőli megközelítésére. Vezető partner: London School of Economics. Kutatásvezető: Robert Leonardi. Magyar koordinátor: Közép-európai Egyetem, témavezető: Andrew Cartwright.

kínálata között feszülő meg nem felelésre, s a teljesség igénye nélkül megfontolásra ajánl néhány, a további hanyatlás elkerülését célzó intézkedést.

Az írás leplezetlen célja, hogy felhívja a figyelmet a vidéki szegénység súlyosbodására és térbeli terjedésére, arra, hogy egyre nagyobb számban élnek szegénysorban honfitársaink, gyakran megyényi kiterjedésű hátrányos helyzetű települési tömbben, nem ritkán falusi gettókba zárva. Az etnikai színezetű, a mélyszegénységben élőket kisfalvakba vagy külterületi romatelepekre kényszerítő, mozaikszerűen vagy több településre kiterjedően megjelenő térbeli-társadalmi szegregáció mindenekelőtt Északkelet-Magyarországon van látványosan jelen (*Virág* 2005), kisebb területi léptékben, de szintén súlyos mértékben lelhető fel a Dél-Dunántúlon és elszórtan más perifériikus helyzetű területeken (*Bihari–Kovács* 2006). A falusi gettók a vidéki szegénység legmélyebb bugyrai, ahol a családok túlnyomó része segélyekből és alkalmi/szezonális munkából él. E területeken gyakran a legalapvetőbb civilizációs feltételek sem biztosítottak, és hiányoznak a kilábalás elemi feltételei, legyen szó „külső", a gazdasági és kormányzati szereplők megélhetési viszonyokat javító képességében/érdeklődésében, vagy „belső", az egyének és közösségek tudás-, kulturális vagy/és motivációs készletében meglévő, jobban mondva *hiányzó* feltételekről.

Nemcsak ezeket a végletesen leszakadó településeket szükséges valamiképpen újraintegrálni, visszavezetni a társadalmi és gazdasági integrációhoz azon az úton, amelyen három-négy évtizede indultak el. *Nem halasztható tovább egy hatásos, felzárkóztatási célú fejlesztéspolitika elindítása* annak a polarizációs folyamatnak a lefékezése céljából, amely szakadékot mélyít a „napos oldal", a fejlődés gócterületeihez közel fekvő, vagy oda vezető főutak mentén, illetve a nagyvárosi övezetekben elhelyezkedők és az „árnyékos oldal", a társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt a perifériákra szoruló, zömében kistelepülések között.

A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete, fejlődési/hanyatlási dinamikája

Polarizálódás a magyar település-állományban

A középkategóriák csökkenése, a szélek növekedése

Mivel hivatkozott korábbi munkáink alapját települési szintű elemzések képezték, az alábbiakban főként ezen a szinten maradunk, nem mondva le a szóban forgó települések térbeli elhelyezkedésének, sűrűsödésének vizsgálatáról. A Koós Bálinttal közösen végzett osztályozási munka során érdeklődésünk középpontjában a bevezetőben említett, a magyar településállományt földrajzi elhe-

lyezkedése alapján megosztó polarizáció állt, mégpedig egy évtizedes időtávra visszatekintve.[3]

1. táblázat

A nagyon kedvező társadalmi összetételű településektől a szegénységbe süllyedtekig: polarizálódási folyamatok a magyar településállományban

Településkategóriák	Települések száma (db)	Állandó népesség (fő)	Települések aránya (%)	Népesség-arány (%)
1990–1995				
Nagyon kedvező tsd-i összetételű	223	3 358 654	7	40
Kedvező tsd-i összetételű	807	2 244 554	26	27
Átlagos társadalmi helyzetű	1 052	1 784 370	34	21
Szegénység által veszélyeztetett	912	964 909	29	11
Szegénységbe süllyedt	130	107 974	4	1
2001–2005				
Nagyon kedvező tsd-i összetételű	426	3 845 940	14	45
Kedvező tsd-i összetételű	690	1 853 150	22	22
Átlagos társadalmi helyzetű	802	1 537 799	26	18
Szegénység által veszélyeztetett	764	838 505	24	10
Szegénységbe süllyedt	442	385 067	14	5

Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

Az elemzés azt mutatta, hogy *csökken az átlag körüli, és nő a szélső értékeket felvevő települések száma és aránya, mégpedig mindkét irányban.* 1990–95-ben a településeknek még 34, 2005-ben már csak 26%-a tartozott az átlagos társadalomszerkezetű kategóriába, és az ilyen településeken lakók aránya is csökkent három százalékponttal. Ugyanakkor örvendetesen nőtt az átlagosnál jobb társadalmi összetételű helyi közösségek aránya (a két kategóriában összesen 86 településsel, ahol 95 882 fő él), éspedig úgy, hogy a legkedvezőbb társadalmi összetételű települések száma nőtt nagymértékben: az e kategóriába tartozó települések száma 223-ról 426-ra emelkedett. Ezeken a településeken közel félmillióval éltek többen 2005-ben, mint 1995-ben.

Ami a polarizálódási folyamat másik oldalát illeti, itt is a szélek felé történt elmozdulás az átlagosnál kedvezőtlenebb társadalmi szerkezetű lakóhelyi kö-

[3] Az osztályozás metodikáját lásd Kovács K. 2007.

zösségek csoportjain belül is. Összesen 150 település és 151.689 fő többletet mutat a két, átlagosnál kedvezőtlenebb helyzetű alcsoport 2005-ben 1995-höz képest (1206 település és 1,2 millió fő állandó népesség), azonban – hasonlatosan a „napos oldalon" bekövetkezett változásokhoz – a szegénység által éppen csak veszélyeztetett települések és az ott élők száma csökkent, miközben *azoké, amelyek szegénységbe süllyedtek, bő háromszorosára nőtt*! A *2. táblázat* érzékletesen mutatja az egyes kategóriák közötti belső mozgásokat, a fogyatkozó középkategóriákat és a növekvő szélső értékeket:

2. táblázat

Polarizálódás belső átrendeződésekkel

	Változás: 1995/2005 (%)	
Településkategóriák	A települések számában bekövetkezett változás (%)	A népességszámban bekövetkezett változás (%)
Nagyon kedvező tsd-i összetételű	191,0	114,5
Kedvező tsd-i összetételű	85,5	82,6
Átlagos társadalmi helyzetű	76,2	86,2
Szegénység által veszélyeztetett	83,8	86,9
Szegénységbe süllyedt	340,0	356,6

Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

Területileg differenciált polarizálódás

Ha ezt a folyamatot térbeliségében nézzük, az eredmények azt a korábbi munkáinkban megfogalmazott hipotézisünket erősítik meg, hogy *nemcsak az egyes kategóriák között, hanem területi értelemben is polarizálódás folyik a magyar településállományban*: a jó helyzetű régiókban, fejlődési gócterületek vagy oda vezető főközlekedési útvonalak közelében, illetve a regionális központok körül elhelyezkedő (szuburb) települések helyzete összességében javul, *a rosszabb helyzetű régiókban, illetve a központoktól távolabb elhelyezkedőké romlik.* Az Észak-alföldi Régióban volt a legnagyobb arányú a szegénységbe süllyedt települések és az ott élők részesedése 1995-ben és 2001-ben is, mindkettő megháromszorozódott egy évtized alatt. E körüli volt a növekedés mértéke az Észak-magyarországi és a Dél-dunántúli Régiókban is. Ugyanakkor a fejlődő régiókban – a közép-magyarországi régió kivételével – éppen csak megjelent ez a kategória.

3. táblázat

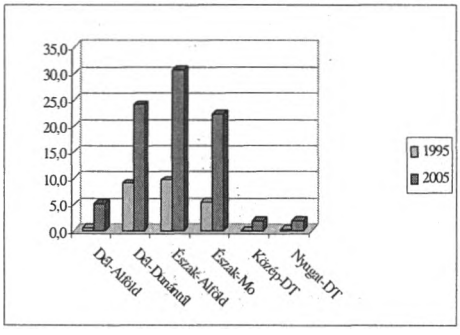
Térbeli polarizálódás a magyar településállományban I.
az „árnyékos oldal" folyamatai

Régió neve	A szegénységbe süllyedt települések részesedése a régiók településállományában (%)		A szegénységbe süllyedt településeken élők részaránya a régiók összes népességében (%)	
	1995	2005	1995	2005
Dél-Alföld	0,4	5,1	0,0	0,9
Dél-Dunántúl	9,0	24,1	1,8	5,8
Észak-Alföld	9,6	30,7	4,0	12,0
Észak-Magyarország	5,3	22,3	2,1	9,4
Közép-Dunántúl	0,0	1,8	0,0	0,4
Nyugat-Dunántúl	0,2	1,9	0,1	0,3

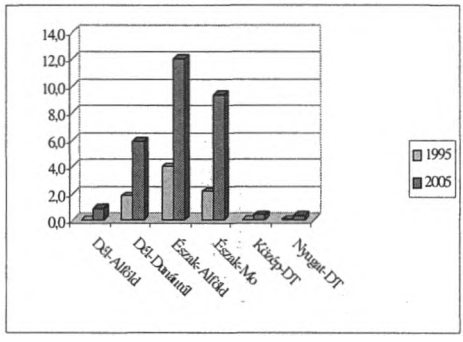
Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

Ugyanezt szemlélteti az alábbi két grafikon, az első a szegénységbe süllyedt települések, a másik az itt élők arányát mutatja:

Szegénységbe süllyedt települések a régiók településállományában, %

A szegénységbe süllyedt településeken élők a régiók összes lakónépességének arányában, %

Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

S ha megnézzük, mi történt az elmúlt évtizedben a „napos oldalon", éppen ellenkező előjelű folyamatokat érhetünk tetten. Mintha szakadék választaná el a fejlődő és a felzárkóztatásra váró régiókat: előbbiekben tízszeres mértéket is meghaladhatja a nagyon kedvező összetételű társadalomszerkezetű települések aránya az utóbbiakhoz képest! Figyelemre méltó, hogy a Dél-alföldi régióban

csökken a kedvező társadalmi összetételű települések és az itt élők részesedése a régió településállományában, illetve összes népességéhez képest, míg a Dél-Dunántúlon ugyanez csak a népességarányra mondható el.

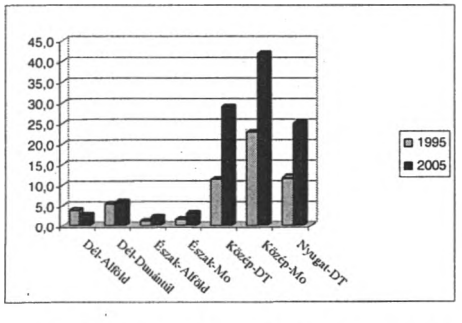
4. táblázat

Térbeli polarizálódás a magyar településállományban II.
a „napos oldal" folyamatai

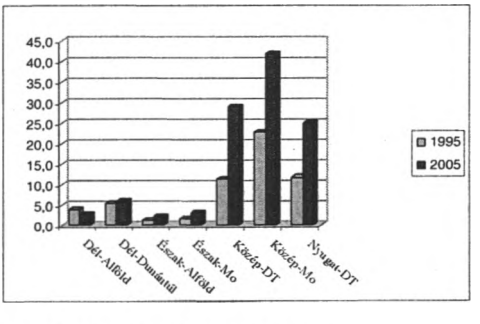
Régió neve	A nagyon kedvező társadalom-szerkezetű települések részesedése a régiók településállományában (%)		A nagyon kedvező társadalom-szerkezetű településeken élők részaránya a régiók összes népességében (%)	
	1995	2005	1995	2005
Dél-Alföld	4,0	2,8	38,7	30,4
Dél-Dunántúl	5,5	5,8	44,1	42,0
Észak-Alföld	1,3	2,1	27,7	28,9
Észak-Magyarország	1,5	3,0	23,8	27,1
Közép-Dunántúl	11,3	29,0	47,8	69,1
Közép-Magyarország	22,8	41,8	45,2	62,2
Nyugat-Dunántúl	11,7	25,0	60,5	73,4

Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

A nagyon kedvező társadalmi összetételű települések a régiók településállományában, %

A nagyon kedvező társadalmi összetételű településeken élők a régiók összes lakónépességének arányában, %

Forrás: T-Start és Népszámlálási adatok felhasználásával szerkesztette Koós Bálint.

Az alább közölt térkép azt mutatja, hogy az egyes települések léptek-e előre vagy hátra a jó társadalmi helyzetű és a szegénység által veszélyeztetett, illetve a szegénységbe süppedt települések közötti hierarchiában. Amint látható, a köz-

ponti és észak-nyugati országrész, továbbá a regionális központokat közvetlenül körülvevő települések gyűrűje ad esélyt az előrelépésre, ami más övezetekben csak kivételképpen adatik meg. A „szabályszerű" mozgást a visszalépés, a hanyatlás képviseli.

1. térkép

A fejlődő és a hanyatló települések földrajzi elhelyezkedése a magyar településállományban

Forrás: Koós Bálint T-Star és Népszámlálási adatok felhasználásával.

Közelkép: fejlesztési igények öt hátrányos helyzetű mikrotérségben, 2006–2007

Az alább következő fejezet elsősorban annak a mentorálással egybekötött „akciókutatásnak" az eredményeit összegzi, amelynek során 89 egyéni interjú és 13 fókuszcsoportos interjú készült, valamint 9 tematikus fórum zajlott le négy dél-dunántúli és egy észak-magyarországi mikrotérség 35 településén. A szöveg többes számban íródik, mert a feladatot is együtt végezték az MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztályának kutatói[4] és a VÁTI KHT TII Stratégiai

[4] Hamar Anna, Kovács Katalin, Rácz Kata, Váradi Monika Mária, Virág Tünde továbbá külső munkatársak: Billus Daniella, Kiss Márta, Schwarcz Gyöngyi,

Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda munkatársai[5]. Három vizsgálati terepen az előbbiek[6], két kutatási helyszínen az utóbbiak[7] dolgoztak. A két team együtt készült a kutatásra és mentorálásra, és rendszeres munkacsoport-értekezleteken osztotta meg tapasztalatait, amelyeken a Megbízó (SZMM Esélyegyenlőségi Osztály) képviselője is rendszeresen megjelent[8]. Az alábbi fejezet merít az elkészült kutatási jelentés rövid összefoglaló változatából.[9]

A kritikus végkimenetelű folyamatok közül kettőt mutatunk be, a legfontosabbakat és legmarkánsabbakat: a demográfiai és munkaerő-piaci eróziót, amelyek a periférikus elhelyezkedésű mikro- és kistérségek nyomorúságának legfőbb okai és egyben következményei.

Átfogó benyomások

Ha átfogó benyomásainkat próbáljuk megosztani az olvasóval a kiválasztott öt periférikus elhelyezkedésű, kistelepülésekből álló mikrotérségben szerzett tapasztalatainkról, olyan drámai szófordulatok kínálkoznak, minthogy *„magukra maradtak"*, *„sorsukra hagyták őket"*, *„a gazdasági és társadalmi erózió martalékává váltak"*. Sikertörténetekről, üdítő színfoltokról alig van példa, bár nem állítható, hogy ilyenek nincsenek. Ám a periférikus elhelyezkedésű kistérségek számára a *„fősodort" a fennmaradásért vívott szélmalomharc* jelenti, erőfeszítések, amelyek legfeljebb átmeneti eredményre vezetnek, legyen szó a fiatalság, az iskola vagy a munkahelyek megtartásáról. Szélmalomharc, amelybe egyre többen fáradnak bele, süppednek apátiába, közszereplők és magánemberek egyaránt. Még kicsit vergődnek, várják, hogy a felsőbb hatóságok kimondják: nem kap működési engedélyt az iskola, a hivatal tulajdonképpen már megadták magukat, csak arra várnak: más mondja ki az utolsó verdiktet, ne ők.

Ha valaha, hát napjainkban igazán indokolt a „település-osztály" fogalmának használata, amelyet Konrád György és Szelényi Iván 1973-ban használt először. A szerzők a település-osztály fogalmát a következőképpen határozták meg:

„...empirikus tény, hogy a társadalmi előnyök ... és a (társadalmi) hierarchia felsőbb szintjein elhelyezkedő csoportok a fejlődő agglomerációkban tömörülnek, a társadalmi hátrányok, a szegénység, a tudatlanság és a hierarchia alsó szintjén elhelyezkedő csoportok ... a fejlődésből kieső térségekben csomósodnak. ... *Akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól még az is elvétetik, amije*

---

[5] Czene Zsolt, Földesi Petra, Jávor Károly, Magócs Krisztina és Sain Mátyás.

[6] A Mezőcsáti kistérséghez tartozó Tiszadorogmai mikrotérség, a Marcali kistérséghez tartozó Böhönyei mikrotérség és a Sásdi kistérséghez tartozó Gödrei mikrotérség.

[7] A Tamási kistérséghez tartozó Gyönki mikrotérség és a Szigetvári kistérséghez tartozó Somogyhárságyi mikrotérség.

[8] Táncsics Zita, osztályvezető asszony.

[9] A rövid összefoglalást az elkészült mikrotérségi cselekvési tervek vagy/és elemzések alapján Kovács Katalin készítette.

van. ... egy-egy település-osztály a társadalmi előnyök illetve hátrányok felhalmozódásának meghatározott rendszerét jelenti (*Konrád Gy.–Szelényi I.* 2000, 68. és 75.)

Mentorálási tapasztalatok, fejlesztési igények

Nem tanulság nélkül való, hogy volt az öt között egy olyan mikrotérség, ahol nem kértek a mentorálásból, programozásból. Fásultság, reménytelenség, polcokon heverő, használaton kívüli programok, a szükséges tennivalók és megvalósításuk számtalan akadálya, az erőfeszítések, reménységek hiábavalósága húzódott meg a vonakodás mögött. Egy másik mikrotérségben, ahol nemrégiben készült el egy részvételi alapú vidékfejlesztési program, ennek kiegészítésére illetve két témakörben – roma ügyek, vállalkozások letelepítése – való elmélyítésére kérték a tervezőket.

Annak is szerepe lehetett a programozással kapcsolatos szkepszisben, hogy éppen ez idő tájt készítették a regionális fejlesztési ügynökségek az akcióterveket, azon belül is az ún. kistérségi cselekvési terveket. Utóbbiak nem álltak másból, mint projektgyűjtésből, amelyeket nem előzött meg semmiféle projektgenerálási tevékenység, az általunk vizsgált kistérségekben legalábbis nem. Sokakat kiábrándítottak a kistérségi egyeztetések, ahol kiderült: azok a projektek, amelyektől a kiutat vagy csak a fennmaradást remélték a települések, nem lesznek jogosultak támogatásra a regionális operatív programból. Mivel pedig a hazai támogatási formák és egyben bejáratott kapcsolatrendszereik éppen napjainkban olvadnak látványosan, illetve maradnak bizonytalanságban, a kistelepülések a fejlesztési lehetőségekből való teljes kizárattatás veszélyét érzik. (Volt olyan települési vezető, aki sírva fakadt, amikor a regionális fejlesztési ügynökséggel való egyeztetés eredményéről számolt be, igaz, új szereplő, frissen megválasztott polgármester az illető.)

Felmerülő fejlesztési igények a 35 kistelepülésen:

A legsúlyosabb problémák között a *megközelíthetőség merült fel az ötből négy mikrotérségben*, amely a közösségi közlekedés drámai mértékű összeszűkülésével függ össze. Márpedig az elzártság megszüntetésére szükség van mind a foglalkoztatási helyzet, mind a képzettség, mind az együttműködés, a világra való nyitottság javításához! Ez útfejlesztéseket és falugondnoki szolgálatokat jelent, újakat és a korábbiak fenntartását/javítását egyaránt, sőt, új közlekedésszervezési megoldások bevezetését igényelné (gerincvonalakra ráhordó kisbuszok).

A másik, és ez meglepő volt számunkra, a *szennyvíz-tisztítás és -elvezetés megoldása*, amely valamennyi dél-dunántúli mikrotérségben az első prioritások között merült fel. S hogy miért? Mert szinte mindenütt illegálisan vagy féllegálisan, környezetszennyező módon szórják szét a települések szennyvizét, ami mindenkiben rossz érzést, és a büntetéstől való félelmet kelt. (Igaz, aggoda-

lommal gondolnak arra is a szennyvíztisztítást priorizálók, hogy vajon lesz-e elég rákötés egy kiépülő hálózat esetében). Ugyanakkor tény, hogy nem kap egyetlen komolyabb vállalkozás sem működési engedélyt, ha a szennyvízprobléma nem megoldott.

Mindenütt súlyos gondként említették *a fiatalok helyzetét, „kallódó ifjúságról" beszéltek,* ami egyaránt érinti a közoktatást és közművelődést. Sem helyszín, sem hozzáértő szakember, sem program nem áll rendelkezésre, hogy a fiatalok értelmesen tudják eltölteni szabadidejüket. Sportpályákra, öltözőkre, könnyű települések közötti közlekedésre, a fiatalok szervezésére, multifunkcionális, így a közművelődésnek, a délutáni elfoglaltságoknak, a (fiatal) felnőttképzésnek teret adó intézményekre van szükség.

Az iskolák megmaradásának vagy bezárásának, illetve összevonásának problémaköre ugyancsak mindenütt felmerült. A jövővel kapcsolatos félelmek, s a jelen együttműködést gátló konfliktusai a települések között nem kis részben ehhez a témakörhöz kapcsolódtak.

Végül, de nem utolsósorban *a kisléptékű és/vagy szociális foglalkoztatás* és/vagy a jelenleginél tágabb tevékenységi és résztvevői kört érintő *szociális földprogram,* vagy a mezőgazdaságból életvitelszerűen megélni tudók „felzárkóztató jellegű" támogatása hangzott el helyi, mikrotérségi fejlesztési feladatként.

A lehetőségekből/adottságokból kiindulva a Dél-Dunántúlon a szép táj, a Tisza mentén a folyó jelentheti azt a turisztikai fejlesztési potenciált, amit az itt élők kiaknázni szeretnének, remélnek. Egyfajta sajátos „turizmus" a legszebb tájakon megjelent már, éspedig a külföldiek és városiak révén, akik házakat vásároltak, hogy azután azokat felújítsák és évi szabadságukat, esetleg nyugdíjas éveiket – részben vagy egészben – itt töltsék. Nyilvánvaló üzlet ez is, főleg az ingatlanforgalmazók számára, ám vannak árnyoldalai is, az éven át nagyrészt üres házak, majd falvak egyrészt, s a felvert ingatlanárak másrészt. Ez utóbbi a helyi ifjúság letelepedési esélyeit rontja, s súlyos problémaként említették Belső-Somogyban és Belső-Tolnában is.

Hogy miért érzik a fejlesztési forrásokból kirekesztve magukat a helyi szereplők, arra példaként megemlítjük, hogy a kisléptékű turisztikai fejlesztésekben gondolkodók, a dél-dunántúli mintaterületeken a háromból legalább két mikrotérségben nem számíthatnak támogatásra a regionális operatív programból, mert a Dél-Dunántúli Operatív Program ún. „magterületekre" és az azokhoz kapcsolódó fejlesztésekre kíván koncentrálni, igaz, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) talán több lehetőséget nyújt.

Fejlesztéspolitikai eszközök: meg-nem-felelések

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepcióban *horizontális dimenzióként megjelenő területi kiegyenlítés* ahelyett, hogy minden fejlesztési elgondolás inherens része lenne, még a regionális operatív programokban sem jelenik meg elég markánsan. „Az Új Magyarország Fejlesztési Terv domináns értékrendje, megközelítése, amely a programdokumentumokon átsejlik, nem a leszakadóknak szól, nem az ő problémáikra, igényeikre keres választ" – fogalmaz az egyik esettanulmány szerzője[10], bár a területi kohézió része a horizontális célkitűzéseknek (3.1.4.2. célkitűzés), és a területfejlesztés önálló prioritásként szerepel (V. prioritás), sőt, külön szakaszban említi *az elmaradott térségek komplex programmal történő felzárkóztatásának szükségességét* (amely a Komplex Zászlós Hajó Program keretében van születőben e sorok írásakor).

A legnagyobb veszélyt azonban nem is az uniós források meg-nem-felelése, hanem a hazai források összeszűkülése, illetve átcsoportosítása, eggyel magasabb területi szintre emelése, vagy az uniós társfinanszírozásba vonása jelenti, ami gyakran egyet jelent a pályázati feltételek nagymérvű szigorodásával – v.ö. a megyei területfejlesztési források megszűnését vagy az ÚMVP keretében pályázható szociális földprogramot, falugondnoki szolgálatot, s akkor még nem ejtettünk szót a megvalósítás várható gyötrelmeiről. Mindent ural az uniós programok indítására való készülődés, a mozdítható források felhasználását a társfinanszírozás köti le, az uniós támogatások nem – mint kellene – kiegészítő forrásként jelennek meg a rendszerben, hanem a fejlesztés és működtetés gyakorlatilag kizárólagos eszközeként.

Ezért, ha *általános szinten, mégis feladatokra tagoltan kell összegeznünk* a vidéki perifériák ellehetetlenülésének útját álló *legszükségesebb és legsürgetőbb feltételeket*, az MTA RKK- VÁTI Kht team javaslataiból az alábbiakat tartjuk fontosnak kiemelni:

1. a leszakadó térségek felzárkóztatását célzó nemzeti koncepció és stratégia, megfeleltethető eszközrendszerrel és forrás-allokációval;
2. átlátható, kiszámítható, a tényleges térségi problémákra és igényekre válaszoló, összehangolt, egymást kiegészítő szakpolitikákon nyugvó terület- és vidékfejlesztés;
3. a szakpolitikák és a jogi/gazdasági/pénzügyi környezet koordinációja,
4. a szabad felhasználású pénzeszközök arányának növelése, feladatfinanszírozás a működés terén, a hazai források arányának növelése a fejlesztés terén.

[10] Váradi Monika Mária, Schwarcz Gyöngyi és Billus Daniella közreműködésével: „Itt kis léptékben kell gondolkodni" avagy egy programozási kísérlet tapasztalatai a Marcali kistérségben. 2007. május, Kézirat.

Bár van Magyarországnak egy 2005-ben elfogadott Országos Fejlesztéspolitikai Koncepciója (OFK) és egy Országos Területfejlesztési Koncepciója (OTK), mégis rendre fölmerül, hogy *hiányzik egy nemzeti terület- és vidékfejlesztési stratégia*, amelynek részét képezhetné, illetve kapcsolódna hozzá az uniós források felhasználását célzó program. A nemzeti „területi kohéziós stratégia" kidolgozása komoly munkát, alapkutatásokat és kapcsolatépítést igényel mindenekelőtt a potenciális határ menti kapcsolatok tekintetében, ám addig, egyfajta csíraként, a leghátrányosabb helyzetű kistérségek fejlesztését célzó *„Nem mondunk le senkiről"* elnevezésű Komplex Zászlóshajó Program, továbbá a LEADER nyomvonalain, sőt, ezeket esetleg összekapcsolva is el lehet indulni! Tapasztalataink azt mutatják, hogy kampányszerűen, néhány hónap alatt *nem lehet ezekben a térségekben értelmes fejlesztési stratégiákat összeállítani.* Tartós mentorálásra, (még mindig) kapacitásépítésre, a regionális és országos fejlesztési, innovációs központokat a helyiekkel összekapcsolni képes fejlesztőkre, s főként hosszú távon végzett, aprólékos fejlesztő munkára van szükség az elmozduláshoz.

Az utolsó helyen említett, *a finanszírozási kötöttségek oldására és a hazai források növelésére irányuló javaslat* abból indul ki, hogy a nagyléptékű uniós fejlesztések nem a kistelepüléseknek szólnak, ám az, hogy szükség van fejlesztési forrásokra, és hogy ezeknek az önkormányzati büdzsékben vagy azokhoz a lehető legközelebb volna jó helye, az aligha vitatható. Ismét idézet a belsősomogyi esettanulmányból: *„A helyi elképzelések, tervek a kisfalvak működésének zavartalanságát, a lakott környezet ápolását, az emberek komfortérzetének biztosítását szolgálják*, legyen szó a középületek karbantartásáról, zöldfelületek, játszóterek kialakításáról, járdák, utak aszfaltozásáról, árkok tisztításáról, a temető kerítésének rendbehozataláról. Ezek a kisléptékű fejlesztések, beruházások azt a célt szolgálják, hogy a kistelepülések, aprófalvak *„élhetőek" maradjanak*, és *hazai támogatási, terület- és vidékfejlesztési forrásokat igényelnek"*. [11]

Összegzés

Amikor a vidék sorsáról, a népességmegtartás fontosságáról elmélkednek jó szándékú vidékpolitikusok, *a kiüresedő, elhagyott vidék* rémképével hadakoznak, pedig – bár ez megítélés kérdése – van egy ennél szomorúbb, napjaink vidéki perifériáin tapasztalható végkimenet is, mégpedig az, amikor a falvak a kilátástalan szegénységben élők telephelyévé válnak. Innen nem mennek el a szegény emberek, mert nincs hová, pontosabban szólva: nem a szegény emberek mennek el, hanem a helyi közösségek épkézláb tagja, már ahányan marad-

[11] Váradi Monika Mária, Schwarcz Gyöngyi és Billus Daniella közreműködésével: „Itt kis léptékben kell gondolkodni" avagy egy programozási kísérlet tapasztalatai a Marcali kistérségben. 2007. május. Kézirat.

tak a hatvanas évek óta tartó szelekciós folyamat után. S akik maradnak, nagyrészt kényszerből, *„társadalom alatti" létbe süllyedve küszködnek, más kockázatokkal, más mértékekkel élve*, mint amilyennel a szerencsésebb sorsú többség él a kedvezőbb helyzetű településeken. Járadék-kiegészítő fekete- és szürkemunka, vagy fordítva, a feketemunkát kiegészítő járadékok és szociális transzferek biztosítják a családok megélhetését, „rendes munkája" keveseknek van, s helyi, sőt kistérségi szinten sincs ilyenre kilátás. Azokon a vidékeken, ahol mi jártunk – a dél-dunántúli dombvidék eldugott kisfalvaiban és egy Közép-Tisza menti mikrotérség négy községében – a falvak legalább fele külföldi csodabogarak által díszített szegényteleppé vált, minél kisebbek, annál inkább, egyre több roma, s nem roma, nehéz sorsú családdal.

Nem állítjuk, hogy ez volna a magyar vidék. Azt azonban állítjuk, hogy a hátrányos helyzetű régiókban egyre több az olyan település, amelynek lakói reménytelen szegénységben élnek. Napjainkra a viszonylag jobb helyzetű, *némi helyi gazdasággal és igazgatási funkcióval rendelkező kisközpontok és a kiüresedő és/vagy gettósodó falvak korábban jellemző mozaikos képét egyre inkább a szegények által lakott települések kompakt övezetei váltják fel.* A hetvenes-nyolcvanas évek 800–1500 fős (közös községi) tanácsi székhelytelepülései, amelyek intézményfenntartóként működtek, elsősorban saját lakosságuk, másodsorban a körülöttük lévő kistelepülések szolgálatában, mára lényegében véve környezetükbe simultak mind népességszámukat és az ott élők társadalmi összetételét, mind pedig a helyi gazdaságot, pontosabban annak hiányát, szűkösségét tekintve, s jó esetben napjainkban vívják szélmalomharcukat intézményeik megtartásáért.

Riasztóak ezek a tendenciák, egyben átfogó és hatékony, *felzárkóztatási célú nemzeti stratégiáért kiáltanak*!

Hivatkozások

Bihari Zsuzsanna – Kovács Katalin 2006: Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* XX. évf. 4. sz. 49–66.

Hamar Anna – Virág Tünde 2007: Munkaerő-piaci gondok és feszültségek a tiszadorogmai mikrotérségben. 2007. május. Kézirat.

A Gyönki mikrotérség akcióterve. VÁTI KHT TII Stratégiai Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda. 2007. április.

Konrád György – Szelényi Iván 2000: *Urbanizáció és területi gazdálkodás,* JGYF Kiadó, Szeged.

Kovács Katalin – Rácz Kata 2007: Együttműködés vagy torzsalkodás: részvételi alapú programozás a Gödrei mikrotérségben. 2007. május. Kézirat.

Kovács Katalin 2007: A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. *A Falu,* 2. 67–80.

Somogyhárságy és környéke akcióterve. VÁTI KHT TII Stratégiai Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda. 2007. május.

Váradi Monika Mária, Schwarcz Gyöngyi és Billus Daniella közreműködésével: „Itt kis léptékben kell gondolkodni" avagy egy programozási kísérlet tapasztalatai a Marcali kistérségben. 2007. május. Kézirat.

Virág Tünde 2006: A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle* 60–76. o.

TÉNYEK AZ EURÓPAI ÉS A MAGYARORSZÁGI VIDÉKEKRŐL, 2000 TÁJÁN

Csatári Bálint

Bevezető

A kelet-közép-európai országcsoport csatlakozása alaposan „megváltoztatta", mondhatni, szinte „átírta" az európai vidékekről szóló korábbi területi statisztikai adatbázisokat. Nem véletlen, hogy a 15-ök, a 25-ök, sőt ma már a 27-ek agrártermelésére és vidékfejlesztésre vonatkozó adatokat is rendre külön oszlopokban, külön-külön átlagolt illetve összesített statisztikákban közlik az EUROSTAT vontokozó forrásai.[1]

„A tények legyenek helyesek, hipotéziseink, elég, ha termékenyek" – mondta Selye János. Ebben az előadásban a közölt adatokhoz, tényekhez ezen gondolat jegyében kísérlek meg néhány bátortalan megjegyezést hozzáfűzni. Azok „termékenységéről" (azaz beválásáról) pedig majd a jövő magyar vidékfejlesztésének eredményessége vagy éppen kudarca fog dönteni.

Főbb tények a vidékekről, azok összehasonlításával

Nézzünk tehát először néhány meggyőzően fontos mezőgazdasági és vidékfejlesztési statisztikai adatot a 27 tagúra bővült Európai Unióból. A több mint 4 millió km²-es egyesült Európa országai összes területének *42%-a a mezőgazdaság által hasznosított terület*[2]. Magyarország és Dánia a *63* illetve a *62,9%*-ával erőteljesen kiemelkedik az átlagból, ami eléggé közismert. Szinte már ebből az adatból is kitűnik: a vidékies térségek és a mezőgazdaságilag hasznosított területek „összevetése" igen különböző eredményt hozhat, attól függően is, hogy „vidékiséget" (a népesség országos vagy különböző területi átlagaihoz viszonyí-

[1] Agricultural statistics, Data 1995 – 2005, EC 2007.
[2] Természetesen az erdőterületek nélkül.

tott népsűrűsége és városi koncentrációja alapján[3]) mekkora statisztikai egységre számítják ki.

A mi megyéinknek megfelelő NUTS 3 szinten számolva az Európai Unió 27 országa területének 57%-a *„erőteljesen vidékies"*, míg 36%-a „átmeneti jellegű, vidékies" térség. NUTS 2 (tehát regionális) szintre kiszámolva ugyanezek az arányok 42 és 49%-ra módosulnak. Regionális tekintetben tehát *az Unió területének többé kevésbé a felét erőteljesen vidékies térnek* sorolja be a hivatalos európai statisztika. S az is igen fontos tanulság e tekintetben, hogy minél „finomabb", azaz részletezőbb statisztikai egységet választunk, annál karakterisztikusabban jeleníthetők meg vidékiesség sajátos problémái és ebből következően a fejlesztési-felzárkóztatási igényei is.

Magyarország területének „megyei" bontásban 64,6, illetve az EU regionális összevetésben szerint 54%-a erőteljesen vidékies tér, azaz mindét területi számítás szerint „vidékiesebb" ország vagyunk a 27-ek átlagánál (kistérségi szinte számítva vidékiségünk főbb adatait az *1. táblázat* és *ábra* mutatja, s mint látható, egészen más számítási módszerrel, a népsűrűség területi koncentrációjával számolva is pontosan ugyanakkor terület jött ki.)

A mezőgazdaságilag művelt terület százalék-értékének szinte teljes egybeesése az erőteljesen vidékies tér nagyságával *csak hazánkra és a már említett Dániára jellemező.* Az urbanizáltabb országokban (Nagy- Britannia, Hollandia, Belgium, Németország, Olaszország, stb.) nyilván a mezőgazdaságilag művelt terület esetenként többszöröse az erőteljesen vidékiesnek minősített fejlesztési térségek arányánál, míg a tipikusan vidékiesnek tekinthető vagy erősen erdősült országokban pontosan fordított a helyzet (Svédországban, Finnországban, Írországban 98% feletti az erőteljesen vidékies térségek területaránya)

Az érdemi, effektív mezőgazdasági térhasználat és vidékiség erős térbeli „összekapcsolódása" tehát igazán csak néhány ország – köztük hazánk – sajátossága. Ezért az ilyen országok többségében (pl. Franciaország) törvények sora garantálja a vidékfejlesztés jogi, gazdasági, és társadalmi kereteit.

Nyilván ebből is következik, s nem lehet véletlen, hogy az Európai Unió az egyes nemzetállamokra bízza, hogy azok határozzák meg pontosan a saját országuk karakterének megfelelő vidékies térségbesorolást, amelyet aztán Brüszszelben hivatalosan is befogadnak és elfogadnak.

Hazánk nagy adóssága, hogy többféle tudományos és szakmai előkészítés után sem vállalta fel eddig egyik rendszerváltás utáni kormányzat sem ezt az igen komoly, a hosszú távra szóló vidékfejlesztést megalapozó feladatot, sőt, a

[3] Az Európai Unió legújabb statisztikája is az OECD metodikáját veszi át, illetve használja, ami egy adott terület településeinek népsűrűségét veszi alapul és abból indul ki, hogy a vizsgált térség népességének hány %-a él magas (városias) illetve alacsony (vidékies) népsűrűségű településen.

1. táblázat

A népsűrűség kistérségi koncentrációja alapján meghatározott vidékies térségek jellemző adatai (a szerző szerkesztése)

Adat/térségtípus	Főváros	Abszolút vidékies	Erőteljesen vidékies	Vidékies	Városias, vidékies jegyekkel	Városias	Országos adat
Lakónépesség 2004 (összesen)	1 697 343	1 100 374	576 510	1 643 485	2 403 935	2 675 902	10 097 549
Adott típusba tartozó térségek száma	1	40	19	41	41	26	168
Terület km2-ben	52 516	2 185 801	1 048 515	2 498 172	2 381 814	1 136 104	9 302 922
Terület %-ban	0,56%	23,50%	11,27%	26,85%	25,60%	12,21%	100,00%
Lakónépváltozás (2000–2004) átlaga	96,48	97,88	97,66	98,56	99,17	102,44	99,04
Népsűrűség átlaga	3 232,30	50,25	54,90	65,54	104,83	245,19	116,94
0-14 évesk arányának átlaga	12,57	16,82	15,93	16,86	15,66	16,09	16,30
60-X évesek arányának átlaga	24,49	21,24	21,99	20,46	20,34	19,16	20,62
Városi lakónépesség arányának átlaga	100,00	45,18	40,16	40,31	58,61	68,35	50,62
120 fő/km2 nagyobb népsűr. tel. élők arányának átlaga	100,00	0,93	11,95	37,42	62,29	85,70	39,76
10 000 főnél népessebb településen élők arányának átlaga	100,00	23,33	15,49	24,22	50,52	64,81	36,17
Átlagos iskolai végzettség átlaga	11,03	8,74	8,87	8,90	9,45	9,96	9,17
Mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának átlaga	0,52	15,09	9,94	9,44	5,76	2,65	8,84
Ipari foglalkoztatottak arányának átlaga	21,27	36,27	37,45	37,11	38,89	35,25	37,00
Tercier foglalkoztatottak arányának átlaga	78,21	48,64	52,61	53,45	55,34	62,10	54,16
1 adófizetőre jutó nettó jövedelem átlaga	987 427,04	578 146,17	592 761,72	623 381,61	693 546,21	773 900,66	651 733,36
Munkanélküliek arányának átlaga	1,32	6,64	6,29	6,14	4,31	2,67	5,27
Tartós unkanélküliek arányának átlaga	41,14	46,51	45,15	47,91	43,62	39,24	44,83

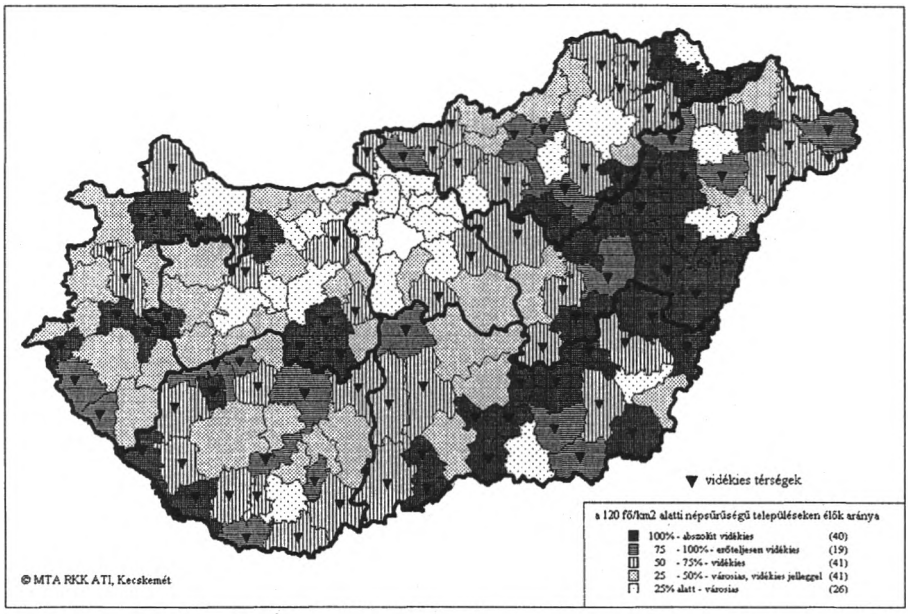
Az 1. táblázat a következő oldalon folytatódik.

Az 1. táblázat folytatása.

Adat/térségtípus	Főváros	Abszolút vidékies	Erőteljesen vidékies	Vidékies	Városias, vidékies jegyekkel	Városias	Országos adat
Társasvállalkozások arányának átlaga	114,21	16,78	20,07	21,25	32,27	48,08	27,45
Egyéni vállalkozások arányának átlaga	94,71	50,10	69,99	52,21	72,91	72,12	62,11
Vállalkozássűrűség átlaga	675,30	3,40	4,99	4,81	10,91	31,27	14,07
Működő mezőgazdasági vállalkozások arányának átlaga	0,58	15,55	12,53	11,15	6,12	2,84	9,78
Személygépkocsik arányának átlaga	354,74	219,09	236,67	234,58	271,72	304,33	251,70
Kisker. boltok számának átlaga	18,83	13,72	17,11	14,80	17,09	16,07	15,58
Vendégéjszakák 1000 főre jutó számának átlaga	3 557,68	1075,44	2940,76	1894,97	3570,09	960,73	2105,18
Mesterséges felszínek arányának átlaga	66,78	3,73	4,37	4,66	6,13	11,50	6,19
Mezőgazdasági területek arányának átlaga	18,84	73,88	62,97	69,91	60,80	56,92	65,53
Erdőterületek arányának átlaga	9,08	14,10	22,86	19,76	24,15	24,83	20,55
Természetes felszínek arányának átlaga	14,39	22,39	32,66	25,42	33,06	31,58	28,27
Közlekedési hálózat sűrűségének átlaga	1,71	0,38	0,45	0,43	0,51	0,59	0,47
Külterületi népesség arányának átlaga	0,35	5,21	2,64	2,47	3,68	2,49	3,43

1. ábra

A népsűrűség és a népesség területi koncentrációja alapján meghatározott vidékies kistérségek Magyarországon (2005)

jelenleg elfogadás alatt álló Új Magyarország Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben[4] sem sikerült egyelőre jól megoldani ezt az európai módszerekkel operáló térségminősítést, sem kistérségi, sem regionális, sem megyei szinten.

A jelenleg idézett EU-dokumentumok az európai országok vidékiség értelmezését, a vidéki terek konkrét meghatározását segítő „ajánlásokban"[5] – hangsúlyozván azt is, hogy minden tagországnak rendszeresen elemeznie kell a saját területe vidéki változásait és besorolásait[6] – három tényezőcsoportot emelnek ki:

- meghatározandók azok a természeti, gazdasági, kulturális tényezők, valamint a különböző – „észleléseken alapuló" – tények, amelyek az adott ország (régió) vidékiségét alapvetően jellemzik (hozzátéve, hogy a városias jelleg alapján definiált tereken kívüli, nem városias részek is sajátosan, mintegy „tagadó módon" elemei lehetnek e vidék definíciónak!)

[4] A tervet Brüsszelben 2007 szeptemberében elfogadták (A szerk.).
[5] http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2006/RD_Report_2006.pdf jelentés 2. oldala.
[6] Általában tíz évente vizsgálják azokat felül.

- meghatározandók azok a „vidékiségben" rejlő, objektív analízisekkel is alátámasztott, országok és régióink szerinti „testre-szabott[7]" (azaz inkább térre szabott) társadalmi és politikai célok, amelyekhez a minősítő vidékies terület-besorolást el kell végezni,
- meghatározandók és a lekülönbözőbb adatokkal „feltöltendők" azok a vidéki tereket modellező adatbázisok, amelyek feltárják és folyamataiban követhetővé teszik a működő hálózatokat, az adminisztratív-jogi, vagy más település-együttműködéseket (piaci-mezőgazdasági területi egységek, mikro-régiók szerint. Egyes vidék adatok pl. NATURA 2000 akár „telekmélységig lemenően" is fontosak lehetnek.

Különösen ez utóbbi általános ajánló feladatokra vonatkozóan jegyzi meg a citált dokumentum, hogy az egységes európai vidékiségre vonatkozó adatgyűjtés nagy nehézségekbe ütközik, s ezért „EU-összevetésben" csak a NUTS 2 illetve 3 szintek szerint válik lehetővé az összehasonlítás.

A „valódi" vidékiséghez kapcsolódó környezeti érzékenység, a földrajzi, kulturális karakterek, egyedi jellemzők azoknál „kisebb" (táji, kistérségi) szinteken érhetők tetten és értékelhetők igazán. Ezért is javasoltuk már többször, hogy hazánkban a kistérség (a kistáj, az egykori járások) felelnek meg leginkább egy adekvát és a vidékiség sokféleségét kifejező vidékfejlesztési beavatkozási téregységnek.

Az Unió 27 tagállamában (az adatok felsorolását tekintve rendre először a NUTS 2 illetve, majd a NUTS 3 szinten mért átlagok szerint haladva) *e jórészt ritkán lakott, „erőteljesen" vidéki térségében él* (átlagos népsűrűségük 38 fő/km², akkora, mint legjellegzetesebb magyar vidékies kistérségeké, a sellyeié, kunszentmiklósié, a szobié, stb.) az európai népesség *15 illetve 20%-a.* Ezen területeken állítják elő a hozzáadott nemzeti termék *9 illetve 13%-át,* s itt él a foglalkoztatottak *14., illetve 18%*-a.

A statisztikai forrásunk szerinti terekben élő népesség aránya dominánsan tér el hazánkban a 27-ek összeurópai átlagától. Megyei léptékben *47%,* régiósban *38,5%* az erőteljesen vidékies térségekben élő magyarországi népesség aránya[8]. Ebben az „adatösszevetésben" már lényegesen magasabb arányok jellemezőek ránk, mint a más tekintetben hozzánk gyakran hasonlított Portugáliára, vagy Görögországra.

Az igazán vidékies térségekben élő népesség elöregedésének mértéke hazánkban még országos, regionális és megyei szinten számítva is – szerencsére – elmarad az európai átlagtól (ott *15,8%* a 65 év feletti népesség aránya, nálunk *14,9*). De ez az adat nem mutatja ki sem azt, hogy az országunkon belül milyen

[7] Az angol kifejezése:"tailor-made".

[8] Mint az 1. táblázatból kitűnik a kistérségi szintre számított magyar vidékies népesség sem tér el ezektől az arányoktól.

nagy területi különbségek vannak e téren, sem azt, hogy az átlagos életkor nálunk ma átlagosan 5-6 évvel marad el a fejlett Európa országainak értékétől.

Az elöregedés mellett az elvándorlást, az elnéptelenedést szokták volt még a vidék talán másik legnagyobb alapproblémájának tekinteni. Az Európai Unió 2006 augusztusában publikált vidékfejlesztésről szóló részletes jelentését áttanulmányozva kiderül, hogy a fejlett Európában (EU-15) a XXI. század első éveiben *+4,5‰*-et meghalódó volt a vidékies térségek éves vándorlási nyeresége, ami igen markánsan különbözik a nemrég csatlakozott kelet-közép-európai tízek *-1,1 ‰-es* értékétől. (Magyarország adata *-0,9 ‰*, Bulgáriáé -2,8 ‰).

Az adatokból kitűnik, hogy „összeurópai" tekintetben bizonyos vidékies térségek jelentősen felértékelődtek, mint lakóhely. S nem véletlen, hogy a 4 ezrelék körüli átlag mögött extrém adatok is rejtőznek. Például a mediterrán országok erőteljesen vidékies területeinek egészen nagymértékű a bevándorlási nyeresége (Spanyolország +13,3‰, Portugália +7‰, Olaszország +7,4‰). S ez már nemcsak a máshol évtizedek óta tartó városkörnyékek növekedését mutatja, hanem igen markánsan jelzi, hogy az egységesülő, több országban is hasonló viszonyokat biztosító Európában a mediterrán vidékek kellemes klimatikus faktora is egyre inkább szerepet játszik a lakóhely megválasztásában.[9]

Hazánkban egyelőre még csak a városkörnyéki falvak növekedése volt a legjellemzőbb az elmúlt másfél évtizedben, bár ezen túl a Balaton melléke és a Dunakanyar nyilván a kellemes táji környezetével is vonzotta a városból kiköltözőket. Utóbbiak esetében gyakran az idősebb generációt. Hazánkban 1990-2005 között a községek több mint harmada, 1122 település mutat pozitív tényleges szaporodást (*2. ábra*).

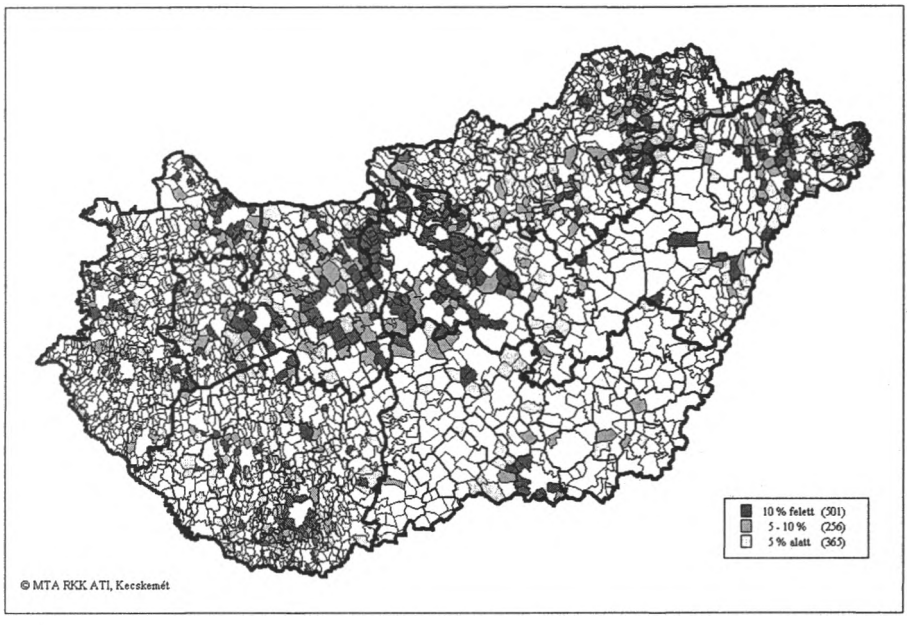
A következő fontos alapadat lehet a vidékies terek hozzájárulásának aránya a nemzeti össztermékhez. Hazánkban ez az arány *26* illetve *33%-ot* tesz ki. (Az egész Európában „szupervidékinek" tartott Írországban *63%(!)*, igaz a főváros ott is kiemelkedik e téren.)

Már ebből is következik, hogy a „vidéki szegénység" sem tekinthető általános európai jelenségnek. Ha ezt a fontos mutatót a gazdasági fejlettségnek (az 1 főre jutó GDP-nek) a NUTS 2. szintre számított vidékiségnek a megfelelő területi értékeihez mérjük, akkor igen nagy különbségeket tapasztalhatunk. Az EU 27 tagállamában *az erőteljesen vidékes térségek életszínvonala az uniós átlag 61,7%-án* áll, úgy Ausztriában, Svédországban 104, Magyarországon pedig *38,7%* ez az érték. Még nálunk is szegényebbek persze ugyanezen vidékek Bulgáriában és Romániában (24,1 és 21,8%), s szinte pontosan akkora a lengyel mutató, mint miénk (38,5%).

[9] http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2006/RD_Report_2006.pdf jelentés 9.oldalán

2. ábra

Az elmúlt másfél évtizedben tényleges szaporodást mutató községek (1990–2005)

Miután több országban a NUTS 2 szint magát az egész országot jelenti (Ciprus, Litvánia, Észtország, Szlovénia stb.), ezért ezt az adatot különösen érdekes megvizsgálni a vidékies megyék (NUTS 3) szintjén is, amely így jól tükrözi azt, hogy mekkorák a valóságos területi különbségek az erőteljesen vidékies és a fejlett, urbanizált városias térségek között. Sőt, ha ezt a mutatót a vidéki gazdasági – életszínvonalbeli leszakadás mértékére vonatkozóan is irányadónak tekintjük, akkor válnak igazán feltűnően naggyá a különbségek. Az EU 15-ök megyei szinten meghatározott vidéki lakosságnak az életszínvonala *87%-a* az átlagnak, míg az újonnan csatlakozott 10 ország esetében ez az arány csak *38,2%*. Az már szinte az eddigiekből következően szinte nyilvánvaló, hogy a svéd, az ír vagy a dán vidékeken élők életszínvonala jóval meghaladja az európai átlagot képviselő 100%-ot, de az már szinte riasztó, hogy *legfejlettebb városias és legszegényebb vidékies megyék között Magyarországon a legnagyobbak a különbségek az egész kibővült Unióban. (40 és 116%,* Románia esetében ugyanezek az értékek „csak" 21 és 58). Ez talán az a legfontosabb adat, ami a magyarországi vidékfejlesztést európai léptékben is fontossá teszi, teheti.

Összegzés

Talán e rövid kis európai vidéki statisztikai körkép is jól illusztrálta, hogy az Európai Unió tagországainak vidékei igen sokfélék, s ma már egyáltalán nem írhatók le azokkal a vidékies sztereotípiákkal, amelyeket a bevezetőben említettem.

Nagyon fontos, hogy a vizsgált országok többségében igen differenciáltan kezelik a mezőgazdaság és vidék különböző kérdéseit. A hagyományos vidéki gazdasági ágazat esetében nemcsak annak a hasznosított területe nem esik egybe a vidékeik (meghatározott módon) minősített térségeivel, hanem az egyes országok vagy azok tágabb értelemben vett régiói tekintetében is nagyon eltérő lehet az egyes vidékek gazdasági-társadalmi szerepe.

Ehhez mérten igen tág választási lehetőséget is adnak Brüsszelben – s talán éppen emiatt – a nemrég egyesített mezőgazdasági és vidékfejlesztési alapok a tagországok vidéki sajátosságainak legjobban megfelelő programok tervezéséhez és finanszírozásához. Aligha vitatható, hogy hazánkban is más-más (akár agrártermelési, akár települési, akár társadalmi) alapokra építő, s ebből következően alulról építkező vidékfejlesztésre volna szükség az Alföldön, vagy akár azon belül a tanyás Kiskunságban, mint az aprófalvas Somogyban vagy éppen a Csereháton.

A LENGYEL MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKI TERÜLETETEK.
A MEZŐGAZDASÁGI JÖVEDELMEK ALAKULÁSA AZ EURÓPAI UNIÓHOZ TÖRTÉNŐ CSATLAKOZÁST KÖVETŐ ELSŐ NÉHÁNY ÉVBEN

Zbigniew Floriańczyk

Bevezetés

A multifunkcionális vidékfejlesztési politikának az 1960-as évek elejéig visszanyúló hagyományai vannak Lengyelországban. A kollektív mezőgazdaság bevezetésére tett sikertelen kísérletek után a lengyel kormány kénytelen volt elfogadni a paraszti típusú gazdálkodás létét Lengyelországban. A parasztgazdaságok, az állami gazdaságokhoz viszonyítva alacsonyabb termelési költségeik ellenére sem voltak képesek megfelelő nagyságú jövedelem termelésére, mivel a termelés nagyságát behatárolta a saját munkaerő, a földterület és a tőke nagysága. Végül azt a megoldást találták ki e problémára, hogy megkönnyítik a parasztgazdáknak a városokban történő munkavállalását. A lengyel parasztgazdálkodás átalakulási folyamatának alapja ezért a jövedelemforrások diverzifikációja volt. A mezőgazdaságon kívüli jövedelmek növekvő jelentősége miatt gyengült a parasztgazdák mezőgazdasági kötődése, de e jövedelmek elősegítették a gazdaságok modernizációját. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a munkás-paraszt modell bevezetése a mezőgazdaságban nemkívánatos társadalmi és kulturális változásokat idézett elő a vidéki területeken (*Kłodziński* 1984). A vidéki lakosság hagyományosan erős kapcsolatai nem tudták felvenni a versenyt a fogyasztásra alapuló városi életformával. Mindez, a szerkezetváltás viszonylagos lassúságával párosulva, a vidéki társadalom drámai mértékben felgyorsuló szociális frusztrációjához vezetett az átmenet éveiben (*Zegar* 2006).

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás új esélyeket teremtett a lengyel mezőgazdaság és vidékfejlesztés számára, egyrészt a közvetlen mezőgazdasági kifizetések, másrészt az EU vidékpolitikájához kötődő lehetőségek miatt. Nyilvánvalóvá vált ugyanakkor, hogy a csatlakozás utáni első évek nem gyakoroltak

komoly hatást a szerkezetváltásra, a második pillérhez kötődő politikai eszközök hatásai pedig csak több éves késéssel jelentkeznek (*Zegar–Floriańczyk* 2004). E tanulmány a lengyel mezőgazdasági jövedelmek alakulását követi nyomon a csatlakozás utáni időszakban. Külön figyelmet szentel a szerző a Közös Agrárpolitika (KAP) hatásainak, a jelenlegi lengyel folyamatok fenntarthatóságának értékelésére.

A lengyel mezőgazdaság és a vidéki területek az EU-csatlakozást megelőzően

Az Európai Unióhoz történő csatlakozást megelőzően a lengyel gazdaság átalakulási időszaka kedvezőtlen volt mind a mezőgazdaság, mind pedig a vidéki területek számára. A piacgazdaság megjelenése általában jobban megnövelte az inputok árait, mint a mezőgazdasági termékekét. Ezzel párhuzamosan felfüggesztették a gazdaságok támogatását, ami az állami gazdaságok számára különösen komoly gondot jelentett. Mivel nem voltak képesek a hatékony működésre, a legtöbb állami gazdaság tönkrement. A megszűnt állami gazdaságok földjére és gépállományára épülve új nagygazdaságok jöttek létre. A rendelkezésre álló földterületeknek csupán a kisebbik részét használták fel a parasztgazdaságok termelőkapacitásának bővítésére. Ugyanis az állami gazdaságok Lengyelország észak-nyugati részén koncentrálódtak, a legkedvezőtlenebb struktúrák és a föld iránti legnagyobb igény pedig Kelet- és Dél-Lengyelországban jelentkezett. A gazdák számára további kedvezőtlen fejleményt jelentett a mezőgazdasági munkaerő-kínálat bővülése. Az ipar privatizációja és szerkezetváltása miatt megjelent a munkanélküliség. Mivel a mellékállású gazdák voltak a leépítések első áldozatai, természetszerűen a mezőgazdasági munkaerő-állományt növelték. A megszűnt állami gazdagok korábbi alkalmazottai is a vidéki területek munkanélküliségét növelték. Ez az alacsony iskolázottsági és oktatási szinttel jellemezhető társadalmi-gazdasági csoport nem volt képes sikeresen helyt állni a munkaerő-piacon. Mivel a legtöbb esetben a korábbi állami gazdaságoktól lakást is kaptak, vidéken maradtak és kizárólag szociális juttatásokból tartják fenn magukat. Meg kell említenünk, hogy a gazdaság átalakulásának első időszakában nagymértékben lecsökkent az élelmiszerek iránti kereslet, elsősorban a lengyel gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége következtében. Mindezen okok miatt nagymértékben zuhant a vidéki területeken a lakosság jövedelme. A mezőgazdasági népesség egy főre eső jövedelme mintegy háromszor volt alacsonyabb a mezőgazdaságon kívüli szektorokban dolgozó lakosság jövedelménél. Ezzel párhuzamosan nőttek a mezőgazdasági jövedelmek közötti különbségek, akárcsak a szegénység mértéke a vidéki területeken. A mezőgazdasági jövedelmek differenciálódása természetes következménye a gazdaságok

termelő kapacitásában, és a kapacitások kihasználására való képességében mutatkozó különbségeknek.

Az átmenet időszakában megfigyelhető igen kevés pozitív fejlemény egyike volt a műszaki infrastruktúra látványos fejlődése, elsősorban a távközlés, a víz- és gázellátás, illetve a szennyvíz- és folyékony hulladéktisztítás területén. Ez azonban csak arra volt elég, hogy csökkenjenek a vidéki és a városi területek közötti infrastrukturális különbségek. A vidéki lakosság hozzáférése olyan közösségi javakhoz, mint az oktatás, az egészségügy és a kulturális szolgáltatások, továbbra is elmaradt a városi területekhez képest, és emiatt a vidéki lakosság nagy része alacsonyabb rendű állampolgárnak érezte magát. Összefoglalásként elmondható, hogy a vidéki területek strukturális eredetű problémái felerősödtek, míg a támogatások nagymértékben visszaestek.

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés új feltételei között

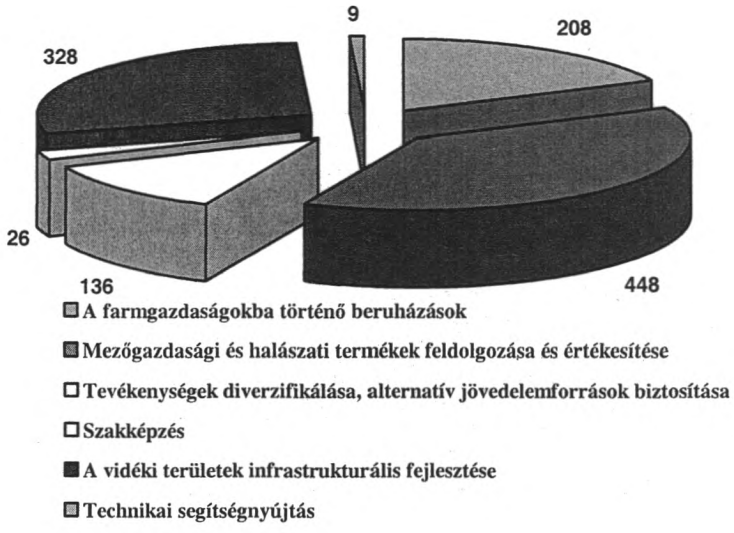
Az Európai Unióhoz történő csatlakozásra Lengyelországban mint az agrár- és vidékfejlesztés útjában álló akadályok csökkentésének eszközére tekintettek. Ennek alapja elsősorban az EU mezőgazdasági és területfejlesztési politikájához kötődött, ahol, Lengyelországgal ellentétben, a fenti szakpolitikák széles támogatási eszközei ismertek. A KAP lehetséges előnyeivel kapcsolatos kételyek miatt azonban a lengyel gazdák alapvetően kedvezőtlenül ítélték meg az EU-csatlakozást. Általában véve a gazdák féltek az Európai Unióból beáramló olcsó élelmiszerektől, a mezőgazdaság termelői árainak nagymértékű növekedésétől és a termőföld-piacra nehezedő nyomástól (a földek nyugati személyek által történő tömeges felvásárlásától). A gazdák véleménye szerint az EU programjai nem elég hatékonyak a lengyel vidéki területek problémáinak megoldására (*Traczyk* 2005).

Az egyik legfontosabb program, amely a lengyel mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-integrációját volt hivatott elősegíteni, a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Előcsatlakozási Program (Pre-Accession Programme for Agriculture and Rural Development, SAPARD) volt. Románia mellett Lengyelország volt a SAPARD legnagyobb kedvezményezettje, 1,1 milliárd eurót is meghaladó maximális EU-s támogatással. Ha ehhez hozzávesszük az 1,4 milliárd eurónyi kötelező lengyel kiegészítést (55%) és a helyi önkormányzatok által biztosított további 0,4 milliárd eurót, a 2000–2006-os időszakra a SAPARD közel 3 milliárd euró költségvetéssel működött. Az összesen 15 intézkedésből nyolcat választottak ki megvalósításra. A mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és értékesítésének fejlesztése, illetve a vidéki területek infrastrukturális fejlesztése tette ki az összes elérető forrás mintegy 65%-át. Az első intézkedésre szánt pénzösszegek ilyen magas aránya jelzi, hogy mekkora fejlesztésekre volt szükség a lengyel élelmiszeriparban az EU-szabványok szerint történő termelés

megvalósításához. A második intézkedés jelentőségét a vidéki területek szegényes infrastruktúrája adta, amely egyértelműen a területek többfunkciós fejlődésének egyik legfőbb akadálya volt. A környezetbarát mezőgazdasági gyakorlatok elterjesztésére és az erdősítés támogatására szolgáló intézkedéseket ugyanakkor felfüggesztették a bonyolult eljárás miatt.

1. ábra

SAPARD-programok – végrehajtott intézkedések és az EU-támogatás felső határa Lengyelországban a 2000–2006 közötti években (millió euró 2000-es árakon)

Forrás: A Bizottság Jelentése a Tanács, az Európai Parlament, a Gazdasági és Társadalmi Bizottság és a Régiók Bizottsága számára. Sapard Éves Jelentés – 2000, 4. melléklet.

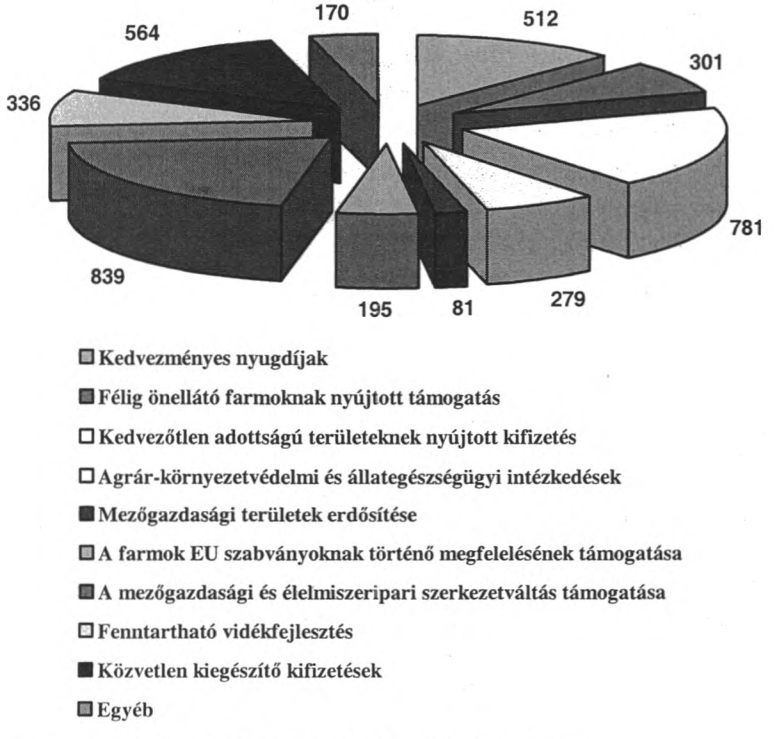
A SAPARD végrehajtása késett a megfelelő intézmények megszervezése és a bonyolult akkreditációs eljárások miatt. A késés a program elégtelen népszerűsítése és az időigényes értékelési eljárások miatt volt. A csatlakozást megelőző években meglehetősen szerény volt a gazdák és egyéb potenciális kedvezményezettek érdeklődése a SAPARD-programban való részvétel iránt. Az olyan programok, mint például „A mezőgazdasági vállalkozásokba történő beruházások" esetében a nemzeti programok alkalmasabb fejlesztési eszköznek tűntek. Ezekre alacsony költségű hitel állt rendelkezésre, szemben a SAPARD-pénzek utófinanszírozásával, ahol a pénzek a beruházás önerőből történő sikeres meg-

valósítását követően voltak lehívhatóak. Éppen ezért a SAPARD-források felhasználását nagymértékben megkönnyítette azoknak a kedvezményes hiteleknek a megjelenése, amelyek a beruházások előfinanszírozására szolgáltak és erősítették a gazdák bizalmát az EU-politikák iránt a csatlakozást követő időszakban is. Végül gyakorlatilag az összes rendelkezésre álló SAPARD-forrást sikerült kihelyezni.

A csatlakozás után a lengyel mezőgazdák támogatása nagymértékben megnőtt. A Vidékfejlesztési Terv, illetve a Lengyel Élelmiszeripar és a Vidéki Területek Szerkezetváltásának és Modernizációjának Ágazati Operatív Programja összesen négymilliárd eurós EU-támogatással működött, amely új lehetőségeket teremtett a lengyel mezőgazdaság szerkezetváltásának felgyorsítására. A SAPARD-dal összevetve az elérhető források több mint háromszorosak voltak.

2. ábra

A Vidékfejlesztési Terv és a Lengyel Élelmiszeripar és a Vidéki Területek Szerkezetváltásának és Modernizációjának Programja az Ágazati Operatív Programok költségvetésén belül, 2004–2006 (millió euró 2000-es árakon)

Forrás: Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium.

Ki kell emelnünk, hogy a nemzeti és a magánszektorbeli hozzájárulásokkal együtt a teljes költségvetés csaknem 6,4 milliárd euró volt. Az Ágazati Operatív Programok támogatásainak egyes intézkedések közötti megoszlása többnyire a lengyel mezőgazdaság igényeit tükrözte. A Vidékfejlesztési Terv ezzel szemben nagymértékben „szakértői igényeknek" igyekezett megfelelni. A források hatékony újraelosztását az adminisztratív kapacitások gátolták. Ily módon a kedvezőtlen adottságú területeknek nyújtott kifizetések váltak az egyik legfontosabb, a gazdák számára viszonylag könnyen elérhető támogatássá.

A csatlakozás után a lengyel gazdák közvetlen kifizetéseket is kaptak. A közvetlen kifizetések folyósításához azonban átmeneti időszakokat léptettek életbe. Az átmeneti támogatási rendszernek (phasing in) megfelelően a lengyel gazdák a csatlakozást követő első évben a KAP által garantált közvetlen kifizetések 50%-ra voltak jogosultak, és a teljes összeget csak 2010-ben kapják meg. Mivel viszonylag alacsony hozamokkal számoltak a közvetlen kifizetések nagyságának megállapításakor a csatlakozási tárgyalások során, ez a fajta támogatás az EU átlagánál jóval alacsonyabb összegeket tett ki. Az új tagállamok számára lehetővé tették, hogy növeljék a közvetlen kifizetéseket a fejlesztési alapokból történő pénzösszegek bizonyos részének átcsoportosításával, a nemzeti költségvetésből biztosított kötelező társfinanszírozással. Ez megint csak azt mutatja, hogy a gazdák jövedelmének közvetlen támogatása elsőbbséget élvezett minden más vidékfejlesztési programmal szemben.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás miatt bizonyos esetekben a termelés visszafogására is sor került. A termelési kvótákkal kapcsolatban a legfontosabb korlátozások a tejpiacon, illetve a tejelő tehenek számát illetően léptek életbe. Az első korlátozás csekély hatással bírt a csatlakozást követő első évben, a második azonban közvetlenül befolyásolta a közvetlen támogatások nagyságát.

A mezőgazdasági piac fejlődése Lengyelországban a csatlakozás után

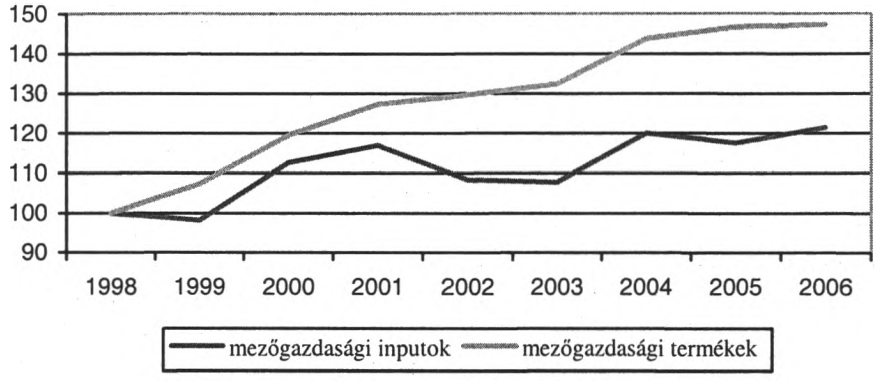
Lengyelország EU-csatlakozásával általában nagyobb mértékben emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, mint az inputok költsége. A termékárak emelkedése elsősorban az állati termékek áremelkedésével függött össze.

A gabonaféléknek a csatlakozás előtti évekhez viszonyítva lényegesen alacsonyabb áráért a gazdákat a területalapú közvetlen kifizetésekkel igyekeztek kárpótolni. Ez arra ösztönözte a gazdákat, hogy az állattenyésztés során a saját termelésű gabonát etessék fel a jószággal. Másfelől a gabonafélék termelését elsősorban azokban a régiókban fogták vissza, ahol viszonylag kisebb méretű gazdaságok működtek. Azokban a régiókban, ahol a nagygazdaságok voltak jellemzőek, a vetésterület nagyságát illetően nem történt lényeges változás.

A lengyel tejtermelés jövedelmezősége javult az EU-csatlakozás után, a tejiparra kedvező pénzügyi helyzet volt jellemző (*Szajner–Hryszko* 2006). Komoly

3. ábra

Az árak alakulása a mezőgazdaságban 1998 és 2006 között (1998 = 100)

Forrás: Lengyel Statisztikai Évkönyv, Központi Statisztikai Hivatal.

fejlődés következett be az EU-s szabványokhoz történő alkalmazkodás és az – elsősorban az EU piacára irányuló – export növelése terén is, valamint nagymértékben erősödött a termelés és feldolgozás koncentrációja. A szerkezetváltás pozitív hatásait mára azonban már gyengíti a nemzeti tejkvóta alacsony szintje. Nem lényegtelen az sem, hogy a tejtermékek magas ára miatt a fogyasztás visszaesett 2004. és 2005. évben. A tejipar szerkezetváltásának sikere Lengyelországban tehát csakis az Európai Unióhoz történő csatlakozásnak köszönhető.

Hasonlóan kedvező szerkezetváltás jelei figyelhetők meg a húsiparban (*Nosecka* 2006). Az uniós csatlakozás a húsiparban is a termelés és feldolgozás koncentrációját segítette elő. A sertéshús árának zuhanását a csatlakozás után kezdetben ellensúlyozta a tápok árának esése. A sertéshústermelés emiatt megnövekedett, ami az árak tovább eséséhez és végül intervenciós felvásárláshoz vezetett. Az EU piacához történő csatlakozás kedvező hatást gyakorolt a marha- és juhhúsárak alakulására is.

Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról, hogy a húsfeldolgozó ágazat szerkezetváltása sokkal átfogóbb volt, mint a gazdaságoké. Nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaságok nagy része nem képes olyan termékek előállítására, amelyek megfelelnek a feldolgozóipar követelményeinek, még akkor sem, ha a minőségi vágóállatokért több pénzt fizetnek a feldolgozóüzemek.

Az EU-csatlakozás után a lengyel mezőgazdasági inputok és szolgáltatások piacán dinamikus áremelkedés volt megfigyelhető, amely 2004 év végéig tartott. Május és december között a mezőgazdasági inputok árai átlagosan 19%-kal emelkedtek. A mezőgazdasági gépek 41%-kal lettek drágábbak, az energia ára 25%-kal ment fel, míg a műtrágyákért 22%-kal kellett többet fizetni. Csak a ta-

karmányok árai nem változtak. Ami a gépek áremelkedését illeti (8,6% az első évben), az az ÁFA kulcs 0-ról 22%-ra történő emelésének eredménye volt. Hasonlóan nagymértékben emelkedtek az energiahordozók árai is, de ez a drágulás a világpiaci tendenciák következménye volt.

Összességében a mezőgazdasági termékek árai nagyobb mértékben emelkedtek, mint az inputok árai. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a termékek árainak emelkedése a csatlakozást megelőző évek nyomott árszínvonalával magyarázható. Az alacsony jövedelmek miatt alacsony volt a mezőgazdasági termékek iránti hazai kereslet, amely lenyomta az árakat. Mivel az EU piaca korlátozottan volt elérhető az importvámok és a kvóták miatt, a termékek értékesítésére csak két csatorna kínálkozott: a hazai piac vagy a világpiaci árakon történő export. A második megoldás nem tűnt megvalósíthatónak, mivel az EU nagymértékben támogatta saját, túltermeléssel küzdő agráriumának exportját. Ugyanakkor az inputok piacán gyakorlatilag nem voltak korlátozások az 1990-es évek közepe óta, ennek megfelelően a mezőgazdasági termelés során felhasznált javak árai többé-kevésbé megegyeztek az EU piacának áraival. Végül a csatlakozáskor a lengyel gazdákat előnyös helyzetbe hozta az EU-piacokon folytatott kereskedelem, profitáltak a magasabb árakból, az inputok tekintetében pedig nem tapasztaltak komoly áremelkedést.

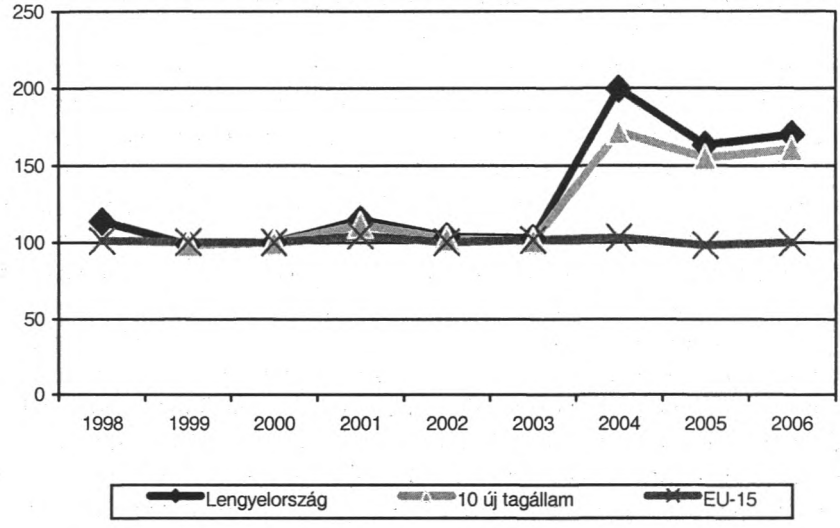
A mezőgazdasági jövedelmek alakulása Lengyelországban a csatlakozás után

Az EU-csatlakozás következtében általában emelkedtek a mezőgazdaságból megszerezhető jövedelmek, ami közvetlenül kihatott a mezőgazdaságból élők jövedelmének alakulására. Az egy (teljes állású) főre jutó mezőgazdasági jövedelmek emelkedése a csatlakozás első évében kétszeresen meghaladta az előző évi értékeket. A következő években ez a kezdeti gyors növekedés némileg lelassult, a 2000-es értéke 160%-át érte el. Ugyanebben az időszakban az EU 15 országaiban az átlagjövedelmek nem változtak.

A csatlakozást követő gyors ütemű jövedelem-növekedés ellenére a lengyel mezőgazdasági jövedelmek nagymértékben elmaradnak az EU 15 országainak átlaga mögött. 2005-ben a tényezőjövedelem (a mezőgazdasági termelés során felhasznált összes tényező, azaz a tőke, a munkaerő és a föld jövedelme) az EU 15 esetében közel 20 000 euró per fő értéket ért el a főállású mezőgazdasági dolgozók esetében, ugyanakkor a lengyel gazdák átlagjövedelme csak 2500 euró volt. A különbség a lengyel mezőgazdasági munkaerő alacsony termelékenységét mutatja. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás idején az unió összes mezőgazdasági foglalkoztatottjának egynegyede Lengyelországban dolgozott, ugyanakkor a lengyel mezőgazdaság az EU-ban megtermelt összes mezőgazdasági érték mindössze 5%-át állítja elő.

4. ábra

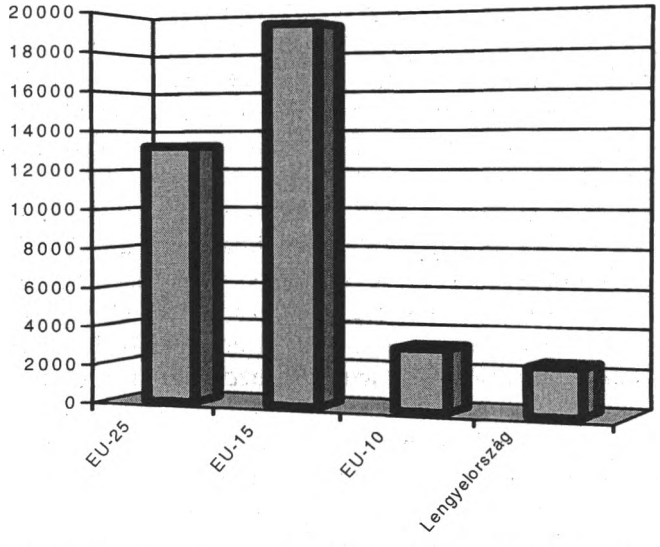
Az A mutató értéke az 1998 és 2006 közötti években (a 2000 év értéke = 100)

Forrás: A mezőgazdaság elszámoló számlái a www.eurostat.eu adatai alapján.

5. ábra

A mezőgazdaságban dolgozók jövedelmi szintje főállás esetén, 2005

Forrás: A mezőgazdaság elszámoló számlái a www.eurostat.eu adatai alapján.

A lengyel mezőgazdasági jövedelmek gyors növekedését a csatlakozás utáni első évben nem követte a gazdaság többi ágában a jövedelmek hasonló emelkedése. Csökkent tehát a mezőgazdaságból és a gazdaság más ágaiból élők átlagjövedelme közötti különbség. A becslések szerint egy főállásban a mezőgazdaságból élő személy jövedelme a teljes gazdaság átlagjövedelmének 50%-át tette ki a 2004 és 2006 közötti időszakban (*Floriańczyk* 2006). Ugyanakkor a mezőgazdasági háztartások (olyan háztartások, amelyekben a jövedelmek több mint felét a mezőgazdaság biztosítja) jövedelme elérte a lengyel háztartások átlagjövedelmének közel 90%-át.

1. táblázat

A jövedelmek szintje a lengyel mezőgazdaságban 2004-2006 között

Mutatószám	Érték
Átlagos mezőgazdasági jövedelem az átlagos nemzetgazdasági jövedelmekhez viszonyítva	53,8
Átlagos mezőgazdasági háztartás jövedelme az átlagos háztartás jövedelméhez viszonyítva	87,9

Forrás: Floriańczyk 2006.

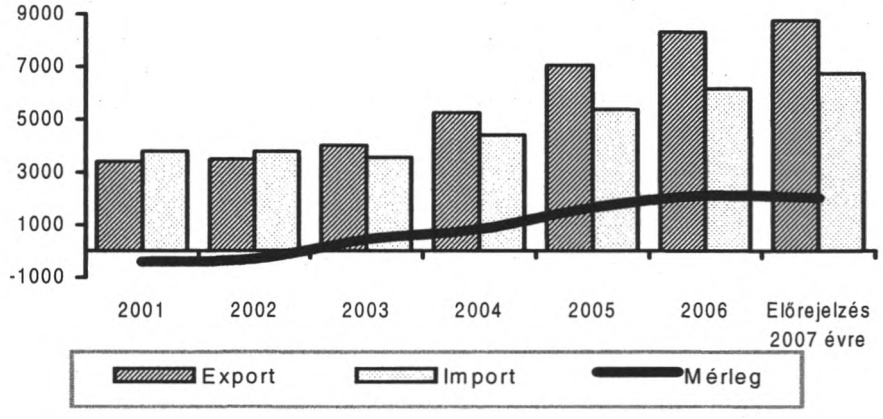
A legnagyobb növekedés a legnagyobb méretű, 20 hektárt meghaladó gazdaságokban volt megfigyelhető. Fontos megjegyezni, hogy a csatlakozás előtt a mezőgazdasági háztartásoknak az átlagjövedelme kizárólag ebben a csoportban haladták meg a háztartási jövedelmeket. A csatlakozás után már a 15 és 20 hektár közötti gazdaságokban is meghaladják a jövedelmek az átlagos háztartásét. A kisebb, alapvetően önellátásra termelő gazdaságok esetében a korábbi negatív jövedelmek pozitívra fordultak, de csak igen kis mértékben. Ez azonban nem gyakorolt komoly hatást a más jövedelmi forrásokkal kiegészített összes jövedelmükre.

A lengyel mezőgazdasági jövedelmek emelkedése a gazdák számára kedvezően alakuló termék-input árarányoknak volt köszönhető, amit felerősített a közvetlen kifizetések hatása. Az egy hektár mezőgazdasági terület után járó közvetlen támogatás 2004 és 2006 között meghaladta a 130 eurót, ami mintegy tízszerese volt a csatlakozást megelőző évek értékének – ugyanakkor még mindig csak egyharmadát tette ki az EU 15 országaiban folyósított átlagos támogatásnak.

A hazai árak emelkedése az EU-országokba irányuló dinamikusan bővülő termékkivitel hatására következett be.

6. ábra

A lengyel külkereskedelem 2001–2006 között, millió EUR

Forrás: Foreign trade in agricultural products. Situation and analysis, Market Analysis, April 2007. 24. sz.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás felgyorsította a külkereskedelmi egyenleg többletének 2003-ban elindult növekedését. Mivel a hazai kereslet visszafogott volt, a feldolgozóipar aktívan kutatott más piacok után. A lengyel élelmiszeripar sikerének kulcsa az átmeneti időszakban elindított intenzív szerkezetváltás volt. A külföldi befektetések révén modern technológia és vezetői módszerek érkeztek Lengyelországba, amelyek segítségével a lengyel élelmiszeripar versenyképessé vált az Európai Unió piacán.

A lengyel élelmiszeripar versenyképességének javítására és a fenntartható vidékfejlesztésre szolgáló két program közül a Vidékfejlesztési Terv irányul a gazdák jövedelmeinek közvetlen támogatására (*Bułkowska–Chmurzyńska* 2007). E tervben komoly szerepet játszanak azok az intézkedések, amelyek közvetlen kifizetésként jelennek meg, mint például a mezőgazdasági területek után járó kiegészítő támogatások, a gazdák támogatása a kedvezőtlen adottságú térségekben vagy az agrár-környezetvédelmi tevékenységek támogatása. Fontos kiemelni, hogy vannak ezen kívül más intézkedések, mint például a félig önellátó gazdaságok támogatása, a kedvezményes nyugdíjak vagy az erdősítés támogatása, amelyek közvetlen hatással vannak a gazdálkodó családok jövedelmére. A SAPARD-program tapasztalatai ellenére a gazdák szívesen vesznek részt ezekben a programokban. A gazdák élénk érdeklődést tanúsítanak a gazdaságok EU-szabványoknak történő megfelelését biztosító fejlesztések támogatása iránt. Ezen intézkedések növekvő népszerűségét az magyarázza, hogy a gazdák egyre

inkább felismerik, amennyiben közvetlen támogatásra tartanak igényt a jövőben, akkor fontos, hogy a gazdaságok megfeleljenek a környezetvédelmi szabványoknak.

Ami az Élelmiszeripar és a Vidéki Területek Szerkezetváltásának és Modernizációjának Ágazati Operatív Programját illeti, a benyújtott nagy számú pályázat forrásigénye meghaladja a program keretében rendelkezésre álló összeg nagyságát. Ez többek között jelzi egyfelől a gazdák érdeklődését a beruházások iránt, másfelől a vidékfejlesztés iránti igény nagyságát. A mezőgazdasági termelés EU-csatlakozást követően növekvő jövedelmezősége meggyőzte a gazdákat arról, hogy érdemes és szükséges beruházni a gazdaságokba. A csatlakozást megelőző időszakhoz képest lényegesen megnövekedett erőforrások ismeretében biztosak lehetnek abban, hogy lesznek beruházásokra adott támogatások. A lengyel gazdaságok nagy számának ismeretében azonban bizonyosnak tűnik, hogy csak a gazdaságok néhány százaléka élvezi majd az ágazati operatív program előnyeit.

Következtetések

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás pozitív hatást gyakorolt a lengyel gazdák jövedelmére, mivel kedvezően alakultak a kereskedelmi cserearányok és nagymértékben megnőttek a támogatások. A jövedelmek gyors növekedését részben a csatlakozást megelőző évek rendkívül alacsony jövedelmi viszonyai magyarázzák, amelyek az átmeneti időszak mezőgazdaságra nézve kedvezőtlen hatásai miatt alakultak ki. A jövedelmi viszonyok javításának igénye a csatlakozást követő első évben megjelent a vidékfejlesztési intézkedések között, és az intézkedések viszonylag nagy része a jövedelmek közvetlen támogatására irányult. A jövedelmek elmúlt időszakban jellemző növekedésének tehát nincs fenntartható alapja. A mezőgazdasági árak emelkedése alapvetően véletlenszerűen következett be. Az EU szintjének elérése után a mezőgazdaság árak csökkenni kezdtek, az általános tendenciáknak megfelelően. Hasonlóképpen a közvetlen kifizetések megjelenése is csak korlátozott mértékben növeli meg a lengyel mezőgazdasági jövedelmeket; e támogatások valószínűleg emelkedni fognak 2010-ig, a közvetlen kifizetések átmeneti időszakában. Ezt követően a mezőgazdaság közvetlen támogatására nagy valószínűséggel nem lesz lehetőség a WTO szabályai miatt (*Cooper–Elgar*). A mezőgazdasági jövedelmek közvetlen támogatásának egyetlen eszköze a környezetvédelemi intézkedések támogatása lehet. A Vidékfejlesztési Terv intézkedéseinek ezért legfeljebb középtávú távlatai vannak. A környezetvédelmi szempontoknak eleget tevő mezőgazdasági termelés támogatása a fenntarthatóság felé mutat. A jövedelmek fenntartható fejlődésének hagyományos alapja biztatónak tűnik, mivel vannak még tartalékok a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelésében: a lengyel mező-

gazdaság szerkezetében, egészen pontosan a nagyszámú kis gazdaságban, vannak fejlődési tartalékok. Az átlagos birtokméret növelésével magasabb jövedelmek biztosíthatók. Gondot okoz ugyanakkor, hogy hosszabb távon ez a megoldás sem tűnik fenntarthatónak, elég, ha a KAP támogatásaitól erősen függő nyugat-európai gazdaságok jövedelmi problémáira gondolunk. A lengyel mezőgazdaság szerkezetváltása megfelelő szakpolitikai eszközökkel felgyorsítható, de nagymértékben összefügg a gazdaság általános állapotával. Lengyelországban a mezőgazdasági foglalkoztatottság rendkívül magas aránya azt jelzi, hogy a jövedelmek növelésének legígéretesebb módja a mezőgazdaságon kívüli munkahelyek teremtése lehet. A vidékfejlesztés többfunkciós megközelítése az agrárfoglalkoztatottság jelenlegi szintje mellett sokkal kevésbé tűnik hatékonynak, mint az EU-országok legtöbbjében. A mezőgazdaság fejlődése tehát a városi területek fejlődésétől függ. Ennek a fejlődésnek a feltételei részben adottak. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás felgyorsította a vidéki területekről történő elköltözést, de a földtulajdon-viszonyokban nem történt lényeges változás. Emiatt a fejlesztési programokra szánt jelentős pénzösszegek sem képesek a lengyel mezőgazdasági jövedelmeket fenntartható módon növelni.

Hivatkozások

Cooper, Joseph – Edward Elgar (eds.) 2005: *Global Agricultural Policy Reform and Trade. Environmental Gains and Losses.* Northampton.

Bułkowska, Małgorzata – Chmurzyńska, Katarzyna 2007: The impact assessment of the Rural Development Plan (PROW) and the Sectoral Operational Programme for the "Restructuring and modernisation of the food sector and rural development" on the development of agriculture and food economy in Poland, workpaper, Green Week Scientific Conference MACE „Managing Economic, Social and Biological Transformations" 17–18 January.

Floriańczyk, Zbigniew 2006: Influence of CAP on the level and differences In agricultural incomes, Institute Of Agricultural And Food Economics NRI, Warsaw, 2006

Szajner, Piotr – Krzysztof Hryszko 2006: Market And Trade Developments In Poland – Milk sector, Agro economic policy analysis of the new member states, the candidate states and the countries of the Western Balkan Report, Institute Of Agricultural And Food Economics NRI, Warsaw.

Nosecka, Bożena 2006: Market And Trade Developments In Poland – Meat sector, Agro economic policy analysis of the new member states, the candidate states and the countries of the western Balkan Report, Institute Of Agricultural And Food Economics NRI, Warsaw.

Statistical Yearbook of Poland, Central Statistical Office, Warsaw, 2006.

Rural Development Plan For Poland 2004–2006, (Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006), Ministry of Agriculture and Rural Development, 2004.

Sectoral Operational Programme, Restructuring and Modernisation of the Food Sector and Rural Development 2004-2006, National Development Plan For 2004–2006, (Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i modernizacja sektora ży-

wnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006) Ministry of Agriculture and Rural Development, 2004.

Report From The Commission To The Council, The European Parliament, The Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. SAPARD Annual Report – Year 2000, Brussels, 2001

Traczyk, Ryszard 2005: Process of integration with EU – chances, challenges and barriers in First year of EU membership – social opinions (Proces integracji z UE – szanse, zagrożenia, bariery. Zmiany opinii, nastrojów i postaw rolników w 2004 r. w Pierwszy rok członkostwa Polski w Unii Europejskiej w ocenie społecznej), Office of the Committee for European Integration, Warsaw.

Council Regulation (EC) No 1268/1999 of 21 June 1999 on Community support for pre-accession measures for agriculture and rural development in the applicant countries of central and eastern Europe in the pre-accession period, OJ L161/87, 1999.

SAPARD operational program for Poland, (SAPARD. Program operacyjny dla Polski), Ministry of Agriculture and Rural Development, 2000.

Kłodziński, Marek 1984, Dual professions of agricultural population, Encyclopedia of agricultural economics, PWRiL, Warsaw.

S. Zegar, Józef Incomes of peasant population, Institute Of Agricultural And Food Economics NRI, Warsaw, 2006.

S. Zegar, Józef – Floriańczyk, Zbigniew 2004: Structure of the rural population incomes in Poland before and after the accession to the EU, in: Changing functions of rural areas in the Baltic Sea Region, Rural areas and development, Warsaw.

A MAGYAR AGRÁRKERESKEDELEM TARTÓSSÁGA AZ EU-CSATLAKOZÁS ELŐTT ÉS UTÁN[1]

Fertő Imre

Egyre növekvő irodalom foglalkozik az új EU-tagállamok agrárkereskedelmével. A kutatások egyik része az agrárkereskedelem specializációjára, míg a másik iránya az ágazaton belüli kereskedelemre irányul (*Fertő* 2006). Egy kérdést azonban csak ritkán tesznek fel: ha egy ország kereskedik egy adott termékkel, akkor ez a kapcsolat vajon meddig tart? Elemzésünk másik motivációja, hogy a nemzetközi irodalom újabb megállapításai szerint sok ország nem kereskedik bizonyos termékekkel egy-egy adott évben (*Haveman* és *Hummels* 2004, *Feenstra* és *Rose* 2000, *Schott* 2004). A piacra való be- és kilépés különösen fontos probléma lehet, ha egy gazdasági integráció növekszik. Az Európai Unió 2004. évi bővülése jó példa erre. Kutatásunk tehát arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként alakult a magyar agrárkereskedelem teljesítménye az EU-csatlakozás előtt és után. Pontosabban, az vizsgáljuk egy újonnan alkalmazott módszer segítségével (*Besedeš* és *Prusa* 2006a, 2006b), hogy milyen tartós a magyar agrárkereskedelem a kibővült EU-ban. Hozzájárulásunk a jelenlegi kutatásokhoz egyrészt az, hogy noha gazdag irodalom áll rendelkezésre a magyar agrárkereskedelemről, ezek döntő többsége az EU-csatlakozás előtti időszakkal foglalkozik. Ez a tanulmány az egyik első, amelyik a csatlakozást követő periódust is elemzi. Másrészt teljesen új módszertant alkalmazunk a téma vizsgálatára. Végezetül megpróbáljuk azonosítani a csatlakozás első hatásait. A tanulmány szerkezete a következő: A következő részben röviden bemutatjuk az adatokat és az alkalmazott módszertant. Ezt követi az empirikus eredmények ismertetése. Végezetül megfogalmazunk néhány következtetést.

[1] Köszönetnyilvánítás: Az előadás alapjául szolgáló kutatást az OTKA K 60240. sz. „Nemzetközi agrárkereskedelem: elmélet és gyakorlat" című programja támogatta.

Módszertan és adatok

Mivel a kutatás kérdése, hogy milyen valószínűséggel hagy fel hazánk egy adott agrártermék exportjával az EU-ban, kézenfekvő a tartósság-elemzés (duration analysis) alkalmazása. Az agrárkereskedelem tartósságának elemzését túlélő függvény segítségével becsüljük, *S(t)*, az egyes termékcsoportok között nem paraméteres Kaplan-Meier becslő függvénnyel. Feltételezzük, hogy a minta *n* független megfigyelést tartalmaz (*ti*; *ci*), ahol $i = 1, 2,\ldots, n$, *ti* a túlélési idő, és *ci* egy cenzoráló indikátorváltozó, amely értéke egy, ha a hiba előfordul (esetünkben megszűnik az export) és nulla egyébként *i* megfigyelésre. Továbbá feltételezzük, hogy $m < n$ a megfigyelt hibára. A rangsorolt túlélési időket az alábbi módon jelöljük: $t(1) < t(2) < \ldots < t(m)$. Továbbá *nj* jelöli a hiba kockázatát, *t(j)* időpontban, és *dj* a megfigyelt hibák számát. A Kaplan-Meier függvény ebben az esetben:

$$\hat{S}(t) = \prod_{t(i)<t} \frac{n_j - d_j}{n_j},$$

azzal a konvencióval, hogy $\hat{S}(t) = 1$ if $t < t(1)$.

Az empirikus elemzéshez az Eurostat 2001-2005 közötti időszakra vonatkozó adatbázisát használtuk. A minta 200 terméket tartalmaz évenként a HS rendszer négyszámjegyű bontásában. A mezőgazdasági termékeket HS 01-24 tartalmazó jószágokkal definiáltuk. Az új kereskedelem-elmélet *Krugman* (1979), valamint *Helpman* és *Krugman* (1985) munkáit követve implicit módon feltételezi, hogy a kereskedelem a homogén és differenciált termékek esetében különböző. A mezőgazdasági termékeket hagyományosan homogén termékeknek tekintik. Az agrártermékek ma már azonban kevésbé homogének, mint korábban. Két nagyobb csoportba osztjuk őket a homogenitási feltevés tesztelése érdekében. Az első csoportba a homogénnek tekinthető mezőgazdasági termékeket soroljuk (HS 1-15), amelybe az állati és növényi termékek, valamint az állati és növényi olajok tartoznak. A második csoportban a feldolgozott mezőgazdasági termékek vannak (HS 16-24), amelyek inkább a differenciált jószágokhoz sorolhatóak.

Empirikus eredmények

Eredményeinket három lépcsőben ismertetjük. Először az agrárkereskedelem tartósságát vizsgáljuk meg az egyes piaci szegmensekben, majd az egyes termékcsoportok között, végül a kezdeti kereskedelem nagysága és a kereskedelem tartóssága közötti kapcsolatot mutatjuk be.

Az agrárkereskedelem tartóssága az egyes piaci szegmensekben

Első hipotézisünk, hogy a kibővült EU25 piacát nem lehet egységesnek tekinteni a magyar agrárexport számára, hanem ezen belül létezhetnek piaci szegmensek. Ezért az EU piacát két nagy részre osztottuk: a régi EU15 és az új EU10 piacára. Eredményeinket ennek megfelelően külön mutatjuk be a két piaci szegmensre, majd az EU25 piacára. A kereskedelem tartóssága a teljes mintában némileg magasabb az EU15 piacán, az EU10 piacához viszonyítva (*1. táblázat*). Ennek az ellenkezője igaz azonban, ha a mintát azokra a megfigyelésekre korlátozzuk, amelyek értéke 2001-ben legalább 10 ezer euró nagyságú volt, míg az új, kibővített EU25 piacon a legmagasabb a túlélés aránya. Sőt, az EU25 piacán a korlátozott mintán 100 százalékos a termékek túlélése. Továbbá egyik piacon sem történt szignifikáns változás az EU-csatlakozást követően. Más szavakkal, az EU-csatlakozás nem csökkentette radikálisan az agrárkereskedelem időtartamát egyik piaci szegmensben sem.

1. táblázat

Kaplan-Meier túlélő ráta piaci szegmensenként

	Megfigyelések > 0 euró				Megfigyelések > 10 000 euró			
	1 év	2 év	3 év	4 év	1 év	2 év	3 év	4 év
EU10	0,9053	0,8409	0,7876	0,7116	0,9891	0,9794	0,9759	0,9545
EU15	0,9343	0,8790	0,8254	0,7207	0,9949	0,9836	0,9669	0,9011
EU25	0,9643	0,9381	0,9108	0,8473	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Forrás: Saját számítás Eurostat adatok alapján.

Az agrárkereskedelem tartóssága termékcsoportok között

Besedeš és *Prusa* (2006b) kibővítve *Rauch* és *Watson* (2003) modelljét három hipotézist fogalmaz meg. Ebben a tanulmányban ezek közül csak kettővel foglalkozunk. Elsőként azt a hipotézist teszteljük, hogy a differenciált termékek kereskedelme hosszabb időtartamú-e, mint a homogén jószágoké.

A teljes mintában eredményeink megerősítik *Besedeš* és *Prusa* (2006b) hipotézisét, azaz a differenciált agrártermékek kereskedelmének az időtartama hosszabb minden piaci szegmensben (*2. táblázat*). A korlátozott mintában (10 ezer euró fölötti megfigyelések) azonban vegyes eredményeket kaptunk. Számításaink megerősítik a hipotézist az EU10 piacán, míg az EU15-ben elutasítják azt.

Két nem paraméteres teszt (Logrank- és Wilcoxon-teszt) segítségével ellenőrizzük, hogy a túlélő függvények egyenlőek-e az egyes termékcsoportok között. Az eredmények azt mutatják, hogy a termékcsoportok közötti egyenlőség hipotézisét csak az EU10 piacán vethetjük el (*3. táblázat*).

2. táblázat

Kaplan-Meier túlélő ráta termékcsoportonként

	Megfigyelések > 0 euró				Megfigyelések > 10 000 euró			
	1 év	2 év	3 év	4 év	1 év	2 év	3 év	4 év
EU10								
HS-1-15	0,8927	0,8216	0,7611	0,6866	0,9668	0,9474	0,9332	0,9146
HS-16-24	0,9385	0,8927	0,8600	0,7803	0,9809	0,9740	0,9740	0,9533
EU15								
HS-1-15	0,9323	0,8756	0,8203	0,7113	0,9801	0,9638	0,9589	0,9494
HS-16-24	0,9394	0,8879	0,8390	0,7458	0,9820	0,9681	0,9578	0,8966
EU25								
HS-1-15	0,9659	0,9342	0,8981	0,8542	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
HS-16-24	0,9591	0,9182	0,9013	0,8679	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Forrás: Saját számítás Eurostat adatok alapján.

3. táblázat

Nem paraméteres tesztek (p érték)

	Megfigyelések > 0 euró			Megfigyelések > 10 000 euró		
	EU10	EU15	EU25	EU10	EU15	EU25
Wilcoxon-teszt	0,0000	0,5608		0,1339	0,598	1,000
Logrank-teszt	0,0000	0,4964		0,065	0,755	1,000

Forrás: Saját számítás Eurostat adatok alapján.

Az agrárkereskedelem tartóssága és a kereskedelem kezdeti nagysága

Besedeš és *Prusa* (2006b) második hipotézise azt állítja, hogy a kereskedelem időtartama a kezdeti kereskedelem nagyságával növekszik, függetlenül attól, hogy homogén vagy differenciált termékekről beszélünk. A hipotézis teszteléséhez a teljes mintát azokra a megfigyelésekre korlátozzuk, ahol a kereskedelem értéke 2001-ben legalább 10 ezer euró volt. Számításaink megerősítették a hipotézist. A túlélés esélye nagyobb volt a korlátozott mintában mind az egyes piaci szegmensekben, mind az egyes termékcsoportokban (*1. és 2. táblázat*).

Összefoglalás

A tanulmány a magyar agrárkereskedelem tartósságát vizsgálta túlélő elemzés segítségével a kibővült Európai Unióban. Eredményeink szerint a mezőgazdasági kereskedelem tartóssága különbözik a régi EU15 és az új EU10 piacán.

Számításaink arra utalnak, hogy az EU-csatlakozás nem csökkentette szignifikánsan a magyar agrártermékek exportjának időtartamát. Az agrárkereskedelem tartóssága a teljes mintában némileg magasabb az EU15 piacán az EU10 piacához viszonyítva, míg ennek az ellenkezőjét találtuk, ha az elemzést azokra a megfigyelésekre korlátoztuk, amelyek értéke 2001-ben legalább 10 ezer euró nagyságú volt.

Számításaink többnyire megerősítették *Besedeš* és *Prusa* (2006b) hipotéziseit. Egyrészt a teljes mintában a differenciált termékek kereskedelme hosszabb volt, mint a homogén termékeké. Másrészt azok a kereskedelmi kapcsolatok, amelyek relatíve nagy kezdeti vásárlással indultak, nagyobb valószínűséggel élték túl a 2001 és 2005 közötti időszakot, mint a kis kezdeti értékűek. Végezetül eredményeink robusztusak voltak mindkét piaci szegmensben.

Hivatkozások

Besedeš, T. – Prusa, T. J. 2006a: Ins, outs, and the duration of trade. *Canadian Journal of Economics*, 39 (1): 266–295.

Besedeš, T. – Prusa, T. J. 2006b: Product differentiation and duration of US import trade. *Journal of International Economics*, 70: 339–358.

Cleves, M. A. – Gould, W. W. – Gutierezz, R. G. 2004: *An Introduction to Survival Analysis Using STATA*. Stata Press, College Station, Texas.

Feenstra, R. – Rose, A. 2000: Putting things in order: trade dynamics and product cycles. *Review of Economics and Statistics*, 82: 369–382.

Fertő Imre 2006: *Az agrárkereskedelem átalakulása Magyarországon és a kelet-közép-európai országokban.* Budapest, KTI Könyvek 8. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

Haveman, J. – Hummels, D. 2004: Alternative hypotheses and the volume of trade: the gravity equation and the extent of specialization. *Canadian Journal of Economics*, 37 (1): 199–218.

Helpman, E. – Krugman, P. 1985: *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge: MIT Press.

Krugman, P. 1979: Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade. *Journal of International Economics*, 9: 469–479.

Rauch, J. E. – Watson, J. 2003: Starting small and unfamiliar environment. *International Journal of Industrial Organization*, 21: 1021–1042.

Schott, P. K. 2004: Across-product versus within-product specialization in international trade. *Quarterly Journal of Economics*, 119: 647–678.

A FŐBB MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK KÍNÁLATÁNAK ALAKULÁSA A CSATLAKOZÁS KÜSZÖBÉN ROMÁNIÁBAN

Vincze Mária[1]

Bevezetés

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy miként alakult a főbb agrártermékek előállítása az 1990 és 2005 közötti időszakban Romániában, milyen jellegű volt az össztermék változása, és végül, hogy milyen mértékű volt az ár és a termékmennyiség közötti korrelációs kapcsolat.

Az évi változások kimutatására láncviszonyszámokat használtunk, valamint szóródási együtthatót számoltunk. Az össztermelés változásait a terület és az átlagtermés változásaira bontottuk, és ily módon vizsgáltuk a változások intenzív, illetve extenzív jellegét. Az árváltozások és az össztermelés közötti összefüggés mérésére a lineáris korreláció módszertanát alkalmaztuk.

A romániai mezőgazdasági termelés instabilitása

A termelés évi ingadozásainak mértéke viszonylag alacsony a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban és általában magas azokban, amelyekben a technikai, technológiai felkészültség nem teszi lehetővé az éghajlati változásokhoz való megfelelő alkalmazkodást. Az évi termésingadozásoknak a gazdaságok jövedelmére is hatásuk van, de ez részben a piaci mechanizmusok, részben a közvetlen támogatási programok révén bizonyos mértékben kivédhető.

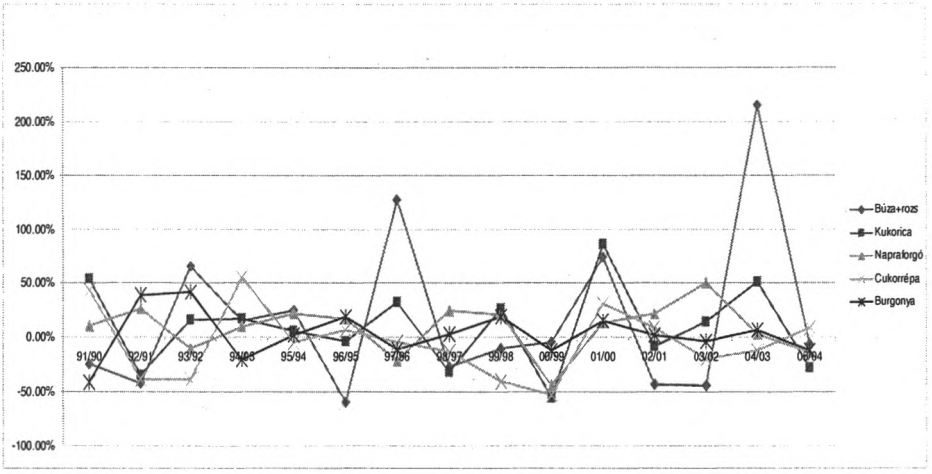
Az éves ingadozások mértékét több növényi termék (búza + rozs, kukorica, napraforgó, cukorrépa, burgonya) esetében vizsgáltuk meg, kimutatva azt is, hogy az éghajlat- ingadozások nem azonos mértékben érintik az egyes agrártermékeket (*1. ábra*). Az össztermelés 1990 és 2005 közti országos adatainak

[1] A tanulmány a „CEEC AGRI POLICY", 513705 sz., FP6-os keretprogram jelentésein alapul, mely az Európai Bizottság anyagi támogatásával készült. Részletesebb információk a www.agripolicy.net weboldalon érhetőek el.

évi ingadozásai nagymértékű instabilitást jeleznek, amit leegyszerűsítve úgy jellemezhetünk, hogy a román mezőgazdaság nincs felkészülve a változásokhoz való alkalmazkodásra. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a különböző növények évi ingadozásai jelentős mértékben eltérnek egymástól, azaz vannak „érzékenyebb" és kevésbé érzékeny növények.

1. ábra

A főbb növényi termékek össztermelésének évi változása, 1990–2005

Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

Részletesebb megállapításokat csakis a termőterület és az átlagtermés évi változásainak ismeretében fogalmazhatunk meg. A vizsgált növények vetésterületeinek évi változásait a *2. ábra* mutatja.

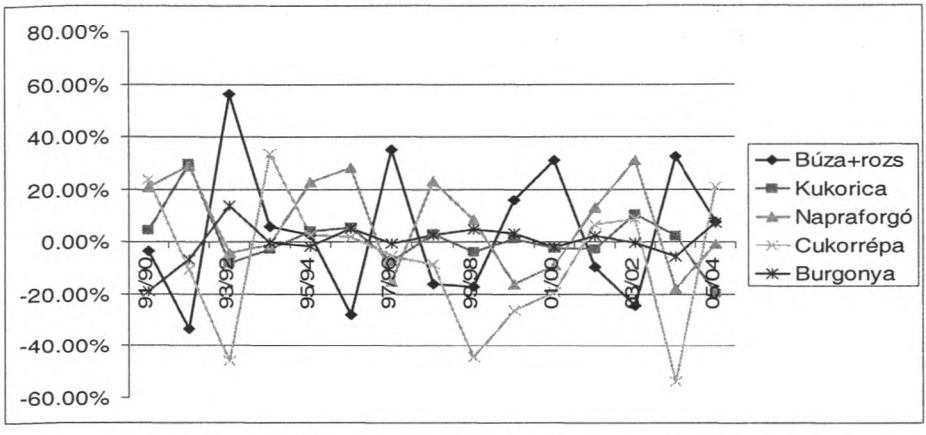
Az ábráról a következők olvashatóak le:

- Az évi területi változások jelentősebbek voltak a búzánál és a cukorrépánál;
- Kisebb mértékű változások voltak a napraforgó és a burgonya esetében;
- A kukorica esetében a legkisebbek a területi változások.

Ezeknek az adatoknak a részletesebb magyarázatára nem térhetünk ki, mert ez a román mezőgazdaság 1990 utáni átalakulásának átlagos taglalását jelentené. Az viszont tény, hogy a közel négymillió romániai mezőgazdasági háztartásban az önellátás alapját a kukoricatermelés jelenti és nem az optimális természeti adottság, a kedvező vagy kedvezőtlen piaci helyzet, illetve a támogatási program megléte vagy hiánya a döntő.

2. ábra

A főbb növények termőterületeinek évi ingadozásai, 1990–2005

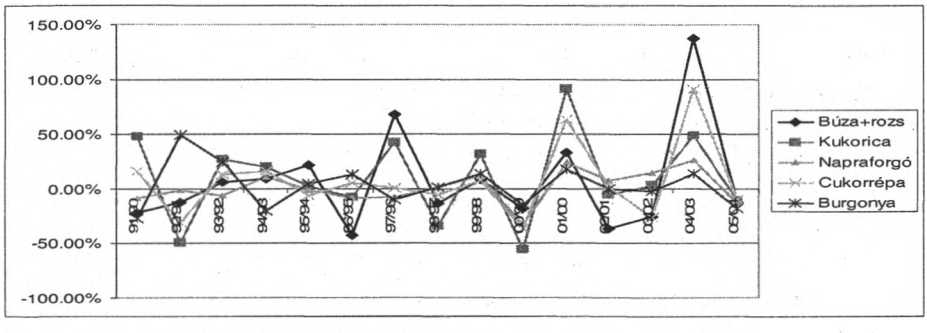

Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

Az éghajlatváltozásoknak és az input-támogatási programoknak a hatása leginkább az átlagtermés-szintek évi ingadozásaiban mutatható ki (*3. ábra*).

3. ábra

A főbb növényi termékek termésátlagainak évi változásai, 1990–2005

Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

Az általánosan levonható következtetések az alábbiak:

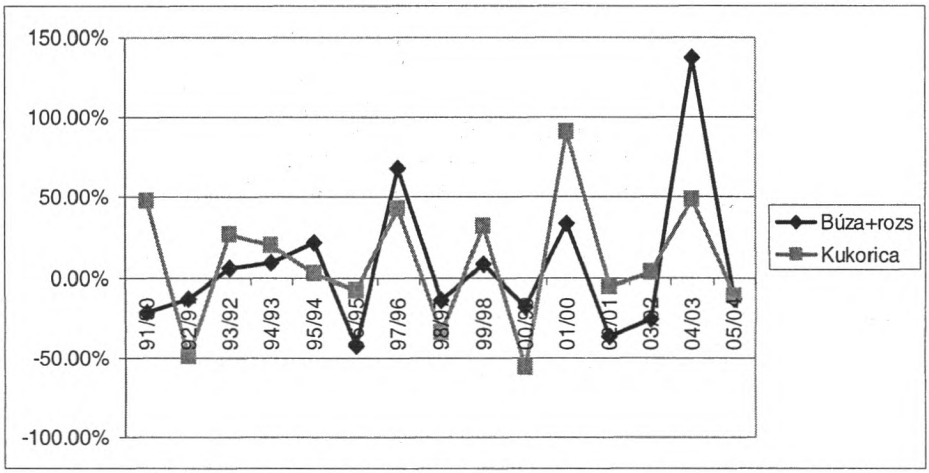
- Az átlagtermések évi ingadozásai Romániában jelentősen magasabbak a fejlett országokban tapasztalt értékeknél;
- Az évi átlagtermelés ingadozások mértéke növényenként eltérő;
- A legnagyobb termésingadozás a búzánál volt megfigyelhető.

A változások döntő mértékben éghajlati változások következményei, és ezek hatása elsősorban azoknál az önellátást is szolgáló termékeknél jelentős, ahol a természeti adottságokhoz való igazodás nem megfelelő.

A romániai növénytermesztés egyik jellemzője az ún. „két lábon állás", vagyis az a tény, hogy az éghajlati változások nem azonos mértékben érintik a két alapterméket, a búzát és a kukoricát (*4. ábra*), ami bizonyos mértékben kompenzációt jelent a háztartások önellátásában, illetve az ágazat nemzetgazdasági szintjén.

4. ábra

A búza és kukorica termésátlagainak évi változásai, 1990–2005

Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

Hasonló helyzet észlelhető másik két fontos növényi termék, a burgonya és a cukorrépa átlagterméseinek alakulása esetében is (*5. ábra*).

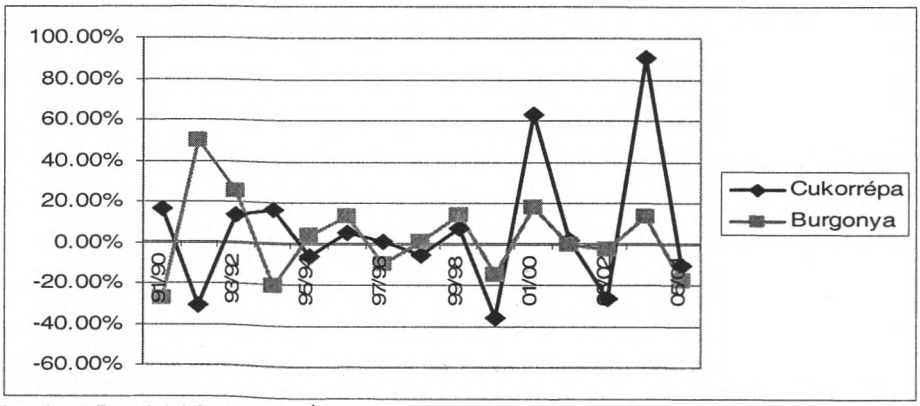
A gazdálkodók által is jól ismert tény, hogy az éghajlati hatások nem azonos mértékben érintik a búzát és a kukoricát, valamint az, hogy a burgonya és a cukorrépa átlagterméseinek alakulása ugyancsak részben kiegészítő jellegű. Ez komoly „védelmet" jelent a háztartások szintjén, és ennek a ténynek az agrárpolitikai és agrárkereskedelmi hatásai is lényegesek, ami azonban nem képezi jelen tanulmány tárgyát.

Az állattenyésztés mutatóinak alakulása az elmúlt másfél évtizedben elsősorban gazdaságpolitikai tényezőkre vezethető vissza. A romániai mezőgazdasági átalakulások, a nagy szövetkezeti állattenyésztő farmok felszámolása, majd az 1997 után kezdődő állami farm privatizációs programok jelentős mértékű állományváltozást eredményeztek (*6. ábra*). Az állattenyésztésben bekövetke-

zett változásokat döntő mértékben a kereslet csökkenése, a magas hazai termelési költségek, így az importtermékek alacsonyabb árszintje magyarázza. Nyilvánvaló, hogy a takarmányok árainak alakulása, amely már az éghajlatváltozás függvénye is, befolyásolta az állati termékek profitabilitását, különösen a rossz takarmány-értékesülési koefficiens miatt is.

5. ábra

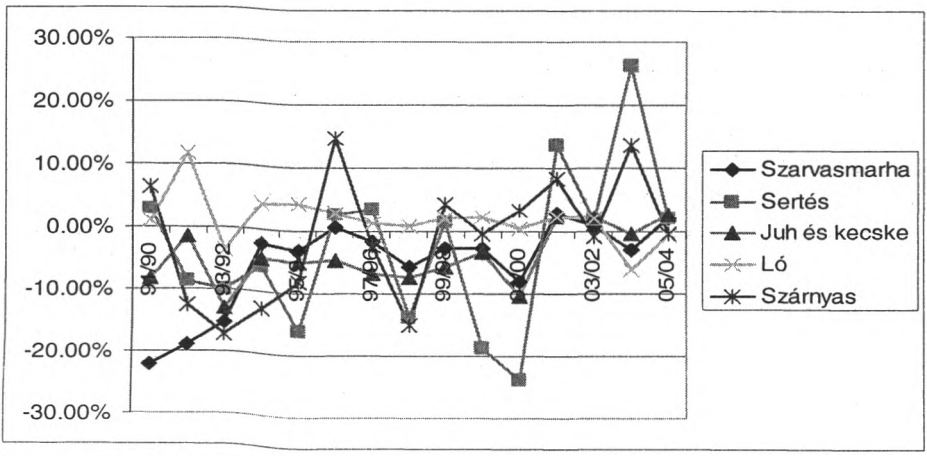
A cukorrépa és burgonya termésátlagainak évi változásai, 1990–2005

Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

6. ábra

Az állatállomány évi változása, 1990–2005

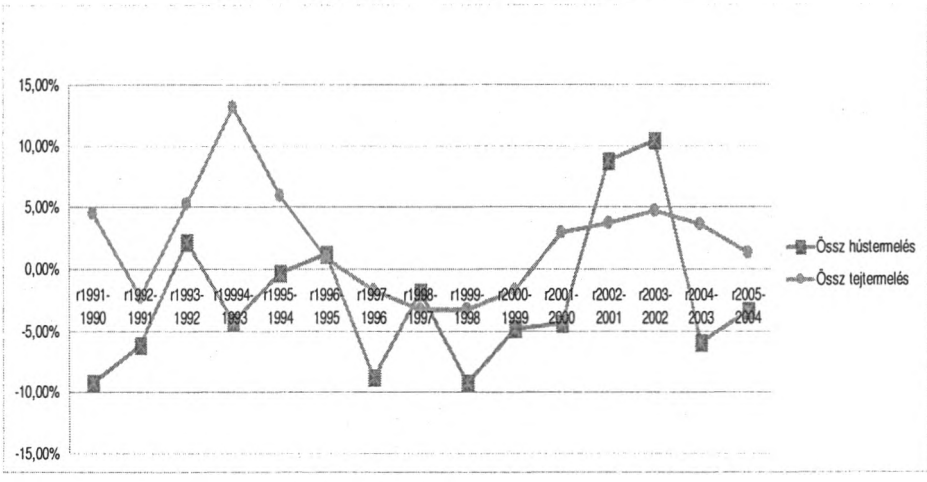
Forrás: A Romániai Statisztikai Évkönyvek adatai alapján végzett saját számítás.

Elsősorban a koncentrált gabonára alapuló ágazatokban, így a sertés- és a baromfitenyésztés esetében észlelhető jelentős évi ingadozás az állatok számát illetően, amit a támogatási rendszer változásai, így különösen az agrár importtarifák nagysága jelentős mértékben befolyásolt.

Miközben az állatállomány jelentősen csökkent és az évi ingadozások is viszonylag nagyok, addig az alapvető állati termékek mennyisége jóval kisebb mértékben csökkent (*7. ábra*).

7. ábra

A hús- és tejtermelés évi ingadozásai, 1990–2005

Forrás: NSI adatai alapján végzett számítások.

Az átmenet időszakában az instabilitás kétségtelen jellemzője volt a romániai mezőgazdasági termelésnek. Csakis a változások behatóbb elemzése nyújt alapot arra, hogy dönteni lehessen, milyen beavatkozásokkal lehet ezeket csökkenteni, illetve hogy az ágazat jelenlegi állapotában hatékonyan csökkenthetőek-e az évi változások.

A vizsgált időszakra (1990–2005) vonatkozóan szintetikus mutatóval, a szóródási együtthatóval (relatív szórás) mértük a búza- és a tejtermelés változását (*1. táblázat*).

Ez az egyszerű példa is jelezi, hogy két különböző agrártermék esetében a változás jellege és mértéke lényegesen eltérő lehet, tehát a megoldások agrárgazdasági, agrárpolitikai módjainak is eltérőeknek kell lenniük.

A következőkben az egyes agrártermékek esetében azt vizsgáltuk, hogy milyen irányú változások történtek az össztermelés változásának jellegében.

1. táblázat

A mutatók relatív szórása, %

Mutatók	Búza	Tej
Termőterület, illetve tejelő tehenek száma	15,49	10,75
Átlagtermés	21,60	17,21
Össztermelés	31,88	9,70

Forrás: NSI adatai alapján végzett számítások.

Az össztermelés változásának jellege

Az össztermelés (ÖT) változása történhet extenzív úton, amikor a változást nagyobb mértékben a vetésterület (S) változása magyarázza, vagy intenzíven, amikor az átlagtermelés (ÁT) alakulása a döntő tényező.

Az össztermelés változása a jól ismert statisztikai módszerrel felbontható a tényezők változásainak függvényében: $\Delta ÖT = \Delta S^*ÁT0 + \Delta ÁT^*S1$, ahol a 0 a periódus kezdő időpontja és az 1 a periódus végpontja.

Ha az össztermelés változása pozitív, azaz a vizsgált időszakban növekedett a termékmennyiség, és hasonlóképpen a termőterület és az átlagtermés szintje is nőtt, akkor egyértelműen extenzív jellegű változásról beszélünk, ha a $\Delta S^*ÁT0$ meghaladja a $\Delta ÁT^*S1$ értékét, fordított esetben a változás intenzív jellegű. Hasonlóképpen egyszerű a változás jellegének meghatározása, ha az össztermelés nő, de az egyik vagy a másik tényező csökken. Nyilvánvaló, hogy amennyiben nő a vetésterület és csökken az átlagtermés szintje, akkor a változás extenzív, ha pedig a vetésterület csökken és az átlagtermés nő, akkor intenzív jellegű. Hasonló az értékelés, ha az össztermelés csökken, $\Delta ÖT<0$, de csak az egyik tényező időbeli változása negatív, a másik viszont pozitív. Ha mindkét tényező csökken, akkor a változások abszolút értékeit vesszük számba:

ha $|\Delta S^*ÁT0| > |\Delta ÁT^*S1|$ akkor az össztermelés változása inkább intenzív

ha $|\Delta S^*ÁT0| < |\Delta ÁT^*S1|$ akkor az össztermelés változása inkább extenzív.

A következőkben az ötévenkénti változások jellegét vázoljuk a főbb növényi termékekre (*2. táblázat*).

Számításaink igazolják, hogy a romániai mezőgazdaságban fokozatos eltolódás történt az össztermék növekedésének extenzív módjától az intenzív felé.

2. táblázat

Az össztermelés időszakonkénti változásának jellege

Növény	Az össztermelés változásának jellege		
	1990–1995	1995–2000	2000–2005
Búza	extenzív	inkább intenzív	intenzív
Kukorica	extenzív	inkább extenzív	intenzív
Napraforgó	extenzív	extenzív	intenzív
Cukorrépa	inkább extenzív	inkább intenzív	intenzív
Burgonya	inkább extenzív	extenzív	intenzív

Forrás: NSI adatai alapján végzett számítások.

Az össztermelés és az ár kapcsolata

Tanulmányunk befejező részében arra kerestük a választ, hogy a piaci mechanizmusok milyen mértékben befolyásolták az össztermelés alakulását. A vizsgált időszakra (1990–2005) a reál árakat becsültük a búza és a tej esetében (a nominális piaci átlagár és az évi árindex alapján), és kiszámítottuk a lineáris korreláció értékét a reál ár és az össztermelés között. A kapott értékek a következők: r(búza) = -0,035, és r(tej) = 0,667. Nem tűztük célul ezen eredmények részletes elemzését, de nyilvánvaló, hogy a búza esetében nem elsődlegesen a piaci mechanizmusok, hanem az éghajlatváltozás, valamint az önellátás kényszere befolyásolta az össztermelés alakulását, míg a tej esetében szignifikáns a kapcsolat az ár és a termelt mennyiség között.

A tanulmány általános következtetéseiként az alábbiakat fogalmazhatjuk meg:

- Románia agrárpiacai (elsősorban a belső termelés, a fogyasztás és az árak) az átmenet időszakában nagymértékű instabilitást mutattak;
- Az instabilitást részben a gazdasági és agrárpolitikai intézkedések, de nagyobbrészt a klímaváltozás okozta;
- A búzapiac esetében a KAP intervenciós rendszere stabilizáló hatású lehet;
- A tejkvóták bevezetése, a minőségi követelmények szigorítása jelentős átrendeződéshez vezethet a tejpiac esetében.

Hivatkozások

Alexandri, C., (coordinator) 2006: Integrarea europeană a pieţelor agricole româneşti, Editura Terra Nostra, Iaşi

***, Anuarul Statistic al României, Romániai Statisztikai Évkönyv, 1990–2006, Bucureşti

ÉLELMISZER-GAZDASÁGI TERMELŐI SZERVEZETEK INTERDISZCIPLINÁRIS ELEMZÉSE

Szabó G. Gábor

Összefoglaló

A folyamatban lévő kutatás célja, hogy az élelmiszergazdasági termelői szervezeteket interdiszciplináris módon elemezze, elsősorban a közgazdaságtan, jog, élelmiszergazdaságtan, marketing, logisztika, szövetkezet- és szervezetelmélet segítségével, kiegészítve az emberi tényezővel/tőkével kapcsolatos meggondolásokkal, szociológiai vizsgálatokkal. Szerepet szánunk, az élelmiszergazdasági és szövetkezetelméleti irodalom mellett, a szociológiai elemzéseknek, különösen azoknak, amelyek a motivációval, bizalommal, személyes viszonyokkal kapcsolatosak. A fennálló gazdasági előnyök mellett fontos figyelembe venni a szövetkezetek ún. nem-gazdasági előnyeit, összefüggéseit. Ehhez a területhez tartozik a „puha oldal", azaz a szövetkezetek létrejöttének és működésének emberi viselkedésre, ösztönzöttségre visszavezethető elemzése. A tanulmány egyrészt az eddig elvégzett kutatás (rész)eredményeit, másrészt a most indult, Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és OTKA által támogatott kutatás legfontosabb kérdéseit foglalja össze.

Bevezetés: a kutatás kerete, célja, módszerei

A téma részben a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (2005–2008) által finanszírozott; másrészt a vizsgálattal kapcsolatos egyéb költségeket egy most futó (T048779), illetve frissen elnyert (K68467) OTKA pályázat biztosítja. A kutatás az *élelmiszergazdasági termelői szervezeteket interdiszciplináris módon elemzi,* elsősorban a közgazdaságtan, jog, élelmiszergazdaságtan, marketing, logisztika, szövetkezet- és szervezetelmélet segítségével („kemény" oldal), *kiegészítve az emberi tényezőre, társadalmi tőkére irányuló meggondolásokkal, szociológiai, pszichológiai* (elsősorban a bizalommal, hatalommal, motivációval, elkötelezettséggel kapcsolatos stb.) vizsgálatokkal („puha" oldal).

Módszertani szempontból a főként szakirodalomra épülő interdiszciplináris elemzés kiegészül az ún. *„szövetkezeti identitás" vizsgálattal* (*Szabó* 1997, 2005), komparatív elemzésekkel, illetve mélyinterjúk és konzultációk segítségével megvalósított esettanulmányokkal. *Fontos szerepet kap az új intézményi közgazdasági megközelítés, melynek* képviselői nagy jelentőséget tulajdonítanak az intézményeknek a gazdasági ösztönzők, folyamatok és fejlődés szempontjából. Ennek során van jelentősége a *kérdőíves módszerek* használatának *és* az általunk szerkesztett standardizált kérdőív felhasználásával készült *mélyinterjúknak.*

A kutatás tervezett szintjei és főbb kérdései három „ellentétpárban" ragadhatóak meg:

1. nemzetközi – hazai összehasonlítás (komparatív kutatás),
2. elmélet és gyakorlat egysége és különbözősége,
3. kemény oldal (gazdasági elemzés) – puha oldal (emberi tényező/tőke) szerepe.

A termelői koordinációs modellek közgazdasági és mikrogazdasági szerepe és lehetőségei

A termelői koordinációs modellek közgazdasági szerepe és lehetőségei az EU-ban

Az európai élelmiszergazdaságban számos országban (például Dánia, Hollandia) és szektorban (például tej, marha- és sertéshús, zöldség-gyümölcs) az elmúlt száz év során előtérbe kerültek és megerősödtek a gazdálkodók-termelők által létrehozott koordinációs-integrációs szervezetek (COGECA 1990; *Szabó* 1995; *van Bekkum* és *van Dijk* 1997; *Lehota* 2000). Az EU-ban tehát szerves és dinamikus fejlődés figyelhető meg; igaz, az egyes országokban, illetve szektorokban eltérő a jelentőségük és piaci részesedésük. Óriási jelentősége van a mezőgazdasági termelői szervezeteknek/szövetkezeteknek gazdasági eredményességüket tekintve, de foglalkozáspolitikai, valamint vidékmegtartó és -fejlesztő szerepük is nagy.

Két alapvető európai modell különíthető el a termelői-szövetkezeti integráció fejlődése során: az ún. piaci ellensúlyozó erővel jellemezhető ("counter vailing power co-operative model") illetve az ún. „vállalkozói" ("entre preneurial co-operative model") szövetkezeti modell (*van Bekkum* és *van Dijk* 1997; *Szabó* 2002). Közös azonban az említett szerveződésekben, hogy alulról jövő, a termelők összefogását célzó intézmények, s hogy a tag és a szövetkezet három fajta kapcsolatban áll: termék vonal, tőke vonal, illetve az igazgatási irányítási funkció. A különböző kapcsolatok viszonylagos előtérbe kerülése határozza meg a konkrét szervezeti formát. Az igazán *sikeres szövetkezetek titka*

az alkalmazkodás, a megváltozott piaci és agrárpolitikai körülményekhez illeszkedő marketing, finanszírozási és szervezeti stratégiák kidolgozása és végrehajtása. A szövetkezetek sokszor a szerződéses és tulajdonosi integráció speciális esetei, ún. hibrid formák.

A szövetkezeteknek jelentős szerepük lehet, amikor egy piac nem működik megfelelően, különösen a gyorsan romló termékek, mint például a tej és a zöldség-gyümölcs esetében, valamint amikor a piac nem telített. Amikor tehát a piaci mechanizmus jól működik és a tranzakciós költségek nem igazán nagyok a belső szervezési költségekhez képest, akkor a vertikális integráció és a szövetkezeti forma nem bír olyan nagy vonzerővel, mint az előző esetben.

Egyre inkább *fontos szerepet játszik a tagok eltérő, heterogén voltának*, így az egyes termelők konkrét céljainak, döntéseinek, az *emberi tényezőnek a figyelembevétele* a fenti folyamatok során.

A termelői koordinációs szervezetek szerepe és lehetőségei Magyarországon

A szövetkezetek mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak (Magyarországon is) a *termelői értékesítő szervezetek (TÉSZ-ek) és termelői csoportok* (*Szabó* és *Kiss* 2003; *Dorgai* et al. 2005), ezért *gazdasági szerepük, fejlődésük; illetve kialakulásuk akadályainak* elemzése szintén időszerű. Magyarországon a termelők többségükben különböző típusú szerződésekkel kapcsolódnak (az általában külföldi tulajdonú) feldolgozó üzemekhez, a termelői tulajdon aránya elhanyagolható. A különböző termelői szervezetek, főként tejszövetkezetek, termelői csoportok, amelyek számos gazdasági és társadalmi előnyt jelentenek a termelők számára több uniós országban, nálunk sajnos csak igen csekély számban és kezdetleges formában alakultak meg. A tejszektorban sajnos *elhanyagolhatóan kevés az ún. új típusú, azaz kifejezetten a tej értékesítésével foglalkozó szövetkezetek, termelői tulajdonú szervezetek száma,* pedig kedvezőbb alkuerőt, piaci ellensúlyt biztosíthatnának a tagoknak (*Szabó* és *Bárdos* 2007). Biztatóbb a helyzet a zöldség-gyümölcs szektorban, ahol a Mórakert Szövetkezet, mint első elismert TÉSZ, mellett számos szervezet alakult pozitív példaként. Empirikus kutatásunk során – a minél több pozitív példa mellett – igyekszünk olyan eseteket is elemezni, amikor nem jött létre a gazdaságilag racionális termelői koordináció.

A magyarországi termelői kezdeményezések tehát túlnyomórészt gyengék és erőtlenek, alig néhány szervezet szolgálja a termelők érdekeit. A termelői tulajdonú *koordináció és integráció nemzetközi és hazai tekintetben egyaránt döntő jelentőségű versenyképességi és hatékonysági kérdéssé vált, ami különösen fontos az EU-csatlakozásunk után.* Empirikus kutatások sajnos nagyon csekély számban valósultak meg ezen a területen, s azok is néhol ellentétes eredményeket mutatnak, így nem igazolták egyértelműen, de nem is vetették el a szövetke-

zetek létjogosultságát a jövőre nézve. Igyekszünk a *magyarországi valós helyzetet tudományos szempontból, politikai és egyéb elfogultságtól mentesen* (*Ihrig* 1937) elemezni.

Az ún. alternatív szervezeti megoldások racionalitása

Látva a világgazdaságban zajló gazdasági társasággá való átalakulási folyamatokat, gazdasági szempontból fontos feltenni a kérdést, hogy *van-e valami korlátja az elméleti irodalomban többször felsorolt szövetkezeti előnyöknek* (*van Bekkum* és *van Dijk* 1997; *Røkholt* 1999; *Szabó* 2002), különösen pedig a tranzakciós költségek csökkentésének az élelmiszergazdaságban most zajló folyamatok fényében. Fel kell tenni a kérdést, hogy *milyen körülmények között előnyösebb más szervezeti formát választani*, adott esetben akár gazdasági társaságot (rt., kft.) is. Annak ellenére aktuális a kérdés, hogy a szövetkezetek általában csökkentik az egy termelőre, illetve ügyletre jutó tranzakciós költségeket, és képesek az ún. „hold-up" probléma bizonyos aspektusainak megoldására.

Hendrikse és *Veerman* (2001) szerint amikor a piacon differenciált és meglehetősen nagy pótlólagos befektetések szükségesek, akkor nem a szövetkezeti forma a legmegfelelőbb. A szerzők olyan irányítási struktúrát, például termelői egyesületet, beszállítói vállalatokat tartanak megfelelőnek, amelyekben a tagoknak (gazdálkodóknak) sokkal kevesebb döntési jogkörük van. Más szerzők, például (*Sykuta* és *Cook* 2001) szerint alternatív szervezeti formák jönnek létre, ahol (szövetkezeti) részjegyek, üzletrészek átruházhatók, illetve a gazdálkodás eredményességével összefüggően legalább bizonyos típusú értékpapírok árfolyama ingadozhat, mint a részvények esetében.

Az elméleti meggondolások mellett hangsúlyt helyezünk a gyakorlat, kiemelten pedig a magyar valóság feltérképezésére, hiszen az elmúlt 15 év történései sok példát hoztak a szövetkezetek megszűnését, illetve átalakulását illetően. Fontos azonban, hogy *Ihrig* (1937) tanításának megfelelően nem a külső jogi-szervezeti forma, hanem a tag és a szövetkezet közötti valós kapcsolatok alapján ítéljük meg, hogy egy szervezet szövetkezet-e vagy sem. Előfordulhat, hogy egy szervezet formailag gazdasági társaságként működik, ekkor azt a kérdést kell fel tennünk, hogy milyen, akár magángazdaságon kívüli (például támogatási formák és összegek nagyságának változása, politikai bizonytalanságok stb.) okok vezettek ide.

A tervezett kutatás másik fő területe: az emberi tényező

A fennálló gazdasági előnyök mellett fontos figyelembe venni a szövetkezetek ún. *nem-gazdasági előnyeit*. Ehhez a területhez tartozik a „puha oldal", azaz a szövetkezetek létrejöttének és működésének emberi viselkedésre, ösztönzöttségre visszavezethető elemzése. Tágabb értelemben ide tartozik a *társadalmi tőké-*

nek (például *Szabó* et al. 2005), valamint a *civil* (akár lokális vagy regionális) szerveződéseknek-szervezeteknek (*Nemes* 2000) *a vidékfejlesztésben betöltött szerepe* is.

A személyes kapcsolatok és a bizalom jelentősége

Fontos szövetkezeti előny lehet a tagok számára a köztük *fennálló informális és esetenként szoros személyes kapcsolat*. Továbbá, a speciális szervezeti forma és döntéshozatali mechanizmus, amelyet egyébként sokszor a szövetkezetek rugalmatlanságának sarokköveként tartanak számon, valamint az úgynevezett szövetkezeti alapelvek (*Ihrig* 1937; ICA 1995, *Røkholt* 1999) *a tag és a szövetkezetek közötti bizalom formális-jogi biztosítékai.*

Az említett bizalom (*Spear* 1999) az egyik oka, hogy a szövetkezetek esetében – más alternatív koordinációs (szerződéses) formákhoz képest – nem olyan jelentős az ún. kapcsolatfenntartási probléma (hold-up probléma) (*Hendrikse* és *Veerman* 2001; *Karantininis* és *Nielsen* 2004). Nem véletlen tehát, hogy kérdőíves megkérdezés során általánosságban *jobban bíznak* a *termelők a saját szervezeteikben*, igaz, paradox módon ez nem mindenhol jár együtt szövetkezetek, illetve más termelői tulajdonú szerveződés létrehozásával (*Kapronczai* et al. 2005). A bizalom az átalakuló gazdaságú országokban konkrét gazdasági tényezővé vált, hiszen ezekben az országokban sokszor nem működik elég hatékonyan a jogrendszer, például a szerződések kikényszerítésének igen nagyok a költségei. Ennek megfelelően a termelői tulajdonú szervezetek sikerességének vagy bukásának egyik oka lehet például, hogy a tagok mennyire bíznak a szövetkezetet, termelői csoportot stb. létrehozó alapítókban és vezetőkben. A többször sikeres esettanulmányként idézett, az országban elsőként állandó TÉSZ minősítést kapott mórahalmi Mórakert Szövetkezet egyedülálló teljesítményének (létszám, forgalom alakulása stb.) alapja például a fent említett bizalom töretlen megléte.

Fontos szerepet szánunk tehát a *humánerőforrással, emberi tőkével* (elsősorban a bizalommal, hatalommal, motivációval, elkötelezettséggel stb.) kapcsolatos vizsgálatoknak, hiszen ezek is lényeges ismérveket jelenítenek meg az egyes (termelői) koordinációs formák életképességét és hatékonyságát illetően. Különösen lényegesnek tartjuk az emberi tényező, elsősorban a *bizalom* fontosságának *elemzését a gazdasági döntések* (értékesítési csatorna-választás, szerződéskötés stb.) meghozatalában, egyes szervezeti formák létrejöttében és működésében.

A szövetkezés mellett, illetve ellen szóló gazdasági és nem gazdaság érvek, pszichológiai és szociológiai akadályok

Lényeges kérdés ugyanakkor annak a tisztázása, hogy nagyon sok esetben miért idegenkednek a termelők Magyarországon – hasonlóan más volt szocialista országokhoz – a szövetkezéstől, miért nem képesek összefogni akkor sem, ha

egyértelmű gazdasági előnyük származna belőle, adott esetben gazdaságuk túlélését biztosítva számukra. Jelenlegi szövetkezeti struktúránk is túlnyomó többségben a – többször átalakult – volt termelőszövetkezeti körből áll, ahol is a tagság fenntartásának legfontosabb indítéka a munkajövedelem biztosítása, nem pedig a saját gazdaság előmozdítása, kiegészítése. Lehetőség szerint megpróbáljuk megkülönböztetni az új típusú (értékesítő, beszerző stb.) típusú szövetkezetekre vonatkozó információkat a termeléssel is foglalkozó szövetkezetektől, hiszen utóbbi esetben egy *negyedik dimenzióval is kiegészül a tag és a szövetkezet kapcsolata*: a munkavállalóival, mely egészen más színben tüntetheti fel la szövetkezetek szerepét, fontosságát. Sok esetben az új szövetkezet alapítása egyértelműen a támogatás felvételére irányul, s ezek a szerveződések ennek megfelelően nem is kellően hatékonyak, hiszen nem a felismert gazdasági és társadalmi szükség hozta őket létre.

Kérdőíves mélyinterjúk segítségével arra is keressük a választ, hogy vajon *milyen érdekeltségi, emberi erőforrás szempontból érdemes szövetkezetnek maradni*, milyen értékekkel bír a vizsgált szervezeti forma; illetve, hogy a *humánerőforrás/személyzeti gazdálkodás* miként járul hozzá a szövetkezetek piaci versenyképességéhez. Különös figyelemmel fordulunk a *tagok és a szövetkezet közötti kapcsolatok átrendeződése felé.*

Természetesen az előbbi kérdésekre adott válaszok szorosan összefüggenek a vizsgált vállalkozások/szövetkezetek piaci kapcsolataival, illetve a helyi foglalkoztatásban, valamint az adott termékpályában betöltött szerepükkel, ezért hangsúlyozzuk a téma interdiszciplináris jellegét.

Jelen írás jellegénél fogva egy előtanulmány, a szerző hálás lenne bármely megjegyzésért, kiegészítésért, kritikáért; nem beszélve a tanulmányban felvetett bármely résztémára vonatkozó esetleges együttműködési javaslatról!

Hivatkozások

Bekkum, O. F. van – Dijk, G. van (szerk.) 1997: Agricultural Cooperatives in the European Union. Van Gorcum, Assen.

COGECA 1990: Agricultural co-operation in Europe – COGECA and the agricultural co-operatives in the 12 Member States of the E. C. Brüsszel, 41–44.

Dorgai László (szerk.) 2005: Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2005. 4. sz.

Hendriske, G. W. J. – Veerman, C. P. 2001: Marketing Co-operatives: An Incomplete Contract Perspective. Journal of Agricultural Economics. Vol. 52., No.1 53–64.

ICA 1995: The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative Identity. Review of International Co-operation, 3: 3–4.

Ihrig Károly 1937: A szövetkezetek a közgazdaságban. A szerző kiadása, Budapest.

Kapronczai István – Korondiné Dobolyi Emese – Kovács Henrietta – Kürti Andrea – Varga Edina – Vágó Szabolcs 2004: A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóké-

pességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre). Agrárgazdasági Tanulmányok, 2005. 6. sz. 1–197.

Karantinis, K. – Nielsen, T. V. 2004: The hold-up problem in "code of practice" by farmer cooperatives. Vertical Markets and Cooperative Hierarchies: The Role of Cooperatives in the International Agri-Food Industry című konferenciára készített tanulmány, M.A.I.Ch., Chania, Görögország, szeptember 3–7. kézirat, 1–36. o.

Lehota József 2000: A piaci intézményrendszer, szervezetek szerepe és funkciói. Élelmiszermarketing-tudomány, 2: 3–11.

Nemes Gusztáv 2000: A vidékfejlesztés szereplői Magyarországon. Intézmények, megközelítések, erőforrások. MTA KTK, Műhelytanulmányok, Új sorozat. MT-DP. 10. sz.

Røkholt, P. O. 1999: Strengths and weaknesses of the co-operative form. A Matter of Perspective and Opinion. Az ICA nemzetközi tudományos konferenciáján elhangzott előadás, Quebec, augusztus 28–29.

Spear, R. 1999: The Co-operative Advantage. ICA European Research Conference on Continuity, Transition and Renewal: New Trends in European Cooperation. Weimar, október, kézirat, 1–12.

Sykuta, M. E. – Cook, M. L. 2001: A New institutional Economics Approach to Contracts and Cooperatives. American Journal of Agricultural Economics, Vol. 83, Number 5: 1273–1279.

Szabó G. Gábor 1995: A holland mezőgazdasági szövetkezés legújabb kihívásai. Szövetkezés, 1:49–60.

Szabó G. Gábor 1997: Usefulness and possibilities of using the „co-operative identity" concept in economic analysis of co-operatives. Acta Agraria Kaposváriensis, 1: 67–79. http://www.kaposvar.pate.hu/PDF/VOL1NO1/13Szabo.pdf.

Szabó G. Gábor 2002: A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszergazdaságban. Közgazdasági Szemle, 3: 235–251.

Szabó G. Gábor – Kiss Alexandra 2003: A termelői értékesítő szervezeteknek (a TÉSZek) gazdasági jelentősége és szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. Európa Fórum, 2003. 3–4:103–121.

Szabó G. Gábor 2005: A szövetkezeti identitás felfogás – egy dinamikus eszköz a szövetkezetek fejlődésének gazdasági nézőpontú elemzésére. Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. január, 81–92.

Szabó G. Gábor – Bárdos Krisztina 2007: Szerződéses kapcsolatok az élelmiszergazdaságban. A tej ellátási lánc empirikus kutatása. Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. május, 459–480.

Szabó Gábor – Katonáné Kovács Judit – Popovics Péter 2005: A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben. Megjelent: *Jávor András (szerk.)*: A mezőgazdaság tőkeszükséglete és hatékonysága. DE ATC Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen, 223–229.

MÓRAKERT – EGY SIKERES MEZŐGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI MODELL

Hódi Pál

„A szövetkezetek hivatása, hogy a gazdaságilag gyöngéket oly célból segítsék és egyesítsék, hogy olyan gazdasági feladatokat is megvalósíthassanak, amelyeket egyénileg nem tudnak megvalósítani."

(Lexikonból: 1927)

A szövetkezésnek ma is a fentiekhez hasonló az értelme, de most már új típusú gazdaszövetkezésről beszélünk. Ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy egy családi gazdálkodásra alapozott közös szervezeti forma. Ebben az új típusú, előremozdító szervezeti formában mindenki saját tulajdonú földdel, eszközállománnyal, munkaerővel rendelkezik, és így termeli meg azokat a javakat, amelyekből a család megél.

Az így felfogott szövetkezetnek az *alapvető célja,* hogy az önigazgatás keretén belül segítse az egyéni gazdálkodást, miközben nem vállalja át a termelés felelősségét, ugyanakkor az értékteremtő folyamat minden fázisában szakmai tanácsot ad, erőforrásokat koncentrál és a rendszerben képződött termékeket értékesíti.

Új típusú szövetkezetnek számít:
- a TÉSZ (termelői értékesítő szervezet),
- a BÉSZ (beszerző-értékesítő szervezet),
- a termelői csoport.

E szövetkezeti forma fő előnye és célja is, hogy a kisebb és a közepes termelői kört (őstermelő, családi gazdálkodó) jobban helyzetbe hozza.

Alapelvei az alábbiak:
- önkéntesség, nyitott tagság,
- egy tag – egy szavazat,
- demokratikus elvek,
- nonprofit jelleg.

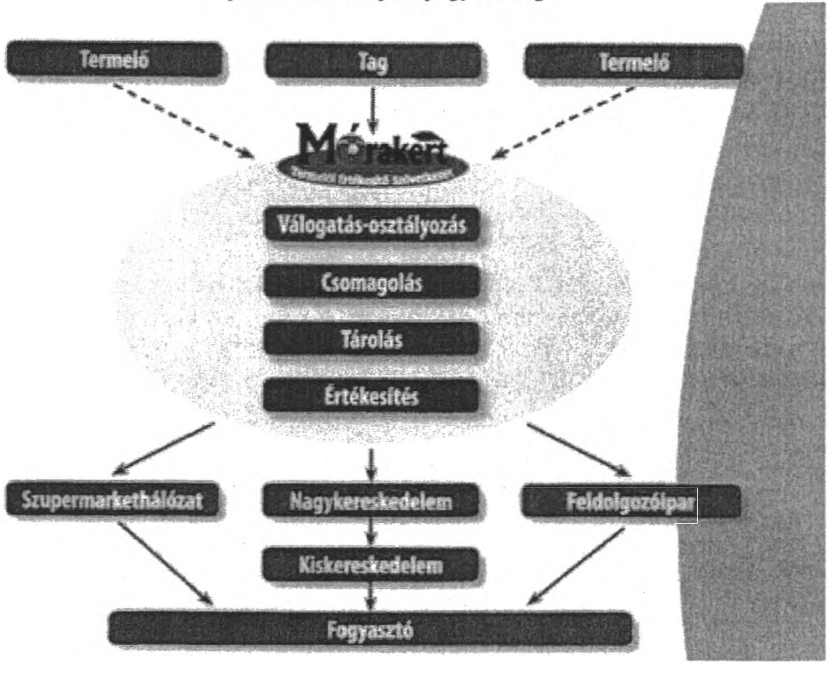
Szövetkezni leggyakrabban az alábbi termékpályákon szoktak:
- zöldség-gyümölcs (TÉSZ),
- tej,
- sertés,
- raktár,
- pince,
- gép.

Ezekben a szervezeti formákban a gazdálkodók igény szerint vehetnek részt. Ha az összefogásra, együttműködésre képes gazdálkodók megalakítanak egy szervezeti formát, akkor a következő feladatokat végezhetik el:

I. fázis beszerzés – értékesítés
II. fázis beszerzés – áruvá készítés – értékesítés
III. fázis beszerzés – feldolgozás – értékesítés

1. ábra

A friss termék útja a fogyasztóig

Forrás: Saját szerkesztés.

Általában az első lépés a közös beszerzés. A közös inputanyag-beszerzés költségmegtakarítással jár. A nagyobb tömegben megvásárolt műtrágya, növényvédő szer, kertészeti termékek, tenyészállat beszerzésével 8–10–12% költséget is meg lehet takarítani. A közösen megvásárolt inputanyagnak a minőségi termék előállítására is óriási hatása van.

A Mórakert is az első szervezeti fázissal kezdte, és folyamatosan, bő tíz év alatt jutott el a harmadik fázisba.

A Mórakert megalakulása

Mórahalom 1950-ben, a nagy közigazgatási átszervezés során, a Szegedi-Alsótanya területén lévő tanyaközpontból lett önálló községgé, majd 1989-ben városi rangot kapott. 1949–1990 között a tanyai lakosok aránya 80%-ról 30%-ra esett.

Mórahalom egyben a Homokháti kistérség központja. A kisváros mezőgazdasági területeinek közel 70%-a gyümölcsös és szántó. A szántóterületeken a gabonatermesztés (rozs, titikálé, búza, kukorica) és a zöldségtermesztés, valamint a zöldséghajtatás a meghatározó. A főbb kultúrák: burgonya, paprika, paradicsom és a káposztafélék.

Mórahalmon a szakszövetkezet 1993-as megszűnésével 1500–1800 kistermelő, mezőgazdasági vállalkozó kezdett el önállóan gazdálkodni az átlagosan 3–5 hektár földön.

Az, ami Mórahalmon történt a mezőgazdasági kis- és középgazdaságok integrálása terén az elmúlt másfél évtizedben, az Magyarországon nem egy általánosan elfogadott, hanem egy kivételes fejlődési modell. A kezdeményezés elindítója a polgármester volt, aki a gazdák megsegítésének példáját a dánoktól és a kollektivizálás előtti hazai szövetkezetektől merítette. Az út, amelyet bejártak, rögös és lépcsőzetes, de ugyanakkor sikeres volt.

A helyi gazdák először a szocializmusbeli rossz történelmi tapasztalatokra rezonálva nem is akartak szövetkezetet létrehozni. A bizalom és az óvatosság jegyében 1994-ben még csak egy egyesületet hoztak létre. Amikor a tagok látták az összefogás eredményét, akkor már nem zavarta őket a szövetkezet elnevezés, és 1995 áprilisában 52 fő alapító taggal létrehozták a Mórahalmi Mórakert Beszerző és Szolgáltató Szövetkezetet (Mórakert). Az indulás után a szükséges vetőmagmennyiséget a vevők előfinanszírozták, és így a vetőmagköltségeket levették a termelők válláról, de a fő cél nemcsak a beszerzés, hanem az értékesítés biztonságának megteremtése volt. A mórahalmi önkormányzat kezdettől fogva erkölcsi és anyagi háttérbázist jelentett a szövetkezet számára (*Nógrádi* 1997). Az önkormányzati háttérnek köszönhető, hogy olyan termelő beruházások megvalósítását tűzték ki célul, amelyek az egész kistérség kiszolgálását biztosítani tudják.

Logisztikai-infrastrukturális fejlesztések

Miután megjelent a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, megjelentek a megyei területfejlesztési pályázatok is. A Mórakert ezekre felfigyelt és részt vett rajtuk. Az 1997-es pályázatuk sikeres volt, ekkor építettek egy 420 m^2 alapterületű objektumot, ahová a tagok behozták a termékeiket továbbértékesítésre; ebben a raktár 200, a hűtőház pedig 220 m^2 alapterületű.

1998-ban már olyan fejlesztést sikerült megvalósítani, ahol a termékek osztályozása és csomagolása folyik.

2001-ben épült meg egy 6000 m^2-es agrárlogisztikai centrum (*1. kép*), ahol a zöldség-gyümölcs egész logisztikája történik. Ezt kibővítették egy 2000 m^2-es kiszállítói oldallal, ahol a termékek kiszállításra való előkészítése folyik.

1. kép

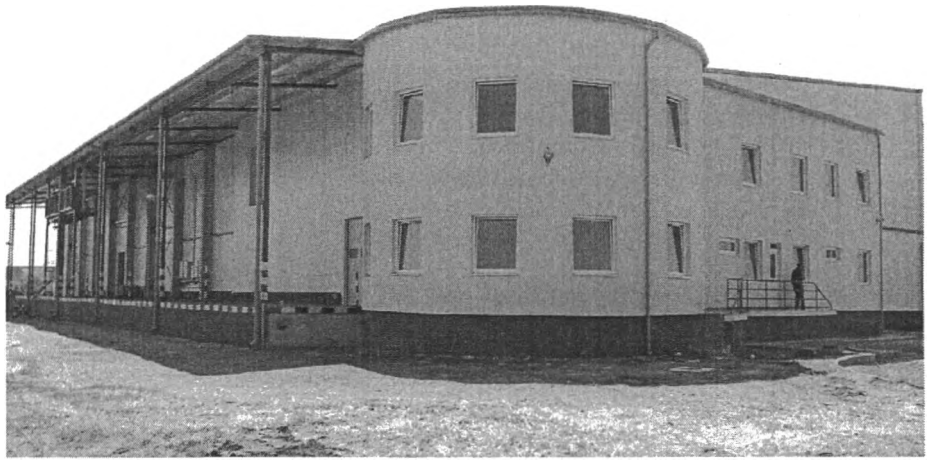
Az agrárlogisztikai centrum felvásárló tere, 2001

2004–2005-ben elkészült egy tízezer tonna kapacitású tárház. 2007-ben pedig egy 6000 m^2-es objektum került átadásra (*2. kép*) , ahol az egész paradicsomvertikum folyik A–Z-ig. Évente 6-7 ezer tonna paradicsomot értékesít a Mórakert. Ebben az épületben fog megvalósulni bizonyos termékek feldolgozása, mirelit áru készítése.

2. kép

PH-centrum átadása, 2007

A fejlesztések folyamatosak és fokozatosak voltak. Először kis lépésekkel indultak, majd nagyot léptek. Minden fejlesztés új munkahelyek teremtését hozta magával. 2007-ben közel száz személyt foglalkoztat a Mórakert. A napi operatív munka irányítását, az alkalmazottak vezetését az ügyvezető igazgató végzi, aki nem tagja a szövetkezetnek. A fejlesztésekhez nemcsak hazai, hanem EU-s támogatásokat is igénybe vettek.

A tagok számának növekedése és szemléletének változása

Az 1995. évi 52 alapító taglétszám 2007-re 750 főre növekedett. A tagok elsősorban mórahalmiak és a környező településekről valók, de összességben 120–150 kilométeres körzetben 250 településről verbuválódnak. A taglétszám-növekedés folyamatos volt, de voltak e tekintetben is kiugró évek. A 2000. évben a Mórahalom környéki hét településen – Zákányszék, Zsombó, Domaszék, Ásothalom, Röszke, Üllés és Pusztamérges – elindult a Mórakerthez hasonló termelő, értékesítő szervezetnek a létrehozása, illetve működése. Ezen települések szervezetei, illetve azok tagjai termékeiket a Mórakert Szövetkezeten keresztül értékesítik. E szekunder szövetkezetek egy része megmaradt – Üllés, Pusztamérges, Záhonyszék, Ásothalom, Domaszék –, a többiek elsorvadtak, de az ottani tagok átjöttek a Mórakert Szövetkezethez. A Mórakert tulajdonképpen egy holding szervezetet tölt be, amely elérte azt, hogy a piaci oldalt árutömeggel jobban és folyamatosan ki tudja szolgálni.

A TÉSZ-ek, a zöldség- és gyümölcstermelők összefogása és termékeik egységes piaci értékesítése Magyarországon nagyon nehezen halad előre. A mórahalmi térségben e téren is élen jártak. 2000-ben Mórakert az országban az első előzetesen elismert, majd 2002-től véglegesen elismert TÉSZ lett. A TÉSZ-szé válás azért is fontos, mert az EU csak ezeken keresztül nyújt támogatást a zöldség- és gyümölcstermelőknek. A támogatások az alábbiak szerint alakulnak:

1. EU-s támogatás – tagi forgalom 4,1%-a
2. Nemzeti támogatás – tagi forgalom 2,05%-a
3. Tagoktól működési költség-hozzájárulás 4,1%

Az így megszerzett támogatásokat a Mórakert fejlesztésre fordítja, ami a feltétele annak, hogy a tagok által megtermelt termékeknek biztos piaca legyen.

A 2005. év is fontos év a taglétszám növekedése szempontjából. Ekkor a már működő zsombói és jánoshalmi TÉSZ-ek olvadtak be a Mórakertbe. A Jánoshalmi Bácskakert Értékesítő Szervezet 60–70 taggal almatermesztéssel, illetve a Zsombói Dalba 27 taglétszámmal őszibarack-termesztéssel foglalkozott, és ők átkerültek a Mórakertbe. Így 2005-től közel 90 fővel gyarapodott a taglétszám és a piacon szélesebb termékvertikummal – almával, illetve őszibarackkal is – megjelentek.

A tagoknak nemcsak a létszáma, hanem a szemlélete is változott. Kezdetben azt kellett elfogadniuk, hogy a termékeiket akkor is a Mórakertnek adják le, ha az egy-két forinttal kevesebbet fizet, mint amennyit ők a szabadpiacon kaphattak volna. Ma már ez nem probléma, és a térségben rangot jelent a Mórakert beszállítójának lenni.

Elejétől kezdve fontos volt, hogy minőségi termékeket tudjanak előállítani, és ennek érdekében a termelőknek meg kellett barátkozniuk azzal a gondolattal is, hogy bizonyos fajtaváltásokat kell beiktatni a termelési technológiába. Ez érvényes volt a paprikára, paradicsomra, burgonyára. Ugyanis most már olyan termékeknek a termelésével kell foglalkozniuk, amelyek egyrészt mennyiséget tudnak produkálni, mert ez a gazdaságosságot jelenti a fajlagos költségek szempontjából, másrészt minőségben is olyan termékeket kell előállítaniuk, amelyek szállíthatóvá válhatnak és pultállók. Tehát az árut (paradicsom, paprika) több napon keresztül a polcokon lehet hagyni, s eközben megőrzi a minőségét. A fajtaváltás az ízek váltásával is járt, ami szintén nem volt könnyű feladat a termelők számára. Az elmúlt 8–10 évben jellemző volt, hogy a szántóföldről – ahol a termék ki volt téve az időjárás viszontagságainak – át kellett helyezni a fóliasátrak és az üvegházak alá. A szocializmusban is fóliáztak a helyiek, de jellemzően kisebb területen, és a fóliák felépítése is egyszerűbb volt. Ma 8 méter széles és 50 méter hosszú fóliasátorban folyik a termelés azért, hogy a piac által elfogadott termékeket tudjanak előállítani.

A termékek értékesítésének növekedése

A tagok által megtermelt termékeket a Mórakert közösen viszi a piacra. Ehhez kiépült a megfelelő árukezelési, raktározási, szállítási, minőségellenőrzési és szaktanácsi rendszer.

A tagok számának növekedésével az értékesített árukészlet is dinamikusan nőtt (*1. táblázat*).

1. táblázat

A tagok és a forgalom növekedése

Év	Tulajdonosi létszám, fő	Nettó értékesítési forgalom, millió Ft
1995	52	0
1996	52	23
1997	52	90
1998	66	192
1999	135	567
2000	205	1249
2001	205	1586
2002	289	2283
2003	489	3800
2004	603	4341
2005	699	5840
2006	736	8223

Forrás: Mórakert.

2005-ben zajlott le az egyesülés, és nagy beruházások voltak a termelői infrastruktúrában, és ezért jelentősen nőtt mind a tagok száma, mind az árbevétel értéke.

Kezdetben a hazai piacon a nagyfogyasztókhoz és az üzletláncokhoz, szupermarketekhez jutottak el. 2005–2006-ban érték el azt, hogy exporttevékenységük is kialakult, és 2006-ban 80%-ban a hazai, 20%-ban a külföldi piacon értékesítenek. A régi baltikumi államokba, Németországba, Spanyolországba exportálunk. Az exportőrön keresztül export-import tevékenységgel foglalkozó személyt is alkalmaznak. Ez azt eredményezi, hogy közvetlenül is ott vannak az exportpiacokon.

A TÉSZ-szé válás után egyre inkább nőtt Mórahalom tekintélye az egész Alföldön. Egyre több termelő kereste meg őket abból a célból, hogy rajtuk keresztül értékesítsen. 2005-ben a Mórakert TÉSZ forgalmának még 55, 2006-ban pedig 65%-a származott a tagi értékesítésből, a többi, általuk forgalomba került árut már azoktól vásárolták fel, akik nem voltak tagok.

Összegzés

1. A Mórakert példája azt bizonyítja, hogy a piacgazdaságra való sikeres áttérés egyes helyeken megtörténhet úgy, hogy ott a mezőgazdaság a húzóerő. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Mórahalmon az emberek nem egy nagygazdaság segítségével, hanem sok kis- és középbirtokos összefogásával tudtak önmaguknak munkahelyet, családjuknak pedig egzisztenciát biztosítani.

Mórakertben 2007-ben az átlagos birtokméret továbbra is 2–5 hektár között mozog. Vannak ugyan 10–15–20 hektárosak, sőt 20–40 hektárosak is, ez utóbbiak ott helyben már nagyon nagy gazdaságnak számítanak, és ilyen birtokokból nagyon kevés van. (Mórahalmon – Magyarországon kivételes módon – nincsenek 40 hektár feletti gazdaságok.) Ezek családi gazdaságok, a férj és a feleség együtt dolgozik, és gyakran a gyerekek is folytatják a gazdálkodást.

2. Felvetődik a kérdés, hogy az, ami másutt jellemzően nem sikerült, az vajon miért sikerülhetett Mórahalmon? Az eredmények két félnek köszönhetőek, vagyis annak, hogy itt egyszerre történt egy felülről és egy alulról jövő fejlesztés. A felülről jövő fejlesztés a polgármestertől és a Mórakert elnökétől indult el. Ők semmi mást nem csináltak, csak beszerezték a megfelelő információkat, és valóban segíteni akartak és tudtak is a helyieken. A szervezés, a pályázás, a jó irányba való változás terén országos viszonylatban is általában az elsők között voltak.

Ők azonban semmit sem értek volna el, ha elképzeléseik nem találkoznak a helyiek pozitív fogadtatásával.

A mórahalmiak gazdálkodáshoz való pozitív hozzáállásának gyökerei a dolgos és szorgos kisparaszti világban, a teljes családban élve a nemzedékek összefogásában, a szakszövetkezet és a gazdamentalitás bizonyos elemeinek továbbélésében van, és mindez nemcsak a visszarendezést könnyítette meg, hanem az újrakezdést is (*Duró* 2000–2001).

Tehát ott, ahol nem sikerült felszámolni a szocializmusban a gazdamentalitást – és ezek főleg szakszövetkezetek és a háztájizásnak nagy teret hagyó termelőszövetkezetek voltak –, ott a posztszocializmusban egy kis felülről jövő rásegítés mellett sikeresen újraindulhatott a családi gazdálkodás.

Hivatkozások

Duró Annamária 2000–2001: Mórahalom. In Váradi M. M. (szerk.): *Megélhetési stratégiák Magyarországon az agrártérségekben.* Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, Vidékfejlesztési Horizontális Műhely, 47–68.

Nógrádi Zoltán 1997: A települési egyesülettől a térségi szövetkezetekig. In Kovács T. (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 292–298.

AZ APRÓFALVAK ÉS A MEZŐGAZDASÁG

Schwarcz Gyöngyi

A tanulmány az aprófalvas településszerkezetű Marcali Kistérség böhönyei mikrokörzetének agrárgazdaságát, annak legfőbb jellegzetességeit mutatja be.[1] Az üzemszerkezeti változások ismertetése mellett arra a kérdésre próbál meg választ keresni, hogy a mezőgazdaság mennyiben tekinthető erőforrásnak a térség és az ott élők számára, és ezt a településszerkezeti adottságok, sajátosságok figyelembevételével igyekszik megtenni.

A térség bemutatása

A társadalom-földrajzi, településgeográfiai, szociológiai szakirodalomból jól ismert az a folyamat, amely a szocializmus korszakában a falusi térségek közötti egyre erőteljesebb differenciálódáshoz vezetett. Az egyoldalú, mezőgazdasági dominanciájú gazdaságszerkezet, a távolabbi ipari munkahelyek vonzereje, a közlekedési infrastruktúra relatív fejlődése és a körzetesítési politika hatására az intézmény- és szolgáltatáshiányos lét, valamint a települési hierarchiában alárendelt, önállótlan szerep kialakulása, az életkörülmények várositól való egyre erősödő lemaradása, illetve a szövetkezetesítés a hatvanas évektől erőteljes elvándorlást eredményezett az aprófalvas térségekben.[2] Ennek következtében a korszerkezet jelentősen torzult, és ez sok helyen olyan visszafordíthatatlan folyamatokat indított be, amelyek önmaguk reprodukciójára képtelen, erodálódott helyi közösségeket eredményeztek.

---

[1] A kutatás az NKFP 5. program „Az aprófalvak és aprófalusiak esélyegyenlőségéért – életlehetőségek, fejlődési pályák és jó fejlesztési gyakorlatok az aprófalvas régiókban" MTA Regionális Kutatások Központja és a Pécsi Tudományegyetem Konzorciuma 2005–2007 (Szerződésszám: NKFP-5/051/2004) keretében zajlott, a cikk létrejöttét az OTKA T 1748432 számú „Paraszti közösségek átalakulása. Értékrendváltozás falun a 20. század második felében" az MTA Néprajzi Kutatóintézetében futó kutatás is támogatta (témavezető: Szilágyi Miklós).

[2] Lásd ehhez többek között: Enyedi 1980.; Beluszky – Sikos T. 1982; Beluszky 2002a, 2002b; G Fekete 2004.

A Marcali Kistérség[3], valamint az erőforrás-kutatásra kiválasztott, 10 település alkotta böhönyei mikrokörzet[4] az aprófalvas vidékekre jellemző minden problémával terhelt. A térség és a mikrokörzet úgy érkezett a rendszerváltáshoz – dacára a szocialista ipartelepítés minden kísérletének –, hogy foglalkoztatási szerkezetében az országos adatokhoz képest jelentős eltérések mutatkoztak, s a mezőgazdaság továbbra is túlsúlyban volt az iparhoz képest. A tíz települést nézve, nem volt olyan falu 1990-ben, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 30 százalék alatt lett volna.

A rendszerváltás után az ipari munkahelyekre ingázók és a helyben, mezőgazdaságból élők többsége egyaránt elveszítette a munkáját, a mezőgazdaságból kikerülők a képzetlen, sokszor iskolázatlan munkaerő felülreprezentáltságát eredményezték a munkanélküliek között. A közlekedési helyzet rosszabbodásával (járatok ritkulása, megszűnése, tarifák emelkedése) a környező – többnyire térségen kívüli – városi központokban a kilencvenes évek folyamán újra létrejövő ipari, illetve egyéb munkahelyek egyre elérhetetlenebbé váltak. Aki tehette, elvándorolt, viszont lecsúszott városi egzisztenciák, és/vagy romák jelentek meg a kiürülő falvakban, ami a roma és/vagy szegénységi gettók kialakulását eredményezte.

A demográfiai értelemben és társadalmi összetételét tekintve is eltorzult helyi közösségekből a legtöbb helyen már hiányzik az a humán kapacitás, ami az önmaguk helyzetén való javításhoz szükséges lenne. Az állami támogatáspolitika, illetve fejlesztéspolitika pedig továbbra sem kedvez a kistelepüléseknek, a finanszírozási rendszer átalakításával kikényszerített intézményi körzetesítések, összevonások az amúgy is gyenge lábakon álló települési együttműködéseket rombolják, rombolhatják.

Üzemszerkezeti változások a térségben

A privatizáció és földtulajdon-rendezés a mezőgazdaságban nem hozott jelentős változásokat az üzemszerkezeti struktúra tekintetében, viszont az átalakulás hatására az ágazat foglalkoztatásban játszott szerepe nagy mértékben lecsökkent. A hagyományosan nagyüzemi dominanciájú térségben jellemzően megmaradtak az átalakult szövetkezetek, és a böhönyei állami gazdaságot is privati-

[3] A 34 települést magában foglaló Marcali Kistérség Somogy megye észak-nyugati csücskében helyezkedik el, a történelmi Belső-Somogy északi peremén.

[4] Az erőforrás-kutatásra kiválasztott települések: Nagyszakácsi, Nemesdéd, Nemeskisfalud, Nemesvid, Somogysimonyi, Szenyér, Tapsony, Varászló, Vése, valamint a mikrokörzeti központ szerepére törekvő Böhönye. Ez a települési kör a kistérség dél-nyugati csücskében található, sajátossága, hogy az összekötő utak hiánya miatt közúton csak körbejárható. Lakosságszáma alapján Nemeskidfalud, Somogysimonyi és Varászló törpefalunak, Szenyér aprófalunak számít. A többi település lakosságszáma 500 és 1000 fő között mozog, az egyetlen kivételt Böhönye jelenti 2000 fő feletti létszámával.

zálták. Ma ezek, és a néhány felzárkózó középüzem használja a túlnyomó többségben osztatlan közös parcellákban hagyott földek legnagyobb részét. Az osztatlan parcellák azonban csak az egyik okát jelentik a nagyüzemi struktúra továbbélésének, sőt, ez is inkább következménye az ennél általánosabb problémáknak: a lakosság elöregedésének és az általános tőkeszegénységnek. Ezért viszonylag kevesen fogtak bele a kilencvenes évek elején az egyéni gazdálkodásba, mezőgazdasági vállalkozásba. A családi megélhetés bázisát jelentő 5–100 hektáros gazdaságok száma egy-két tucatra tehető és többnyire csak „*szenvednek vele*". A 300–800 hektáros középüzemek száma ennél is kevesebb, 6–8 ilyet találni a mikrokörzetben, jelenlétük jószerével Tapsony, Nagyszakácsi, Szenyér, Nemeskisfalud, illetve Böhönye és Nemesvid határára korlátozódik.

Az erőforrás-kutatásra kiválasztott települési körben, de az egész Marcali Kistérségre is jellemző, hogy nincs különösebben éles harc a földbérletek piacán, szemben a Kaposvár környéki bérleti piaccal, ahol sok a szereplő, viszont kevés és jó a föld. Marcaliban bár nincs túl sok szereplő, a föld sem annyira jó minőségű, éppen ezért nincs túl sok szereplője a piacnak. A gyengébb földminőség okán a Marcali Kistérségben elképzelhetetlen lenne az alulról jött szereplők megerősödése, „felnövekvése" a nagyokhoz, hiszen az itteni földek nem biztosítanak olyan jövedelmezőséget, hogy jelentősebb tőkebefektetés nélkül, a haszonból fel lehetett volna vagy fel lehetne építeni egy komoly gazdaságot. A konkurenciának tehát nincs folyamatos utántermelődése.

A nagy- és középüzemek szántóföldi növénytermesztéssel foglalkoznak, mint ahogy a néhány kisebb családi gazdaság is. Az állattartó telepek többségét felszámolták, két sertés- és egy szarvasmarhatelep maradt a térségben, illetve újonnan alakult egy pulykanevelő vállalkozás.

A térség agráriumának legnagyobb vesztesége a téesz-időkben virágzó zöldség- és gyümölcskultúra kiveszése. Böhönyén, Tapsonyban, Nagyszakácsiban, Szenyéren és Nemeskisfaludon a jelentős méretű zártkerti állományban, családi jövedelemkiegészítő céllal, nagy mennyiségű zöldséget és a nyolcvanas évektől bogyósgyümölcsöket, elsősorban málnát termesztettek, bár Nemeskisfaludon a gesztenye és dió termesztése is meghonosodott. A Vése, Nemesdéd, Varászló települések közös szövetkezetének területén pedig az alma, körte, kisebb mértékben a meggy és szilva termesztésének alakult ki hagyománya. Itt a szövetkezet maga is nagy területeken telepített gyümölcsösöket, ezek jelentős területén a kilencvenes évek közepén egyszerűen felhagytak a nevesített régi-új tulajdonosok a műveléssel.

A jövedelemkiegészítést célzó házikerti ültetvények művelésének végnapjait itt is – mint ahogy másutt is az országban – a megváltozott piaci körülmények idézték elő. A folyamatosan emelkedő költségek és stagnáló átvételi árak a jövedelmezőség visszaesését okozták, miközben megjelent az olcsó import-gyümölcs és -zöldség a szupermarketekben. Ez egyre többeket a termelés felha-

gyására késztetett, hiszen már olcsóbban lehetett megvenni, mint megtermelni a termékeket. Ezt a folyamatot csak fokozta a lakosság elöregedése, a fiatalabb generációk kiáramlása a térségből. A beköltöző középkorúak vagy fiatalok pedig többnyire városból jött, szegény családok voltak, akik gazdálkodási ismeretekkel, készségekkel nem rendelkeztek. A zöldségtermesztés már a kilencvenes évtized közepére visszaszorult a térségben, ám főleg a málna, és még bizonyos bogyósgyümölcsök termesztése egy darabig 'tartotta magát'. Az uniós csatlakozással azonban életbe léptek szigorú élelmiszerbiztonsági előírások is, amelyek szintén csak drágították és bonyolultabbá tették a termelést. A gyorsuló életmódváltás sem kedvezett a munkaintenzív kertészeti kultúrák, mint például a málna fennmaradásának, mert érési időszakban a termelő *„nem megy sehová, és rabja a málnának, mert naponta kell szedni"*. Mindezek a körülmények ellen a termelés és az átvétel megszervezésével, az integrátori szerep felvállalásával sem lehetett mit tenni, ahogy ezt egy korábban málnafelvásárlással foglalkozó vállalkozó mondja.

„Egyszerűen nincsenek termelők már. Mindenki belefáradt, megkeseredett, abbahagyják a termelést. (...) Tíz éve óta ragyogóan működött, egyszerűen az emberek nem tartanak rá igényt. Ennyi. A málna meg volt szervezve. A tő kihozatala, az átvételek, a málna különböző minőségben való átvétele. Egyszerűen nem akarnak az emberek ezzel a lehetőséggel élni. Kész. (...) Én ennek nagy motorja voltam itt a térségben, aki a málnatermesztést szorgalmazta, a felvásárlást, és a többi. Egyáltalán nincs igénye az embereknek erre, hogy málnát ültessenek, termesszenek. És a piacon nem is lehet szórványmálnával megjelenni. Ki biztosítja azt, hogy az X. Mari olyan agrár-környezetvédelmi programnak megfelelő növényvédő szerrel permetez? Senki. Hát most én 550 ember málnáját nem vizsgáltatom be szermaradványra, hogy én a piacon helytálljak. A piaci követelményeknek ezek a házi kerti ültetvények egyáltalán nem felelnek meg. (...) Ezek ilyen holt elképzelések. Lefutott modell. Amikor megérte tíz éve, akkor csináltuk, nem éri meg, nem csináljuk, tovább kell lépni, kész."

A jövedelemkiegészítő mezőgazdasági tevékenységnek egy jellemző, s máig továbbélő ága az erdőgazdaságok számára szaporítóanyag előállítása, azaz a facsemete nevelés, de ugyanilyen jól jövedelmez a 'karácsonyfa' nevelés is. Ezek kis területigényű, viszonylag kevés tőkeráfordítást igénylő, de jól jövedelmező munkaintenzív tevékenységek, ahogy a térség egyik falugazdásza is megfogalmazza, akár már zártkerti méretekben is jelentősen hozzájárulhatnak egy család megélhetéséhez. *„Én tudok olyan 5 hektáros maszek gazdát, akinek tényleg csak annyi van, de közte van neki fenyője, meg málna stb. Én garantálom, hogy egy budapesti fenyős a Lehel piacon vagy akár valahol az Örs Vezér tere körül többet keres, mint hogyha valaki görcsöl 25 hektárban. Tehát azzal, hogy fenyőfát ültet."*

Gyümölcstermelők és gyümölcstermelés

A jövedelemkiegészítést célzó, házikerti ültetvényeken, zártkerti állományban zajló gyümölcstermesztés gyakorlatilag teljes eltűnése mellett Vésén és Nemesdéden néhányan még 'hivatásszerűen' is foglalkoznak a gyümölccsel, de meglehetősen koros, még a szövetkezet telepítette ültetvényeket művelnek. Korszerű, jelentős tőkeráfordítást igénylő, a mai piaci igényeknek és elvárásoknak megfelelő árualapot előállítani képes vállalkozás – épp a már említett tőkeszegénység okán – csak egy működik a térségben.

A korábban már idézett, a térség egyetlen korszerű gyümölcsösét művelő és a megye szinte minden gyümölcstermelőjét tömörítő TÉSZ böhönyei vezetője néhány tagjuk közelmúltban történt tönkremeneteléről számolt be. Ezt, az ágazatot sújtó általános probléma, az alacsony jövedelmezőség okain túl a tőkeerős és ezért fejleszteni is képes vállalkozások sajátos problémájával, a fojtogatóan magas hitelkamatokkal és a kedvezőtlen hitelfeltételekkel magyarázza. *„Egyszerűen a bankok megeszik őket."*

Sokak véleménye a térségben, hogy a gyümölcstermelők és a gyümölcstermelés helyzetét a feldolgozás kiépítése oldhatná meg. Nemesdéden, ahol viszonylag nagyszámú gyümölcstermelő működik, az önkormányzat olyannyira eltökélt e kérdés megoldásában, hogy egy ingatlanukat is felajánlanák egy kisebb aszaló, pálinkafőző, esetleg lekvárkészítő vállalkozásnak. Maguk még pályáznának is, ám sajnos önkormányzat ezt nem teheti meg, tőkeerős vállalkozót pedig, aki partnerük lehetne, mindeddig nem találtak. Jelenleg egyetlen cég foglalkozik a térségben feldolgozással, Vésén egy böhönyei családi vállalkozás gyárt natúr gyümölcslevet. A pályázati forrásokból és banki hitelekből megvalósított beruházás alapja az ellenőrzött termelési körülmények mellett előállított árualap, ezért csak a maguk megtermelte gyümölcsöt dolgozzák fel, felvásárlóként nincsenek jelen a helyi piacon. Az ő példájuk azonban valami fontos dologra hívja fel a figyelmet. Az elöregedett, korszerűtlen fajtaösszetételű ültetvények talán megtermelhetik az alapanyagot egy feldolgozóhoz, de az ellenőrzött termelési körülmények megdrágítanák a termelést, és nem biztos, hogy ezt mindenki tudná vállalni. A már említett szigorú élelmiszerbiztonsági előírások miatt egy ilyen feldolgozó kialakítása költséges beruházás lenne. Talán nem véletlen, hogy egy hanyatló gyümölcskultúrájú térségben senki nem mer egy ilyen volumenű beruházást fogyatkozó árualapra létrehozni.

Mezőgazdaság és foglalkoztatás

Nagyságrendjét tekintve a szántóföldi növénytermesztés jelenti ma már a térségben a legfontosabb mezőgazdasági tevékenységet, ám ennek kicsi a munkaerő-szükséglete. A továbbra is jelentős kézimunka igényű gyümölcstermesztés, igaz, csak szezonálisan, de jelentős foglalkoztatási kapacitásokat tudna lekötni.

A gyümölcstermesztés fő jövedelemtermelő tevékenységként végezve, de már a családi munkaerőt meghaladó méretekben is a magas élőmunka-költség, a napszámosok alkalmazásának bonyolult szabályai és az ezzel járó bürokrácia miatt azonban megkeseríti a termelők életét, ezt érzékelteti a már említett böhönyei vállalkozó esete is. *„Pontosan az idénymunkások foglalkoztatása miatt, teljesen becsődöltünk. (...) Pontosan a szedési költségek, mert ez egyértelműen kézi munkaerő. Az, hogy itt öt faluban összekóréztuk a munkaerőt, és akkor rettegünk a munkaügyes akárkiktől – most majdnem azt mondtam, pribékektől –, hogy itt jönnek és az embert azért megbüntetik 500 ezer forintra, mert a kiskönyvben egy aláírás nincs bent.*"

A nagy munkanélküliség miatt elvileg rendelkezésre álló sok szabad munkaerőből pedig számos esetben nehéz hozzáértő és megfelelő hozzáállású napszámosokból álló brigádokat alkalmazni. A megmaradt néhány gyümölcstermelőnek is problémát okoz a munkáskezek biztosítása, a böhönyei vállalkozás nagyjából állandó tagokból álló napszámos brigádjaiban tapsonyiak és mesztegnyőiek dolgoznak, *„mert ott szeretnek dolgozni az emberek*", a gyümölcsösökhöz legközelebb fekvő településekről, Böhönyéről és Szenyérből *„nem jönnek, mert nem szeretnek dolgozni*", mint ahogy Nagyszakácsiból sem járnak hozzájuk.

Az alkalmi munkavállalás általános szabályai pedig nem kedveznek a mezőgazdasági termelőknek. Egyszerre öt napnál hosszabb időre ugyanis nem alkalmazhatják a napszámosokat, ez szedési időszakban komoly problémákat jelent. *„Na most egy szamócának nem mondhatjuk, hogy 'Gyerekek, a kiskönyveseknek lejárt a foglalkoztatási időpontja, most 3 napig ne pirosodjatok, mert most nem jöhetnek hivatalosan.' (...) Ez nem gombgyár, nem?"*

Az erdősültség országosan is kimagasló megyei aránya miatt az erdőgazdaság fontos szerepet tölt be a kistérség és az általunk vizsgált tíz település életében. Az erdei munkák jellegzetes alkalmi munkaformának számítanak a térségben. A magánerdők megjelenése és a foglalkoztatás magas költsége e területen a szürkegazdaság térnyeréséhez vezetett. Számos erdőművelléssel foglalkozó vállalkozó működik a térségben, akik felvállalva az erdőbirtokossági társulások számára az erdőművelést, félig legálisan vagy illegálisan dolgozó, többé-kevésbé állandó tagokból szerveződő brigádokkal dolgoztatnak. Más a helyzet azonban a csemetegondozást végző női munkavállalók körében. A tipikusan női munkára nem alakultak ki állandó alkalmi brigádok. Általános térségi probléma, hogy egyre gyakoribb az erdő mint erőforrás jogosulatlan használata, az erdőgazdálkodást végző szervezetek ebből származó kára egyre tetemesebb.

A mezőgazdaság és erdőgazdaság erőforrás-szerepben

Az erdőgazdálkodás a sok helyen kifejezetten gyenge minőségű termőterületek miatt a jelenleginél nagyobb szerepet is kaphat a térségben. Az elmúlt évtized mezőgazdasági támogatáspolitikája kifejezetten kedvezett is a magángazdák

erdőtelepítéseinek, több gazdálkodó, vállalkozó felismerve ezt, belefogott a telepítésbe. Igaz ugyan, hogy a természetvédők viszont kárhoztatják a túlságosan nagymértékű erdősítést, a vizenyős rétek, vizes élőhelyek állat- és növénypopulációjának veszélybe kerülése miatt. Másfelől a térségben jelen lévő Nemzeti Parkok szakhatóságként beleszólhatnak a telepítési tervek fajtaösszetételébe, és nem is támogatják a térségben fajtaidegen, viszont gyorsabb megtérülést hozó és ellenállóbb akáctelepítést.

A mezőgazdaság magánosítása kiélezte a mindig is meglévő érdekellentéteket a mező-, erdő- és vadgazdálkodási tevékenységet végzők között. A vadgazdálkodásért felelős vadásztársaságok érdeke a minél számosabb állatlétszám, viszont a vadkár megtérítése az erdőgazdaságoknak, erdőbirtokosságoknak, a mezőgazdasági termelők, vállalkozók részére deficitessé teheti egy vadásztársaság működését. Az elmúlt években már óvatos becslések szerint is a 200 millió forintot közelíti a vadkár összege csak Somogy megyében. Az *„ide egy kis vadhús, oda egy kis vadhús"* törlesztési gyakorlata persze nem legálisan, de tovább él, ám ettől még több tízmillió forintnyi vadkár gyűlik fel minden vadásztársaságnál évente, amit nem minden esetben tudnak maradéktalanul kifizetni a károsultaknak. Az elmaradó térítések viszont rontják a mezőgazdálkodók nyereségességét, s így versenypozícióikat, valamint fokozzák tőkeérzékenységüket.

Jelentősebb foglalkoztatók híján és a közlekedési elzártságból következően is sokak véleménye szerint a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás lehetne a térség számára egy olyan erőforrás, amely foglalkoztatási és/vagy jövedelem-kiegészítő megoldást is kínálhatna a térségben élők számára. Ám az üzemszerkezeti hagyományok és a mezőgazdaági támogatáspolitika által is életben tartott termelési struktúra, a gyümölcskultúra hanyatlásának említett okai (elöregedés, tőkeszegénység, életmódváltás, szigorodó előírások, fokozódó bürokrácia), a feldolgozó-kapacitások hiánya általában a mezőgazdaság és erdőgazdaság adottságainak nem megfelelő szintű kihasználását eredményezik. Ugyanakkor radikálisabb vélemények szerint a mezőgazdaság nem jelenthet valós alternatívát a térség problémáinak megoldására *„Azt nem kell várni, hogy a mezőgazdaság húzza ki a vidéket itt a szarból, vagy a vidéki népességet, mert ez nem fog működni. Ez hülyeség."* Az ilyen és ehhez hasonló vélekedéseket megfogalmazók az állami közbeavatkozás szükségessége mellett kardoskodnak, amit munkahelyteremtéssel és az aprófalvas vidékek tipikus problémái komplex megoldásának formájában gondolnak el (útépítés, közlekedési helyzet javítása, az ellátási és szolgáltatási funkciók ésszerű és finanszírozható megszervezése stb.).

Hivatkozások

Beluszky Pál 2002a: Területi hátrányok és „kezelésük" Magyarországon (1900)–1948–1991. In *Vég kiárusítás* II. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 71–94.

Beluszky Pál 2002b: Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben – Hátrányos helyzetű területek Magyarországon. In *Vég kiárusítás* II. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 95–106.

Beluszky Pál – Sikos T. Tamás 1982: *Magyarország falutípusai.* Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.

Enyedi György 1980: *Falvaink sorsa.* Magvető Kiadó, Budapest. (Gyorsuló idő)

G. Fekete Éva 2004: Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van-e esély a megmaradásra? In Pritz Pál et al. (összeáll.) *A tudomány a gyakorlat szolgálatában.* A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia közötti együttműködési megállapodás alapján végzett kutatások első eredményei (2002–2004). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 55–85.

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A FEHÉRGYARMATI KISTÉRSÉGBEN

Széles Adrienn

Széles körben ismert tény, hogy mindenfajta vidék- és területfejlesztési elképzelés és törekvés egyik fontos célterülete továbbra is gazdasági-társadalmi szempontból a legelmaradottabb magyarországi megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg, azon belül is egy olyan kiterjedt rurális térség, mint a Fehérgyarmati tervezési-statisztikai (ún. KSH) kistérség. Az alföldi körülmények között szokatlan apró-falvas jelleg mellett számos egyéb statisztikai adat is bizonyítja, hogy a Fehérgyarmati kistérség hátrányos, sőt, halmozottan hátrányos helyzetű településekből áll. Gazdasági-társadalmi fejlettségét tekintve a kistérség az országon és saját megyéjén belül már eleve perifériku helyzetű térség. Ezért is annyira fontos a Fehérgyarmati kistérségnek, közelebbről pedig néhány településnek a vidékfejlesztési szempontú bemutatása, különös tekintettel az agrárium lehetőségeire. A gazdasági-társadalmi és természeti adottságok közül ugyanis leginkább a mezőgazdaság jöhet számításba mint olyan meghatározó és jellegadó gazdasági ág, illetve lehetséges fejlesztési prioritás, amelyek rövidtávon elősegíthetik a kibontakozást, egyúttal a súlyos foglalkoztatási válságból való kilábalást.

A Fehérgyarmati kistérség főbb demográfiai adatai

A 696 km^2 területű kistérség, 49 települést (amelyből egy város) tömörít. Egyetlen kisvárosa maga a térségközpont Fehérgyarmat, a város népessége 8932 fő. A lakónépesség az előző évekhez képest jelentős mértékben és évről évre folyamatosan csökken, ami főként az erőteljes elvándorlással, a negatív előjelű vándorlási különbözettel magyarázható (*Baranyi* 2006). Jórészt a településszerkezetnek köszönhető a tradicionális elmaradottság, hiszen már a XX. század elején is a tíz legelmaradottabb kistérség közé tartozott.

A természetföldrajzi adottságok

A Fehérgyarmati kistérség kiterjedése nem jelentős, éghajlati viszonyait a földrajzi fekvése határozza meg. A terület 39%-a nem karbonátos öntés réti talaj. Művelt rétege agyagos vályog vagy agyag.

A Fehérgyarmati kistérségben jelentős mennyiségű, több mint 8000 ha kedvezőtlen adottságú terület található. A települések közötti megoszlását, a fizikai blokk szintű lehatárolást a *1. táblázat* tartalmazza.

1. táblázat

Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) a Fehérgyarmati kistérségben

Település	Jogosult KAT terület (ha)	Megoszlás (%)	KAT besorolás
Botpalád	1220,58	15,19	19
Kishódos	775,42	9,65	19
Kisszekeres	1012,93	12,61	19
Nagyhódos	521,88	6,50	19
Tiszakóród	1202,97	14,97	19
Vámosoroszi	1006,98	12,53	19
KAT 19 összesen	*5740,76*	*71,45*	
Csaholc	416,67	5,19	20
Császló	303,65	3,78	20
Fülesd	115,15	1,43	20
Jánkmajtis	161,12	2,01	20
Kisnamény	465,45	5,79	20
Mánd	410,02	5,10	20
Nagyszekeres	85,23	1,06	20
Nemesborzova	103,29	1,29	20
Penyige	209,04	2,60	20
Szatmárcseke	24,22	0,30	20
KAT 20 összesen	*2293,84*	*28,55*	–
Mindösszesen	*8035*	*100,00*	–

Forrás: MVH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kirendeltség, 2006.

Igen sok a vízrendezetlen terület. Ezen a területen a jelenlegi termőképességet a meliorációval és a karbantartás rendszeres végrehajtásával jelentősen meg lehet növelni. Ahol a melioráció nem gazdaságos, ott az erdősítés és gyepesítés a célszerű talajhasznosítási megoldás. A termést limitáló tényezők közül első helyen a talajok savanyúsága áll, melyet követ az alacsony humusz- és tápanyag-ellátottsága, illetve a kedvezőtlen fizikai összetétel és a vízgazdálkodási tulajdonság. A talajok döntően savanyú kémhatásúak, mindez gátolja a műtrá-

gyák érvényesülését, a tápanyag szolgáltatását, illetve gyengíti mikrobiológiai aktivitásukat. A nitrogén ellátottság gyenge, a foszfor és kálium ellátottság pedig közepes. A mikroelem ellátottság változó, de hiányuk még nem korlátja a hozamoknak, relatív hiányuk viszont negatívan befolyásolja a minőséget.

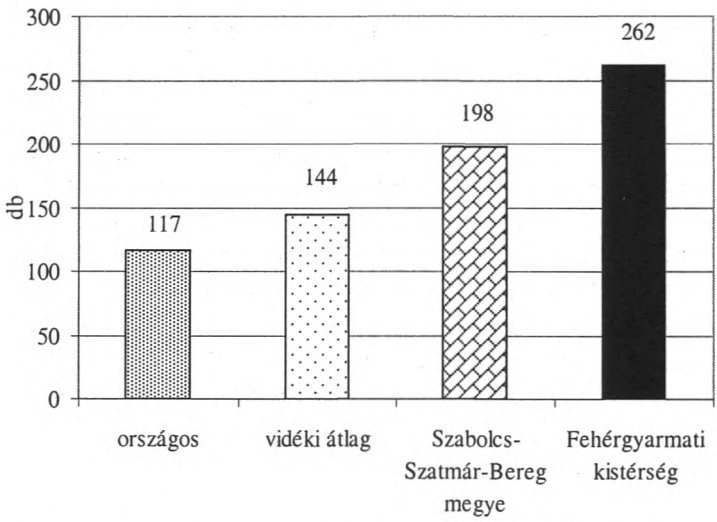
A belvízzel borított terület 2006 május első dekádjában meghaladta a 15000 hektárt. A rendszeresen belvízzel elöntött terület nagysága a Fehérgyarmati térségben eléri a 800 hektárt. Ezzel a problémával leginkább érintett települések: Olcsvaapáti, Nagyar, Fehérgyarmat, Fülesd, Tisztaberek. A mezőgazdaság szempontjából sajnos minden évben el lehet könyvelni a jelentős belvíz és a tavaszi nagy áradások okozta veszteségeket. Ezeken a területeken gondot okoz a megfelelő földhasználat kialakítása.

Mezőgazdaság

A fehérgyarmati térség közgazdasági területe 70 ezer hektár, s így a megye területének közel 12%-át foglalja el (*Nagy* 2000). Mezőgazdasági területének aránya az átlagostól lényegesen magasabb, viszont erdősültsége 5%-kal elmarad az egyébként sem magas megyei átlagtól. A megye területének 12%-át foglalja el rét és legelő, Fehérgyarmat térségében pedig 18%-át, minden hatodik hektárt.

1. ábra

Az ezer ha-ra jutó kistermelő gazdaságok száma

Forrás: MVH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kirendeltség 2006, saját szerkesztés.

A rendszerváltást követően az agrárágazat óriási változásokon ment keresztül, aminek legszembetűnőbb megnyilvánulása, hogy a gazdálkodó szervezetek vezető szerepe megszűnt, és a kistermelés vált egyre inkább meghatározóvá. A 80-as évek végéig minden településen az ún. nagyüzemi gazdálkodás volt az általános. Azóta évről évre jelentős számban alakultak gazdasági társaságok, és ugrásszerűen nőtt a mezőgazdasági egyéni vállalkozók száma is.

A megyében 113 ezer növénytermesztéssel és közel 116 ezer állattenyésztéssel foglalkozó egyéni gazdaság van. A gazdaságok 95%-a kisméretűnek minősült, mert 30 hektárnál kevesebb területen gazdálkodtak, és számosállatra átszámított állatállományuk sem haladta meg a 2,5-öt. A szerkezetátalakítási folyamat a térségeket eltérő módon érintette (*1. ábra*). Ezen belül a közepes és nagyméretű egyéni gazdaságok ezer lakosra jutó száma országosan mindössze 6, megyei átlagban 10, a fehérgyarmati körzetben pedig 31 volt, a legtöbb a kistérségek között.

Javaslatok a kistérség fejlesztésére

A térség fejlesztését nagymértékben befolyásolja az árvízi kockázat. A folyókon az év bármely szakában előfordulhatnak árvizek, ezért a területfejlesztésnek és a területhasználatnak alkalmazkodnia kell a folyók kívánatos nagyvízi levezetési feltételeihez és körülményeihez. Módosítani kell a hullámtéri területhasználatokat, a hullámtér korlátozottan bővíthető, s ezeknél ma már meghatározó szempontként kell figyelembe venni az ökológiai követelményeket.

Talajhasználati javaslatok

A kistérség területe túlnyomórészt a Tisza-Szamosközre esik, de hozzátartozik a Szamos-Krasznaközből Tunyogmatolcs, a Beregből Tivadar területe is. A kedvezőtlen adottságok miatt a terület belvíz-veszélyeztetettségi foka nagy, vízrendezés nélkül biztonságos mezőgazdasági termelés nem folytatható.

A kistérség kiemelt fontosságú földhasználati kérdései:

- a szántó-gyep konverzióra, illetve az erdőtelepítés lehetőségeire,
- a gyepgazdálkodás és állattartás összefüggéseire,
- a gyümölcs- és zöldségtermesztés korszerűsítésére vonatkoznak.

A kiemelt kérdések tisztázása mellett elengedhetetlen, hogy a földhasználat új lehetőségeivel kapcsolatos információk a településrendezési tervek és szabályozások munkarészeiben is megjelenjenek.

A Nemzeti és Vidékfejlesztési Terv (NVT) által nyújtott támogatási lehetőségek kihasználása

A Fehérgyarmati kistérség a viszonylag heterogén tájadottságok mellett sokszínű gazdálkodási tradíciókkal rendelkezik. Ezt az előnyét kihasználhatja a környezeti adottságokhoz való alkalmazkodást elősegítő és azt támogató agrárkörnyezetgazdálkodási program (AKG), a NATURA 2000, valamint a kedvezőtlen adottságú területek (KAT) támogatási kérelmeinek segítségével.

Ezen programok szigorú előírásokat tartalmaznak az alkalmazott termesztéstechnológiával, illetve a földhasználattal kapcsolatban. E programok tekintetében fontos hangsúlyozni, hogy aki részt vesz bennük, annak be kell tartania a *„Helyes Mezőgazdasági Gyakorlat"* előírásait a gazdálkodásának teljes területén, függetlenül a programban szereplő terület nagyságától.

A kistérségből már számos terület szerepel eme programokban, de az ebben rejlő jelentős potenciális lehetőségeket még messze nem használták ki az itt gazdálkodó emberek. A Fehérgyarmati kistérségben a közepesnél valamivel gyengébb az AKG programban való részvétel intenzitása.

Állattenyésztéssel kapcsolatos javaslatok

A sertéstenyésztésben jelentős szerepet játszik a volt fehérgyarmati SERKÖV, amely folyamatosan mintegy 1000–1200 kocával, és 10–12 000 darabos állománnyal működik, ami a jövőben is fenntartható. Itt meg kell jegyezni, hogy Milotán egy évi 10–15 000 db sertés feldolgozására alkalmas korszerű húsüzemet létesítettek 1994-ben, a FÁK országaiba szóló export engedéllyel. Az üzem alkalmas lehetne arra, hogy a Fehérgyarmati kistérség egyéni sertéstartóit integrálja, és speciális helyi márkájú hústermékekkel az Ukrán piacon is megjelenhetne.

A juhtenyésztés kiemelt fejlesztését kellene támogatni. Ehhez a használaton kívüli, szarvasmarhatartásra nem alkalmas üres férőhelyek megfelelnének. Elsősorban a hústípusú fajták előtérbe helyezésével, 300 anya feletti állományok kialakítását célszerű támogatni.

Baromfitenyésztésben a legelőn elhelyezett toll-liba tartásában van néhány vállalkozás, évente 50–60 000 toll-libát nevelnek, de e mennyiség 3-4-szeresére növelése nem jelentene gondot.

Nagy lehetőség a kistérségben a minőségi vágómarha előállítás. Az EU-kvótában rögzítette a támogatott húsmarhalétszám nagyságát. Ez 90 000 húsmarha tartását teszi lehetővé. Ez azt jelenti, hogy a családi gazdaságokban, ha a tárgyi és személyi feltételek adottak, hízlalással is érdemes lesz foglalkozni. Jelenleg 30000 húshasznú tehén van az országban, ez jóval kevesebb, mint ami ökológiailag lehetséges és kívánatos lenne. A gyepterületek kihasználtsága rendkívül rossz. A térségben meg lehetne akadályozni a hasznosítatlan gyepte-

rületeken a degradációs folyamatok beindulását, elkerülhető lenne a gyomosodás, bokrosodás. Csökkenne az erózió veszély. Igaz, hogy az átálláshoz támogatásra lesz szükség, mert a gazdák az átállást önmaguk nem tudják megoldani.

A támogatás azért térülne meg, mert a legeltetéses állattartás tájvédelmi, környezetvédelmi és vidékfejlesztési funkciókat is ellát.

Méhészettel kapcsolatos javaslatok

A kistérségben nagy lehetőség rejlik az ipari hungarikumnak számító biométhészetben, csak tudni kell vele élni. Ahhoz, hogy az ágazatban rejlő lehetőséget a méhészek ki tudják aknázni, szabályozni kellene a külföldi méhészek bevándorlását. A külföldi méhész jelenleg ugyanis szabadon jöhet-mehet, terhelheti a hazai méhlegelőket, értéken alul viheti ki a jó minőségű mézet. Fontos lenne a hazai mézfogyasztás növelése. Jelenleg a fogyasztás 40 dkg/fő, 10 dkg növelés már jelentős eredmény lenne. Jelentős szerepet játszik a termelés növelésében a megfelelő ár kialakítása és a hazai méz minőségének a védelme.

Erdőtelepítési lehetőségekkel kapcsolatos javaslatok

A kistérség erdőtelepítési adatainak az elmúlt öt éves ciklusát (2001–2006) vizsgálva elmondható, hogy az erdőtelepítési szándék növekvő tendenciát mutat, ami többek között a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv „mezőgazdasági területek erdősítése" intézkedés bevezetésének a következménye. Legnagyobb területen kb. 107 hektáron Fehérgyarmaton telepítettek erdőt, de jelentős telepítések történtek Penyigén (43 ha), Szatmárcsekén (67 ha) és Kisarban (70 ha) is. A meglévő erdőterülethez képest az új telepítések Kisarban mintegy 50%-os erdőterület-növekedést eredményeztek. Az erdőtelepítések 90%-ban szántó területeken valósultak meg. Ez annak a következménye, hogy a telepítés után 20 éven keresztül járó jövedelempótló támogatás mértéke jelentősen nagyobb a szántónál, mint bármilyen más művelési ág esetén.

A területen jelentősnek mondható az erdőtelepítésre igénybe vehető támogatások kihasználása. Az erdőtelepítési kiviteli tervekben szereplő talajlaboratóriumi vizsgálatok eredményeiből megállapítható, hogy a telepített erdők többsége (kb. 60–65%-a) az arra agroökológiai szempontból leginkább alkalmas területeken van a kistérségben. A telepítési költségekre végzett kalkuláció jelzi, hogy a telepítések jelenérték számítás szerint jól megtérülő beruházások, és az első 6 évben igénybe vehető támogatások szerint évente 120 000–130 000 Ft/ha jövedelmet eredményeznek, ami felveszi a versenyt a gabona-, olajos, fehérje- és rostnövények (GOFR) jelenlegi jövedelmezőségével. A fafajtól függően vélhetően 20 éven át folyósított jövedelempótló támogatással hosszú távon tervezhető a bevétel. Az EU (2007–2013) tervezési szakaszában ez a támogatás várhatóan növekedni fog.

Javaslatok a gyümölcs- és zöldségtermesztéssel kapcsolatosan

Áttekintve a kistérség zöldség-gyümölcs ágazatában tevékenykedő szervezeteknek nagy részét, megállapítható, hogy azok nem rendelkeznek e területen koncentráló szerepkörrel. Az átvevő helyek száma csekély, sőt, a legtöbb közülük Szatmárcsekén és Fehérgyarmaton található. Ennek oka, hogy a zöldség- és gyümölcstermesztésnek ezen területeken nagyobb a hagyománya, továbbá nagyobb az elmúlt évek gyümölcstelepítéseinek ezen területekre való koncentrálódása.

A térség nyilvánvaló fejlesztési lehetősége a helybeli feldolgozóipar megteremtése, a meglévők fejlesztése, valamint a termékpálya szövetkezések folytatása, azaz olyan vertikális integrációk kialakítása, amelyek meghagyják a termelők gazdasági különállóságát.

A Fehérgyarmati kistérségben az elaprózódott birtokszerkezet, az osztatlan közös tulajdonban lévő földterületek nagy száma és a rendkívüli tőkeszegénység okozta kilátástalan helyzet egyetlen helybéli megoldási lehetősége lenne, ha a gazdák magántulajdonon alapuló, korszerű, önkéntes összefogása megvalósulna. A piacra jutáshoz nem elegendő a kiváló minőségű termék és a kedvező költség, továbbá az EU-s támogatás, szükség van megfelelő hatékonyságú érdekérvényesítő piaci szervezetekre is.

Árvízzel és belvízzel érintett területek hasznosítása

Az „energia fűz" a nedvesebb, nyirkosabb magasabb vízállású területeket kedveli, olykor elviseli, a rövidebb ideig tartó vízállást. Ennek a tulajdonságának köszönhetően a folyó menti, valamint a vízállásos területeken, ahol kevésbé eredményes, mégis szükséges a mezőgazdasági termelés – vagy környezetvédelmi okokból, vagy azért, mert az ott élő lakosság egyébként csak nagy nehézségek árán találna munkalehetőséget –, ott alternatív megoldást jelenthet a földhasználat során a hagyományosan termesztett növényfajok mellett (*Nagy* et al. 2002).

Élelmiszeriparral kapcsolatos fejlesztési lehetőségek

E statisztikai körzet élelmiszeripari fejlesztésének meghatározója is a piac lesz, de programjavaslatként az alábbiak emelhetőek ki: a régió takarmánytermelésére épített húsfeldolgozó és tejfeldolgozó ipari bázis kiépítése; a zöldség- és gyümölcskonzervgyártás megerősítése; az almavertikum megújítása; a baromfifeldolgozó ipar kiépítése; gabona- és kukoricaalapú feldolgozóüzem alapítása; olajos magfeldolgozó kapacitás kialakítása.

A Fehérgyarmati kistérség jövőbeni esélyei

Rövid áttekintés alapján arra lehet következtetni, hogy egy perifériikus fekvésű, halmozottan hátrányos helyzetű, az ország északkeleti szegletében a magyar-román és a magyar-ukrán államhatárok mentén elhelyezkedő, jellegzetesen aprófalvas kistérségben, a gazdasági-társadalmi és természeti adottságok közül mindenekelőtt a mezőgazdasághoz kötődő, döntően tájspecifikus gazdálkodás jöhet számításba mint számottevő fejlesztési lehetőség. Ám a lehetőségek gyors realizálása csak önerőre alapozva ma még szinte elképzelhetetlen a térség számára. Hathatós külső erőforrások, hazai vagy uniós támogatás nélkül a lehetőségek csak lehetőségek maradnak, hosszú időre konzerválva a kialakult helyzetet.

Hivatkozások

Baranyi B. 2006: Perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In Baranyi B., Nagy J. (szerk.): *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon.* Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 33–48.

Nagy J. (szerk.) 2000: *Fenntartható mezőgazdaság – minőségi termelés Debrecen,* Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum.

Nagy J., Dobos A., Szabó J. 2002: Tájtermesztés az Észak-alföldi régióban. In Láng I., Lazányi J., Németh T. (szerk.): *Tartamkísérletek, tájtermesztés, vidékfejlesztés.* Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 36–45.

Sarudi Cs. 1997: A mezőgazdaság szerepe a vidékfejlesztésben. In Kovács T. (szerk.) *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV Falukonferencia.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 255–260.

A LEGELTETÉSES ÁLLATTARTÁS JELENTŐSÉGE

Salamon Ildikó – Kettinger Anita – Koltai Judit Petra

Bevezetés

Természeti értékeink megőrzése, környezetünk védelme napjainkra a társadalmi-gazdasági élet meghatározó részévé vált. Ennek hátterében egyrészt a természeti erőforrások egyre intenzívebb felhasználása, kimerítése, másrészt a különböző tevékenységek hatásaként a környezetbe kibocsátott szennyező anyagok növekvő mennyisége áll. A XXI. század alapvető jellemzője, hogy felértékeli a nem tőkésíthető természeti elemeket, a tiszta levegőt, vizet, a természetközeli állapotban lévő talajt, az élővilág sokszínűségét, a változatos tájat, mert az az ember egészségének, fennmaradásának, lényegében az emberhez méltó életnek a feltétele (*Buday-Sántha* 2002).

A természeti értékek pusztulása, a környezetszennyezés fokozódása ráébresztette az embereket arra, hogy a mezőgazdaságot és a környezetet kölcsönhatásaikban és összefüggéseikben kell értelmezni. A vidéki térség nemcsak a mezőgazdasági termelés színtere, hanem biológiai és társadalmi élettér is.

A környezet szerepének felfogása – szerte a világon és különösen Európában – jelentős változásokon esett át. Az elmúlt évtizedben az agrárpolitika terén, ha nem is egészen „zöld forradalom", de legalábbis „zöld fejlődés" zajlott le. A közös agrár- és vidékfejlesztési politika kidolgozásával a támogatási struktúrában is lényeges változások következtek be. Az egyre inkább meghatározóvá váló természetvédelmi, környezetvédelmi szempontokkal kiválóan összeegyeztethető a gyepgazdálkodás ágazata, illetve a legeltetéses állattartás.

A hazai gyepgazdálkodás múltja és jelene

Az emberiség fejlődésével együtt évszázadok folyamán alakult ki a legeltetésből a gyepgazdálkodás. A szénakészítés – a legeltetés mellett a gyepgazdálkodás másik formája, és vele együtt a legelőből kaszáló és rét – csak akkor indult útjára, amikor a nomád vándorló életet a letelepedés váltotta fel.

A XIV–XVI. század magyar mezőgazdaságában legfontosabb tényezőként a gyepgazdálkodás szerepelt. Szerte Európában (Mántua, Milánó, Velence, Nürnberg, Strasbourg) szívesen fogadták a magyar marhát (szürke marha), a nagyvárosokban a gulyák megérkeztével nem mértek helyi marhahúst, mert a magyar hús minőségét annyival jobbnak ítélték. Magyarországot Európa élő húskamrájaként tartották számon.

Az első komoly érvágást az ország mezőgazdaságán a pásztorság megszüntetése ejtette, mert azt az ágazatot sújtotta, amely hazánknak elismerést, hírnevet és nagy bevételt jelentett. A XIX. század vége felé egymás után kerültek a szántóföldnek alkalmas és kevésbé alkalmas gyepterületek feltörésre, melyeken a kialakuló mezőgazdasági ipar sürgetésére és csábító árainak hatására megindult a gabona és ipari növények termesztése. Egyre általánosabbá vált a tömegtakarmány szántóföldi termesztése, kiiktatva az állatok étrendjéből a sok íz- és zamatanyagot tartalmazó növényzetet. Legelőnek és kaszálónak csak a minden egyébre alkalmatlan legsilányabb gyepek maradtak meg.

Legelőink, kaszálóink lehangoló állapotában csak a XX. század elejétől kezdve mutatkozott némi javulás. Mintalegelők (*1. táblázat*) kijelölésével, ezeken legelőbemutatók rendezésével, zöldmezőmester-képzéssel, pásztorképző tanfolyamokkal, érdemes csordapásztorok és gulyások jutalmazásával, a legeltetési társulatok vezetőségébe tanfolyamot végzett szakemberek beválasztásával olyan folyamatokat indítottak el a gyepgazdálkodás területén, amelyek helyenként – annak ellenére, hogy a kijelölt legelők egy része messze volt a mintaszerűségtől – kiugró eredményekhez vezetett (*Baskay* 1966).

A mezőgazdaság államosítása és iparszerűsítése radikális változásokat hozott. A gyors ütemű fejlődés hatására a területegységre eső hozamok megkétszereződtek, Magyarország élelmiszerekből önellátóvá vált, sőt, jelentős export árualapot is előállított. Alapjaiban megváltozott a parasztság évszázadok alatt kialakult hagyományos, a természeti folyamatokhoz közelálló életmódja, a termelési módszerek, az alkalmazott fajták, a tápanyagellátás, a növényvédelem egész rendszere (*Ángyán–Menyhért* 1997), a termelékenység és hatékonyság érdekei elsőrendűvé váltak. Az állattenyésztés vonatkozásában a gyepterületek egyre kisebb hangsúllyal szerepeltek, az állatok ellátása, ezáltal a takarmánynövények termesztése a szántóföldekre helyeződött át.

A gyepgazdálkodás fejlesztésének kérdése – így a gyepterületek termésének javítása, szakszerű hasznosítása – mindvégig foglalkoztatta a szakembereket. A termésátlagok növelésével – egyrészt a szántóföldi takarmánytermő területek felszabadítását egyéb árunövény termesztésére, másrészt a többlet gyeptakarmánnyal a drága abraktakarmány csökkentését tervezték. 1970–1980 között állami támogatással végrehajtott gyepjavítások – mintegy 70 ezer hektár területen – 4,8 t/ha/év, öntözéssel 8,5 t/ha/év szénaérték termést produkáltak.

1. táblázat

Mintalegelők adatai 1964-ben

Megye	Mintalegelő		Műtrágya	Termés	Kontroll	Többlettermés	
	szám	összterület		q/kh			%
Baranya	20	1 367	2,5	20,8	12,3	8,5	59%
Bács	15	1 100					
Békés	17	1 285	2,4	15,2	10	5,2	66%
Borsod	10	1 443	4,14	20,5	9,4	11,1	46%
Csongrád	10	839	1,6	22	12,8	9,2	58%
Fejér	13	800	5,3	14,8	7,4	7,4	50%
Győr	15	806	5,85	28,4	9,7	18,7	34%
Hajdú	29	4 326	5,02	20,9	7,8	13,1	37%
Heves	24	1 786	2	23,6	12	11,6	51%
Komárom	12	1 669	2,6				
Nógrád	16	2 088	4,6	13,4	7,6	5,8	57%
Pest	39	1 860	1,8	17	10,2	6,8	60%
Somogy	16	1 670					
Szabolcs	15	1 250					
Szolnok	15	2 502	1,8	22,7	9,4	13,3	41%
Tolna	12	2 909	3,3	24	8,5	15,5	35%
Vas	19	1 012	3,9	22,3	10,2	12,1	46%
Veszprém	12	1 284	4,3	16,6	8	8,6	48%
Zala	22	1 262	3,8	22,2	12,1	10,1	55%
Összesen	331	31 258	3,43	20,29	9,83	10,47	

Forrás: Vinczeffy 1966.

A jelenlegi agrárszerkezetben az állatállomány drasztikus csökkenésének következtében a gyepterületek közel 50%-át nem hasznosítják. A benyújtott és elfogadott gyeptámogatási nyilvántartás szerint a gyepterület alig több mint 10%-a hasznosul. 2005-ben 134 466 ha, 2006-ban pedig 129 230 ha gyepterületre vettek igénybe támogatást az állattartók (*Kukovics* 2007).

A gyepek csekély fűhozama, gyenge minősége, erős tagoltsága, a klimatikus viszonyainkból adódó rövid legeltetési idő, a gyepek ápolásának, megfelelő tápanyagellátás-biztosításának, öntözésének, műszaki fejlesztésének elhanyagolása következtében hazánkban a kérődző állatállomány összességében nem a gyepekre alapozott, takarmánybázisát elsősorban a szántóföldön termesztett takarmánynövények jelentik.

Míg a szálas- és tömegtakarmányt termő területek az állatállomány változásának tendenciáját követve csökkentek, az abraktakarmányok (kukorica, árpa, zab) vetésterülete, termelése növekedett, így a felhasználás csökkenése követ-

keztében egyre nagyobb eladhatatlan készlet halmozódott fel az országban. Az intervenciós felvásárlás átmenetileg ugyan orvosolja a problémát, azonban nyilvánvaló, hogy hosszú távra nem jelent megoldást (*Magda–Gergely* 2006).

A gyepterületek termésátlagának növelésével, egyrészt a szántóföldi takarmánytermő területek felszabadítása révén egyéb árunövény (kiemelten az etanol, dízelolaj előállítására alkalmas gabona és olajos magtermő növények) termesztése válik lehetővé, másrészt a szántóföldi tömeg- és abraktakarmány elvileg drágább, mint a gyep.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a „bioüzemanyag"-előállítás fellendülése hosszabb távon hátrányos helyzetbe hozhatja a kevés földterülettel rendelkező állattartókat, ugyanis a főbb gabonafélék ipari és takarmány-felhasználása versenybe kerülhet egymással, ami akár takarmányár emelkedést is eredményezhet (*Magyar Agrárkamara – AKI* 2006).

A népesség növekedésének és az ipari tevékenység fokozódásának eredményeként a földhasználatban korábban bekövetkezett aránytalanságok, illetve a világ és Európa mezőgazdaságát jellemző túltermelés, az erősödő piaci verseny tehát mind-mind a művelésiág-arányok változásának irányába hatnak. Ez elsősorban a szántóföldek csökkenését, a gyepesítés és erdősítés révén a gyep- és erdőművelési ágak arányának növekedését jelenti. Ezáltal a környezet terhelésének mérséklődése, a természetes élőhelyek, a biodiverzitás megőrzése, fenntartása válik lehetővé, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a terület használójának közvetlen bevételei csökkennek. A váltás végrehajtásában tehát akkor lesz érdekelt, ha legalább a ráfordításai megtérülnek. Ehhez nyújthat segítséget az Európai Unió támogatási rendszere, illetve a nemzeti szinten kidolgozott programok.

Kukovics (2007) véleménye szerint a támogatások igénybevételének lehetősége nemhogy elősegítette volna a gyepterületek művelését, de a területek jelentős hányadának elhanyagolásához vezetett. A *Magyar Állattenyésztők Szövetségének* (MÁSZ) *szakértői* (2006) szerint az Agrárkörnyezet-gazdálkodási Program keretei között a gyepterületekre, illetve a legeltetéses állattartásra folyósított támogatások nem oldották meg – és nem is fogják megoldani – az érintett ágazatok problémáit. Ennek ellenére hiba lenne a források megvonása, hiszen a legeltetéses állattartás ösztönzése exportképes árualap termelését teszi lehetővé az unió által preferált környezetkímélő módon. Ehhez vidékfejlesztési forrásokat szükséges rendelni, amit a 2006-ban záruló Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program (AVOP) helyébe lépő Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) lehetővé is tesz (MÁSZ, 2006).

A gyepgazdálkodás hosszú idő óta hazánk mezőgazdaságának egyik legnehezebb helyzetben lévő ágazata. A napjainkig jellemző, gyakran sajátos megítélése annak ellenére sem változott, hogy kiterjedése jelenleg is meghaladja az 1 millió hektárt, a mezőgazdasági terület mintegy 20%-át.

A többi földhasználati kategóriához hasonlóan, a gyep esetében is újszerű értékelés szükséges. Fejlesztésének megtervezése és elindítása révén, használatának racionalizálása, optimalizálása válna lehetővé. Természetesen igazi sikerre csak akkor lehet számítani, ha megváltoznak a jelenleg az állattenyésztés egészét sújtó kedvezőtlen körülmények, illetve a fejlesztés során nem vesznek el a gyepterületek speciális használata során kialakult tradíciók (*Dér–Márton* 2001).

A gyepgazdálkodás, ezen belül a legeltetéses állattartás elsősorban azokhoz az ősi magyar háziállat fajtákhoz (szürke marha, racka juh) köthető, melyek évszázadokon keresztül alkalmazkodtak a magyar tájhoz, génjeikben hordozva a sokmozgásos, távolságtartó legelési módot. A hazai szarvasmarha állományt az 1970-es évekig szinte kizárólag magyar tarka fajta alkotta. Az egyöntetű, specializált, nagy fajlagos hozamú állományt igénylő telepek kiépítésével azonban a fajtaösszetétel megváltozott. Jelenleg a szarvasmarha állomány 75–80%-a holstein-fríz fajtájú. A termelési potenciál maximális kiaknázásának, a hozamok növelésének, az intenzív termék-előállítás törekvése szinte megszüntette a természetes felnevelés, a legeltetés gyakorlatát, a takarmány helyszínre szállításával az állatok „leszoktak" a legelésről.

Ennek a gyakorlatnak mond ellent az Európai Unió extenzifikációs törekvése, illetve a magyarországi gyepgazdálkodás helyzete (közel 600 ezer hektár kihasználatlan gyepterület).

A témával kapcsolatban személyes interjú keretében 5-5, tejhasznú szarvasmarha állománnyal rendelkező gazdasági szervezetet és egyéni gazdálkodót kerestünk meg.

A gazdálkodók egyöntetűen elvetik a tejelő szarvasmarha tekintetében korábban alkalmazott – kiegészítő és nem kizárólagos értelemben – legelőre alapozott takarmányozási módot, és még a kedvező támogatások ellenére sem látnak benne perspektívát.

Ennek okai a következők:

- Magyarországon a szakszerűen kezelt, nagy biomassza hozamú rét-legelő szinte ismeretlen a gyakorlatban.
- A meglévő extenzív gyepterületek nem képesek az 5000–6000 kg tejet termelő tehenek tömegtakarmány igényét kielégíteni.
- A rét-legelő művelés gépei hiányoznak a gazdaságokból.
- A jelenlegi birtokviszonyok mellett szinte lehetetlen a telepek közelében megfelelő méretű gyepterületet telepíteni, kialakítani.
- A nagy egyedszámú tehenészeti telepekről rendkívül nehézkes a tehenek kihajtása úgy, hogy a legeléshez optimális napszakot a legelőn töltsék.
- Kihajtás közben sérülhet a tejelő szarvasmarhánál legfontosabbnak számító tőgy és a lábak egészsége.
- A takarmányozási, vagyis különböző termelési csoportok elkülönítése, a legeltetés utáni ismételt szétválogatása, főleg a nagy egyedszámú telepeknél jelentene hatalmas feladatot.

Legeltetést tejelő állományoknál csak a növendékek esetében alkalmaznak.

A gyepgazdálkodás és szarvasmarhatartás kapcsolatának vonatkozásában megfogalmazott vélemények/lehetőségek az alábbiak:

- Tejelő tehenek legeltetésére csak a kimondottan jó legelőkkel rendelkező, 20–30 tehenet tartó gazdaságok gondolhatnak.
- Magyar tarka fajta tartásával úgymond „két lábon állás" valósítható meg, kihasználva a területalapú támogatásokhoz kapcsolódó kiegészítő nemzeti támogatásokat (anyatehéntartás, extenzifikációs szarvasmarhatartás).
- Véleményük szerint is komoly lehetőséget jelent a húsmarhatartás (hízottbika-tartás, anyatehéntartás, extenzifikációs szarvasmarhatartás támogatása).
- Korábban szántóföldként hasznosított területen, a „szántó fajgazdag gyeppé alakítása (gyeptelepítés)", majd ennek folytatásaként a „füves élőhely kezelés" célprogramokhoz csatlakozva, az előírásokat követő állatállomány tartásával tanya kialakítása.

A hazai gyepgazdálkodás fejlesztése (a nyugat-európai színvonaltól elmaradó részaránya és a minőség vonatkozásában egyaránt) fontos feladat, hiszen korántsem tölti be azt a szerepet, melyre szerény lehetőségeinken belül is elvileg hivatott lenne.

A gyepterületek jelentősége – a tudomány fejlődésével, a társadalom vidékkel szemben támasztott igényének változásával – felértékelődött. Napjainkra szerepük kibővült, a takarmányozás mellett előtérbe került a termőtalaj védelme és javítása, a természetes vízkészletek megőrzése, a természetes vízfolyások szennyeződéseinek mérséklése, a környezetre káros anyagok terjedésének lokalizálása, az atmoszféra üvegházhatást kiváltó egyensúlyváltozásának tompítása, az egyre nagyobb értéket képviselő biodiverzitás fenntartása, a társadalmi jóléti funkciók (egészségügy – gyógy- és fűszernövények, kellemes környezet, sport) (*Felföldi* et al. 2005).

A túlzott műtrágyázással, vegyszerekkel terhelt szántók területét – melyeket folyamatosan kiiktatnak a termelésből – több mint 300 ezer hektárra becsülik. Ezek állapota gyepesítéssel javítható. A leromlott, de nem szennyezett talajok pedig gyepesítéssel alkalmasak a természetes állattartásra (*Figeczky* 2004). Az ilyen területeken előállított takarmányfélék alapjául szolgálhatnak a biotermékek előállításának.

Sajátos új lehetőség a „bio" energiahasznosítás egyik ágaként az „energia fű" termesztése, nemcsak a gyepterületekkel, hanem a kedvezőtlenebb körülmények között gazdálkodó szántóföldi területekkel rendelkezők számára is.

Az ősi magyar háziállat fajták (szürke marha, racka juh) tartása és az ezekből készülő termékek piaci előnyt élvezhetnek, különösen az Európai Unióban, ahol a kereslet az átlagos minőségű tömegáruk felől egyre inkább a különlegességek,

a speciális, kiváló minőségű, magas táplálkozásfiziológiai értékű mezőgazdasági termékek felé irányul.

A termeléstől független EU-s földalapú támogatások (SPS) bevezetésével pedig a támogatásra jogosult földterület (szántó, gyep) szerepe még jobban felértékelődik, hiszen a támogatási jogosultságok az azokat aktiváló földterület hiányában értéktelenek. A nemzeti tartalék terhére folyósítható üzemsoros támogatási jogosultságok aktiválása is – a szántó- és gyepterületek hiányában – csak akkor válik lehetővé, ha az érintett üzem referencia-időszaki termelését nagyállategységben kifejezve legalább 50%-os szinten tartja, vagyis a szarvasmarhatartók termelési kényszerhelyzettel szembesülnek.

Hivatkozások

Ángyán J. – Menyhért Z. 1997: *Alkalmazkodó növénytermesztés, ésszerű környezetgazdálkodás.* Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó.

Baskay Tóth B. 1966: *Legelő- és rétművelés.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

Buday-Sántha A. 2002: *Környezetvédelem – Vidékfejlesztés – Agrártermelés.* Pécs, Sümegi Nyomdaipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

Dér F. – Márton I. 2001: A gyephasznosítás kérdései. In *Gyepgazdálkodásunk helyzete és kilátásai.* Debreceni Gyepgazdálkodási Napok 17. 269–274.

Felföldi J. – Nábrádi A. – Szűcs I. 2005: Az agrárkörnyezet-gazdálkodási programok ökonómiai megítélése. Debreceni Gyepgazdálkodási Napok 21. Gyepgazdálkodás 2005. Debrecen, DE ATC AVK Vidékfejlesztési és Tájhasznosítási Tanszék.

Figeczky G. 2004: *A legeltetéses állattartás szerepe és helyzete napjainkban.* WWF-füzetek 24. WWF Magyarország, Budapest.

Magda S. – Gergely S. 2006: Paradigmaváltás előtt. *Magyar Mezőgazdaság,* LXI. évf. 36. sz. 8–9.

Magyar Agrárkamara, Agrárgazdasági Kutató Intézet 2006: Az összevont területalapú támogatási rendszer lehetséges változata. (Kézirat.)

Magyar Állattenyésztők Szövetsége (MÁSZ) 2006: Az állattenyésztés fejlesztése. *Magyar Állattenyésztők Lapja,* XXXIV. évf. 12. sz., 4–11.

Kukovics S. 2007: A juh, a gyep és a támogatás. *Magyar Mezőgazdaság,* LXII. évf. 9. sz., Magyar Juhászat melléklet II–IV.

Vinczeffy I. 1966: *Gyepgazdálkodás képekben és számokban.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

A FÖLDHASZNÁLAT KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSAINAK BEFOLYÁSA A MEZŐGAZDASÁGBÓL ÉLŐK ÉLETKÖRÜLMÉNYEIRE MAGYARORSZÁGON

Harsányi Endre – Harsányi Gergely – Nagy Attila János

A földhasználat sajátosságai

Az Európai Unió régi és a közelmúltban csatlakozott országcsoportjainak átlagához mérten a mezőgazdasági földhasznosítás hazánkban kimagasló (*1. táblázat*). A földhasznosítás mutatószámai uniós összehasonlításban szintén különbözőek. Hazánkban, 2005-ben egy mezőgazdasági foglalkoztatottra 28,6 hektár jutott, amely meghaladja az EU-15 átlagát (20,7 ha/fő), és lényegesen magasabb a nemrégiben csatlakozott országok (10,2 ha/fő) és az EU-25 átlagánál (16,7 ha/fő) is. A munkaerő-sűrűség pedig az uniós átlagok alatt marad. A bruttó hozzáadott értékkel mért területi és munkatermelékenység az EU-15 átlagos értékeinek csupán 30–40%-át éri el hazánkban. Ebből az összevetésből – a kitűnő termőhelyi adottságok ellenére – hazánk mezőgazdasági jellegének mérséklődése tükröződik (*Nagy* et al. 2002).

Az 1980-as évek végére jellemző földtulajdon és földhasználat adatai szerint a terület 31,8%-át állami gazdaságok és vállalatok, 61,0%-át termelőszövetkezeti gazdaságok (mezőgazdasági, halászati és szakszövetkezetek együtt), 7,2%-át pedig egyéni és kisegítő gazdaságok használták (*Baranyi* 2002). A szövetkezetek földterületük 3,8%-át állami, 61,1%-át szövetkezeti közös tulajdonként művelték, míg területük 35,1%-a közös használatra átengedett tagi földtulajdon volt.

Az 1990-es évek elején kezdődött rendszerváltás célja a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása, a magántulajdon dominanciájának megteremtése (visszaállítása) volt. A változások eredményeként jelenleg a termőföld mintegy 86–88%-a magántulajdonban van. A földterület 10–12%-át állami tulajdonként gazdasági társaságok (tartósan állami tulajdonú szervezetek, nemzeti parkok, természetvédelmi területek) bérlik az államtól, és 2%-ra tehető az átalakult szövetkezetek tulajdonát képező földterület.

1. táblázat

A hazai földhasznosítás uniós összehasonlítása[1)]

Megnevezés	EU-15	EU-10	EU-25	Magyarország
Mezőgazdasági terület				
összesen (1000 ha)	140 987	38 209	179 196	5 864
aránya az összes területből, %	43,5	51,7	45,0	63,1
Szántóterület				
összesen (1000 ha)	74 125	28 663	102 788	4 513
aránya az összes területből, %	52,6	75,0	57,4	76,9
A mezőgazdasági foglalkoztatottak				
száma (1000 fő)	6 610	3 824	10 434	205
aránya, %	4,0	13,0	5,4	5,2
A földellátottság, ha/fő	20,7	10,2	16,7	28,6
Munkaerő-sűrűség, fő/100 ha	4,8	9,8	6,0	3,5
Területi termelékenység* (€/fő)	1 074	..	..	349
Munkatermelékenység** (€/fő)	22 902	..	..	10 125

[1)] Az uniós adatok 2002-re, a hazaiak 2004–2005-re vonatkoznak

* Egy hektár mezőgazdasági területre jutó bruttó hozzáadott érték

** Egy fő mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték (1€ = 256 Ft)

Forrás: 15+10 Rómától Athénig Statisztikai Elemzés, KSH 2003; www.faostat.fao.org; Employment in Europe 2003. EUROSTAT, 2004. Magyar Statisztikai Évkönyv

A KSH 2003. évi összeírása szerint 2000 óta a gazdálkodó szervezetek száma 7%-kal, az egyéni gazdaságok száma 20%-kal csökkent. Az egyéni gazdaságoknál az átlagterület 24%-kal nőtt, miközben az 500 hektárnál nagyobb területen gazdálkodó gazdasági szervezeteknél az átlagos mezőgazdasági terület 28%-kal csökkent. Ez a területcsökkenés az alkalmazottak létszámának mérséklődését vonja maga után (*2. táblázat*).

A földterület tulajdonjog szerinti szétaprózottságának kedvezőtlen hatásait bérbeadás révén, a földhasználat viszonylagos koncentráltsága mérsékli. Az átlagos területi méretek az egyéni gazdaságok (2,7 ha) és a gazdasági szervezetek (457,4 ha) tekintetében jelentősen eltérnek egymástól.

Bár az egyéni gazdaságok által használt földterület átlagos mérete 1991–2000 között ötszörösre nőtt, még így sem éri el a három hektárt. A gazdaságok döntő hányada (90,4%-a) öt hektár alatti, ami nem nyújt megfelelő létalapot egy család biztonságos megélhetéséhez, legfeljebb csak akkor, ha a családtagok más jövedelemforrással is rendelkeznek. Azok a földtulajdonosok, akik ennél is kisebb területtel rendelkeznek, általában bérbe adják földjeiket a gazdálkodó szervezeteknek vagy az egyéni gazdaságoknak.

2. táblázat

Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok által használt földterület megoszlása régiónként (2000)

Régiók	*Mezőgazdasági tevékenységet folytató*				
	gazdasági szervezetek	egyéni gazdaságok	nem gazdaság	gazdasági szervezetek	egyéni gazdaságok
	számaránya[1] (%)			területi aránya[1] (%)	
Közép-Magyarország	0,3	34,1	65,6	62,5	37,5
Közép-Dunántúl	0,5	45,1	54,4	67,6	32,4
Nyugat-Dunántúl	0,6	54,6	44,8	68,9	31,2
Dél-Dunántúl	0,7	63,5	35,8	67,7	32,3
Észak-Magyarország	0,3	48,1	51,5	66,5	33,5
Észak-Alföld	0,4	59,2	40,4	48,4	51,6
Dél-Alföld	0,5	62,3	37,2	47,6	52,4
Ország összesen	0,5	53,2	46,4	59,5	40,5

[1] A gazdaságok száma, illetve területe együttesen 100%

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH, 2000

Gyakran előfordul, hogy több tulajdonost más munkaalkalom és a megélhetés hiánya kényszerít a föld megművelésére, amely azonban csekély mértéke, hiányos felszereltsége miatt csupán jövedelemkiegészítésre alkalmas. Kétségtelen viszont, hogy ez a tevékenység csökkenti a foglalkoztatási és a szociális feszültségek negatív hatásait, fennmaradása tehát létkérdés az egyén és a társadalom szintjén is, de korszerű, versenyképes termelés nem várható tőle a termelés jelenlegi feltételei, valamint alacsony jövedelmezősége miatt.

Foglalkoztatottság

A mezőgazdaság hagyományos foglalkoztató volt a falvakban. Ez a szerep 1990 után radikálisan megváltozott. 2003-ban a foglalkoztatottaknak már csak 5,5%-a dolgozott a mezőgazdaságban, ez azonban még mindig magasabb, mint az Európai Unió átlaga, amely 2000-ben 4,3% volt (*Kovács* 2004).

A falvakban élő népesség foglalkoztatási lehetőségei a kisebb lélekszámú települések felé haladva mindinkább szűkülnek, és az 1000 főnél kisebb lélekszámú falvakban az inaktív, lényegében eltartásra – társadalmi vagy családi segítségre – szoruló népesség aránya meghaladja a 70%-ot.

A hazai foglalkoztatás javítása sürgető feladat, ugyanis a potenciális munkaerőforrást jelentő, munkavállalási korú inaktív rétegek aránya, vagyis a meglévő munkaerő-kapacitás kihasználatlansága az 1990. évi 22,8%-ról a 2000. év eleji adatok szerint 38,3%-ra nőtt.

A falvakban lakó, nagyobbrészt mezőgazdaságból élő népesség eleve alacsonyabb munkatermelékenységéhez és jövedelemtermelő képességéhez egyben átlag feletti eltartási kötelezettség társul. Az eltartottak jelentős hányada csak a családra számíthat szociális szempontból is, mivel nem került be a többnyire munkavállaláshoz kötött szociális ellátórendszerbe. Az utóbbi időben (1999-től kezdődően) ezen a helyzeten enyhítenek az alanyi jogon járó juttatások, amelyektől azonban jelentős javulás aligha várható más, a megélhetést javító körülmény, főként új munkahelyek nélkül.

Az ágazatcsoportok foglalkoztatási arányainak a szolgáltatási szektor felé történő elmozdulása egyező irányú a gazdaságilag fejlett országokéval. Lényeges különbség viszont, hogy ott ez az átrendeződés a műszaki-technikai fejlődés, a munkatermelékenység növekedés és a szolgáltatások iránti fizetőképes kereslet fokozódásának következménye. Nálunk viszont az arányok azonos irányú változását a termelés visszaesése, az egyes ágazatokban a műszaki-technikai korszerűsödés aggasztó elmaradása kísérte.

Másrészt viszont még mindig egyértelműen körvonalazódnak azok a területek, ahol a kedvező adottságok, a termelési hagyományok és a viszonylagos gazdasági előnyök miatt a mezőgazdasági termelés napjainkban is jelentős. Ilyen a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl, valamint a megyéit tekintve rendkívül differenciált, mérsékelten iparosodott Észak-Alföld.

A mezőgazdasági dolgozók kereseti viszonyai

Az elmúlt másfél évtizedben a munkavállalók jövedelempozíciói jelentősen romlottak. A reálkeresetek 1989-től 1996-ig 26%-kal estek vissza, majd csökkenő ütemben növekedni kezdtek. A keresetek reálértéke 2000-ben 13%-kal haladta meg a négy évvel ezelőtti szintet.

Ez a nemzetgazdasági ágak többségére jellemző tendencia néhány ágazatban, így a mezőgazdaságban sem valósult meg. A nettó keresetek emelkedése ugyanis nem érte el a fogyasztói árak növekedését, amely a mezőgazdasági keresetek reálértékének csökkenéséhez vezetett (OECD, 2001).

A mezőgazdaság hátrányára folytatódott tehát a jövedelemdiszparitás, amelynek kialakulásában és még mindig tartó fokozódásában az előbb említett tényezőn túl szerepet játszik a mezőgazdasági tevékenység „rangjának" hagyományosan kedvezőtlenebb megítélése, a foglalkoztatottak alacsonyabb képzettségi szintje, a döntéshozók által is számításba vett kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége, és nem utolsósorban az ágazat rendkívül alacsony jövedelmezősége.

Az 1990-es évtizedben a mezőgazdasági bruttó átlagkeresetek 20–35%-kal maradtak el az ipar és a gazdasági ágak átlagától. A mezőgazdasági dolgozók bruttó keresete 2000-ben 28 000–31 000 forinttal volt alacsonyabb az ipar és a

gazdasági ágak átlagánál, és 15 000–16 000 forinttal kevesebb a nettó átlagkereseteknél. A mezőgazdaság hátrányát növelő különbségek tehát fokozódnak.

A vidéki térségek kedvezőtlen adottságának okai

A települések közül a vonzó természeti adottságokkal (kirándulásra alkalmas, szép környezet, borvidék, termálvízforrás) rendelkezők lehetőséget látnak a falusi turizmus fejlesztésére is. De tisztában vannak ennek magas tőkeigényével is, és úgy vélik, széles körben és a megélhetés főforrásaként csak korlátozottan terjedhet el.

A következőkben leírt példa az említett régiókban sajnos gyakorinak mondható, és jól jellemzi a főként mezőgazdasági jellegű települések helyzetét.

A településen a szövetkezet az átalakulás után egytizedére csökkentette a létszámát. Éltek a korai nyugdíjazás lehetőségével, a korábban jelentősnek mondható ipari tevékenységüket fokozatosan építették le, részben pedig értékesítették. Az állattartást megszűntették az alacsony jövedelmezőség és a közeli húskombinát kezdetben késedelmes átutalásai, majd felszámolása miatt. A községekben 20%-ra nőtt a munkanélküliségi ráta, visszaesett a korábban jelentős kiegészítő jövedelmet adó állattartás. A munkanélküliek segélyből és alkalmi munkavállalásból élnek. Az iskola tanulólétszáma évről évre kevesebb, mivel a gyerekek jelentős részét szüleik a közeli, nagyobb település vagy a megyeszékhely iskolájába járatják (*Popp* 2000).

A főfoglalkozású mezőgazdasági munkaerő létszáma 2005-ben 194 ezer főre tehető. A létszámkibocsátás jelentős része 1994-ig lezajlott, de az ágazat foglalkoztatási szerepvesztése – a nemzetgazdasági ágak közül egyedüliként –jelenleg is tart. Évente átlagosan 8–10 ezer mezőgazdasági munkahely (megélhetési lehetőség) szűnik meg. Változatlanul a korábban munkanélkülivé válók ismételt elhelyezkedése a legnehezebb ebben a foglalkoztatási csoportban. A mezőgazdaság létszámcsökkenése döntő mértékben (egyes megyékben 70–80%-ban) a falvakra koncentrálódik. A 40 éven felüli munkanélküliek aránya az összes és az agrárágazatból kikerültek között is a legmagasabb, és mivel gyakran az érintettek szakképzettségi szintje sem felel meg az új munkahelyek igényeinek, a tartós munkanélküliség aránya igen magas.

A növénytermesztés szerkezete és főbb jellemzői

A növényi termékek termelésének volumene 1994–2004 között (a 2004. évi kiugróan magas terméseredmények miatt) 44,5%-os teljesítmény többletet jelent. Az állattenyésztés teljesítménye az 1990-es évek óta volumenében 42%-kal csökkent. A főágazati arányok kedvezőtlen alakulása számtalan hátránnyal jár és mielőbbi szerkezetváltást sürget.

A növénytermelés szerkezete az utóbbi tíz évben lényegében változatlan maradt. A korábbi évtizedekhez hasonlóan a gabonafélék vetésszerkezeten belüli, közel 70%-os aránya meghatározó. A 2004. évi adatok a kalászos gabonák és a kukorica esetében 2-3%-os vetésterület növekedést és kiugróan magas hozamot jeleznek (a búza termésátlaga 2003–2004 között megduplázódott). Hasonló hozamnövekedés következett be a kukoricatermelésben is, a termésmennyiség a 2003. évinél 83,5%-kal volt magasabb. A jelentős terméstöbblet értékesítési problémákat, majd ebből adódóan komoly tárolási gondot okozott.

Összefoglalás

A két fő mezőgazdasági ágazat – a növénytermesztés és az állattenyésztés – aránya mára rendkívüli mértékben felborult, az állattenyésztés kárára. Tehát az egykor állattenyésztésre szakosodott gazdák és alkalmazottaik igen nehéz helyzetbe kerültek, és ha nem rendelkeznek megfelelő szaktudással és tőkével ahhoz, hogy tevékenységet váltsanak, könnyen a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek táborába kerülhetnek.

Növénytermesztésünkön belül a gabonaágazat termelési eredményei nemzetközi színvonalon is elismertek. Ökológiai adottságainknak, hagyományainknak és szakértelmünknek köszönhetően jelentős komparatív előnyökkel bír ez az ágazat több európai ország adottságaihoz viszonyítva. Míg a volument, illetve a termelési eredményeket tekintve valóban jelentős eredményekkel dicsekedhetünk, a termelés hatékonysága, jövedelemtermelő képessége, a megtermelt termékek feldolgozottsági foka és a logisztikai háttér jelentős lemaradást mutat a fejlettebb uniós országokhoz képest. Fontos momentum Magyarország kötelezettségvállalása arra, hogy közlekedési célú üzemanyag-felhasználásában a bioüzemanyagok arányát energiatartalomban kifejezve 5,75%-ra növeli 2010-ig. A kukorica belső felhasználása a bioetanol iránti kereslet várható élénkülésének köszönhetően jelentősen nő az évtized végéig. A bioetanolgyártás optimális esetben a hazai kukoricatermésből évi 2 millió tonnát vagy talán többet is felvehet hosszútávon.

A kertészeti ágazatban szintén csak megfelelő biológiai alapokkal lehet versenyképes a termelés. Kitörési pontként jelennek meg a hazai nemesítésű, „hungarikum jellegű" fajták, ahol a kitűnő minőség elérésére és megtartására kell a legnagyobb gondot fordítania a termelőknek. Ezáltal – és természetesen megfelelő összefogás (TÉSZ-ek működtetése) segítségével – a kertészet viszonylag jól jövedelmező ágazat lehet a termelők számára.

Általánosságban elmondható, hogy Magyarországon az utóbbi egy-másfél évtizedben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya fokozatosan és jelentősen lecsökkent (2005-ben 194 ezer fő volt, ami az 1994-es évi 327,6 ezer fős létszámnak csupán 59,2%-át jelenti). Ennek oka egyrészt a szövetkezetek meg-

szűnése, illetve a még működő szövetkezetek (gazdasági szervezetek) tevékenységének erőteljes beszűkülése. A magántulajdonba került földterületek elaprózódtak, így ezek tulajdonosai fajlagosan kevesebb munkaerőt foglalkoztatnak, mint az egykori szövetkezetek. Az elaprózottság azonban nemcsak foglalkoztatási szempontból, hanem a termelés hatékonyságának csökkenése miatt is hátrányos. A kisgazdaságok közötti összefogás minden szempontból előnyösnek ígérkezne.

2000-ben a népesség 20,3%-a (a munkavállalási korúak 27,5%-a) folytatott valamilyen mezőgazdasági tevékenységet. A mezőgazdasági jellegű térségekben (alföldi régiókban) az agrárágazathoz kötődő népesség aránya 30% körüli. Az utóbbi három évben jelentősen (közel 30%-kal) csökkent a mezőgazdasággal foglalkozók száma, de a mezőgazdasági jellegű térségek foglalkoztatási dominanciája továbbra is fennmaradt. A mezőgazdasági tevékenységet végzők népességen belüli aránya 2003-ban 13,3% volt.

A fentiek alapján megállapítható, hogy hazánkban az agrárágazat nemzetgazdasági szerepe a jelentős visszaesés ellenére még mindig számottevő. Ez főként a vidéki életforma részeként is jelenlevő mezőgazdasági termelés átlagosnál jóval kedvezőbb adottságaira, a termelési hagyományokra, valamint az ágazat EU-átlagot jóval meghaladó arányaira vezethető vissza Ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági tevékenység – nem ritkán a megélhetés szinte egyetlen forrásaként – a kritikus gazdasági helyzetű térségekben is mindinkább felértékelődik. Ez a jelenség a vidék és ezen belül a mezőgazdasági tevékenység eddig döntően termelésközpontú szerepét, jelentőségét alapvetően átértékeli, és multifunkcionális jellegét erősíti.

Hivatkozások

Baranyi B. 2002: A fenntartható fejlődés esélyei észak-alföldi rurális térben az uniós csatlakozás küszöbén. In Nagy J. (szerk.): *EU-konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság. Tudományos tanácskozás.* Debrecen, DE Agrártudományi Centrum, 396–402.

Kovács J. 2004: *Az agrárfejlesztés stratégiai kérdései.* Budapest–Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum.

Nagy J. – Dobos A. – Szabó J. 2002: Tájtermesztés az Észak-alföldi régióban. In Láng I. – Lazányi J. – Németh T. (szerk.): *Tartamkísérletek, tájtermesztés, vidékfejlesztés. I.* DE Agrártudományi Centrum, 36–45.

OECD 2001: *OECD területi vizsgálatok.* Magyarország (szerk. Horváth Gy.). Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

Popp J. 2000: Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. *Agrárgazdasági tanulmányok,* 2000/9. sz. Budapest. AKII.

AZ AGRÁRTÁMOGATÁSOK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Sipos Judit – Vásáry Miklós

Bevezetés

Az Európai Közösség történetének egyik legjelentősebb átalakulásán ment, megy keresztül. Számos, a Közösség jövőjét és fejlődési feltételeit jelentősen meghatározó kérdést kell tisztázni. A legfontosabbak közé tartoznak: a már évtizedekkel korábban megkezdett, és eddig igen sikeres integrációs folyamat folytatása, a közösségi célok és politikák mélyítése és egyúttal a közösség tagállamainak bővítése révén felmerülő problémák harmonizálása, a globális, nemzetközi, nemzeti és regionális szinten megjelenő gazdasági és társadalmi erőterek mentén generálódó kihívásokra adott rugalmas válaszreakciók. (Lásd pl. az Alkotmányszerződés vagy a költségvetési tervezés körül fellépő nehézségeket.) Ezzel párhuzamosan megvalósítható az egyre fokozottabban megjelenő egyszerűbb és demokratikusabb intézményi apparátus, döntéshozatal iránti igény, miközben a meglévő és a később taggá váló államok fokozni kívánják a – számukra többnyire kedvező – közösségi rendszer kimeneti teljesítményét. Értve ezalatt legfőképp a meglévő közös és közösségi politikák fenntartását, fejlesztését – figyelemmel az aktuális igényekre: ezek reformjával (szélsőséges esetben leépítésével) – vagy esetleg újabbak indítását (pl. közös energiapolitika) (*Gottfried* 2006). A napjaink elvárásainak megfelelően átalakuló közös politikák közül a mezőgazdaság az egyik leginkább megreformálandók közé tartozik. Az európai integráció történetének egyik legfontosabb és mind a mai napig a legnagyobb fajsúlyú politikájának is feltétlenül át kell alakulnia, és igazodnia kell az állandóan változó belső (pl. prioritás eltolódások, egyszerűsítési kívánalmak) és külső (pl. WTO-követelmények, gloablizációs kihívások) követelményekhez. Ebben az erőtérben kell a vidékfejlesztésnek mint a Közös Agrárpolitika (KAP) 2. pillérének is a felmerülő nehézségekkel szembesülnie, párhuzamosan azzal, hogy az agrárium és a vidéki térségek között fennálló kapcsolat fokozott felülvizsgálatára és újraértékelésére van szükség. Ebben páratlan szerepet játszik a

mezőgazdasági ösztönzők és befolyásoló tényezők sora, mely révén nyomatékosan és igen hatékonyan elérhető a mezőgazdaság számára fontos, hasznos és egyúttal nélkülözhetetlen tényezők megvalósulása.

A KAP és a vidékfejlesztés kapcsolata

Az EU vidékfejlesztési politikája alapvetően a KAP keretében, annak részeként került kidolgozásra a 60-as években. Az egységes vidékfejlesztési politika igényét viszont csak 1996-ban fogalmazták meg, a következő elvek mentén:

- a mezőgazdaságnak a termékelőállításon túl szerepe van a természeti és társadalmi közjavak előállításában is; valamint
- a vidékfejlesztésnek a környezet megóvását és a vidéki társadalom egészének igényeit is szolgálnia kell.

Az Agenda 2000 elfogadása után a vidékfejlesztés szerepének és jelentőségének növekedése eredményeként a KAP 2. pillérévé vált. Feladata egyrészről a KAP 1. pillérében található piaci intézkedések reformjának kiegészítése, másrészről a strukturális alapok tevékenységéhez való hozzájárulás volt. A vidékfejlesztési intézkedések közé beillesztették az EU-előírásoknak való megfelelést (meeting standards), az élelmiszer-minőségi rendszerekben való részvételt támogató intézkedéseket, valamint az állatjóléti intézkedéseket. 2003 novemberében a salzburgi második vidékfejlesztési konferencián meghatározták a már átalakított vidékfejlesztési politika három fő célját:

- az agrárgazdaság versenyképességének növelése;
- környezetgazdálkodás és tájvédelem;
- az életminőség javítása a vidéki térségekben és a gazdasági tevékenységek diverzifikációjának előmozdítása.

Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája e három terület támogatását, előmozdítását célozza. A három cél három irányítási rendszer – gazdaságpolitika, környezeti politika és szociális politika – egységét jelenti. A salzburgi konferencia javasolta azt is, hogy a LEADER közösségi kezdeményezést integrálják a vidékfejlesztési programok fő áramába, és a vidékfejlesztést helyezzék egységes programozási és finanszírozási keretek közé. Ezen intézkedések által fokozták a szimbiózist a mezőgazdaság és a vidéki térségek felzárkóztatása között, egyúttal növelték a társadalmi elfogadottságot és előmozdították a fenntartható gazdálkodás széleskörű gyakorlati megvalósulását. Kiemelkedően fontos politikai terület a vidékfejlesztés az Európai Unióban, hiszen az OECD népsűrűségen alapuló meghatározása szerint a vidéki régiók az EU területének 92%-át teszik ki. Ezen túlmenően a népesség 19%-a túlnyomóan vidéki régiókban és 37%-a kiemelkedően vidéki régiókban él. Az EU-ban e régiók a bruttó hozzáadott érték 45%-át állítják elő és a munkahelyek 53%-át biztosítják, de a

nem vidéki területekhez képest egy sor társadalmi-gazdasági mutató – beleértve a szerkezeti mutatókat – tekintetében egyre inkább lemaradnak (Európai Tanács, 2006). A mezőgazdasági és az élelmiszeripari ágazat együttesen jelentős részét teszi ki az EU gazdaságának, 15 millió munkahelyet biztosít (az összes munkahely 8,3%-a), és a GDP 4,4%-át termeli meg. Az ágazat mérete rendkívül polarizált és széttagolt. A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás az EU-ban a földhasználat 77%-át teszi ki.

A KAP 2. pillér legitimációja

A mezőgazdaság továbbra is a vidéki területek legnagyobb használója, és kulcsfontosságú tényező a vidék és a környezet minősége megőrzése szempontjából. Az Európai Unió bővítéseivel a KAP és a vidékfejlesztés jelentősége is megnőtt. A KAP két pillére nélkül Európa számos vidéki területe egyre növekvő gazdasági, társadalmi és környezeti problémákkal szembesülne. Az európai mezőgazdasági modell jól tükrözi a gazdálkodásnak a táj, az élelmiszerek, valamint a kulturális és természeti örökség gazdagságában és változatosságában betöltött multifunkcionális szerepét. A göteborgi miniszterek tanácsi ülésének következtetései értelmében az erős gazdasági teljesítménynek együtt kell járnia a természeti erőforrások fenntartható felhasználásával, a fenntartható hulladékképződéssel, a biológiai sokféleség fenntartásával, az ökoszisztémák megőrzésével és az elsivatagosodás megakadályozásával. (*Halmai* 2007) Az említett kihívásoknak való megfelelés érdekében a közös agrárpolitika, valamint a közös agrárpolitika későbbi fejlődésének célkitűzései között szerepelnie kell

- a fenntartható fejlődés megvalósításának,
- nagyobb hangsúlyt helyezve az egészséges, jó minőségű termékek előállítására és a
- környezeti szempontból fenntartható termelési módszerekre, beleértve a biogazdálkodást, a megújuló nyersanyagokat és a biológiai sokféleség védelmét is.

A 2003-as és 2004-es KAP-reformok jelentős lépést eredményeztek az EU-ban folytatott gazdálkodási tevékenység versenyképességének és fenntartható fejlődésének javítása terén, és egyúttal meghatározták a jövőbeni irányzatok trendjét. Az egymást követő reformok az ártámogatási garanciák csökkentésével és a szerkezetkiigazítás ösztönzésével hozzájárultak az európai mezőgazdaság versenyképességéhez. A termeléshez nem kötődő közvetlen kifizetések bevezetése arra ösztönzi a gazdálkodókat, hogy a mennyiséghez kötődő politikai ösztönzők helyett a fogyasztói kereslet által keltett piaci jelzéseknek igyekezzenek megfelelni. A kölcsönös megfeleltetésbe felvett környezetvédelmi, élelmiszerbiztonsági, valamint állategészségügyi és állatjóléti előírások erősítik a fogyasztói bizalmat és növelik a gazdálkodás környezeti fenntarthatóságát, a környezetei állapotok megőrzését.

A multifunkcionalitás és a közjavak

A mezőgazdaság egyik, már az Agenda 2000-ben is megjelent alapfelvetése a multifunkcionalitás erősítése és ösztönzése a rurális területen. A multifunkcionalitás kulcselemei, noha maga a koncepció mindmáig nem eléggé kidolgozott, a következők lehetnek:

- többszörös termék és nem termék kibocsátások létrehozása, amelyeket a mezőgazdaság együttesen állít elő (együttes kibocsátás);
- egyes nem termék kibocsátások az externalitások, illetve a közjavak jellemzőit mutatják (*Halmai* 2004).

A többfunkciós mezőgazdálkodás az erősen kemizált, intenzív iparszerű rendszertől eltérő megoldásokat követel. Ennek keretében az új stratégia az, hogy a mezőgazdálkodás, a környezet- és tájgazdálkodás komplex elegyét kell megvalósítani, melynek feladatait két nagy körbe sorolhatjuk:

- alapvetően a piac által szabályozott termelési feladatok, melyek az élelmiszerek előállításán túl a nem élelmiszer célú termékek (megújítható nyersanyagok, energiaforrások stb.) előállítását is egyre inkább magukba foglalják, valamint
- a környezettel, a tájjal, a földdel kapcsolatos környezeti, társadalmi és kultúrfeladatok (*Polgári* 2007).

A multifunkcionalitás a mezőgazdasági termelési folyamattal és kibocsátásai jellegzetességeivel függ össze. (Lehetséges ettől eltérő, normatív megközelítés is, amely a multifunkconalitást inkább célnak, semmint létező jellemzőnek tekinti.) A multifunkcionális jellemzők akkor vezetnek gazdaságpolitikai akciókhoz, ha egyes jólétnövelő vagy jólétcsökkentő többszörös outputok esetében nincs magánpiac. Ha ilyen esetben politikai akció szükséges az externalitás internalizálására, az érintett tevékenység jellemzői hatást gyakorolnak a tervezésre és a korrekciós tevékenység alkalmazására (*Halmai* 2004). Alapvető célként kell megfogalmazni, hogy a mezőgazdaság nem termék outputjai mennyiségben, összetételben és minőségben is feleljenek meg a társadalom igényeinek. Egyes helyzetekben a termeléshez kapcsolódó támogatás csökkentése és a kereskedelem liberalizálása a termelés visszaszorulása révén csökkentheti a mezőgazdaság pozitív közjavait, amelyeknek nincs piaca. Másrészt viszont a nem termék outputok előállításának védelme erőteljes protekcionizmus eredményeként alakul ki. A magán- és a közjavak együttes előállítása esetén a hatékonyság feltétele egyrészt, hogy a magánjavak termelését, felhasználását és kereskedelmét a piaci mechanizmus határozza meg. Másrészt a társadalom által igényelt közjavak előállításához célzott és szétválasztott gazdaságpolitikai intézkedések szükségesek. A cél olyan jó politikai gyakorlat kialakítása, „amely az élelmiszer- és a nem élelmiszer-előállítás többszörös célját a legköltségkímélőbb mó-

don éri el, figyelembe véve a nemzetközi „átsugárzó hatás közvetlen és közvetett költségeit."

Az agrártámogatások szerepe

Alapvető igény a rejtett protekcionizmus megkülönböztetése a hatékony, a piacok szabadabb működését célzó, egyidejűleg a vidéki erőforrások hatékonyabb felhasználását célzó pragmatikus agrárpolitikától. Ebben a tekintetben elengedhetetlen az agrártámogatások közjavak előállítására fordított szerepének a megtartása és növelése, melynek révén biztosítható a multifunkcionális mezőgazdaság. Az agrártámogatások jellegét tekintve azonban szélesebb összefüggésben szükséges tárgyalni a hatásokat. A 2003-as KAP reform keretében előrevetített támogatási struktúra alapján a régi tagállamokban rövid, az újak esetében középtávon határozza meg a kifejtett hatásokat. A piaci koordináció növekvő szerepe és az erősödő versenyképességi kényszer következtében a KAP működési mechanizmusának jelentős mértékű változása prognosztizálható. A közvetlen támogatások döntő része szétválasztott, így a termelők szabadon hozhatják meg termelési döntéseiket. Ezzel párhuzamosan erősödik az egyes piaci szereplők közötti verseny, a megtérülés, a koncentráció vagy a hatékonyságnövelés kényszere. A jótékony folyamatokat átélő vidéki közösségek számára ez kedvező, viszont a lényeges árupiaci hatásokkal járó, átalakuló piaci rendtartások jelentős, kumulált negatív hatásokat eredményezhetnek: a szerkezeti változások, a hatékonyabb erőforrás-allokáció nyomásának eredményeként a termelési szerkezetben némileg mérséklődhet egyes korábban jelentős állattenyésztési és növénytermesztési ágazatok szerepe (pl. sertés, baromfi, cukor, zöldség és gyümölcs, bor esetében). A leggazdaságtalanabb szegmensek és gazdálkodók kiszorulnak a termelésből és a versenyképességi nyomás erősödése révén a marginális földterületeken a termelés extenzifikációjának erősödése prognosztizálható, elsorvadnak vagy megszűnnek a nem versenyképes tevékenységek, nő a munkanélküliség, s ezzel együtt megnő a jelentősége a kizárólagos tájgondozásnak, felértékelődnek az esetleges másodlagos vidéki funkciók. A szelekció ugyanakkor az erőforrások koncentrációját vonja maga után, így a szétválasztás fokától függően az erőforrások allokációjának és felhasználásnak a korábbinál hatékonyabb rendszere működhet. A redisztribúciós hatások eredményeként részint megvalósul a támogatási allokáció javítása, így a multifunkcionális szempontok térnyerésének fokozott előmozdítása. A moduláció némileg mérsékeli ugyan a nagyobb gazdaságok támogatását, de a tervezettnél csak jóval csekélyebb jövedelemátcsoportosítást eredményez. (Az eredetileg tervezett 3,5 milliárd euró helyett csak 1,16 milliárd euró elvonására kerül sor.) Az újraelosztás elvileg a kevésbé fejlett tagországok számára kedvező, azonban a közvetlen támogatások nagy részét a jövőben is a hatékonyabb nagygazdaságok kapják.

Így felértékelődik az egységes támogatások nemzeti implementációja során választott modellek újraelosztási hatása. Megjegyzendő, hogy a regionalizáció alkalmazása erős nivellációt okozna: erősen terhelné az átlagosnál intenzívebb gazdaságokat, egyidejűleg kedvezményezne az extenzívebbeknek (*Halmai* 2007). A reform elvárt és ténylegesen bekövetkező szerkezeti áralakulást is erősítő hatásai fokozzák a termelők alkalmazkodási kényszerét. Mindez szélesebb körű beruházási, átképzési és piacfejlesztési programokat igényel, és ezzel összefüggésben az agrárkörnyezet-gazdálkodás, illetve a vidéki közösségek fejlesztése terén elengedhetetlen azok növelése. Az ágazati folyamatokkal párhuzamosan a reform viszont – a moduláció erőtlenségéből fakadóan – nem eredményezte a vidékfejlesztési források nagyarányú növekedését, így továbbra is – a vidékfejlesztés körébe tartozó tevékenységek 2007-től történő kiszélesítése ellenére – csak korlátozott terjedelmű vidékfejlesztési intézkedésekre nyílik lehetőség.

Következtetések

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés az Európai Közösség területén elválaszthatatlan és szimbiotikus, szinergikus viszonyban van. Mindkét terület szervezett és összpontosított szakpolitikájának kialakítása és működtetése jelentős eredményeket és pozitív hatásokat váltott ki már a kezdetek óta. Mindez jelentős alapot biztosított a fokozatosan változó és a társadalmi, környezeti és gazdasági elvárásokat egyre nagyobb mértékben szem előtt tartó, és azok pozitív hatásait tudatosan fokozó multifunkcionális agrárpolitika és a vidékfejlesztés további összefonódásához. Ebben az együttműködésben nélkülözhetetlenek az agrártámogatások. Ezek révén ugyanis jelentős források áramolhatnak a vidéki életközösségek egyik legfontosabb ágazatába, aminek révén meghatározó, a társadalmi igényeknek és a multifunkcionális elvárásoknak megfelelő tevékenységek aktiválhatóak. A részlegesen vagy teljesen szétválasztott támogatások elősegítik a szerkezetátalakítást, növelik a versenyképességét a mezőgazdasági termelőknek, ezáltal is hozzájárulva és fokozva a vidéki térségek környezet megőrzésére és fejlesztésére irányuló törekvéseket. Kiemelendő a feltételesség jelentősége, melynek révén hosszabb távon is biztosítható, növelhető a tájarculat megőrzése, a környezeti feltételek javítása, a környezeti károk, terhelések mérséklése. Ezek párhuzamosan a megerősített második pillérrel fokozottan képesek megvalósítani multifunkcionalitás céljait, és elérni a társadalmi elvárásokat szem előtt tartó pozitív externáliákat előállító és kellő mennyiségű nem termék kibocsátást növelő megvalósulását. Távlati síkon ezért az agrártámogatások esetleges csökkentése környezeti hanyatláshoz vezethet, mert a termelők elhanyagolják a hasznot nem eredményező marginális földeket. (Gyomosodás, egyes területek elsivatagosodása, a tájképi örökség elvesztése.) Ha a kormányzati politikák a

mezőgazdasági tevékenységet a világpiaci áron versenyképes területekre redukálják, az együttes környezeti output jelentős vesztesége alakulhat ki, ami akár kiolthatja a szabadabb kereskedelemből származó előnyöket is. A részleges szétválasztáson alapuló támogatási rendszer nemzeti megvalósítása rendkívül nehéz, végrehajtása és ellenőrzése jelentős problémákat okozhat. A nemzeti eltérések széles köre a piac egységessége elvének érvényesülését, végső soron a közös piaci szervezetek átláthatóságát és működőképességét veszélyeztetheti, és ezzel párhuzamosan nő a kockázata a nemzeti eltérések fokozódásának, a már meglévő országos, területi szinten megjelenő fejlődésbeli különbözőségek mélyülésének.

A jelenlegi hatások mellett jelentős figyelmet kell szentelni a KAP reform következtében formálódó további esetleges távlati kilátásoknak és a várakozásoknak. A reformok keretében megjelenő fokozatos termelésleépítési törekvés a későbbiekben jelentősebb átrendeződést, erőteljes koncentrációt és specializációt vonhat maga után. Ezek azzal a veszéllyel járnak, hogy jelentős, több esetben negatív hatást eredményeznek a vidéki területeken. Ugyanakkor ez lehetőséget is teremt a fokozottabb vidékfejlesztési akciók térnyerésének. Mindezek mellett elengedhetetlen a későbbi KAP opciók (pl. korrekció vs. radikális reform, esetleg renacionalizáció vagy totális liberalizáció) keretében megfogalmazódó trendeknek megfelelő és a költségvetés kiadási feltételeit érintő felülvizsgálat jelentette kilátásokra harmonizáló döntések meghozatala, melynek keretében fenntartható, az európai társadalom számára elfogadható és közösségi szinten finanszírozható vidékfejlesztés alakítható ki.

Hivatkozások

Európai Tanács 2006: 2006/144/EK tanácsi határozat a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról (2007–2013) közötti programozási időszak

Gottfried Péter 2006: Milyen Európát akarjuk? Néhány megfontolás európai politikák továbbgondolásához, *Külgazdaság*, L. évf. 9/10. 70–79.

Halmai Péter 2004: *A reform ökonómiája.* Budapest, KJK – KERSZÖV.

Halmai Péter (szerk.) 2007: *Az Európai Unió agrárrendszere.* Budapest, Mezőgazda Kiadó (megjelenés alatt).

Polgári Edit 2007: A multifunkcionális mezőgazdaság nemzetközi megközelítése. Gödöllő, Szent István Egyetem.

AZ EU-FORRÁSOK ÉS A TŐKE-ABSZORPCIÓS KÉPESSÉGÜNK

Kovács Richárd

Fejlődési pályánk alakulásának alapkérdése, hogy az EU-források és az ország tőke-abszorpciós képességének függvényében hogyan alakulnak a rendelkezésre álló fejlesztési források. Elsőrendű fontosságú tehát az EU-tagságból, felzárkóztatásból adódó előnyök, lehetőségek (források) maximális kihasználása. Ebben a vonatkozásban az ország tőke- és támogatás-abszorpciós képessége az a fogalom, amely a magyar gazdaság problémáinak a fókuszálására alkalmas.

Legáltalánosabban gondolkodva a kérdésről, egy ország tőkefelszívó képessége valójában azt jelenti, hogy milyen mértékű tőkefelhalmozásra (bruttó állóeszköz felhalmozásra) képes, vagyis hogyan nőhet évről évre vagy az elkövetkező 5–8 évben a beruházások volumene. A nemzetgazdasági beruházás (bruttó állóeszköz felhalmozás) egyrészt olyan befektetéseket tartalmaz, melyek állami feladatként, állami indíttatásból és részben vagy egészben költségvetési forrásokból, illetve EU-forrásokból jönnek létre. Ezeket közcélú beruházásoknak nevezzük.

A nemzetgazdasági beruházás is tartalmazza a vállalkozói kör termelő befektetéseit, melyek a hazai vagy külföldi kis- és nagyvállalkozások befektetései révén jönnek létre saját forrásból vagy hitelből, és esetleg ezekhez is igénybe vesznek – pályázat útján –állami forrásokat és/vagy EU-pénzeket. Gyakorlatilag ebben a körben jelennek meg a külföldi tőkebefektetésekkel finanszírozott fejlesztések is.

A Közös Agrárpolitika finanszírozása 2005-ben az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapon (EMOGA) keresztül történt. Az EMOGA két részlegből állt: Orientációs Részleg és Garancia Részleg, melyek közül az előbbi a Strukturális Alapok része. A Garancia Részleg keretében a következő, normatív jellegű intézkedéseket finanszírozták:

- közvetlen (területalapú) támogatások,
- agrárpiaci támogatások (intervenció, belpiac, külpiac),
- vidékfejlesztési (program alapú) támogatások Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT).

Az uniós agrártámogatások a finanszírozás forrását tekintve három csoportra oszthatóak, melyekből az első kettő nem szerepel a magyar költségvetésben, ezekre a hazai terminológiában „vonal alatti", vagy „költségvetésen kívüli tétel"-ként hivatkoznak.

- finanszírozása kizárólagosan uniós forrásból (Garancia Részleg) származik, ezt jellemzően nem egészíti ki nemzeti költségvetési forrás: ilyenek a gabona és egyéb termékek (szőlő, bor, zöldség, gyümölcs, cukor stb.) intervenciós támogatása, exporttámogatás, bizonyos belpiaci támogatások. Az uniós támogatást az érdekeltek részére a kifizető ügynökség határozata alapján a Kincstár teljesíti, megelőlegezi, és az EU később visszatéríti. Az esetleges árfolyamveszteségek, szállítási, rakodási, tárolási költségkülönbözetek a nemzeti költségvetést terhelik.
- finanszírozása uniós forrásból (Garancia Részleg) származik, de átmenetileg nemzeti forrás kiegészítheti, ilyen az Egyszerűsített Területalapú Támogatás, a SAPS (Single Area Payment Scheme), amelyet ugyancsak nem tartalmaz a nemzeti költségvetés. A SAPS-ot 2012-ig évenként csökkenő arányú hazai támogatás kiegészíti (Top-up). A támogatás kifizetésére évente egy alkalommal, a közösségi jogszabály által meghatározott időintervallumban kerülhet sor.
- finanszírozásában domináns az uniós forrás, de ezt különböző arányú nemzeti rész egészíti ki az EU által jóváhagyott tervek alapján. Ilyenek a SAPARD-intézkedések, a Nemzeti és Vidékfejlesztési Terv intézkedései, bizonyos belpiaci támogatások (méz, zöldség-gyümölcs) és az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program intézkedései. Ezeknek a programoknak az esetében az éves kifizetési előirányzatok keretösszegei (FVM fejezet) a hazai költségvetésben előre tervezhetőek, mivel azok az Európai Bizottság által jóváhagyott Programokban szerepelnek. A magyar költségvetésben szereplő összegek a kifizetésekhez kötődnek. Az Európai Bizottság előlegfizetéseket teljesít a tagállamoknak, a támogatásokat utófinanszírozási rendszerben folyósítja, a pénzügyi zárás a program zárásakor történik. A támogatások jogosságának megítélését, a benyújtott támogatási kérelmek elbírálását a tagállam által akkreditált kifizető ügynökség végzi, mivel csak rajta keresztül történő kifizetés képezheti közösségi finanszírozás tárgyát. Ezen feladatokat Magyarországon a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) látja el mint akkreditált kifizető ügynökség. Az MVH-t a Kormány 2003. július 1-jei hatállyal a földművelési és vidékfejlesztési miniszter irányítása alatt álló, önálló jogi személyiséggel rendelkező, országos hatáskörű központi hivatalként (központi költségvetési szervként) hozta létre – a SAPARD Hivatal és az Agrárintervenciós Központ összevonásával. 19 megyei kirendeltségéből és 7 regionális illetékességgel bíró hivatalból áll, és részt vett a

SAPARD- és az AVOP-feladatok ellátásában is. Az EMOGA Garancia Részből finanszírozott támogatásokra jelenleg a számlaelszámolási eljárás („Clearance of accounts procedure") vonatkozik. A Kifizető Ügynökség az év során teljesített kifizetésekről évente egyszer elszámolást küld az Európai Bizottságnak. A tagállami Illetékes Hatóság által kijelölt független külső ellenőrző szervezet, az ún. Igazoló Szerv vizsgálja az EU-nak megküldött elszámolások pontosságát, valódiságát és teljességét, majd ellenőrzési megállapításairól jelentést készít az Európai Bizottság részére. A Bizottság a tagállam adott pénzügyi évre vonatkozó elszámolásairól számlaelszámolási döntést („clearance decision") hoz, amely az éves elszámolások teljes vagy részleges elfogadásáról szól.

Nemzeti Vidékfejlesztési Terv

A vidékfejlesztési politika célja a vidéki térségekben élő emberek életminőségének javítása, a vidéki térségek további lemaradásának megakadályozása, felzárkózásuk esélyeinek biztosítása. A beavatkozás fókuszában az áll, hogy a vidéki társadalom és gazdaság szereplői számára megfelelő életkörülményeket és működési lehetőségeket lehessen biztosítani. Az egymással belső koherenciában lévő fejlesztési dokumentumokban (Nemzeti Fejlesztési Terv, AVOP, NVT) megjelölt stratégiák és a megvalósítás tervezett tevékenységei ezt célozzák. A „Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg intézkedéseire" (NVT) célja, hogy egységes keretbe foglalja az EMOGA Garanciarészlegéből finanszírozandó vidékfejlesztési intézkedések hazai végrehajtásának rendszerét. Az NVT független az AVOP-tól, de azzal összhangban dolgozták ki, egyes intézkedések szervesen kiegészítik egymást. A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv a következő, már bevezetett intézkedéseket tartalmazza: agrár-, környezetgazdálkodás támogatása; az EU környezetvédelmi, állatjóléti és állathigiéniai előírásainak való megfelelés támogatása; félig önellátó mezőgazdasági üzemek szerkezetének átalakításához nyújtott támogatás; kedvezőtlen adottságú területek támogatása; termelői csoportok létrehozásához és működéséhez nyújtott támogatás; mezőgazdasági területek erdősítése; technikai segítségnyújtás. Az MVH az NVT intézkedéseinek végrehajtásában kifizető ügynökségként jár el.

A normatív és egyes agrár szakmai célú támogatások felhasználása

Területalapú támogatások

A növénytermesztéssel foglalkozó mezőgazdasági termelők EU-forrásból (EMOGA) egységes területalapú támogatást (SAPS) igényelhettek, amely terület egységre vonatkoztatva az EU-ba való belépésünkkor 25%-át tette ki a korábbi tagállamokban alkalmazott összegnek. Az ország mezőgazdasági művelés

alatt álló területéből 4 millió 355 ezer hektáron folyó termelés támogatható. A támogatás összege 375 431 millió €, az 1 hektárra jutó támogatás 86,21 euró, (249,61 Ft/€). Földalapú támogatást csak mezőgazdasági tevékenységet végző, illetve annak kockázatát viselő személy vagy gazdálkodó szervezet kaphat kérelem alapján, a jogszabályban foglalt feltételeknek való megfelelés esetén, és annak felhasználásáról elszámolással nem tartozik. Az igény alapjául szolgáló terület nagyságának és helyének pontos meghatározására szolgál az egyedi blokktérkép (MePAR). A támogatott általi túligénylés esetén a pontosítás végrehajtásáig az MVH a támogatást visszatartja. SAPS támogatásokra 2004. január 1-je és 2005. december 31-e között összesen 160,1 milliárd Ft-ot, Top-up támogatásokra 107,6 milliárd Ft-ot fizettek ki. A SAPS támogatás hektáronkénti értéke eredetileg 21 518 Ft volt, de a visszaosztás számítás hibája következtében ez 18 904 Ft-ra csökkent. 2004-ben SAPS támogatásokra 208 ezer termelőnek 78,5 milliárd Ft-ot fizettek ki. A Top-up GOFR növények hazai támogatásként 168 ezer kérelemre 35,1 milliárd Ft-ot fizettek ki, amelyet a termelők két részben kaptak meg (7000 Ft + 2000 Ft/ha), de ebbe nem számították bele a mezőgazdasági termékek földhasználatának és állattartásának támogatásáról szóló 41/2004. (IV. 7.) FVM rendelet alapján, előfinanszírozás keretében fizetett 8000 Ft/hó összeget. A 2005. évi 202 ezer elfogadott kérelemre 81,6 milliárd Ft SAPS, a szántóföldi növénytermesztés top-up támogatásra 163 ezer termelőnek 2006. május 5-ig 72 509,3 millió Ft kifizetés történt.

A magyar hatóságok a visszaosztási rátát nem az uniós jogszabályoknak (1973/2004. EK rendelet 4. cikk.) megfelelően állapították meg, és 2005-ben nem tartották be a visszaosztási ráta megállapítására és a jelentésre vonatkozó határidőt. A nem megfelelően kiszámított visszaosztási ráta miatt a támogatási összeg már 2005 augusztusában meghaladta az engedélyezett pénzügyi keretet. A falugazdászok jelentései alapján a gazdálkodók a földalapú támogatást fejlesztésre, a géppark korszerűsítésére, nagyobb részben a termelés finanszírozására – hitelek törlesztésére, következő évi vetőmag, műtrágya, növényvédő szerek vásárlására – fordították.

Fejlesztési támogatások

A fejlesztési (gép- és építési beruházás, ültetvénytelepítés, melioráció és öntözés támogatása, agrárlogisztika) támogatások összege a vizsgált időszakban ingadozott, pl. 2003-ban 52 milliárd Ft-ot, 2004-ben 42 milliárd Ft-ot, 2006-ban 53 milliárd Ft-ot tett ki. Általánosságban valamennyi támogatási körre jellemző volt, hogy hazai források terhére utoljára 2003-ban volt pályázati lehetőség, ezt követően az EU, ezen belül 2004-től a SAPARD és 2005-től az AVOP forrásaiból indítottak pályázatokat, melyek összege csak 2006-ban érte el a 2004. évi hazai forrásból adott támogatásokat. Az építési, beruházási támogatás elsősorban a kisebb agrárvállalkozások segítését célozta, a SAPARD esetében a költ-

ségek legfeljebb 40%-át, az AVOP esetében legfeljebb 45%-át támogatta. A támogatások összege a szűkülő források miatt a vizsgált időszakban csökkent. A SAPARD-, illetve az AVOP-támogatások összege csak 2006-ban haladta meg a 2004. évi szintet. A beruházások megvalósítása hosszabb időt vesz igénybe, ezért (az FVM és a Magyar Államkincstár [MÁK] adatai szerint) 2006. év első felében 5 325 beruházás volt folyamatban, ezeknek 95%-a 2009-re fejeződik be. (Az utolsó kifizetés 2012-ben lesz esedékes, az utolsó beruházás befejezése 2014-re várható.) Az agrárágazat versenyképességének javítását célzó mezőgazdasági gépbeszerzésekre hazai forrásból 2003-ban indítottak utoljára pályázatot, a támogatást a Mezőgazdasági Gépek Katalógusában felsorolt gépek és berendezések vásárlására, lízingelésére lehetett igénybe venni. A SAPARD esetében növénytermesztés célú gépekre adtak támogatást, ezt az AVOP kiterjesztette állattenyésztésre és élelmiszer-feldolgozásra. A nagyszámú igény miatt 2003-ban a pályázatot már áprilisban felfüggesztették, a befogadott igények összeg 31 milliárd Ft-ot tett ki. A támogatottak számát az FVM nem tartja nyilván. A SAPARD-, illetve AVOP-támogatások összege növekedett, de a 2003. évi 28,2 milliárd Ft-os kifizetést csak 2006-ban érte el. Az öntözésfejlesztési és meliorációs támogatásfajtát 2001-ben vezették be, ennek keretében a létesítés költségeinek 40%-át támogatták. A felhasználható összeg 2002-ben 2,8, 2003-ban 3,5 milliárd Ft volt, de EU-forrásokból 2005–2006-ban csak 460 millió Ft-ot tett ki. A támogatást kezelő FM Hivatalok a pályázatokat a beérkezés sorrendjében bírálták el, emiatt egy pályázatát később beadó, de rászorultabb igénylő kimaradhatott a támogatásból. A beruházások végrehajtását a megyei hivatalok ellenőrizték, de az ellenőrzések számáról, tapasztalatairól írásos beszámolókat az FVM nem kért be. Ültetvénytelepítés támogatására 2005-től EU-támogatásból korlátozott lehetőségek voltak biztosítva. Például AVOP-ból a szőlőtelepítés nem volt támogatható. A támogatottat többéves gondozási és üzemben tartási kötelezettség is terheli. Az ültetvények telepítését az MVH működési kézikönyvei alapján végezték el, ez biztosította az EU-jogszabályok szerinti kontrollt. A hazai forrásból finanszírozott építési és ültetvénytelepítési támogatásokat a MÁK bonyolította le, éves ellenőrzési tapasztalatairól összefoglaló jelentést készített. A MÁK-ellenőrzés kiterjedt a támogatott jogosultságára, a beruházás szerződés szerinti megvalósítására, az igényelt támogatási összeg jogosságára, a cél szerinti felhasználására, az üzemeltetési kötelezettség teljesítésére. Az ellenőrzések során feltárt szabálytalanságok részben visszafizetendő támogatással, részben a támogatásokból való kizárással jártak. A MÁK a támogatások nem megfelelő végrehajtásából és egyéb okokból keletkező követelésekről évenként beszámol az FVM-nek és ellátja a behajtás feladatait is.

A jövedelemtámogatások

Összegük folyamatosan csökkent, a 2003. évi 39,3 milliárd Ft-tal szemben 2005-ben már csak 23,5 milliárd Ft volt. A támogatási körön belül az agrárfoglalkoztatás, a minőségi termelés támogatása, a gazdálkodás kockázatát csökkentő támogatásoknál a kedvezményezettek számáról, összetételéről, a lebonyolítás ellenőrzéséről az FVM kimutatással vagy más dokumentummal nem rendelkezett. A legjelentősebb az agrárfinanszírozás támogatása volt. Erre a célra 2003–2006. évek között 61,7 milliárd Ft-ot fordítottak. A támogatás célja a mezőgazdasági hitelállomány, illetve a hitelterhek csökkentése, a rövid futamidejű kölcsönök hosszabb futamidejűekkel történő felváltása volt. Hiányosság ugyanakkor, hogy konkrétabb prioritásokat nem határoztak meg. A kifizetés alapját 2005-ben 25 jogszabály, ezen belül 61 jogszabályhely jelentette, a kifizetéseket az APEH végezte. A vizsgált időszak előtt lezajlott a mezőgazdasági termelők éven belüli lejáratú hiteleinek jelentős adósságrendezési programja (hitelcsere és részben a hitelek költségvetés terhére történt átvállalása). 2000-ben indult a kibontakozási hitelprogram és a gazdahitelprogram, a családi gazdálkodók segítését szolgáló program, és a kamatköltségek mérséklését célzó támogatás. A támogatási formával erőteljes befolyást kívántak gyakorolni az agrárgazdálkodásra, a források minél szélesebb agrárrétegekhez való eljuttatásával és alacsony hitelköltségek biztosításával. A támogatások kedvező irányú változásokat eredményeztek. Javult a hitelellátottság és a vissza nem térítendő támogatások, valamint a napi kiadásokat csökkentő kamattámogatások több lehetőséget biztosítottak a gazdaságok fejlesztésére. Minimálisra csökkentek a rövid lejáratú hitelek, és ennek eredményeként nőtt a kisebb fajlagos terhet jelentő hosszú lejáratú kölcsönállomány. A gazdálkodók likviditását növelte, hogy a kedvezőbb kamatok révén csökkentek a fajlagos hitelköltségek. A kedvező változást tükrözi a törlesztési kötelezettségek mutatója, ez 2001-ben 170 milliárd Ft, 2005-ben pedig 55 milliárd Ft volt. A mezőgazdasági termelők kibontakozási hitelkonstrukciója az agrártermelők eladósodottságának csökkentését és a kívánatos gazdasági és termelési szerkezet feltételeinek megteremtését célozta. Hiányosság, hogy az APEH számára nem írta elő jogszabály az általa elvégzett ellenőrzések tapasztalatainak a támogatások fajtánkénti összegzését, és ezt az FVM sem kérte. Ha a kamattámogatáshoz másféle pályázatok (pl. kibontakozási hitelprogram, fiatal gazdák támogatása) kapcsolódtak, az FVM közvetlen kapcsolatot tartott a támogatottakkal. A támogatottaknak éves beszámolási kötelezettsége volt, ezáltal autentikus információkhoz juthatott a tárca, részt vett a konstrukció megvalósításának ellenőrzésében, és szükség esetén beavatkozási lehetősége is volt. Ugyanakkor a kizárólag kamattámogatási konstrukcióknál a tárca nem tudta nyomon követni a célkitűzések megvalósítását, s nem végzett ellenőrzéseket a jogszabályi előírások megvalósulására vonatkozóan sem.

Hivatkozások

Jelentés a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium működésének ellenőrzéséről, Állami Számvevőszék, 2007.

Tájékoztató az európai uniós támogatások 2005. évi felhasználásának ellenőrzéséről, Állami Számvevőszék, 2006.

INTEGRÁLT VIDÉKFEJLESZTÉS, AVAGY VERSENYKÉPESSÉG

Vásáry Viktória

Bevezetés: A vidéki térségek kihívásai, a vidékfejlesztési politika fő problémái

Az „urbanizáció" és az „ellenurbanizáció" tendenciáival jellemezhető Unió kedvezőtlen demográfiai változásokon, migrációs folyamatokon megy keresztül. A déli tagállamok elöregedése és az északi térségek „elférfiasodása" mellett általános jelenség az alacsonyabb aktivitás – kiemelten a csökkent agrárgazdasági foglalkoztatás –, valamint a magasabb tartós és rejtett munkanélküliségi ráta. Minőségi és mennyiségi hiányosságok vannak a képzés/képzettség, humántőke területén. A nők és a fiatalok lehetőségei még mindig korlátozottak. A szolgáltatói ágazat lassabban fejlődik. A keleti kibővülés során depressziós térségekkel bővült a Közösség, és a rurális diszparitások határozottan növekedtek. Ennek ellenére azonban korlátozott források állnak rendelkezésre a közös költségvetésből, és a nemzeti költségvetések is eltérő lehetőségeket biztosítanak.

Szektorspecifikus megközelítésben elsősorban a mezőgazdasághoz kapcsolódó problémák és teendők emelendőek ki, amelyek gazdasági, környezeti és társadalmi értelemben véve is a fenntarthatóságnak vannak alárendelve. Az ágazatban az általános kihívásokhoz hozzájárul a növekvő nemzetközi agrárpiaci verseny, a multifunkcionalitásra épülő és azt kihasználó rurális szolgáltatások iránti igénynövekedés, a mezőgazdasági ágazat és élelmiszer-feldolgozó ipar egyes területein a szükséges képzettség hiánya, a környezeti terhelések, valamint a Közös Agrárpolitika ab ovo megkérdőjelezése, a KAP reform hatásainak kihasználása/tompítása, illetve változó súlypontjainak tudatosítása. A mezőgazdaság kiemelt szerepet tölt be a vidéki gazdaságban: a helyi inputok, üzleti szolgáltatások fő vásárlója; a vidéki közjavak fő előállítója; ám egyedül nem teljesítheti a vidékfejlesztés funkcióit.

A vidékfejlesztés integrált megközelítése

Az elmúlt másfél-két évtizedben már többször adódott lehetőség arra, hogy a vidékfejlesztés mezőgazdasági központú megközelítéséről a hangsúly a térségi alapú megközelítésre helyeződjön át (*Bryden* 2001). Napjainkra az ágazati megközelítést egyre markánsabban egészíti ki a nem szektorspecifikus, térségi megközelítés. E paradigmaváltás (*Halmai* 2007) során az élelmiszer önellátást, a paritásos agrárjövedelmet célzó agrárpolitikáról a térségi alapú – a vidéki területek fenntartható fejlődését biztosító – vidékpolitikára helyeződik a hangsúly. A középpontban a versenyképesség javítása, vagyis a helyi sajátosságok kompetitív előnnyé alakítása; illetve a vidéki közjavak előállításának előmozdítása áll.

A vidéki térségek fejlődése/fejlesztése érdekében ma már nem a defenzív kormányzati magatartás – a hanyatlás megállítása – a jellemző, hanem az új lehetőségekre történő összpontosítás. Az EU Bizottsága is azon az álláspontón van, hogy ösztönözni kell a mezőgazdaságon túlmutató, partnerségen alapuló, multiszektorális, térségi alapú megközelítéseket. Legfőbb kérdésként az merül fel, hogy hogyan adaptáljuk a jelenlegi, alapvetően szektorspecifikus stratégiákat a vidéki térségek különböző – főként a helyi erőforrások felhasználására irányuló – fejlesztési igényeihez.

Kiemelendő hiányosság, hogy bár elméletben megszületett a térségi alapú, új szemléletmód, a vidékfejlesztés új megközelítése még nem társul az integrált vidékpolitika erőforrásainak lényeges reallokációjával. A különböző közösségek és térségek testre szabott vidékpolitikájának kialakítása egyrészt a szektorális politikák közötti nagyobb koherenciát igényli, másrészt a különböző állami és a magán szereplők tudásának együttes kihasználását. A hagyományos hierarchikus közigazgatási struktúrák valószínűleg alkalmatlanok az ilyen típusú – integrált – politikák végrehajtására.

Az új megközelítés palettájáról a szabályozás témaköre sem hiányozhat. Napjainkban a vidéki térségekkel kapcsolatos szabályozások mind nemzetközi, mind nemzeti szinten változnak. Különösen három tényező befolyásolja a vidékpolitika alakítását: a kellemes helyekre, a szép fekvésre helyeződött hangsúly, az agrárpolitika reformjának sürgető igénye, valamint a decentralizáció. E tényezők hatására számos OECD ország multiszektorális, helyi (helység-/térségalapú) megközelítést kezdett kifejleszteni annak érdekében, hogy kiaknázhassa a vidéki térségek fejlődési potenciáljait. Két elv jellemzi ezt az „új vidék paradigmát" (OECD, 2006): egyrészt a helységre és nem a szektorokra történő összpontosítás, másrészt a beruházások és nem a támogatások szerepének hangsúlyozása. Megjegyzést érdemel, hogy bár az OECD megközelítés alapvetően megalapozott és logikusnak tekinthető, ha azt valamennyi OECD országra vonatkoztatjuk, egyes pontjai – pl. a beruházások fő eszközként való megjelenése – kellő kritikával értelmezendőek az Unió esetében.

A vidékpolitika új, integrált megközelítése mind az EU-n kívüli, mind az egyes EU-tagországokban tapasztalható. Növekvő számban jelennek meg különböző kezdeményezések (EK 2006). A politikusok körében is egyre nagyobb az érdeklődés a helyi vidékfejlesztési politikák iránt. Ugyanakkor nagyon kevés olyan kutatási dokumentáció áll rendelkezésre, amely révén megállapítható lenne, hogy mi határozza meg e politikák sikerességét vagy sikertelenségét. Ez részben annak köszönhető, hogy nehéz kiértékelni az egyszerre több szektort érintő politikák eredményeit. A fő nehézség azoknak az indikátoroknak a meghatározásában rejlik, amelyek még abban az esetben is megbízhatóan képesek kifejezni az egyes politikák hatásait, amikor az ok-okozati összefüggés nem feltétlenül állapítható meg, illetve amikor a hatások igazán közép- vagy hosszú távon jelentkeznek (és az integrált vidékfejlesztési programok még kezdeti fázisban vannak). További nehézséget jelent a különböző elemzési megközelítések összeegyeztetése is.

Az értékelhetőség nehézségei ellenére, az eredmények bizonytalansága mellett biztos kiindulási pontot jelenthetnek a helyi vidékfejlesztési politikák alakítása során *az „új vidéki gazdaság" avagy a versenyképes vidék fő jellemzői:* 1. az elérhetőség, a megközelíthetőség javítása a kommunikáció és a támogató infrastruktúra révén (vállalkozói hálózatok stb.); 2. a vidéki vállalkozások versenyképességének növelése a vállalkozói és menedzsment ismeretek fejlesztése, a termékinnováció, az innovatív marketing, az e-kereskedelem és e-business révén; 3. a közjavak előállításának előmozdítása révén vonzó vidéki környezet, magas életminőség fenntartása (többek között az állampolgároknak és vállalkozásoknak nyújtott e-közszolgáltatások segítségével), meghatározó szektor lehet a turizmus; 4. innováció előmozdítása (piaci rések, új termékek, eljárások, innovatív marketing); 5. a tudásalapú biogazdaság lehetősége; 6. az emberi erőforrás fejlesztése 7. az irányítás/kormányzás (government) javítása (*Halmai* 2007).

Az egyes helyi vidékfejlesztési politikákban a hangsúlyok rendkívül eltérő megközelítésekre, megoldási módozatokra helyeződhetnek. A teljesség igénye nélkül említhetőek a következő lehetséges, alapvetően gazdasági, társadalmi vagy környezeti fenntarthatóságot előtérbe helyező súlypontok: a földrajzi eredetvédelem (GI) jelentőségének növelése (*Folkesson* 2006); az „üzletszerűen" kialakított projektek számának növelése (*Johansson, Gustafsson, Persson* 2004); a társadalmi trendek befolyásolása, avagy a szakképzés szerepének erősítése a gazdálkodói magatartás alakításában (Európai Környezetvédelmi Ügynökség, 2006); a környezetvédelem karakteresebb agrárpolitikába történő integrálása (Európai Környezetvédelmi Ügynökség, 2006).

A vidékfejlesztés ágazati, avagy agrárgazdasági megközelítése

Az integrált megközelítés mellett, melynek szintén lényes eleme az agrárgazdaság, továbbra is lényeges a pusztán szektorspecifikus megközelítés. Az agrárágazatban a vidékfejlesztéssel kapcsolatos lehetőségek és teendők becsatornázására az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA)-rendelet prioritásai alapján kerülhet sor. Ezek a prioritások a versenyképes mezőgazdaság és erdészet megteremtése szerkezetátalakítás révén; a vidéki környezet minőségének javítása a földfelszín gondozása, valamint biomassza és megújuló energiaforrások kiaknázása útján; a vidéki közösségek gazdasági-társadalmi életképességének növelése diverzifikáció és helyi kezdeményezések által (Európai Bizottság, 2006).

A gazdasági-társadalmi életképesség fokozására, a foglalkoztatás bővítésére különbözőképpen kerülhet sor. A munkahelyteremtés lehetőségeinek vizsgálata során feltétlenül figyelembe kell venni a munkaerő-kínálatot befolyásoló tényezőket (*Copus* et al. 2006): az ingázás szükségességét, a humántőke minőségét, valamint az infrastruktúra és az alapszolgáltatások – azaz az egészségügyi ellátás, információ- és kommunikáció technológia, útvonalhálózat, vasúthálózat, repülőterek, megközelíthetőség és periferialitás – vidékfejlesztésre gyakorolt hatásait. E tényezők ismeretében megoldást jelenthet a turizmus kézművesség; vidéki szálláshelyek biztosítása új mikrovállalkozások, illetve a mezőgazdasági diverzifikáció számára; gyermekgondozás; vállalkozásösztönzés, a kulturális örökség; a helyi szolgáltatási infrastruktúra létrehozása és fejlesztése; képzési, humántőke fejlesztési programok kialakítása; infokommunikációs technológiák elsajátítása és fejlesztése; megújuló energiaforrások innovatív használata, egészségügyi szolgáltatások – szociális ellátás biztosítása, a helyi infrastruktúra fejlesztése, valamint a természetvédelem, tájképfenntartás.

A mezőgazdaság és erdőgazdaság versenyképességének javítása során figyelembe veendő lehetőségek és tendenciák a következők: a kertészeti és egyes állati termékek, a funkcionális élelmiszerek (természetes, adalékanyagoktól mentes élelmiszerek, biotermékek) iránti kereslet nő. Az elektronikus vásárlás szerepe fokozódik, hiszen a kényelmi élelmiszerek iránti igény erősödik. A megújítható energiaforrások agrártermelésben betöltött szerepe szintén jelentékenyebbé válik. Az erdészet esetében a faipari termékek előállításán túl a megújuló energia, a környezeti javak, szolgáltatások előállítása, valamint a rekreáció iránti igény jelentkezik határozottan.

A versenyképesség javításának forrásai, tényezői (1. táblázat) *esetenként nehezen számszerűsíthetők.* Bizonyos mutatók együttes elemzésével közelítőleg értékelhető a versenyképesség relatív szintje. (NUTS2 illetve NUTS 3 szinten számos mutató nem áll rendelkezésre, ezért regionális helyett csupán országok közötti összehasonlításra volt módom.) A tagországok agrárgazdaságának egy-

máshoz viszonyított versenyképességi potenciáljának meghatározását, a tagállamok értékelését, csoportosíthatóságát főkomponens analízis (*Szelényi* 1993) segítségével kíséreltem meg, mely módszer alapján a több különböző mutató közül kiválaszthatóak a domináns mutatók, illetve az egymással szoros kapcsolatban álló mutatók kifejezhetőek egy-egy háttérváltozóval.

1. táblázat

A versenyképesség javításának forrásai, illetve azok indikátorai

A versenyképesség javításának forrásai, tényezői	Mutatók
A termelékenység növelése	Munkatermelékenység – mezőgazdaság/erdészet
a költséghatékonyság javítása a betakarítás, a szállítás/raktározás és a disztribúció területén	
Termékdifferenciálás és a hozzáadott érték növelése	Bruttó hozzáadott érték, oltalom alatt álló eredet-megjelölés (PDO), oltalom alatt álló földrajzi jelzés (PDI) darabszáma,
Méretgazdaságosság (a termelés és a feldolgozás területén)	Gazdasági méret (ESU) alapján történő megoszlás, átlagos gazdaságméret
Állandó minőségű, biztonságos, a környezetvédelmi és az állatjóléti szabályokat kielégítő termékek előállítása –kertészeti és állati termékek magas aránya	Agrár külkereskedelmi egyenleg, gabonafélék aránya az összes mg.-i outputban
Világpiacra orientált élelmiszeripari, erdészeti, turisztikai vállalkozások hálózatai révén a természeti erőforrásokban rejlő lehetőségek hatékonyabb kihasználása	Turizmus infrastruktúra
A természeti erőforrások komparatív előnyeire alapozott tudásalapú biogazdálkodás folytatása	Biogazdaságok által művelt terület

Forrás: Saját szerkesztés.

A főkomponens analízis eredménye, hogy az 1. háttérváltozó erős kapcsolatban van a gazdasági méret alapján történő megoszlás, az elsődleges szektor által előállított bruttó hozzáadott érték összes bruttó hozzáadott értékhez viszonyított aránya, a félig önellátó gazdaságok aránya, valamint a munkatermelékenység változókkal. A 2. háttérváltozó igen gyenge kapcsolatban áll azokkal a változókkal, amelyek megmutatják a biogazdaságok területének az összes mezőgazdaságilag művelt területhez viszonyított arányát és az átlagos gazdaságméretet, illetve jellemzik az élethosszig tartó tanulásban részt vevő felnőttek arányát. A főkomponens koordináták segítségével az egyes országok kétdimenziós térben ábrázolhatóak. 80%-os hasonlósági szint mellett három nagyobb csoport alakul ki. Ezek egyikébe sem tartozik bele a Cseh Köztársaság (*1. ábra*).

Az első csoportban Észtországot, Lengyelországot, Lettországot, Magyarországot, Szlovákiát és Litvániát alacsony munkatermelékenység, a 2–100 ESU között teljesítő üzemek alacsony aránya, a félig önellátó gazdaságok nagyon magas aránya, a mezőgazdasági kibocsátásból nagy százalékban részesedő gabonatermesztés (kivétel Észtország) jellemzi. Ezekben az országokban az elsődleges szektor által előállított bruttó hozzáadott érték összes bruttó hozzáadott értékhez viszonyított aránya 2–4-szerese a többi tagországénak. Nincs PDO, illetve PDI. A vidéki térségekben tanulmányokat folytató, továbbképzésben részt vevő felnőttek aránya ebben a csoportban a legalacsonyabb. Összességében alacsony a bioterületek aránya is.

A második csoportban Ausztria, Finnország, Dánia, Németország, Nagy-Britannia és Svédország tartozik. A 2–100 ESU között teljesítő üzemek aránya Nagy-Britannia kivételével magas. A félig önellátó gazdaságok aránya Nagy-Britannia és Ausztria kivételével nagyon alacsony. Az elsődleges szektor által előállított bruttó hozzáadott érték összes bruttó hozzáadott értékhez viszonyított aránya 0,9 (UK) és 3,9 (Finnország) százalék között ingadozik. A gabonafélék kisebb mértékben részesednek az összes mezőgazdasági kibocsátásból (15–18%), mint az első csoport esetében. Ezekben a tagállamokban a legmagasabb a képzésben, oktatásban részt vevők aránya, valamint a bioterületek százalékos mértéke.

A harmadik csoportban található Belgium, Írország, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Szlovénia. A 2–100 ESU között teljesítő üzemek aránya 50–75% között mozog. Az elsődleges szektor által előállított bruttó hozzáadott érték összes bruttó hozzáadott értékhez viszonyított aránya 1,5–3,8%. A félig önellátó gazdaságok jelentősége minimális Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában és Írországban. A mediterrán országokban és Szlovéniában arányuk 14–27% között van. A mediterrán országokra jellemző a legtöbb PDO, PDI. A cereáliák aránya az összes mezőgazdasági kibocsátásból ebben a csoportban 5–12% között mozog (kivétel Franciaország, 16%). Az oktatásban, képzésben részt vevők aránya meghaladja az első csoportra jellemző átlagot. Ugyanez figyelhető meg a bioterületek arányánál is.

Mindezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a 2. és 3. csoporttal szemben az 1. csoport lényegesen alacsonyabb versenyképességi potenciállal rendelkezik. (A régi és új tagállamok közötti jelentős különbséget szemléltetik ezek az eredmények is.)

További, empirikus vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a tagállamoktól függetlenül vannak ún. *legjobban teljesítő vidéki térségek* (Európai Bizottság 2005). Nem szektorspecifikus megközelítésben ezek azok a térségek, amelyek sikeresebbek a helyi közjavak munkahelyekké, jövedelmekké, életminőséggé alakításában. Élen járnak a népességmegtartásban, és -növelésben, sikeres diverzifikációt hajtanak végre. Olyan térségekről van szó, amelyek általános jellemzőinek

2. táblázat

Versenyképességre utaló mutatók

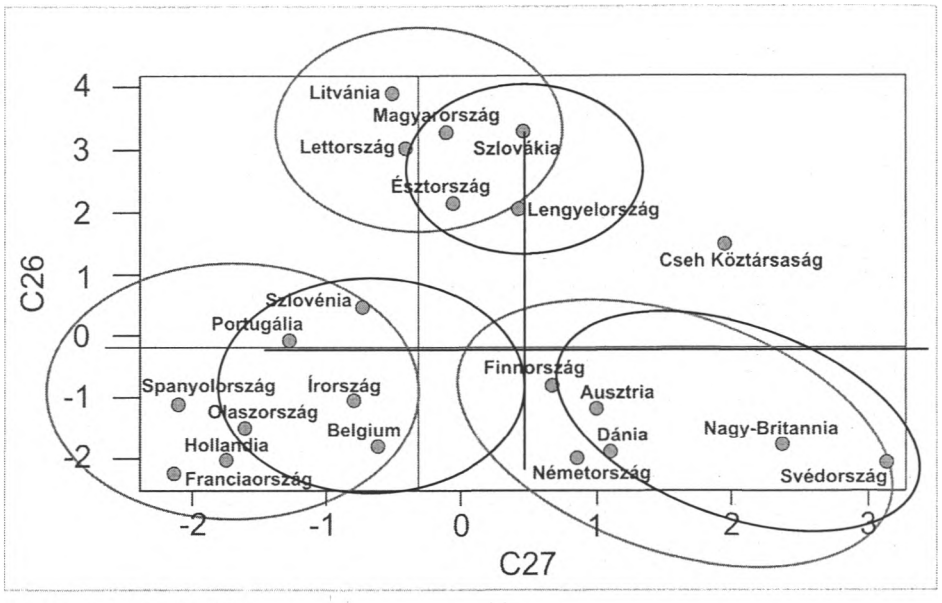
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ausztria	95	71.5	2.5	18.7	928	22.8	10.1	19.1	8.2	–341	12	13.10
Belgium	216	71.9	1.5	25.4	443	11.4	1.7	4.1	8.0	2808	4	5.40
Cseh Köztársaság	41	34.6	5.3	79.4	433	5.0	7.0	43.3	8.0	–1198	0	26.46
Dánia	266	75.2	3.2	54.7	390	25.6	6.2	0.0	7.3	5701	3	17.48
Észtország	24	17.9	4.8	21.6	33	6.4	5.4	60.5	3.7	–638	0	14.73
Finnország	78	90	3.9	29.9	232	22.8	7.1	1.1	3.5	–1336	1	15.70
Franciaország	186	72.4	3.1	45.3	4824	13.7	2.0	7.8	6.4	11737	142	16.21
Hollandia	246	67.6	2.9	23.5	1176	15.5	2.0	0.2	7.0	17962	6	0.86
Írország	96	83.3	2.4	32.3	205	11.6	0.7	6.3	5.9	3679	3	5.52
Lengyelország	14	34.0	5.5	66.0	584	9.8	0.3	51.4	4.8	711	0	21.54
Lettország	10	16.3	6.7	11.8	22	8.4	1.6	58.4	4.6	–1070	0	20.03
Litvánia	15	11.3	8.7	9.2	32	5.9	0.9	67.2	5.0	–24	0	24.79
Magyarország	*22*	*11.8*	*5.4*	*5.6*	*336*	*6.4*	*2.6*	*79.2*	*5.8*	*1426*	*0*	*28.02*
Nagy-Britannia	216	47.9	0.9	57.4	2019	43.7	4.3	35.2	6.9	–19041	26	15.06
Németország	165	75.4	1.2	41.2	3292	14.1	4.3	5.4	8.8	–12161	22	17.95
Olaszország	151	53.5	2.8	6.7	4205	12.8	8.0	27.4	3.1	–6728	152	11.73
Portugália	43	47.7	3.2	10.4	433	8.3	3.2	27.2	6.8	–3102	93	5.47
Spanyolország	155	68.4	3.8	22.1	2973	9.2	2.9	14.2	2.7	4808	91	11.00
Svédország	127	72.0	2.4	46.1	682	64.6	13.0	11.3	4.0	–3138	1	16.82
Szlovákia	24	7.2	5.5	29.8	162	3.2	2.5	83.0	7.2	–535	0	26.66
Szlovénia	28	51.0	3.5	6.3	64	3.2	4.3	20.4	5.9	–502	0	7.89

1. Munkatermelékenység a mezőgazdaságban, Bruttó hozzáadott érték (bázisáron – euróban)/ éves munkaerőegység (ÉME), EU25=100, 2002–2004 átlag
2. Gazdaságszerkezet: a mezőgazdasági üzemek megoszlása gazdasági méret szerint (Európai Méretegység, EUME/ angolul: ESU), 2–100 ESU-t előállító gazdaságok aránya, 2003
3. Az elsődleges szektor által előállított bruttó hozzáadott érték aránya az összes bruttó hozzáadott értékhez 2002
4. Átlagos gazdaságméret (ha), 2003
5. Turizmus infrastruktúra – összes ágyhely (ezer db), 2004 NUTS2
6. Élethosszig tartó tanulás a túlnyomóan + a kiemelkedően vidéki térségekben tanulmányokat folytató – továbbképzésben résztvevő felnőttek aránya, 2004 NUTS2
7. Biogazdaságok által művelt területek aránya az összes mezőgazdaságilag hasznosított területhez viszonyítva 2003
8. A félig önellátó gazdaságok jelentősége, 1 Európai Méretegységnél kevesebbet előállító gazdaságok százaléka, 2003
9. Erdészeti termelékenység, (average net annual volume increment on Forest Available for Wood Supply, 1000 m^3 overbark/year/ha of FAWS)
10. Nettó agrár külkereskedelmi egyenleg, millió US $, 2003–2004 átlaga
11. oltalom alatt álló eredetmegjelölés (PDO), oltalom alatt álló földrajzi jelzés (PDI) darabszáma
12. A gabonafélék aránya az összes mezőgazdasági outputban

Forrás: Saját szerkesztés.

1. ábra

A tagállamok csoportosítása 1. és 2. főkomponens koordináták alapján

Forrás: Saját szerkesztés.

ismerete hozzásegíthet más térségeket is ahhoz, hogy a fellendülés útjára lépjenek. E jellemzők: 1. „jó irányítás" (good governance): a döntéshozatali és finanszírozási autonómia magas foka; intézményi együttműködés; jó kapcsolatok a civil (NGO) szervezetekkel, a magánszektorral – alacsonyabb tranzakciós költség, komplex és hatékony politikák helyi és regionális szinten; 2. élénk mikro-, kis- és középvállalati szektor, a vállalkozásalapítás magas dinamikája, belső és külső hálózatépítés, jelentős beruházások; 3. a természeti és kulturális vagyon hatékony új alkalmazása, a természeti és kulturális örökség megőrzésével kapcsolatban az állam csökkenő szerepvállalásával szemben a piaci viszonyok kialakulásának a térnyerése; 4. széles körű tulajdonlás; 5. magas életminőség.

Jövőkép[1]

Az integrált vidékfejlesztésnek csupán egyik célja a versenyképesség javítása. Az egymással versenyző célkitűzések kiegyenlítésének igénye a jövőben is feszültségpontként jelenik meg. A jelenleg ellentétpárnak számító gazdasági li-

[1] A vidékfejlesztési politika jövőjére vonatkozóan többek között ld. Thomasin-Foster M. 2006; Future Foundation 2005.

beralizáció – társadalmi bevonás, környezeti fenntarthatóság – szabadabb tervezési rendszer feloldására tett kísérletek csupán abban az esetben lehetnek sikeresek, ha az egyetlen szcenárión belül kitűzött, egymással versenyző célokat a lehető legeredményesebben valósítják meg. A maximalizált eredmény innovatív gondolkodásmódot, innovatív és kreatív politikai (policy) megközelítést igényel.

A vidékfejlesztési politikának vannak pénzügyi vonatkozásai is. Kit terhel a vidékfejlesztési programok tervezésének és finanszírozásának felelőssége? Milyen mértékben valósítható meg a rendelkezésre álló pénzeszközök redisztribúciója, avagy megállapítható-e a 2. pillér centralizációjának megfelelő mértéke? A 2000–2006 illetve a 2007–2013 programozási időszakban az EU és a tagországok közötti megosztott felelősség gyakorlata az uralkodó. A társfinanszírozás jelenlegi rendszere minden olyan esetben túlköltekezéshez, a helyi közjavak túlfinanszírozásához vezet, amikor a politika, az intézkedések tervezése azzal a szándékkal történik, hogy az EU költségvetése elérhetővé váljon a tagállam számára. Ekkor az elsődleges cél az uniós támogatások becsatornázása (a befizetések lehető legnagyobb mértékű visszaáramoltatása) és nem a helyi lakosok preferenciáinak figyelembevétele. A társfinanszírozás hátrányát növeli, ha nem tudunk kielégítő választ adni arra a kérdésre, hogy a Bizottság mennyire motivált abban, hogy a vidékfejlesztési intézkedések versenytorzító hatásait vizsgálja, ,vagy maga az eredmény nem kedvező.

A jövőben ezért megalapozott elvárásnak tekinthető a megosztott felelősség gyakorlásában bekövetkező hangsúlyeltolódás – azaz az eddigi gyakorlati tapasztalatok ismeretében történő tagállami hatáskör bővítése –, a szubszidiaritás megvalósulása. A szubszidiaritás mellett szólnak azok a közgazdasági érvek, amelyek a különböző közpolitikák centralizációjának optimális szintjét kutató fiskális föderalizmus (*Musgrave* 1959; *Oates* 1972; *Weingast* 2005) szakirodalmára épülnek (*Grethe* 2006). A kutatások alapján az az általános végkövetkeztetés fogalmazható meg, hogy az a leginkább decentralizált politikai folyamat a legkedvezőbb, amely képes valamennyi externalitást internalizálni, illetve a méretgazdaságosság lehetőségeit kiaknázni. Ennek az a magyarázata, hogy a decentralizált folyamatoknak olyan különböző előnyök tulajdoníthatóak, mint például a helyi preferenciák jobb reprezentációja, a potenciálisan kevesesebb bürokrácia és nagyobb hatékonyság a helyi hatáskörrel rendelkezők versenyének következtében. Mindez kiegészül azzal, hogy a fiskális ekvivalencia elve alapján az intézkedéseket ugyanazon a szinten kellene finanszírozni, mint amelyen azokat megtervezik.

Hivatkozások

Bryden, J. 2001: Rural change in a Northern and North-Western European context, INRS-UCS Workshop on Peripheral Regions University of Quebec at Montreal October.

EK 2006: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek – Foglalkoztatás a vidéki térségekben: a munkahelyhiány enyhítése COM(2006) 857 végleges, {SEC(2006) 1772} 1–10.

Európai Bizottság (EB) 2005: „A vidékfejlesztés mint a munkahelyteremtés és növekedés eszköze", http://ec.europa.eu/agriculture/publi/newsletter/lisbon/special_hu.pdf

Európai Bizottság (EB) 2006: Az EU vidékfejlesztési politikája 2007–2013 között, Luxembourg, http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/hu_2007.pdf

Copus, A. et al. 2006: Study on Employment in Rural Areas (SERA), http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf

Európai Környezetvédelmi Ügynökség 2006 – EEA Report 2/2006 – Integration of environment into EU agriculture policy – the IRENA indicator-based assessment report.

Folkesson, C. 2006: Geografical indicators and rural development in the EU, http://www.sli.lu.se/eng_item_detail.asp?activity_id=84

Future foundation 2005: Rural futures project: Scenario Creation and Backcasting, Summary report and recommendations, prepared for Defra, Project SD0303, revised November.

Grethe, H. 2006: Environmental and Agricultural Policy: What Roles for the EU and the Member States? Keynote paper for the conference "Subsidiarity and Economic Reform in Europe", organized by the European Commission, the CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis and the Dutch Ministry of Economic Affairs, November 8–9, Brussels.
http://www.cpb.nl/nl/activ/subsidiarity/papers/keynotes/grethe.pdf

Halmai P. 2007: Új kihívások, új irányzatok az EU vidékfejlesztési politikájában. MeH–MTA Stratégiai kutatások. Vidékpolitikai stratégia, Budapest, 2007. január 23. előadásanyag.

Johansson, H. – Gustafsson, R. – Persson L. 2004: Rural development – an empirical analysis of project support for increased employment. http://www.sli.lu.se/eng_item_detail.asp?activity_id=26

Musgrave, R. A. 1959: The Theory of Public Finance. New York, McGraw-Hill.

Oates, W. E. 1972: Fiscal Federalism. Harcourt Brace & Jovanovich, New York.

OECD 2006: Reinventing Rural Policy, Policy Brief. http://www.oecd.org/dataoecd/18/9/37556607.pdf

Szelényi, L. 1993: Többváltozós módszerek. In Biometriai módszerek és alkalmazásaik minitab programcsomaggal – Harnos Zs. (szerk.): Gödöllői Agrártudományi Egyetem Statisztikai és Gazdaságelemzési Tanszék, 165–175.

Thomasin-Foster M. 2006: Az európai vidékfejlesztési politika jövője (Agra Europe, Oct 27, A/1;A/2).

Weingast, B. R. 2005: The Performance and Stability of Federalism: An Institutional Perspective. In Ménard, C. – M. M. Shirley (eds.): Handbook of New Institutional Economics. Springer, Dordrecht., 149–172.

APRÓFALVAK ÜDÜLŐFALUVÁ ALAKULÁSA[1]

G. Fekete Éva

Bevezetés

Ha aprófalvakról és turizmusról van szó, szinte kizárólag csak a falusi turizmusra szoktunk gondolni. Holott az aprófalvak szempontjából a falusi turizmusnál tágabb értelmezésű vidéki turizmus jelenthet változást.

A vidéki turizmus körébe tartozik:

1. a tárgyi, szellemi örökségre alapozott kulturális turizmus
2. a kerékpározási, lovaglási, hegymászási, vízitúrázási, horgászási, vadászati lehetőségekre épülő aktívturizmus,
3. a természetközelben kényeztető, regeneráló wellness,
4. a természet felfedezését, természetjárást kínáló ökoturizmus,
5. az agráriumhoz, agrártermeléshez, gasztronómiához, falusi életmódhoz kapcsolódó agrár és falusi turizmus (*Szabó G.*).

A vidéki turizmus fogyasztói – tapasztalataim szerint – jellemzően öt csoportba sorolhatóak:

- *Ökonomikusak* – elsősorban olcsó üdülési lehetőséget keresnek. Jellemzően családosak, akik nehezen engedhetik meg maguknak a szállodai elhelyezést. Kevesebb szolgáltatást igényelnek, de többen. Inkább a kisebb komfortot választják, ha az a kiadásokban lényeges megtakarítást jelent.
- *Ökologikusak* – természetes változatosságra vágyó, a természet közelségét értékelő, egyben el is váró, a környezeti kérdésekre fogékony, főként szellemi foglalkozásúak és fiatalok. Szívesen vesznek részt természetjárásban, felfedező túrákon. Értékelik a környezetbarát megoldásokat. Maguk is szívesen csatlakoznak a környezetet, az élővilágot védő akciókhoz. Elismerik a nagyobb munkabefektetésből adódó többletköltségeket, értékelik az egyedi ötleteket.

[1] Az előadás az „Aprófalvak és aprófalusiak esélyegyenlőségéért" NKFP kutatás eredményeire épít.

- *Örökösök* – nosztalgiára fogékony, nagymamáik életét visszaidéző mindennapi használati tárgyaikban is a régi, a nagyszülők idejét idéző tárgyakat szívesen használó, vagy másoknak ajándékként vásároló, vegyes korosztályhoz tartozók. A falusi idillt, a hagyományos formákat, motívumokat keresik. Vágynak a tömegtermékektől elütő változatosságra, a személyhez szóló üzenetekre. Értékelik a hagyományok megőrzését, a művészi kidolgozást – mívességet.
- *Örökmozgók* – testmozgásra vágyók, akiknek a mozgáshoz (kerékpározás, evezés, lovaglás, hegymászás, síelés) térre, tiszta levegőre, természetes közegre – és gyakorta technikai eszközökre, infrastruktúrára – van szükségük. Keresik a kalandot, a kihívásokat és igénylik a háttérszolgáltatásokat.
- *Önmegvalósítók* – alkotásra, a konvencióktól való elszakadásra vágynak. A falu csendes, háborítatlan környezetet tud biztosítani számtalan ötletük megvalósításához. Mindeközben komfortos körülményekre, elzártságot és társaságot saját igényük szerint biztosító elhelyezésre van igényük.

Egy-egy csoporton, vagy akár személyen belül több is megjelenhet a fenti tulajdonságokból.

Az aprófalvakra jellemző turisztikai szolgáltatások a vállalkozási-szervezeti forma és a befogadó faluhoz való viszonya alapján három, egymástól markánsan eltérő típusba sorolhatók. Így beszélhetünk a részint kereskedelmi – üzleti, részint második otthon indíttatású üdülőfalvakról, a klasszikus, erős ökológiai tartalommal telített falusi vendégfogadásról és a wellness-jellegű kereskedelmi turisztikai szolgáltatások aprófalvakban való megjelenéséről és sajátosságairól. Ezek a típusok az aprófalvak funkcióváltását mind a turizmus irányába terelik, de alapvetően más-más hatással vannak a helyi fejlődésre. A turizmus aprófalvakban való megjelenését és hatásait a turisztikai kereslet és kínálat statisztikai adatainak településnagyság szerinti változásának áttekintésén túl öt aprófalvas megye (Baranya, Somogy, Zala, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg) turisztikai szakembereivel, megyei vezetőivel készített interjúkkal, valamint a legnagyobb internetes turisztikai honlapok elemzésével kíséreltük meg megvilágítani.

Az alábbiakban a turizmus vázolt három aprófalvas megjelenési formája közül csak az aprófalvak üdülőfaluvá válásának néhány kérdésével foglalkozom.

Az üdülőfalvak jellemzői

Üdülőfalvak azok a települések, amelyeknek infrastrukturális helyzete alkalmas a városi életmódhoz szokott vendégek fogadására, a turista szempontjából komfortosak, jók a közlekedési, kirándulási, sportolási, esetleg fürdőzési lehetőségeik, továbbá a turisták ellátásáról is tudnak gondoskodni.

Az üdülőfalvakat a legtöbb esetben külső szereplők hozzák létre. Ingatlanokat vásárolnak meg és alakítanak ki saját vagy üzleti üdültetési célú használatra.

Az aprófalvakban aszerint, hogy milyen célzattal és milyen épületben alakítottak ki üdülőházakat, jellemzően négy modell fejlődött ki:

- Az első esetben az elnéptelenedett település régi házait örökölték, vagy vásárolták meg városi lakosok és újították fel családi üdülőházaknak, második otthonnak.
- A második esetben vállalkozó újított fel régi házakat üdülőházaknak üzleti célzattal.
- A harmadik esetben az aprófalvak természeti környezetének értékeit kihasználva, gyakorta vízpart mellett mértek ki telkeket és új épületeket építettek családi üdülési célokra.
- A negyedik esetben az új üdülőházak építése, majd üzemeltetése egyetlen vállalkozáshoz kapcsolható, amely üzleti alapon, számos turisztikai szolgáltatást nyújtva működteti ezeket.

Látszólag a mozgatórugó minden esetben ugyanaz, azaz a pihenéshez, a szabadidő eltöltéséhez komfortos, falusias jellegű környezetet biztosítani, mégis gyökeresen eltér egymástól a négy modell megvalósulása és hatása a befogadó településre.

1. *A régi házak családi üdülőnek, második otthonnak való felújításával* kialakult üdülőfalvakban a kezdeményezők rendszerint a helyi lakosok leszármazottai, vagy a falu nyugalmára, a természet közelségére, a múlt megélésére vágyó városi családok. *Baranya megyében* az üdülőfalvak számára a megyében az úttól távol fekvő, korábbi sváb falvak bizonyultak a legalkalmasabbnak. Részint, mert az onnan elszármazottak még őrizték identitásukat és közben elég pénzzel is rendelkeztek ahhoz, hogy a házakat visszavásárolják, felújítsák. Így Goricán pl. az ott gyökerekkel rendelkező, pénzesebb városiak, művészek (fazekas, festő), reformétmódot hirdetők vettek házakat. Kánban egy budapesti bútoripari vállalkozó kezdett több lakóházat szállássá, éteremmé, közösségi térré felújító vállalkozásba. Időközben ez a kezdeményezés befuccsolt. A „csomagban lévő" felújított vagy még fel nem újított házak új, egyedi tulajdonosokhoz kerülnek (*Lászlóné B. N.–Szabó G.*).

2. A régi házak mint potenciális üdülő, vagy második otthon iránti érdeklődést *Borsod-Abaúj-Zemplén megyében* például fokozta a növekvő városi környezetterhelés előli menekülés is. Sok kazincbarcikai család keresett asztmás gyermeke számára legalább hétvégeken enyhülést jelentő helyszínt a környező aprófalvakban (*Nagy K.–Gecsei A.*). Az olcsó ingatlanvásárlási lehetőségek a külföldiek mint ingatlantulajdonosok aprófalvakban történő megjelenésében játszottak szerepet pl. *Zala, Vas, vagy Somogy megyében* (*Szőkéné H. A.–Kövér I.*).

Az üdülőfalu kialakulása ebben az esetben hosszabb idő alatt, fokozatosan történik. A felújított épületek magukon viselik gazdájuk ízlésének jegyeit. Általában törekszenek a hagyományos építészeti megoldások alkalmazására, a régi külső forma megőrzésével a komfortos belső kialakítására. Számos példaértékű megoldással, a régit az újjal stílusosan ötvöző innovatív ötlettel, a faluképet, annak egységét javító próbálkozással találkozhatunk, de elrettentő példák is akadnak. Ezek közé sorolható a lilára festett paraszthaz vagy a régi ház tetőszerkezetébe beépített kilátó-napozó torony.

3. *A régi házak felújításával kialakított üzleti jellegű üdülőfalvakra* a mögöttük álló vállalkozók ízlése, elképzelése nyomja rá a bélyegét. A falu lakói legtöbbször tehetetlenek velük szemben. A részben vagy már teljesen elnéptelenedett, elöregedett aprófalvakban könnyű a vállalkozói akaratot keresztülvinni. Ez az ízlés lehet mintaadó, de romboló hatású is (*Szőkéné H. A.*). Nyugat-Magyarországon jellemző az osztrák vagy bajor minta majmolása, ami a magyar falusi hagyományoktól idegen túldíszítettségben, a rengeteg apró mütyűrben ölt testet. A vállalkozói törekvések mentén a régi házak bázisán, de a falutól teljesen idegen arculat és hozzá kapcsolódó életforma válhat uralkodóvá.

Mindkét modellre igaz, hogy az üdülő népesség régi házakhoz való kötődésével a túlzsúfoltság elkerülhető, hiszen a valamikori népességmaximumnál több ember egyszerre nem lakhat a falu házaiban. Az üdülők falun belüli jelenléte óhatatlanul szorosabb viszonyt alakít ki az üdülők és a faluban élők között, ami a kedvező hatások mellett konfliktusveszélyt is hordoz magában. A faluhoz való szorosabb kötődés előbb-utóbb az identitástudatot is alakítja. Az üdülőtulajdonosok (legyen az egyetlen üdülőház vagy üzleti vállalkozás tulajdonosa) azonosulnak a falu problémáival, magukénak érzik annak kulturális hagyományait. Számtalan esetben a második otthonok tulajdonosai érzékenyebbek a helyi értékek feltárására és védelmére, mint a helyi lakosok (*Frank D.–Zlota J.*). A „hétvégi betelepülők" képesek jelentős energiát fordítani a falu, azon belül különösen az általuk megvásárolt ház, annak korábbi tulajdonosai történelmének előásására, a régi tárgyak, kordokumentumok összegyűjtésére, a birtokukba került épület és tárgyak restaurálására (*Hanusz Á.*).

Ugyanakkor az üdülőtulajdonosok is óhatatlanul hatnak a helyi lakosokra. Innovációkat, egy más életstílust közvetítenek. Szerencsés esetben a helyi gazdaság számára fogyasztóként is megjelennek.

3. *Új üdülőházak építésekor* a falutól fizikailag, gazdaságilag és társadalmilag is elkülönülő településrész jön létre. Üdülőházak leggyakrabban víz mellé épülnek, de pusztán a szép táj, az elérhető és közművesíthető ingatlanokkal párosulva is rábírhat egy befektetőt üdülőfalu létrehozására. Igaz, ez utóbbi esetben is a legtöbbször utólag kialakítanak kisebb vagy nagyobb vízfelületet.

A családi üdülési célú, második otthonokból felépülő üdülőfalu kezdeményezőjének feladata a telkek kialakítása, azoknak közművesített telekként vagy már a felépített házzal együtt történő értékesítése.

4. *Az új házakból felépülő üzleti célú üdülőfalvak* esetén a kezdeményező vállalkozás nem csupán kiépítteti az üdülőfalut, de komplex turisztikai szolgáltatások nyújtásával működteti is azt.

Mindkét esetben üzletről van szó, ahol a méretnek és az ingatlanokhoz kapcsolódó szolgáltatásoknak döntő szerepe van. Aprófalvak esetében csak elvétve történik a megvalósítás belső szereplőkkel. Általában külső befektető végzi a szervezést, a beruházást, majd az értékesítést vagy a működtetést.

A minél magasabb profit elérése a befektetőket a méret növelésére ösztönzi, ami azonban a környezet számára jelent veszélyt, a környezeti terhelés határértékeket túllépő növekedése miatt. A profit hajszolása a költségek mértéktelen csökkentésén és a vásárlók vélt vagy valós ízlésének való megfelelési kényszeren keresztül építészeti vadhajtásokhoz, tájidegen elemek létrehozásához, a tradicionális kultúra megcsúfolásához is vezethet.

A falu társadalmával és gazdaságával a kapcsolat minimális. A faluban élők szempontjából az üzleti jellegű üdülőfalu mint foglalkoztató jelenhet meg. Ezen és esetleg a helyi termékek, kiegészítő szolgáltatások nyújtásán keresztül a falusiak többletjövedelemhez juthatnak (*Hanusz Á.*).

A családok tulajdonában lévő üdülőházak a falu számára ilyen többletlehetőségeket alig eredményeznek, ám jelentős infrastrukturális kihívást és időszakos terhelést, sőt, társadalmi konfliktusokat eredményeznek.

Vannak falvak, ahol az üdülőfaluvá válás tervezetlenül, a helyiektől függetlenül indult el, máshol a helyiek kívánták, tervezték ezt a folyamatot, és tettek is az üres ingatlanok, a kialakítható üdülőtelkek külső érdeklődők, gyakorta külföldiek számára történő értékesítéséért. A külföldiek ingatlanszerzését a térségi szereplők változó módon értékelik.

A statisztikai adatok alapján országos szinten az üdülőfalvak mindegyik típusának elterjedésében határozott összefüggés mutatható ki a települési méretekkel.

Minél kisebb egy település, annál nagyobb arányt képviselnek az összes lakóegységből az *üdülők,* és annál nagyobb arányban fordulnak elő *üdülőként használt lakások.*

A két üdülőfalu alaptípusból az aprófalvakban az első a hangsúlyosabb, azaz a régi házak felújítása gyakoribb, mint az új üdülőházak építése.

Az aprófalvakban üdülésre használt lakóegységek 2/3-a, az ország üdülőlakásainak 10%-a 64 olyan aprófaluban koncentrálódik, ahol mindegyikben 100-nál több üdülésre használt lakóegység található.

Az üdülésre használt lakóegységek száma egyenlő, vagy több, mint a lakáscélú lakóegységek száma 43 aprófaluban. További 110 aprófaluban az üdülésre

használt lakóegységek aránya eléri vagy meghaladja a 20%-ot. Ezek alapján összesen 153 aprófaluban (az aprófalvak 9%-ában) mondhatjuk, hogy elindult az üdülőfaluvá válás.

Más oldalról összesen 736 olyan aprófalu van (az aprófalvak 43%-a), ahol egyáltalán nincs a statisztika szerint üdülésre használt ingatlan.

1. táblázat

Az üdülőként használt házak településnagyság szerinti megoszlása 2001-ben (%)

Népességszám	Üdülésre használt lakóegységek	Üdülésre használt üdülők	Üdülésre használt lakások	Üdülésre használt lakások aránya az összes üdülésre használt lakóegységből
	aránya az összes lakóegységből			
0 – 99	15,5	10,4	5,1	32,8
100 – 249	11,9	8,4	3,5	26,8
250 – 499	11,5	9,5	2,0	16,1
500 – 999	9,2	8,0	1,2	11,5
Aprófalvak	*10,2*	*8,6*	*1,6*	*15,0*
1 000 – 2 999	9,7	9,1	0,6	5,4
3 000 – 4 999	11,8	11,2	0,6	4,3
5 000 – 9 999	9,6	9,2	0,4	3,5
10 000 – 250 000	3,2	3,1	0,1	4,0
Összesen	*6,0*	*5,6*	*0,4*	*5,8*

Forrás: KSH Népszámlálás, 2001

Az üdülőfalvak fejlesztési feladatai

Az üdülőfaluvá vált aprófalvak sajátos fejlesztési célja az üdülőfunkció népességeltartó erejének növelése, az üdülés körülményeinek a helyi szolgáltatások kiszélesítésével történő javítása lehet. Fejlesztési feladatként megfogalmazható:

1. Az üdülőtulajdonosok összefogása, párbeszéd kezdeményezése annak érdekében, hogy a helyi értékek feltárásához, a tervezéshez és a fejlesztési projektek megvalósításához szükséges szürkeállomány és kapcsolati tőke biztosítható legyen. Másrészt be lehessen vonni a falukép, az alternatív infrastruktúra fejlesztésébe az üdülőtulajdonosok tőkéjét, anyagi erejét is.
2. Az üdülők számára folyamatos szolgáltatások, így pl. üdülőgondnokság a porta gondozásához, főzés az üdülők számára, karbantartási munkák elvégzése, házi készítésű élelmiszerek előállítása és eladása, mosási és takarítási

szolgáltatás nemcsak az üdülőben, de a városi lakásban is, gyermekfelügyelet ellátása hétvégén, vakáció idején.

3. A városi piacok megszerzése a helyi termékek és szolgáltatások számára az üdülőtulajdonosokon keresztül.
4. A fenntarthatósági kontroll érvényesítése, építési szabályozás kialakítása a városi életmód és ízlés nem kívánatos megnyilvánulásainak kiszűrése, a környezeti terhelhetőség szempontjainak figyelembevétele érdekében.

Az aprófalvak üdülőfaluvá válásának bemutatott néhány kérdése felhívja a figyelmet az ebből adódó speciális problémák kezelésére és a vidékpolitika differenciált cél- és eszközrendszere kialakításának fontosságára.

Hivatkozások

A hivatkozott interjúalanyok:

Frank Dezső, a Somogy Megyei Önkormányzat Területfejlesztési Osztály vezetője
Gecsei Anikó, BAZ Megyei Önkormányzat
Hanusz Árpád dr., a Falusi Turizmus Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szövetsége elnöke
Kövér István, a Somogy Megyei Falusi Turizmus Egyesület elnöke, Nagyszakácsi polgármestere
Lászlóné Bauer Nóra, Baranya Megyei Művelődési Központ
Nagy Katalin, a Falusi turizmus BAZ Megyei Szövetsége elnöke
Nagyné Kovács Katalin, a Falusi Vendéglátók Zala Megyei Egyesületének elnöke
Szabó Géza dr., a Falusi és Tanyai Turizmus Országos Szövetsége Baranya megyei Egyesületének elnöke, egyetemi docens
Szőkéné Hajduk Andrea, Zalai Falusi Turizmus Egyesület
Zlota József, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat turisztikai referense

A KÖZÖSSÉGI MARKETING SZEREPE A FALUSI TURIZMUS FEJLESZTÉSÉBEN

Domján Erika

Bevezető

A rendszerváltást követően megjelenő munkanélküliség a kis településen élőket, közülük is a mezőgazdaságban foglalkoztatottakat sújtotta a legnagyobb mértékben. A mezőgazdaság munkaerő-kibocsátása az összes nemzetgazdasági ágazatét meghaladta. A KSH adatai alapján az 1990 évhez viszonyítva – ekkor közel 700 ezer főt foglalkoztatott a mezőgazdaság, ez a foglalkoztatottak 14%-át jelentette – napjainkra ez a szám jelentősen lecsökkent (2005-ben 194 000 főt foglalkoztatott a mezőgazdaság, ez a foglalkoztatottak kb. 5%-a). Bár ez az arány egyre jobban közelít az EU tagországainak átlagához, korántsem fedi le azok számát, akik megélhetését a mezőgazdaság biztosítja. A rendkívül kedvezőtlen folyamatok rámutattak arra, hogy az iparszerű mezőgazdálkodási gyakorlatot a multifunkcionális mezőgazdaságnak kell felváltania, mert ha a korábbi gyakorlatot folytatjuk, akkor felerősödnek azok a káros folyamatok, amelyek a vidék életét évtizedek óta jellemzik.

A multifunkcionális mezőgazdaság az üzemen belüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek körének kiszélesítése a feldolgozó, értékesítő és egyéb tevékenységekkel, valamint ide tartozik az ökológiai és biogazdálkodás, az állattenyésztési és növénytermesztési termékek üzemen belüli feldolgozása, a rekreációs szolgáltatások és falusi turizmus. A kilencvenes években ez utóbbi tevékenységet sokan tekintették a legfontosabb kiegészítő tevékenységnek, mintegy „megváltónak", de az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ezek a remények túlzottak voltak. Sok helyen létrejöttek ugyan a megfelelő kapacitások, de ezek kihasználtsága nem megfelelő (*Kóródi–Dudás* 2005). Az okokat keresve azt látjuk, hogy ezek a vállalkozások sok esetben nem tudnak megfelelő marketing munkát végezni, mert sem tőkéjük, sem szakmai ismeretük nincs ezen a területen. Ezért rendkívül fontos fejlesztési feladat azoknak a közösségi marketing együttműködéseknek a létrehozása és fejlesztése, amelyek segítségével ezek a problémák orvosolhatóak.

A falusi turizmus gyökerei

Magyarországon a harmincas években a falusi turizmus mozgalom elsősorban falusi vendéglátást jelentett, amely főleg a Balaton környékén, a Mátra–Bükk hegységben, a Mecsekben, az Alpokalján és a folyók mellett, a kedvező éghajlati és táji adottságú falvakban bontakozott ki. A falusi turizmushoz mint üdülési formához kiterjedt fogadó, magánpanzió és fizetővendéglátó-hálózat csatlakozott. Ez idő tájt az ország üdülési igényeinek 30–35%-át a falvak elégítették ki (*Fekete* 2005). Az *1. táblázatban* ezen időszak jellemző adatait láthatjuk.

1. táblázat

A falusi turizmust jellemző adatok a harmincas években

Év	Falvak száma	Nyaralók száma	Bevétel pengőben*
1935	127	12 624	853 200
1936	148	24 805	1 708 100
1937	168	37 280	3 120 330
1938	180	46 371	4 249 038
1939	252	68 038	6 455 891

* Egy pengőért akkor 5 kg kenyeret vagy 5 l tejet vásárolhattak.
Forrás: Fekete M. 2005.

A második világháborút követő időszakban a turizmus fejlődése jelentősen visszaesett. 1956 és 1958 között csupán 50–60 községben fogadtak vendégeket. A hatvanas években megnőtt a Magyarországra látogatók száma, de elszállásolásukat a meglévő hotelek nem tudták megoldani, ezért egészen a kilencvenes évekig a megnövekedett szálláskeresletet a fizetővendéglátás elégítette ki. Ebben az időben a falusi turizmus vendégforgalma még elenyészőnek számított a fizető vendéglátáson belül, elsősorban szállásadásról volt csak szó (*Kovács D.* 2003).

Az 1990-es évek közepétől a falusi turizmus fejlődése új lendületet kapott. 1999-ben a Magyar Turizmus Rt. marketingkoncepciójában a falusi turizmus kiemelt turisztikai termékcsoport lett.

A falusi turizmus fogalma

A falusi turizmus meghatározására eltérő fogalmak találhatóak, amelyek két fő irányvonal köré csoportosíthatóak:

- Az egyik álláspont a falusi turizmust a falusi családok többnyire már meglévő lehetőségeire, elsősorban szálláshely biztosítására alapozva, a jövedelem kiegészítéseként határozza meg.

– A másik álláspont a falusi turizmust a vidéki turisztikai kínálati formák gyűjtőfogalmaként tartja számon.

Csizmadia és szerzőtársai (1992) az alábbiak szerint érvelnek az első álláspont mellett: A klasszikus értelemben vett falusi turizmus azt jelenti, hogy a faluban élők fő foglalkozásuk mellett (mezőgazdaság, ipar) jövedelemkiegészítő tevékenységként, saját házaikon belül kihasználatlan szálláshelyeket az üdülés szolgálatába állítják, miközben a falu környezete és hangulata megmarad eredeti állapotában. Arra továbbra is a mezőgazdasági termelés, állattartás és az ehhez kapcsolódó ipari tevékenység lesz a jellemző.

Kovács D. (2003) a falusi turizmust gyűjtőfogalomként értelmezi: Azt hiszem, akkor fogalmazunk helyesen, ha tágan vett értelemben a falusi turizmuson vidéken, a városon kívüli területeken kihasználatlan szálláshelyek idegenforgalmi hasznosítása mellett az ott meglévő és létrehozandó idegenforgalmi infrastruktúrák nyújtotta szolgáltatások és ezek igénybevételének az összességét értjük.

Magyarországon a törvényi szabályozás értelmében a magánszállás kategóriába a fizető vendéglátás és a falusi turizmus tartozik. Fizetővendéglátás – a 110/1977. (VI. 25.) Kormányrendelet értelmében – a városokban és kiemelt gyógy- vagy üdülőhelyeken folytatott magánszállásadói tevékenységet értük.

A Falusi Turizmus Országos Szövetsége szerint a falusi turizmus „fenntartható, nem tömegturizmus, amely helyi kistérségi vonzerőre alapul, családias, emberbarát szemléletű, munkahelyteremtő, lakosság helybentartó (pótlólagos) jövedelmet szerző a megszerzett jövedelmet rendszerint helyben visszaforgató tevékenység."

Véleményem szerint a multifunkcionális mezőgazdaságba leginkább azok a megközelítések sorolhatóak be, ahol a turizmus kiegészítő, nem pedig domináns jellege kap nagyobb hangsúlyt. Ebből kiindulva érthető, hogy a falusi turizmus szolgáltatói nem turisztikai szakemberek, ezért számukra létfontosságú, hogy olyan közösségi marketing programokba kapcsolódhassanak be, amelyek segítséget nyújthatnak számukra ezen a területen.

A közösségi (kollektív) marketing jelentősége

A közösségi (kollektív) marketing lényege a rendelkezésre álló erőforrások koncentrálása, a gazdasági szereplők közös (kollektív) piaci munkája, amely a vállalati (mikro) és az országos (makro) szintű marketing között helyezkedik el (*Tomcsányi* 1998). E marketingterület jelentősége ott a legnagyobb, ahol az adott ágazatot a kisebb gazdasági egységek jelenléte jellemzi.

A marketing-együttműködés olyan cselekvéssorozat, amelynek során csak egyes kiemelt fontosságú feladatokat végeznek együtt az egyes vállalkozások, a cégek önálló vezetése nem korlátozott (*Gaál* 1995).

Tomcsányi a fogalom bevezetésekor a közösségi (kollektív) marketing két típusát írta le:

- a társasági marketinget, amelyben a csoportosulás önkéntesen vállalt kötelezettségek alapján, szerződésileg jön létre (formális kapcsolat),
- a közösségi marketinget, amelyben az ágazat minden szereplője részt vehet (lehet formális vagy informális kapcsolat).

A közösségi (kollektív) marketing szükségességét az abból származó stratégiai jelentőségű előnyökkel magyarázhatjuk, amelyek hosszú távon versenyelőnyt jelenthetnek az abban résztvevők számára. Ezek az előnyök az alábbiak (*Gaál* 1995):

- a piachoz igazodás lehetősége,
- a piacbefolyásolás lehetősége,
- költségelőnyök.

Mindhárom előny visszavezethető arra a tényre, hogy a közösen végzett marketing tevékenység javítja az abban résztvevők információhoz jutási lehetőségeit. Tehát aki kellő időben rendelkezik piaci információkkal, annak piaci pozíciója javul. Az információ áramlásához személyi és technikai felkészültség szükséges. Az ehhez szükséges infrastruktúra és szakmai felkészültség azonban még ma sem áll kielégítő mennyiségben és minőségben mindenki rendelkezésére, ezért ezen a területen kiemelt fejlesztésre lesz szükség a jövőben.

A marketing-együttműködés formái és területei

Az együttműködés formái rendkívül sokoldalúak. Egyrészt vonatkozhatnak különböző funkciókra, pl. piackutatásra, a termékpolitikai döntések összehangolására, disztribúciós politikára, kommunikációs politikára (reklámra, kiállítási megjelenésre, közös PR-tevékenységre), másrészt a közösen kialakított marketingprogram megvalósítására. Ezek közül a vidéki turizmus szempontjából három fontos területet szeretnék kiemelni.

A piachoz igazodás lehetősége – együttműködés a piackutatás területén: Minden vállalkozás alapvető célja, hogy a piacon megjelenő fogyasztói igényekre épüljön, mert csak így tud profitot elérni. Viszont minél kisebb egy vállalkozás, annál nehezebben tudja meghatározni, kiket is kell megcéloznia termékeivel, szolgáltatásaival, kik a versenytársai, kik a stratégiailag fontos partnerei. A piackutatás a marketingtevékenység információs bázisa, olyan komplex vizsgálat, amelynek legfontosabb célja az alábbi területek vizsgálata (*Tasnádi* 2006.):

- az általános piaci helyzet elemzése, a várható változások vizsgálata;
- a kereslet elemzése – a fogyasztói szükségletek, motivációk, a fogyasztói magatartás kutatása, célcsoportok vizsgálata;
- a kínálat elemzése – konkurenciaelemzés.

A piackutatás szakértelmet kívánó költséges tevékenység, ez utóbbit a résztvevő összes vállalkozó együttműködése jelentősen csökkentheti. A közösen finanszírozott piackutatás eredményeihez mindenki hozzájuthat, és a számára lényeges információkat felhasználhatja tevékenységéhez.

A piacbefolyásolás lehetősége – együttműködés a kommunikáció területén: A piackutatáshoz hasonlóan a marketingkommunikáció is olyan terület, amelynek közösségi szervezése számos előnyt jelenthet a résztvevők számára. A közösen megvalósított marketingkommunikációs akciók (reklámok, internetes portálok kialakítása és fejlesztése, kiállításokon való részvétel stb.) nemcsak költségoldalon lehetnek hatékonyabbak az egyéni akcióknál, de sokkal több potenciális részvevőt hozhatnak azáltal, hogy az együttes megjelenés színesebb kínálatot jelent.

Költségelőnyök – együttműködés a nyújtott szolgáltatások területén: A falusi turizmus kínálatát vizsgálva megállapítható, hogy ezen a területen lenne a legnagyobb szükség szemléletváltásra. Akár a hagyományos papíralapú, akár az interneten elérhető ajánlatokat vesszük alapul, legnagyobb számban szálláshely kínálatot találunk – mindenféle egyéb program vagy szolgáltatás ajánlása nélkül. Véleményem szerint ezen a szemléleten kellene leginkább változtatni. Olyan komplex falusi turizmus programokat kellene kidolgozni és propagálni, amelyek vonzóvá tehetik ezt az üdülési formát. A falusi turizmust választók ugyanis nemcsak lakni szeretnének, hanem a szabadidejüket hasznosan eltölteni. Véleményem szerint nemcsak az év néhány napjára korlátozódó akciókra lenne szükség (ilyet a legtöbb település már évek óta szervez), hanem olyan programokra, amelyek egész évben valamilyen hasznos időtöltést kínálnak a résztvevőknek. Ezek nemcsak a hagyományos kézművességre, népi mesterségekre alapulhatnának, hanem a mindennapi tevékenységek gyakorlására is.

Természetesen ez csak az adott település, illetve együttműködő települések érintett szereplőinek összefogásával valósulhat meg, de csak akkor, ha felismerik, hogy az együttműködés hosszú távon mindenki számára hasznot hoz. Az együttműködésnek nagy jelentősége lehet a már meglévő kapacitások jobb kihasználásában is, így a résztvevők optimalizálhatják a bevételeiket is.

A marketing-együttműködés lehetséges problémái

Az együttműködő partnerek közötti kapcsolatok nem mindig konfliktusmentesek, mert minden résztvevő rendelkezhet olyan egyéni célokkal, amelyek nehezen hangolhatóak össze mások vagy az egész közösség céljaival. Ezért tudatosan számolni kell ezekkel a veszélyekkel, és a tartós együttműködés fenntartása céljából fel kell készülni a problémák kezelésére és megoldására is.

Alvensleben (In *Gaál* 1995) szerint a marketing-együttműködések számos problémát hordozhatnak. Ezek közül néhány:

- Az együttműködés során számolni kell azzal, hogy fennáll a „free rider"(potyautas) típusú vállalkozó megjelenésének veszélye, aki az együttműködés előnyeit kihasználja, de annak költségeit nem viseli.
- Egy piackutatás költségeit jelentősen csökkentheti a közös programban való részvétel, viszont nem biztos, hogy minden partnernek megfelel az azonos szintű információ mennyiség.
- Költségelőnyökkel jár a termékválaszték közös kialakítása, ám az erősebb résztvevő nem mindig működik együtt a gyengébb partnerrel.
- A kommunikációs politikában a reklámköltségek csökkenése előny, viszont a differenciáltság előnyeinek kihasználása korlátozó tényező lehet.

További problémák forrása a tőkehiány, illetve az ebből következő alulszervezettség. Ha nincs pénz a közösségi marketing formalizálására, az csak időleges akciók megszervezésében fog megjelenni.

Természetesen a felmerülő konfliktusok kiküszöbölhetőek, a problémák megoldhatóak, mindenesetre az együttműködő partnereknek fel kell készülniük arra, hogy ezek léteznek és veszélyeztethetik az elérendő közös célokat.

Összefoglalás

A falusi turizmus a mezőgazdasági tevékenységgel jól társítható, ezáltal kiegészítő megélhetési lehetőséget nyújthat a munkanélküliséggel bajlódó falvak lakóinak. A nem főfoglalkozásként turizmussal foglalkozók azonban számos olyan problémával küzdenek, amelyek megnehezítik talpon maradásukat. Ilyen a marketing ismertek hiánya, amely gátolja a létrejött turisztikai kapacitások kihasználását, ezáltal a jövedelemtermelő képesség csökken. Ezért fontos azoknak a marketing-együttműködéseknek a kialakítása (főleg a piackutatás, a komplex termékkínálat kialakítása és a marketingkommunikáció területén), amelyek segítségével a piaci munka javítható, a költségek csökkenthetőek. Természetesen a közösségi marketing fejlesztése nem old meg minden problémát, de egyfajta lehetőséget nyújthat arra, hogy az elmaradott, hátrányos helyzetű településeken élők helyzetükön javíthassanak, és önerejükből elinduljanak a fejlődés útján.

Hivatkozások

Csizmadia et al. 1992: Fizetővendéglátás és falusi turizmus. I. kötet. Budapest, KIT.

Domján E. 2006: Az együttműködés, mint versenyelőny az agrármarketingben. X. Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös. 2006. március.

Fekete M. 2005: A falusi turizmus. Falusi turizmus tájékoztató. 1–2. sz. (http://www.fatosz.hu/11-1611.html)

Gaál B. 1995: Közösségi marketing az agrárgazdaságban. Budapest, Mezőgazda Kiadó.

Kóródi M. – Dudás P. 2005: A gazdaság és a turizmus kapcsolata a rurális kistérségekben. Területi statisztika. 8.(45.) évf. 5. sz. 462–471.

Kovács B. 2003: A speciális minőségű agrár és élelmiszeripari termékek közösségi marketingje. A kis- és közepes vállalatok lehetőségei. PhD-értekezés. Budapest.
Kovács D. 2003: Falusi vendéglátás Magyarországon. Budapest, Agroinform Kiadóház.
Tasnádi J. 2006: Turizmus az Európai Unióban és Magyarországon. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Vállalakozók Európában sorozat. 27. sz. Budapest.
Tomcsányi P. 1998: Az élelmiszergazdaság marketingalapjai. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
http://www.fatosz.hu – letöltve: 2007. június 14.

APRÓFALUSI VÁLLALKOZÁSOK KAPCSOLATSZERVEZŐDÉSI MINTÁI[1]

Rácz Katalin

Előzmények

A 90-es évek elején megindult szerkezetátalakulás válságtünetei a rurális térségeket – különösen a gyakran egypólusú gazdaságszerkezettel rendelkező aprófalvakat – erőteljesebben sújtották, mint a megélhetési lehetőségek szélesebb skáláját kínáló, urbanizált térségeket. Ehhez nagymértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a gazdasági szektort érintő szerkezetátalakulás a korábbi kooperációs rendszerek, így pl. a nagyüzemi gazdálkodás szerves részét képező, a termelés szinte valamennyi fázisát érintő kistermelői integráció szétesését eredményezte. A lezajló változások a gazdasági szereplőket a korábbi adaptációs technikák újragondolására késztették, olyan új alkalmazkodási mintákat kívánva tőlük, melyek gyakorta hiányoztak a redisztributív gazdaságban megedződött szereplők eszköztárából. A privatizáció kínálta lehetőségeket különbözőképpen megragadó, nem ritkán hiányos termelői infrastruktúrához jutó gazdasági szereplők nem csupán egyéni stratégiáik megújításával, hanem a potenciális partnerekkel való együttműködési formák kiszélesítésével, elmélyítésével alkalmazkodtak a változó gazdasági körülményekhez.

A végbement változások eredményeként a gazdasági szektorban megfigyelhető együttműködési formák között a *reciprocitás* elvén működő cserekapcsolatokat éppen úgy találunk, mint a *redisztribúció* szabályai szerint szerveződő kooperációkat, valamint a tranzakciós költségek csökkentésére és a vertikális integráció megtermésére törekvő, a piaci *árutermelés* szabályaihoz igazodó mo-

[1] A tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatás hátterét az MTA Regionális Kutatások Központjában Dr. Kovács Katalin vezetésével folyó, „Aprófalvak és aprófalusiak esélyegyenlőségéért" címmel megvalósuló Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program biztosított lehetőséget. Az empirikus tapasztalatok elmélyítéséhez, kiterjesztéséhez emellett egy, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) által támogatott „Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában" című, a Jelenkutatások Alapítványnál Dr. Csoba Judit vezetésével zajló kutatási program biztosított hátteret.

dern vállalkozói hálózatokat.[2] Bár a vidéki térségek gazdasági szereplőinek rendszerváltás utáni adaptációs technikái mára több aspektusból is megvilágításra kerültek, arra vonatkozó ismereteink kiegészítésre szorulnak, hogy a piaci elvárások mellett milyen más gazdasági, társadalmi, kulturális stb. tényezők, egyéni és kollektív motivációk határozzák meg a hátrányos helyzetű területek gazdaságában tevékenykedők stratégiáit. Az alábbi tanulmány egy kelet-magyarországi aprófalvas térségben végzett terepkutatás tapasztalatai alapján arra keres választ, hogy az elmúlt évtizedben mely társadalmi csoportok voltak leginkább képesek a korábbi gazdaság talaján egy új, 'piackonform' üzleti szféra kialakítására, illetve hogy az új gazdaság kialakulásában, a gazdasági szereplők adaptációjában mennyiben voltak meghatározóak a korábbi időszak fejleményei: mindenekelőtt a redisztributív gazdaságban kialakított kapcsolati viszonyok, a termelői és értékesítési hálózatok, valamint a sajátos gazdaságszervezési tapasztalatok.

A szerkezetátalakulás hatása a gazdasági kapcsolatokra

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, mintegy 49 települést számláló, Ukrajnával, Romániával is határos Fehérgyarmati térséget a gazdasági szerkezetátalakulás az országos átlagnál nagyobb mértékben sújtotta, ami összefügg az államszocializmus időszakában is munkaerő-kibocsátónak számító térség egyoldalú, agrártúlsúlyos gazdaságával, alacsony eltartó képességével. A helyi gazdaság alacsony foglalkoztatási kapacitása folytán még 1990-ben is közel 5000 munkavállaló, a foglalkoztatottak kétötöde ingázott a nagyobb vonzásközpontokba (*Harsányi E.–Harsányi G.–Nagy.* 2005). Az ingázás kapcsán megjegyezhetjük, hogy a térség munkavállalóit időben változó ingázási szokások jellemezték. Míg a hatvanas években a helyi ipar alulfejlettsége folytán az ingázás a Szabolcs-Szatmár megyén túli ipari központokba irányult, addig a nyolcvanas években a helyi (elsősorban telephelyi) ipar megerősödése folytán a megyén belüli ingázás vált erőteljessé.[3]

A Fehérgyarmati térségben már a nyolcvanas évek elején 2000 főre becsülték az ún. mobilizálható munkaerő, azaz a munkahely hiányában háztartásbeliként, eltartottként tevékenykedő, potenciális munkavállalók számát. Az első

[2] A gazdaság integrációs sémáinak leírásakor a Polányi Károly által alkalmazott terminológiára támaszkodom. (Lásd: Polányi Károly: A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: Az archaikus társadalom és gazdaságszemlélet.

[3] Az 1980-as évek közepén az ingázók több mint 90 százaléka (mintegy 54.575 fő) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belüli munkahelyre ingázott, a szomszédos megyébe (zömmel Hajdú-Biharba, kisebb részben Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe) a munkavállalók valamivel több mint 7 százaléka, megközelítőleg 5000 fő ingázott. A fennmaradó 239 fő távolabbi megyékben keresett megfelelő munkaalkalmat. (Forrás: Naponta ingázók adatai. 1984, KSH, Budapest, 1985.)

munkanélküliek 1989-ben jelentek meg a térségben, zömük a távolsági ingázók közül, valamint a mátészalkai székhellyel működő állami gazdaságból került ki. A többi térségi foglalkoztatót a kilencvenes évek elején érte el a leépítési hullám, melynek eredményeként 1993-ban 5000 fő fölé emelkedett a munkanélküliek száma. Ebben az esztendőben az aktív korúak 26 százaléka nem rendelkezett munkahellyel. A gazdaság lassú regenerálódásának eredményeként napjainkra a Fehérgyarmati térségben 16 százalékra csökkent a munkanélküliség, már ami a regisztrált álláskeresők arányát illeti.[4] Ha azonban az adatokat egy-egy település szintjén vizsgáljuk, 30–40 százalékos munkanélküliségről is beszámolhatunk, különösen a határszéli települések esetében. E településeken a korábban egyetlen munkaadónak számító téesz felszámolását követően számottevő foglalkoztatási kapacitással rendelkező vállalkozások nem nőttek ki a helyi gazdaságból. Erre utal az a számadat, mely szerint a Fehérgyarmati térségben az 1000 lakosra jutó társas vállalkozások száma a megyei átlagnak mindössze 60 százaléka. Ennél alacsonyabb mutatószámok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 11 statisztikai kistérsége közül csupán a Baktalórántházi, valamint az Ibrány-Nagyhalászi térséget jellemzik. A Fehérgyarmati kistérségben a 49 településből nyolc olyan akad, ahol nem működik társas vállalkozás. Nem meglepő, hogy a nyolc település kivétel nélkül a törpefalvak, kistelepülések kategóriájába sorolható: négy település (Garbolc, Mánd, Kishódos, Darnó) 300 fő alatti aprófalu, négy pedig (Nagyhódos, Nagyar, Kispalád, Vámosoroszi) az 500 fős léptéket éppen csak meghaladó kistelepülés.

Más a helyzet az egyéni vállalkozásokkal: a zömében mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységet folytató egyéni vállalkozások a megyei átlagot meghaladó arányban vannak jelen a Fehérgyarmati térségben, amit csupán a köztudottan kedvező mutatókkal rendelkező Nyíregyházai kistérség előz meg. Hozzá kell tennünk, hogy a térségi településeken bejegyzett vállalkozások működtetőinek jelentős része nem helyben élő, a helyi közösségbe ágyazott vállalkozó, hanem olyan cégtulajdonos, akit egy-egy műhelyként, telephelyként hasznosítható téeszingatlan, vagy az olcsó munkaerő vonzott a térségbe.

Különösen az utóbbi években megszaporodó, a Tisza kínálta lehetőségekben és a háborítatlan természeti környezetben, valamint a helyi hagyományok és termékek eladhatóságában lehetőséget látó közel kétszáz turisztikai vállalkozás között találunk nagy számban városokból, nem ritkán Budapestről, Nyíregyházáról, Debrecenből tartósan vagy szezon idejére kitelepülő vállalkozásokat. A turisztika kapcsán nyomban meg is jegyezhetjük, hogy több településen (pl. az ambiciózus helyi vezetéssel rendelkező Túristvándiban) a települési önkormányzatok ösztönzésére és támogatásával alakultak falusi turizmussal foglalko-

[4] A Munkaügyi Központ regiszterében 2006-ban mintegy 4879 fő álláskeresőt tartottak nyilván a Fehérgyarmati statisztikai térségben, a regisztráltak 28 százaléka tartósan, 365 napot meghaladóan szerepelt a nyilvántartásban.

zó kisvállalkozások. E vendéglátóhelyek azonban egyelőre csak a nyári szezonban, különösen az önkormányzati kezdeményezésre elindított Szatmári Fesztivál[5] idejére vonzanak turistákat a térségbe.

A működő vállalkozások száma, vállalkozássűrűség

Kistérség	Működő vállalkozás			Működő társas vállalkozás		Működő egyéni vállalkozás	
	összesen	egy km²-re	ezer lakosra	összesen	ezer lakosra	összesen	ezer lakosra
Baktalórántházi	1 317	3	37	351	10	966	27
Csengeri	611	2	43	165	12	466	31
Fehérgyarmati	**1 923**	**3**	**48**	**423**	**11**	**1 500**	**38**
Ibrány-Nagyhalászi	1 894	4	41	465	10	1 429	31
Kisvárdai	4 700	8	62	2 248	30	2 452	32
Mátészalkai	3 369	5	50	1 032	15	2 337	35
Nagykállói	2 303	4	50	591	13	1 712	37
Nyírbátori	2 051	3	45	552	12	1 499	33
Nyíregyházi	16 422	30	115	7 425	52	8 997	63
Tiszavasvári	1 762	4	46	416	11	1 346	35
Vásárosnaményi	1 580	3	49	392	12	1 188	37
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	37 932	6	65	14 060	24	23 872	41
Ország	882 503	9	87	409 265	40	473 238	54

Forrás: T-Star 2004.

Egy talpon maradó ágazat

A szerkezetátalakulást kísérő válság hatásait a vizsgált térségben nagymértékben tompította a jövedelemkiegészítésben kulcsszerepet játszó, a téeszek összeomlását követően is talpon maradó mezőgazdasági termelés. Az agrárágazat jelentőségére hívja fel a figyelmet az a számadat, mely szerint a Fehérgyarmati statisztikai térségben élők fele folytat valamilyen formában mezőgazdasági tevékenységet. A mezőgazdasági szempontból hasznosítható területen 2000-ben

[5] Az immár 9 éve, minden év augusztusában megrendezésre kerülő Szatmári Fesztiválon hét település kínál különféle kulturális és gasztronómiai programokat az érdeklődők számára. Fehérgyarmat mellett Kölcse, Milota, Penyige, Szatmárcseke, Tiszakóród, Túristvándi vesz részt a fesztivál lebonyolításában.

[7] A mezőgazdasági profillal rendelkező gazdasági társaságok száma napjainkra 64-re emelkedett, az összes vállalkozáshoz viszonyított arányuk azonban így is 10 százalék alatti.

mintegy 8,5 ezer egyéni gazdaság, valamint 54 gazdasági szervezet osztozott, de a gazdasági méretet el nem érő gazdaságok száma is 3000 fölött volt.[7]

A mezőgazdasági termelés által érintett népesség

Területi egység	Összes	Mezőgazdasági tevékenységet folytató	Gazdasághoz tartozó	Mezőgazdasági tevékenységet folytató		
				gazdasági szervezet	egyéni gazdaság	nem gazdaság
	népesség, ezer fő			száma, darab		
Baktalórántházai	23,6	12,9	16,9	28	5 572	1 834
Csengeri	14,1	7,9	10,0	24	3 641	1 093
Fehérgyarmati	**38,7**	**20,0**	**23,6**	**54**	**8 527**	**3 165**
Kisvárdai	69,8	29,1	37,4	36	11 730	6 109
Mátészalkai	66,5	30,8	39,2	55	13 252	5 637
Nagykállói	32,0	15,8	20,1	52	7 089	2 722
Nyírbátori	44,6	19,8	26,1	50	9 000	4 001
Nyíregyházai	214,6	66,1	82,9	154	28 553	16 778
Tiszavasvári	28,5	6,7	8,9	21	3 159	4 518
Vásárosnaményi	37,2	19,4	24,1	31	8 659	2 936
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	569,7	228,5	289,2	505	99 182	48 793

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000.

A rendelkezésre álló mezőgazdasági statisztikák szerint a szerkezetátalakulást követően a térség, miként Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egésze, egyéni gazdaság-túlsúlyossá vált (*Kovács-Bihari* 2001). Erre utalnak többek között a földhasználati adatok, melyek szerint a termőterület 80 százalékán egyéni gazdaságok, 20 százalékán gazdasági szervezetek osztoznak. Az állatállomány vonatkozásában némileg kiegyenlítettebb a kép – 60-40 százalék az arány az egyéni gazdaságok javára. Annak ellenére, hogy a földhasználók körében túlsúlyban vannak az 5 hektárnál kisebb egyéni gazdaságok, megindult egy lassú koncentrációs folyamat, ám a megerősödő gazdaságok foglalkoztatási hatása térségi szinten egyelőre csekély, mivel elsősorban önfoglalkoztatást, illetve szezonmunkákat biztosítanak. A térség egyéni gazdaságainak zöme vegyes, több lábon álló paraszti gazdaságként regisztráltatta magát, míg a gazdasági szervezeteknél az országos tendenciákhoz hasonlóan az erőteljes specializáció jelei mutatkoznak (*Harcsa–Kovách* 1996).[8] Ami a gazdálkodók által használt földterület megoszlását illeti, az egyéni gazdaságokról elmondható, hogy zömük

[8] A gazdasági szervezetek harmada növénytermesztő gazdaságként, ötöde állattenyésztőként került összeírásra, az utóbbihoz hasonló arányszámok jellemzik a kertészeti és szolgáltató tevékenységet folytató gazdasági szervezeteket. (Forrás: ÁMÖ 2000)

(52%) 1 hektár alatti területet művel. Az 1–5 hektár közötti területen gazdálkodók a termelők harmadát teszik ki, az ennél nagyobb földterületet művelők aránya igen csekély.

A térségben tömeges méretekben jelenlévő törpegazdaságokkal kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy az azonos méretű kisüzemek a gazdálkodói habitus vonatkozásában rendkívül heterogén képet mutatnak. A térségi kisüzemek közös vonása talán csak az, hogy a mezőgazdasági tevékenység valamennyiük esetében fontos, ha nem egyetlen eszköze a helyi közösségen belüli tagság fenntartásának, a társadalmi marginalizálódás megakadályozásának. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a mezőgazdasági tevékenység, legyen az a ház körüli kertben folytatott uborka- és karósbabtermesztés, vagy a kisállattenyésztés takarmányigényét kielégítő kukoricatermesztés, a bevételek mellett nemcsak értelmes napi elfoglaltságot ad művelőinek, de a helyi közösségen belüli megbecsülést is biztosítja.

A vállalkozások működését befolyásoló társadalmi környezet

A térséget jellemző kisüzemi túlsúlyosság mellett a téeszek közép- és felsővezetői köréből kinőtt egy, a gazdaságát vállalkozásszerűen működtető gazdaréteg, egy-egy településen két-három, átlagosan 300–500 hektáros földterületet művelő gazdálkodó (*Mező* 2001). E gazdaréteg nem elsősorban a foglalkoztatásban játszott szerepe, hanem inkább a termelés szervezésében, a termékértékesítés koordinációjában vállalt feladatai folytán kulcsfontosságú a térség kisüzemei számára. A térségben működő nagyobb agrárvállalkozások a magas munkanélküliség ellenére munkaerőhiánnyal küszködnek, más megfogalmazásban nélkülözik a vállalkozás iránt lojális, megbízható munkaerőt. A térségben készített interjúk tapasztalatai szerint annak, hogy a térségi munkavállalók bojkottálják a munkaerőigénnyel rendelkező helyi agrárvállalkozásokat, a segélyszerű jövedelmekkel közel azonos összegű mezőgazdasági munkabérek mellett az erősen egalitáriánus társadalomszemlélet az oka, mely az 1945 előtti társadalomszerkezetből eredeztethető. A kollektivizálást megelőzően a térségi falvak társadalmát hasonló méretű kisparaszti gazdaságok egymás mellett éléseként, homogén gazdatársadalomként írhatjuk le, melyben nem voltak kirívó társadalmi különbségek. A helyi társadalomban ebből eredően a mai napig rendkívül erőteljes az a meggyőződés, hogy a gazdagodás mindig csak mások elszegényedése árán mehet végbe, éppen ezért a gazdagság kötelez, s számtalan, olykor nem gazdasági jellegű szívességek sorát rója tulajdonosára. Az egyoldalú szívességnyújtás ugyanakkor sajátos lekötelezettségi hálózatot, úgynevezett kliens–patrónus viszonyt teremt, mely lehetővé teszi a munkaerőhiánnyal küszködő vállalkozások munkaerőigényének alkalmankénti vagy akár rendszeres kielégítését. A szívességek nyomán kialakuló aszimmetrikus kapcsolatok fenntartása tehát valójában

a vállalkozók hosszú távú érdeke, hiszen csak így biztosítható a folyamatos munkaerő-utánpótlás.

A térségi agrárvállalkozások a munkaerőigényt gyakorta a határ túloldaláról érkező ukrán és román munkaerő alkalmazásával igyekeznek kielégíteni, illetve a távlati beruházások tervezésekor a kevésbé munkaerő-igényes, gépesíthető ágazatok irányába mozdulnak el. Gyakori eset, hogy a vállalkozások nem idegen munkaerőre, hanem a vállalkozás iránt elkötelezett, megbízható családtagok, közeli rokonok munkaerejére alapozzák működésüket. Más kutatások eredményeiből ismert, hogy a vagyongyarapodást ellenségesen, de legalábbis bizalmatlanul szemlélő társadalmi környezet a vállalkozás továbbfejlődését, növekedését korlátozza, e vállalkozások ugyanis nem tudják a szűkebb családon kívülre tolni működési mezőjüket (*Kuczi* 2000).

Úgy tűnik, hogy az egalitáriánus társadalomszemlélet nem csupán munkaerő-piaci problémákat vet fel, hanem a térség gazdaságainak birtokgyarapítási törekvéseit is igen erőteljesen korlátozza. A földeladási szándékkal rendelkező tulajdonosok ugyanis gyakorta inkább távoli vállalkozásoknak adják tovább parcelláikat, mint hogy a helyi gazdálkodók bővítési törekvéseit lehetővé tegyék. Hozzá kell tennünk, nem csupán a földvásárlás lehetőségeit, de a földbérlést is akadályozza a helyi társadalom vagyongyarapodással szembeni rosszallása. A térség nagyobb gazdálkodói munkahelyi és baráti kapcsolataikra jellemző módon csak a vállalkozás indításánál támaszkodtak, elsősorban az alapvető termelési eszközök beszerzése, összeszerelése során. A munkahelyi és baráti kapcsolatok a tapasztalatok szerint mobilizálhatók voltak a termelési eszközök téeszből történő kimozdítása során is. A korábban a téeszben dolgozó, majd kényszerből vagy önként vállalkozásba kezdő gazdálkodók a saját eszközök megvásárlását lehetővé tevő tőke felhalmozásáig általában közösen használták a privatizált erőgépeket. E kapcsolatok – a közösen használt vagyon körüli elszámolási nehézségek miatt – egy idő után a vállalkozás hatékony működtetésének akadályozóivá váltak, így a folyamat végpontján a közös vagyon leggyakrabban egy kézbe koncentrálódott.

A vállalkozásalapítás és a működés első szakaszában a gazdálkodók nem a piac játékszabályai szerint szervezték kapcsolatrendszereiket, hanem olyan gazdálkodói mintákhoz, kialakult gyakorlatokhoz nyúltak vissza, melyek korábban a helyi gazdatársadalmat jellemezték. A rendszerváltás első éveiben induló vállalkozások voltaképpen a téeszidőszakban is sikerrel működtetett, reciprocitással jellemezhető szívességi kapcsolatokat igyekeztek tovább működtetni.[9] A kölcsönös szívességi kapcsolatokon alapuló együttműködés azonban egyes partnerek inkorrektsége, a kötelezettségek elmulasztása, illetve az időben elhúzódó szívességek számontartásának nehézsége miatt sok esetben nem volt fenntartha-

[9] Lásd erről Juhász Pál 'Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem' című tanulmányát.

tó, éppen ezért helyébe a pontos elszámoláson alapuló, s jobban ellenőrizhető piaci viszony lépett. A piac szabályai alapján szerveződő kapcsolatok preferálása elsősorban a nagyobb gazdaságok tulajdonosait jellemzi, a forrás- és eszközhiányos kisüzemek tulajdonosai azonban változatlanul a kölcsönös szívességek sorozatán alapuló, szimmetrikus kapcsolatokat részesítik előnyben. E kapcsolatok közös jellemzője, hogy a természetben nyújtott szívességeket természetben segítik vissza egymásnak a csereviszonyok címzettjei, azaz a szívességi hálózaton belül nincsen pénzmozgás. Ennek részben a pénzhiány, részben a többszálú, a szigorú értelemben vett üzleti kapcsolatnál összetettebb bizalmi viszony az oka, mely nem tűri a rokoni, baráti szívességek forintosítását.

Összegzés

A Fehérgyarmati kistérségben végzett empirikus kutatás többek között arra mutatott rá, hogy a szerkezetátalakulást kísérő válság hatásait nagymértékben tompította a jövedelemszerzésben kulcsszerepet játszó, a téeszek összeomlását követően is talpon maradó mezőgazdasági termelés. A tevékenység a tapasztalatok szerint egyszerre biztosítja a többletforrás lehetőségét az egykori téeszalkalmazottak, az ipari szektorból kiszorulók, valamint a korábban nagyobb központokba ingázó társadalmi csoportok számára, természetesen más-más módon és intenzitással. A vizsgálat emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a különböző méretű gazdaságokat más-más kapcsolati minták jellemzik. Míg a térségi mikro- és kisvállalkozásokat a forráshiány okán a szimmetrikus cserekapcsolatok túlsúlya jellemzi, addig az értékesítési piacon számottevő súllyal rendelkező nagyvállalkozások a hagyományos családi, rokoni, baráti és kollegiális kötelékek mellett a hídszerű kapcsolatokként használható gyenge kötésekkel is megfelelően ellátottak. A kisebb gazdaságok gyakorta egy-egy nagyobb helyi vállalkozó által összefogott értékesítési hálózathoz kapcsolódnak, hogy tranzakciós költségeiket ezáltal is csökkentsék. E kapcsolathálózatok fenntartásához azonban nem csupán a kisvállalkozásoknak fűződnek érdekei, hanem a nagy szereplőknek is, akik az aszimmetrikus kapcsolatok létrehozásával a vállalkozás érdekében bármikor mozgósítható kliens–patrónus viszonyokat teremtenek. Mint a fentiekben láthattuk, a kapcsolatok használatának hátterében gyakorta kényszerek állnak, ilyen kényszer a megmaradáshoz szükséges alapvető tőkefajták, mindenekelőtt a forgótőke, a termeléshez szükséges technológia, valamint a megfelelő munkaerő hiánya.

Hivatkozások

Bihari Zs. – Kovács K. 2000: Változó agrárgazdaság a térben. In Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 282–297.

Bourdieu, P. 1978: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Budapest, Gondolat.

Harcsa I. – Kovách I. 1996: Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport, TÁRKI–Századvég, 104–134.

Harsányi E. – Harsányi G. – Nagy A. J. 2005: Területi fejlettségi különbségek az Észak-alföldi régióban. Agrártudományi Közlemények. 16. Különszám.

Mező B. 2001: A mezőgazdasági vállalkozások helyzete az Észak-Alföld határ menti településein. In Baranyi Béla (szerk.): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 232–256.

Juhász P. 1988: Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem. In Magyar gazdaság és szociológia a 80-as években. Medvetánc. Minerva, Budapest. 24–50.

Kuczi T. 2000: Kisvállalkozás és társadalmi környezet. Budapest, Replika Kör.

Polányi K. 1976: Az archaikus társadalom és gazdaságszemlélet. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

Rácz K. 2003: Integrációs törekvések és alkalmazkodási stratégiák az agrártermelők körében. In Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Regionális Tudományi Társaság, 135–144.

A VÁLLALKOZÁSOK HELYZETE A VIDÉKI TÉRSÉGEKBEN

Hekliné Herbály Katalin

Bevezetés

A vidéki térségek egyik legégetőbb gondja a magas munkanélküliség, melyet alátámaszt az a tény is, hogy ezeken a területeken a vállalkozások száma az országos érték mindössze 30%-át teszi ki. A vállalkozások szerkezetét ugyanakkor döntően a mikro- és kisvállalkozások jellemzik (az egyéni vállalkozások aránya 67%). Tény azonban, hogy a működő vállalkozások jelentős része kényszervállalkozás.[1] Ennek ellenére a vizsgált kistérségekben a közép- és kisvállalkozói (KKV) szektor gazdasági súlya vitathatatlan, főként a munkahelyteremtés szempontjából, amennyiben – mint jelen esetben is – a gazdasági súlyt a foglalkoztatásban betöltött szerep által határozzuk meg. A „mikro- és kisvállalkozás" elnevezés alatt leggyakrabban a létszám kategóriát értjük, vagyis kizárólag a foglalkoztatottak számát vesszük alapul. (Mikro- és kisvállalkozásnak minősül az a vállalkozás, amelynek összes foglalkoztatottja kevesebb, mint 10, ill. 50 fő.) Ugyancsak tényként kezelhető megállapítás, miszerint a munkalehetőség leghatékonyabb teremtőhelyei a kisvállalkozások, amelyek a hazai foglalkoztatásban – az Európai Unióhoz hasonlóan – szintén kétharmados arányt képviselnek. Tanulmányomban egy vidéki kistérség (a Mezőtúri kistérség) vállalkozásainak helyzetét elemzem, kérdőíves felmérés segítségével.

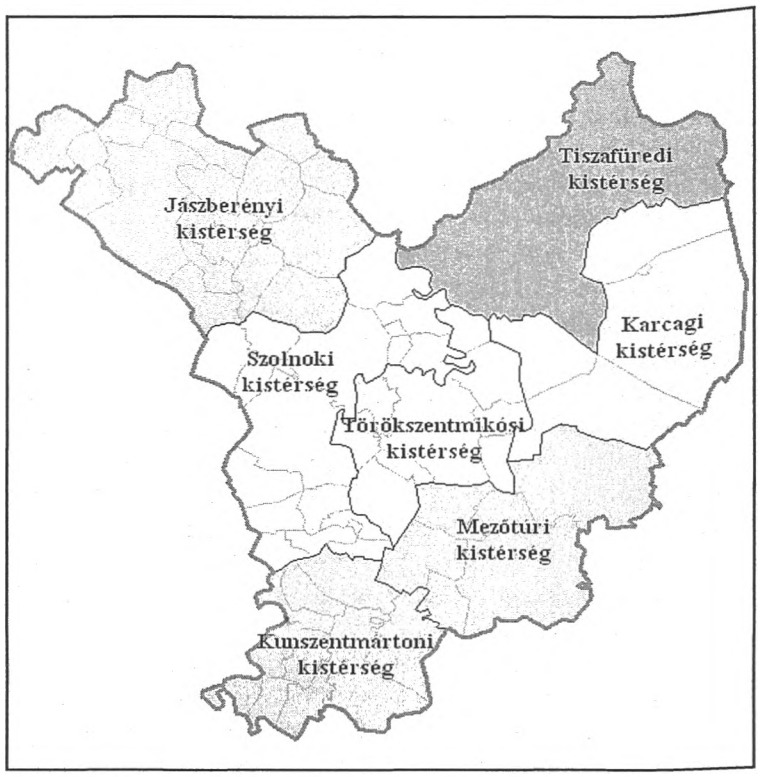
A Mezőtúri kistérség bemutatása

A Mezőtúri kistérség új területi egységként Mezőtúr központtal, 2004. január 1-jétől működik, Jász-Nagykun-Szolnok megyében (*1. ábra*). A kistérség közigazgatásilag Jász-Nagykun-Szolnok megye délkeleti területét foglalja magába.

[1] www.strategia.fvm.hu/videkfejlesztesi_terv/?c=4 - 37k

1. ábra

Jász-Nagykun-Szolnok megye kistérségei, 2004. január 1.

Forrás: Tájékoztató a Mezőtúri statisztikai kistérségről és településeiről.

Terület, népesség, besorolás

- A Mezőtúri kistérség területe: 726 km^2
- Népességszám: 31 024 fő
- Népsűrűség: 43 fő/km^2
- Települések száma: 5
- Kistérséget alkotó település összetétel:
  2 város: Mezőtúr, Túrkeve
  3 község: Kétpó, Mesterszállás, Mezőhék
- A kistérség központja: Mezőtúr város, lakosainak száma: 19 374 fő

A kistérség gazdaságának általános jellemzői

Mezőgazdaság

JNSZ megye összes földterületének 12,13%-a található a Mezőtúri kistérség területén. A termőterület átlagos aranykorona értéke 20,87. A mezőgazdasági terület részaránya az összterületből közel 86%. A termőterület közel 97%-a mezőgazdasági művelés alatt áll. A szántón kívül jelentős a gyep, ugyanakkor a kert, a szőlő és a gyümölcsös együttes területe nem igazán számottevő. A legtöbb gyümölcsös Mezőtúr és Túrkeve környékén található.

Ipar

A kistérség ipari termelése a feldolgozóiparra korlátozódik, ebben azonban ma alig érezteti hatását az élelmiszeripar, egyrészt az EU-elvárásoknak megfelelő kialakítások miatt (főleg a húsipar), másrészt a méret kategória miatt (50 fő feletti vállalkozások vonatkozásában). Igen jelentős a műanyag- és elektromos alkatrész-gyártás, valamint a gépipari tevékenység is, melynek nagy hagyományai vannak. Ugyancsak kiemelkedő a ruházati és faipar. Ez utóbbi tevékenységek folytatása – azok döntő többségében – bedolgozói jellegű.

Az összes ipari vállalkozás 98%-a Mezőtúron és Túrkevén található. Az ipari vállalkozások méretét illetően jellemző, hogy az összes vállalkozásból a döntő hányadot a mikrovállalkozások alkotják.

A helyi vállalkozások gyenge tőkeellátottsága mellett a kistérségben jelen van a külföldi tőke, melynek szerepe így különösen felértékelődik, azaz a gazdasági fejlődés és megújulás meghatározó hajtóerejévé válhat. A kistérség feldolgozóiparának strukturális átalakítása csak akkor járhat sikerrel, ha az itt megtermelt, illetve előállított termékek helyi feldolgozásával és annak piaci értékesítésre való előkészítésével párosul.

A kistérség fejlesztési prioritásai

- Adottságokra alapozott gazdaságfejlesztés
- Agrár- és vidékfejlesztés
- *Humán erőforrások fejlesztése*
- *Környezet fejlesztés*
- Együttműködések erősítése

A prioritások, mint minden esetben, csak és kizárólag egymás mellé helyezhetőek el, mivel igen bonyolult és komplex a közöttük meglévő összefüggésrendszer.[2]

[2] Tájékoztató a Mezőtúri statisztikai kistérségről és településeiről.

Anyag és módszer

A kutatás első fázisaként – a Szolnoki Főiskola Mezőgazdasági és Műszaki Fakultásának hallgatói segítségével – a „Vidékfejlesztés" c. tantárgy oktatásához kapcsolódóan kérdőíves felmérést készítettünk a kistérségben élő vállalkozók körében. A kérdőíveket véletlenszerűen osztottuk ki, a minta nagysága (98 fő) a lakosság arányában került meghatározásra. Ebből az érintettek 52 db kérdőívet adtak vissza, és ezek feldolgozására került sor.

Eredmények, értékelés

Életkor szerinti megoszlás

Amint az az *1. táblázat* adataiból is látható, a vállalkozók többsége középkorú. Nagyon kevés a fiatal, és viszonylag nagyobb arányban vannak jelen az idősebb korosztály képviselői. Szerencsés lenne, ha a jövőben ez az arány javulna a fiatalabb korosztály javára, mivel feltételezhető, hogy az oktatási rendszerben megszerzett – vélhetően korszerű – ismereteket (pl. marketing, pénzügy-számvitel, jog) életkoruknál fogva is ők tudnák a leghatékonyabban felhasználni.

1. táblázat

A megkérdezettek életkor szerinti megoszlása

Születési idő	1945 előtt	1945–1950	1951–1955	1956–1960	1961–1965	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986–1990	Nem válaszolt
%	17,3	9,6	19,2	13,5	15,4	13,5	13,5	1,9	3,8	0	1,9

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

A vállalkozás megkezdése előtti (esetleges) munkanélküliség időtartama

A vállalkozás megkezdése előtt a megkérdezettek döntő hányada (75%) nem volt munkanélküli, egy évnél kevesebb ideig 7,7%, ennél hosszabb ideig pedig a megkérdezettek 5,7%-a. (A választ nem adók aránya 7,7%.) Megállapítható, hogy a munkanélküliségből való kilábalás eszközeként nem jelenik meg a vállalkozás indításának gondolata.

A vállalkozás működési területe

A vállalkozások működési területe elsősorban a mezőgazdaság, amely Jász-Nagykun-Szolnok megye agroökológiai adottságainak ismeretében egyáltalán nem meglepő, de jellemző módon itt is jelentős arányban – 28, 8% – jelent meg a kiskereskedelmi tevékenység (*2. táblázat*).

2. táblázat

A vállalkozás működési területe

Megnevezés	%
Gazdálkodó (mezőgazdaságban)	36,5
Iparos (termelőtevékenység)	11,5
Kereskedő	28,8
Szolgáltató	17,3
Szellemi szabadfoglalkozású	0
Nem válaszolt	5,8

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

Foglalkoztatottak létszáma

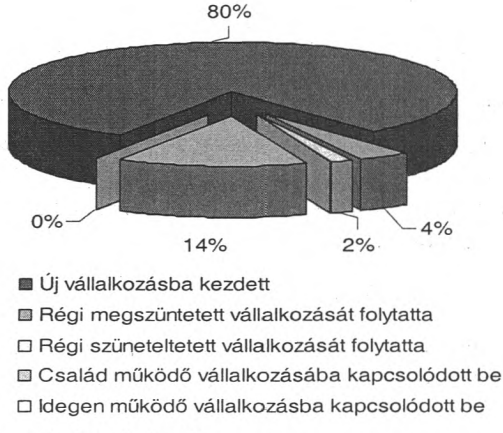
A foglalkoztatottak létszámát tekintve a mintába került vállalkozások 78,9%-a tartozik a KKV kategóriába, ezen belül is 67,3% mikrovállalkozás, tehát 10 főnél kevesebb dolgozót foglalkoztat. (A további értékek: 250–500 fő között és 500 főnél többet foglalkoztató vállalkozások aránya egyaránt 1,9%, viszont 17,3% nem válaszolt erre a kérdésre.)

Vállalkozás kezdete

A *2. ábrában* foglalt adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a megkérdezettek nagy százaléka új vállalkozásba kezdett, ami nemcsak abból adódik, hogy bizalmatlanok egymással szemben, hanem az is ok lehet, hogy nem alakult ki a szokáskultúrája a társas vállalkozásokba való utólagos belépésnek.

2. ábra

A vállalkozás kezdete

Forrás: A kérdőívek eredményei alapján.

A vállalkozás indításához szükséges feltételek rendelkezésre állása

A *3. táblázat* adatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy a megkérdezettek többsége a vállalkozás beindítását megelőzően már rendelkezett a működéshez szükséges feltételek döntő hányadával, különösen magas a tőke és a szaktudás aránya. A rendelkezésre álló tőke egyben megszabta a tevékenységgyakorlás és a piacra lépés lehetséges területeit is.

3. táblázat

A vállalkozás indításához szükséges feltételek rendelkezésre állása (%)

Megnevezés	Igen	Nem	Nem, mert nem volt rá szükség	Nem válaszolt
Tőke	76,9	5,8	11,5	5,8
Helyiség	57,7	30,8	9,6	1,9
Gépek, berendezések	51,9	34,6	7,7	5,8
Szaktudás	84,6	11,5	0	3,8
Vállalkozói ismeretek	71,2	21,2	0	7,7
Megrendelések	65,4	28,8	0	5,8
Vevőkör	55,8	34,6	3,8	5,8
Szállítók	53,8	32,7	7,7	5,8
Egyéb	3,8	9,6	3,8	82,7

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

A szükséges tőke előteremtése

Kimagasló a saját megtakarításból származó tőke bevonása a vállalkozásba, amely azonban nagyságrendi kérdéseket vet fel, hiszen ez a megtakarítás arányát tekintve jóval felülmúlja pl. a banki hitel arányát (*4. táblázat*). Ki kell azonban emelni, hogy az induló mikrovállalkozások nem hitelképesek, ezért ez a körülmény jelentősen befolyásolja az idegen forrásbevonó képességüket is.

Tőkén kívüli szükséglet megnevezése

A megkérdezettek 30,8%-a válaszolta azt, hogy a tőkén kívül szüksége volt az adózási ismeretekre. A nem pénzben kimutatható feltételek között igen magas arányban említették a családi támogatást, a szerencsét, a nagy munkabírást, a rátermettséget, a bátorságot és a kitartást.

4. táblázat

A szükséges tőke előteremtésének módja

Megnevezés	%
Saját megtakarításból	84,6
Tulajdonában lévő javak értékesítéséből	13,5
Családi, baráti kölcsönökből	15,4
Munkahelyi kölcsönből	1,9
Magánszemélytől felvett hitelből	1,9
Vállalkozói hitelből	7,7
Egyéb banki hitelből	3,8
Érdekvédelmi szervezettől, alapítványtól	0
Újrakezdési kölcsönből	1,9
Munkaügyi központtól kapott támogatásból	3,8
Egyéb vállalkozói támogatásból	3,8

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

Piackutatás végzése a vállalkozás megkezdése előtt

A *3. ábra* alapján látható, hogy a vállalkozók többsége – tágabban értelmezve 2/3-a – ha nem is végzett tudományos szintű piackutatást, de tájékozódott a lehetőségekről. Üzleti tervet azonban mindössze a megkérdezettek 13,5%-a készített, és csupán 1,9%-uk nem tudta, hogy mi az. Vállalkozóképző programban (tanfolyam, szeminárium) a válaszadók 25%-a vett részt, ami részben magyarázza pl. az üzleti terv készítés alacsony arányát.

Vállalkozási ismeretek tanításának helye

Az *5. táblázat* adataiból egyértelműen kitűnik, hogy a megkérdezettek többsége már a középiskolában szükségesnek ítéli a vállalkozói ismeretek oktatását. (Több választ is meg lehetett adni.)

5. táblázat

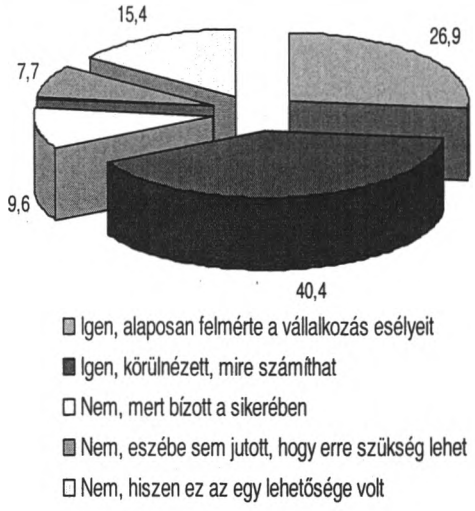
Vállalkozási ismeretek tanításának helye

Megnevezés	%
Középiskolában	50,0
Szakközépiskolában	63,5
Felsőfokú oktatási intézményben	36,5
Felnőttképzésben	17,3
Sehol nem taníthatók	1,9

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

3. ábra

Piackutatás végzése a vállalkozás megkezdése előtt (%)

Forrás: A kérdőívek adatai alapján.

A vállalkozás eredményessége

A vállalkozók egyike sem zárta komoly nyereséggel az elmúlt évet, nyereséget is mindössze a megkérdezettek fele tudott realizálni. Kevés nyereséget tudhat magáénak 34,6%, nyereség nélkül, illetve veszteséggel zárt a vállalkozások 15,4%-a.

Vállalkozások sikeres működését gátló tényezők

A vállalkozások sikeres működését gátló tényezők felsorolása fontossági sorrendben történik, azaz a leggyakrabban említett tényező került a lista első helyére:

- magas közterhek
- bizonytalan piac
- rossz fizetési fegyelem
- tőke hiánya
- vásárlóerő csökkenése
- alapanyagárak emelkedése
- magas kamatok
- konkurencia

- bérleti díjak emelkedése
- rossz üzleti morál
- kevés megrendelés
- egészségügyi problémák

A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium felmérése alapján is a KKV-k elsősorban a magas adó- és társadalombiztosítási terheket tartják a legnagyobb problémának, melyek a fejlődésüket leginkább akadályozzák. Ezt felmérésünk adatai is megerősítik. További probléma számukra az erős, némelykor tisztességtelen verseny a piacon, valamint jelentős hátráltató tényező a finanszírozás kérdése, a beszerzési nehézségek, és a rendelkezésre álló kapacitások korszerűtlensége.[3]

Összefoglalás

A fentiekben ismertetett felmérés eredményei is azt bizonyítják, hogy a vidéki térségekben működő vállalkozások (elsősorban a mikro- és kisvállalkozások) a vidéki gazdaságfejlesztés alappillérei lehetnek. Egyaránt fontos ez a közgazdasági mutatók javításának (pl. GDP/fő), illetve a foglalkoztatottság növelésének szempontjából. Biztató, hogy a vizsgált kistérségben a vállalkozások többsége már nem kényszervállalkozás, valamint az is, hogy általában rendelkeztek a vállalkozás indításához a szükséges feltételek legfontosabb elemeivel (pl. tőke, szakismeret). Elgondolkodtató azonban, hogy komoly nyereséget egyetlen vállalkozás sem tudhatott magáénak. A vállalkozások sikerességét gátló tényezőknél a magas közterhek, és a piac bizonytalansága szerepel a legnagyobb súllyal. Fontos lenne minél több, kellő szakismerettel rendelkező fiatalt ösztönözni vállalkozások indítására, illetve a vállalkozási ismeretek oktatását – legalább alapszinten – már a középiskolákban általánossá tenni. Érdemesnek tartom a vizsgálatot az Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztési Operatív Program, valamint az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program első kétéves akciótervének lefutása után megismételni annak érdekében, hogy megtudjuk, mekkora volt a vidékies kistérségek mikro- és kisvállalkozásai körében a pályázatok penetrációja, és a vállalkozók miként értékelik a kiírt gazdaságfejlesztési lehetőségeket.

Hivatkozások

Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, www.gkm.hu, Letöltés dátuma: 2007.04.13.
Tájékoztató a Mezőtúri statisztikai kistérségről és településeiről, Mezőtúr, 2005. január 19.
www.strategia.fvm.hu/videkfejlesztesi_terv/?c=4 - 37k Letöltés dátuma: 2007.06. 21.

[3] Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, www.gkm.hu, Letöltés dátuma: 2007.04.13

A KÖZ- ÉS MAGÁNSZOLGÁLTATÁSOK ELÉRHETŐSÉGE A RURÁLIS MAGYARORSZÁGON

Koós Bálint

Napjainkban folyik a közszolgáltatások költséghatékonyságának javítása, az alacsony kihasználtságú, relatíve drágán működtethető iskolák, kórházak „racionalizálása" – bezárása, funkcióváltása. A folyamat alapvetően pénzügyi szempontokat vesz csupán figyelembe, teljesen figyelmen kívül hagyva a minőségi szempontokat és az elérhetőségi viszonyokat. Jelen munka arra tesz kísérletet, hogy országos szinten feltárja a fontosabb szolgáltatások eléréséhez szükséges utazási időráfordításokat, ami egyben jelzi az érintett települések ellátási színvonalát is.

A magyar településhálózat szélsőségesen elaprózott, az ötszáz főnél alacsonyabb lélekszámú települések száma az ezret is meghaladja. 279 545 lakos él ilyen aprófaluban, és további közel félmillió ember az ezer főnél nem népesebb településeken lakik. A kis lélekszámú településeken élők viszonylag magas száma, aránya önmagában nem jelent problémát, hiszen ezen települési körhöz számos olyan pozitív tulajdonságot, értéket kapcsol a közvélekedés – pl. erős helyi közösség, tartalommal telt emberi kapcsolatok, vonzó természeti környezet, elenyésző környezeti terhelés stb. – amelyek a népesebb települések esetében már nem, vagy kevésbé érvényesek. Ezen közvélekedés megalapozottsága, több ponton is megkérdőjelezhető, mint arra több empirikus kutatás is rámutat (többek között *Rácz–Koós–Neumark* 2006), mindenesetre ehhez a települési kategóriához kapcsolt, vélt vagy valós pozitívumokkal szemben markáns és számszerűsíthető hátrányok kapcsolódnak.

Ezen hátrányok leginkább két területen, a közműves ellátás, illetve a köz- és magánszolgáltatások tekintetében fogalmazhatóak meg. A területfejlesztésnek köszönhetően a közműves ellátás esetében a területi differenciák mérséklődtek – a '90-es évek jelentős beruházásainak köszönhetően immár valamennyi településen elérhető az egészséges ivóvíz, a vezetékes (és mobil) telefon szolgáltatás, ugyanakkor új dimenziókban (pl. vezetékes gáz, szennyvíz) újratermelődtek a hátrányok. Kisebb figyelmet fordítottak ugyanakkor a szolgáltatásokhoz való

hozzáférés biztosítására, melynek tekintetében jelentős különbségek maradtak fenn, illetve alakultak ki a rendszerváltást követően. A közép- és felsőfokú (pl. szakorvosi) ellátás biztosítása nyilvánvalóan nem szervezhető meg valamennyi településen, az viszont, hogy ezek a szolgáltatások mekkora távolságból érhetőek el, alapvetően befolyásolja az adott településeken elérhető életminőséget – életesélyeket, s így végső soron a települések jövőjét is. Ahogy haladunk az egyre kisebb lélekszámú települések felé, egyre csökken a helyben elérhető közés magánszolgáltatások köre, s ezzel együtt pedig egyre nő az utazási kényszer, ami nem csupán idő-, hanem anyagi ráfordítást is feltételez, s ez esetenként keményen korlátozza a szolgáltatásokhoz való hozzáférést.

Amikor számszerűsíteni akarjuk a szolgáltatások elérhetőségében meglévő különbségeket egy olyan mértékegységet kellett keresni, ami egységesen számítható valamennyi településre, és a majdani időbeli összevethetőség megteremtése érdekében nem tartalmaz pénzbeni elemet (pl. utazási költség buszon, vonaton). Mindezek alapján a közúton mért utazási időráfordítást (perc) választottam a szolgáltatások elérhetőségének mértékegységéül, hiszen ez minden településre meghatározható, tetszőleges időpontban (10 év múlva is) vizsgálható, ugyanakkor arányosan jelzi a szolgáltatás elérésének költségét is (minél hosszabb az út, annál nagyobb utazási költséget és ezzel együtt gátat is jelent). Az utazási idő meghatározásakor számos egyszerűsítő feltételezéssel kellett élni: az első, hogy csupán a településközi utazási igényeket számszerűsítjük, a településen belülieket nem, vagyis feltételezzük, hogy az utazásra kényszerülő lakos a település centrumában él és a szolgáltatást nyújtó ellátási hely is a települések centrumában helyezkednek el. Ebből adódóan, ha az adott településen biztosított a vizsgált szolgáltatás, akkor szükséges időráfordításként nulla érték adódik. A másik leegyszerűsítés, hogy azzal a feltételezéssel élünk, hogy az érintettek a szolgáltató helyek közül a leggyorsabban elérhetőt választják, a szolgáltatók közt minőség, kapacitás, illetve egyéb jellemző (pl. iskolatípus, egészségügyi szakellátás jellege, kötelező szolgáltatási hely) alapján nem tesznek különbséget. A kapott eredmények relevanciáját némileg rontja, hogy nem veszi figyelembe a tömegközlekedés nyújtotta utazási lehetőségeket: lehet, hogy közúton 12 perc alatt elérhető a legközelebbi középiskola, ám a tanulók mégis inkább a távolabbi, de busszal, vonattal elérhető iskolát választják. *Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a kapott eredmények arra mutatnak rá, hogy legalább ennyit kell utazni a szolgáltatás eléréséhez, a tényleges utazási időráfordítás ennél csak nagyobb lehet.*

A vizsgált szolgáltatások köre, szándékom szerint legalábbis, felöleli a fontosabb, gyakran igénybe vett szolgáltatásokat. A közszolgáltatások közül: a mentőállomás, a kórház, az általános és a középiskola; míg a piaci szolgáltatások közül a bankok és áruházak elérhetőségét vizsgálom meg. Az elérhetőség meghatározásakor a 2005-ös évre vonatkozó intézményi ellátottsági adatokat –

Központi Statisztikai Hivatal T-star adatbázisa –, valamint a Kiss János Péter által elkészített távolság-mátrixot vettem figyelembe, amely a GeoX Kft által kiadott közúthálózati adatbázis, valamint az Arcview 3.3 térinformatikai programcsomag és Network analyst kiegészítő alkalmazásával került meghatározásra.

Az alap- és középfokú oktatási intézmények elérhetősége

Az alapfokú oktatás biztosítása a települési önkormányzatok feladata, ám az ötszáz fő alatti települések esetében jellemzően nem működtetnek önálló általános iskolát, hanem valamely közeli iskola révén biztosítják az ellátást. Amennyiben a településen nem biztosított az általános iskolai oktatás, nevelés lehetősége, jellemzően kis távolságon – átlagosan 6 kilométeren (4 percen) – belül elérhető egy szomszédos településen működő iskola. A domborzati viszonyok, az aprófalvas településszerkezet következtében azonban ettől a viszonylag kedvezőnek tekinthető 6 kilométertől jelentősen nagyobb elérési távolságok is adódnak. Legtöbbet a Nógrád megyei Bokor község tanulóinak kell utaznia, hiszen a szomszédos településeken sem működik iskola, így a 16 kilométerre lévő Cserhátsurányba kell buszozniuk, ahol a Tessedik Sámuel Körzeti Általános Iskola fogadja őket. Hasonlóan jelentős útra kényszerülnek a Kaposvár közelében elhelyezkedő települések tanulói is. Az oktatási intézményrendszer jelenleg futó „racionalizálása", a költséghatékonyság javítása ezt a képet várhatóan jelentős mértékben felül fogja írni, az iskolák elérhetőségét érzékelhető mértékben tovább fogja rontani.

2. táblázat

Általános iskolák elérhetősége, a települések népességkategória szerinti bontása esetén, 2005-ben (perc)

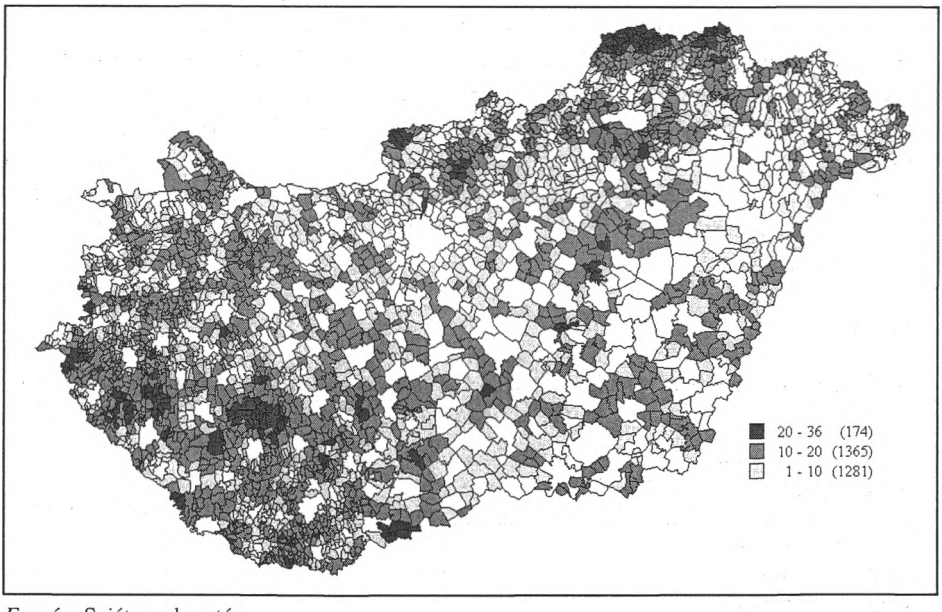
Népességkategória	Nincs helyben iskola	Van helyi iskola	Legközelebbi általános iskola, időtávolsága átlagosan (perc)
0 – 499 fő	913	134	4,02
500 – 999 fő	157	516	3,87
1 000 – 1 999 fő	16	635	3,31
2 000 – 4 999 fő		491	
5 000 – 9 999 fő		140	
10 000 – 19 999 fő		81	
20 000 fő fölött		62	
Magyarország	1086	2059	3,99

Forrás: Saját számítás.

A középiskolák elérhetőségében már jóval nagyobbak a területi különbségek, hiszen jellemzően ezek az intézmények a nagyobb lélekszámú településeken, jellemzően városokban működnek. A klasszikus aprófalusi térségekben, városhiányos övezetekben rajzolódnak ki azok a szolgáltatáshiányos térségek, ahonnan a napi ingázás gyakorlatilag nem megoldható, a szülők anyagi helyzete pedig nem teszi lehetővé a kollégiumi díj vállalását. A középiskolák elérhetősége szempontjából a legkedvezőtlenebb területek a klasszikus külső és belső perifériák. Az Ipoly mente északi része, Nógrád és Pest megye határvidéke, az encsi és edelényi kistérség határmenti települései, a Dráva menti települések, Kaposvár és a Balaton-part közt elterülő belső periféria települései, az Őriszentpéteri kistérség szinte egésze, a Nagykanizsai kistérség északi része.

2. ábra

A legközelebbi középiskola elérhetősége közúton 2005-ben (perc)

Forrás: Saját szerkesztés.

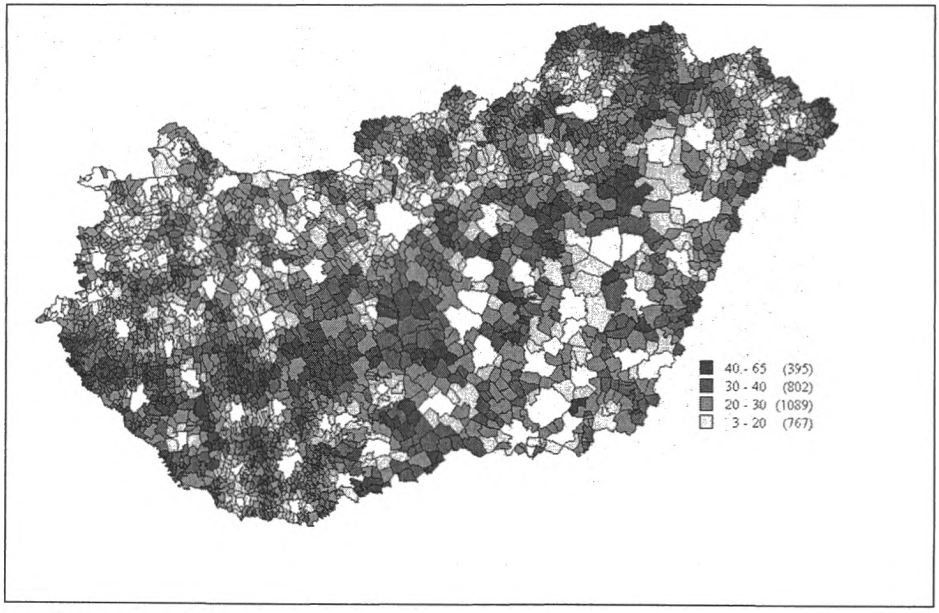
A hozzáférés tekintetében legrosszabb helyzetben lévő települések, sőt, térségek helyzetét jól jellemzi, hogy a 2001-es Népszámlálás adatai szerint azon települések körében, ahol a legközelebbi középiskola 20 kilométernél is távolabb található, az érettségizettek lakónépességhez viszonyított aránya (15,3%) az országos szint (30,7%) alig felét érte el és szignifikánsan kisebb, mint azon települések körében (18,2%), ahol 10 kilométeren belül elérhető egy középfokú oktatási intézmény.

Az egészségügyi ellátás elérhetősége

A vidéki lakosság ellátásának egyik sarkalatos pontja az egészségügy, ahol Magyarországon elképesztő különbségek figyelhetőek meg. Aligha kell bemutatni, hogy mekkora jelentősége van a gyors és szakszerű ellátásnak, legyen szó balesetről vagy éppen szélütésről (stroke). Ezen a téren sajnos óriásiak az esélykülönbségek, bizonyos településeken a gyors orvosi segítségre szorulóknak (pl. balesetet szenvedetteknek) rosszabbak a túlélési esélyei, mert mire a mentő kiér és be tudja szállítani a beteget, már olyan fokú károsodást szenved, hogy a szakszerű ellátás sem tudja megmenteni. E területen szinte teljesen azonos területi – települési kör tekinthető kedvezőtlen helyzetűnek, mint a középfokú oktatás tekintetében az Ipolymente, a Zempléni–hegység, a Göcsej, a Külső-Somogy, a Mezőföld déli pereme és a Tolnai Hegyhát északi része. A számítások szerint 376 településen élő 334 ezer lakos számára pusztán a kényszerű utazások (mentőállomás – helyszín – kórház) következtében 40 percnél is több idő telik el a

3. ábra

Mennyi idő szükséges a beteg kórházba szállításához (perc)
(legközelebbi mentőállomás, település, legközelebbi kórház útvonal bejárása esetén)

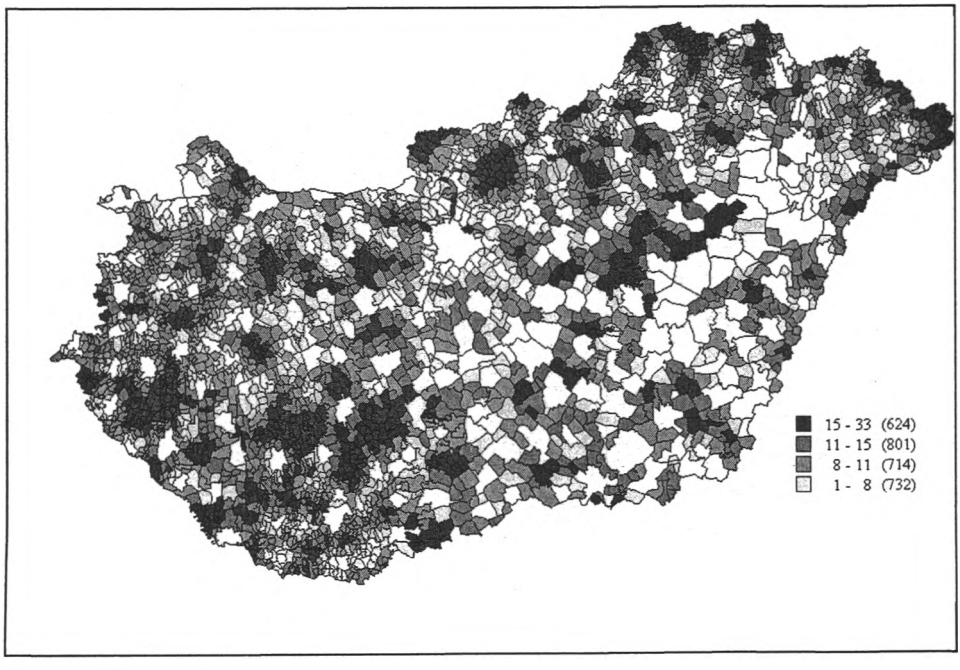
Forrás: Saját szerkesztés.

szakszerű orvosi ellátás biztosításáig és akkor még figyelmen kívül hagytuk mindazon időtényezőt, amely mind-mind növeli a szakszerű orvosi ellátás biztosításáig szükséges időt. Figyelembe véve, hogy 2007-ben a kórházi ellátás jelentős mértékben átalakul(t) a 2005-ös adatokon alapuló számításhoz képest is jelentős mértékben változott a helyzet, ennek következtében csökkent az ellátóhelyek száma.

A közszolgáltatások elérhetősége mellett legalább ennyire fontos a magánszolgáltatások elérhetőségének áttekintése is. Meglepő módon a pénzügyi szolgáltatásokhoz történő hozzáférés tekintetében – köszönhetően a „vidék bankjaként" funkcionáló takarékpénztáraknak – nem lehet jelentős rosszul ellátott térségekről beszélni. Más a helyzet azonban, ha a kereskedelmi ellátást, a szolgáltatások és termékek széles spektrumát kínáló áruházakat vesszük górcső alá. Bár a nagy alapterületű kiskereskedelmi egységek, áruházak a településhierarchia alsóbb régiói felé közelítenek, nem utolsósorban a „diszkontáruház-láncok"

4. ábra

A legközelebbi áruház elérhetősége 2005-ben (utazási idő percben)

Forrás: Saját szerkesztés.

dinamikus terjeszkedése révén, a 2005-ös adatok szerint még komoly területi különbségek figyelhetőek meg. Rá kell mutatni, hogy az áruházak elérhetőségi viszonyai alapján a klasszikus külső és belső perifériák rajzolódnak ki, azok a települések, amelyek távol helyezkednek el az erős centrumtelepülésektől, a valódi térszervező, szolgáltatási funkciókat ellátó városoktól.

Tapasztalatok

Az elérhetőségi viszonyok áttekintése után sajnos azt kell megállapítanunk, hogy a szolgáltatások elérhetőségében markáns különbségek figyelhetőek meg 2005-ben. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a rosszul ellátott települések jellemzően több dimenzióban (oktatás, egészségügy, kereskedelem) is elszenvedik a szolgáltató helyek rossz elérhetőségéből fakadó hátrányokat, ami az ott élők életminőségét alapvetően negatív irányba befolyásolja. Félő, és sajnos egyre több jel mutat arra, hogy ezeken a rossz elérhetőséget biztosító településeken, sőt, térségekben egyfajta szociális gettók alakulnak ki, ahol rendkívül rossz társadalmi, jövedelmi, mentális helyzetű emberek homogén csoportjai alakulnak ki. Ezek a térségesedő gettók egyre komolyabb társadalmi (szociális és gazdasági) problémákat jelentenek már ma is – de félő, hogy ezek csak fokozódni fognak és egyre nagyobb erőfeszítéssel lehet majd ezeket a negatív folyamatokat megállítani. A gettósodó térségek (újra) bekapcsolása az ország társadalmi, gazdasági vérkeringésébe hatalmas kihívást jelent és sajnos azt kell mondani, hogy ezen a területen rendkívül ritkák a pozitív példák.

Hivatkozások

Rácz K. – Koós B. Á. – Dr. Neumark T. 2006: Hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági viszonyai, Tér és Társadalom, II. 115–142.

Laky I. 1999: Az elérési viszonyok alkalmazása a kedvezményezett térségek lehatárolásában. Terra Studio Kft.

A VIDÉKI TÉRSÉGEK INFORMÁCIÓS FELZÁRKÓZTATÁSÁNAK ESÉLYEI

Kanalas Imre

Bevezetés

„A mai társadalmi élet szövete eltérő eredetű és ritmusú mozgásokat fog egybe" – írta Fernand Braudel 1958-ban, az 1972-ben magyarul is publikált „A hosszú időtartam" című cikkében (*Braudel* 1972). A felgyorsult élet kialakulásában sok más tényező (modernizálódó termelési rendszerek, új technológiák, motorizáció) mellett az 1950-es évek végétől mind nagyobb szerepet játszottak azok az információs és kommunikációs eszközök, melyek hatékonyan vettek részt a „térlegyőzésben", s az információk – korábbiakban nem tapasztalt mértékű – áramoltatásában. Ebben a folyamatban azonban nem minden térség indult egyenlő feltételekkel. A tér más-más intenzitású használata, az eltérő adottságok és lehetőségek, a változásokhoz történő alkalmazkodás különbségei együttesen eredményezték/eredményezik a területi egyenlőtlenségek kialakulását. Jelen dolgozatomban azt vizsgálom, hogy az információs és kommunikációs technológia magyarországi megjelenése milyen hatással volt a területi különbségek alakulására, képes volt-e a vidéki térségek, s azon belül is a falvak fejlődésének szolgálatába állni.

Az információs technológiák és eszközök hatása a területi-társadalmi folyamatokra

Az új kommunikációs technológiák alkalmazási lehetőségeire és lehetséges társadalmi hatásaira, illetve veszélyeire – mint például a különböző szintű társadalmi hozzáférés és az információk birtoklásának eltérő lehetőségei – már az 1940-es 1950-es évek fordulójától felhívták a kutatók a figyelmet (*Wiener* 1948, *Innis* 1950, *Ellul* 1954).

Az információs hálózatok kiépülésének logikája és az egyes csoportok (politikusok, katonai vezetők, nagytőkések) információk ellenőrzésére és monopolizálására tett kísérletei ellenére, a kor társadalomkutatói az ipari korban kialakult

társadalmi és területi egyenlőtlenségek megszüntetésének egyik eszközét látták a kommunikációs berendezésekben. Lewis Mumford már 1934-ben az elektronikus hálózatok közösségépítő szerepéről, s az egyenlőtlenségek feloldódásának lehetőségéről beszélt (*Mumford* 1934). Ezt a gondolatot vezette tovább Marshall McLuhan, aki első művében, a Gutenberg-galaxisban arról beszélt, hogy az ember e globális struktúra részeként elérhetővé válik mindenki más számára. A térbeli és időbeli távolságok összezsugorodnak: a világ átalakul „globális falu"-vá (*McLuhan* 1962). McLuhan más műveiben is felhívta a figyelmet az elektronikus technológiákra mint a decentralizáció legfontosabb eszközeire. Mint írja, az elektromos energia, amely ugyanúgy elérhető egy tanyán, mint a vállalati vezető irodájában, nem igényel jelentős agglomerációt, és lehetővé teszi, hogy bármelyik helyből középpont legyen (*McLuhan* 1964). Az információs eszközöknek a gazdaság és a településrendszer területi szerkezetének fejlődésében olyan átalakító erőt tulajdonítottak ebben az időszakban, mint amilyet egykor a vasút képviselt (*Erdősi* 1992). Még az 1970-es évek területfejlesztői is a területi decentralizáció eszközét látták a kommunikációs hálózatok és tevékenységek kiépülésében, illetve terjedésében. Azt gondolták, hogy ezek az eszközök, s az velük összefüggő szolgáltatások és ágazatok a városoktól és iparvidékektől távoli térségek telephelyhátrányait is képes felszámolni, így a folyamat elvezet majd a népesség és a gazdasági tevékenységek szükségszerű széttelepüléséhez.

A nyolcvanas évek közepétől, az empirikus kutatások bővülésével erősödik az a felismerés, hogy az információs-kommunikációs tevékenységek kiépülése önmagában nem eredményez decentralizációt, s különösen nem területi kiegyenlítődést. Az 1980-as évek második felének területi elemzései rámutatnak, hogy az információs és kommunikációs „boom" fő haszonélvezői a nagyvárosok agglomerációs terei voltak (*van der Knaap–Louter* 1989). Ezek a települések, térségek tudtak leginkább megfelelni az új kihívásoknak. A termelékenység növelésének itt voltak legkedvezőbbek a feltételei. A nagy mennyiségű információ előállítására, s annak fogadására azok a gazdasági, kulturális és közigazgatási központok voltak a legalkalmasabbak, ahol az oktatási és innovációs tevékenység, a gazdasági és politikai döntési hatáskörök összpontosultak. Erre mutat rá Goddard és Gillespie is tanulmányában, amelyben kiemelik, hogy az információs típusú fejlődéshez szükséges tudás és az információ mint kulcs-erőforrások a térben nem egyenletesen állnak rendelkezésre (*Goddard–Gillespie* 1986), emiatt a területi kiegyenlítődés nem lehet reális cél.

Magyarországon az információs-kommunikációs technológiák és ágazatok területi folyamatokat befolyásoló hatásairól kevés átfogó vizsgálat készült. Kezdetben a megfelelő adatok hiányában csak a kommunikációs, illetve számítástechnikai eszközök (telefon, fax, videotex, számítógép stb.) területi terjedésével és eloszlásával foglalkoztak a területi kutatók (*Rechnitzer* 1990, *Erdősi* 1991, *Tiner* 1992). Majd a kilencvenes évek közepétől a vizsgálatok elsősorban

a kommunikációs technikának, illetve ágazatnak az országban, vagy egy kisebb térség életében játszott szerepének, gazdaság- és területfejlesztő hatásának elemzésére koncentráltak (*Nagy* 1996, *Erdősi* 1998). Az információs felkészültség területi kutatásával összefüggő vizsgálatok az évezred fordulóján kezdődtek el hazánkban. Ezek elsősorban az új információs jelenségek mérésére, az információgazdaság diffúziójára és térformáló szerepére (*Szalavetz* 2002, *Kanalas – Szarvák – Barsi* 2005), illetve a magyarországi térségek információs szempontú összehasonlítására és a fejlettségbeli különbségek számszerűsítésére koncentráltak (*Nagy* 2000, *Kanalas* 2000, *Jakobi* 2003, *Nagy – Kanalas* 2003).

Megfelelő területi adatok hiányában azonban eddig nem történhetett meg a települések között meglévő valós információs különbségek feltárása, ezen belül a vidéki térségek és falvak helyzetének bemutatása. Ezt a hiányt pótlandó, jelen dolgozatomban törekedtem a magyarországi települések információs felkészültségének meghatározására, azok osztályba sorolására, és az elmaradott vidéki területek felzárkózási esélyeinek bemutatására.

Alkalmazott módszerek

Az elemzést az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet térinformatikusaival közösen végeztem el, melynek során 20 mutató[1] alapján kíséreltük meg osztályokba sorolni a településeket. A mérőszámokat – a lehetőségekhez mérten – igyekeztünk úgy összeállítani, hogy azok az információs kommunikációs technológiai (IKT) eszközök használatának minél szélesebb körű jellemzésére, s ezen keresztül az információs felkészültség területi mérésére is alkalmasak legyenek, ugyanakkor tájékoztassanak a települések és társadalmuk általános fejlettségbeli jellemzőiről is.

Az információs felkészültség földrajzi differenciálódásának vizsgálatára pontértékeléses módszert választottunk. Ennek lényege, hogy a tematika szempontjából relevanciával bíró mutatókat egy településsoros adatbázisba rendeztünk. Az egyes mutatók esetében a települések akkor kaphattak pontot, ha az érték az országos átlagot meghaladta, illetve az intézményi ellátottság vizsgálatánál az e-magyarország pont, vagy teleház egyszerű fizikai megléte is egy-egy pontot jelentett. Elméletileg ebben a rendszerben minden település 20-20 pontot

[1] A lakosság átlagos iskolai végzettsége, öregedési index, tercier foglalkoztatottak aránya, 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma, 1000 lakosra jutó társas vállalkozások száma, 10000 lakosra jutó non-profit szervezetek száma, az önkormányzatok számára átengedett SZJA Ft-ban a lakónépességre vetítve, az egy főre jutó jövedelem Ft-ban, települési intézményellátottság, közkönyvtár léte, teleház léte, E-Magyarország pont léte, közoktatási intézményekre jutó számítógépek száma, internet kapcsolattal rendelkező feladatellátási helyek száma, távbeszélő fővonalak száma 1000 lakosra, az ISDN vonalak aránya az összes fővonalból, kábeltévés lakások aránya a településen, 10000 főre jutó domain bejegyzések száma, IKT vállalkozások aránya a társas vállalkozásokon belül, az iwiw felhasználók aránya a lakónépességhez viszonyítva.

érhetett el. A települések pontszámainak meghatározása után az egyes osztályokat Jenks-féle optimalizációval (*Jenks* 1967), vagy a statisztika tudományában elterjedt nevén k-átlag számítással határoztuk meg.

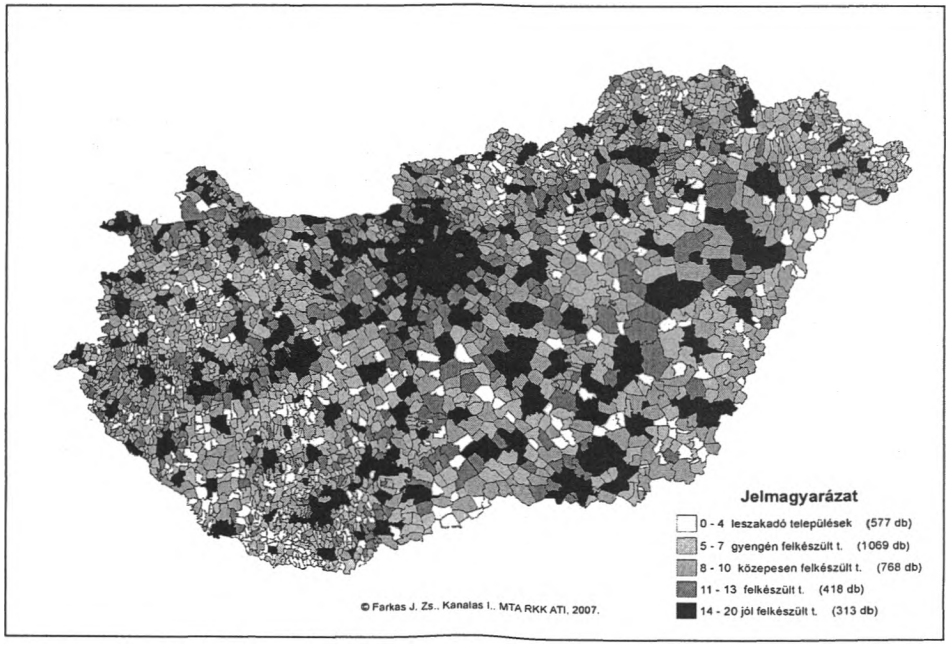
A vizsgálat második részében térinformatikai rendszer segítségével, térbeli autokorrelációs számításokat végeztünk a szomszédsági kapcsolatok erősségének meghatározására. A vizsgálat segítségével választ kaphattunk arra a kérdésre, hogy az egymás környezetében elhelyezkedő különböző információs felkészültségű települések hogyan hatnak egymásra, továbbá a nagy központoknak van-e innovációt kisugárzó hatásuk, illetve vannak-e összefüggő nagy fejlődési lehetőséget mutató vagy egymást visszahúzó térségeink.

A vizsgálat eredményei

A 20 mutató alapján elvégzett pontértékeléses módszer segítségével a vizsgálat során öt fejlettségi osztályt sikerült meghatározni, a jól felkészült településektől, a leszakadó települések csoportjáig (*1. ábra*).

1. ábra

Az információs felkészültség területi különbségei

Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy településállományunk mindössze 10%-a – mely a hazai lakosság mintegy 62,5%-át foglalja magában – tartozik a jól felkészült települések csoportjába. Ezek a települések jellemzően városi jogállással rendelkeznek, s a térben szórtan helyezkednek el. Nagyobb koncentrációjukat leginkább a nagy térszerkezeti vonalaink (M1, M3, M5, M6, M7) mentén figyelhetjük meg. Ez alól kivételt csak az Alföld urbánus, Nyíregyházától Szegedig húzódó ÉK–DNY irányultságú sávja képez. Ezen a területen a kedvezőbb adatok hátterében a nagyobb települési méretekből is adódó jobb intézményi és funkcionális ellátottságot, a magasabb iskolázottságot, továbbá – az aprófalvas térségekhez mérten – kedvezőbb jövedelmi viszonyokat azonosíthatjuk. A közép-alföldi települések viszonylag kedvezőbb felkészültségi adatai rávilágítottak arra, hogy elsősorban nem a földrajzi elhelyezkedés, sokkal inkább egy-egy nagyváros közelsége, vagy a település mérete és funkciógazdagsága határozza meg az információs ellátottságot és aktivitást.

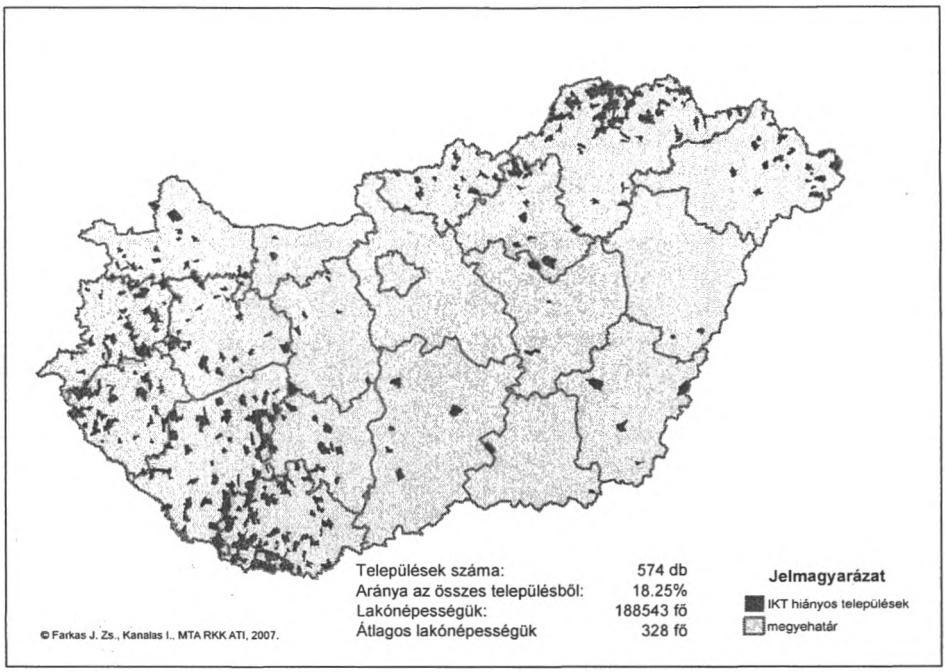
Az információs társadalom magyarországi kiépülését és erősödését hátrányosan befolyásolja, hogy több mint 1600 településen (a településállomány 52%-a) mintegy 1 350 000 fő él információs szempontból gyengén felkészült vagy leszakadó településen. Különösen kedvezőtlen annak az 574 településnek a helyzete, melyek egyik mutató tekintetében sem érték el az országos átlagot, illetve nem rendelkeztek megfelelő közösségi internetes pontokkal (teleház, e-magyarország pont), internetre kapcsolt iskolákkal, valamint iwiw[2] felhasználókkal sem (*2. ábra*).

A térkép alapján látható, hogy az információs fejlődésben elmaradott települések (szinte kizárólag csak falvak) nagyobbrészt a fejlett Nyugat-Dunántúl és a fejletlen Dél-Dunántúl, valamint Észak-Magyarország jellemzően aprófalvas térségeiben koncentrálódnak. Az érintett települések szinte megegyeznek a társadalmi és gazdasági fejlődésben is elmaradott, mezőgazdasági tevékenységgel jellemezhető, funkcióhiányos községek csoportjával. Ezeken a településeken az információs technikák terjesztése számos nehézségbe ütközik. A fejlődést akadályozó okok közül kiemelhetjük a lakosság iskolázottságának hiányát, technikai újdonságokkal szembeni kisebb fogékonyságát, illetve idegenkedését. A másik hátráltató tényező a települések mezőgazdasági jellege, ahol kevésbé veszik igénybe az infokommunikációs szolgáltatásokat, mint más ipari vagy szolgáltatási központokban. Problémát jelent a funkciók, illetve a vállalkozások hiánya is, melyek speciális tevékenységeikkel ösztönözhetnék az információs szolgáltatások megjelenését. Hasonlóképpen gondot jelent a méretgazdaságosság, hiszen a népesség alacsony száma, illetve az ezeken a kistelepüléseken

[2] Az iWiW magyar ismeretségi hálózat, közösségtérképező honlap, mely 2002. április 14-én kezdte meg működését, s jelenleg tagjainak száma meghaladja a *másfélmillió főt*.

2. ábra

Az információs fejlődés által nem érintett, leszakadó települések

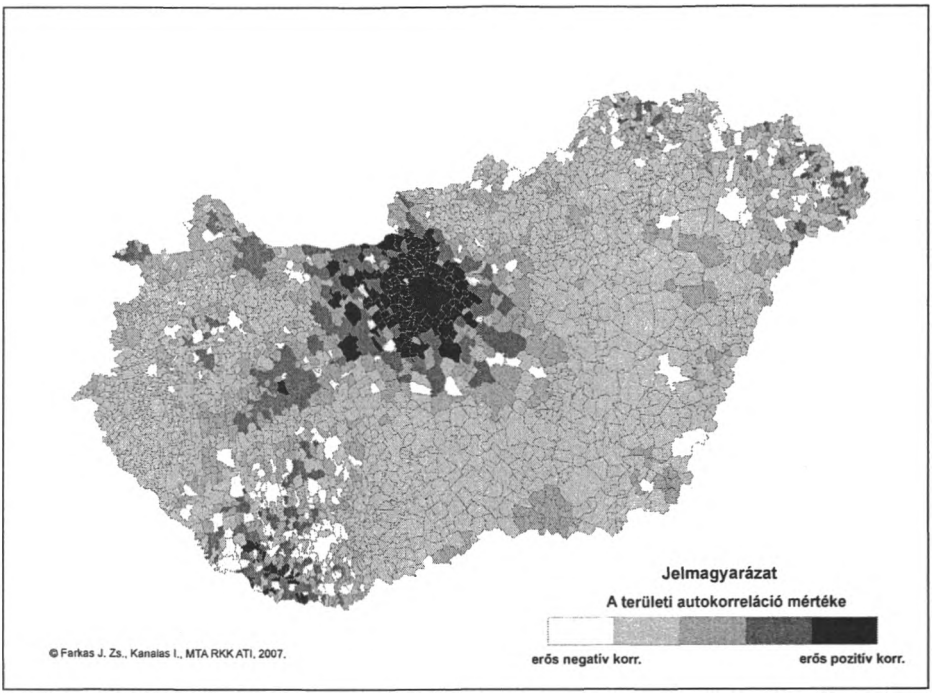
található vállalkozások nagysága, sem az informatikai szolgáltatónak, sem pedig a felhasználónak nem tud elegendő hasznot hajtani tevékenysége fejlesztéséhez. Megállapítható tehát, hogy a kistelepülések információs leszakadásának legfőbb oka és következménye a belső társadalmi és gazdasági aktivitásuk hiánya, illetve a nagyfokú információs deficit.

Vizsgálatunk során a különböző fejlettségű területek térbeli eloszlásának feltérképezésén kívül célunk volt az egyes települések szomszédsági kapcsolataiból adódó fejlődési lehetőségek feltárása is (*3. ábra*).

Autokorrelációs vizsgálatokat végeztünk annak érdekében, hogy feltárjuk az információs fejlettség szempontjából nagyobb összefüggő kiterjedést mutató kedvező, illetve kedvezőtlen adottságokkal rendelkező térségeket. Elemeztük a nagyobb települések, térségi központok innovációt kisugárzó hatását. A kapott eredmények alapján megállapíthattuk, hogy kevés olyan települési központ van Magyarországon, melynek komoly innovációs hatása lenne környezetére. Egyértelmű innováció kisugárzó szereppel csak Budapest rendelkezik, melynek hatása az ország nyugati és déli térségei felé intenzívebb, ahol az erős korrelációs kapcsolatok akár 80 km-es távolságban is hatnak.

3. ábra

Az információs felkészültség területi autokorrelációja

Hatásaiban gyengébb, de hasonló folyamatok játszódnak le Győr és a Balaton térségében is, ahol az információs fejlődést eltérő tényezők hajtják. Míg Győr környezetében az ipar, az oktatás és a kereskedelem, addig a Balaton környékén az idegenforgalom a szolgáltatások és az ingatlanforgalmazás játszik meghatározó szerepet.

A fejlődés feltételei az ország vidéki területein, különösen pedig Baranya, Borsod és Szabolcs-Szatmár-Bereg aprófalvas térségeiben lényegesen rosszabbak. Az említett térségek városi központjai vagy beleolvadnak környezetükbe, vagy élesen elütnek tőlük. Az innovációt kisugárzó hatásuk egyrészről kicsi, másrészt a környezetükben elhelyezkedő településeknek nincsenek meg az innováció fogadásához szükséges adaptációs feltételei. Ezek alatt az aktív, adaptív társadalom, kielégítő infrastrukturális háttér, megfelelő funkcionális ellátottság, szükséges szolgáltatási és vállalkozássűrűség, elégtelen K+F tevékenység értendő. Az adaptációs feltételek hiánya miatt olyan fontos városok, mint Pécs, Nyíregyháza vagy akár Sárospatak csak korlátozottan, a szűk városi körzeten belül tud fejlődni. Holott a városoknak az lenne a kívánatos, ha ezeket a szolgál-

tatásaikat minél szélesebb környezetben, a városokat körülvevő településeken is el tudnák adni. Több térségben figyelhetünk meg jellegzetes negatív spirált, ahol a leszakadó falusi települések egymás fejlődési potenciálját is rontják, sőt, a városok fejlődését sem teszik lehetővé.

Összefoglalás

A fejlettségi vizsgálat keretében elvégzett korrelációs számítások alátámasztották, hogy a magas iskolázottság, a kreatív és innovatív népesség, a magas jövedelem, a gazdag intézményi és szolgáltatási háttér, az információigényes gazdasági tevékenységek (banki-pénzügyi, ingatlanforgalmazási, idegenforgalmi, média, logisztikai, felsőoktatási, kutatás-fejlesztési, stb.) jelenléte és a kedvező kulturális környezet együttesen képezik azokat a feltételeket, amelyek megléte esetén az információs ágazat gyorsan otthonra talál. Miután ezek a tényezők – az ország fejlődési sajátosságaiból adódóan – a térben koncentráltan vannak jelen, ezért a hagyományos egyenlőtlenségi dimenziók (pl. demográfiai, gazdasági, infrastrukturális) mellett az elmúlt években új, információs típusú (ellátottság és aktivitás alapján mérhető) területi megosztottság kialakulását is nyomon követhetjük.

A digitális egyenlőtlenségek kialakulásában és erősödésében napjainkban már elsősorban nem műszaki infrastrukturális okokat kell keresnünk, sokkal inkább a komplex társadalomfejlesztő programok elmaradását, a következetes hazai területfejlesztés elégtelenségét, a vidéki térségekre kontroll nélkül rászabadított egyenlőtlen versenyt, melynek következtében a jellemzően aprófalvas vidéki térségeink nem csak leszakadtak, de jelentős érték, funkció- és kompetencia veszteségen is keresztülmennek. A jelzett eredmények alapján megállapíthattuk, hogy az új informatikai technológia nem indított el új területi folyamatokat, sokkal inkább már létező, ismert tendenciákat erősített fel, ami a vidéki térségek adaptációs feltételeinek hiányában a vidék további pozícióromlását eredményezte. A kedvezőtlen területi folyamatok ismételten fel kell hívják a figyelmet az új kihívásokat is számba vevő és azt kezelni képes terület- és vidékfejlesztés szerepének szükségességére és fontosságára.

Hivatkozások

Braudel, F. 1972: A hosszú időtartam. Századok. 988–1012.

Ellul, J. 1954: Le Technique ou l'enjeu du siecle. Paris, Armand Colin.

Erdősi F. 1991: Kommunikáció és térszerkezet. Területi és települési kutatások 7. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Erdősi F. 1992: Telematika. Budapest, Távközlési Könyvkiadó.

Erdősi F. 1998: Telematika és területfejlesztés. Magyar Tudomány, XLIII. köt. 2. sz. 212–220.

Goddard, J. B. – Gillespie, A. 1986: Advanced telecommunications and regional economic development. Geographical Journal, Vol. 152/3. 383–397.

Innis, H. 1950: Empire and Communications. Toronto, Toronto University Press.

Jakobi Á. 2003: Az információs társadalom és gazdaság térszerkezetének vizsgálata. Kutatási Zárótanulmány. Budapest, ELTE. 46.

Jenks, G. F. 1967: "The Data Model Concept in Statistical Mapping", International Yearbook of Cartography 7. 186–190.

Kanalas I. 2000: Az információs-kommunikációs technikák terjedésének regionális különbségei Magyarországon. Tér és Társadalom. 2–3. sz. 159–173.

Kanalas, I. – Szarvák, T. – Barsi, B. 2005: New Economy in Space International Trends and Hungarian Characteristics. In Gy. Barta, É. G. Fekete, I. Kukorelli Szörényiné, J. Timár (eds.): Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Pécs, Centre for Regional Studies, 236–258.

Knaap, G. A. van der – Louter, P. J. 1989: Innovative enterprises and growth in medium-sized cities, 1950–1985. In Smidt, M. de en E. Wever (red.) Regionale and local economic policies and technology. Nederlandse Geografische Studies 99, Amsterdam/ Utrecht, 33–54.

McLuhan, M. (1962) 2001. A Gutenberg-galaxis: a tipográfiai ember létrejötte. Budapest, Trezor.

McLuhan, M. 1964: Understanding Media. London, Ark Paperbacks.

Mumford, L. 1934: Technics and Civilisation. New York, Harcourt Brace and Co.

Nagy G. 1996: Észak-Dunántúl és az információs társadalom víziója. In Beszteri B. – Hervainé Szabó Gy. (szerk.): Térségfejlesztés és organikus társadalom. Veszprém, VAB. 67–80.

Nagy G. 2000: Az információs ágazatok területisége – oldja-e a kínálati piac az öröklött területi egyenlőtlenségeket? In Horváth Gy., Rechnitzer J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 314–335.

Nagy G – Kanalas I. (szerk.) 2003: Régiók az információs társadalomban. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet. 167.

Rechnitzer J. 1990: A számítástechnika területi terjedése Magyarországon. Ts-2/2 Program Iroda, Budapest–Győr.

Szalavetz A. 2002: Az informatikai szektor és a felzárkózó gazdaságok. Közgazdasági Szemle 9. sz. 795–804.

Tiner T. 1992: A telefax- és a műholdvevő TV-hálózatok diffúziója és területi megoszlása Magyarországon. Kézirat, Budapest.

Wiener, N. 1948: Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, Hermann.

KISVASÚT A NAGY-BEREKBEN
A BALATONFENYVESI GAZDASÁGI VASÚT KOMPLEX TURISZTIKAI CÉLÚ HASZNOSÍTÁSA[1]

Lieszkovszky József Pál

Kisvasutak Magyarországon

A keskeny-nyomközű vasutak a XIX. század végén terjedtek el Magyarországon, mivel kiépítésük sokkal olcsóbb volt a normál nyomközű vasutakénál. Kezdetben az ipari üzemek belső szállításainak lebonyolítása volt a feladatuk, majd az 1920-as éveket követően egyre jobban elterjedtek a keskeny-nyomközű HÉV-ek (Helyi Érdekű Vasút) is, amelyeknek a teherszállítás mellett már a személyfuvarozás is a feladatukká vált. A második világháború után számos új kisvasút is épült, valamint több hálózat újabb vonalszakaszokkal bővült. Ennek eredményeként az 1960-as években több mint 3000 km hosszúságú pályán üzemelt kisvasút hazánkban, azaz az ország vasúthálózatának közel egynegyede keskeny-nyomközű volt (!) (*Fodor* 2005).

Az 1967-es Közlekedéspolitikai Koncepció nemcsak a normál nyomtávú vasútvonalak megszüntetését irányozta elő, hanem tetemes hosszúságú, keskeny-nyomközű kisvasút is megszűnt a 70-es években. Sőt, egyes hálózatok teljes egészében ekkor kerültek felszámolásra (mezőkovácsházi és orosházi gazdasági vasutak). Napjainkra a hálózat 486 km-re zsugorodott (*Erdősi* 1985, *Fodor* 2005).

A kisvasutak funkciója az 1990-es évek elejétől kezdve megváltozott. Amíg azelőtt leginkább hivatásforgalmi célból közlekedtették a vonatokat (kisebb részben erdőgazdasági célokból), s csak egyes vonalakon szállítottak alkalmanként turistákat; addig a rendszerváltozást követően döntően a turizmusra kezdték alapozni a jövőjüket a kisvasutakat fenntartó szervezetek (főleg az erdőgazdaságok kezelésében üzemelők).

---

[1] A publikáció a Balaton Fejlesztési Tanács megrendelésére készített, a Balaton Nagytérség Közlekedésfejlesztési stratégiája című dokumentum, Balatonfenyvesi Gazdasági Vasút helyzete alfejezet rövidített változata.

A vonalon végzett turisztikai beruházások különfélék lehetnek. Érthetjük ez alatt a gőzmozdonnyal végzett nosztalgiameneteket, a kisvasút környezetében létrehozott fejlesztéseket (pl.: kisvasúti múzeum), de magát az 1995 óta megrendezett „Kisvasutak napja" programsorozatot is, amelyhez mind a 22 hazánkban üzemelő kisvasút csatlakozott.

A Balatonfenyvesi Gazdasági Vasút helyzete

A vasút története

A Kis-Balaton egyik közlekedési látványossága volt a Balatonfenyvesi Gazdasági Vasút (GV), amely egykoron behálózta az egész Nagy-bereket; s a személyszállítási funkción kívül eredetileg – mint a neve is jelzi – gazdasági feladatokat látott el.

Mivel a Nagyberek süppedős-tőzeges talaján szilárd burkolatú utat akkoriban még nem tudtak építeni, a mezőgazdasági termények elszállítására a Balaton-nagybereki Állami Gazdaság újra kisvasút építése mellett döntött, s az első szakasz már 1950-ben elkészült Balatonfenyves MÁV állomás és Hunyadi akol között. (A vasútépítési munkálatokat köztörvényes rabokkal végeztették.) A tervek szerint egy 72 km hossz hálózatnak kellett volna kiépülnie, melyet a későbbiekben össze akartak kötni a kaposvári cukorgyár hálózatával. Azonban ehelyett csak egy 46 km hosszú hálózat jött létre, mivel a munkálatokat 1957-ben abbahagyták (*Thorday* 1997).

Az Állami Gazdaság növekedésével a személyszállítási tevékenység is megindult 1956-ban, először Balatonfenyves és Táska között, majd később Somogyszentpál irányába. Ebben az évben azonban egy másik fontos esemény is történt a Nagy-Berekben; olajfúrás közben ásványi anyagokban gazdag meleg vizet találtak Csisztapuszta területén. A forrás egyre kedveltebb lett a turisták körében, s később egy fürdőt is létesítettek (*Thorday* 1997).

A személyszállítás elkezdésével párhuzamosan a teherszállítás is fellendült, a nagyvasúton igen nagy mennyiségben érkezett mészisza, amelyet az átrakás után a gazdasági vasút a felhasználási helyére szállított, vissza irányba pedig kukoricát illetve cukorrépát fuvarozott. (A teherszállítás 1991-ben szűnt meg).

A kisvasúti hálózat gerincét a Balatonfenyvesi GV állomás valamint az Imremajor (Központi Főmajor) közötti 5 km-es szakasz alkotja. Innen ágazik el nyugati irányba a 11 km hosszú somogyszentpáli szárnyvonal, valamint a fővonal folytatása Táskai elágazás–Csiszta gyógyfürdő irányába. A táskai elágazástól keletre folytatódik a fővonal Csiszta gyógyfürdő irányába, valamint délre Táska felé. A vonal eredetileg csak Csisztáig tartott, 1987-ben hosszabbították meg egészen a gyógyfürdőig. Menetrendszerinti személyforgalom csak ezeken a vonalakon zajlott. Teherforgalom számára tartották fenn a feketbézsenyi valamint a kundpusztai szárnyvonalakat, amelyeket azóta már felszedtek (*Fodor* 2005).

A Balatonfenyvesi Gazdasági Vasutat is elérte az 1968-as Közlekedéspolitikai koncepció szele, a tervezet 1973-ra irányozta elő a vasút megszüntetését. A hálózatot ugyan nem számolták fel, de a MÁV folyamatosan csökkentette a fenntartására szánt összegeket, annak ellenére, hogy a forgalom folyamatosan nőtt. A pályán kisebb-nagyobb felújítások zajlottak, ennek ellenére az elmaradó komolyabb karbantartások miatt 1997 szeptemberében a teljes forgalmat leállították. Helyi tiltakozásoknak köszönhetően 1997–98-ban nagyobb felújításokra került sor a táskai és a somogyszentpáli vonalon (*Fodor* 2005).

A kisvasút életében 2002. szeptember 1-je egy szomorú dátum; ettől a naptól kezdve ugyanis szünetel a forgalom a csisztai fővonalon és a táskai mellékvonalon. A táskai vonal megszüntetésre került, s a pályát eredetileg csak Balatonfenyves–Imremajor–Pálmajor között újították volna fel, azonban a Pálmajor–Somogyszentpál közötti vonalszakasz is átkerült a felújítandó kategóriába. Közel egy éves felújítási munkálatokat követően, – amelyet közvetlenül a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium finanszírozott – megindult a közlekedés a somogyszentpáli szakaszon, de a csisztai és táskai vonalakon azóta sem közlekedtek szerelvények (Via Kárpátia Kft. 2005).

A jelenleg működő, Balatonfenyves–Somogyszentpál közötti 14 km hosszú vonalon szinte egyáltalán nincs turistaforgalom. A naponta közlekedő 5 vonatpárt főként az imremajori és a pálmajori dolgozók és iskolások használják. Somogyszentpálról Balatonfenyvesre az utazóközönség száma igen csekély.

A Nagy-berek és ezen belül a Balatonfenyvesi Gazdasági Vasút komplex turisztikai fejlesztésének hatásvizsgálata

A Nagy-bereki térség és a Balatonfenyvesi GV fejlesztése során 3 kiemelt fontosságú projektelemet tártunk fel. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy ezen idegenforgalmi fejlesztéseket egy közös turisztikai csomagban kell a vásárlónak, a turistának adni, azért, hogy lehetősége legyen a kombinációk kihasználására (pl. kisvasutazás + tanösvény meglátogatása + fürdés Csisztafürdőn).

- A Nagy-berek természeti adottságainak feltárása kifejezetten turisztikai szempontok alapján, aminek a kisvasút egy fontos, de nem kizárólagos eleme.
- Az immáron gyógyfürdői minőségű Csisztafürdő EU-s normák szerinti fejlesztése és ehhez kapcsolódóan a kisvasút jelen kornak megfelelő minőségi szintre való kiépítése és továbbvitele Buzsákig.
- A táskai szárnyvonal fejlesztése és a Pince partyk újjáélesztése

A *Nagy-berek* hazánk egyik legvadregényesebb lápos területe. A múlt század közepéig a Balaton öbleként állandó vízborítás alatt volt, majd a Sió csatorna kiépítésével a tó vízszintje csökkent, s a Nagyberek magasabb részei szárazra kerültek és ezeken a területeken fás, ligetes, bozótos részek alakultak ki, egyéb

területein pedig sás- és nádtakaróval borított ősláp jött létre, amelynek igen gazdag a madárvilága.

Ezen természeti értékek bemutatására az egyik legjobb kifejező eszköz a tanösvény, amely nemcsak az iskolás gyermekek, hanem a felnőttek számára is csodálatos élményt jelenthet. Az Imremajor kezdőponttal tervezett tanösvény egyrészt a major körül lévő területekre vezetne, valamint a Nagy-bereket behálózó csatornák mentén futna, s érintené a Fehérvízi-lápot is.

A tanösvényhez további turisztikai infrastrukturális elemek csatlakoznak. Az Imremajor központjában található kúria teljes felújítását követően egy kisebb vendéglőnek, valamint egy panziónak adna otthont. A kerékpáros túrázókra is számítanak; ugyan nem kiépített kerékpárúton, de a Balatonfenyves–Imremajor közötti táv megtétele után lehetőségük lesz frissítőhöz jutni az újjáéledő kocsmában. Szervezett program keretében a vonat utasait itt vendégül is tudnák látni egy rövid időre, s ezt követően folytatnák útjukat tovább a tanösvényen, esetleg kerékpárral vissza Balatonfenyvesre, amely település a kisvasút ún. „turistaelszállásoló háttérterületeként" szerepel a programban.

A kisvasút fenntartásához és életben maradásához egyik igen fontos feltétel a *Csiszta-pusztai fürdő* rekonstrukciója. Magát a fürdőt éltető vízre olajkutatás közben bukkantak. A víz hőmérséklete 42 Celsius-fok, mely ásványi anyagokban gazdag és nagymennyiségű szénsavat tartalmaz, ezáltal mozgásszervi és reumatikus betegségek kezelésére alkalmas.

A fürdő jelenleg csak meghatározott időszakban (március közepe és október vége) között üzemel, s ehhez igazodik a környezetében található vendéglátóipari egységek nyitvatartási ideje is. A fürdőhöz a kisvasúton kívül egy portalanított út vezet az 5 km-re távolabb lévő Buzsákról, ahová közigazgatásilag tartozik. Azonban a Balaton partjával egészen az M7-es autópálya új nyomvonalának létrejöttéig nem volt kapcsolata; annak az építése során egy munkagépek által használt jó minőségű földutat hoztak létre a 7-es út és a fürdő között, amely a későbbiekben portalanított úttá fejleszthető (Via Kárpátia Kft. 2005).

A fejlesztésekben mindenféleképpen helyet kap a kisvasúti forgalom visszaállítása is. Az utolsó években évente átlagosan 12 ezer fő vonatozott a fürdőhöz, ez vonatonként akár 80–100 utat is jelentett. Nyári idényben külön rendeletre emelt díjszabású gőzvontatású nosztalgiavonat közlekedett a fürdőig, amit előszeretettel vettek igénybe külföldi csoportok is. A gőzvontatású nosztalgiavonatozás még a 2002-es üzemszünet előtt megszűnt, mivel a kisvasúti pálya rossz állapotára hivatkozva az egyetlen gőzmozdonyát 2000-ben a MÁV Széchenyi-hegyi Gyermekvasútjára szállították. Csisztafürdő egyedüli közforgalmú közlekedési kapcsolata a kisvasút volt, így annak megszűnte óta a nyaralótulajdonosok csak személygépkocsival tudják megközelíteni a telepet (*Fodor* 2006).

Ahhoz, hogy a vonalon a személyszállítás újra meginduljon, a felépítmény cseréje elengedhetetlen, hiszen sok helyen teljes mértékben hiányzik. Könnyen

megjegyezhető indulási időkkel rendelkező ütemes menetrendet kell tervezni, persze, igazodva az igényekhez és az anyagi lehetőségekhez. Ehhez kapcsolódóan a balatonfenyvesi nagyvasúti állomásról – ahogy ez korábban is szokás volt – biztosítani kell az átszállást a kisvasútra, illetve vissza.

Csisztafürdő rendezési tervei között szerepel a fürdő környezetét alkotó üdülőházas térség rendezése is. A kisvasút végállomása (amely a fürdőtelep déli részén található) és a központban helyet foglaló fürdő között található az ún. „bódéváros", amely kis, összetákolt alacsony komfortfokozatú üdülőházak sora. A telep nem nyújt túl esztétikus látványt, azonban a terület 25 éves bérleti joga lejárt, Buzsák község nem újítja meg, ezért az ott található épületeket le kell bontani. A fürdőtől északra viszont jó néhány megfelelő színvonalú magánszálláshely létesült.

Csiszta gyógyfürdő fejlesztésére fél évvel ezelőtt pályázatot írtak ki, ennek eredményéről 2007 március végén döntött a buzsáki képviselő-testület. A pályázati úton kiválasztott beruházó és Buzsák település legfőbb célja az, hogy a jelenleg 2 medencés fürdőt kibővítsék, és fedett részt is létrehozzanak, annak érdekében, hogy a nyári idény mellett télen is tudjon üzemelni a fürdő. A fejlesztést az is elősegíti, hogy a termálvizét 2006-ban a Gyógyfürdő Igazgatóság gyógyvízzé nyilvánította, ezáltal sokkal nagyobb lehetőség kínálkozik új reumatikus kezelések bevezetésére és a jelenlegi paletta kiterjesztésére. (A fürdő átlagos látogatottsága egy nap jelenleg is megközelíti a 400 főt.)

Buzsákra mintegy 4 km hosszúságú új pályát szükséges építeni. A végállomás a falu északi részén lenne, ahonnan lovaskocsival, nyitott autóbusszal vagy gyalog meg lehet közelíteni a falu nevezetességeit. (Faluház, Tájház, Jánoshegyi pincesor). A faluban minden évben megrendezésre kerül a pünkösdi folklórtalálkozó, a buzsáki búcsú valamint a szüret alkalmával szüreti felvonulás és bál. Ezek közül a legismertebb a buzsáki búcsút, amelyen évente akár 15–20 ezer fő is részt vesz.

A balatonfenyvesi kisvasút *táskai szárnyvonalán* – a csisztaihoz hasonlóan – 2002 szeptemberében szűnt meg a forgalom. A hivatásforgalom már akkor is minimális volt Táska és Balatonfenyves között. A szárnyvonalra betérő utasok javarészt kényszerből tettek látogatást a táskai szárnyvonalon, mivel a fenyvesi végállomásról délben induló Csisztafürdőhöz tartó személyvonat betért Táskára is, majd onnan folytatta útját a Fürdőhöz.

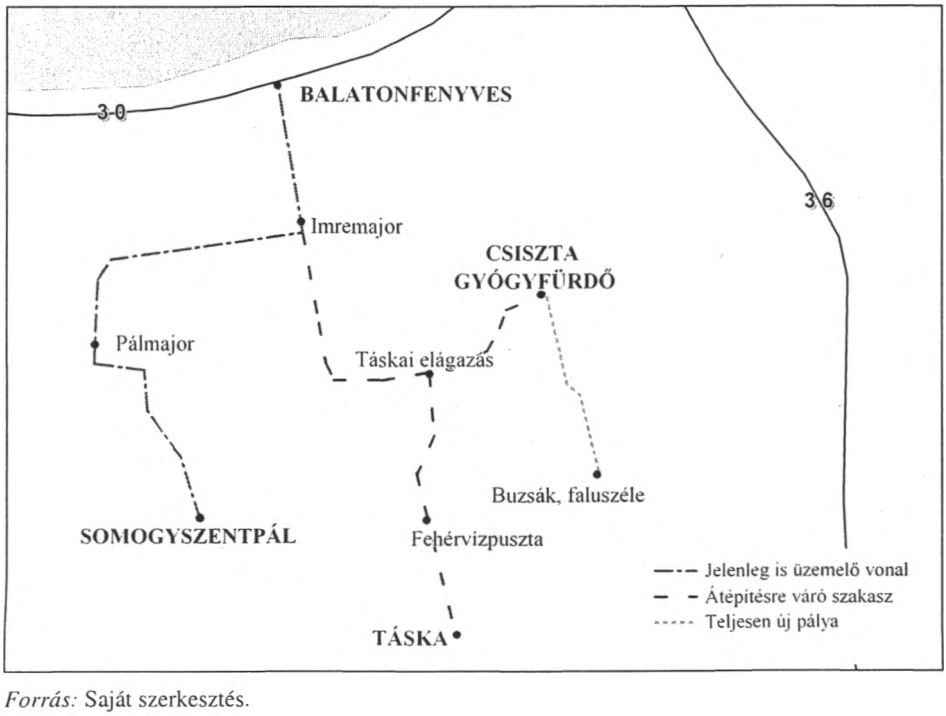
Másrészt a Pince-partykra utazó vendégsereg használta a szárnyvonalat, akik Táskán be is fejezték útjukat. A Táskán megrendezésre kerülő híres Pinceparty, a Hubertus-esték mellett az egyik legismertebb esemény volt a Nagyberekben. A Pince-partykhoz szorosan hozzákapcsolódott maga a kisvasút is. A Balatonfenyvesről 16 órakor, csak Táskáig közlekedő szerelvényhez újabb kocsikat kapcsoltak hozzá, ezzel utaztak a partyra igyekvők, majd a táskai megállótól lovaskocsival vitték tovább őket egy táskai pincéhez, ahol elkezdődött a

mulatság. A dínom-dánom nem hajnalig tartott, hanem legkésőbb fél 8-ig, mivel 8 órára a táskai megállóhoz kellett érni, hogy a Csisztafürdő felől betérő vonattal vissza tudjanak menni Balatonfenyvesre. Érdekes, hogy a party menetét a kisvasút menetrendje határozta meg. Természetesen magát a kisvasutazást is a mulatság szerves részeként tekinthettük, hiszen a 45 perces vonatút pont elég volt ahhoz, hogy kellő mértékben a bulira tudjanak hangolódni az utasok, a negyed órás lovaskocsis út pedig már csak hab volt a tortán. Az összetett programsorozat következtében a pincesoron eltöltött 2,5 óra nem bizonyult kevésnek, sőt, bőven elegendő volt, így vált teljessé a program. A résztvevők között magyarok és külföldiek is voltak vegyesen, sőt, a kiváló hírverés hatására Délkelet-Ázsiából is jöttek csoportok és sokat költöttek.

A party sorozat 10 éven keresztül minden évben megrendezésre került, egészen 2002 szeptemberéig, amikor is a kisvasúton elrendelt üzemszünet halálra ítélte azt. 2003-ban a szervező buszos eljutással is próbálkozott, de az már jóval kevesebb turistát vonzott.

1. térkép

A Balatonfenyvesi Gazdasági Vasút tervezett fejlesztése

Forrás: Saját szerkesztés.

A táskai Pince-partyk újbóli megrendezéséhez mindenféleképp fel kell újítani a leromlott vasútvonalat, amelynek pályája most több helyen is hiányzik. A korábbi Pince-partyk kisebb lakossági ellenállásba ütköztek, ezért az önkormányzat és a lakosság megfelelő tájékoztatása elengedhetetlen a program újraindításához. A táskai szárnyvonalon található a Fehérvízi-láp is, amelynek egy külön megállóhelye is volt (Fehérvízpuszta), ennek visszaállítása során a madarászoknak újra lehetőségük lesz a madárélőhelyek közeléig vonatozni.

Összegzés

A projekt megvalósítása során egyaránt figyelembe kell vennünk a természeti és a társadalmi igényeket. A felvázolt fejlesztések megvalósulásával a kisvasút – amely a térség unikális attrakciója – a gazdasági fejlődés egyik fontos mozgatórugójává, a nagy-bereki komplex turisztikai csomag egyik kardinális elemévé válhat.

Hivatkozások

Bene József szóbeli közlései (ügyvezető igazgató, Fenyves Tours Kft.).

Erdősi F. 1985: A magyarországi normál nyomtávú vasúthálózat megritkításának következményei. Területi Statisztika 35/6. 650–660.

Fodor I. 2005: A keskenynyomközű vasutak közlekedésföldrajzi jelentősége Magyarországon (kézirat).

Thorday Z. 1997: Hegyen-völgyön kisvasúton. Tatabánya, Magyarhon.

Via Kárpátia Kft. 2005: A Balatonfenyves–Csiszta gyógyfürdő–Táska – Somogyszentpál, továbbá a Mesztegnyő környéki keskeny-nyomközű vasutak összekötésének, illetve korszerűsítésének megvalósíthatósága és hatásvizsgálata, Budapest.

FALVAK KULTURÁLIS GAZDASÁGA

Erdős Katalin

Magyarországon a falvak társadalmi-gazdasági helyzete az EU-csatlakozást követően sem javult számottevően. A községek többségében továbbra is jelentős arányú a munkanélküliség, sok helyütt a képzett rétegek elvándorlása, a falvak demográfiai és ezzel összefüggésben környezeti-infrastrukturális állapotának leromlása, az egyre erősödő elszegényedés figyelhető meg. Ezeken a problémákon az új pályázati lehetőségek sem voltak képesek változtatni, tekintve, hogy a falvak egy részének sok esetben még a hazai pályázatok önerejének előteremtése is gondot okoz, az EU-s pályázatokon pedig többségük még konzorciumban sem tud pályázni.

A kulturális gazdaság, amely egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül napjainkban, nem jelent megoldást ezen problémára, mindazonáltal hozzájárulhat a falvak fennmaradásához. Mind több írás és kutatás foglalkozik a kulturális ipar városfejlesztésre, városregenerációra gyakorolt hatásával, lehetséges kedvező gazdasági kisugárzásával. A kutatások többsége azonban a városokra koncentrálódik. Ennek oka lehet többek között, hogy a gazdaság többi ágazatához hasonlóan a kultúra is bizonyos kritikus tömeg felett fejtheti ki leginkább kedvező hatásait.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a falvakban, községekben nincs lehetőség a kulturális ipar körébe tartozó ágazatok fejlesztésére, az ebből származó előnyök realizálására. A falusi kultúra létjogosultságát támasztja alá az Európa Kulturális Faluja kezdeményezés is, amelynek értelmében – az Európa Kulturális Fővárosához hasonlóan – a címet viselő településnek lehetősége nyílik kulturális értékei, nevezetességei bemutatására. A mozgalom 1999-ben jött létre, 12 taggal. 2007-ben egy baranyai település, Palkonya lett Európa Kulturális Faluja (*1. ábra*).

Az alábbiakban először a kulturális ipar általános megközelítését mutatom be, majd a kérdést a falvak oldaláról vizsgálom, végül pedig egy konkrét példát ismertetek a kultúra településfejlesztő szerepével kapcsolatban.

1. ábra

Az Európa Kulturális Faluja mozgalom tagjai

Forrás: http://www.cultural-village.com/HON/algemeen%20HON.htm

A kulturális ipar

A téma előtérbe kerülésének nagy lendületet adott az Európa Kulturális Fővárosa[1] projekt. A kulturális ipar vagy kulturális gazdaság viszonylag új kutatási terület, az ide tartozó tevékenységi területek is meglehetősen népes kört ölelnek fel, számos kategorizálás létezik. A kérdést érdemes először a kreatív iparok oldaláról közelíteni. Az angol Department for Culture, Media and Sport[2] (DCMS) definíciója értelmében a kreatív iparok olyan iparágakat ölelnek fel, „amelyek sajátossága az egyéni kreativitásban, képességekben és tehetségben rejlik, és amelyek a szellemi képességek fejlesztése és kiaknázása által jólét- és

[1] 2010-ben Pécs lesz Európa egyik Kulturális Fővárosa.
[2] Kulturális, Média és Sportminisztérium.

munkahelyteremtésre képesek" (*Sadiq et al.* 2003, Annex 2). Ilyenek a következők: „reklám, építészet, művészeti és antik áruk piaca, kézművesség, tervezés, divattervezés, videó, film, zene és fényképészet, zene és vizuális, valamint előadóművészetek, könyvkiadás, interaktív szórakoztató szoftverek (például számítógépes játékok), szoftver, elektronikus kiadás, rádió és tévé" (*Sadiq et al.* 2003, Annex 2). Kezdetben a kulturális ipart is ezen iparágakkal azonosították, az 1998-tól érvényes DCMS besorolás alapján az alábbi tevékenységek tartoznak a kulturális iparba:

- művészetek;
- kreatív iparok;
- turizmus;
- könyvtárak, múzeumok, galériák;
- sport (*Collett* 2004).

A nemzetközi mellett a hazai irodalomban is találunk hasonló besorolásokat. Hrubi László szerint „A kulturális ipar Pécs esetében is négy nagy pillérre épülhet: a (művészeti és tudományos) kreatív iparra, a (természeti vagy művi kultúrához kapcsolódó, azon alapuló) turizmusra, a sportra és a szabadidőiparra" (*Pálné Kovács* et al. 2004, 47.). A kreatív ipar részletezése[3] nagyjából itt is megfelel a korábbiaknak. Értelmezésében a kulturális ipar „a magán a kultúrán alapuló, illetőleg a kultúrához kötődő gazdasági-üzleti tevékenységek funkcionális gyűjtőfogalma" (*Pálné Kovács* et al. 2004, 47.).

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának értelmezésében a kulturális és a kreatív ipar elméletileg megegyezik. Eszerint a kreatív (kulturális) iparba tartoznak „Azok a tevékenységek, amelyek az egyéni alkotóképességből, készségből és tehetségből erednek, és amelyek az intellektuális javak létrehozása és hasznosítása révén lehetővé teszik az anyagi jólétet és álláshelyek teremtését. Ezek körébe tartozik

- a divattervezés,
- az előadó művészetek,

[3] „a) alkotó és képzőművészet, régiségek,
b) építészet,
c) szellemi, természeti és tárgyi örökségek,
d) zene,
e) iparművészet, forma- és divattervezés,
f) művészeti kereskedelem és szolgáltatás,
g) média (film, videó, rádió és tv),
h) digitális tartalom-szolgáltatás,
i) kiadói tevékenység,
j) reklám-, promóciós és marketingipar,
k) előadóművészet, performance,
l) tudomány és innováció,
m) szabadidő- és egészségipar" [*Pálné* et al. 2004, 47.].

- az építészet,
- a film- és videóipar,
- a hirdetési és reklámipar,
- a kézműipar,
- a kiadói tevékenység,
- a műtárgy- és régiségkereskedelem,
- a rádió és a televízió,
- a számítógépes programírás és a számítógépes szolgáltatások,
- az interaktív szórakoztató és a számítógépes programok,
- a tervezés és a zene.

A fenti területekhez való szoros kapcsolódásai miatt ide sorolható

- a kulturális örökség,
- a múzeumok és galériák,
- a turisztikai szolgáltatások,
- a vendéglátás
- és a sport is" (Minősítő előpályázat I. sz. melléklete).

Kissé más – vizsgálatom szempontjából talán célravezetőbb – megközelítésben vizsgálja a kulturális gazdaságot Lukovich Tamás. Tevékenységi szinten az alábbi négy komponensét különbözteti meg a kulturális gazdaságnak:

1. hagyományos kulturális szolgáltatások (pl. közművelődés, kulturális intézmények);
2. kulturális termékipar (pl. könyvkiadás, formatervezett divatcikkek);
3. kultúrával összefüggő turizmus (Operabál, gyógyvíz-, vallási és konferenciaturizmus);
4. tudásipar (felsőoktatás, nyári egyetemek, K+F, tudományos konferenciák) (*Enyedi–Keresztély* 2005).

A falvak és a kulturális ipar

A hagyományos kulturális szolgáltatások a települések életében rendkívül fontos szerepet töltenek be. A falusi iskolák bezárásával párhuzamosan a közösségi élet egyik legfontosabb színterévé – a sport mellett – a művelődés lépett elő. A kulturális rendezvények a tudatformálás és a közösségépítés szempontjából alapvető fontosságúak. Ez éppúgy érvényes a gyermekek, mint a felnőttek esetében.

A szub- és dezurbanizáció következtében ugyanis egyre nagyobb tömegek vándoroltak és vándorolnak jelenleg is a falvakba. Az új lakosok beilleszkedése azonban nem minden esetben zökkenőmentes. Az „őslakosok" és a betelepülők közt sok esetben ellentét figyelhető meg; előbbiek tartanak attól, hogy falujuk alvótelepülés lesz, míg utóbbiak sok esetben városi panelekből kiköltözők, akik

nem szoktak hozzá a ház körüli munkákhoz, portájuk környezetét nem mindig gondozzák megfelelően. A közösségi élet, a személyes kapcsolatok kialakulása azonban nagyban megkönnyítheti az adaptációs folyamatot.

A helyi lakosok esetében az elvándorlási hajlandóság mérséklésében ragadható meg a kultúra szerepe, nevezetesen, hogy a városi munkahely ne jelentse automatikusan a falusi lakóhely feladását, a városba költözést.

Valószínűleg a fentieknek is köszönhető, hogy a közművelődés, a gazdasági hasznot nem hozó kulturális intézmények fenntartása alapvető cél még a legszegényebb, erősen forráshiányos önkormányzatok esetében is.

A nagy volumenű kulturális termékipar (pl. könyvkiadás) megtelepedése kis falvakban aligha valószínű, bár vannak kivételek (etyeki filmgyártás). Mindazonáltal sokkal jellemzőbb a helyi kézműves termékek előállítása, turisták számára történő értékesítése.

A kulturális ipar által generált legfontosabb gazdasági eredmények a kulturális turizmushoz köthetőek. Három oldalról ragadható meg a turizmus által generált gazdasági haszon: a statisztikai értelemben vett turizmus, a teljes közvetlen és a közvetett turizmus adatai alapján. Míg az első a szálláshely-szolgáltatást és a vendéglátás ágazatot jelenti a munkahelyi és közétkeztetés nélkül, a második esetben már számba vesszük a turistákkal közvetlen kapcsolatba kerülő más vállalkozások teljesítményét, a teljes közvetett turizmus szektor pedig már a szektorral kapcsolatban álló beszállítók tevékenységét is magába foglalja (GKI 2004). A nagyvárosokkal ellentétben azonban a falvak kulturális turizmusához kapcsolódóan már kétség merülhet fel, hogy a gazdasági hasznok valóban az adott térségben realizálódnak. Távolról sem biztos ugyanis, hogy egy falusi kulturális nevezetességet felkeresők az adott településen szállnak meg (részben a megfelelő szálláshelyek hiánya, részben egyéb megfontolások miatt), az pedig szinte bizonyos, hogy a kapcsolódó szolgáltatások többségét valamely közeli városban fogják igénybe venni. Ezért fontos, hogy a falvak a helyi termékek előállítása, népszerűsítése és értékesítése, valamint a megfelelő színvonalú falusi szálláshelyek kínálata által növeljék a költési hajlandóságot és a tartózkodási időt. Ezek lehetnek akár helyben előállított élelmiszerek (méz, sajt), biotermékek, fűszernövények, kézműves termékek, kisebb használati tárgyak, a települést és annak nevezetességeit, hagyományait bemutató kiadványok, képeslapok, ajándéktárgyak.

A vidéki kulturális turizmust illetően fontos szerephez juthat annak örökségturizmus csoportjába illeszkedő ága, a kastélyturizmus. A kastélyszállók szolgáltatásai három csoportba oszthatóak: modern szállodai szolgáltatások (konferencia, business, wellness stb.), vidéki élethez, gazdálkodáshoz kapcsolódó események, termékek (természetjárás, kirándulás, borkóstoló, disznótor stb.) és az igazi „kastély-élményt" nyújtó kínálati csoport (hintó, lovasszán, golf, jelmezes és kerti rendezvények stb.). Jóllehet, a kastélyok más adottság hiányában is je-

lentős önálló vonzerőt jelenthetnek, tipikusabb a kastélyok termékelemként történő beillesztése a kistérségi komplex termékkínálatba (*Fehér–Kóródi* 2006).

A kulturális gazdaság egy térség számára nem csak kézzel fogható, számszerűsíthető gazdasági előnyökkel járhat. A település vonzóbbá tétele, a helyi identitás erősödése mind hozzájárulhatnak egy település életének jobbá tételéhez, jövőjének biztosításához. A település növekvő imázsa befektetőket, turistákat vonzhat, de hozzájárulhat a magasan képzett társadalmi csoportok állandó vagy ideiglenes betelepüléséhez is. Egyértelmű, hogy a városok kínálta kulturális sokszínűséggel és gazdagsággal a falvak többsége nem tudja felvenni a versenyt, azonban színhelyei lehetnek rendszeres alkotótáboroknak, amelyek hazánkban is egyre népszerűbbek. A szép környezet, a falusi életforma inspirálóan hathat a művészekre, így azok a települések, amelyek ennek megtestesítői, előnyökre számíthatnak. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a városi életforma vidéki terjedése ellenére legyenek olyan települések, amelyek szellemiségükben, mindennapjaikban – még akkor is, ha városi munkahelyekre járnak dolgozni a helyi lakosok – megőrzik sajátos ismertetőjegyeiket, egyediek és elevenek maradnak, nem válnak alvótelepülésekké.

A bicsérdi művésztelep[4]

Az alábbiakban egy olyan kezdeményezést és annak alakulását mutatom be, amely szellemiségében a kultúra és a közművelődés általi településfejlesztésre törekszik. Az elképzelés hátterében a település vezetőinek azon felismerése áll, hogy a falvak fennmaradása nem pusztán infrastrukturális kérdés, hanem számos más befolyásoló tényező is hatást gyakorol rá. Ilyen lehet például az adott település kultúrája, a helyi hagyományok.

A bicsérdi művésztelep 14 évvel ezelőtt indult útjára, s akkor még alkotótáborként funkcionált. Az ötlet a település polgármesterétől származik. Az eredeti elképzelés szerint a művészek minden évben ellátogatnak a településre, és egy munkájukat a községnek adományozzák.

A kezdetben folyamatos bővülés pár év után megtorpant, ekkor született az elképzelés, hogy a teljes művészeti vertikumot lefedjék, és létrehozzanak egy művésztelepet. A művészeti vezető szerepét H. Barakonyi Klára képzőművész vállalta magára, segítői pedig – többek között – Pandur József, Herczeg László és Soltra László képzőművészek voltak.

Egy új koncepció is született, amelynek lényege az volt, hogy minden évben – egyeztetést követően – valamilyen témát választanak a művészek, és azt dolgozzák fel műalkotásaikban, amelyeknek paramétereit (szín, méret stb.) is rögzítik.

[4] A leírás alapját a település polgármesterével, Vér Józseffel készített interjú képezi.

Az új koncepció sikeresnek bizonyult; az egységes gondolat mentén létrejövő alkotásokat több településen (Hosszúhetény, Szabadszentkirály, Királyegyháza) is kiállították. A kezdeményezés iránt még külföldön, az ausztriai Oberhaagban is érdeklődtek.

Tíz év elteltével a művésztelep alkotóinak tevékenységi köre a teljes művészeti vertikumra kiterjedt; a fotóművésztől a festőn át az építészig. Segítségükkel komplex rendezvények lebonyolítása és megörökítése is lehetségessé vált. A műalkotások egy része a turizmus élénkítésében is segít. 1998. június 7-én szentelték fel a Soltra Elemér által készített stációkat bemutató kálváriát (*Pandur* 2000). A műalkotások az egyházi turizmus fellendülését hozták, bár a templomfelújítás miatt egy időre le kellett állniuk a vendégfogadással.

2. ábra

XII. stáció, Golgota

Forrás: http://www.artportal.hu/lexikon/kepek/soltra_elemer/xii_stacio_golgota

A műalkotások mellett mást is adnak a művészek a településnek; rendszeresen tartanak foglalkozásokat az iskola tanulóinak, pedagógus szakkörök jöttek létre (tűz- és ékszerzománc, játszóházak).

A távlati tervek között egy művészház létrehozása is szerepel. Az év minden hónapjában egy művész lakná az épületet, aki kiállítaná műveit, művészetet oktatna, fórumokat tartana. A további fejlesztéseket azonban jelentősen hátráltatja a forráshiány.

Összefoglalás

Összességében megállapítható, hogy a kulturális gazdaság egymaga nem jelent megoldást a falusi települések problémáira, azonban fontos eleme lehet a komplex revitalizációnak. A helyi identitás erősítése, új lakosok esetében kialakítása lényeges a népességmegtartó képesség és a gazdasági tevékenységek telepítésének lehetősége szempontjából is. Jelenleg ez a terület azonban viszonylag feltérképezetlen és kiaknázatlan, a támogatásoknak igen szűk köre használható fel ilyen célokra. Fontos, hogy a települések vezetői felismerjék a lehetőségeket, és a szűk keretek között minden tőlük telhetőt megtegyenek, hogy segítsék a kulturális gazdaság megerősödését.

Hivatkozások

Bicsérd község honlapja – www.bicserd.hu

Collett, M. 2004: Creative Industries in the UK. Policy Development and Regional Delivery – http://163.25.103.2/Creative%20Industries%20In%20The%20UK.pdf – Letöltés: 2005.02.21.

Enyedi Gy. – Keresztély K. (szerk.) 2005: A magyar városok kulturális gazdasága. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.

Fehér I. – Kóródi M. 2006: A vidéki turizmus diverzifikációs sajátosságai. – A Falu. XXI. évf. 4. sz. 49–59.

GKI Gazdaságkutató Zrt. 2004: A turizmus makrogazdasági szerepe (készítették: Adler Judit, Akar László, Petz Raymund). Budapest.

Minősítő előpályázat I. sz. melléklete – http://nkomftp.hungary.com/palyazatok/minosito_elopalyazat1sz.mell.doc – Letöltés: 2005.01.31.

Pálné Kovács I. – Csefkó F. – Fodor I. – Hajdú Z. – Horváth Gy. – Hrubi L. – Somlyódyné Pfeil E. 2004: Javaslatok az ECC pályázat elemeire. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet.

Pandur J. 2000: A bicsérdi római katolikus templom. Bicsérdi Polgármesteri Hivatal.

Sadiq, K. – Walker, H. – Hutton, S. – Artis, H. 2003: European Capital of Culture 2008. Socio-Economic Impact Assessment of Liverpool's Bid, ERM Economics.

A MULTIFUNKCIONÁLIS FOGLALKOZTATÁS LEHETŐSÉGEI A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉSBEN

Tóth József

„Egy probléma nem oldható meg ugyanazzal a gondolkodásmóddal, amely azt létrehozta."

Einstein

Bevezető

Ha komolyan vesszük a falukonferencia azon célkitűzéseit, miszerint„ a falusi térségekben élők jelentős részének a rendszerváltás után az EU- csatlakozás sem biztosított jobb megélhetési lehetőséget. Az ő helyzetük feltárása, és intézkedések megteremtése lenne a feladat. A falukonferencián olyan előadásokat várunk amelyek közelebb visznek bennünket a fenti probléma megoldásához" – az alábbi néhány gondolat egy lehet a sokszínű megoldások sorából.

Tehát az eddigi falu- és vidékpolitika nem biztosított jobb megélhetést az ott élőknek. Ebből az következik, hogy változtatni kell! „Mivel minden változás a gondolkodásban kezdődik, legelőször azt kell átformálnunk."[1] A probléma új megközelítése talán lehetne az, hogy:

1. Az adott földrajzi területen élők életminőségét nem az egy főre kivetített statisztikákon alapuló növekedésből vezethetjük le, hanem az egyén és egyének valós életminőségének vizsgálatából vonunk le következtetéseket.
2. Az adott területen élők életminőségének meghatározását az eddigiektől eltérő szempontok szerint mérjük, közelítve az egyének által megélt valós életminőség-változás megjelenítéséhez.
3. Tudomásul vesszük azt a tényt, hogy a falun élők életminőség-javításához nem kizárólag a versenyképesség növelésén keresztül vezet az út.

[1] Lukács G. S. 2007: Napfényprogram, holdfényprogram, Népszabadság, 2007. 06. 07. 13.

4. Megbarátkozunk azzal a gondolattal, hogy a helyi önkormányzatoknak, ha valóban a helyi lakosság érdekeit kívánják szolgálni, akkor helyi gazdaságszervező és -fejlesztő funkciót is el kell látniuk.
5. Meg kell végre értenünk, mert napjainkra egyértelművé vált, hogy nekünk magunknak helyben kell a problémáinkat megoldani, külső támogatás csak esetenként várható. Nincs kire és mire várnunk, mert senki nem segít. Nekünk kell kitalálni és felépíteni a jövőnket ott, ahol élünk.

Életminőség

„Nehéz időkben, mint amilyen most is jár a magyar gazdaságra, minden olyan véleményre nagy szükség van amely gyorsítja a kialakult nehézségek tartós megoldását, s minden polgár számára jobbá teszi az életkörülményeket."[2] Tehát amennyiben az életminőség oldaláról közelítjük meg, és súlyát tekintve nem járunk messze az igazságtól, ha két millió ember sorsát érintő kérdésről van szó, akkor nem célszerű elvont tudományoskodó és irodaszagú fogalommeghatározásokkal bajlódunk. Az életminőség egyszerűen megragadható a Maslow-szükséglethierarchia két alsó két eleme által. A fiziológiai és biztonsági szükségletek nem vagy csak részben teljesülnek, ha 10–20–50%-os falusi munkanélküliségről, rokkantnyugdíjasok és minimálbérből, máról holnapra létbizonytalanságban élők sokaságáról beszélhetünk akkor egyértelművé válik, hogy a foglalkoztatás és a helyi gazdaságfejlesztés kell, hogy az együttgondolkodás, cselekvés központi kérdésévé váljon.

Tehát a cél a több munkahely, a jobb foglalkoztatás, így a stabilabb, biztosabb jövedelem, megélhetés a területen, ahol jelenleg is élünk. Napjainkra az is világossá vált, hogy jólétet csak mi teremthetünk magunknak, ez csak a mi érdekünk. A globalizáció, a tőke átrohant felettünk, hatásai és hordaléka tartósan ránk telepszik. Lassan ráébredünk, hogy kicsik vagyunk ebben a világban, s csak MAGUNKRA SZÁMÍTHATUNK. Változtatnunk kell, mert az elmúlt 17 év vidék- és falupolitikája nem fejlődést, hanem egyértelmű és jelentős életminőség romlást eredményezett. Jelenleg, ha összességében nézzük a valóságot, az tapasztalható, hogy „a megtermelt jövedelemből egyre kisebb mértékben részesülnek a dolgozó tömegek, a reálbérek a 70-es évek végi szinten állnak.[3] Tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy a falun élők életminőségének javításához nem kizárólag a versenyképesség növelésén keresztül vezet az út.

[2] Petsching M. Z. 2007: A „többség" zavara, Népszabadság, 2007. 06. 25. 14.
[3] Anter A. 2007: A mi bőrünkre, Népszabadság, 2007. 03. 30. 13.

Helyi gazdaságfejlesztés

A falun élők életminőségének biztosítása érdekében létfontosságúvá vált a helyi gazdaságfejlesztés gondolatkörének megismertetése, a helyi közösségek tenni akaró gazdasági és társadalmi vezetését meghatározó szereplőkkel. A helyi gazdaság multifunkcionális elemeinek kialakítása a jövőbeni foglalkoztatási struktúra alapja lehet, amely stabil megélhetést képes biztosítani a falun élők számára.

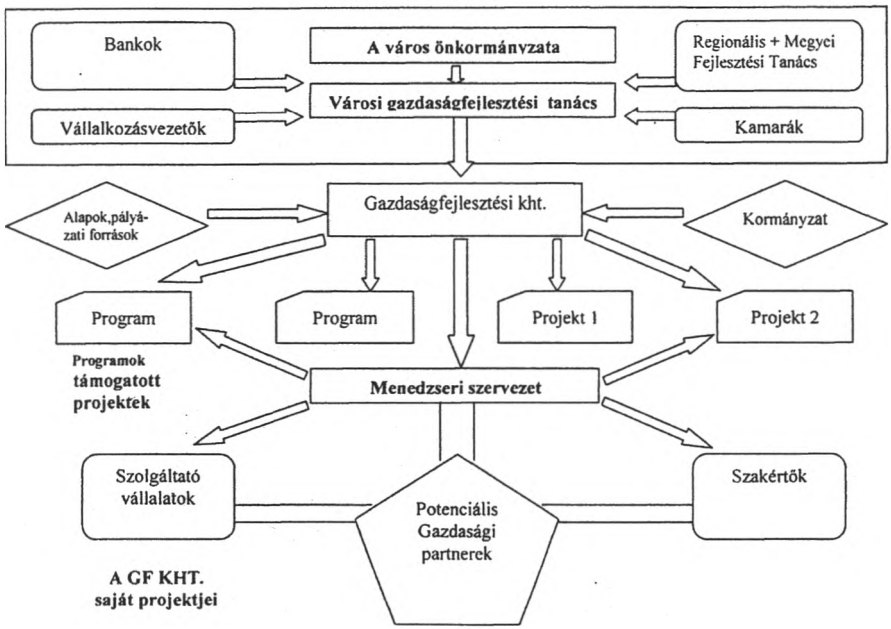
A helyi gazdaságfejlesztési modellel, annak ellenére, hogy soha nagyobb szükség nem volt rá, e modell gyakorlati alkalmazásával hazánkban sajnos napjaink tudománya sem foglalkozik a jelentőségének megfelelő súllyal. Tény és való, hogy a helyi gazdaságfejlesztés fellelhető irodalma igen szerény, pedig ahol elveit és elemeit alkalmazzák, igen látványos eredmények mutatják létjogosultságát. A szubszidiaritás elve működik. Az Európai Unióban már természetes, hogy a helyi problémák nagy részét csak helyben lehet és célszerű megoldani. Egyértelmű tehát, hogy ehhez szükség van egy helyi közösségi szintű gazdaságpolitikára, amely eltérést mutathat a központi politikától, és nem esik egybe szükségszerűen a hagyományos értelemben vett piaci érdekekkel. Azon országokban, ahol a szemben álló politikai erők képesek voltak a gazdaság fejlesztése érdekében együttműködni, decentralizálni a hatalmat és az eszközöket, hogy elősegítsék a helyi koncepcióalkotást, a fejlesztési törekvéseket, ott a helyi szintű gazdaságpolitika a nemzeti fejlődés motorjává vált. (Olaszország, Svédország, USA stb.) „A helyi gazdaságfejlesztés a magyar gazdaságpolitika olyan új eleme lehet, amely a helyi gazdaságok alkalmazkodóképességének javításával, új kis- és középvállalkozások életre keltésével segíthetnék a magyar gazdaság holtpontról való elmozdulását az általános emberi és közösségi értékek újra élesztésével és megőrzésével pedig hozzájárulhat az átmenetileg perifériára szorult közösségek méltányos túléléséhez. Ez az elmélet már kisebb közösségek települések régiók számára is adaptálható egyszerű rövid távú programokhoz is".[4]

Igen jelentős foglalkoztatáspolitikai szempont, hogy a helyi gazdaságfejlesztés talaján a helyi kis- és középvállalkozások által létrehozott munkahelyek ezer szállal kötődnek a helyi gazdasághoz, közösséghez, így az idegen tőke, illetve globáltőke által teremtett munkahelyekkel ellentétben, létfeltételei helyben gyökereznek, így stabilitást adnak a helyi gazdaságnak. További komoly előnyként jelentkezhet a helyi gazdaságfejlesztési modell alkalmazása során, amennyiben megfelelő helyben a vállalkozói környezet, a helyi erőforrások által képződött profit is helyben tartható, így hozzájárulhat a helyi gazdaság és életminőség fejlődéséhez.

[4] Faragó L. 1994: A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. JPTE Továbbképző Intézet, Pécs, 33.

1. ábra

A gazdaságfejlesztés intézményrendszere

Forrás: Piskóti – Dankó – Schupler 2002, 180.

Multifunkcionális foglalkoztatás

Az Európai Unió Agrár minisztereinek Tanácsa Luxemburgban stratégiai vagy paradigmaváltó döntéseket hozott. A versenyképesség mint gazdasági kategória tartalma megváltozott. A liberalizált piac objektív törvényének megfelelően a jövőben nem lesz versenyképes, aki növekvő fosszilis (technikai) ráfordítással növekvő állami támogatási igénnyel többet termel, hanem az, aki csökkentett és rögzített támogatás mellett, egységnyi terméket kisebb önköltséggel és nagyobb természeti erőforrás hatékonysággal, jobb minőségben termel. Ez azt jelenti, hogy a népességmegtartó képesség mint stratégiai cél, a normarendszerű támogatással együtt, kényszerítően változtatja meg a cél eléréséhez szükséges tényezők fontossági sorrendjét. Az eddigiekből következik, hogy abból kell kiindulni mind a foglalkoztatás, mind a gazdaságfejlesztés oldaláról megközelítve a témát, hogy az adott területen élő népesség helyben találja meg a megélhetéséhez szükséges munkalehetőségeket, oly módon, hogy az adott helyi környezet energiája, saját és társadalmi szempontból a legjobb hatékonysággal hasznosuljon:

- ápolja és óvja, tartsa karban a természeti környezetet,
- állítson elő, társadalmi, gazdasági értékeket,
- járuljon hozzá családja önellátásához,
- tudás alapú, vállalkozó szellemű beállítottsággal alkalmazkodjon rugalmasan a folyamatosan változó gazdasági környezethez,
- ápolja a vidéki kultúrát, hagyományokat.

A multifunkcionális esetünkben azt jelenti, hogy a vidéki lakosság illetve a családok jövedelme a helyi sajátosságoknak és a személyes helyzetüknek megfelelően több forrásból áll össze egy normális életminőséget jelentő egésszé:

- főállású gazdálkodói vagy alkalmazotti bevétel a termelésből,
- területalapú támogatás,
- önellátásra termelésből,
- szolgáltatási jövedelemből pl. turizmus,
- helyi és egyéb piacon értékesített termékekből / háztól értékesítés,
- kézműipari tevékenységből.

Ha ismerős az alapelv, miszerint a faluhelyen élők jövedelme a múltban és a jelenben is több összetevőből állt össze az nem véletlen. A 70-es években kialakult már a kor szelleméhez és gazdaságához igazodó több forrásból eredő jövedelem, amely létbiztonságot és jól kiszámítható fejlődést biztosított a falun élők számára, amikor a bevételek

- a tsz-tagi és munkajövedelemből, vagy egyéb alkalmazotti jövedelemből,
- a háztáji jövedelemből,
- az önellátásra termelt termékekből,
- a helyi integráción keresztül vagy háztól értékesítés útján megtermelt jövedelemből
- tevődött össze.

Napjainkra e jövedelemforrások jelentős része megszűnt vagy átalakult. A birtokkoncentráció és az eszközintenzív termelés eredményeképpen nagyobb termőterület tart el kevesebb embert, nagy jövedelem különbséggel a kevés tulajdonos és alkalmazottaik között.[5]

A feleslegessé váló aktív korú munkaerő a rokkantnyugdíjasok, a segélyezett regisztrált, majd a nyilvántartásból kiesett munkanélküliek táborát gyarapítja. Ehhez a tömeghez adódik, kapcsolódik az egyéb ipari munkahelyek megszűnéséből adódott tömeg. Mindeközben a háztájiból származó és integrációból értékesített termékekből és a háztól értékesítésből származó bevétel lecsökkent. Ugyanakkor egy jelentős, széles réteg rendelkezik földtulajdonnal, amelyből jövedelme származik. Az tehát megállapítható, hogy kialakult egy jelentős létszámú réteg, akiknek a rendszerváltás egyben a létbiztonságot jelentő munkale-

[5] Nagy B. 2004: Az agrárium lehetőségei és feladatai a vidékfejlesztésben, jegyzet, 11.

hetőségek és bevételi források elvesztését jelentette, ugyanakkor új tartós munkahelyek olyan számban, amely pótolta volna a megszűnteket, nem keletkeztek. Jelentős elmozdulás az utóbbi másfél évtizedben nem történt, holott a nemzetközi gyakorlat szolgáltat követendő példákat, nem kell, csak a szomszédban szétnézni, mivel az osztrák példa Uniós viszonylatban is kiemelkedően sikeres.

A megoldás, amely szorosan illeszkedik és harmonizál az EU törekvéseivel: népességmegtartó környezet, tudatos, jó minőségű, egészséges, mégis hatékony jövedelmező és hosszútávon működve megfelelő életminőséget biztosítva a lakosságnak.

A feladat tehát adott, létezik egy helyi gazdaságfejlesztési modell, melyet helyi és regionális szinten ki kell alakítani, és létezik egy foglalkoztatási modell, amely osztrák szomszédainknál jól működik, amelyet érdemes a mai magyar viszonyokra adaptálni (de az is lehet, hogy a viszonyokat kell hozzáigazítani a működő és eredményes modellhez). Természetesen csak akkor, ha számunkra valóban az az elsődlegesen fontos, hogy helyben teremtsünk létbiztonságot és elfogadható életminőséget pl. a falun élő kb. 2 millió embernek.

A multifunkcionális foglalkoztatás kialakításának első lépése a szemléletformálás, a multifunkcionális foglalkoztatás tudati feltételeinek kialakítása. Tudomásul kell venni, hogy a helyi önkormányzat, amennyiben valóban képviselni és szolgálni kívánja a helyi lakosságot és fejlődést akar, akkor fel kell vállalja gazdaságszervező funkciókat, s annak motorjává kell válnia. Ezért e modell alkalmazása elképzelhetetlen az önkormányzati vezetők gazdaságszervező funkció létrehozására és működtetésére való felkészítése nélkül. A második lépés a helyi vállalkozások felkészítése, bevonása a munkába, a harmadik lépés pedig a lakosság felkészítése, mozgósítása, bevonása a fejlesztésekbe.

Összegezve

Megállapítható, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elsődleges célja a helyi lakosság szükség szerinti multifunkciós foglalkoztatásának kialakítása, ezáltal életminőségének javítása, a helyi vállalkozások megerősítése, a profit helyben tartása, a külső erőforrások bevonása, lekötése, a népességmegtartás a helyi fejlődés érdekében. E gondolat már tetten érhető Ausztria, Svájc helyi gazdaságfejlesztési gyakorlatában, de utalhatunk a buddhista közgazdaságtan elméletére és gyakorlatára is, mely szerint „a gazdasági élet szervezésének legracionálisabb módja a lokális szükségletek helyi erőforrásokból történő kielégítése, ugyanis a távoli helyről származó importtól és az állami exporttermeléstől való függés gazdaságtalan, és csak kivételes esetekben tekinthető megalapozottnak."[6]

[6] Szakács 2007. 16. p.

Hivatkozások

Anter A. 2007: A mi bőrünkre. Népszabadság, 2007. 03. 30. 13.
Faragó L. 1994: A helyi gazdaság fejlesztés elmélete. Pécs, JPTE Továbbképző Intézet.
Lukács G. S. 2007: Napfényprogram, holdfényprogram. Népszabadság, 2007. 06. 07. 13.
Petschnig M. Z. 2007: A „többség" zavara. Népszabadság, 2007. 06. 25. 14.
Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. 2002: Régió- és településmarketing. Budapest, KJK – KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
Szakács K. 2007: Buddhista közgazdaságtan, avagy az örömteli szervezet a magyar kis- és középvállalkozásokban. TDK-dolgozat.
Nagy B. 2004: Az agrárium lehetőségei és feladatai a vidékfejlesztésben. Jegyzet.

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN. VII. FALUKONFERENCIA
© SZERKESZTETTE: KOVÁCS TERÉZ, PÉCS, MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

A DEBRECENI EGYETEM AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM SZEREPE AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ VIDÉKFEJLESZTÉSI FOLYAMATAIBAN

Mohácsi Márta

Bevezetés

Az Európai Unió a lisszaboni stratégiában megfogalmazottak szellemében elsődleges célnak az innovációs fejlesztéseket valamint a versenyképességet tűzte ki célul. A cél elérésének egyik lehetséges módja a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának erősítése, a tudományos eredmények alkalmazása. Nincs ez másképp a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centruma esetében sem, hiszen az intézmény szorosabb és lazább együttműködése biztosítja azt a tudományos struktúrát, amely ma már fontos előfeltétele a magyar agrárinnovációnak, elsősorban pedig az észak-alföldi régióban zajló vidékfejlesztési folyamatoknak. A jórészt empirikus vizsgálatok eredményein alapuló tanulmány a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrummal kapcsolatos szerepkörök vidékfejlesztő hatásainak elemzésére vállalkozik.

A debreceni felsőoktatás és vele szoros összefüggésben a tudományos élet kisugárzásának és működési területének térségi létrehozásakor, valamint a régiófejlesztés kapcsolatrendszerének vizsgálatakor elsőként arra a nagyrégióra kell feltétlenül utalni, amelyekben a tudományos élet és a régiófejlesztés összefüggésrendszere és hatásmechanizmusa legközvetlenebbül érvényesül, s ahol az agrárium maga is kiemelkedő szereppel bír a gazdasági-társadalmi élet legkülönbözőbb területén (*Nagy* 2006).

Ez a térség maga az Észak-alföldi régió (továbbiakban Régió), amely Magyarország északkeleti részén fekszik, központja Debrecen, ide koncentrálódik a régió szellemi kapacitásának nagy része. Multiregionális értelemben nyitott Régió. Rendelkezik egyrészt szlovákiai, másrészt ukrajnai és romániai határszakasszal. A romániai határszakaszon bilaterális együttműködés keretei között a régió két megyéje érintett, két romániai megyével (Bihar megye és Szatmár megye) a határ menti térségfejlesztési koncepció és program megvalósításában.

Az Észak-alföldi régió három megyéjében (Hajdú-Bihar 82, Jász-Nagykun-Szolnok 78, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig 229) viszonylag kevés, 389 település található. Az Észak-alföldi régió mindhárom megyéje számos nemzetközi együttműködési megállapodással rendelkezik. Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve Debrecen és Nyíregyháza megyei jogú városok teljes jogú tagjai a Kárpátok Eurorégiónak, míg Jász-Nagykun-Szolnok megye megfigyelőként vesz részt e szervezet munkájában, viszont tagja a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégiónak (*Baranyi* 2004a; *Rechnitzer–Lengyel* 2000).

A régió városai közül Debrecen tartozik a kiemelkedő nagy regionális centrumok közé gazdasági súlypont-szerepe, nemzetközi hírű egyeteme és az innovációkra épülő gazdasági fejlődés szellemi bázisa révén. Nyíregyháza gazdaságára jellemző az intézményi és kereskedelmi szolgáltatások átlagosnál nagyobb súlya a helyi gazdaságban. A gazdasági szerkezetet erősítették a város népességéhez viszonyítva nagy léptékű és rendkívül gyorsan felfutó kereskedelmi beruházások, valamint a pénzügyi szolgáltató hálózatok terjeszkedése. A város (szub)regionális szerepkörének meghatározói a kereskedelmi, vásárvárosi, üzleti szolgáltatási tevékenységek és a román–ukrán–szlovák határ közelségére alapozott nemzetközi funkciók lehetnek. Igen jelentős a régió harmadik nagyvárosának, Szolnoknak a gazdasági, térszerkezeti és közlekedési pozíciója is (*Enyedi–Horváth* 2002).

Magyarország régiói között mind gazdasági fejlettségben, mind a társadalmi viszonyokban jelentős különbségek alakultak ki. A gazdasági-társadalmi értelemben egy sajátos „nyugat-kelet irányú lejtő" figyelhető meg a fejlett területektől a fejletlen, halmozottan hátrányos periférikus térségek irányba, különösen ami a kiterjedt rurális területeket, főként pedig a *belső* (pl. Közép-Tisza-vidék) és a *külső* (határ menti) *perifériákat* (pl. Északkelet-Magyarország aprófalvas határ menti települései) illeti (*Baranyi* 2004b; *Kása* 2005).

A falu és a vidék fejlesztésének stratégiai kérdései

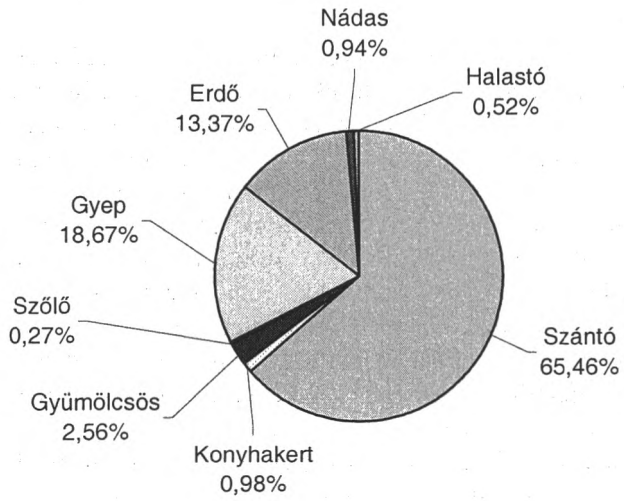
Fontos jelentőséggel bír, a régióban a *vidékfejlesztés kérdése.* Különösen igaz ez az Észak-alföldi régió ma is érvényesülő agrár jellegére, hiszen itt igen nagy szerepe van a vidékfejlesztésnek. A térségben az átlagosnál nagyobb léptékben jöttek létre (külső, belső) halmozottan hátrányos perifériák, különös tekintettel a falusias térségekben.

A régiós arány magasabb a szántóterületeknél a teljes termőterületből való részesedésének tekintetében (65%), mint országosan (58%). A gyep részesedése az Észak-Alföld teljes termőterületéből 15,9%, ami szintén magasabb az országos átlagnál. A legkiterjedtebb gyepterületekkel a Hortobágy és a Sárrét kiterjedt legelőinek köszönhetően Hajdú-Bihar megye rendelkezik (20,8%), míg Jász-Nagykun-Szolnok megyében sokkal alacsonyabb, csak 10,9%-ot képvisel-

nek a gyepek a mezőgazdasági területből. Az ország gyümölcsöseinek egyharmada Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, a Régió gyümölcsöseinek pedig 86,7%-a (*1. ábra*).

1. ábra

Az Észak-alföldi régió termőterületének megoszlása művelési ágak szerint, 2006

Forrás: www.ksh.hu

A magyar *vidék és különösen a falu helyzetének* pontos felmérése, tudományos módszerekkel történő elemzése, térségenként, falvanként, családonként lehetséges cselekvési program kidolgozása, megvalósítása jelentős szervező erőt, komoly anyagi ráfordítást, koncepció alapján kidolgozott információs-tanácsadó hálózat felépítését igényelné. A vidék fejlesztésébe az agrártudomány mellett olyan új ágazatok és tudományterületek kapcsolódtak be, mint az orvostudomány, az építészet, a közlekedés, a vízügy, a szociológia. Ma már tehát egy széleskörű szellemi háttér áll a magyar vidékfejlesztés szolgálatában. Az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikája megköveteli azon fejlesztések és célok megvalósítását, amelyek éppen a magyar vidékfejlesztés eddigi hiányainak pozitív irányú kompenzációját eredményezhetik. A magyar falu és vidékfejlesztés megalapozását három stratégiai tényező indokolja:

- a falusi életmód- és életminőség társadalmi konfliktusai
- a vidék és mezőgazdaság gazdasági, termelési körülményei
- az Európai Unióba való belépés hatásai és következményei.

A vidéki életminőség és életmód meghatározó nemzetformáló, hagyományőrző és társadalmi jövőképet befolyásoló tényező. A mai helyzetben új és szinte növekvő szerepkörre tesz szert a falu és a vidék értelmezése. A falusi életkörülmények javítása elsősorban gazdasági kérdés. A vidéki falusi életmód és életminőség csak jólét és tartós létbiztonság esetén lehet vonzó, az ott élő és felnövekvő generáció számára.

A vidékfejlesztés és a mezőgazdasági termelés összefüggéseinek, különbözőségeinek tisztázása és a következtetések levonása a tudomány ma is időszerű feladata. A vidék gazdaságát foglalkoztatását, anyagi jólétét az ipari- szolgáltató tevékenységek, a családok munkájára alapozott kiegészítő bedolgozó foglalkozások, a falusi kereskedelem, a turizmus és sok más egyéb gazdasági ág együttes művelése valósíthatja meg. A falu és vidék működésének, felemelkedésének, boldogulásának alapját a jövőben is a mező- és az erdőgazdaságnak kell képeznie, a feldolgozással a szolgáltatásokkal, a beszerzési és értékesítési kereskedelemmel valamint a falusi infrastruktúrákkal együtt.

Az európai uniós agrárpolitika azzal, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számára megfelelő életszínvonalat garantál alapvető tényezővé vált a vidéki lakosság helyben tartásának a vidék megőrzésének.

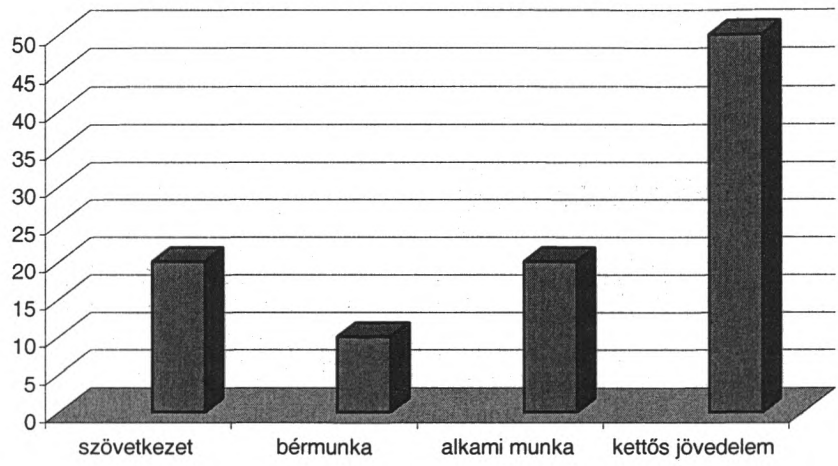
Az agrárszabályozás eddig nem volt képes hosszú távú, megbízható jelzéseket közvetíteni az agrárvállalkozások számára. Ma még sok helyen hiányoznak, vagy túl bonyolultak azok az intézményi, banki, informatikai kereskedelemi, keretek is amelyek segítik a termelési és az értékesítési kapcsolatok kiépítését, sikeres együttműködését. A jelenleg kialakult helyzetben még azt is vizsgálni kell, hogy kik lesznek a falu gazdasági tényezői kiket lehet és kell megszólítani ha fejlesztésről, integrációról beszélünk?

Az empirikus felmérésből kiderül, hogy rétegződés figyelhető meg a falun. A gazdasági társaságok, kft-k, tulajdonosai a faluhoz kötődnek, a szövetkezetek a korábbi gyakorlat szerint működnek és keresik versenyhelyzetüket, míg a főhivatású gazdák a privát gazdálkodás útján indulnak el.

A régió falvaiban a népesség 20%-a ma is szövetkezetekhez kötődik, 10% tud bérmunkásként elhelyezkedni, 20% alkalmi munkából él és a falusiak 50%-a, vagyis a fele kettős jövedelemszerzésre kényszerül (*2. ábra*).

2. ábra

A falvak népességének munkaerő-piaci helyzete a régióban, 2007

Forrás: Saját szerkesztés 2007-ben végzett kérdőíves vizsgálat alapján.

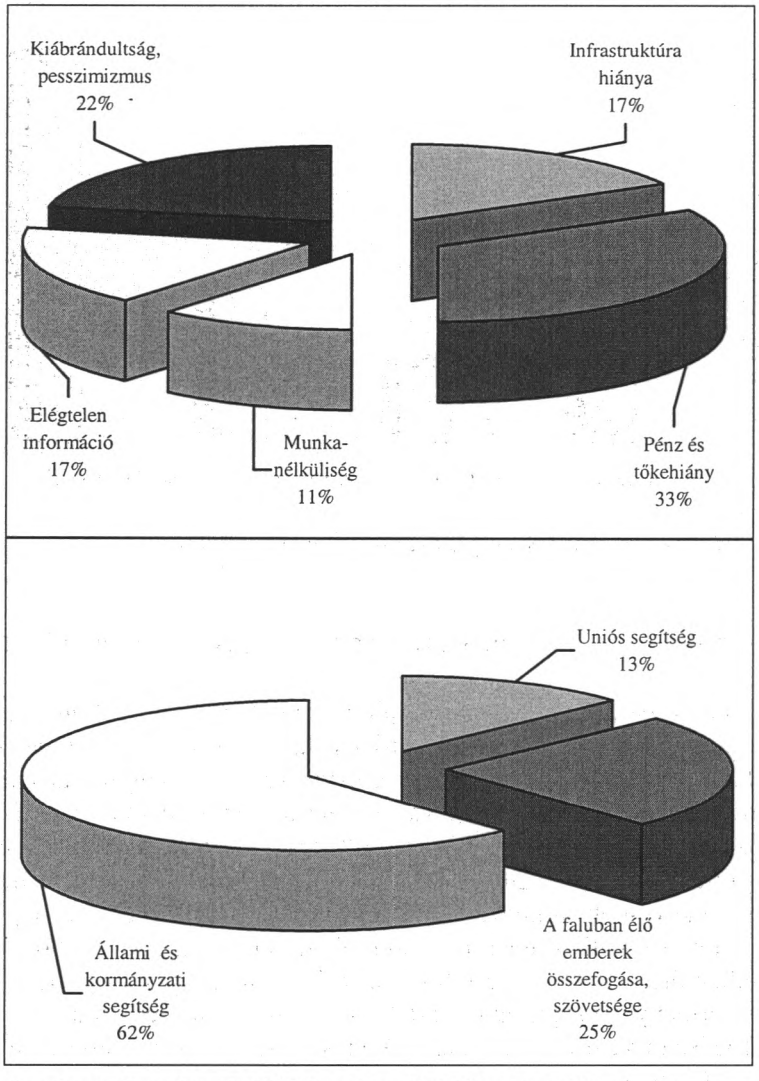
Empirikus vizsgálatok eredményei falusias térségekben

Az empirikus vizsgálat keretében interjúk készültek az Észak-alföldi régió falugazdászaival a falufejlődés lehetőségeiről és akadályairól. Arra a kérdésre, hogy „miben látja a falufejlődés akadályait" a megkérdezettek szignifikánsan a pénz és tőkehiányt jelölték meg (33%). Mások szerint ebből fakad a kiábrándultság, pesszimizmus, vállalkozói kedv hiánya (22%) is. Az infrastruktúra hiányát és a nem megfelelő, vagyis elégtelen információt ugyanannyian jelölték meg (17-17%). A legkevesebb arányban a falugazdászok mindössze 11%-a gondolja úgy, hogy a munkanélküliség állna a falu fejlődésének útjában (*3. ábra*).

A faluban élő emberek és a falugazdászok a lehetőségeket egyértelműen az állami és kormányzati segítségtől várják (62%). A válaszadók mindössze 25%-a az összefogásban keresi a megoldást. A legkevesebben 13% várja az uniótól a segítséget (*3. ábra*).

3. ábra

A falufejlődés akadályai és lehetőségei, 2007

Forrás: Saját szerkesztés 2007-ben végzett kérdőíves vizsgálat alapján.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az Észak-Alföld mezőgazdasági vállalkozásainak legfontosabb problémái jórészt nem régióspecifikusak, hanem az ágazat általános válságából következnek. A mezőgazdaságban dolgozók szakképzettsége ellentmondásos. A középiskolai és a felsőfokú agrár képzés a régióban országos viszonylatban magas színvonalú, ugyanakkor a vállalkozók egy nagy részének – mind a szakmai, mind az egyéb, pl. vállalkozói – ismeretei hiányosak. Ez összefügg részben azzal, hogy a mezőgazdasági vállalkozók egy csoportja az ún. kényszervállalkozás keretében gazdálkodik.

Hivatkozások

Baranyi B. 2004a: Az Észak-alföldi Régió bemutatkozik. In Csiszér Z. (szerk.): *Észak-alföldi Régió.* Debrecen, Csiszér Kiadó.

Baranyi B. 2004b: Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom.* 2. 1–21.

Enyedi Gy. – Horváth Gy. (szerk.) 2002.: *Táj, település, régió. Magyar Tudománytár,* 2. köt. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ. Kossuth Kiadó.

Kása K. 2005: A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon. – Győr, Központi Statisztikai Hivatal Győri Igazgatósága.

Nagy J. 2006: Az agrárinnovációtól a társadalmi aszimmetriákig. Jávor A. – Borsos J. (szerk.): Debrecen, Debreceni Egyetem Agrár és Vidékfejlesztési Kar, 9.

Rechnitzer J. – Lengyel I. 2000: A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 130–152.

BIOENERGETIKA ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNY – ÖSSZEFOGÁS A VIDÉKI MAGYARORSZÁG FELZÁRKÓZTATÁSÁÉRT[1]

Baranyi Béla

Az interdiszciplináris együttműködés sajátos lehetőségei

A kiemelt jelentőséggel bíró bioenergetikai célú kutatások nem nélkülözhetik a regionális és vidékfejlesztési összefüggéseket, hiszen egy tudományos és jórészt alkalmazotti kutatási programban messze nem lehet eltekinteni az „emberi tényezőktől", a különféle társadalmi hatásvizsgálatoktól, s ezzel szoros összefüggésben a regionális, térszerkezeti sajátosságok, az adottságok és lehetőségek, illetőleg a valós igények feltárásától, összhangjának értelmezésétől és megteremtésétől, egyáltalán a bioenergiai előállítás vidékfejlesztési többlethatásainak, a bioenergetika és a vidékfejlesztés kölcsönhatásainak széles körű elemzésétől. Különösen érvényes mindez az erősen rurális jellegű, halmozottan hátrányos helyzetű térségek esetében, amelyek jelentős nagyságrendben fordulnak elő az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió dominánsan falusias kistérségeiben.

A messze nem teljes felsorolás önmagában is jelzi, hogy ezekben a kérdésekben a nagy technológiai-technikai fejlesztőcégek, az alkalmazásban élen járó vállalkozások, a különféle érintett K+F intézmények, főként pedig az agrárinnovációs kutatások mellett a vidékfejlesztés elméleti elvárásai és módszertani szempontjai különösen fontos prioritásokat élveznek.

A vidékfejlesztési kutatások eredményesebbé tételét szolgálja többek között az a modellértékűnek is tekinthető együttműködési megállapodás, amely 2001 májusában jött létre a magyar tudományosság két jelentős intézménye, az *MTA Regionális Kutatások Központja* és a *Debreceni Egyetem Agrártudományi Centruma (DE ATC)* között a regionális (területi), valamint az agrár- és vidékfejlesz-

[1] A kutatás a Bioenergetikai Innovációs Klaszter létrehozása és K+F programok megvalósítása a biomassza hasznosítása területén (BIOENKRF) címmel 2006–2009 között folyó tudományos program része.

tési jellegű tudományos és oktatási kapcsolatok összehangolása és elmélyítése céljából.[2] A hálózati jelleggel tevékenykedő interdiszciplináris társadalomtudományi műhely, a negyedszázados múltra visszatekintő MTA RKK kutatóhálózat – benne az 1992-ben alapított Debreceni Osztály – a regionális (területi) tudományok megteremtésének, művelésének és oktatásának meghatározó, az európai tudományos rendszerrel kompatibilis, azzal együttműködő bázisintézménye. Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének (ATI) Debreceni Osztálya – integrálódva az RKK intézményhálózatának kutatási-szervezeti rendszerébe – döntően az Északkelet-Magyarországra irányuló regionális, gazdasági, társadalmi és településkörnyezeti folyamatainak alap- és alkalmazotti jellegű kutatását végzi. A debreceni egység feladatai közé tartozik továbbá, hogy meghatározó kutatásszervező szerepet lásson el szűkebb és tágabb régiójában, s elemzéseivel hozzájáruljon az Alföld nagytáj, valamint az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régió és a hozzá tartozó kistérségek, belső és külső (határ menti) perifériák fejlesztéséhez, a kapcsolódó vizsgálatokba pedig bevonja és koordinálja a térségfejlesztő szellemi kapacitásokat. Ebben a gyakorlatias megközelítésben talán könnyebben megérthető az előzetes problémafelvetés is, hogy miért lehet fontos a hálózati jellegű társadalomtudományi műhely részvétele egy ökoenergetikai klaszterben.

Növekvő energiaigények –új kihívások

A globális környezeti problémák immár gazdasági-társadalmi károkat is okozó hatásainak következtében a világ számos országában kap mind fontosabb szerepet, a hosszú távon *fenntartható fejlődést* biztosító, *környezetkímélő technológiák* kifejlesztése és elterjesztése. A szennyező források között kiemelkedő szerepet játszik az energiaszektor, illetve a fosszilis üzemanyagokkal működő közlekedés. Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi évtizedekben éppen ezeken a területeken folytak a legintenzívebb kutatások az új típusú, ún. *megújuló energiaforrások* feltárására és minél jobb kihasználására. Mindemellett, az amúgy is vészesen fogyó „hagyományos" energiahordozóktól való növekvő függőség csökkentése az ebből a szempontból erősen sebezhető Európa számára stratégiai kérdéssé, elemi gazdasági érdekké is vált. Törvényszerű tehát, hogy az Európai Unió tagállamaiban már évtizedes távlatokra tekint vissza a környezetbarát tech-

[2] Az MTA RKK részéről témafelelősként az Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Osztálya vesz közvetlenül részt a BIOENKRF-programban „A biomassza hőhasznosítás térszerkezeti hatásainak a vizsgálata, illesztése a vidék- és területfejlesztés jellemzőihez, sajátosságaihoz, hatása a vidék népességmegtartó képességének a növelésére" (6.1.), illetve „A biodízel és a bioetanol projektek térszerkezeti vizsgálata, illesztése a vidék- és területfejlesztés jellemzőihez, sajátosságaihoz, hatása a vidék népességmegtartó képességének a növelésére" (7.3.) kutatási témák feldolgozásával.

nológiák tudatos preferálása, a környezettudatosság elterjesztése. Éppen ezért az EU-s energiapolitika egyik legfontosabb célkitűzése a *környezet védelme*.

Magyarország az európai integráció folyamatában, illetőleg 2004-től immár az EU teljes jogú tagjaként meghatározott időpontokhoz kötött kötelezettségeket vállalt a fenti prioritások érvényesítésére, ezen belül az *alternatív energiaforrások* részesedésének komoly növelésére. Noha a rendszerváltást követő gazdasági recesszió, az elavult technológiákat alkalmazó szocialista nagyüzemek leépülése kedvezően befolyásolta a környezet állapotát, a továbbfejlődés útjában álló legnagyobb akadályt az jelenti, hogy a nagy volumenű beruházásokhoz szükséges források csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. Ilyen körülmények közepette a reálisnak tekinthető célkitűzések szerint is 2010-ig a bruttó villamosenergia-fogyasztás 3,6%-át, illetve az üzemanyag-fogyasztásnak csak 2%-át fedezik majd a megújuló energiaforrások Magyarországon. Meglehet, hogy ezek az értékek európai összehasonlításban alacsonyak, ám így is jelentős előrelépésről lehet szó, miután Magyarországon a megújuló energiaforrásokból előállított villamos energia részesedése 2002-ben mindössze 0,7% volt – miközben a 25 tagállamra számított átlag 12,7%, Ausztria értéke pedig 66% volt. A jövőre nézve ugyanakkor ki kell emelni azt a tényt, hogy az Európai Unió átlagához mért jelentős lemaradás ellenére, a természeti adottságokat figyelembe véve Magyarországon igen komoly potenciál rejlik a *biomassza energetikai célú felhasználásának* szélesebb körű *elterjesztésében (Sinóros-Szabó B. – Dinya L.* 2006).

A regionális (területi) tudomány a bioenergetikai program szolgálatában

A lehetőségeket és az új kihívásokat felismerve az elmúlt években az újonnan csatlakozott EU-tagországok – és a társult országok – részéről egyre több megvalósíthatósági tanulmány született a témában, s a bővülő forrásokra alapozva egyre szaporodó számban épültek és épülnek jelenleg is a biomasszát hasznosító erőművek, illetve biodízel- és bioetanol-üzemek. A tervek kivitelezésével párhuzamosan a technológiai-technikai kérdések mellett egyre nagyobb figyelem fordult a megújuló energiaforrások hasznosításával összefüggő *társadalmi hatások*, valamint az alternatív *energiaforrások bővítésének regionális (területi) dimenziói*, illetve *vidékfejlesztési többlethatásai felé is*. A regionális különbségek csökkentése, az elmaradott vidéki térségek felzárkóztatása szempontjából ugyanis közép- és még inkább hosszú távon kulcsfontosságúvá válhat az ágazat, mert a természeti adottságok éppen a hagyományosan hátrányos helyzetű alföldi térségekben a legkedvezőbbek a bioenergetikai programok megvalósításához. Mindezt figyelembe véve nem meglepő, hogy – több konzorciumi taggal szoros együttműködésben – a *Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások*

Központja, ezen belül elsősorban a *Debreceni Osztály* vállalkozott a gyöngyösi *Károly Róbert Főiskola* (KRF) által elnyert és gesztorált *Bioenergetikai Innovációs Klaszter-Centrum (IKC)* létrehozására és K+F programok megvalósítására a bioenergetika hasznosítása területén, az ún. *BIOENKRF országos kutatási programban* való részvételre.

A több jeles felsőoktatási intézmény és kutatóintézet, illetőleg a bioenergetikai célú K+F fejlesztésekben, az új alternatív energetikai források hasznosításában érdekelt vállalkozások együttműködésével megvalósuló nagyszabású projekt, a négy éves futamidő (2006–2009) alatt, a közreműködők legjobb szándéka szerint, jelentős mértékben hozzájárul majd a három főirány, a *biomassza-hasznosítás, a biogázüzemek, valamint a hajtóanyag-előállítás* hatásainak és eredményeinek fejlesztési célú komplex elemzése, a *bioenergetikai hasznosítás társadalmi, illetve esetleges térszerkezeti és vidékfejlesztési többlethatásainak empirikus vizsgálatához*, ami jól illeszkedik az MTA RKK alap- és alkalmazotti jellegű kutatási profiljához, a regionális folyamatok vidékfejlesztési szempontú elemzését célul kitűző tudományos törekvéseihez. A bioenergetikai kutatások végzése céljából létrejött tudományos konzorciumban az MTA RKK ATI képviseletében részt vevő Debreceni Osztály kutatói a *6.1.* (A biomassza-hőhasznosítás térszerkezeti hatásainak a vizsgálata, illesztése a vidék- és területfejlesztés jellemzőihez, sajátosságaihoz, hatása a vidék népességmegtartó képességének a növelésére) és 7.3. (A biodízel és a bioetanol projektek térszerkezeti vizsgálata, illesztése a vidék- és területfejlesztés jellemzőihez, sajátosságaihoz, hatása a vidék népességmegtartó képességének a növelésére) részprogramok témafelelőseként a klaszter munkája nyomán megvalósuló beruházások, fejlesztések és hasznosítási elképzelések társadalmi és térszervező hatásainak adatbázisokon és empirikus kutatásokon alapuló felmérésére vállalkoztak (*1. ábra*).

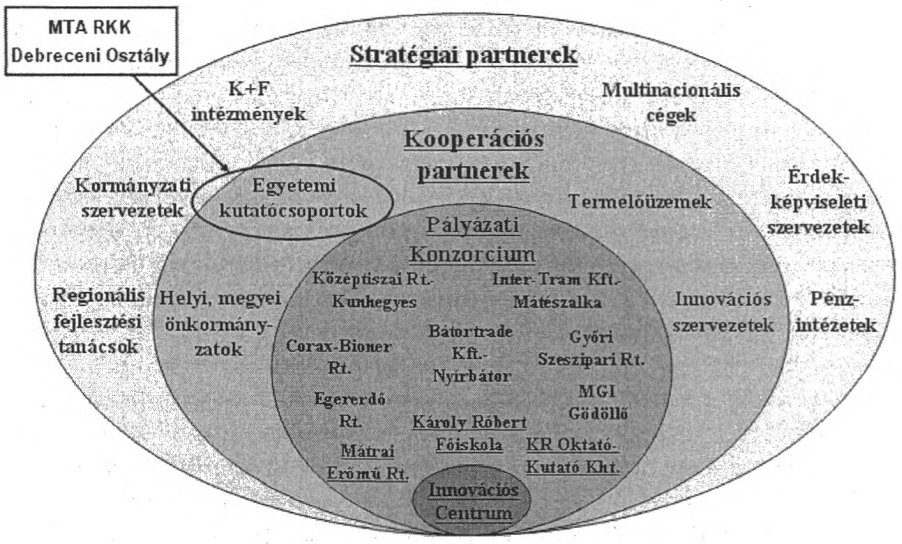
Az említett három főirányhoz kapcsolódó kutatási részfeladatok közül az MTA RKK Debreceni Osztálya által koordinált alapvető célkitűzések arra irányulnak, hogy figyelemmel kísérjék a Gyöngyösi és a Mátészalkai kistérségben kísérleti jelleggel folyó bioenergetikai beruházások és fejlesztések sorsát, illetőleg nyomon kövessék a fejlesztések révén megteremtett végtermékeknek az érintett térségek térszerkezetére, népességmegtartó erejére, terület- és vidékfejlesztési potenciáljának alakulására gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait.

A területi tudományok képviselői és a velük együttműködő partnerek arra törekszenek, hogy a kiválasztott két *kísérleti modelltérségben*, a Gyöngyösi és a Mátészalkai kistérségben végzett szerteágazó empirikus (kérdőíves) vizsgálatok révén lehetővé váljon a biomassza (6.1.), illetve a biodízel (7.3.) energia tekintetében jelentkező gazdasági és társadalmi igények feltérképezése, a megvalósuló beruházások számszerűsíthető hatásainak kimutatása. A már rendelkezésre álló, illetve a felmérések során összegyűjtött adatok alapján egy olyan *rendszermodell elkészítését is célként tűzte* ki a kutatói csoport, amely – más alterna-

tív energiaforrások hasznosításának hatásait is figyelembe véve – hozzájárul a térségek belső energiaforrásainak hatékony kihasználásához.

1. ábra

A Bioenergetikai Innovációs Klaszter szereplői

Forrás: Dinya L., Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.

Az első eredmények

Az eddig elvégzett munka eredményeként elkészült a *Gyöngyösi és a Mátészalkai kistérség komplex, témaspecifikus* (a természeti, gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, illetve közlekedési és energiafelhasználási adottságokat egyaránt felmérő) *helyzetértékelése*. A jelenlegi helyzet minél pontosabb felmérése érdekében tekintélyes mennyiségű adatbázis készült, törekedve olyan mutatók kiválasztására, amelyek lehetővé teszik a következő években folyamatosan elvégzendő összehasonlító elemzéseket, hogy az alkalmazott módszer révén adekvát, számszerűsíthető módon kimutathatóvá váljanak a biomassza-hőhasznosítás térségfejlesztő hatásai – nem pusztán egy-egy mutató (újonnan létrejött vállalkozások és munkahelyek, területhasznosítás optimalizálása stb.), hanem az általános fejlettségi szint tekintetében is. Ennek keretében került sor – a Gyöngyösi kistérség esetében 1734, a Mátészalkai kistérség esetében pedig 519 mintán alapuló – nagyszabású kérdőíves felmérésre. Az empirikus vizsgálatokat összegző

elemzések legfontosabb eredménye, hogy a mintatérségek adottságainak, lehetőségeinek, gazdasági és társadalmi igényeinek a számbavételével, valamint biomassza, a biodízel és bioetanol térszerkezeti és vidékfejlesztési hatásainak leírása, a gyakorlati szakemberek számára történő javaslatok megfogalmazása révén elősegítheti a kapcsolódó új beruházások és fejlesztések tervezését, a bioenergia előállítását és hasznosítását.

Az azonos kritériumrendszer alapján elvégzett vizsgálatok, a projektekhez szorosan kapcsolódó konkrét teljesítménymutatókat kiegészítve, *folyamatos „térszervező és társadalmi monitoringot"* biztosítanak mind az egyes projekteknek, mind az innovációs központ kisugárzó hatásának, eredményességének bemutatásához. A konkrét beruházások környezetük dinamizálására kifejtett erejének felmérésén túl további hasznot jelent, hogy a modelltérségekben kimutatott *vidékfejlesztési többlethatások* segítik az új beruházások tervezését, valamint információt szolgáltatnak a törvényhozás számára a biomassza hasznosításához elengedhetetlen, megfelelően működő *törvényi szabályozás*, illetve a kedvező jogi környezet alakításához és az esetleg szükséges korrekcióihoz.

A kutatás eddigi fázisaiban elkészített helyzetfeltárás, a szerteágazó *empirikus (kérdőíves) hatásvizsgálatok* és egyéb elemzések néhány fontos következtetés levonására már a kutatási program félidejében is lehetőséget kínálnak. Az előzetes hipotéziseknek és elvárásoknak megfelelően igazolódott a két modelltérség kiválasztásának helyessége. A *Gyöngyösi kistérségben,* a Mátra és a Bükk hegység kiterjedt erdőségeit kezelő Egererdő Erdészeti Zrt. részvételével, valamint a Károly Róbert Főiskola irányításával a Tass-pusztai kísérleti telepen folyó fás szárú energiaerdő-telepítések kínálta lehetőség, továbbá a Visontán üzemelő legnagyobb kapacitású és legrégebbi hazai hőerőműnek kedvező és kedvezőtlen működési tapasztalatai igen jó alapot jelentenek a bioenergetikai célú fejlesztésekhez. A *Mátészalkai kistérségben* mind a természeti (a tájhasznosításnak az uniós elvárásokhoz és az árvízvédelmi követelményekhez való minél szorosabb illeszkedése), mind a gazdasági-társadalmi kihívások (tartósan magas munkanélküliség, a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége, elmaradott és kiegyensúlyozatlan gazdasági szerkezet stb.) mindenképpen indokolttá teszik, sőt, a beszállítói hálózat fokozatos kialakulása révén egyfajta kitörési/felzárkózási lehetőséggé is emelik a biodízel- és bioetanol-üzemek kialakítását. A potenciális lehetőségeket jól jelzi, hogy a gazdasági megtérülést is elsődleges szempontként kezelő magántőke igen jelentős szerepvállalásával részben már meg is valósultak a továbbfejlődést lehetővé tevő komoly beruházások.

Összességében elmondható, hogy a BIOENKRF-program két modelltérségére irányuló kutatómunka eredményeként teljesültek a társadalmi hatásvizsgálatokra vonatkozóan vállalt eredendő célkitűzések. Az empirikus vizsgálatok révén sikerült feltérképezni a biomassza-energia tekintetében jelentkező gazdasági és társadalmi igényeket, a beruházások számszerűsíthető hatásait. Jelentős

mértékben előrehaladt egy olyan rendszermodell elkészítése, amely – más alternatív energiaforrások hasznosításának hatásait is figyelembe véve – a későbbi kutatási ciklusokban hozzájárulhat a gyöngyösi és a mátészalkai kistérség, illetve követendő modellként hasonló jellegű bioenergetikai fejlesztések tervezéséhez és megvalósításához.

További várható eredmények

Az eddigi tapasztalatok összegzése alapján máris kijelenthető, hogy a tér- és társadalmi szerkezet kedvező irányú megváltoztatása, a területi különbségek érdemi mérséklése csak abban az esetben képzelhető el a bioenergetikai ágazat vonatkozásában is, ha a meglévő belső erőforrások és a legnagyobb hiányosságok komplex feltárására sor kerül, különös tekintettel a biomassza-enegia tekintetében jelentkező *gazdasági és társadalmi igényekre* és a különféle *vidékfejlesztési hatásokra* (foglalkoztatottság, életkörülmények és életminőség alakulása, életformaváltás stb.) és egy olyan *rendszermodell kialakítására*, amely – más alternatív energiaforrások hasznosításának hatásait is figyelembe véve – a későbbiekben lehetővé teszi, hogy a különböző vizsgálatok évenkénti megismétlésével adekvát, számszerűsíthető módon nyomon követhetővé váljanak a biomassza-hőhasznosítás térségfejlesztő hatásai (újonnan létrejött vállalkozások és munkahelyek, területhasznosítás optimalizálása stb.), miközben a modelltérségekben kimutatott vidékfejlesztési hatások elősegíthetik az új beruházások tervezését, illetve információt szolgáltathatnak a törvényhozás számára a biomassza- és biogáz-hőhasznosítás előállításához és hasznosításához elengedhetetlen, megfelelően működő törvényi szabályozás kialakításához.

A *bioenergetikai ipar* térnyerése az energianövény-termesztés biztos felvevőpiacaként hosszú távon is komoly kitörési lehetőséget biztosíthat a magas munkanélküliséggel sújtott, halmozottan hátrányos helyzetben lévő rurális térségeknek, ugyanakkor az ágazat megfelelő működése elképzelhetetlen a megfelelő szakembergárda hiányában. A térszerkezeti-társadalmi jellemzők, a regionális sajátosságok, valamint a vidékfejlesztő és népességmegtartó képesség elemzése és azok változásainak komplex vizsgálata tehát hozzájárulhat az egyes konkrét beruházások vidék- és területfejlesztési szempontból legkedvezőbb helyszíneinek kiválasztásához, következésképpen a gyöngyösi bioenergetikai innovációs, kvázi klaszter központ térségi kisugárzó erejének növeléséhez, illetve a gyöngyösi és a mátészalkai kistérségben végzett elemzések révén más hasonló helyzetekben is alkalmazható *térszerkezeti hatásvizsgálatok és társadalmi monitoring* végzésére alkalmas modellrendszer kialakításához, nem utolsósorban pedig a kedvező gazdasági és szociális folyamatok beindulásához annak lehető legszélesebb környezetében, tulajdonképpen két északkelet-magyarországi nagyrégiót érintően.

Hivatkozások

A jövő energiája: megújuló energiaforrások. Közösségi Stratégiai és Akcióterv. Európai Közösségek Bizottsága. Brüsszel (1994).

Sinóros-Szabó B.– Dinya L. 2006: A bioenergia előállítás vidékfejlesztési többlethatásai. – Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. Szerk. Baranyi B., Nagy J. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, DE Agrártudományi Centrum. 229–238.

A BIOMASSZA-TERMELÉS MINT FEJLŐDÉSI POTENCIÁL A RURÁLIS TÉRSÉGEKBEN – KÖRNYEZETVÉDELEM VAGY KÖRNYEZETSZENNYEZÉS?

Varjú Viktor

Bevezetés

Kétségtelen, hogy a XXI. század elejének egyik legproblematikusabb kérdése az energia. A 2006. év eleji gázellátási fennakadások nemcsak Magyarországon, hanem az Európai Unió egészében is még aktuálisabbá tették az amúgy is napirenden lévő kérdést. Az energiaellátás biztonsága és a fenntartható fejlődés egyaránt megköveteli a helyi megújuló energiaforrások használatát.

A biomassza mint energiahordozó termelésének egyre nagyobb relevanciája van már Magyarországon is, ami egyfajta potenciája lehet a mai vidékfejlesztésnek. Vannak azonban árnyoldalai is a dolognak, amelyek háttérbe szorulnak. Ilyen például a biomassza-termeléshez kapcsolódó közlekedési szennyezés, vagy a túlzott területhasználat kérdése.

A megújuló energiák legitimációjának kérdése Magyarországon

Globális szinten gyakran szkeptikus hozzáállással találkozhatunk annak tekintetében, hogy napjaink klímaváltozását valóban antropogén hatás okozza-e. Ha visszatekintünk a földtörténeti múltba, számos, a mainál szélsőségesebb klímával találkozhatunk, elég csak az emberiség elmúlt 10000 éves történetére visszatekinteni. Ha csak 1991-ig megyünk vissza, jól látható, hogy a Fülöp-szigeteki Pinatubó vulkán kitörésének is globális hatása volt – bár csak rövidebb ideig – a Föld klimatikus viszonyaira.

Megvizsgálva a Föld fosszilis energiahordozóinak becsült készletét, azt találhatjuk, hogy az elmúlt száz évben az egyre nagyobb mértékű energiafelhasználás mellett az energiahordozók becsült készlete is egyre nagyobbá vált (*1–2. táblázat*).

1. táblázat

A rendelkezésre álló fosszilis energiahordozók becsült készlete

		1985	1995	2005
Kőolaj	(Mrd t)	113	152	162
Földgáz	(ezer Mrd m^3	96	145	180

Forrás: Lomborg 2001 és Pál 2006, 327.

2. táblázat

Az aktuális felhasználás mellett elegendő fosszilis készlet

	1975	2000	2005
Kőolaj	36 év	41 év	41 év
Földgáz	47 év	60 év	67 év
Szén	218 év	230 év	230 év

Forrás: Lomborg 2001 és Pál 2006, 327.

Mindazonáltal tény, hogy lokális szinten a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóság megköveteli a helyi energiaforrások kiaknázását és használatát, hiszen a helyi erőforrás használata a népességmegtartó erőn kívül a helyi gazdaságot fejleszti, mindamellett pedig a helyi termelés csökkenti a szállítás és utazás közlekedésszennyezéssel járó többletterheit, valamint nyilvánvalóan csökkenti a régió és az ország energiafüggőségét is. A helyi lakosság érdeke azonban az is, hogy a környezetét minél kisebb mértékben terhelő erőforrásokat (pl. szén helyett biomassza) használjon. A „mindenáron megújuló energiát" cselekvések előtt azonban számba kell venni a rendelkezésre álló energiaforrások potenciálját is.

Szélenergia: Magyarország a Kárpátok védő funkcióiból kifolyólag kevésbé ideális jellegű hely szélturbinák telepítésére, mint például a Brit-szigetek, vagy éppen az európai kontinens északi, északnyugati parti zónája. Mindazonáltal az intenzitási és megbízhatósági mérésekből kiderül, hogy hazánkban is találhatóak olyan területek (Kisalföld, Alföld), melyek műszakilag, az erőforrás rendelkezésre állásából kifolyólag, valamint a közgazdasági követelményeknek megfelelve alkalmasak szélerőmű parkok létrehozására.

Kétségtelen azonban, hogy az egyik legnagyobb hátránya a szélerőműveknek az állatvilágra gyakorolt hatásuk. A szélerőművek okozta madárpusztulás több okra vezethető vissza. Egyrészt a madarak nem érzékelik a forgó lapátokat, így könnyen nekirepülnek. Hasonlóan zavaró hatással vannak ezek a turbinák a környéken fészkelő madarakra. Az ökológiai esettanulmányok legfontosabb megállapítása azonban az, hogy a szélerőmű parkok tervezése során különös

gondot kell fordítani arra, hogy azok ne essenek madárvonulási útvonalakra (*Horváth* 2005).

Vízerőmű: A vízenergia alkalmazása hazánkban jellemzően lokális jelleggel fordul és fordulhat elő. A nagyobb folyóvizek energetikai célú alkalmazása a viszonylag nagyarányú visszaduzzasztott területek miatt lehet problematikus, illetőleg az eddig tervezett nagy vízierőművek (Duna, Dráva) mindig problémát vetettek fel a szomszédos országokkal kapcsolatban. Az ilyen típusú, nagy területre kiterjedő energetikai beruházások nemcsak a beruházás helyén fejtik ki nagymérvű természetátalakító hatásukat (pl. szlovák „Duna-egyenes"), hanem a folyóvizek követő szakaszain is ökológiai problémákat okozhatnak. A szélenergiával szemben a vízenergia kihasználása viszont nem jár nagyobb periodikai problémával, így energiatermelése a fogyasztásnak megfelelően egyenletes, lefelé szabályozva használható. A vízenergia felhasználásának kisebb környezetkárosító hatása van, ha kis folyóvizeknél, helyi igények kielégítésére alkalmazzák, mely azonban költségesebb és bizonytalanabb megoldás.

Napenergia: Ma a napenergia elektromos, valamint geotermikus energetikai felhasználása egyaránt költséges, valamint problematikus az ismert természetföldrajzi tényezőknek köszönhetően (pl. besugárzás nagysága, éves eloszlása. Emissziója gyakorlatilag nincsen, nagy természetátalakítást nem igényel, leszámítva a napkollektorok felszínborítását), elektromos energia előállítása mellett vízmelegítésre is használható. A dinamikusabb felhasználás érdekében azonban a napenergia átalakításának hatékonyságát kellene növelni, amely megfelelő perspektívát biztosíthatna a világ energiahasználatának tekintetében.

Geotermikus energia: A geotermikus energia elsősorban nem elektromos energia, hanem fűtési energiaként kerül felhasználásra. Magyarországon különös jelentőségű lehet ennek az alkalmazása, hiszen a litoszféra közelsége és vastagsága a Kárpát-medencében természetföldrajzi potenciálját adja annak kihasználására.

A geotermikus grádiens értékének megfelelően meghatározhatóak azok a terek is Magyarországon, melyeknél elsődlegesen lehetne használni a geotermikus hőt hőszivattyúk alkalmazásával.

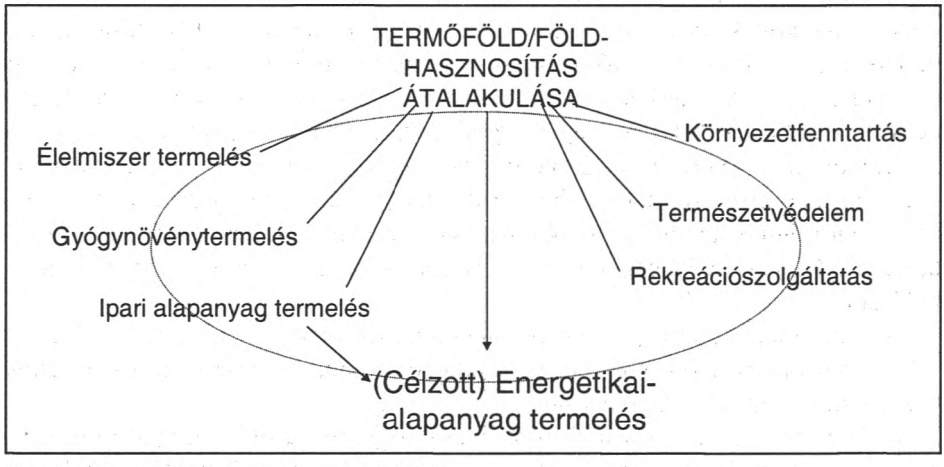
Biomassza: A biomassza felhasználása mint megújuló energiaforrás sem egyértelműen problémamentes. Bár nagy volumenben hozzáférhető hazánkban, ennek köszönhetően egyre inkább homloktérbe kerül alkalmazása, viszont a biomassza elégetése károsanyag-kibocsátással jár, ami helyi szinten környezetterhelést okoz. A másik oldalról tekintve a dolgot, felhozhatjuk a pécsi hőerőmű példáját, amelynek a széntüzelésről biomassza-tüzelésre való átállás és annak lehetséges externáliái tekintetében pozitív hatásai is vannak. Nyilvánvaló, hogy ha széntüzelés helyett a környező rurális területeken előállított energiaültetvényekről származó növények elégetésével – ami az uniós irányelveknek megfelelően a rossz minőségű, mezőgazdasági termelésből kivont termőföldeken (ame-

lyek a komposzttelepekről származó anyaggal kerülnek feljavításra), a vidéki térségben élő lakosság munkahelyteremtésével – termeli az energiát, akkor ez a geopolitikai függőség háttérbe szorulása mellett a térség munkaerőpiacára, környezeti terhelésére és ezeken keresztül gazdaságára fejlesztő hatással van (*Kiss–Girán* 2004).

Számos tanulmány és előadás bizonyította már, hogy Magyarországon a biomasszának van tehát relevanciája, méghozzá a mezőgazdasági melléktermékek, valamint az energiaültetvények tekintetében is. Ahogy Gergely Sándor ábrájából is kitűnik (*1. ábra*), a földhasznosításnak számos formája kapcsolódik, kapcsolódhat az energiatermeléshez. Az élelmiszertermelés, a gyógynövénytermelés, az ipari alapanyag-termelés melléktermékei, illetve az ipari alapanyag mint energetikai alapanyag. De sajnos a környezetfenntartás vagy a természetvédelem is kapcsolódhat ehhez. Hiszen a pécsi erőmű a Duna–Dráva Nemzeti Park nem fokozottan védett területéről is szállít „hulladék faanyagot" biomasszablokkjába.

1. ábra

A termőföld-hasznosítás változatai

Forrás: Gergely 2007 alapján saját szerkesztés.

Néhány biomassza-kísérlet a Dél-Dunántúlon

Folytatva írásom szkeptikus hangvételét, a Dél-dunántúli régióban számos biomasszához kapcsolódó kísérleti projekt-kezdeményezés indult vagy valósult meg. Ezeknek is vannak árnyoldalai, nem csak jó gyakorlatai (melyeket azért nem tárgyalok, mert azok már ismertek, és számos helyen publikálásra kerültek).

A Pécsi Tudományegyetemen (PTE) elkészült a bioenergetikai mintarégió koncepciója. Ezzel véleményem szerint az a probléma, hogy egyelőre megmaradt koncepció szinten, annak ellenére, hogy a konzorciumban a térség két meghatározó vállalkozása is szerepet kapott (Biokom Kft., Pannon Power Rt.). A kutatás elsősorban a Szarvasi Energiafűre koncentrált, ám ennek ellenére a pécsi erőmű fás szárú biomasszablokkot épített, ami jelen körülmények között nem alkalmas lágyszárúak égetésére. A másik probléma meglátásom szerint, hogy a PTE-nek jelen pillanatban nincs elegendő érdekérvényesítő ereje a környezetiparban, ami hátráltathatja a hatékony tudásbázis kiaknázását.

A Biokom hulladékkezelő társaság kezdeményezése az Ökováros-ökorégió program, amely komplex programja keretében Túrony és a hozzá kapcsolódó mezőgazdasági területeken próbálja meg a lágyszárú energiafű termesztését. Érdekérvényesítő erejét az is példázza, hogy a második Nemzeti Fejlesztési Terv elkövetkezendő két évének kiemelt projektjei között sikerült szerepeltetnie ezt is. Azonban a pécsi erőművel nem elég szoros a kapcsolata ahhoz, hogy még hatékonyabb bioenergetikai kezdeményezések valósulhassanak meg.

A Pannon Power 2004 óta működteti fás szárú erőművi blokkját, ám az apríték 90–95%-át nem ültetvényből, hanem a baranyai, illetve somogyi erdőkből szerzi be.

Szintén működött egy faaprítású erőművi blokk a Szigetvári Fűtőmű keretében, de ez rentabilitási problémákkal küszködött, és nem is tudtak kellő faanyagot beszerezni az erdészettől.

A bioenergetikai ültetvények környezeti kérdései[1]

Jelen vizsgálat során tehát két, eddig kevés figyelmet kapott problémát vizsgáltam meg, illetve próbáltam modellezni. Ehhez esettanulmányként a pécsi hőerőmű biomasszablokkjának – illetve a hozzá kapcsolódó adatoknak – a vizsgálatát használtam. Feltételezve azt, hogy a jövőben az erőművi blokk tüzelőanyag ellátását teljes egészében energiaültetvényekről biztosítja a cég, azt próbáltam meg vizsgálni, illetve modellezni, hogy ez mekkora területigénnyel, termőföld igénnyel, illetve az energiahordozó beszállítása milyen szállításból adódó levegőszennyezéssel járna (jelen pillanatban az erőmű 70%-ban vasúton szállítja be a faanyagot[2]).

Az erőműnek már jelenleg is folyik egy kísérleti projektje Pécstől 25–30 kmre, Királyegyháza mellett, ahol energianyár-ültetvényt hoztak létre, s jelenleg is zajlik az ültetvény rentabilitásának a vizsgálata. A számításokhoz ennek adatait is figyelembe vettem. Az első problematikus dolog lehet véleményem szerint,

[1] Forrás: A fejezetben bemutatott modellizáció egyes számai a 2007. 04. 26–27. I. Környezetünk Konferencia, Pécs, Expo Center előadásain hangzottak el.

[2] www.pannonpower.hu

hogy az itt termelt nyárfaültetvény elsősorban a kukoricát és a búzát szorítja ki a mezőgazdasági területekről. Ráadásul Királyegyháza térségében nagyon jó földterületek vannak.

A Királyegyházi energianyár-ültetvényt 45 hektáron, 2005-ben indították el, amelynek első betakarítása 2007 telén volt. A biomasszablokk évente mintegy 400 000 tonna faaprítékot használ fel, ennek több mint 98%-a lombos fa, és csak a maradék 2% fűrészpor, vagy egyéb faipari melléktermék (pl. raklaphulladék). Ennek a 400 000 tonnának a jövőbeni ültetvényről való megtermeléséről gondoskodni kell. Egyrészt, mert a továbbiakban 2 újabb biomasszablokkot kíván beindítani az erőmű, az erdészetek viszont ezt a pluszt már nehezen tudnák kitermelni, ráadásul annak idején a hőerőművel kötött szerződésüket a faexportjuk terhére kötötték, ami a fa árának külpiacokon történő növekedése miatt egyre kedvezőtlenebb üzlet számukra.

A biomassza-felhasználáskor számolni kell a keletkező hamuval is, ami a jelenlegi technológiának megfelelően mintegy 9000 tonna. Ezt fel lehet használni talajjavításra, ám a növényvédelmi szolgálat kutatásai alapján ez a kiszórás nem haladhatja meg a hektáronkénti 5 tonnát. (Hiszen a hamu magas PH-értéke megváltoztatja a talaj PH-háztartását).

Területhasználat – Földhasználat

Maga az energiaültetvény modellszámításaim alapján magas földhasználattal jár. A jelenlegi 40 t/ha terméshozam eléréséhez éves viszonylatban mintegy 20 000 hektár termőföldre van igény (figyelembe véve a kétéves vágásfordulót), ha csak a meglévő erőművi blokkot kívánjuk ellátni. Ha a másik kettő tervezett blokk is (35 és 50 MW beépített kapacitással) elkészül, akkor ez már a megye földterületének további 54000 hektárját veszi igénybe. Mivel az energiaültetvények létrehozása a búza, illetve a kukorica termőhelyén valósulhatna meg, így a termesztés ezen élelmiszernövények elől venné el a mezőgazdasági területet.

Ha ez megvalósul, a 2005-ös adatokat figyelembe véve Baranya megyében a búza és kukorica termőterülete mintegy 40%-kal csökkenhet az energiaültetvények térnyerése következtében (*3. táblázat*). (Ez különösen a kukorica miatt érdekes, hiszen a PTE bioenergetikai klasztere is számol a kukoricával mint bioetanol forrással.)

Azt gondolom tehát, hogy a biomassza-termelésre történő átállás a mezőgazdaságban szűkös keresztmetszetbe ütközhet, átgondolandó, és jelentős kooperációt igényel a különböző projektek hatékony kivitelezésének érdekében.

A másik problematikus terület a faanyag szállításából adódhat. Erre is elkészítettem egy modellszámítást a jelenleg ismert adatokkal, valamint a csak jelenleg működő biomasszablokkal. Feltételezésem szerint a jelenlegi blokk kapacitásának kiszolgálása csak közúton történne, mintegy 30 km-es távolságból (a jelenlegi energiaültetvény is ilyen távolságban van). (Megjegyzendő azonban

és elgondolkodtató, hogy a következő biomasszablokkokat már az Ormánsági területek felzárkóztatásával és használatával képzeli el a vállalat, ami viszont 50–60 km-es távolságot jelent.)

3. táblázat

A búza és kukorica termőterületének visszaszorulása energianyár-ültetvények esetén Baranya megyében

	Jelenlegi termőterület (2005. évi adatok), ezer ha	Várható termőterület (energianyár ültetése esetén), ezer ha	Változás (100% = 2005. év)
búza	50	30,8	61,6%
kukorica	90	55,2	61,3%
energiaerdő	0	54	

Forrás: KSH Területi statisztika (2005) alapján saját szerkesztés.

A számításnál a 2006 októberétől használatos EURO 4 tehergépjárművek emissziónormáit használtam fel, 24 tonnás tehergépjármű kapacitással, 400 kW-os névleges teljesítményű tehergépjármű-motorokkal, melyeknek csak a fele teljesítményét vettem figyelembe. A le, illetve felrakodással együtt az 1,2 millió km-t, mintegy 60 000 üzemórával teljesíthetik ezek a járművek. (A hamu elszállításánál hasonló távolsággal, napi 3,5 fuvarral, viszont csak 200 kW teljesítményű tehergépjármű használatával számoltam.)

Összegezve a kibocsátási adatokat, a metánt is CO_2 egyenértékre átszámítva azt kaptam, hogy összességében egy év alatt csak a biomassza-erőműhöz kapcsolódó közvetlen közlekedés 360 tonna CO_2-t bocsát ki, míg a nitrogén-oxidok kibocsátása 42 tonna évente. (Nem számoltam viszont az ültetvény műveléséhez kapcsolódó kibocsátás, a közlekedés okozta zajhatással, és a közutaknak a nehézjármű forgalom következményeként fellépő amortizációjával) (*4. táblázat*).

Önmagában csak a szállításhoz kapcsolódó 360 tonna éves széndioxid kibocsátás magasnak tekinthető, hiszen ha ugyanezen mennyiség szállítása vasúton történik, a kibocsátás lényegesen kisebb. Azonban, ha összehasonlítjuk más CO_2 kibocsátással, megállapítható, hogy az érték nem jelentős, még a 2008–2012-es időszakra az erőműnek kiosztott CO_2 kvótához képest sem (*5. táblázat*). Viszont különös figyelmet kellene fordítani a nitrogén-oxidok kibocsátására, hiszen amellett, hogy egyes nitrogén-oxidok szintén üvegházgáz, az emberi egészségre is meglehetősen káros hatással vannak.

4. táblázat

A modellizáció közlekedési emissziója

Szennyezés (EURO 4 szabv.)	Egységnyi (g/kWh)	Kibocsátás évente, tonna
NOx	3,5	42,0
CO	4,0	48,0
CO – $>CO_2$	6,3	75,4
CH4	1,1	13,2
CH4 – CO_2 egyenértékben	23,1	277,2
Kibocsájtás CO_2 egyenértékben összesen	*29,4*	*352,6*

Forrás: Saját számítás és szerkesztés.

5. táblázat

A biomassza-erőmű közlekedési terheléséhez kapcsolódó összehasonlítás

Kibocsátás forrása	Kibocsátás mennyisége (ezer tonna)	Biomassza-erőmű közlekedési terhelésének az egyes egyéb forrásokhoz viszonyított aránya (%)
Biomassza-erőmű közlekedési terhelése (modellszámítás alapján)	0,36	100
Lakosság (Magyarország)	12 838	0,0029
Szolgáltatás (Magyarország)	6 758	0,0053
Közlekedés (Magyarország)	11 948	0,0030
Hőerőművek (Magyarország)	17 868	0,0020
Egyéb hőtermelés (Magyarország)	1 829	0,0197
Ipar (Magyarország)	8 947	0,0040
Mezőgazdaság (Magyarország	1 579	0,0228
Összesen (Magyarország)	*61 312*	*0,0006*
Pécsi Hőerőmű (NKT II. 2008–1012) (686 MW)	232,308	0,1550

Forrás: KSH Környezetstatisztikai évkönyv (2005) alapján saját szerkesztés.

Összegzés

Kétségtelen, hogy Magyarországon a fenntarthatóság és az energiapolitika miatt is egyre hangsúlyosabbá fog válni a megújuló energiák, ezen belül is a biomassza használata. Éppen ezért vizsgálni kell olyan kérdéseket is, amelyek háttérbe szorultak azáltal, hogy a biomassza-energiát mint környezetbarát erőforrást, „mindenhatóként" kezelik. Általánosságban elmondható, hogy a bioenergia felhasználású növénykultúrák telepítése könnyen a területhasználat torzulásához vezethet, ami más ipari vagy éppen élelmiszernövények termesztésétől veszi el

a teret. Ezért az ilyen jellegű tervezések nagy körültekintést és kooperációt, kompromisszumokat követelnek meg.

A biomassza-termelésnél nagyobb hangsúlyt kellene fordítani a közlekedés-szennyezési mellékhatásokra is. Bár jelen modellizáció nem eredményezett arányaiban nagy szennyezést, de a termőterület messzebbre helyezése, az energiahordozó megváltoztatása (pl. energiafű), a nem hatékony üzemelés, vagy a „Best Available Technology" figyelmen kívül hagyása már nagyságrendjében megváltoztathatja a közlekedési kibocsátásokat, ami megkérdőjelezheti a biomassza mint megújuló energiaforrás relevanciáját.

Hivatkozások

Horváth G. 2005: Szélparkok tervezése környezetvédelmi szempontok alapján. – Magyar Tudomány. (166), 11, 1406–1414.

Lomborg, B. 2001: The Sceptical Environmentalist. Cambridge, Cambridge Univ. Press.

Gergely S. 2007: Zöldenergia és vidékfejlesztés. Gazdálkodás. (51.), 20., 24–41.

Kiss T. – Girán J. 2004: Verseny helyett kooperáció. Tér és Társadalom. (18), 4, 85–94.

Környezetstatisztikai évkönyv, 2005. Budapest, KSH, 2006.

Pál L. 2006: Energiapolitika és versenyképesség. In Bulla M.–Tamás P. (szerk.): Fenntartható fejlődés Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

www.pannonpower.hu

A BIOMASSZA-HASZNOSÍTÁS KÉRDŐJELEI MAGYARORSZÁGON NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK TÜKRÉBEN[1]

Szabó Gyula

Bevezetés

Manapság legtöbb kutató egyetért abban, hogy kiemelten kell támogatnunk a biomassza felhasználását, a biogáz termelését és a közlekedési célú bio-üzemanyagok előállítását, hiszen a fenntartható fejlődés az egyetlen út (*Sinóros-Dinya* 2006). Magyarország import-energia függőségét csökkenteni kell, és ehhez nagy szükség van a megújuló energiaforrásokra. Ezek felhasználási lehetőségeit kutatni kell, és az adottságok szerint rendszerbe kell állítani, és támogatni kell az olyan megoldásokat, mint a szél-, a bio-, a geotermikus- és a napenergia. A biomassza mint megújuló energiaforrás a jövő egyik legnagyobb kitörési pontja.

A statisztikák szerint ma már a biomassza a fosszilis tüzelőanyagok után a világ negyedik legnagyobb energiaforrása, világviszonylatban a felhasznált energia kb. 14%-át teszi ki. Az elmúlt években igen jelentős növekedés volt megfigyelhető nemzetközi szinten is a bioenergia termelésében. Az energiatermelés céljából előállított összes biomassza-felhasználás 2001-ben 650 terawatt órának (TWh) felelt meg, a megújuló energiaforrásokra vonatkozó, az Európai Unió által megfogalmazott 12%-os célkitűzés eléréséhez 2010-ig még 860 TWh-ra van szükség. A magas olajár és a politika részéről érkező támogatás eredményeként különösen az energetikai célra termesztett növények iránt nőtt meg az érdeklődés. Magyarország is megtette az első lépéseket ezen a területen, ugyanakkor a további döntések meghozatala előtt mindenképpen hasznos a

[1] A kutatás a *Bioenergetikai Innovációs Klaszter létrehozása és K+F programok megvalósítása a biomassza hasznosítása területén* (BIOENKRF) című, a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola által irányított Bioenergetikai Innovációs Klaszter-Centrum (IKC) keretei között (2006–2009) folyó tudományos program része.

nemzetközi tapasztalatok összefoglalása, a tanulmány ezek rövid bemutatására vállalkozik.

A nemzetközi tapasztalatok kapcsán egyrészt kitérünk a törvényi szabályozásra, amely a kereteket biztosítja a biomassza energetikai célú felhasználásához. Kutatásunk során elsősorban az Európai Unió szabályozását vizsgáltuk meg, mivel a hazánk számára is ezek a szabályok határozzák meg a követendő irányvonalat. A döntéshozóknak számos esetben kell ma még nem teljes mértékben tisztázott kérdéseket is figyelembe venniük. A kérdések egy része a gazdaságosságra vonatkozik, vagyis hogy valóban érdemes-e jelenleg a biomasszából előállított energiahordozókat alkalmazni. Hasonlóan fontos kérdés, hogy minden esetben valóban nettó energia, vagy egyáltalán igazi környezeti haszon nyerhető-e a folyékony bioüzemanyagokból, amikor összevetjük a pl. műtrágyák, mezőgazdasági gépek és a feldolgozás által befektetett energiát az előállított bioüzemanyagból nyerhető energiával. Kevesebb vitát vált ki, ugyanakkor szintén nincsenek teljesen egyértelmű válaszok a biomassza energetikai célú felhasználásának ökológiai hatásával kapcsolatban. A többség elismeri az ebből eredő ökológia haszon meglétét, de számos kérdés merült már fel a különböző nemzetközi fórumokon a haszon valós mértékével kapcsolatban. Végül meg kell említenünk az ellátás biztonságával kapcsolatos kételyeket, hiszen sokak számára kérdéses, mekkora mértékben képesek a biomasszából előállított energiahordozók pótolni például a fosszilis tüzelőanyagokat. Jelen tanulmány a törvényi szabályozás mellett az utóbbi két témával, tehát az ökológiai és ellátásbiztonsági kérdésekkel foglalkozik részletesen.

Európai és hazai szabályozás

Az Európai Unió energiapolitikájának stratégiai felülvizsgálata mindenképpen szükségessé vált, és az új energiapolitikának világos európai keretet kell biztosítania az energiaszerkezetre vonatkozó nemzeti döntésekhez. Másrészt elemeznie kell a különböző energiaforrások előnyeit és hátrányait a helyben rendelkezésre álló megújuló energiaforrásoktól, mint pl. szél, biomassza és bioüzemanyag, valamint a kisméretű és nagy hatékonyságú vízierőművek, egészen a szénig és a nukleáris energiaforrásokig, valamint ezeknek a változásoknak az EU egészére gyakorolt járulékos hatásait. Ezt felismerve született meg a 2006-os Zöld Könyv, amely „Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért" alcímet viseli.

Az Európai Bizottság már 2004-es, a megújuló energiának az Európai Unión belüli részesedéséről szóló közleményében elkötelezte magát egy, a biomasszával kapcsolatos cselekvési terv elkészítése mellett, illetve kiemelte a biomasszapolitika összehangolt megközelítésének szükségességét. Ezzel párhuzamosan az Európai Tanács 2004 tavaszi ülésén arra a következtetésre jutott, hogy a megújuló energia növekvő használata „környezetvédelmi és versenyképességi okok-

ból" lényeges. Ilyen előzmények után született meg a cselekvési terv, amely intézkedéseket ír elő a biomassza-energia fából, hulladékból és mezőgazdasági termékekből való fejlesztésének növelésére azáltal, hogy piaci alapú ösztönzőket hoz létre a használatára vonatkozóan, illetve elmozdítja az akadályokat a piac fejlődése elől. Európa ezáltal csökkentheti a fosszilis tüzelőanyagoktól való függőségét és az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását, valamint serkentheti a gazdasági tevékenységet a vidéki területeken. Ezt a cselekvési tervet természetesen csak az első, összehangolást szolgáló lépésnek szánta a Bizottság. Intézkedéseket ír elő a biomassza előmozdítására a fűtés, villamos energia és közlekedés területén, ám ezeket átfogó intézkedéseknek kellett követniük, amelyek a biomassza-ellátást, -finanszírozást és -kutatást érintik. A terv összeállításakor a készítők a biomassza-potenciálból indultak ki. Az EU jelenleg energiaszükséglete 4%-át fedezi biomasszából, ha teljes mértékben felhasználná saját potenciálját, legalább megduplázhatná biomassza-felhasználását 2010-re.

Magyarországon a biomassza energetikai célú hasznosításának lehetőségeit alapvetően meghatározza a villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvény. A törvény két helyen foglalkozik a biomasszából történő energianyeréssel. A 3. § 47. pontja szerint „megújuló energiaforrásnak számít az időjárási körülményektől függő nem fosszilis energiahordozó (nap, szél), az időjárási körülményektől nem függő nem fosszilis energiahordozó (geotermikus energia, vízenergia, biomassza, valamint biomasszából közvetve vagy közvetlenül előállított energiaforrás), továbbá hulladéklerakóból, illetve szennyvízkezelő létesítményből származó gáz, valamint a biogáz". A 125. § 5. pontja szerint pedig „a megújuló energiaforrások támogatási rendszerén keresztül nem támogatható (a) a hulladékból termikus módon történő energiatermelés, ha nem felel meg a külön jogszabályban meghatározott hulladékgyűjtési, illetőleg hulladékválogatási feltételeknek, illetve ha nem biológiailag lebomló szerves hulladékból történik", továbbá az „50 MW-ot meghaladó megújuló energiaforrásokat hasznosító erőművek támogatási rendszerét az említetteknél kisebb erőművektől elkülönítetten kell meghatározni". A törvény VII. fejezete szabályozta a megújuló energiaforrásokból származó elektromos áram minimális átvételi árát, amely 23 Ft/kWh. Ennek értéke minden év január 1-jén az előző évi, KSH által közzétett fogyasztói árindex változással azonos mértékben növekszik 2010-ig.

A villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról a 180/2002. (VIII. 23.) Korm. rendelet döntött, szabályozási értékeket meghatározva a biomassza erőművekre vonatkozóan is. A 50 MWe és annál nagyobb beépített teljesítményű hőhasznosítással működő biomasszát hasznosító erőművek minimális előírt hatásfoka 50%, míg a hasonló kapacitású kondenzációs erőművéké 25%. A kisebb teljesítményű erőművek esetében hőhasznosításnál ugyancsak 50% a minimum érték, kondenzációs erőművek esetében azonban 10 MWe felett 22%, míg az alatt csak 17%.

Az Országos Területfejlesztési Koncepció két bekezdésben foglalkozik közvetlenül a biomassza energetikai célú előállításával, a megújuló energiaforrásokkal együtt valamelyest bővebben említi. Az ország környezetvédelemmel kapcsolatos kötelezettségvállalásainak értelmében a 2008-2012-es időszakra hazánk 6%-kal csökkenti a CO_2-kibocsátását 1990-hez viszonyítva, 60%-kal csökkenti az SO_2 emissziót 2010-re, és 6%-ra növeli a megújuló energiaforrások részarányát az energiaforrás-szerkezetben. Szükségszerű feladat a területi különbségeket figyelembe vevő törvény megalkotása a megújuló energiaforrásokról. Európai Uniós követelményként valamennyi régióban el kell végezni a megújuló energiaforrások mennyiségi és szerkezeti felmérését, és megtervezni az alkalmazás menetrendjét, melynek kapcsolódása a környezetvédelmi és agrárfejlesztési elképzelésekhez – a szociálpolitikai, foglalkoztatáspolitikai és vidékfejlesztési szempontok figyelembe vételével – mindenképpen indokolt. A régióknak előnyben kell részesíteni azokat a megújuló energiaforrásokra épülő fejlesztéseket, amelyek egyéb környezeti állapot javulást is eredményeznek. Az ország alföldi részein található tanyás térségek megújuló energiaforrással történő ellátása kiemelt feladat. Az energetikai célú növénytermesztés elterjesztésének felgyorsítására helyezendő a hangsúly, a háttér infrastruktúra kiépülésével egyetemben.

Ökológiai hatások

Az Európai Unió 2006-ban kelt egyik jelentése is megállapítja, hogy sok esetben pontatlan információk forogtak közkézen a bioüzemanyag támogatásának környezeti hatásairól (COM(2006) 845, 2007. január 10.). Az 1990-es években kialakult gyakorlat szerint például a bioüzemanyag előállításának az üvegházhatású gázokkal kapcsolatos hatását kizárólag a szén-dioxid-kibocsátás szempontjából értékelték. Nem vették figyelembe a műtrágyahasználat és a földművelés nitrogén-oxid-kibocsátását. A nitrogén-oxid globális felmelegedésre gyakorolt hatása súlyarányban háromszázszorosa a szén-dioxidénak.

Az üvegházhatású gázok kibocsátása egyébként is az egyik legfontosabb kérdés. Az Európában a gazdaságilag legvonzóbb termelési móddal előállított első generációs bioüzemanyagok az üvegházhatású gázok vonatkozásában 40–50%-kal alacsonyabb kibocsátással járnak, mint az általuk helyettesített hagyományos üzemanyagok. Hatékonyabb módszer a cukornádból történő etanolgyártás, itt az üvegházhatású gázok vonatkozásában körülbelül 90%-os kibocsátásmegtakarítással jár, ám Európa számára ez természetesen nem járható út. Ugyanakkor második generációs bioüzemanyag gyártási eljárásaitól – ha piaci forgalmazásra alkalmassá válnak – 90% körüli megtakarítás várható, és ha a bioüzemanyagok elérik a 14%-os piaci részesedést, akkor az üvegházhatású gázok vonatkozásában évi 101-103 millió tonna CO_{2eq} mennyiségű kibocsátásmegtakarítás várható a bioüzemanyagok révén ma megtakarított mennyiséghez

képest. Összességében, ha a bioüzemanyag-előállításra szolgáló nyersanyag termelése a célnak megfelelő termőföldön történik, akkor 14%-os bioüzemanyag-részesedés esetén kezelhető lesz a (nem az üvegházhatású gázokkal összefüggő) környezeti hatása.

A kérdést ugyanakkor feltehetjük úgy is, hogy mi történik, ha a jelentős támogatás, illetve a fosszilis energiahordozók jelentős áremelkedése miatt a bioüzemanyagok iránti kereslet a vártnál nagyobb lesz. Az előbbi gondolatmenetet folytatva, ha a bioüzemanyagok megnövekedett felhasználása oda vezet, hogy a nyersanyagot nem megfelelő területen termesztik – például az esőerdőkben és más magas természeti értékű élőhelyeken –, akkor ez jelentős környezeti károkat fog okozni.

De ha nem is kell emiatt esőerdőket kiirtani, számos kockázattal számolnak ma már a téma kutatói. Az energetikai növények esetében is a cél a magas produkció a cél, a költségek alacsonyan tartása miatt pedig a minél nagyobb területen való gazdálkodás. A célt ültetvényekkel lehet elérni, illetve a termesztett növények számának csökkentésével, ez viszont veszélyezteti a faji diverzitást, hosszabb távon pedig akár a genetikai diverzitást is. A kérdés tehát az, hogy fenntarthatók-e a kiterjedt monokultúrák, a nagy produkciójú rendszerek? Ugyanakkor az is kérdés, hogy elégethető-e minden szerves-anyag, ami a föld felett van? A kutatások szerint 1 ha talajban összesen 4-30 tonna tömegű biomassza található, és minden talajba történő beavatkozás az ott élő élőlények tömeges pusztulását jelenti, ezzel megváltoztatja a talajdinamikát.

Az ellátás biztonsága

Az ellátás biztonságát több szempontból is értékelhetjük a biomassza kapcsán. Egyrészt a bioüzemanyagok rövid távon mindenképpen hozzájárulnak az energiaellátás biztonságához, mivel csökkentik az ellátási zavarok megelőzésére szolgáló kőolajtartalékok iránti igényt. Ennek értéke az Unió becslése szerint körülbelül évi 1 milliárd euróra becsülhető (14%-os bioüzemanyag-részesedést feltételezve). Emellett az ellátás biztonságának hosszú távú előmozdítására a legjobb mód az energiaforrások diverzifikálása. Míg ma a közlekedésben az energiadiverzitás meglehetősen alacsony, a bioüzemanyagok segítségével növelhető az energiadiverzitást azáltal, hogy az üzemanyag sokfajta lehet és sok helyről származhat. Végül fontos szempont, hogy a bioüzemanyag sokféle nyersanyagból készíthető. A lehető legnagyobb ellátásbiztonsági előny elérése érdekében kívánatos fenntartani az alapanyagok széles körének alkalmazását. A jövő szempontjából fontos, hogy ne hagyatkozzunk mindössze egy forrásra, még akkor sem, ha az adott termék előállítási költsége egy adott országban jóval alacsonyabb (például Brazíliában a cukornád, Malajziában és Indonéziában a pálmaolaj). A cél inkább olyan bioüzemanyagok felhasználása, amely előállítá-

sa részben hazai alapanyagokra illetve többféle régióból származó behozatalra is épül, ez mindenképpen jobban szolgálja a diverzifikációt és az ellátás biztonságát.

Ugyanakkor az ellátás biztonsága más értelemben is megvizsgálandó: a mezőgazdaság képes-e biztosítani az épülő és a jövőben építendő bioüzemanyag üzemek ellátását. Többféle számítás is rendelkezésünkre áll, amelyek megpróbálják modellezni, milyen feltételek mellett lehet a bioüzemanyag valós alternatívája a jelenlegi üzemanyagoknak. Az Egyesült Királyságban például a közlekedés jelenleg 37,6 millió tonna olajat igényel. H feltételezzük, hogy 1 ha földterület 1,45 tonna biodízelt képes termelni repce esetében, a jelenlegi fogyasztási szintet 25,9 millió hektáron lehetne kielégíteni, miközben az Egyesült Királyságban csak 5,7 millió ha művelt terület áll rendelkezésre. Ha az összes üzemanyag 20%-ának kiváltását szeretnénk elérni a jelenlegi technikák mellet, az Európa szinte teljes mezőgazdasági földterületét felemésztené.

1. ábra

Tervezett bioetanol üzemek Hajdú-Bihar megyében

Forrás: Balcsók István

Hogy közelebbi példát is hozzunk: Magyarországon 2 milliárd liter benzint és 2,8 milliárd liter gázolajat fogyasztottunk 2005-ben, ennek helyettesítéséhez kb. 2 millió hektáron kellene kukoricát (etanol), és 2 millió hektáron repcét (biodízel) termelni. Az összes hazai szántóföld ehhez képest 4,509 millió hektár. Az ilyen és hasonló számítások ellenére tanúi lehetünk, ahogy sok esetben meggondolatlanul, kihasználva a támogatásokat sorra indulnak be olyan beruházások, amelyek jövője legalábbis bizonytalan (*Nagyné et al.* 2007).

Az *1. ábrán* látható, hogy Hajdú-Bihar megyében két nagyobb bioetanolgyárat is terveznek, illetve már részben a megvalósítás is megkezdődött, ugyanakkor ezek igényeit kielégítő gabona termést a megye nem lesz képes ellátni, nem beszélve arról, hogy a megyehatár közelében további két beruházást terveznek (Tiszaújváros, Szeghalom), amelyek mintegy 30 km-es vonzáskörzete egyértelműen átnyúlik a megye területére.

Összességében elmondható, hogy bár a biomassza hasznosításának van perspektívája Magyarországon, akár bioetanolról, akár más energetikai célú felhasználásról van szó, a felmerülő kételyeket sem szabad a szőnyeg alá söpörni. Az ökológiai kételyek (a biomassza túlzott felhasználása, biodiverzitás veszélyeztetése) mellett a közgazdászok figyelmeztetését is meg kell hallanunk. A bioüzemanyagok előállítása nem minden esetben gazdaságos, és a területi igények figyelmen kívül hagyása súlyos problémák forrása lehet már a közeljövőben, részben a mezőgazdasági termelésből élők, részben pedig az egész nemzetgazdaság számára.

Hivatkozások

Nagyné Demeter, D. – Szabó, Gy. – Koncz, G. – Baranyi, B. 2007: The role of family farms in biomass production of energetic purpose in Hajdú-Bihar county. – VI. Alps-Adria Scientific Workshop. Cereal Research Communications. Voluma 35. Number „/June 2007. 825–828.

Sinóros-Szabó B. – Dinya L. 2006: A bioenergia előállítás vidékfejlesztési többlethatásai. In Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. Debrecen, 2006. DE ATC–MTA RKK. 229–238.

A BIOMASSZA ENERGETIKAI CÉLÚ HASZNOSÍTÁSÁNAK TERMÉSZETI, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FELTÉTELEI A GYÖNGYÖSI KISTÉRSÉGBEN [1]

Koncz Gábor

Bevezetés

Az Európai Unió egyik meghatározó fejlesztése napjainkban a bioenergia-előállítás rendszerének a megteremtése, intenzifikálása és mennyiségének növelése, ami Magyarország számára egy pozitív kényszerhelyzetet és ugyanakkor kivételes lehetőséget jelent (*Sinóros-Szabó–Dinya 2006*). Az elmúlt években hazánkban is előtérbe került az alternatív energiaforrások hasznosításának lehetősége, amelyek közül hazánk adottságaiból adódóan a biomassza energetikai célú hasznosításának van jelenleg a legjelentősebb szerepe és egyúttal vidékfejlesztő hatása is, mivel alapvetően egy térség belső erőforrásaira épít, s közvetve nagyszámú helyi lakos számára biztosíthat megélhetést a rurális térségekben.

A biomassza energetikai célú hasznosításának magyarországi alakulását alapvetően meghatározzák az Európai Unió iránymutatásai, amelyek jelenleg elsősorban az ösztönzést tartják szem előtt, mivel 2010-ig nem valószínűsítenek az erőforrások túlhasználata miatt esetlegesen kialakuló éles versenyt a szektorban. Eddig zárt piaci szegmensek nyílhatnak meg, ami további erőforrások felszabadulásával járhat együtt, a későbbiek során azonban fokozottan kell majd figyelembe venni az ellátásbiztonság kérdéskörét is.

A zöldenergia fokozottabb hasznosítását akadályozza, hogy a széles körben elterjedt fosszilis energiahordozókkal szemben a korszerű hasznosítás útjai járatlanok, annak specifikus technológiái kidolgozatlanok. A biomassza energia-

[1] A kutatás a Bioenergetikai Innovációs Klaszter létrehozása és K+F programok megvalósítása a biomassza hasznosítása területén (BIOENKRF) című, a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola által irányított Bioenergetikai Innovációs Klaszter-Centrum (IKC) keretei között (2006–2009) folyó tudományos program része.

sűrűsége alacsonyabb, ezért nagyobb mennyiségre van belőle szükség, amit nagy felületről kell begyűjteni. Nedvességtartalma változó, tüzelésének komfortfokozata alacsonyabb, mint a már bejáratott gázé vagy olajé. Amennyiben nem már meglévő felhasználók hasznosítják azt, relatíve nagy beruházási költséget von maga után *(Lukács Gergely S. 2007)*.

A tanulmány a Gyöngyösi kistérségen mint modelltérségen keresztül mutatja be a biofűtőanyagok, folyékony biohajtóanyagok, valamint a biogáz előállításának és hasznosításának lehetőségeit. A kistérség sokszínű természeti adottsága, a Károly Róbert Főiskolának a témakörre szakosodott kutatói által biztosított szakmai háttér és az energetikai vállalkozások jelenléte jó alapot biztosít egy komplex bioenergetikai program kivitelezéséhez.

Térszerkezeti pozíció, természeti adottságok

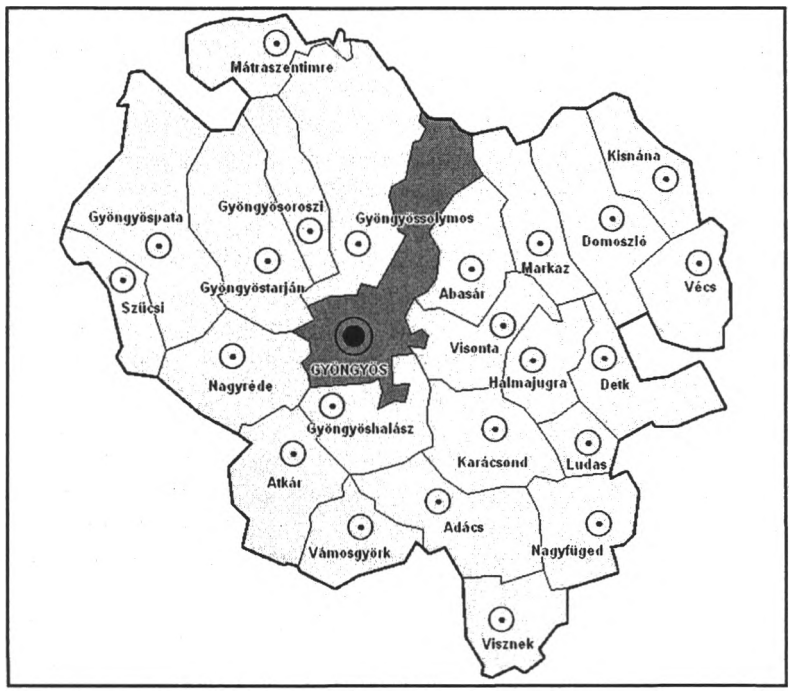
A Gyöngyös kistérség az Észak-magyarországi régió délnyugati, a fővároshoz közel eső, térszerkezeti szempontból kedvező fekvésű részén fekszik. A vizsgált modelltérség 24 települése 750,77 km^2 területen helyezkedik el, együttes népességszámuk 77 773 fő (2005), amelynek több mint 42%-át a névadó központi település teszi ki, amely a térség egyetlen városa. A kistérség nagyfokú monocentrikusságára utal továbbá, hogy a második legnépesebb település alig haladja meg Gyöngyös népességszámának a tizedét. A kistérség a Mátra hegyvonalát követve kelet-nyugati irányban elnyújtottabb, a legtöbb település a hegyvidék és a síkság közötti átmeneti dombvidéki terület völgyeiben helyezkedik el. Északi irányban Mátraszentimre, délen pedig Visznek különül el kissé földrajzilag a kistérség többi településétől, de a város körül elhelyezkedő települések mindegyike egy hozzávetőlegesen 20 km-es sugarú körön belül helyezkedik el. A hegyek lábánál elterülő települések többségének külterületei hosszan elnyúlnak észak-déli irányban (*1. ábra*).

A vizsgált kistérség természetföldrajzi értelemben két nagytáj peremén, az Északi-középhegység és az Alföld találkozásánál, a nagytájakon belül pedig a Mátravidék és Észak-alföldi hordalékkúp-síkság középtájak területén helyezkedik el. Gyöngyös évszázadok óta a hegyvidéki és síksági területek árucsere övezetének egyik központja. A kistérség területe a következő öt hegyvidéki és egy síksági kistájat érint: Magas-Mátra, Nyugati-Mátra, Déli-Mátra, Keleti-Mátraalja, Nyugati-Mátraalja (Mátravidék), valamint Gyöngyösi-sík (Észak-alföldi hordalékkúp-síkság). Ennek köszönhetően a kistérséget a tájkarakter sokszínűsége, változatossága, a környezeti erőforrások széles választéka jellemzi.

A mezőgazdasági terület művelési ágainak megoszlása az országos átlagtól jelentősen eltér, alapvetően a szántóterület alacsonyabb és a szőlőterület kiemelkedő részaránya jellemezte. A kistérség északi, a Mátra területéhez tartozó

1. ábra

A Gyöngyösi kistérség közigazgatási beosztása

Forrás: Saját szerkesztés, 2006.

részein az erdőterületek dominanciája figyelhető meg, a hegylábi területeken a szőlőterületek vannak túlsúlyban, míg a déli, alföldi karakterrel jellemezhető településeken egyértelművé válik a szántóterületek tájképet is meghatározó szerepe. A kistérség területének mintegy 40%-át kitevő szántóterületek döntő része a kedvező domborzati és talajadottságú területeken helyezkedik el, alacsony aránya annak köszönhető, hogy északon a domborzati viszonyok, míg délen a vízfolyások árvizei csökkentik a stabil szántóföldi termelés feltételeit. Emellett antropogén hatások is befolyásolják az energianövények jövőbeni termelésének lehetőségét, a kistérség mintegy 8,5%-át bányatelkek foglalják el, s a szántóterületből is több mint 1800 hektár is felszíni bányászat által érintett területen található *(Tomor T.* 2007*)*. A szántók és a még kevésbé jelentős legelők alacsony részesedésének köszönhetően is a kistérség állattenyésztése nem értékelhető jelentősnek. Az egyes állatfajok számosállat egyenértékre átszámított súlya alapján összességében a kistérség állattenyésztésben meghatározó haszonállata a sertés, amelyet a szarvasmarha és a tyúkféle követ, azonban az utóbbiak együttes szerepe sem ér fel a sertéstartás jelentőségével.

A megújuló energiaforrások társadalmi elfogadottsága

A biomassza alapú energiatermelés jövőbeni alakulása nagymértékben függ attól, hogy a lakosság mennyire ismeri, illetve képes elfogadni azt a saját környezetében. Ennek és a háztartásokban jelenleg felhasznált energiaforrások, illetve az ott képződő szerves hulladékok összetételének megismerése érdekében zajlott le 2006 nyarán egy kérdőíves vizsgálat, amelyet a Károly Róbert Főiskola Regionális- és Vidékfejlesztési Tanszékének munkatársai koordinálták. Ennek keretében a Gyöngyösi kistérség 23 falusi településén 1734 önkéntes és névtelen kérdőív kitöltésére került sor a lakosság körében. A megkérdezettek a kistérség 18 évet betöltött népességének (63 565 fő) több mint 2,7%-át tették ki, a vizsgálat tárgyát nem képező Gyöngyöst nem számítva pedig megközelíti az öt százalékot. Röviden ismertetve a vizsgálat eredményeit, elmondható, hogy jelenleg még úgy tűnik, számos akadály gördülhet a biomassza hatékonyabb hasznosítása elé, mivel annak ismertségi szintje elmarad az elvárásoktól, s gyakran tévhitek is kapcsolódnak hozzá.

A lakosság fűtésre és melegvíz előállításhoz felhasznált energiájának forrása ma már legnagyobb részt a gáz, ami a jövőben nehezen fog megváltozni. Csak abban az esetben van erre lehetőség, ha egy jelentősen olcsóbb energiafelhasználás a jelenlegi kényelmi szint tartása mellett valósul meg. Az átállás valószínűleg már csak azért sem lesz gyors folyamat, mivel annak jelentős pénzügyi vonzatain túl az emberek a döntéshozásban elsősorban saját és közvetlen környezetük tapasztalataira hagyatkoznak, s ebben a kérdésben nem lehet reklámokkal átütő eredményt elérni.

A háztartásokban képződő szerves hulladékok többségét szinte minden településen az ételmaradékok teszik ki a válaszok említési gyakorisága miatt. Ahol nincs nagyobb méretű kert, vagy nem tartanak állatokat, ezek a legtöbb esetben elszállításra kerülnek, így egy központi telephelyen nyílhat lehetőség hasznosításukra (komposztálás, biogáz előállítás). Környezeti és gazdasági szempontból is aggályos, hogy a fás szárú növényi maradványok hasznosításának aránya alacsony, az égetéses megsemmisítés több esetben történik a szabad levegőn, mint kazánban, nem termelve így energiát sem a lakosság számára.

A megújuló energiaforrások közül a nap-, szél- és vízenergia ismertsége ma még sokkal jelentősebb a zöldenergia-forrásokénál, amelyek közül a legismertebb biodízelről is csak fele annyian hallottak, mint a fent említett három energiaforrásról. A kevésbé ismert erőforrások általában kevésbé is elfogadottak a lakosság körében, csak nagyon kevés esetben alacsony egy erőforrás támogatottsága, mert személyes kedvezőtlen tapasztalatok fűzik hozzá a válaszadókat. Általános jelenségként fogalmazható meg, hogy pontosabb információk birtokában (ahogyan az több település esetében tapasztalható is volt) a lakosság hozzáállása egyre pozitívabb lesz, ezért a marketing tevékenységnek ezen a téren

jelentős szerepe lehet a jövőben. A lakosság bizalmatlanságát tükrözi, hogy elsősorban csak a kisméretű beruházásokat látják szívesen a környezetükben, ezért a legtöbben a napelemeket, napkollektorokat és szélkerekeket említették meg. A jelentősebb beruházásoktól minden esetben tartózkodtak a válaszadók, míg a tüzelés kapcsán azonnal a levegőszennyező kéményekre asszociáltak.

Az egyes településeken adott válaszok alapján földrajzi különbségek tehetőek. A jelentősebb erdőterületekkel rendelkező mátrai településeken magasabb volt a fa elégetésén alapuló eljárásoknak és az ahhoz kapcsolódó berendezéseknek az ismertsége és elfogadottsága. Ezzel szemben a négy Alföldhöz besorolt település esetében egyértelműen a biodízel és a biogáz ismertsége volt átlag feletti.

A biomassza alapú energiatermelés gazdasági alapjai

A statisztikai adatsorok feldolgozása alapján a Gyöngyösi kistérségen belül jelentős területi különbségek alakultak ki a gazdasági és társadalmi szempontok alapján egyaránt, elsősorban a központi és azzal szomszédos települések javára. Az ezer lakosra jutó adófizetők száma 2002-ben (438) egyaránt magasabb volt a régióban (386,8) és az országosan (424,1) tapasztalható mutatónál. A kistérség központi területén a mutató értéke meghaladja az országos átlagot, miközben a térség teljes délkeleti részén és Gyöngyösoroszibán messze a kistérségi átlag alatt marad (Halmajugrán mindössze 237,7!). Az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alap összege alapján a kistérség éves szinten 29 ezer Ft-tal marad el az országos átlagtól, a regionális átlagot azonban 71 ezer Ft-tal meghaladja.

A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás foglalkoztatásban betöltött szerepe nyolc település esetében érte el a 10%-os részesedést (2001), a legmagasabb értékkel jellemezhető Visonta (15,7%) és Visznek (14,5%) esetében a kistérségi átlag háromszorosa körül mozgott. Kifejezetten alacsony (3% alatti) a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban dolgozók aránya Gyöngyösön a magas fokú urbanizáltság, Halmajugrán az általános szegénység és a településen zajló bányászati tevékenység, valamint Szűcsiben a település lakosságának bányász hagyományai miatt.

Az Észak-magyarországi régióban hagyományosan átlag feletti részesedéssel szerepelt az ipar, és az átlagostól kis mértékben egyaránt elmaradt a mezőgazdaság és a szolgáltatások részesedése. Ez az eltérés a Gyöngyösi kistérség esetében még markánsabban kirajzolódik: a mezőgazdaság 4,9%-os aránya 0,6 százalékponttal marad az országos átlag alatt, a szolgáltatások 52,6%-os részesedése pedig kilenc százalékponttal. Ezzel szemben az ipari foglalkoztatottak aránya 9,6%-kal magasabb az országosnál,vagyis 42,5%. Az ipar foglalkoztatási szerepe több településen is meghaladja az 50%-os arányt, ami a kistérség keleti részén elhelyezkedő településeken egyértelműen a Mátrai Erőmű foglalkoztatás-

ban betöltött kulcsszerepének köszönhet. A munkavállalók több mint a fele az iparban helyezkedett el Detken, Domoszlón, Halmajugrán, Kisnánán, illetve Szűcsiben, ahonnét annak ellenére nagyon sokan ingáznak Visontára, hogy több mint 20 km-re fekszik onnan.

A Gyöngyösi kistérségben az Mátrai Erőmű révén kiemelkedő jelentőségű tudásbázis épült fel az energetikai iparban. A hazánk villamosenergia-termelésének 15%-át biztosító cég Heves megye legnagyobb vállalkozása, amely az elmúlt években fokozott figyelmet fordított a lignit mellett a fa és szerves hulladékok együttégetéses hasznosítására. A valós felhasználás elsősorban a beszerzési lehetőségek függvényében alakult, így igen jelentős ingadozások tapasztalhatók. A Mol beszállítói pályázatán nyertes gyöngyösoroszi központú Envirokomplex Kft. (amelynek neve azóta Biocentrum Kft.-re változott) zöldmezős beruházással kíván biodízel üzemet létrehozni. Szintén a biodízel előállításában érdekelt a Mátrai Erőmű szomszédságában zöldmezős beruházást megvalósító Zöldolaj BB Zrt., amely megkezdte egy 39 500 tonna kapacitású növényolaj sajtoló üzem felépítését, ahol várhatóan 2008 őszétől kezdheti meg a termelést, 80–120 km-es sugarú felvásárlási területtel számolva. A Mátrai Erőmű telephelyéhez kapcsolódóan a jelenlegi tervek szerint bioetanol gyártás is megvalósul majd a jövőben a Győri Szeszgyár és Finomító Zrt. zöldmezős beruházása révén. A 40 000 m³ éves kapacitású gyártó egység létesítéséhez a környezethasználati eljárás lezárult. Az erőmű szomszédsága miatt a tervek között szerepel a gyártás során keletkező különböző hulladékanyagok égetéssel való ártalmatlanítása és ezzel energia termelése. Biogáz hasznosítására szintén alakult Gyöngyösön egy cég, a Biogáz Gyöngyös Megújuló Energiaforrás-Hasznosító Kft., amely a kistérség adottságai alapján a gyöngyösi sertéstelep mellett alapvetően a kommunális hulladékokra alapozhat.

Összegzés

A kutatás kezdetén még csak kisebb beruházásokkal lehetett számolni a Gyöngyösi kistérség területén, a regionális fejlesztési tervek sem jelölték a várható beruházások fő területeként, annak ellenére, hogy a Mátrai Erőműben már eddig is történt biomassza együtt tüzelés, s az Erőmű lehetőségei gyakorlatilag korlátlannak tekinthetők e területen. A logisztikai kérdések meghatározóvá válhatnak egy zöldmezős beruházás megvalósulása esetében, ami a jelentős kapacitásokkal tervező bioüzemanyag-gyártókat is a Mátrai Erőmű kedvező infrastrukturális adottságokkal rendelkező telephelye közelébe csábította. Itt teljes mértékben biztosíthatóak a törvényi szabályozások által meghatározott környezetvédelmi előírások. A bioenergetikai szektor ezen szereplőinek vonzáskörzete messze túlmutat a kistérség határain, azt azonban a gazdasági versenypozíciók fogják eldönteni, hogy a kistérségben rendelkezésre álló nyersanyagokat mely szereplők

fogják hasznosítani, mivel egyes környezetvédelmi előírások betartása csak bizonyos méretű üzemek esetén tud költséghatékonyan megvalósulni, így például számos olyan hulladékanyag marad továbbra is hasznosítatlanul a kistérségben, amelyek kezelését a jövőben meg kell oldani. Továbbra sem megoldott például a kistérségben jelentős területen elhelyezkedő szőlőkben és gyümölcsösökben keletkező nyesedékek hasznosítása.

A kistérség természeti adottságai közel sem olyan kedvezőek, mint a logisztikai pozíciója. A hegyvidéki erdőterületeken egyértelműen a természetvédelmi szabályozások kell, hogy irányadóak legyenek, és várhatóan ezek az erdészeti kezelésben lévő területek nem részesülnek majd támogatásban a biomassza hasznosítása érdekében. A kistérség déli területei kedvezőbb helyzetben vannak, amelyek kiegészülve a fejlesztési elképzelésekben is szereplő szomszédos kistérségek területeivel nyersanyagbázisául szolgálnak majd a Gyöngyösi kistérségben megvalósuló nagyberuházások számára. Így a kistérségben megvalósuló beruházások sokkal kiterjedtebb területen válthatnak ki vidékfejlesztő hatásokat.

A változatos természeti adottságok és a települések közötti fejlettségi különbségek miatt jelentős különbségek tapasztalhatóak a vidékfejlesztés legfontosabb feladatai között. A kistérség legelmaradottabb településein a foglalkoztatási problémák mellett a lakosság jelentős részénél már a települési környezet minősége sem éri el a ma elvárható minimális szintet. Jellemző, hogy ezeknek a településeknek a lakói összességében kevésbé nyilvánítottak ellenérzést egy, a településen megvalósuló energetikai beruházás lehetősége kapcsán, ami felvetheti ezen települések esetleges kiszolgáltatottságának kérdéskörét is. Egy szűkebb mikrotérségen belül azonban mindenképp célszerű lenne a jövőbeni beruházásokat ezen települések önkormányzataival együttműködésben megvalósítani, hiszen ezeken a településeken még jelentősebb vidékfejlesztési hatásokat lehetne elérni egy jól megtervezett, térségi összefogásban megvalósuló fejlesztési projekt keretében.

Hivatkozások

Lukács Gergely S. 2007: Zöldenergia kézikönyv. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 214.

Sinórós-Szabó B. – Dinya L. 2006: A bioenergia előállítás vidékfejlesztési többlethatásai. In Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. Debrecen, 2006. DE ATC–MTA RKK. 229–238.

Tomor T. 2007: A mezőgazdasági termelés lokalizálása térképi információk alapján. – Üzleti lehetőségek a zöldenergia termelésben és hasznosításban (konferenciakiadvány). Gyöngyös, 2007. június 19.

AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK ENERGETIKAI CÉLÚ BIOMASSZA-TERMELÉSBEN BETÖLTÖTT SZEREPE A MÁTÉSZALKAI KISTÉRSÉGBEN[1]

Nagyné Demeter Dóra

Bevezető

Az utóbbi években hazánkban és az egységes európai térben egyaránt merőben új és komplex igények merültek fel a mezőgazdasággal szemben, amelyekre átfogó megoldás egyelőre nem alakult ki: ilyenek a mezőgazdasági termelés során keletkező nagy mennyiségű termék- és hulladékfelhalmozódás megszüntetése, a mezőgazdasági termékek feldolgozásához szükséges kellő mennyiségű energia (elektromos, hő) gazdaságos kielégítése, a fosszilis üzemanyag kiváltása és nagyszámú új munkahely létrehozása (www.gtm.hu). Az energetikai célú biomassza-termelés jó megoldási alternatívának ígérkezik az említett problémákra. A mezőgazdaság új funkciói és az ehhez kapcsolódó feladatok közül ez a feladatcsoport jó esélyekkel és viszonylag gyors megvalósítási lehetőségekkel rendelkezik. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy szélesebb körű elterjedésének alapvető feltétele a *gazdák pénzügyi támogatása,* az *energianövényekkel kapcsolatos termesztési ismeretek bővítése, szükség szerinti megteremtése, tanfolyami és iskolarendszerű oktatása,* – az *energiahordozók iránti fogyasztói igények befolyásolása,* a biomassza energetikai hasznosítását megnehezítő *bürokratikus és intézményi akadályok lebontása (Fehér* 2005*).*

E tanulmányban arra próbálok választ adni, hogy a mátészalkai kistérség (továbbiakban: kistérség) agroökológiai potenciálja alapján milyen mértékben képes kiszolgálni az energetikai célú biomassza előállítást, milyen előnyökkel járhat ez a tevékenység az egyéni gazdálkodók, valamint a kistérségben élők számára, s mekkora mértékben segítheti ez a tevékenységcsoport a térség felzárkózását.

---

[1] A kutatás a Bioenergetikai Innovációs Klaszter létrehozása és K+F programok megvalósítása a biomassza hasznosítása területén (BIOENKRF) című, a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola által irányított Bioenergetikai Innovációs Klaszter-Centrum (IKC) keretei között (2006-2009) folyó tudományos program része.

A mátészalkai kistérség bemutatása

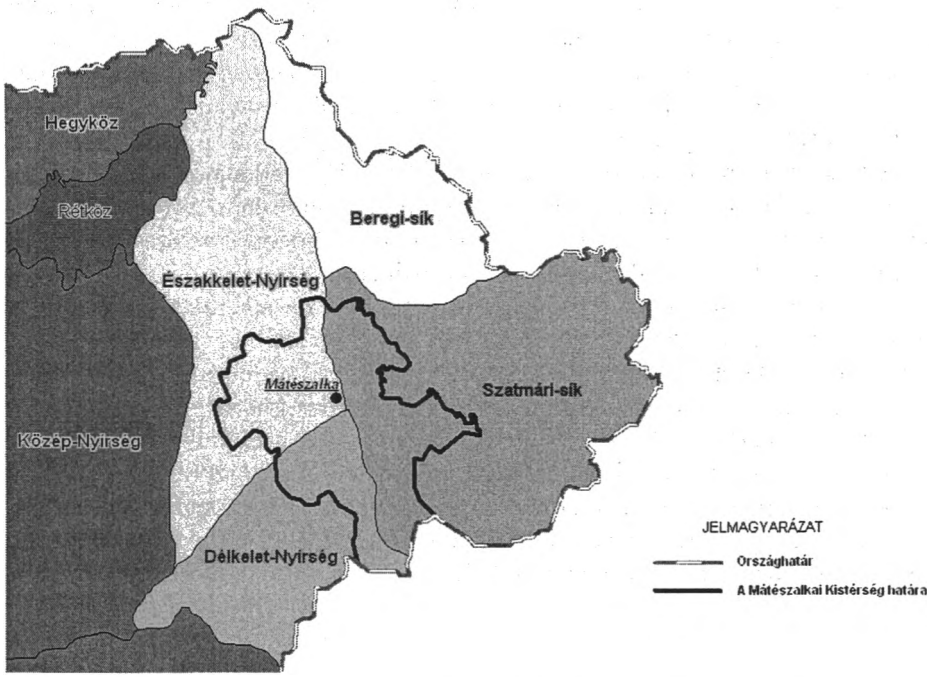
A vizsgált kistérség Kelet-Magyarországon, az Észak-alföldi régióban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti-délkeleti felében helyezkedik el. A kistérség részben földrajzi fekvéséből következően az ország leghátrányosabb helyzetű területei közé tartozik, a KSH összevont mutatók alapján képzett besorolása szerint egyértelműen a leszakadó térségek közé sorolható. További kedvezőtlen tény, hogy Mátészalka és közvetlen, zömében aprófalvakból álló vonzáskörzete nemcsak országos összevetésben számít alacsony fejlettségű, halmozottan hátrányos helyzetű perifériának, hanem saját (az átlagnál eleve jóval kedvezőtlenebb mutatókkal jellemezhető) régióján, sőt, megyéjén belül is.

A természetföldrajzi beosztást alapul véve a térség északon a Beregi síksággal határos, nyugati része a Nyírséghez, míg keleti és délkeleti része a szatmári síksághoz tartozik (*1. ábra*).

Emiatt a kistérség természeti viszonyai igen változatosak, mivel két, egymástól nagyon komoly eltérésekkel jellemezhető középtáj, a magasabban fekvő

1. ábra

A kistérség kistájainak területi elhelyezkedése

Forrás: Magyarország kistájainak katasztere alapján szerkesztve, MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

homokdombos Nyírség, és a mélyebben fekvő vizenyős, lápos területekkel tarkított Felső-Tiszavidék találkozik a területén. Ebből fakadóan a talajtani adottságok nagyon kedvezőtlenül alakulnak a kistérség területén, nemcsak országos, de megyei viszonylatban is nagyon alacsony (13 AK) aranykorona értékkel bírnak az itt fekvő területek, ami determinálja a termeszthető növények körét, illetve a termelés hatékonyságát. A mezőgazdasági művelés jövedelmezőségét is döntően befolyásolja a talajok alacsony termékenysége, ami savanyú kémhatásukkal, alacsony humusztartalmukkal és fizikai összetételükből eredő kedvezőtlen vízháztartásukkal függ össze.

A kistérség gyakorlatilag egésze a mérsékelten hűvös és a mérsékelten meleg kontinentális éghajlati öv határán fekszik, és a terület legnagyobb része a vízellátottságot tekintve a mérsékelten száraz, az Északkelet-Nyírségben található térszínek azonban már a száraz kategóriába sorolhatóak. A térség az ország hűvösebb területeihez tartozik. A tavaszi fagyok tovább tartanak, az őszi fagyok hamarabb elérkeznek, mint az Alföld délibb részein, és az Ecsedi-láp különösen fagyzugos terület. A földek a téli hónapokban gyakran maradnak hótakaró nélkül –10°C-nál alacsonyabb hőmérsékleti értékek mellett (a téli félévben átlagban alig 45 a hótakarós napok száma, az átlagos hóvastagság 17–24 cm), ez pedig komolyan veszélyezteti a vetések áttelelését. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hőmérsékleti mutatókat tekintve általánosságban nem mutathatók ki komoly eltérések a statisztikai körzeten belül, azonban az ökológiai szempontból szélsőséges időjárási/éghajlati elemek (csapadékmennyiség, csapadékeloszlás, tavaszi fagyok) közül kiszámíthatatlanságuk miatt különösen az előbbiek okoznak súlyos problémákat.

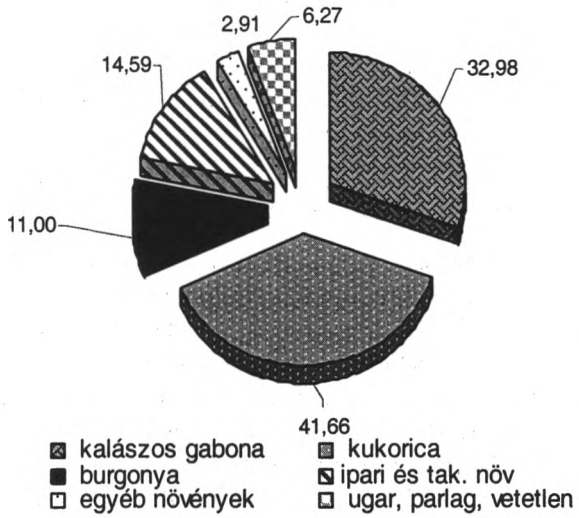
A térségben meghatározó szántóföldi növények a gabonafélék és az olajos magvak (*2. ábra*). A kultúrtáj mezőgazdasági haszonnövénye a rozs és a vörös here. A gabonaterület folyamatosan csökken, ami különösen a rozs, tritikálé és kukorica területén fog realizálódni a közeljövőben.

A jelenlegi szántóföldi vetésterület már mutat némi alkalmazkodást a piaci elvárásokhoz, de továbbra is a gabonafélék és az olajos magvak termesztése a meghatározó. Fontos megemlíteni, hogy a cukorrépa vetésterülete már 2000-ben is folyamatosan zsugorodott a termékpiacon lezajlott szigorú szabályozásoknak köszönhetően, 2007-re pedig várhatóan teljesen eltűnik a vetésszerkezetből, ami elsősorban a kabai cukorgyár megszűnésének köszönhető.

A kistérségben az energetikai célra hasznosítható állattenyésztési melléktermékek elhanyagolhatóan alacsony arányt képviselnek, ez elsősorban az ágazat másfél évtizede tartó válságának köszönhető.

2. ábra

A mátészalkai kistérség vetésszerkezete

Forrás: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. 109.

Az energetikai célú biomassza-hasznosítás jelene és jövője

Az Észak-alföldi régióban a nyírbátori *biogáz üzem* mellett Mátészalkán működik még biomassza-felhasználással működő fűtőmű. Az öt MW teljesítményű fűtőműben keletkezett hőt távfűtésre használják fel, az *éves biomassza-felhasználás 6000 tonna.* A hasznosított biomassza itt elsősorban fanyesedék, illetve fűrészpor.

A magyarországi *biodízel*-program megalapozásaként 2000-ben jelentős állami támogatással négy modellüzem előkészítése kezdődött meg, amelyek közül kettő a régióban létesült. Emellett a Dél-dunántúli régióban Csurgón és a Dél-alföldi régióban Csongrádon. A tervezett üzemek közül csak kettő, *Kunhegyes és Mátészalka* kötötte meg a támogatási szerződést és kezdte meg a beruházást.

Az *Inter-Tram Kft. biodízel* üzeme a környékbeli mezőgazdasági termelőktől veszi át az alapanyagot, ezáltal mintegy 6 ezer hektárról biztos piaca van a napraforgónak. Az előállított biodízelt teljes egészében a Mol Rt. veszi át, az olajtársaság a gázolajhoz keverve hozza forgalomba. Mátészalkán a biodízel-gyártó kapacitás *3800 t/év.* A kistérségben termesztett napraforgó mennyisége nem képes az üzem igényeit kielégíteni, ami jórészt annak köszönhető, hogy az étkezési étolaj piacát fedi le elsősorban. A magas olajtartalmú repce termesztése, bár

az elmúlt évben a vetésterülete másfélszeresére nőtt hazánkban, a kistérségben nem biztonságos. Emellett az alapanyagként szóba jöhető olajos magvak előállítási költsége jóval magasabb, mint a kedvezőbb adottságú területeken, ezért a tavalyi évtől az üzem, noha rendelkezik olajütővel, készen vásárolt olajat dolgozott fel.

Ez a tény is alátámasztja azt, hogy a kistérség gyenge agroökológiai adottságai miatt az energetikai célú biomassza-előállításban rejlő potenciális lehetőségeknek csak egy része realizálódhat a jövőben.

Az egyéni gazdaságok jellemzése

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (a továbbiakban: ÁMÖ) szerint a térségben az egyéni gazdálkodók mintegy 60%-a egy hektár alatti földterülettel rendelkezik, megközelítőleg 30%-a pedig 1–5 ha közötti földterület birtokosa (*1. táblázat*). Az összeírás adatai szerint az Észak-alföldi régióban a gazdálkodást folytatók körében az egyéni gazdaságok aránya kiemelkedően magas, különösen a mátészalkai kistérséget is magába foglaló Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (99 ezer db). Mindezek alapján nem meglepő, hogy a gazdálkodás formája szerint az egyéni gazdaságok száma van túlsúlyban a kistérségen belül.

1. táblázat

A mezőgazdasági tevékenységet folytatók megoszlása a gazdálkodás formája szerint 2000-ben

Területi egység	Mezőgazdasági tevékenységet folytató		
	gazdasági szervezet	egyéni gazdaság	nem gazdaság
	száma (darab)		
Mátészalkai kistérség	55	13 252	5 637
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	505	99 182	48 793
Észak-alföldi régió	1547	220 191	150 353
Ország	8382	958 534	835 617

Forrás: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. 16.

A gazdálkodás típusa szerint mind az egyéni, mind pedig a társas vállalkozások három termelési típusba sorolhatóak: állattartók, növénytermesztők, illetve vegyes gazdálkodást folytatók. Az egyéni gazdálkodók körében a növénytermesztők aránya az országos és a régiós átlagot is meghaladja, az állattartók száma azonban jócskán elmarad az átlagostól. Ennek az egyik alapvető oka az elmúlt másfél évtizedben ciklikusan visszatérő túltermelés és az ezzel együtt járó értékesítési nehézségek.

Az energetikai célú biomassza-előállítás vidékfejlesztési hatásai

A kistérségben a történelmi tradíciókra alapozottan elsősorban a mezőgazdasághoz és a közszolgáltatásokhoz (közigazgatás, oktatás stb.) kötődik a megélhetés. Az itt élők zöme egyéni gazdálkodóként kapcsolódik a mezőgazdasági termelésbe. Számukra a mezőgazdaság vagy teljes mértékben, vagy részben jelent megélhetést. Nem elhanyagolható tény tehát, hogy a megtermelt árut hol és mennyiért tudják értékesíteni. Számukra a mezőgazdaság új szerepkörei a talpon maradás esélyeit növelik, ugyanis a megújuló energiaforrások iránti igény pótlólagos keresletet eredményez az agrár-termékpályákon, ami új fizetőképes piacokat teremthet a termelők számára. A termelési és piaci szerkezet kedvező irányba mozdulhat el. Ez különösen fontos lehet az olyan leszakadó térségek számára, mint a mátészalkai kistérség.

Az energetikai célú biomassza-termelés a gabonafelesleg levezetése mellett közvetve vagy közvetlenül számos előnnyel jár a családi gazdaságok, valamint a vidéken élők számára pl.:

- javul a környezet állapota,
- új munkahelyek létesülnek,
- javul a családi (egyéni) gazdaságok jövedelemdiverzifikációja,
- nő a hazai hozzáadott érték és GDP,
- jelentős regionális fejlesztést indukálódik,
- nő a technológiai színvonal.

A felsoroltakon túl még számos, pénzben nem mérhető pozitív externália képződik a biomassza-termelés során, amely visszahat a családi gazdaságok szereplőire is. Jelenleg, a számos pozitívum ellenére, a megújuló energiaforrások nem versenyképesek a fosszilis energiahordozókkal szemben (*Stefanson* 2003). A versenyképesség javítása csak a termelés és értékesítés közvetlen támogatásával érhető el, valamint a megújuló energiaforrások szélesebb társadalmi rétegekben történő népszerűsítésével.

A fentebb említett potenciális vidékfejlesztési lehetőségek megvalósulását azonban a kistérség kedvezőtlen infrastrukturális és termőhelyi adottságai alapvetően hátráltatják. A megújuló energiahordozók előállítása ugyanis egy alapvetően profitorientált tevékenység, ahol az alapanyag ára és minősége fontos tényező. Emellett a késztermékek elszállításának, illetve adott esetben az alapanyag beszállításának a költségeit az üzemek megközelíthetősége is befolyásolja.

Hivatkozások

A Mátészalkai kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási Programja. HELYZETFELTÁRÁS – KONCEPCIÓ – OPERATÍV PROGRAM. VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság, MTA RKK ATI VIZITERV Consult Kft. Budapest, 2005. augusztus.

Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben – területi adatok – Általános Mezőgazdasági Összeírás (2000). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 2000. 16, 109.

Dóra Nagyné Demeter – Gyula Szabó – Gábor Koncz – Béla Baranyi 2006: The role of family farms in biomass production of energetic purpose in Hajdú-Bihar County. In Szilvia Hídvégi (ed.) 2007: Cereal Research Communications, Budapest, Akadémiai Kiadó, Vol. 35. Issue 2. 825–829.

Fehér A. – Bíró Sz. 2005: A multifunkciós mezőgazdaság megteremtésének esélyei és teendői. Budapest, Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoportja. 2005. április. www.strategiai.fvm.hu

Marosi S. – Somogyi S. 1990: Magyarország Kistájainak Kataszere I.–II. kötet. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1023.

Sinórós-Szabó B. – Dinya L. 2006: A bioenergia előállítás vidékfejlesztési többlethatásai. In Baranyi B. – Nagy J. (szerk.) 2006: Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. Debrecen, DE ATC, MTA RKK. 234.

Stefanson Valgardur 2003: In Ádám László 2004: A biomassza (energiaerdõ), mint az alternatív energia egyik lehetõsége. EU-5 „Energy Forest" kutatási projekt munkatanácskozása (workshop). Budapest, 2004. március 31.

www.gtm.hu

ÚJ ALTERNATÍVA: A BIOMASSZA-HASZNOSÍTÁS TÁRSADALMI HATÁSAI SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTÉRSÉGEIBEN[1]

Balcsók István

Bevezetés

Magyarország északkeleti régiói (ÉK), ezen belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, és különösen a perifériikus fekvésű rurális térségek halmozottan hátrányos helyzete közismert, statisztikai adatok alapján is igazolt tény (*Hajnal B.* 2003). Az e tanulmány elkészülésekor érvényben lévő, a 64/2004. (IV. 15.) Kormányrendeleten alapuló lehatárolás szerint a megye tizenegy kistérsége közül csak a Nyíregyházi, a Kisvárdai és a Tiszavasvári nem tartozik a 48 leghátrányosabb helyzetű közé.

Települési szinten vizsgálva még egyértelműbb a kép: a megye 229 települése közül négy minősül társadalmi-gazdasági-infrastrukturális szempontból elmaradottnak, 119 esetében a munkanélküliség szintje jelentősen (legalább 1,75-szorosan) meghaladja az országos átlagot, 67 település pedig mindkét kategóriába beletartozik. Összességében tehát a megye településállományának 83%-a minősül valamilyen szempontból elmaradottnak és/vagy hátrányos helyzetűnek, és ez utóbbi kategória különösen a határ mentén fekvő aprófalvas térségekben jelenik meg kiterjedt összefüggő területként. A gazdasági-társadalmi elmaradottság számos tényező igen bonyolult, a legtöbb esetben egymást erősítő tényező eredője, és noha ezek nem az 1990-es években bekövetkezett szerkezet- és piacorientáció-váltásra vezethetőek vissza, a kedvezőtlen folyamatok felerősödésében komoly szerepe volt az egész ÉK-i régió leértékelődésének.

[1] A kutatás a Bioenergetikai Innovációs Klaszter létrehozása és K+F programok megvalósítása a biomassza hasznosítása területén (BIOENKRF) című, a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola által irányított Bioenergetikai Innovációs Klaszter-Centrum (IKC) keretei között (2006–2009) folyó tudományos program része.

A rendszerváltás óta eltelt bő másfél évtized során számos programmal és a különböző támogatási rendszerek által biztosított forrásokkal próbálták csökkenteni az országos átlagtól mérhető jelentős elmaradást, de az érintett térségek további leszakadását nem sikerült megakadályozni. Bebizonyosodott tehát, hogy a makrogazdasági feltételek változása nélkül a külső források sem jelenthetnek megoldást, sőt, sok esetben a tüneti kezelésre sem elegendőek. Éppen ezért fontos minden olyan új alternatíva, amely a szerény belső erőforrások növelésével legalább néhány térség számára teremt reálisnak nevezhető kitörési lehetőséget – és a várakozások alapján a biomassza különböző technológiák révén történő felhasználása bízvást annak tekinthető.

A biomassza-hasznosítással kapcsolatos működő és tervezett beruházások a megye hátrányos helyzetű térségeiben

A biomassza „nagyüzemi" hasznosításához Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében megfelelő feltételeket biztosítanak a természetföldrajzi adottságok, a társadalmi/humánerőforrás tényezők pedig szintén indokolttá teszik az ágazat térnyerésének elősegítését. Nem véletlen, hogy az elmúlt hónapokban tizenegy energetikai beruházás engedélyezési eljárását kezdeményezték a Felső-Tisza-vidéki Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőségen, és ezek jelentős hányada biomassza-hasznosító üzemhez vagy erőműhöz kapcsolódik.

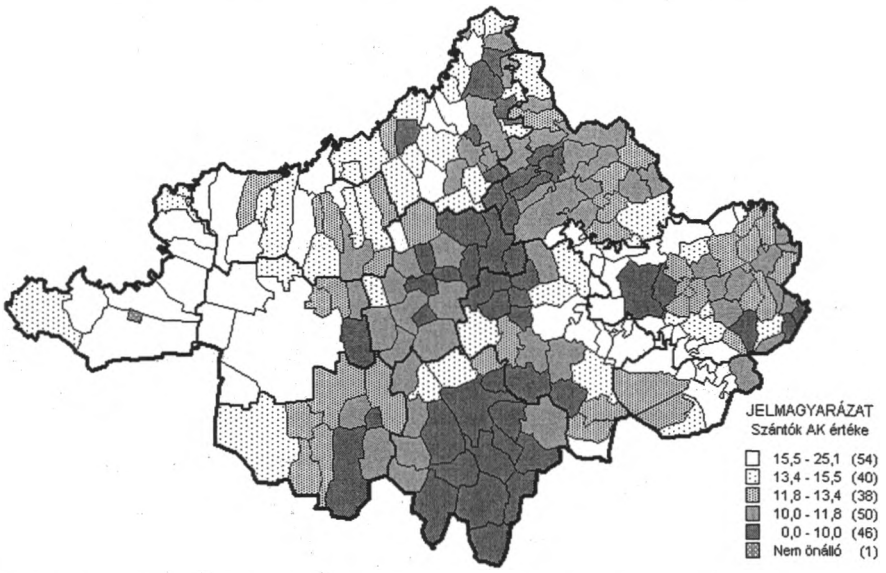
Túlzás nélkül kijelenthető tehát, hogy a mezőgazdaság hő- és áramgyártó lehetőségeinek hasznosításában komoly fantáziát látnak az ország ÉK-i szegletében. Az agráriumnak tradicionálisan domináns szerepe van mind a helyi gazdaság szerkezetében, mind a foglalkoztatásban, noha összességében a mezőgazdasági területek aránya és minősége, ezáltal az ágazat jövedelmezősége az alföldi fekvés ellenére is elmarad az országos átlagtól (*1. ábra*).

A mezőgazdasági művelés jövedelmezőségét döntően (és egyben nagyon kedvezőtlenül) befolyásolja, hogy a megye éghajlati és vízföldrajzi viszonyainak eredőjeként magas a jellemzően savanyú kémhatású, alacsony humusztartalmú – vagyis gyenge termőképességű – és kedvezőtlen vízháztartási viszonyokkal rendelkező talajok aránya. Ugyanebbe az irányba hat a termelési technológia korszerűsítésének jórészt a tőkeszegénységre visszavezethető hiánya, amely különösen az egyébként arányukat tekintve domináns szerepet betöltő egyéni gazdálkodók esetében jellemző. Az energetikai célú biomassza-termelésre azonban az alacsonyabb aranykorona értékű szántóföldek is alkalmasak, ráadásul az érintett kistérségekben relatíve és/vagy abszolút értelemben is magas az erdősültség aránya.

A bioenergetikai ágazat ráadásul a termények stabil felvásárlójaként jelenik meg, ezáltal jelentősen csökkenti a piaci bizonytalanságból (gyakori túlkínálat

1. ábra

A szántóterületek AK-értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg településein

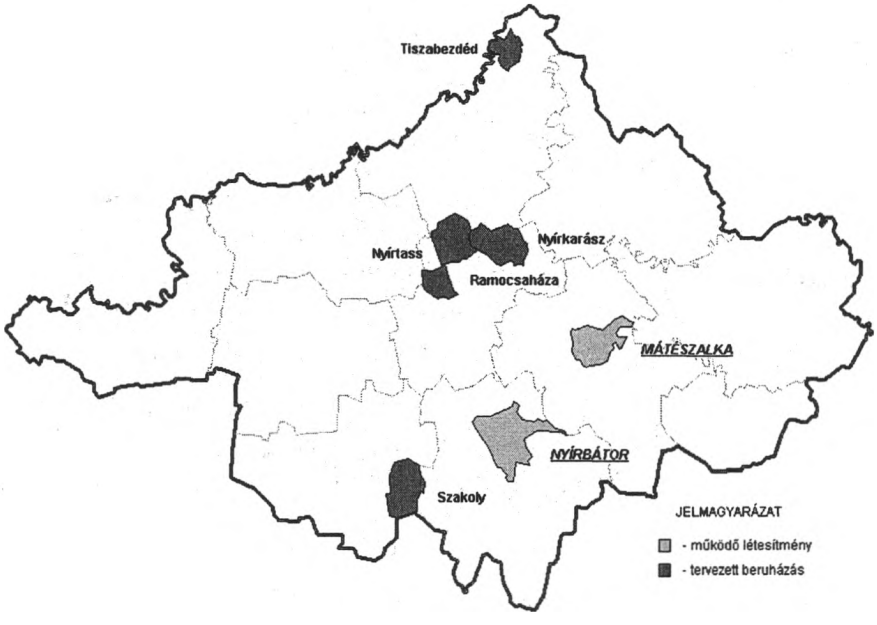
Forrás: Saját szerkesztés a Földhasználat Magyarországon a 2000. évben adatai alapján.

stb.) adódó kiszolgáltatottságot. A kiszámíthatóbb, tervezhetőbb viszonyok, a jövedelmezőséget jelentősen javító együttműködési lehetőségek tehát helyi szinten igen komoly gazdasági tényezővé tehetik a biomassza üzemeket. Ezek közül néhány már működik a megye hátrányos helyzetű térségeiben, és terveznek a közeljövőben megvalósítandó nagyobb volumenű beruházásokat is – a tanulmány további részében külön kiemelünk néhány települést, illetve a hozzájuk köthető projekteket (*2. ábra*).

A Nyírbátorban működő, 2,5 MW villamos energiát termelő biogázüzem átadásakor (2002-ben) már bővíteni kezdték. Ez az egyik legnagyobb kapacitású létesítménynek minősült Európában. A biogáz termelése szempontjából nagyon előnyös tulajdonság, hogy az alapanyagokat illetően nincsenek különleges követelmények: lehet nedves, rothadt, az anyag nem semmisül meg. Az eljárás közben gáz (ebből hasznosítható melegvíz és villamos energia) képződik, és a visszamaradt biotrágya teljes értékű tápanyag-utánpótlást biztosít, vagyis a megszűnt nyírbátori tsz területét hasznosítva környezetkímélő módszerekkel gyakorlatilag teljes körforgást alakítottak ki. A biogáz üzemben naponta 300 m^3 6–8% szárazanyag tartalmú – csirketrágya, szarvasmarha hígtrágya, egyéb mezőgazdasági hulladék, vágóhídi hulladék és szennyvíz – biomasszát használnak fel (*Petis* 2005).

2. ábra

A legfontosabb működő és tervezett biomassza-üzemek telephelyei

Forrás: Saját szerkesztés.

Mátészalkán ugyancsak működik egy szintén 2002-ben üzembe helyezett, 5 MW teljesítményű bio-fűtőmű, amely évente 600 tonna biomasszát (döntően fát és fahulladékot) hasznosítva vesz részt a város távhőszolgáltatásában. Szintén a szatmári kistérségi központ ad helyet egy biodízel-üzemnek, amely már elkészült, a 2006–2007. év folyamán több megszakítással a tesztüzem zajlott, illetve zajlik. A létesítményt működtető cég beszállítói szerződést kötöttek a MOL-lal, és teljes kapacitása esetén csaknem 20 embernek (váltott műszakban) biztosítana stabil munkalehetőséget, nem számítva a nyersanyagot beszállító mezőgazdasági termelőket.

A tervezett beruházások köréből a beruházás nagyságát és a közvetlenül vagy közvetve érintettek számát tekintve a Szakolyban megvalósítani kívánt bioerőmű, illetve a Nyírkarász-Nyírtass-Ramocsaháza háromszögben létesítendő gázerőmű és a hozzá kapcsolódó biomassza-hasznosító létesítmények emelhetőek ki külön is. Nemrégiben megindult egy volumenét tekintve szintén külön említésre érdemesen nagy, 50 MW kapacitású biomassza-erőmű engedélyeztetési eljárása is, de a tiszabezdédi projekt még csak a kezdeti lépéseknél tart.

A leendő szakolyi biomassza-erőmű elektromosáram-termelő kapacitása ennél jóval szerényebb, egészen pontosan 19,8 MW (és ehhez járul még hozzá a nagy mennyiségű, évente mintegy hárommilliárd forint értékű gőz és melegvíz), de térségi hatását tekintve a létesítmény legalább annyira jelentős. A hozzávetőlegesen 14 milliárd forintból megvalósuló beruházás a tervek szerint elsősorban mezőgazdasági energiaültetvényekről származó alapanyagot, fűrészüzemi hulladékokat, aprított fát és egyéb biomasszát használ majd fel. A tartósan magas munkanélküliséggel küzdő térségben nem mellékes tényező, hogy az üzem közvetlen működtetése mintegy 40–50 ember számára kínál biztosnak mondható megélhetést.

A környékbeliek megélhetési lehetőségeire, jövedelmi viszonyaira és foglalkoztatására nézve azonban sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy az erőmű egyfelől stabil felvevőpiacot teremt a térség agrártermelői számára, másrészt a termelt melegvíz és gőz kiválóan alkalmas a mezőgazdasági továbbhasznosítás számára. A hosszabb távon is tervezhető, kiszámítható nyersanyagigényre alapozva a térségben (beleértve a szomszéd Hajdú-Bihar megyehatár mentén fekvő településeit is) mintegy 600 gazdálkodó tömörült szövetkezeti formába.

A bioenergia-alapanyag termelésére létrehozott szövetkezetet megalapító, hosszú távú értékesítési szerződésekkel rendelkező mezőgazdasági termelők együttesen hozzávetőleg 8000 hektárnyi területen tervezik ún. energiaerdők telepítését. A kifejezetten energetikai nyersanyagként ültetett erdőket a célnak megfelelően olyan gyorsan (akár egy-három év alatt) vágáséretté váló fajokból tervezik, amelyek nem őshonosak ugyan, de az intenzív felhasználás miatt ez nem okozhat járulékos környezeti problémákat. Az erdők telepítése és gondozása ebben az esetben tehát megfelelő jövedelmezőségi szintet biztosít az érintett gazdálkodók számára, és a mezőgazdasági keresők, illetve az ilyen jellegű tevékenységet folytató vállalkozások magas számát és arányát figyelembe véve ez egyértelműen kedvező irányba befolyásolja a lokális gazdasági és társadalmi viszonyokat.

Mindezeket a hatásokat tovább erősítheti, hogy az erőműben előállított gőzt és melegvizet az elképzelések szerint hasznosítani lehet fóliaházas zöldség- és gyümölcstermesztéshez. A projekt révén tehát akár további százak juthatnak munkához, és a foglalkoztatási gondok enyhítése mellett az erőműre alapozottan szélesebb körben elterjeszthető gazdálkodási forma diverzifikálja a helyi gazdaságot, és megteremti az Európai Unióban prioritásként kezelt több lábon állás lehetőségét.

A Nyírkarász-Nyírtass-Ramocsaháza háromszögben megvalósítani kívánt beruházásban az összköltségekhez viszonyítva ugyan csak „mellékszereplő" a bioenergetikai ágazat, viszont még a kiegészítőnek szánt létesítmények teljesítménye is figyelemre méltó. A projekt nagyságrendjét hűen tükrözi az a tény, hogy megvalósítására a 2013-ra tervezett teljes átadásig összességében a 400

milliárd forintot is meghaladó költségeket irányoztak elő. A tervezett komplexum legfontosabb egysége a kiszolgáló létesítményeivel együtt a költségvetés számottevő hányadát felemésztő, 2400 MW teljesítményű (ez jelentősen meghaladja a négy paksi reaktor együttes, 1760 MW-os kapacitását!) gázerőmű.

A projekten belül a bioenergetikai ágazat gyakorlatilag az erőmű-komplexum ún. hulladékhőjének hasznosítására kidolgozott kiegészítő beruházásként jelenik meg. A rendszer nagyfokú egymásra épültségéből következően az energiatermelés melléktermékeként keletkező hőmennyiségre alapozva egy-egy biodízel és bioetanol üzemet is működésbe helyeznek, és ezek „salakanyagait" gázzá fejlesztve saját fűtőanyagaként hasznosítja majd egy „bioreaktor" – tehát a bioenergetika csaknem teljes vertikuma épül bele egy zárt láncba. Noha a biomasszát hasznosító üzemek ténylegesen csak mellékszereplői a projektnek, a kapacitásuk így is óriási: évente mintegy 250 ezer tonna olajos magot (döntően repce, de akár napraforgó is), illetve 300 ezer tonna kukoricát lesznek képesek feldolgozni.

Mivel a beruházás részeként nemcsak a közvetlenül az erőmű részét képező létesítményeket kell megépíteni, hanem az ukrán oldali gázvezetékig elvezető (Magyarországon összesen 25 km hosszúságú) ún. célvezetéket is, ezért az építkezések hozzávetőlegesen 2000–3000 ember számára biztosítanak majd munkalehetőséget. Az elkészült erőműkomplexum standard munkaerőigénye a becslések alapján hozzávetőleg 200 főre tehető, de a járulékos foglalkoztatási hatások ennél lényegesen nagyobbak.

Egyrészt a bioenergetikai üzemek nyersanyagigénye (lásd fentebb) nemcsak a szűkebb, de a jóval tágabb környék gazdálkodói számára is biztos felvevőpiacot jelent (a jövedelemképző szempontok mellett ugyanakkor figyelembe kell venni a környezetet veszélyeztető hatásokat is). Másfelől az erőmű által szolgáltatott energiára (vagy akár a maradék hulladékhőre) települő ipari üzemek, amelyek számára ipari park létrehozását tervezik, potenciálisan akár több ezer új munkahelyet teremthetnek, ezzel pedig már regionális szinten is érzékelhető hatást gyakorolnak a jövedelmi viszonyokat alapjaiban meghatározó munkaerőpiaci helyzetre.

A bioenergetikai beruházások lakossági megítélése egy kérdőíves vizsgálat tükrében

A fenti, már ténylegesen érzékelhető, illetve a jövőben várható foglalkoztatási-társadalmi hatásokat figyelembe véve érdekes tanulságokkal szolgálhat az ún. BIOENKRF-program (lásd a lábjegyzetet) részeként a Mátészalkai Kistérségben lebonyolított, a biodízel és a bioetanol projektek vidék- és területfejlesztési hatásait, valamint a megújuló energiaforrásokat hasznosító technológiákkal kapcsolatos ismereteket és várakozásokat, illetve az esetlegesen megvalósuló újabb

beruházások társadalmi elfogadottságát vizsgáló kérdőíves felmérés. A minta kiértékelése a tanulmány készítésének időpontjában is zajlott, így csak néhány előzetes eredmény vázlatos közreadására nyílik mód.

A kistérségben élők (illetve a lekérdezésben résztvevő 519 fő) számára saját, illetve lakóhelyük pillanatnyi megítélését befolyásoló legfontosabb tényező a helyi munkaerőpiac és gazdaság állapota, mivel ez alapvetően meghatározza a jövedelmi viszonyokat. A tartósan magas munkanélküliséggel sújtott, összességében kevés munkalehetőséggel rendelkező, az ország leghátrányosabb helyzetű területei közé sorolt kistérségben hosszabb, de az elköltözni szándékozók számából és arányából kiindulva már rövidebb távon is csak abban az esetben javítható a népességmegtartó képesség, ha a lakosság számára is érzékelhetően javulnak a helyi gazdaság működési feltételei.

A helyiek megítélése szerint a megújuló energiát előállító technológiák, köztük természetesen a biomassza-hasznosítás, az olcsóbb energiaárakkal és a keletkező munkahelyekkel, illetve stabil felvevőpiacként a mezőgazdasági termelők kiszolgáltatottságának csökkentésével jelentősen hozzájárulhat ehhez. Noha a válaszadók zöme tisztában van azzal, hogy a foglalkoztatási problémákat ez az ágazat még közvetett hatásaival együtt sem tudja gyökeresen megváltoztatni, de ettől függetlenül a kisebb kiadásokat eredményező olcsóbb energiaárakkal képes javítani mind a helyi gazdaság tőkevonzó képességén, mind pedig a lakosság életkörülményein.

A megújuló energiaforrásokat hasznosító létesítmények elfogadottságát jelzi az a tény, hogy a felmérés során megkérdezettek körében nagyon csekély, mindössze 6,5% azoknak az aránya, akik egyáltalán nem támogatnák településükön egy ilyen beruházás megvalósítását. A legtöbben (53,8%) természetesen inkább elviekben pártolják a megvalósulást (vagyis csak akkor, ha nekik nem kerül semmibe), de nem elhanyagolható az aránya azoknak sem, akik akár saját munkájukat vagy anyagi segítségüket (együttesen 39,2%) is hajlandóak lennének felajánlani. Mindent egybevetve elmondható, hogy a Mátészalkai Kistérségben (a már működő létesítményekkel kapcsolatos közvetlen tapasztalatoknak köszönhetően is) nagyon nagy a megújuló energiát előállító technológiák, köztük a biomassza-hasznosítás különböző módszereinek ismertsége és társadalmi elfogadottsága.

Az előző fejezetben ismertetett várható piaci és foglalkoztatási hatások, illetve a kérdőívezés során szerzett tapasztalatok alapján tehát kijelenthető, hogy a hátrányos helyzetű térségekben élők abszolút nyitottak a megújuló energiát előállító, köztük a biomasszát hasznosító további beruházások megvalósítását illetően, és ez hosszabb távon egyrészt kedvező társadalmi alapot teremt az iparág számára, másrészt lehetővé teszi a biomassza-hasznosítás kedvező gazdasági-szociális hatásainak kibontakozását.

Hivatkozások

Hajnal B. 2003: Szabolcs-Szatmár-Bereg: egy megye szélmalomharca. Területi Statisztika 43. 2003/5. 429–448.

Petis M. 2005: Üzemszerű biogáz-termelés biomasszából. In „Biomassza-energia a mezőgazdaságból" – Hőenergia, villamos áram és hajtóanyag a szántóföldről. (Háromhatár konferencia magyar előadásai.) Gödöllő, FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet (MGI). 121–124.

www.zoldtech.hu

Földhasználat Magyarországon a 2000. évben – településsoros adatok. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000.

ÉGHAJLATVÁLTOZÁS – PARADIGMAVÁLTÁS – FALVAK

Antal Z. László

Az éghajlatváltozás a falvak felé fordítja figyelmünket. Elsősorban azért, mert se a nemzetközi megállapodások, se a komoly politikai támogatást élvező országos szintű éghajlatváltozással foglalkozó programok nem érték el e téren a céljaikat. A Kiotói Jegyzőkönyv aláírása óta nem csökkent, hanem tovább növekedett az üvegházhatású gázok kibocsátása, s többek között abban az országban, ahol már évek óta kormányszinten foglalkoznak az éghajlatváltozással (mint az Egyesült Királyságban) sem sikerült a kitűzött célok megvalósítása. *Az éghajlatváltozással foglalkozó kutatások eredményei azt mutatják, hogy – az e területen tevékenykedő civil szervezetek mellett – a helyi kezdeményezések érnek el figyelemre méltó eredményeket.* Ezek közé tartozik például az az új program is, amelyet egy angol falu, Ashton Hayes, lakói fogalmaztak meg. A falu, amelynek ezer lakója van, egy 2006-ban tartott összejövetelen elhatározta, hogy Ashton Hayes lesz az Európai Unió első széndioxidmentes falva. A konkrét célok megfogalmazása között szerepel például az is, hogy a szükséges élelmiszert 20 km-es körzeten belülről szerzik be. Ilyen cél megfogalmazása csakis egy faluban képzelhető el.

Az ilyen és más hasonló programok – amelyek alapvető motivációja a veszély súlyosságnak felismerése és a lehetséges megoldás keresse – eltérnek az uralkodó paradigma követéstől, és egy egyre jobban kibontakozó paradigmaváltásra utalnak. Ezért vizsgáljuk meg, hogy miért került a jelenleg még uralkodó paradigma válságos helyzetbe.

Az éghajlatváltozás alapvető társadalomtudományi kérdéseket vet fel, mivel ennek az egyre veszélyesebbé váló folyamatnak a kialakulásával foglalkozó tudományos kutatások egyértelműen arra a következtetésre jutottak, hogy az éghajlatváltozás elsősorban emberi tevékenység következménye (IPCC, 2007). *Ezért indokolt annak a vizsgálata, hogy milyen emberképre alapozott társadalmi folyamatok eredményezték az éghajlat olyan jelentős megváltozását, melynek következményei mára a társadalmak működését veszélyeztetik.* Az alábbiakban annak az új, a „varázstalanított" emberképre alapozott elméletnek (az önszabá-

lyozó piac elméletének) a hatását mutatom be, amely hozzájárult az éghajlatváltozás kialakulásához, és amely megakadályozza a kialakult helyzethez való rugalmas társadalmi alkalmazkodást. Ahhoz, hogy ezt a gyökeres változást minél alaposabban megismerjük, azt a paradigmaváltást tanulmányozzuk, amelynek eredményeként az új emberkép „uralkodó", „domináns" helyzetbe került először Európában, majd a Föld országainak többségében. Elemzésünknek azért ez a kiindulópontja, mert a felmelegedést okozó üvegházhatású gázok kibocsátása a világ varázstalanítása után kezdett el emelkedni.

Ez a paradigmaváltás az emberiség eddigi történetében soha nem látott életszínvonal növekedést eredményezetett, de számos súlyos társadalmi gazdasági, politikai és ökológiai konfliktushoz is vezetett. A káros következmények miatt a varázstalanított emberképet és a piacgazdaságot „uralkodó" helyzetbe kerülésük óta komoly támadások érték, amelyek azonban mindezidáig nem voltak elég erőteljesek ahhoz – a sikertelen szocialista kísérletet kivéve –, hogy újabb paradigmaváltáshoz vezessenek. Hipotézisünk szerint az éghajlatváltozás vagy annak várható következményei kényszeríthetik ki a következő paradigmaváltást, amelynek keretei között a jelenleg megoldhatatlannak látszó konfliktusokra megtalálható a megfelelő válasz. Ebben a folyamatban jelentős szerepet töltenek be a falvak, amelyek az új paradigma kibontakozásának jobb lehetőséget nyújtanak, mint a városok.

A világ varázstalanítása és a társadalmi normák

Max Weber A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című művében az új, a „varázstalanított" paradigma születésének körülményeit vizsgálta, s a modern európai társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés lényegét a racionalitás eddig soha sem látott térhódításában látta.

Weber kiindulópontja az, hogy a racionalitás, az erre alapozott gazdasági kalkuláció és a racionálisnak számító nyereség megszerzése a kapitalista gazdaság lényege (*Weber* 1982, 11.). A racionalitás, vagy Max Weber megfogalmazásával, amely a korábbi paradigmától való lényegi megkülönböztetést is kifejezi, „a világ varázstalanítása" fokozatosan és alapvetően megváltoztatta a társadalmi viszonyokat; a társadalom és a gazdaság, valamint a társdalom és a természet kapcsolatát, és gyökeresen átalakította a társadalmi normákat is. Egy kultúra jellegzetes vonásait alapvetően meghatározzák a kialakult társadalmi normák. A társadalom „erejére" is hatással van a normák erőssége. A normáknak a társadalmak életében alapvető jelentőségéről és a normák erejét meghatározó feltételekről a következőket írja Andorka Rudolf: „A normák (...) gyenge lábakon állnak, ha nem támasztja őket alá az a meggyőződés, hogy ezek a normák valamilyen értékekből következnek. Az értékek támaszai pedig az emberi élet végső vagy egzisztenciális kérdéseire adott válaszok. A vallások ezekre a

végső vagy egzisztenciális kérdésekre kínálnak válaszokat. Ezért ahhoz, hogy az ember az őt körülvevő világban tájékozódni tudjon, valamilyen vallási jellegű elképzelésekre, világképre van szüksége" (*Andorka* 2001, 551.). Az új, „varázstalanított" paradigma ebből a szempontból „gyenge lábakon áll", s feltételezhető, hogy az új normákra alapozott kultúra éppen ezért a legfontosabb feladatát nem tudja betölteni: „...a kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, és ha a kultúrában az alkalmazkodás előnytelen mintái alakulnak ki, akkor az alkalmazkodás sikertelenné válhat, és végeredményben a közösség elpusztulásához, széteséséhez, eltűnéséhez vezethet" (*Andorka* 2001, 488.).

A kialakult „krízishelyzet" következménye lehet a pusztulás is, de elképzelhető az is, hogy egy új paradigma kibontakozásával mindez elkerülhető.

Az éghajlatváltozás miatt az uralkodó paradigma válságba került. (Ezen kívül más válságjelenségek is megfigyelhetőek, de mi ezt tartjuk ezek közül a legsúlyosabbnak, s ezért foglalkozunk ezzel.)

A válság mibenlétének minél pontosabb megértése segítheti az új paradigma megszületését és kibontakozását.

A kapitalizmus szelleme olyan „forradalmian új" piackonform társadalmi normákat alakított ki, amelyek korábban, az emberiség ismert történetében normasértésnek számítottak.

„...az ember 'természeténél fogva' nem pénzt és még több pénzt akar, hanem egyszerűen csak élni akar, úgy ahogyan megszokta, és annyit akar keresni, amennyi ehhez szükséges. Mindenütt, ahol a modern kapitalizmus az emberi munka 'termelékenységének' fokozásához, intenzitásának növeléséhez fogott hozzá, beleütközött a kapitalizmus előtti gazdasági munka e vezérmotívumának végtelenül szívós ellenállásába" (*Weber* 1982, 63.).

Az új célok kizökkentették az embert természetes állapotából. Ez a „kizökkentett állapot" megváltoztatta az ember és a természet, a társadalom és a természet kapcsolatát, és súlyos válságokhoz vezetett, amelyek közül – mai ismereteink szerint – az éghajlatváltozás és várható következményei veszélyeztetik leginkább a jövőnket.

Az új célok nemcsak az egyes embereket, hanem a társadalom nagy részét is „kizökkentették" természetes állapotából. Ennek hatása tükröződik például a népesedési folyamatokban, amelyekből olyan tendenciák rajzolódnak ki, melyek lehetetlenné teszik iparilag fejlett országok fennmaradását (*Antal Z.* 2000).

Míg korábban az emberek homo religiosusként élték életüket és az üdvösség volt a legfontosabb szempont a számukra, addig az új paradigma keretei között a „pénzszerzés, egyre több pénz szerzése" lett az emberi élet célja. Az emberi élet céljának ilyen lényeges megváltoztatása után – amely meglehetősen hosszú ideig tartott, és sosem fogadta el minden ember – alakult ki a közgazdaságtudományok által olyan sokat elemzett, saját egyéni anyagi érdekeit követő új embertípus, a homo oeconomicus. Azért is fontos a varázstalanított emberképpel

foglalkoznunk, mert erre alapozva készül a „hivatalos" éghajlatváltozási programok többsége. Szociológusok és más tudományágak képviselői is vitatják a homo oeconomicus-megközelítés általános érvényességét, mert a közösségi élet fenntartását lehetővé tevő társadalmi normák követését alapvető emberi tulajdonságnak tartják.

Sajátos ellentmondásra mutat rá az, hogy ennek az emberképben bekövetkezett fordulatnak alapvető feltétele volt, hogy az elért gazdasági siker Istennek tetsző cselekedetnek számított. Az idők folyamán a kezdetekre jellemző vallásos háttér fokozatosan – ha nem is teljes mértékben – háttérbe szorult.

„Ameddig a puritán életfelfogás hatalma elért, minden körülmények között javára vált a polgári, gazdaságosan racionális életvezetés tendenciájának – s ez természetesen sokkal fontosabb, mint a puszta tény, hogy kedvezett a tőkeképzésnek. De ennek az életfelfogásnak a tőkeképzés volt a leglényegesebb, s főleg az egyedül következetes hordozója. Az állt ott a modern „gazdasági ember" bölcsőjénél. Biztos, hogy ezek a puritán életeszmények csődöt mondtak a gazdagság – maguk a puritánok által is jól ismert „kísértéseinek" túlságosan erős próbáin." (*Weber* 1982, 275–276.)

A „világ varázstalanítása" a gazdasági élet területén az iparilag fejlett országokban sikerrel járt, és egyre nagyobb hatása lett a társadalom működésére. Ennek a sikernek a következményei azonban egyre több konfliktushoz vezetnek, amelyekre a „varázstalanított" paradigma kereteivel eddig nem sikerült megoldást találni. Ezért merül fel egyre gyakrabban a paradigmaváltás gondolata.

Három különböző ember- és társadalomkép

A XIX. században kialakult szociológia ember- és társadalomképe jelentősen különbözik a közgazdaságtanétól, és ennek a különbségnek jelentősége volt a szociológia tudományág kialakulásában is. Mivel minden társadalmi probléma megoldását meghatározza a domináns ember- és társadalomkép, bemutatjuk a három emberkép közötti különbségeket.

„Az állami beavatkozás visszaszorításra való törekvés talaján született meg a közgazdaságtan emberképe, a minden külső beavatkozás nélkül, szabadon döntő homo oeconomicus. A társadalmi rend összeomlásától való félelem volt a háttere a szociológia emberképének, a homo sociologicusnak, aki elfogadja a társadalomban uralkodó normákat és értékeket, azokhoz próbál alkalmazkodni minden döntésénél és tevékenységében." (*Andorka* 1995, 8.)

A társadalom azért marad működőképes, mert az emberek nemcsak a saját egyéni és önző érdekeiket követik, hanem igyekeznek megfelelni a társadalmi elvárásoknak, és így a társadalom többi tagja számára kiszámítható módon viselkednek.

A közgazdaságtan emberképe egy végtelenül leegyszerűsített modell, amely saját szempontja szerint a racionális döntésekre helyezi a hangsúlyt. A szociológia a társadalmi normák és értékek vizsgálatával próbálja az ember sokszínűségét és bonyolultságát megragadni, és a társadalmi törvényszerűségeket felismerni: „..a homo oeconomicus teljesen individualista, úgy is mondhatnánk, szélsőségesen önző ember, senki másra nincs tekintettel, semmilyen közösséghez, még családjához sem kötődik. Minden bizonnyal legtöbben úgy vélnénk, hogy igen kevéssé lenne vonzó egy olyan társadalomban élni, ahol mindenki homo oeconomicusként viselkedik. Valamennyien tudjuk azonban, hogy embertársainkat az önzés mellett más motívumok is vezetik, mint a szeretet vagy – tudományosabb kifejezéssel – az altruizmus, továbbá a filozófiai, vallási, erkölcsi, politikai eszmék melletti elkötelezettség." (*Andorka* 1995, 9.)

Maga Adam Smith Az erkölcsi érzelmek című művében, amelyet tizenhét évvel A nemzetek gazdagsága előtt írt, kifejti, hogy a gazdaság és a társadalom működéséhez az is szükséges, hogy bizonyos erkölcsi elvek érvényesüljenek. A két egymásnak ellentmondó emberkép közötti összhang keresését – amelyet a két idézett szerzőn kívül számos más szerző is alapvető fontosságúnak tartott – évszázadok óta a társadalmi rend összeomlásától való félelem motiválja. Ezek az elméleti keretek azonban nem bizonyultak elég erőteljeseknek ahhoz, hogy valóban érdemi korlátokat jelentsenek a társadalom működését veszélyeztető, homo oeconomicusra alapozott gazdasági szempontok érvényesülésének. A gazdaság társadalmi beágyazottsága a XX. század folyamán végérvényesen meggyengült. Ennek következménye, hogy a természeti erőforrásokat felemésztő, s az éghajlatváltozáshoz vezető gazdasági növekedést nem sikerül megfékezni. Ezt a veszélyes tendenciát látva fogalmazta meg hipotézisét Andorka Rudolf, amely reményt ad arra, hogy ezt a korszakot egy másik korszak fogja követni.

„Kiterjeszthetjük azonban gondolatait olyan értelemben, hogy az önérdek elsődlegességét hirdető társadalmi korszakok után jönnek a közérdeknek és a magasabb erkölcsi elveknek elsődlegességét hirdető korszakok..." (*Andorka* 1995, 75.)

Ez a hipotézis az, amely számunkra is esélyt kínál arra, hogy az éghajlatváltozás által jelentkező társadalmi problémákra megoldást találjunk. Ennek feltététele egy „a közérdeken és a magasabb erkölcsi elveken" alapuló új, a közgazdaságtani és a szociológiai emberképtől is eltérő, a varázstalanítás alól felszabaduló ember- és társadalomkép kialakulása.

Az új emberkép kibontakozásnak alapvető eleme a természet tisztelete, s a természetes környezet védelme. Erre a falvak sokkal jobb lehetőséget kínálnak, mint a városok. A kibontakozó új gondolatok szerves része az autonómia erősítése is, amely magas szinten szintén csak favakban valósítható meg. De nem csak az elvi, hanem a gyakorlati szempontok is a falvak felé fordítják a figyel-

münket. *Az éghajlatváltozás következményei között felsorolt „rendkívüli időjárási jelenségek" közül többnek is olyan következményei lehetnek, amelyek a városi életet lehetetlenné teszik. Ezért, ha az éghajlatváltozás jelenlegi tendenciáját nem sikerül megváltoztatni, akkor a várható változások kényszerítik az embereket arra, hogy elhagyják a városokat és újból falusi körülmények között éljék életüket.* Mivel az éghajlatváltozás jelenlegi tendenciájának megváltoztatására tett erőfeszítések eddig nem érték el céljaikat, fel kell készülnünk arra is, hogy a falvak szerepe jelentősen felértékelődik az iparilag fejlett országokban és Magyarországon is.

Hivatkozások

Andorka R. 1995: Homo socio-oeconomicus. A közgazdaságtan és a szociológia társadalom és emberképe. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Andorka R. 1997: Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris Kiadó.

Antal Z. L. 2000: Népesedési folyamatok és az európai kultúra jövője. In Spéder Zsolt–Tóth Pál Péter (szerk.): Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Budapest. Andorka Rudolf TT–Századvég Kiadó, 307–322.

IPCC jelentések. http://www.ipcc.ch/

Weber, M. 1982: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest. Gondolat Kiadó.

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN. VII. FALUKONFERENCIA
© SZERKESZTETTE: KOVÁCS TERÉZ, PÉCS, MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

ÖKOTURISZTIKAI KEZDEMÉNYEZÉSEK A DÉL-DUNÁNTÚLON

Raffay Zoltán

Az ökoturizmus meghatározása és jellemzői

Az 1990-es években a világgazdaság viszonylag gyors növekedése kedvezően hatott a világ turizmusának fejlődésére. Jelenleg a turizmus a világ bruttó nemzeti összteremékének mintegy 12%-át adja, és több mint 200 millió embernek biztosít munkahelyet.

A turizmus jelenségének tömegessé válásával azonban a kétségtelen gazdasági előnyök mellett a tömegturizmus vagy akár a kisebb létszámmal folytatott, de nem körültekintően szervezett más idegenforgalmi tevékenységek negatív környezeti hatásai is egyre nyilvánvalóbbá válnak. Nem véletlenül nevezik a turizmust „öngyilkos iparágnak". Ha egy frekventált idegenforgalmi fogadó területet a terület teherbíró képességénél több turista látogat, szó szerint megsemmisíthetik az attrakciót, vagy annak olyan fokú leromlását idézhetik elő, amely miatt a turisták elfordulnak az adott nevezetességtől (lásd altamirai barlang festményeinek állagromlása a barlang megváltozott légköri viszonyai miatt, egyes tengerpartok vonzerejének csökkenése azok túlzsúfolttá válása és a túlzásba vitt szállodaépítések miatt stb.).

A turizmus sok egyéb gazdasági tevékenységnél erőteljesebben függ az érintett térség és népességének integrált és fenntartható fejlődésétől. A turizmus fejlődése gazdasági, környezeti és társadalmi szempontból is fenntartható kell legyen. Erre megoldást jelenthet az ökoturizmus.

Az ökoturizmusnak a mai napig nincs egységes meghatározása. A Nemzetközi Ökoturisztikai Társaság 1991-ben fogalmazta meg a mai napig is általánosan elfogadott definíciót, miszerint *„az ökoturizmus természeti tájakhoz irányuló, felelősségteljes utazás, mely megóvja a környezetet és fenntartja a helyi lakosság jólétét."* Ezen kívül számos más szervezet határozta már meg az ökoturizmus fogalmát, s a különböző definíciók közös eleme, hogy az ökoturizmus

- természeti területekre irányuló tevékenység;
- hozzájárul a helyi értékek megőrzéséhez;

- minimalizálja a turisták negatív (társadalmi és környezeti) hatásait és erősíti a pozitív hatásokat;
- komplex fogalom, több a természetjárásnál vagy a bakancsos turizmusnál.

Az ökoturizmus alapelvei

Nem mind arany, ami fénylik – tartja a régi mondás. Nem minden ökoturizmus, amit annak mondanak – tehetnénk hozzá. Mitől lesz egy turista „öko", vagyis mik az ökoturizmus ismérvei?

Az ökoturizmust a turizmus más területeitől megkülönböztető jegyek az alábbiak:

- a turisták tudatos választás (motiváció) alapján indulnak el;
- kis csoportokban jelennek meg egy adott helyszínen, nem terhelik túl a fogadó területet;
- lehetőség szerint a helyi közösségi és privát szolgáltatásokat veszik igénybe;
- ha tehetik, helyben előállított termékeket fogyasztanak;
- előnyben részesítik a környezetkímélő megoldásokat, úgy a szálláshelyet, mint az utazás módját tekintve;
- felelősségteljes magatartást tanúsítanak a helyi értékek iránt, tiszteletben tartják a helyi szokásokat, hagyományokat;
- igyekeznek megismerni a helyi nevezetességeket, a helyiek életmódját;
- az átlagos turistánál hosszabb időt töltenek a tartózkodási helyen, ami alatt mélyebb és tartalmasabb kapcsolatot alakítanak ki a helyi társadalommal;
- az egészséges életmód hívei (testmozgás, nyugalom, étkezés) (Ökoturizmus, természet, kultúra, harmónia 2006).

Az ökoturizmus története Magyarországon

Az ökoturizmus legrégebbi formája a szervezett természetjárás, amelynek már több mint 130 éves múltja van Magyarországon (ebben komoly szerepet játszott a Magyar Természetbarát Szövetség). Az ökoturizmus tudatos fejlesztése azonban csak az 1990-es évek elején indult el Magyarországon (elsősorban civil szervezetek és nemzeti parkok kezdeményezésére), majd az évtized közepén az ökoturizmus oktatása is megindult állami képzési intézményekben. Az állami szervek ökoturisztikai szerepvállalásának tekintetében fontos évszám 1998, amikor a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatala kezdeményezte egy ökoturizmus fejlesztésével foglalkozó szakmai csapat létrehozását. 1999-ben jött létre a Magyar Turisztikai Egyesület

(MATUR) ökoturizmus tagozata. Az ezredfordulóra megnőtt a hazai nemzeti parkok száma is, 2002-ben már 10 park működött Magyarországon. 2007-ben az Őrségi Nemzeti Park igazgatóságát összevonták a Fertő–Hanság Nemzeti Parkéval, így az önálló nemzeti parki igazgatóságok száma jelenleg 9 hazánkban. Az 1990-es évek második felében megjelentek az ökotúrákat szervező utazási irodák is Magyarországon.

Az ökoturizmus helyzete hazánkban

Magyarország természetföldrajzi adottságainak köszönhetően kedvező helyzetben van az ökoturizmus: a Kárpát-medence változatos tájai, a védett területek magas aránya (amely eléri a 10%-ot): tíz nemzeti park, három Európa Diplomás Terület, számos bioszféra rezervátum és nemzetközi jelentőségű vizes élőhely található hazánkban (*1. ábra*), ami pedig a kulturális örökséget illeti, nyolc világörökség-helyszín és a magyar népszokások, ételek stb. közül választhat a vendég. Az ország környezeti állapota a rendszerváltás óta sokat javult (köszönhetően a szennyező ipari létesítmények bezárásának), bár a közlekedés egyre jelentősebb szennyező tényezővé válik, és a kommunális infrastruktúra hiányosságai is veszélyeztetik a környezet tisztaságát. Hazánk ugyanakkor medencefeneki országként gyakorlatilag tehetetlen a határainkon túlról érkező szennyezésekkel szemben (mint pl. a 2000. évi tiszai ciánszennyezés, vagy a Rába folyamatos szennyezése az elmúlt időszakban).

Az egyes szektorok lehetőségei és feladatai az ökoturizmusban

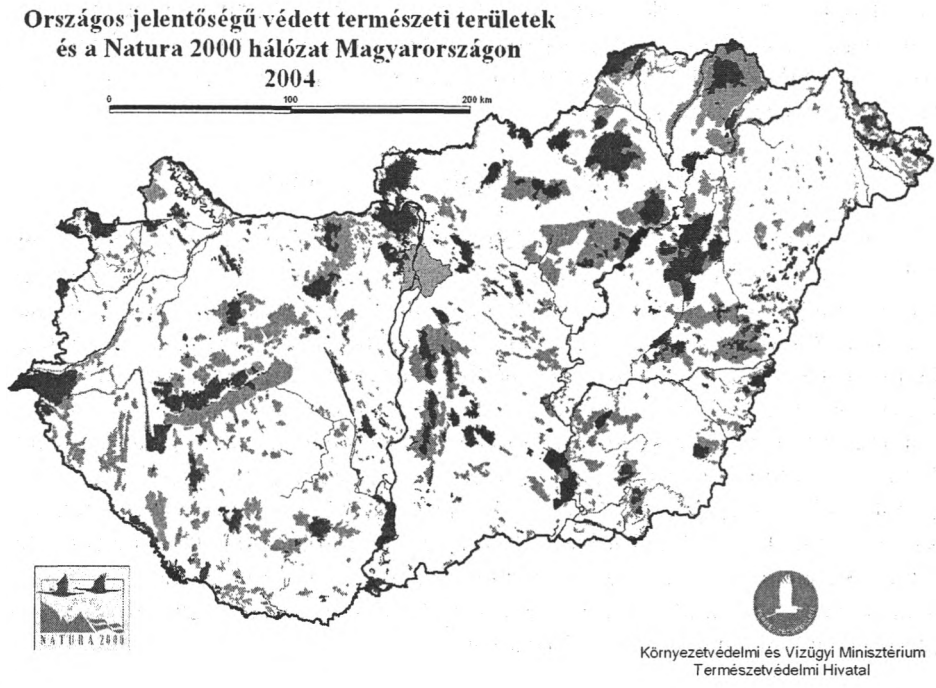
Állami szektor

Bár a turizmus fejlesztésében közvetlenül az üzleti szektor jelentősége a legnagyobb, az állami szervek is nagyon sokat tehetnek a turizmus, azon belül az ökoturizmus fejlesztése, illetve a fejlesztésekhez szükséges keretfeltételek megteremtése érdekében. Magyarországon ráadásul a védett területek, nemzeti parkok stb. döntő többsége állami tulajdonban és kezelésben van, ami kiemeli az állami szektor szerepét az ökoturizmus fejlesztésében.

Az állam konkrétan az alábbi tevékenységek révén segítheti az ökoturizmus ügyét:

- tervezés (fejlesztési tervekbe, koncepciókba, stratégiákba és operatív programokba beépíteni az ökoturizmus szempontjait);
- jogszabályok, ösztönzők alkotása;
- földhasználat szabályozása (természeti értékek hasznosításának összehangolása az erdő- és mezőgazdálkodás, valamint az ipar szempontjaival);

1. ábra

Forrás: Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatósága.

- fejlesztések (például kerékpáros és lovas útvonalak építése, kisforgalmú utak felújítása, közösségi közlekedés korszerűsítése);
- turisztikai marketingfeladatok ellátása;
- képzés, oktatás (ökoturizmus fejlesztésében kompetens szakemberállomány biztosítása);
- kutatás (például a turisztikai célterületek terhelhetőségét megállapító objektív mérési módszer kidolgozása és indikátorok meghatározása);
- közbiztonság, közegészségügy biztosítása/javítása;
- partnerség (az önkormányzatok, a civil szervezetek és az üzleti szféra irányában);
- nemzetközi feladatok, kötelezettségek vállalása (az EU turizmussal kapcsolatos döntéseinek, illetve a hazánk részvételével működő nemzetközi szervezetek turizmuspolitikájának befolyásolása, valamint az ökoturizmussal kapcsolatos információ- és tapasztalatcserében való részvétel).

Helyi önkormányzatok

A helyi önkormányzatok közreműködnek a tervezési folyamatokban, ellenőrző, hatósági szerepet tölthetnek, be, helyi rendeleteket alkothatnak és ösztönzőket alkalmazhatnak a turizmus fellendítése érdekében. Számos tevékenységük hasonlít az állami szervekéhez, ezért csak felsorolásszerűen említem meg a helyi önkormányzatok szerepét a(z öko)turizmus fejlesztésében:

- tervezés;
- ösztönzés;
- szabályozás, engedélyezés;
- ellenőrzés;
- infrastruktúra fejlesztése és fenntartása;
- szolgáltatások nyújtása;
- attrakciók menedzselése, megóvása;
- programok szervezése;
- közbiztonság, közegészségügy biztosítása/javítása;
- promóció, információnyújtás;
- oktatás, képzés szervezése;
- (öko)turisztikai együttműködésekben való részvétel.

Civil szféra

A civil szervezeteknek három alapvető feladatuk van az ökoturizmus fejlesztésében:

- közfeladatok ellátása, lakossági igények közvetítése;
- érdekérvényesítés, kontroll;
- mintaértékű programok, szemléletformálás;

illetve egy negyedik feladat: úttörő kezdeményezések felvállalása, modellek, eszközök, módszerek kidolgozása olyan szakterületeken, amelyek a közvélemény és a szakma előtt kevésbé ismertek, de a közösség számára hasznosak lehetnek.

Üzleti szféra

Az üzleti szektor, a vállalkozások (lehetnek) a legfontosabbak a turizmus fejlesztésében: ők építik ki és üzemeltetik a turizmus működéséhez szükséges infrastruktúra nagy részét, és többnyire náluk jelentkezik az ökoturizmusból származó anyagi haszon is. Az üzleti szektor saját jól felfogott érdekében is szerepet kell vállaljon az ökoturizmus fejlesztésében, mert a tiszta környezet, a természeti és kulturális értékek állapota, élvezhetősége saját létalapját jelenti.

Az üzleti szektor a következő feladatok vállalásával veheti ki részét az ökoturizmus fejlesztéséből:

- szálláshely-szolgáltatás (környezetkímélő megoldásokkal – számos építészeti, gépészeti stb. előírás létezik környezetbarát, ökoszálláshelyek építésére és üzemeltetésére);
- utazási irodák működtetése;
- etikai kódex kidolgozása (mint amilyen például az American Society of Travel Agents, Amerikai Utazási Irodák Szövetsége tízparancsolata az ökoturizmusról);
- túravezetés biztosítása;
- kölcsönzők (környezetbarát közlekedési eszközök, például kerékpárok és kenuk kölcsönzése);
- helyi termékek árusítása (tájjellegű élelmiszerek és italok, kézműves és népművészeti termékek);
- tematikus útvonalak kidolgozása (például borutak, irodalmi túrák stb.);
- minősítési rendszerek kidolgozása (amelyre remek példát ad a Svéd Ökoturizmus Társaság kézikönyve, amely az „Út a fenntartható vidékfejlesztéshez az ökoturisztikai minősítési rendszereken keresztül" címet viseli).

Példaértékű ökoturisztikai kezdeményezések a Dél-Dunántúlon

Ebben a fejezetben néhány dél-dunántúli ökoturisztikai kezdeményezést mutatok be, amelyek közül kettő-kettő állami szervek, illetve az üzleti szféra tevékenységének eredményeként jött létre vagy tevékenységéhez kötődik, a civil szervezetek és a helyi önkormányzatok pedig egy-egy projekt kezdeményezői és megvalósítói. A kezdeményezések a következők:

- Drávai vízitúrák (állami)
- Három Folyó kerékpáros túraútvonal (állami)
- Aktív Szabadidő és Környezeti Nevelés Dél-Dunántúli Összefogás (civil)
- A Mecsek gyöngyszemei a Jakab-hegytől a Völgységi-patakig (önkormányzati)
- Drávatours (üzleti)
- Tiszta energia bemutatóközpont – egy tervezett ökoturisztikai nagyprojekt (üzleti)

Drávai vízitúrák

A WaterTour projekt keretében a Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság mint illetékes természetvédelmi hatóság a fokozottan védett és védett területek, a természeti értékek megóvása, valamint annak érdekében, hogy a Dráván minőségi víziturizmus alakuljon ki, vízitúrát csak szigorúan szabályozott körülmé-

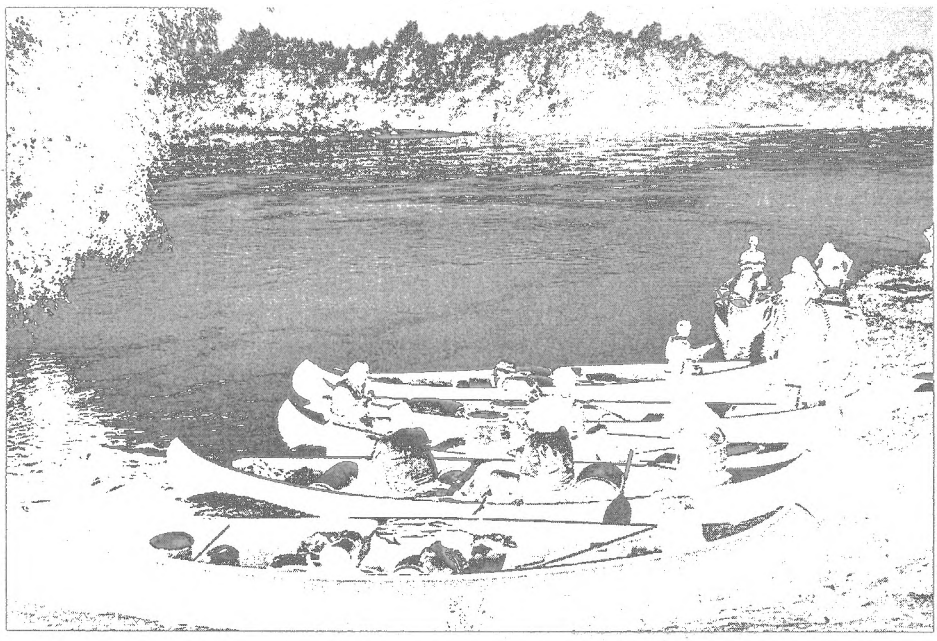
nyek között engedélyez a Dráva folyón. Minden második napon indulhat egy, maximum 35 fős csoport, amelynek tagjai kizárólag a kijelölt táborhelyeken éjszakázhatnak (7 gondozott éjszakai táborozó hely található a folyó mentén, de táborhelyenként egyetlen éjszakát tölthetnek csak el a túrázók), és minden táborhelyen kötelező egy éjszakát eltölteni, annak érdekében, hogy a csoportok ne torlódjanak. Sétahajózni a Dráva folyó magyarországi szakaszán mindössze két helyen lehet, Barcs és Drávaszabolcs környékén.

A drávai víziturizmus fő szervezési problémáját a rövid szezon jelenti. A legtöbben nyár közepén, július végén, augusztus elején szeretnének túrázni. A telítettség problémáját három alapvető stratégiával lehet megoldani:

- a vízitúrák egyenletesebb elosztásával;
- a látogatók számának korlátozásával;
- a helyszín teherbírásának növelésével.

2. ábra

Vízitúrázók a Dráván

Forrás: Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatósága.

A védett területeken a helyszín teherbírásának növelése nem lehetséges megoldás. A teherbíró-képesség növelésének alapja a túrázók helyes viselkedése lehet: ha tudomásul veszik és betartják az előírásokat, akkor hozzájárulnak ahhoz, hogy több túrázó részesülhessen hasonló élményekben.

A drávai vízi turizmus fellendítése érdekében további fejlesztéseket terveznek. Ilyenek:

- egységes arculatú tájékoztató és irányító táblarendszer felállítása;
- kishajók üzemeltetése a Dráva mentén;
- vízitúra táborhelyek fejlesztése;
- vízi és kerékpáros bázisok kialakítása (Őrtilos, Matty);
- utazásszervezés, programcsomagok;
- hatékony PR és marketingtevékenység.

Három Folyó kerékpáros túraútvonal

A Három folyó kerékpáros túraútvonal a Mura–Dráva–Duna folyók összeköttetését biztosítja a kerékpáros turizmus kedvelői számára. Az útvonal Ausztriából indul, Szlovénia északi vidékét érintve fut Horvátország és Magyarország határvidékén keresztül, Mohácsnál elérve a Dunát és csatlakozva az EuroVelo kerékpáros túraútvonal Duna menti szakaszához.

3. ábra

A Három Folyó kerékpáros túraútvonal logója

Forrás: www.deldunantul.com

A kerékpáros túraútvonal jelen szakasza a Dél-Dunántúl egyik legszebb természeti környezetében, néprajzi értékekben gazdag tájon, borutakat érintve vezet, mellyel Barcstól Mohácsig közel 120 km hosszú kerékpárbarát útvonalat vehetnek birtokba a kerékpározók. Az útvonal jelentős része alacsony forgalmú közúton, valamint árvízvédelmi töltésen halad át, számos, a Duna–Dráva Nemzeti Park által védett terület mellett.

A határ horvát oldalán a Barcstól délnyugati irányban található Pitomacsa településtől indul a „Dráva Route" nevű kerékpárút, mely északnyugati irányban egészen Légrádig (a Mura és a Dráva torkolatáig) húzódik. A közeljövőben megtörténik a két hálózat összekapcsolása a barcsi határátkelőn keresztül, a magyar oldalon a Barcs-Murakeresztúr szakasz kijelölését követően Berzence/Gólánál is átjárható lesz a határ kerékpárral, így egységes, határon átnyúló ökoturisztikai régió alakulhat ki a Dráva két oldalán.

A túraútvonalat eredményező projektet a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. mint pályázó szervezet az INTERREG INA Közösségi Kezdeményezési programok keretében finanszírozott Szlovénia–Magyarország–Horvátország Szomszédsági Program támogatásából valósította meg.

Aktív Szabadidő és Környezeti Nevelés Dél-Dunántúli Összefogás

Az Aktív Szabadidő és Környezeti Nevelés Dél-Dunántúli Összefogás olyan nonprofit szerveződés, amelynek célja a Dél-Dunántúlt mint régiót Magyarország természeti oktatási központjává tenni.

Konkrét cél azon egyének, szervezetek és szolgáltatók egységes fellépésének elősegítése, akik/amelyek

- a Dél-dunántúli régió természeti értékeit védik;
- a környezettudatos magatartást népszerűsítik;
- az iskolán kívüli környezeti nevelésben, erdei iskoláztatásban jártasak, vagy ezen téma iránt érdeklődnek; és
- a fenntartható fejlődést aktívan elősegítik.

Az eszközök a cél eléréséhez:

- www.gyeregyalog.hu honlapon;
- egységes arculat a piac felé (pl. szakkiállításokon történő megjelenés);
- részvétel közös programokon (Gyeregyalog Napok);
- megjelenés térképeken és egyéb kiadványokon;
- kapcsolatépítés és lobby.

A Mecsek gyöngyszemei a Jakab-hegytől a Völgységi-patakig

A projekt gesztora az Orfű Pécsi-tó Regionális Fejlesztő és Üzemeltető Közhasznú Társaság, rövidített néven Orfű Kht., amelynek tulajdonosai a Baranya Megyei Önkormányzat mellett egy város (Pécs) és három község (Orfű, Abaliget és Magyarhertelend) önkormányzatai.

A Mecsek-térség idegenforgalmának magját alkotó települések (Pécs, Orfű, Abaliget, Magyarhertelend, Sikonda, Magyarszék, Magyaregregy, Kárász, Szászvár) már jelen állapotukban is Baranya meghatározó turisztikai vonzáscentrumai közé tartoznak. A térség jövőjét a választott ökotudatos fejlesztési irány mellett meghatározza a Baranya turizmusában elfoglalt helyzete, súlya és kapcsolódása a megye további idegenforgalmi centrumaihoz.

„A Mecsek gyöngyszemei a Jakab-hegytől a Völgységi-patakig" projekt célkitűzései:

- komplex ökoturisztikai szolgáltatást nyújtó látogatóközpontok és természetvédelmi kiállítási terek, illetve az ezekhez kapcsolódó események megrendezésére alkalmas helyiségek kialakítása;
- a Duna–Dráva Nemzeti Park területén és annak közvetlen közelében, illetve más védett természeti területek turisztikai célra igénybe vehető részein a turisták közlekedéséhez, sportoláshoz szükséges útvonalak (például gyalogos túrautak, tanösvények) kialakítása, kiépítése, felújítása;
- marketing tevékenység kifejtése és kiadványok készítése.

Dráva Tours

A barcsi székhelyű Dráva Tours utazási iroda a Dél-Dunántúl első, kimondottan ökoturisztikai profilú utazási irodája. Szolgáltatásai az alábbiakra terjednek ki:

- közforgalmú kikötő üzemeltetése a Dráva folyón;
- sétahajózás a Duna–Dráva Nemzeti Park védett területein;
- motorcsónakázás kis csoportoknak a Dráva Barcs környéki védett területeire;
- kenutúrák áprilistól októberig a Dráva folyón;
- vízi sporteszközök (kenuk, evezők, mentőmellények, vízhatlan hordók) bérbeadása;
- szálláshely biztosítása;
- kerékpár kölcsönzés és kerékpáros túrák szervezése a Duna–Dráva Nemzeti Park területén;
- vízi sporteszközök (motorcsónakok, kenuk, kajakok) tárolása, vízre tétele, üzemeltetése;
- fedett gépkocsi tároló biztosítása a kikötő vendégeinek;
- társasutak szervezése;
- terepjáró bérbeadása, mellyel bejárhatóak a Nemzeti Park védett területei;
- horgászturizmus szervezése.

Tiszta energia bemutatóközpont – egy tervezett ökoturisztikai nagyprojekt

Az egyik legígéretesebb projektnek a Gemenci-erdő turisztikai hasznosítása tűnik. A Gemenci-erdő pedig a Duna–Dráva Nemzeti Park részeként, de önálló attrakcióként is országos, sőt, nemzetközi hírű. A projekt lényege egy olyan lá-

togatóközpont létrehozása, amely a tiszta energia hasznosítását mutatná be. A Gemenc Rt. és a Duna–Dráva Nemzeti Park, illetve a Paksi Atomerőmű Rt. együttműködésével végrehajtandó beruházás eredményeként egy olyan energiapark jöhetne létre, amely 20–25 hektáron, interaktív módon mutatná be a látogatóknak tiszta energiaforrások (biomassza, szélenergia, geotermikus energia) hasznosítását.

Az élménypark egyedülálló lenne Magyarországon, de bizonyára nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi turisták érdeklődését is fel fogja kelteni. A megújuló energiaforrások használatának növelése amúgy is a jövő egyik legfontosabb feladata nemcsak Magyarországon, de az Európai Unióban (ahol erre konkrét követelmények is megfogalmazódtak: a jelenlegi 2%-ról 2010-re 12%-ra, 2020-ra pedig 20%-ra kell növelni az energiafelhasználáson belül a megújuló energiaforrások arányát) is, de globális szinten nem kevésbé.

A projektnek különleges aktualitást ad, hogy 2007-et a Zöldturizmus évének nyilvánították.

Összefoglalás

Az ökoturizmus a turizmus negatív társadalmi-környezeti hatásainak mérséklésére, a turisták környezeti nevelésére, környezettudatosságuk növelésére reális alternatívának látszik. Van rá igény és kereslet, ráadásul az ökoturizmus – a tévhitekkel ellentétben – nem igénytelen és alacsony fajlagos költésű csoportok turizmusa, hanem az átlagosnál hosszabb tartózkodási idővel és költési hajlandósággal, azaz a helyi gazdaságra az átlagos turistánál sokkal kedvezőbb hatással bíró turistáké. Az ökoturizmus persze nem csodaszer, de fejlődési lehetőség többnyire éppen azokban a hátrányos helyzetű térségekben, ahol a relatív fejletlenség segített megőrizni a természetes vagy ahhoz közeli környezeti állapotokat. Az ökoturizmusba minden szervezet bekapcsolódhat, az állami, civil, helyi önkormányzati szervek ugyanúgy megtalálják feladataikat és lehetőségeiket, mint az üzleti szektor képviselői.

Hivatkozások

„A Mecsek gyöngyszemei a Jakab-hegytől a Völgységi patakig" projekt megvalósíthatósági tanulmánya. Készítette az Orfű-Pécsi Tó Kht. megbízásából a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Rt, 2004. június.

Ökoturizmus. Természet, kultúra, harmónia. Magosfa Környezeti Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány, Vác, 2006.

Út a fenntartható vidékfejlesztéshez az ökoturisztikai minősítési rendszereken keresztül. Eco-Route gyakorlati kézikönyv, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, 2005.

Walter Virág 2006: A turizmus mint a területfejlesztés eszköze a kaposvári kistérségben". Ph.D. értekezés. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Vállalatgazdasági és Szervezési Tanszék.
http://www.ddnp.hu
http://www.deldunantul.com
http://www.drava-tours.atw.hu
http://www.gyeregyalog.hu

NATURA 2000 TERÜLETEKHEZ KAPCSOLÓDÓ TÁMOGATÁSI LEHETŐSÉGEK AZ ÚJ MAGYARORSZÁG VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM KERETÉBEN

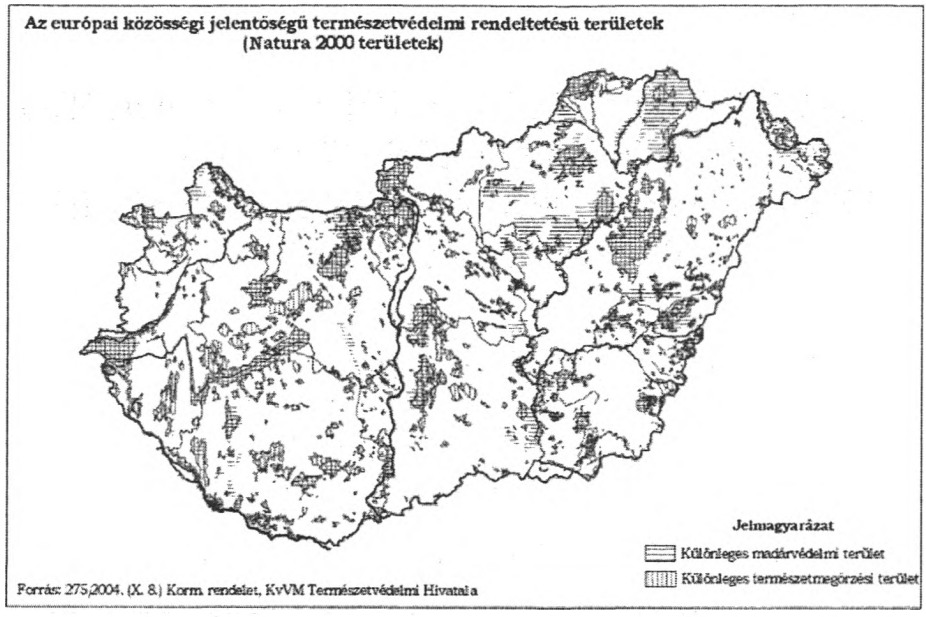
Vágány Zoltán

Bevezetés

A természetvédelem, a környezetvédelem és a földhasználat együttes fenntarthatósága egyre fontosabb és egyre nehezebb feladat napjainkban. A megfelelő tájhasználat szükségessége egyre szembetűnőbb nemcsak a környezetvédelmi szakemberek, hanem a gazdálkodók számára is. A talaj, a felszíni és felszín alatti vizek, valamint a természetes élőhelyek és az egyes fajok védelme mindannyiunk feladata, úgy a kedvező gazdálkodási adottságok hosszú távú biztosítása miatt, mint a természeti és tájképi értékek megőrzése érdekében. Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) finanszírozott Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) számos intézkedéssel kapcsolódik a vidéki környezet megőrzéséhez, fenntartható használatához, a természetvédelem, a környezetvédelem és a fenntartható földhasználat egészséges összehangolásán keresztül. A fenntartható földhasználat és a környezetvédelem kapcsolódási pontjai között kiemelt helyet foglalnak el a magas természeti értéket képviselő Natura 2000 területek.

A Natura 2000 területek az EU ökológiai hálózatát képezik. Magyarországon 2004-től kerültek kijelölésre, az Európai Unió két természetvédelmi irányelve, a Madárvédelmi irányelv (79/409/EGK) és az Élőhelyvédelmi irányelv (43/92/EGK) alapján. Ezeket egészíti ki, illetve erősíti a Víz keretirányelv (2000/60/EK), amely az európai közösségi intézkedések kereteit határozza meg a víz politika területén.

Hazánk területén jelenleg 467 különleges természetmegőrzési területet (1,41 millió hektár) és 55 különleges madárvédelmi területet (1,36 millió hektár) tartunk nyílván. A két területtípus közötti átfedés mintegy 41%, a kijelölt területek összterülete mintegy 1,96 millió hektárt jelent, amely az ország 21%-át érinti.

Magyarország csatlakozásával az EU eddigi területén található hat biogeográfiai régió kiegészült a Pannon régióval, amely legnagyobb részt hazánk területén található. A pannon biogeográfiai régióban számos olyan élőhelytípus és faj fordul elő, amely az unió többi területén nem található meg. A kizárólag hazánk területén előforduló élőhelytípusok és fajok, úgynevezett „pannonikumok" esetében különösen nagy a felelősségünk abban, hogy a kijelölt területek megfelelő nagyságúak legyenek az adott élőhelytípus, illetve faj országos állományának vonatkozásában, hiszen fennmaradásuk az unión belül elsősorban Magyarországon múlik. Ilyenek a pannon régióra jellemző élőhelyek, a pannon lejtősztyeppek és sziklafüves lejtők, a pannon löszgyepek és homoki gyepek, a fás élőhelyek közül a pannon gyertyános tölgyesek és pannon homoki borókás-nyárasok.

Az élővilág-védelmi irányelv mellékletén szereplő, kiemelt jelentőségű bennszülött fajaink például a magyar kökörcsin, a pilisi len, a magyarföldi husáng, a magyar vakcsiga és a rákosi vipera. A közösségi jelentőségű élőhelytípusok közül 46, növényfajok közül 36, madarak közül 91, egyéb állatfajok közül 105 fordul elő hazánkban számottevő állományban, melyek kapcsán Natura 2000 területek kerültek kijelölésre.

Intézkedések

A Natura 2000 területek ökológiai funkciójuk mellett jelentős gazdasági potenciállal is rendelkeznek. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program Natura 2000 területeket érintő intézkedései ugyanakkor alapvetően a területek védelmét szolgálják, vagyis meg kell őrizni a kijelölés alapját képező természeti értékeket, úgy a komplex élőhelytípusokat, mint az egyes fajokat. Ezzel együtt természetesen cél a fenntartó gazdálkodás feltételeinek biztosítása is, hiszen sok esetben éppen az adott területen folyó gazdálkodás biztosíthatja a megfelelő tájhasználatot, ezáltal a természeti és tájképi értékek megőrzését. Egyes területeken (pl. a Hortobágyon) a jelenleg megtalálható növénytársulás illetve az itt élő fajok együtt élő rendszerének hosszú távú fennmaradását csak a gyepterületeken legeltetett állatok rágása-taposása biztosíthatja. Végső soron a támogatási intézkedések a fenntartható földhasználat és környezetvédelem megfelelően magas mértékű harmonizációját célozzák.

Az intézkedések jogi hátterét a 1698/2005/EK EMVA rendeletben megtalálható egyes cikkek adják. Az intézkedések általános jellemzője, hogy többnyire szorosan kapcsolódnak egymáshoz, egymást erősítő-kiegészítő intézkedések. Finanszírozásuk az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap II. intézkedéscsoportjában került allokálásra. Az intézkedések indulása folyamatos, az elsők már 2007-ben elindulnak, 2009 szeptemberétől pedig a tervek szerint valamennyi bevezetésre kerül.

A különböző művelési ágakra vonatkozóan más-más intézkedések, illetve intézkedés-kapcsolatok relevánsak, amelyek finanszírozása különböző cikkek alapján történik. Natura 2000 területek szempontjából a támogatások közül kiemelkednek a gyepekre és az erdőkre vonatkozó intézkedések.

A Natura 2000 területek művelési ág szerinti megoszlása

Művelési ág	Összes terület (ha)	Összes terület (ha)
Szántó	522 605	522 605
Gyep	537 554	537 554
Erdő	774 819	210 070 (magánerdő)
Halastó	15 615	15 615
Nádas	48 535	48 535
Összesen	1 899 128	1 334 379

Forrás: KvVM

Az egyes művelési ágak támogatási forrása

Művelési ág	Támogatások
Szántó	AKG támogatásból
Gyep	1698/2005/EK rendelet 38. cikk alapján
Erdő	1698/2005/EK rendelet 46. cikk alapján
Halastó	AKG támogatásból
Nádas	AKG támogatásból

Forrás: FVM

– Natura 2000 kifizetések (Gyepterületek) – 38. cikk

Minden Natura 2000 kifizetés kompenzációs kifizetés, amely alanyi jogon jár az adott területen gazdálkodónak, aki a 275/2004-es Kormányrendeletben foglalt földhasználattal kapcsolatos alapkövetelményeken túl az előírt kötelezettségvállalásokat teljesíti. A kompenzáció a kötelezettségvállalásokból származó többletköltségeket és a kieső jövedelmet ellentételezi. Normatív, vissza nem térítendő, terület alapú támogatás. Kifizetése évente történik a hasznosított mezőgazdasági terület után, hektáronként. Kedvezményezett lehet minden regisztrált mezőgazdasági termelő, aki Natura 2000 területen gazdálkodik és betartja az előírt kötelezettségeket. A kifizetés mértéke 9500 Ft/hektár. A támogatás mértékének megállapítása gyepterületek esetében a következő három előírás költségvonzatának figyelembevételével történt: tápanyag utánpótlás csak az állatok elhullajtott trágyájából származhat (25%-os terméskiesés), az előírásoknak megfelelően 5% kaszálatlanul hagyott terület (bevétel kiesés), valamint a madárbarát kaszálás (többletköltség)

A minimális támogatható terület mérete 0,3 hektár. Nem részesülhetnek támogatásban az 50% feletti állami tulajdoni hányaddal rendelkező gazdasági szervezetek, költségvetési szervek.

A halastó és nádas művelési ágakat jogilag nem lehet támogatni a 38. cikk részeként, ugyanis azok nem számítanak hasznosított mezőgazdasági területnek. Tehát a 38. cikk alapján egyedül a gyepművelési ág kap Natura 2000 támogatást.

– Agrár-környezetgazdálkodási kifizetések (AKG) – 39. cikk

Hazánk termőföldjeire továbbra is nagy veszélyt jelentenek a talaj minőségét, termőképességét rontó folyamatok (savanyodás, szikesedés, tömörödés, erózió, negatív tápanyagmérleg), a környezetkímélő, legelőre alapozott állattartás indokolatlanul alacsony aránya, a környezettudatos tápanyag-gazdálkodás hiánya, amelyek mind az egészséges fenntarthatóság érvényesítését gátolják. Az intézkedés 24 különböző célprogramon keresztül valósul meg, amelyek legfontosabb célja a környezet állapotának megőrzése és javítása, a mezőgazdasági eredetű

környezeti terhelés csökkentése, a természeti erőforrások fenntartható használatán alapuló mezőgazdasági gyakorlat erősítése, környezettudatos tájhasználat kialakításával. Az agrár-környezetgazdálkodási támogatási rendszer nagymértékben hozzájárul a Göteborgban a biológiai sokféleség csökkenésének 2010-ig történő visszafordításával kapcsolatban tett kötelezettségvállalás teljesítéséhez.

Az agrár-környezetvédelmi kifizetések csak a kötelező követelményeken túlmutató kötelezettségvállalásokra vonatkoznak. Ezeket a többletkötelezettségeket legkevesebb 5 illetve 10 évre kell vállalni, és az előzőekhez hasonlóan Natura 2000 területen gazdálkodó regisztrált mezőgazdasági termelők vehetik igénybe. Ennek az intézkedésnek a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben már volt előzménye. Az NVT agrár-környezetgazdálkodási programjában 2004 szeptembere óta mintegy 25 ezer gazdálkodó vesz részt közel másfél millió hektárnyi területtel, ezzel a program 2009. augusztus 31-ig jelentős pénzügyi forrásokat köt le (kb. 44 Mrd forint évente). Azért, hogy ne fusson párhuzamosan két hasonló alapokon nyugvó rendszer, 2009. augusztus 31-ig az NVT programja jelenti a finanszírozást. A rendelkezésre álló időszak alatt lehetőség nyílik a gazdálkodói kör 2009-re történő felkészítésére, továbbá az agrár-környezetgazdálkodási program tapasztalatokon alapuló, minőségi irányba történő fejlesztésére. Ennek alapján az ÚMVP keretein belül induló agrár-környezetgazdálkodási program első támogatási kérelmeinek benyújtási lehetősége 2009 tavaszától várható.

A jelenleg érvényben lévő NVT AKG kötelezettségvállalások automatikus átvitele az új programokba két okból sem lehetséges. Egyrészt a programok tartalma jelentősen eltér, a másik ok, hogy jóval kevesebb területre lesz elegendő forrás, ezért egyik gazdálkodót sem lehet automatikusan átvenni a korábbi programból. Az NVT programokban résztvevők az újbóli kötelezettségvállalás igénylésekor többletpontszámot kapnak.

Az agrár-környezetvédelmi kifizetések és a gyepekre vonatkozó Natura 2000 kifizetések szoros kapcsolatban állnak egymással. Több olyan célprogramot találunk az AGK kifizetéseknél, amely releváns a Natura 2000 gyepterületek támogatása szempontjából. Ezek a következők: extenzív gyepgazdálkodás program, ökológiai gyepgazdálkodás célprogram, gyepgazdálkodás élőhely-fejlesztési előírásokkal célprogram, gyepgazdálkodás túzok élőhely-fejlesztési előírásokkal célprogram.

Fentiekből látható, hogy a Natura 2000 gyepterületekre vonatkozó földhasználati előírások és az AKG gyepgazdálkodási célprogramok előírásai részben vagy egészben átfedik egymást. Amennyiben a gazdálkodó ugyanarra a területre mindkét típusú támogatást igénybe kívánja venni, ugyanazon előírások betartásáért kétszeresen kapna támogatást. Ezért, hogy ne fordulhasson elő kettős finanszírozás, a Natura 2000 területen gazdálkodóknak az AKG programokon belül csökkentett összeg kerül kifizetésre. Horizontális programoknál 7750 forinttal, zonális programoknál 9500 forinttal kell csökkenteni a kifizetéseket.

A Natura 2000 és AKG kifizetések várható alakulása

Célprogramok		AKG-támogatások (Ft/ha) Nem Natura-terület	Natura-terület	Natura-kifizetés (Ft/ha)	AKG+ Natura-kifizetés (Ft/ha)
Horizontális célprogramok					
Extenzív gyepgazdálkodás	legeltetés	24 300	16 550		26 050
	kaszálás	15 700	7 950		17 450
	vegyes	20 900	13 150		22 650
	legeltetés	24 300	16 550		26 050
	vegyes	20 900	13 150		22 650
Zonális célprogramok				9 500	
Gyepgazdálkodás élőhely-fejlesztési előírásokkal	legeltetés	28 600	19 100		28 600
	kaszálás	28 000	18 500		28 000
	vegyes	28 400	18 900		28 400
Gyepgazdálkodás túzok élő-hely-fejlesztési előírásokkal	legeltetés	31 700	22 200		31 700
	kaszálás	20 400	10 900		20 600
	vegyes	26 600	17 100		26 600

Forrás: FVM

– Natura 2000 kifizetések (erdő területek) – 46. cikk

Magyarország erdőterületének 35%-a védelmi rendeltetésű, ez jelentősen hozzájárul a biológiai sokféleség megőrzéséhez. A természetes élőhelyek közül az erdei ökoszisztémák biodiverzitása a legmagasabb, ezért az erdei élőhelyek védelmére szintén fokozott figyelmet kell fordítanunk. A gyepterületekhez hasonlóan az erdőterületekre is vonatkozik Natura 2000 kifizetés, amely keretében a magánerdők támogathatók. A Natura 2000 kijelölések során összesen mintegy 774 000 hektár erdőterület lett lehatárolva, ebből a magánerdők mintegy 210 070 hektár erdőterületet jelentenek. A kifizetések a jelölő irányelvek végrehajtásával összefüggő korlátozások miatt a területen felmerülő többletköltségek és jövedelem kiesés ellentételezését szolgálják. Az intézkedés bevezetése 2008 szeptembertől várható.

– Erdő-környezetvédelmi kifizetések – 47. cikk

Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedéssel harmonizál az erdő-környezetvédelmi kifizetés, lényegét tekintve azonos azzal. Keretein belül 10 különböző célprogram került meghatározásra. A fő cél a fenntartható erdőgazdálkodás ökológiai alapjainak megteremtése és hosszú távú biztosítása, hozzájárulás a biológiai sokféleség megtartásához, növeléséhez, a vizek, a talaj és a levegő védelméhez. Az AKG-hoz hasonlóan normatív, terület alapú, vissza nem térítendő

támogatás, amelyen belül az önkéntes alapon vállalt, a kötelező követelményeken túlmutató kötelezettségvállalások támogathatók.

– Az erdészeti potenciál helyreállítása és megelőző intézkedések bevezetése – 48. cikk

Az intézkedés az erdőket érintő természeti katasztrófák megelőzésére, illetve az erdészeti potenciál helyreállítására kerül bevezetésre. Segítségével biztonságosabbá és stabilabbá tehető a magyar erdőgazdálkodás, emellett a fajgazdagság megőrzése, növelése is könnyebben valósulhat meg. Kialakíthatóak az oltáshoz szükséges védekezési vonalak, csökkenthető a tűz által károsított terület. Hazánkban jelentős a rovarkár szerepe, de az abiotikus károk, mint az erdőtűz, aszály, víz, fagy, hó, szél, az elmúlt 5 évben összesen mintegy 5500 hektár terület pusztulását okozták együttesen. Az intézkedés jelentősen támogatja az erdőkörnyezetvédelmi kifizetések végrehajtását. A fő támogatható tevékenységek közé tartozik a védelmi infrastruktúra létesítése, a védelmi erdészeti intézkedések, erdőtűz monitoring létesítmények kialakítása. Kárfelszámolás esetén kedvezményezett minden erdőgazdálkodó, megelőzés tekintetében a közepesen és erősen tűzveszélyes erdőterületek gazdálkodói. Az intézkedés szintén vissza nem térítendő támogatás, amely normatív, terület alapján, az egyes védekezési módoktól függően.

– Nem termelő beruházások – 41. és 49. cikk

Az ún. nem termelő beruházások olyan beruházásokat jelentenek, amelyek a gazdaságok értékét, jövedelemtermelő képességét jelentősen nem befolyásolják, de természeti és közjóléti értékét növelik. Valamint olyan beruházások is lehetnek, amelyek elősegítik az agrár-környezetgazdálkodási intézkedés teljesítését. Ilyenek pl. a sövénytelepítés, füves mezsgye, növényvédelmi előrejelző rendszer kialakítása.

Az intézkedések fő célja tehát a vidéki táj megőrzése, az egyedi tájértékek fennmaradásának elősegítése, a növény- és állatvilág fajgazdagságának emelése és a környezeti állapot javítása. A nem termelő beruházásokon belül több részterületet találunk, úgy mint az önként vállalt agrár-környezetgazdálkodási előíráshoz, továbbá a Natura 2000 területeken kötelezően előírt intézkedéshez kapcsolódó kötelezettségek teljesítéséhez szükséges nem termelő beruházásokat, vagy a gazdaságok területén megvalósított olyan beruházásokat, amelyek a Natura 2000 területek közjóléti értékét nagymértékben növelik. Ilyen lehet például a gazdaság, gyep és szántó művelési ágú területeken a tájképi örökséghez tartozó kis léptékű építmény, látványelem, tájképi elem helyreállítása.

Az erdőterületekre vonatkoztatott nem termelő beruházásoknak két részterülete van, a szerkezetátalakító erdőfelújítások első kivitelezése, és az erdei közjóléti létesítmények létrehozása, felújítása.

Az előzőekben láttuk, hogy az ÚMVP agrár-környezetgazdálkodási kifizetések csak 2009. szeptember 1-jétől kerülnek bevezetésre, ezért a nem termelő beruházások intézkedés igénylői 2007. január 1. és 2009. szeptember 1. között a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv agrár-környezetgazdálkodási támogatottai közül kerülnek ki.

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretein belül maradva, meg kell még említeni két intézkedést, amelyek az eddig ismertetett intézkedésekkel ellentétben nem a II. intézkedéscsoportban, hanem a III-as illetve az I-es tengelynél szerepelnek, de szintén szorosan kötődnek a Natura 2000 területekhez.

– Natura 2000 fenntartási-fejlesztési tervek támogatása – III. tengely 57. cikk

A korábban sok helyen „kezelési terv" néven szerepeltetett fenntartási-fejlesztési tervek elkészítése szintén támogatható az ÚMVP intézkedésein belül. A Natura 2000 fenntartási-fejlesztési tervek feladata, hogy az adott terület alapos felmérése után a helyi érintett szereplőkkel egyeztetve meghatározza az elérhető támogatások közül, hogy melyek szolgálják az irányelvekben foglaltak minél magasabb szintű megvalósítását. Az így elkészült terv a továbbiakban számos további elképzelés és fejlesztés alapvető tervdokumentuma.

– Az erdők gazdasági értékének növelése – I. tengely 27. cikk

Az intézkedés különböző kiegészítő eszközök beszerzését, fejlesztését, valamint a kapcsolódó informatikai háttér megteremtését támogatja. Natura 2000 területeken magasabb támogatási intenzitást biztosít (60%).

Az ismertetett intézkedések – mint a természeti értékek fennmaradását javító támogatások – ÚMVP-ben képviselt aránya összhangban van hazánk kedvező környezetterhelésével, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a természet- és környezetkímélő gazdálkodási módok alkalmazását szükséges ösztönözni. Mindannyiunk közös célja az ország kedvező adottságainak kihasználásával a környezettudatos tájgazdálkodás széles körben való elterjesztése a természet- és környezetkímélő, valamint környezetbarát módszerek alkalmazása révén. A gazdasági és környezeti szempontból egyaránt a terület agroökológiai adottságaihoz igazodó földhasználat mérsékli a mezőgazdasági termelés kockázatát, ezzel együtt hozzájárul a természeti értékek fennmaradásához, a környezeti állapot javulásához, a biológiai és tájdiverzitás gazdagságának a megőrzéséhez.

Mindennek értelmében és érdekében a természetvédelem, a környezetvédelem és a megfelelő földhasználat egészséges összehangolása az egyik legfontosabb jövőbeli feladatunk.

Hivatkozások

FVM (Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium) által készített összefoglalók és háttéranyagok

KvVM (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium) által készített összefoglalók és térképek

Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007–2013)

Környezet és Energia Operatív Program (2007–2013)

AZ AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS LEHETŐSÉGEI A VIDÉKI MAGYARORSZÁGON[1]

Katonáné Kovács Judit

Bevezetés

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP, 2006) vidéki térségként azt a sajátos térségtípust jelöli meg, ahol alacsonyabb a népsűrűség (az országos átlag 108,5 fő/km²), jellemző a mezőgazdasági tájhasználat, valamint általános a nem urbánus jellegű (falusi, kisvárosi, egyes régiókban pedig a tanyás) településszerkezet. A vidékfejlesztés végső célja az egyenlő életfeltételek biztosítása, ezen térségek természeti, társadalmi és gazdasági fenntartásának a megteremtése. Ennek a három dimenziónak a súlyozása térségről térségre változik (*Ahrens* 2004). Ehhez az eltérő területiséghez kapcsolható az a több tanulmányban (*Ahrens* 2004; *High–Nemes* 2006) megjelenő gondolat, hogy *a politikáknak a szektorális szemléletről a területi megközelítésre kell áthelyezniük a hangsúlyt.*

Magyarország vidéki térségeinek erőforrásait vizsgálva a természeti és emberi tényezők azok, amelyek elsősorban rendelkezésre állnak, amelyekre alapozni lehet. A természeti erőforrások fejlődéshez való hozzájárulása, továbbá a környezetvédelem és a gazdasági szféra közötti együttműködés erősítésének szükségessége az Észak-alföldi Regionális Operatív Programban (ÉAROP) is szerepel. E szerint a „környezeti beruházások háromféle módon járulhatnak hozzá a gazdasági fejlődéshez:

- biztosítják a gazdasági növekedés hosszú távú fenntarthatóságát,
- csökkentik a gazdaság külső környezeti költségeit (például egészségügyi és tisztítási költségek),
- valamint ösztönzik az innovációt és a munkahelyteremtést."

Ezeket a szempontokat érvényesíteni kell az agrár-környezetgazdálkodási kifizetések esetében is.

[1] A kutatást az NKFP 2004/4/014/04 programja támogatta. E-mail: katonaj@agr.unideb.hu

Az agrár-környezeti intézkedések képezik a közös agrárpolitika második pillérét, amelyek a piaci pillér okozta negatív hatásokat hárítják (*Ahrens* 2004). Egy száguldó vezetőhöz hasonlítható a folyamat, aki észleli, hogy túl gyorsan megy, de ahelyett, hogy levenné a gázról a lábát, a másik lábát néha a fékre helyezi. Bár az 1987 júliusában jogerőre emelkedett Egységes Európai Okmány kimondja, hogy „preventív lépéseket kell tenni arra irányulóan, hogy a környezeti károkat már forrásuknál orvosolják, és a szennyezés okozója viselje a költségeket, a „szennyező fizet" elvnek a mezőgazdaságra való alkalmazása nehéznek bizonyult" (*Tracy* 1994).

Gyakorlati tapasztalatok szerint, a környezetvédelem aspektusából a mezőgazdaságban, a hagyományos piacgazdasági eszközökön belül – árrendszer, adórendszer, hitelrendszer, támogatási rendszer – mind az Unióban, mind hazánkban a támogatásoknak van meghatározó szerepe. Az Unió agrárpolitikáját érintő környezeti stratégia célzott agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket jelent, melyek – különösen a vidéki területeken – túlmutatnak az ún. helyes gazdálkodási gyakorlat elvén. Ezek az intézkedések integrált részét képezik a vidékfejlesztési programoknak, és a kezdetektől kötelezően alkalmazandóak.

Magyarországon környezetvédelmi szempontból kedvező gazdálkodásért először 1997-ben igényelhettek támogatást a gazdálkodók, mégpedig a biogazdálkodásra való áttérés elősegítése érdekében. (*Szabó* 2002) 1997 és 2001 között 509 millió Ft támogatást igényeltek ökogazdálkodásra való áttéréshez (*Solti* 2002). A következő állomás a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) volt, mely két évben (2002, 2003) összesen 7 milliárd forint támogatást nyújtott. 2004-től a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) keretein belül éves szinten elvileg 44 milliárd forint körüli összeg állt rendelkezésre, azonban meg kell jegyezni, hogy itt egy év kimaradással, csak 2005-től történnek meg a kifizetések. Az ÚMVP 2007-2013 közötti időszakban ezt a támogatási keretet, a második tengely célkitűzései között megtartja, reálértéke azonban az infláció következtében nyilvánvalóan csökkenni fog.

A vizsgálat adatbázisa

A vizsgálat adatbázisát az NVT AKG-i kifizetései jelentették. Az AKG 2004/2005. évi, országos adatbázisát a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal anonim módon bocsátotta rendelkezésre. Az adatbázis elemzéséhez a 150/2004. FVM rendeletben meghatározott egyes célprogram csoporton belüli célprogramok fokozatai, a gazdálkodási előírások szigorúsága alapján jelentették a csoportosítási szempontokat. (Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítő 2004, 5448.)

Eredmények

1. táblázat

A 2004/2005. évi AKG-kifizetések célprogramonkénti és szigorúság mértéke szerinti megoszlása

Cél-program-csoport	Szigorúság mértéke	Célgprogram	Programelnevezés	Kifizetés (db)	Terület (ha)
Szántóföldi AKG	1	Alapszintű szántóföldi célprogram		11 062	747 737
		Tanyás gazdálkodás		444	3 111
		Méhlegelő célú növénytermesztés		23	87
	2	Integrált szántóföldi növénytermesztés		3 224	252 697
	3	Ökológiai szántóföldi növénytermesztés	Átállás alatti 1.	246	10 209
			Átállás alatti 2.	136	4 703
			Átállás alatti 3	29	2 052
			Átállt terület	361	21 757
	4	Hosszú távú területpihentetési célprogram		0	0
		Ritka szántóföldi növény- és zöldségfajták termesztése célprogram		0	0
		ÉTT alkalmazható szántóföldi növénytermesztési célprogramok	Szántóföldi növénytermesztés élőhely-fejlesztési előírásokkal	36	1 692
			Szántóföldi növénytermesztés madár élőhely-fejlesztési előírásokkal	646	21 285
			Szántóföldi növénytermesztés túzok élőhely-fejlesztési előírásokkal	344	28 456
			Lucernatermesztés túzok élőhely-fejlesztési előírásokkal	192	4 859
Gyepgazdálkodási AKG	1	Alapszintű gyepgazdálkodási célprogram	Füves élőhelyek kezelése	4 335	206 794
			Szántó fajgazdag gyeppé alakítása	0	0
	2	Ökológiai gyepgazdálkodás		297	35 256
	3	ÉTT alkalmazható gyepgazdálkodási célprogramok	Gyepgazdálkodás élőhely-fejlesztési előírásokkal	73	2 144
			Gyepgazdálkodás Érzékeny Természeti Területeken	41	2 136
			Gyepgazdálkodás haris élőhely-fejlesztési előírásokkal	289	7 742
			Gyepgazdálkodás túzok élőhely-fejlesztési előírásokkal	490	51 472

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

Cél-program-csoport	Szigorúság mértéke	Célgprogram	Programelnevezés	Kifizetés (db)	Terület (ha)
Ültetvényekre vonatkozó AKG	1	Integrált ültetvény célprogram		6 052	44 539
	2	Ökológiai ültetvény célprogram	Ökológiai ültetvény – átállás alatti 1.	85	463
			Ökológiai ültetvény – átállás alatti 2.	39	212
			Ökológiai ültetvény – átállás alatti 3.	35	183
			Ökológiai ültetvény – átállás alatti 4.	4	45
			Ökológiai ültetvény – átállt terület	107	667
	3	Ritka ültetvényfajták termesztése célprogram		0	0
Vizes élőhelyekhez kapcsolódó AKG	1	Extenzív halastavak fenntartása		167	23 194
		Nádgazdálkodás		174	12 140
	2	Vizes élőhelyek létrehozása	Szántóföldi átalakítása vizes élőhellyé	0	0
			Ívóhelyek kialakítása	0	0
		Zsombékosok, mocsara, lápok gondozása		0	0
Összesen				28 931	1 485 630

Forrás: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítő, 2004:5448, saját számítás az adatbázis alapján.

A *1. táblázat* adatai alapján, az AKG intézkedések alá vont területek 3,8%-a esik a gazdálkodási előírások alapján legszigorúbb kategóriába, 6,9% a hármas kategóriába, 19,5% a kettes kategóriába, és a legnagyobb terület 69,8% az 1. kategóriát jelentő csoportba. A kifizetések darabszámát tekintve hasonló arányokat kapunk. A legszigorúbb feltételrendszer alá tartozó gazdálkodók 4,2%-ot, a hármas kategória 5,8%-ot, a kettes 13,1%-ot, míg az egyes 76,9%-ot tesznek ki.

A célprogram csoportokat tekintve a terület 74%-a szántóföldi, 21%-a gyep, 3%-a az ültetvény és 2%-a a vizes AKG-i csoportba tartozik. A kifizetések darabszámát tekintve itt is első helyen áll a szántóföldi AKG-i célprogram csoport 58%-kal, azonban második helyen van 22%-kal az ültetvény (ami a hazai ültetvények szétaprózottságára utal), a harmadik 19%-kal a gyep, és itt is a vizes AKG-i célprogram a legkisebb arányú, 1%-a az összes kifizetésnek.

Következtetések

Az NAKP-ban a gyepgazdálkodási célprogram tette ki a nyertes területek legnagyobb, körülbelül 38%-át, a második az ökológiai gazdálkodás volt 25%-kal, majd az ÉTT területek következtek 18%-kal. Az előzőektől messze elmaradtak

8%-os, 6%-os és 5%-os aránnyal a vizes élőhely, az alapprogram és legvégül az integrált növénytermesztési célprogramok. (*Katonáné* 2006, 96.) Ezzel ellentétben, az NVT keretén belül meghirdetett AKG esetében az alapszintű szántóföldi célprogram az első helyre került, a legnagyobb támogatott területtel.

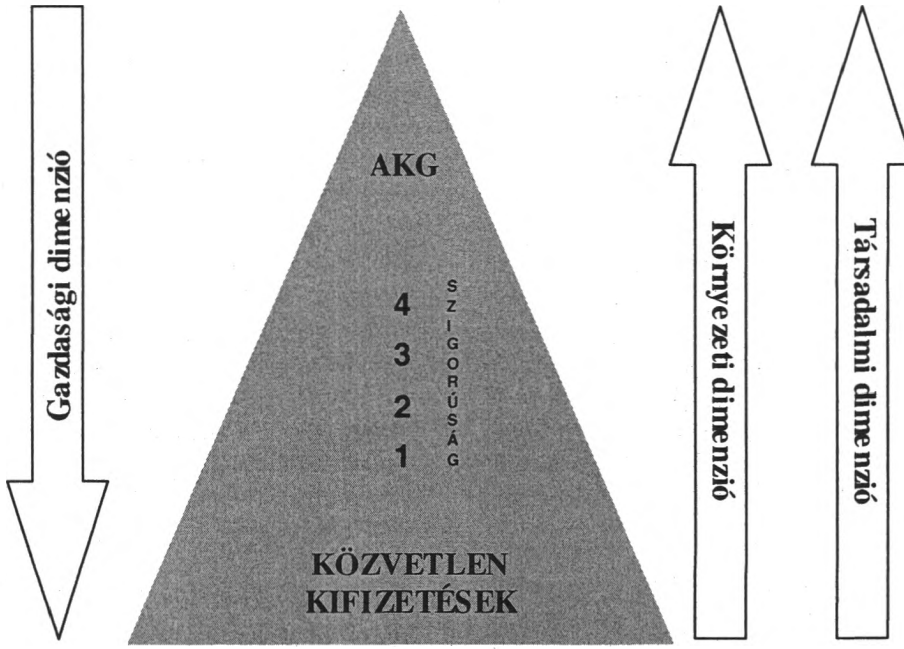
Ennek a jelentős eltérésnek az egyik oka az lehet, hogy a gazdálkodók ezen előírásnak tudtak a legkönnyebben eleget tenni. A támogatás célja ennél a célprogramnál, hogy a növényvédő szerek használatából és a műtrágyázásból eredő környezeti terhelés csökkenjen, valamint a talajállapot védelme és javítása is törekvésként szerepel. A támogatás mértéke zöldségnövények esetén 172,55 euró/ha, míg egyéb szántóföldi növények esetén 98,04 euró/hektár (Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítő 2004, 5432.), míg az NAKP-ban első helyen szereplő gyepgazdálkodási célprogram, füves élőhelyek kezelése intézkedése esetében 58,82 euró/hektár (Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítő, 2004:5438). Az eltérés oka abból is adódik, hogy az agrár-környezetgazdálkodási támogatásoknál nem biztosított a folyamatosság. A 2002-ben indult NAKP, az NVT-en belül 2004-ben és az ÚMVP-on belül, majd 2009-től megjelenő agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket *folyamatos változás kíséri*. Az NAKP-ról az NVT-be történő átmenetnél – a 2004. évi kifizetésez elmaradása miatt – nagyfokú *bizalomvesztés* is bekövetkezett a gazdálkodók oldalán. A programban résztvevő gazdálkodókat 5 éves szerződés köti. Mivel a támogatási forrásokat a 2004-es meghirdetés során teljes mértékben lekötötték, ami kb. 44 milliárd forint támogatást jelent éves szinten, és az ÚMVP-ban ezen a szinten marad az éves forrás, az *új belépőknek sokat kell várniuk*. A szakaszosságból adódóan a „jól informáltság" versenyelőnyt jelenthetett. Egy folyamatosan meghirdetésre kerülő intézkedésnél nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szigorúbb feltételeket igénylő programok is nagyobb teret kapjanak.

Figyelembe véve, hogy a többfunkciós európai agrármodellnek megfelelően a mezőgazdaság egyrészt minőségi árut előállító termelési ágazat, másrészt „nem importálható", helyben keletkező környezeti és szociális közjavakat előállító, társadalmi szolgáltató ágazat (*Podmaniczky et al.* 2003), az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések, köztük a szigorúbb feltételeket jelentők, elsősorban azokon a területeken teremthetnek lehetőséget, ahol az adottságok nem teszik lehetővé az intenzív termelést.

Az *1. ábrán* szereplő piramis a különböző földhasználathoz kötődő támogatások egymáshoz viszonyított nagyságát jelöli, valamint azt mutatja be, hogy a KAP intézkedésein belül a közvetlen támogatások (SAPS, TOP-UP) elsősorban a fenntartható fejlődés gazdasági oldalát erősítik, míg az AKG kifizetések a környezeti, társadalmi oldalt. Minél szigorúbbak a gazdálkodási előírások, annál inkább előtérbe kerül a környezeti, társadalmi dimenzió.

1. ábra

A KAP-kifizetések eltérő hatása a fenntartható fejlődés dimenzióira

Forrás: Katona–Szabó 2007.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy ezek az intézkedések a mezőgazdasági alapanyag-termeléshez kötődnek, és mint köztudott, a mezőgazdasági alapanyagtermelés Magyarországon, 2005-ben a GDP-nek 4,3%-át (KSH, 2006) adta, és ez a hozzájárulás folyamatosan csökken. Így a környezetbarát gazdálkodás csak alapot, lehetőségeket teremt az elmozduláshoz.

A lehetőségek kihasználásához fontos:

- a programban részt vevők összefogása,
- a hozzáadott érték növelése a termékpálya mentén történő elmozdulással, minél közelebb kerülve a fogyasztóhoz (pl. közvetlen értékesítés segítségével – *Fehér* 2007),
- vagy a környezetbarát termelésre alapozott egyéb diverzifikációs lehetőség megragadása.

Hivatkozások

Ahrens H. 2004: Agricultural Policy and Rural Development – Theoretical and Empirical Aspects. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, Vol. 25, Halle (Saale), IAMO 340–355.

Fehér I. 2007: A közvetlen élelmiszerértékesítés marketinglehetőségei és vidékfejlesztési sajátosságai. A Falu. XXII. évfolyam, 2007. tavasz, 55–62.

Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítő 2004: A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 150/2004. (X. 12.) rendelete a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv alapján a központi költségvetés, valamint az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garancia Részlege társfinanszírozásában megvalósuló agrárkörnyezetgazdálkodási támogatások igénybevételének részletes szabályairól. LV. évf. 25. szám, 5426–5549.

ÉAROP 2006: Észak-Alföldi Operatív Program 2007–2013. Magyar Köztársaság Kormánya http://www.nfu.gov.hu/index.nfh?r=&v=&l=&d=&mf=&p=umft_opprog

High C., Nemes G. 2006: Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development. Paper presented at the Conference on Transition in Agriculture – Agricultural Economics in Transition III. Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 10–11 November 2006.

Katonáné Kovács J. 2006: Az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés összefüggései az Európai Unióhoz történő csatlakozás tükrében. Doktori (PhD) értekezés Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola, DE ATC AVK.

Katonáné Kovács J. – Szabó G. 2007: Agri-environment measures effect on territorial cohesion in the North Great Plain Region. Debrecen, AVA 2007 „Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia kiadványa (CD melléklet).

KSH 2006: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest .

Solti G. 2002: Ökogazdálkodás EU feltételei. Agrárius, 2002/2, 30–34.

Szabó G. 2002: A biotermékek gazdasági és jogi szabályozása, európai uniós kitekintéssel. EMLA Konferencia. Debrecen, 2002. április 12.

Tracy, M. 1994: Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. Keszthely, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar.

Podmaniczky L., Ángyán J., Ónodi G. 2003: A többfunkciós mezőgazdálkodás szerepe a vidékfejlesztésben. VI. Falukonferencia, Pécs, MTA RKK, 67–79.

ÚMVP (2006): Új Magyarország Vidékfejlesztési Program. 2007. február 19. http://www.fvm.hu/doc/upload/200703/umvp_20070309_2.pdf

NÖVÉNYTERMESZTŐ ÖKOLÓGIAI GAZDASÁGOK ÜZEMGAZDASÁGI JELLEMZŐI

Koltai Judit Petra – Mazán Márió

Bevezetés

A gazdálkodási rendszerekkel szemben támasztott legfőbb követelmény manapság már nemcsak a gazdaságos, hanem a környezetkímélő működés, azaz a rendszer ökológiai és ökonómiai viszonyaihoz való alkalmazkodás is. Sajnálatos módon a mezőgazdasági termesztési alternatívák életképességét ma még alapvetően rövid távú ökonómiai versenyképességük dönti el.

Az ökológiai mezőgazdasággal kapcsolatban gyakran kifogásolják, hogy kis termésátlagokat ér el. De a jelenlegi helyzetben, amikor a túltermelés jellemző a világ egyes régióiban, az ezzel járó tárolási költségek a szántóföldek parlagon hagyásáért fizetett támogatások mezőgazdasági területek felhagyása stb. helyett, kedvezőbb alternatíva lehet ezeken a területeken egy kevésbé intenzív termelési módszer, amely kisebb terméshozamokat eredményez (*Ángyán et al.* 1997).

Az ökológiai gazdálkodás a kedvezőtlen adottságú területeken jelent alternatív megoldást, elősegítve az évszázadok óta mezőgazdasági termesztésbe bevont területek felhagyásának elkerülését (*Channel* 2006). Az EU agrárpolitikai reformjában éppen ezért kapott kitüntetett szerepet, hiszen alkalmasnak látszik a helyi népesség megtartására a legkevésbé versenyképes mezőgazdasági területeken; megőrizhető vele a biológiai sokféleség, elsősorban a tájfajtákat illetően; emellett a fogyasztók részéről növekvő érdeklődés mutatkozik az ún. vegyszermentes, biotermékek iránt.

Az ökológiai gazdálkodás ökonómiai aspektusai részben eltérnek a konvencionális mezőgazdálkodástól. Fehér (2002) és Pimentel (2003) a rendszer alapvető sajátosságait a következőképpen foglalja össze:

- az ökológiai gazdálkodó olyan szolgáltatásokat végez, illetve olyan javak fennmaradását biztosítja, amelyek értéke a hagyományos közgazdaságtan eszközeivel és számítási metódusaival nem mutatható ki;

- arányaiban több ökológiai gazdaság található a kedvezőtlen adottságú területeken, mint az adott ország termékenyebb területein;
- általában igaznak fogadható el, hogy a teljes ökológiai gazdálkodási rendszer kézi munkaigénye nagyobb, mint a hagyományos gazdálkodás;
- a munkaerő-felhasználás időben jobban elosztott, mint a hagyományos rendszerekben.

A rendszer biológiai, ökológiai és ökonómiai sajátosságai között szoros összefüggések figyelhetők meg. A mezőgazdasági termékek kíméletes feldolgozásával, a termelési szerkezet diverzifikációjával piacképes, magasabb bevételt eredményező termékek állíthatóak elő. Elsősorban a mezőgazdaság helyben található, megújuló erőforrásaira támaszkodva egységnyi területre vetítve csekélyebb energiafelhasználást eredményez, csökkentve ezáltal a termelési költségeket, ugyanakkor a hozamokat is (*Fehér* 2002).

Cikkünkben az ökológiai szántóföldi növénytermesztést folytató gazdálkodók kérdőíves felméréseinek az eredményeit közöljük.

Vizsgálati anyagok és módszerek

A szántóföldi növénytermesztést folytató biogazdaságok körében a témához kapcsolódóan két alkalommal, 2005-ben és 2007-ben végeztünk primer adatgyűjtést. A mintában szereplő gazdaságok a legnagyobb hazai ellenőrző szervezet, a Biokontroll Hungária Kht. által ellenőrzött gazdaságok listájából kerültek ki. A felmérés a legalább 1 hektárnyi földterülettel rendelkező szántóföldi növénytermesztést folytató gazdaságokra terjedt ki, ezért a minta sokaságának kiválasztásánál ezekkel a kondíciókkal rendelkező gazdaságokat céloztuk meg.

Az első reprezentatív mintavétel esetében 300, míg a következő alkalommal 200 kérdőívet postáztunk. A visszaérkezett kérdőívek száma az első esetben 44 volt (14,7%), addig a második megkérdezés alkalmával 55 (27,5%). Összesen 99 kérdőívünk érkezett vissza, bár néhány válaszadó nem töltötte ki az összes kérdést, illetve használhatatlan választ adott.

A vizsgált gazdaságok általános jellemzői

Ökológiai gazdálkodással az ország valamennyi megyéjében, illetve régiójában foglalkoznak. A tevékenység mérete, szerepe eltérő attól függően, hogy hobby szinten, önellátó jelleggel vagy árutermelő jelleggel végzik azt. Minden egyes régióból érkezett vissza kérdőív, a legnagyobb arányban a dél-alföldi, észak-alföldi és a nyugat-dunántúli megyékből. Ez a három régió adta a visszaérkezett válaszok 66%-át. A legkevesebb értékelhető válasz Közép-Magyarországról, illetve a Dél-Dunántúlról származott.

A gazdaságok potenciálisan a legtöbb földet az Észak-Alföldön, a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon használtak. A vizsgált gazdaságok 50%-a 20–200 hektáros földterülettel rendelkezik, 33%-uk nem éri el a 20 hektáros méretet, míg 17%-uk 200 hektárt meghaladó földterületen gazdálkodik. A vizsgált ökológiai gazdasági társaságok átlagterülete megközelíti a 365 hektárt, míg az egyéni gazdaságé az 55 hektárt. A 2005. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás adataihoz viszonyítva az ökológiai termesztést folytató gazdasági társaságok átlagterülete 34%-kal alacsonyabb, az egyéni gazdaságok átlagterülete pedig 5,5-szer akkora, mint a hagyományos termesztésmódot folytató, azonos kategóriába tartozó gazdaságoké. Ezt a versenyképes és hatékony működés miatt – az átlagos egyéni gazdaság méretét jóval meghaladó gazdaságok létét – indokoltnak is tartjuk.

Szakirodalmi adatok a farmok megnövekedett munkaerő-szükségletét a gyomszabályozásnak tudják be (*Clark et al.* 1999). Az ökológiai rendszer átlagosan 15%-kal több munkaerőt igényel, de a megnövekedett munkaerőigény 7% és 75% között váltakozhat (*Brumfield et al.* 2000). Annak ellenére, hogy a kézimunka-szükséglet csökkentése farm szinten ökonómiailag helyes stratégiát jelenthet, az ökológiai gazdálkodás magasabb munkaerő-szükséglete növelheti a vidéki területek munkaerőigényét. Hozzájárul ehhez, hogy a termesztett növények változatossága elosztja a munkaterheket az év folyamán (*Wynen* 2003).

Az egyéni gazdaságok átlagosan 2-3 főt foglalkoztattak, ennek is a nagyobb részét a családtagok adták. A gazdasági társaságok átlagosan 11-12 állandó munkaerővel rendelkeznek, amelyet – elsősorban kapás kultúrák esetében – időnként kiegészítenek időszaki munkásokkal. A gazdasági társaságok esetében a gépesítettség magasabb fokának köszönhetően a 100 hektárra jutó alkalmazottak aránya átlagosan 7,6 fő. A 2005. évi Gazdaságstatisztikai Összeírás adataival összevetve a gazdasági társaságok 28%-kal, míg egyéni gazdaságok esetében 37%-kal magasabb a 100 hektárra jutó alkalmazottak száma. Ezt a különbséget az ökológiai gazdaságok megnövekedett kézi munkaerőigényével indokoljuk. Köztudott, hogy arányaiban a legtöbb ökogazdaság az ország legelmaradottabb régióban található, s elmondható, hogy ez a gazdálkodási mód – a megnövekedett kézimunka-igénye miatt is – egy elfogadható alternatívát biztosít a térség lakosságának a munkanélküliség leküzdésére.

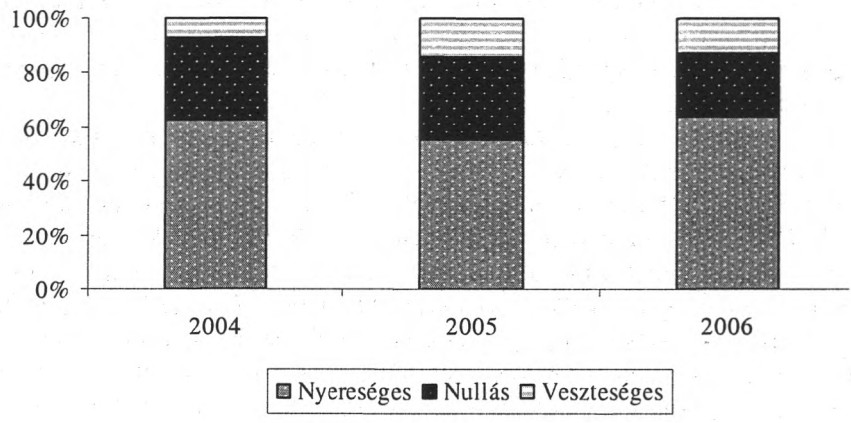
Az ökológiai gazdálkodás eredményességéről Offerman–Nieberg (2000) azt állapította meg, hogy +/–20% körül váltakozik az elérhető profit nagysága a konvencionális termelés eredményéhez képest. A 2004-es magyarországi vizsgálat eredménye alapján az ökotermelés nyereségessége már nem érte el a 20%-ot (*Szente* 2005).

Az eredményesség szempontjából értékelve megállapítható, hogy a vizsgált években az ökogazdaságok nagyobb arányban szerepeltek a nyereségesen működők körében (*1. ábra*). Mivel az adatok tartalmazzák a gazdálkodók számára

juttatott támogatásokat is, arra a következtetésre kell jutni, hogy a nyereséges és nullszaldós vállalkozások csak a meglévő támogatási rendszer fenntartásával illetve bővítésével tarthatóak fenn.

1. ábra

A vizsgált gazdaságok eredményessége (%), 2004–2006

Forrás: Saját vizsgálat eredményei alapján.

Az igényelhető támogatások mértéke eltérő a konvencionális és az ökológiai gazdálkodás esetén. Hagyományos szántóföldi növénytermesztés esetén lehetőség van egységes területalapú támogatás igénylésére, és ezen felül nemzeti kiegészítő támogatás igénylésére is. Emellett részt vehetnek az ökológiai szántóföldi növénytermesztési célprogramban is. Ez azt jelenti, hogy az átállási időszak alatt 82 196 Ft/ha támogatáshoz, az átállást követően pedig 69 441 Ft/ha támogatáshoz juthat az ökogazdaság. A támogatással egyrészt a gazdák veszteségeit kompenzálják, mivel a termésátlagok alacsonyabbak, mint az intenzív gazdálkodásban, emiatt bizonyos árbevétel-kieséssel is kell számolni, továbbá a környezetbarát termesztésnek lényegesen nagyobb a kézimunka-igénye, ami szintén pluszköltséget jelent.

A 2007-től bevezetésre kerülő Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv és Program célja a versenyképes, a fenntartható fejlődést és gazdálkodást megalapozó mezőgazdaság megteremtése. A stratégiai célkitűzések közül a szántóföldi növénytermesztés, a feldolgozóipari ágazat korszerűsítése, a minőségi termék-előállítás, valamint a vidéki gazdaság fejlődésének támogatása és a vidéki életminőség javítása a természeti és kulturális örökség megőrzésével szerepel. A támogatási jogcímek közül az ökológiai gazdálkodók számára kiemelt

szerepet kaphat a mezőgazdasági termékek értéknövelése, a kedvezőtlen adottságú területeken történő gazdálkodás elősegítésére és a növénytermesztés korszerűsítésére, a gépek, technológiai berendezések beszerzésére, a fiatal mezőgazdasági termelők elindítására, valamint a termelői csoportok működésére vonatkozó támogatások (FVM 2007).

Kérdőíves felmérésünk rávilágított arra, hogy a gazdálkodók 36%-a bővíteni szeretné a jelenlegi ökokapacitásait. Az ökológiai gazdálkodásba vont földterület növelése sok gazdálkodónak célja, amit nemcsak a megnövekedett piaci igények indukálnak, hanem az ökológiai gazdálkodásban kiemelt jelentőséggel bíró vetésforgó betartása is. A jelenleg kizárólag szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozók számára fontos az állattartás beindítása, mivel ezáltal a teljes mezőgazdasági körfolyamatra kivetítve érvényesül az ökológiai szemléletmód. A másik meghatározó tényező a feldolgozó kapacitás kialakítása, beindítása a nagyobb jövedelmezőség elérése végett, a változó piaci igényekre való reagálásként. Ki kell hangsúlyozni azt is, hogy az ökogazdálkodással gyakran párosul egy sajátos környezetbarát szemléletmód, elhivatottság, ami további motivációs tényezőt jelent a gazdálkodóknak. A megkérdezettek 50%-a szinten kívánja tartani a gazdaságát különböző korlátozó tényezőkre hivatkozva. Közülük kiemelendő a föld, a tőke és a rendelkezésre álló munkaerő szerepe. A gazdálkodók 14%-a csökkenteni kívánja, esetleg fel akarja számolni a gazdaságot. Ők elsősorban a nyugdíjazásra hivatkoznak, illetve a nem megfelelő támogatottságra.

Az ökológiai gazdálkodás hosszú távon is csak egy alternatívát jelenthet a jelenlegi mezőgazdasági rendszerben. A speciális minőségű, egészséges termékekkel a fogyasztók ma még szűk szegmensének az igényeit elégíti ki, kedvezőtlen adottságú területeken járul hozzá a több évszázados mezőgazdasági hagyomány megőrzéséhez, megnövekedett kézimunka-igénye munkahelyeket biztosít elmaradott régiókban, és nem utolsósorban a műtrágya és a túlzott növényvédő szerek használatának elkerülése révén hozzájárul környezetünk védelméhez.

Hivatkozások

Ángyán et al. 1997: Alkalmazkodó növénytermesztés, ésszerű környezetgazdálkodás. Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó.

Brumfield et al. 2000: Comparative cost analyses of conventional, intregrated crop management, and organic methods. HortTechnology, Vol. 10. No. 4. 785–793.

Channel (Summarised results of Channel project) 2006. Szerk. Radics László. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház.

Clark et al. 1999: Crop-yield and economic comparisons of organic, low-input, and conventional farming systems in California's Sacramento Valley. American Journal of Alternative Agriculture, Vol. 14. No. 3. 109–121.

Dr. Fejér Alajos 2002: Az ökológiai gazdálkodás közgazdasági aspektusai. Gazdálkodás, 6. XLVI. évf. 13–22.

Magyarország mezőgazdasága, 2005 (Gazdaságszerkezeti összeírás) I. és II. kötet, Budapest, KSH, 2006.

Offermann, F. – H. Nieberg 2000: Economic Performance of Organic Farming in Europe. Hohenheim Universität, GE.

Pimentel et al. 2003: Environmental, energetic and economical comparisons of organic and conventional farming sysrems, Bioscience, Vol. 55. No. 7. 573–585.

Wynen, E. 2003: What are the key issues faced by organic producers? Agriculture Sustainability, Markets and Policies. Organisation of Economic Cooperation and Development, Paris, 207–220.

KÖZJAVAKAT TERMELŐ MEZŐGAZDASÁG? (A TÖBBFUNKCIÓS MEZŐGAZDASÁG ELMÉLETE ÉS HAZAI MEGVALÓSULÁSÁNAK ESÉLYEI)

Fodor Krisztina

Bevezetés

Az 1990-es évek közepétől egyre többet hallani a mezőgazdaság multifunkcionalitásáról, s a témát egyre hangosabb vita övezi. A heves vitát a mezőgazdaság multifunkcionalitásának eltérő értelmezése idézte/idézi elő. Ezért dolgozatomban a multifunkcionális mezőgazdaság definiálása után kitérek a témával kapcsolatos legvitatottabb kérdésekre. A mezőgazdaság multifunkcionális jellegével kapcsolatos vitákban mindig két kérdés áll a középpontban: Vajon közjavakat állít-e elő a mezőgazdaság vagy sem? Ezek a javak a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó termékekként jöhetnek csak létre, vagy más tevékenység is elő tudja őket állítani?

Az Európai Unió által képviselt európai mezőgazdasági modell egyik fontos eleme a többfunkciós mezőgazdaság elismerése, ösztönzése. Magyarország uniós csatlakozását követően a többfunkciós mezőgazdaság modelljének gyakorlati megvalósítása nagymértékben függ attól, hogy az Európai Unió milyen eredményeket ér el a WTO jövőbeni tárgyalási fordulóin. Ezért a dolgozat lezárásaként felmerül a KAP reformja, illetve a WTO-ban zajló tárgyalások tükrében felvázolom a többfunkciós mezőgazdaság magyarországi megvalósítási esélyeit.

Többfunkciós mezőgazdaság

A multifunkcionalitás bármely gazdasági tevékenységgel kapcsolatban értelmezhető. A következő definíció (*Romstad et al.* 2000) egy általános értelmezést ad a multifunkcionalitásról. Egy termelő tevékenység akkor tekinthető multifunkcionálisnak, ha eredményeként kapcsolódó termékek, javak csoportja jön létre, melyek a magán és/vagy a közjószágok csoportjába sorolhatóak.

A multifunkcionális kifejezés a mezőgazdasággal összefüggésben először 1992-ben jelent meg Rióban. Az Agenda 21 14. fejezetében a következő sorok

találhatóak (saját fordításban): „...a mezőgazdaság multifunkcionális szemlélete, különös tekintettel az élelmezésbiztonságra és a fenntartható fejlődésre." (ENSZ 1992, 14. 4/a.) Ekkor azonban még nem definiálták a többfunkciós mezőgazdaság fogalmát, bár a fenntartható fejlődés kifejezés utal az élelmezésbiztonság (food security) mellett meglévő funkciókra.

Egy ennél pontosabb definíciót fogalmazott meg 1998-ban az OECD: „a mezőgazdasági tevékenység elsődleges funkcióján, az élelmiszer- és rostnövénytermelésen túl alakítja a tájat, olyan környezeti előnyöket kínál, mint a talaj megőrzése, a megújuló természeti erőforrások fenntartható használatának menedzselése és a biodiverzitás megőrzése, illetve hozzájárul sok vidéki térség szociális és gazdasági életképességének fenntartásához. A mezőgazdaság akkor multifunkcionális, ha az elsődleges szerepe, az élelmiszer- és rostnövénytermelés mellett van még egy vagy több más funkciója." (*DeVries* 2000, 4.) 2003-ban az OECD szigorította a többfunkciós mezőgazdaság definícióját. Kiegészült azzal a feltétellel, hogy csak a piaci kudarcok jelenléte, illetve közjavak kapcsolt termelése esetén lehet többfunkciós mezőgazdaságról beszélni. (OECD 2003.) Fehér és Szedlák (2003) szerint a többfunkciós mezőgazdaság fogalma nem újszerű, mivel a „multifunkcionalitás mindig is jellemezte a mezőgazdaságot".

A többfunkciós mezőgazdaság modellje szerint a mezőgazdasági tevékenység nemcsak az élelmiszer előállítására korlátozódik, hanem olyan javak, melléktermékek létrehozásához is hozzájárul, mint a táj értékének megőrzése, a hagyományok megtartása, a vidéki lakosság elvándorlásának megakadályozása, a vidéki foglalkoztatás, az élelmezés- és élelmiszerbiztonság, az állatjólét, illetve a biodiverzitás (a gazdaságban és környezetében) fenntartása, növelése, a vidéki környezet megóvása (*Arovuori et al.* 2005; *Vatn et al.* 2002; *Bohman et al.* 1999; *Romstad et al.* 2000). A következő ábra a felsorolt funkciók egy lehetséges csoportosítását (*Romstad et al.* 2000) mutatja.

Közjavak vagy magánjavak?

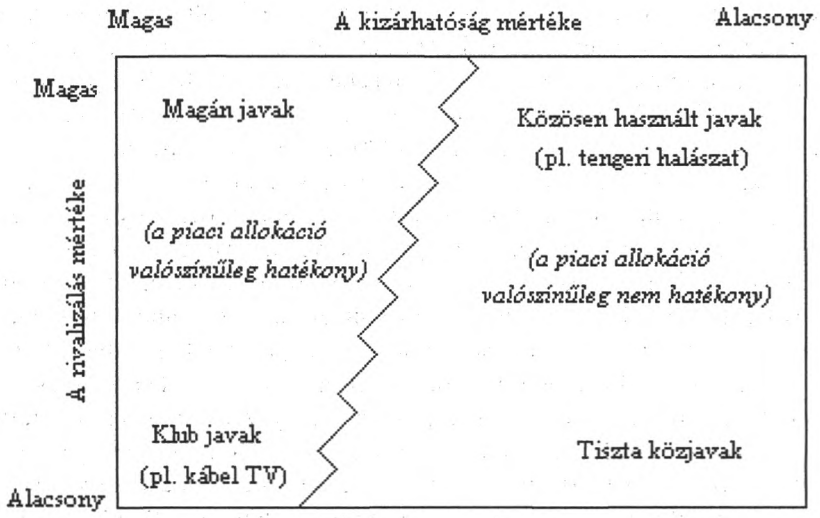
A többfunkciós mezőgazdaság kérdése az egyes kormányok támogatási politikája (s ennek kereskedelmet torzító hatása) miatt a WTO tárgyalások központi témájává vált. Az uralkodó közgazdasági nézetrendszer csak a közjavak esetében tartja elfogadhatónak az állami beavatkozást. Ennek magyarázata, hogy a közjavak esetében nincs lehetőség a fogyasztók kizárására. A potyautas probléma miatt az ilyen javak előállítása nem térülne meg a szabad versenyes piac szereplőinek.

A WTO tárgyalásokon bizonyos országok érvelésüket arra alapozták, hogy a mezőgazdaság közjavakat állít elő (*Bohman et al.* 1999). Ezért a mezőgazdaság egyes funkciói által létrejött termékekről mindenképpen meg kell állapítani,

hogy a magán- vagy a közjavak körébe sorolhatóak-e. Stiglitz (2000) a közjavak meghatározásához a kizárhatóság mértékét vizsgálta. A következő modell ezt kiegészíti a rivalizálás mértékével. Eszerint az egyes termékek két dimenzió, a kizárhatóság és a rivalizálás mentén vizsgálhatók.

1. ábra

Magán- és közjavak

Forrás: Romstad et al. 2000, 7.

Amennyiben egy termék fogyasztásából bárki könnyen kizárható, a piac képes a termék hatékony elosztására. Ha érvényesül a kizárhatóság, és egy ember egységnyi fogyasztása nem csökkenti a közösség többi tagjának fogyasztási lehetőségét (azaz alacsony a rivalizálás mértéke), akkor klub javakról beszélhetünk. Ha a kizárhatóság mellett még a rivalizálás is fennáll, a piaci elosztás tökéletes lehet (magánjavak). Ha a kizárhatóság alacsony és a rivalizálás nagy, állami szabályozás szükséges a javak elosztásához. (Erre jó példa a tengeri halászat, amelyből nehéz bárkit is kizárni, ezért nemzeti és nemzetközi szinten is szabályozzák a tengeri halak „elosztását".) Az utolsó esetben a kizárhatóság és a rivalizálás is alacsony (tiszta közjavak). Ekkor nemcsak az elosztáshoz szükséges a kormányzati beavatkozás, hanem a közjavak megfelelő mennyiségének előállításához is. Az ábrán a hatékony és a nem hatékony piaci allokáció területét nem egyenes vonal választja el egymástól. Ennek oka, hogy a termékeket nem könnyű mindig egyértelműen a négy kategória egyikébe besorolni. A riva-

lizálás és a kizárhatóság mértéke egy folytonos skálát képez, emiatt nem húzható éles határvonal az egyes kategóriák közé.

A táj értékét befolyásoló funkció által létrehozott javak (biodiverzitás, kulturális, esztétikai, rekreációs és elérhetőségi, tudományos és oktatási érték) fogyasztásából nehéz bárkit is kizárni. A kizárhatóság alacsony mértékének a biodiverzitás esetében fizikai, a többi termék esetében inkább gazdasági okai vannak. A biodiverzitás tulajdonképpen egyensúlyban tartja az ökoszisztémákat. Ez az egyensúly elengedhetetlen az élet fenntartásához. Ha a Föld valamely területén jelentősen javul vagy romlik a biodiverzitás, annak hatását az ott (vagy bizonyos esetekben akár más országban, kontinensen) élő valamennyi ember érzi. Így a biodiverzitás hasznából senki sem zárható ki. A rivalizálás kérdése már nem ilyen egyértelmű, mértékének eldöntéséhez meg kell határozni a biodiverzitás „fogyasztásának" fogalmát. Ha valaki az egyensúly fenntartása mellett a biodiverzitás hasznaiból részesedik, a többi ember „fogyasztási" lehetőségét nem csökkenti, ezért a rivalizálás alacsonynak tekinthető. Ugyanakkor az egyensúlyt megbontó „fogyasztás" csökkenti a többi ember fogyasztási lehetőségeit. A biodiverzitással ellentétben egy táj elkerítésével bárki kizárható a táj kulturális, esztétikai, rekreációs és elérhetőségi, tudományos és oktatási értékének fogyasztásából, de az elkerítés olyan költséges, hogy senki nem lenne hajlandó megfizetni a belépő árát, azaz a piac nem képes hatékony allokációra. Az elkerítés ráadásul csökkentené a közjavak értékét, mivel a kerítés elcsúfítja a tájat, a kultúra teljes elszigetelése pedig megakadályozza annak szerves fejlődését. A rivalizálás e javak tekintetében alacsony. Attól, hogy valaki a tájban gyönyörködik, vagy megismerkedik a kultúrájával, esetleg kutatásokat végez, vagy egyszerűen a területen tölti a szabadságát, nem fogynak el ezek a közjavak (bár a zsúfoltság előfordulhat).

Az élelmiszer-előállításhoz kapcsolódó funkciók esetében megvalósítható a kizárás. Mivel az élelmiszer magántermék, a fogyasztásából bárki kizárható. Az élelmiszerbiztonság és -minőség esetében is fennáll a kizárhatóság, mivel a szegényebbek csak olcsóbb, azaz rosszabb minőségű élelmiszert vehetnek meg. Ez ellen bizonyos termelési és feldolgozási szabványok előírásával lehet védekezni. Az állam így mindenkinek egy minimális élelmiszerbiztonsági és -minőségi szintet garantál, mellyel a kizárhatóság mértéke csökken. A rivalizálás mértéke többféleképpen értelmezhető. Az élelmiszer elfogyasztásával csökken az adott élelmiszer-biztonsági és -minőségi szintet képviselő élelmiszer mennyisége. Ugyanakkor a hasonló minőségű termékek élelmiszerbiztonsága és -minősége nem csökken. A mezőgazdaság élelmiszerrel kapcsolatos funkciói így csak részben tekinthetőek közjavaknak.

A vidéki népesség megtartása és a gazdasági aktivitás megőrzése nélkül a jelenlegi gazdasági modellt feltételezve a városi népesség aránya emelkedne, ennek következtében nőne a városi munkanélküliség, és a keletkező nyomorne-

gyedek miatt megnőne a bűnözés, illetve romlana az életminőség. Emellett a vidéki népesség csökkenése miatt veszélybe kerülhet az élelmezésbiztonság is. Ezért minden országnak érdeke, hogy a népesség bizonyos hányada vidéken éljen. A vidéki népesség megtartásának előnyei az egész társadalom szempontjából jelentkeznek, senki sem zárható ki a javak fogyasztásából. Ebben az esetben nem beszélhetünk rivalizálásról sem, mivel az előnyök nem csökkennek amiatt, hogy egyetlen ember részesül belőlük.

A mezőgazdaság egyes funkcióinak rövid elemzéséből kiderül, hogy a legtöbb termék a közjavak körébe sorolható. Így indokolt e javak előállításának állami támogatása.

Csak a mezőgazdaság képes ezeket a funkciókat betölteni?

A WTO tárgyalásokkal kapcsolatban Bohman és szerzőtársai (1999) hangsúlyozzák, hogy a vita tárgyát nem az egyes országok agrárpolitikai célkitűzései képezik. Minden WTO tagállamnak joga van az általa fontosnak tartott közjavak előállításának a támogatására. Ugyanakkor a többfunkciós mezőgazdaság modelljét támadó országok szerint a közjavak előállítása ösztönzésének a mezőgazdasági termelés közvetlen támogatásánál vannak hatékonyabb eszközei is.

A többfunkciós mezőgazdaság támogatói szerint a fent említett közjavak a mezőgazdasági termeléssel párhuzamosan jönnek létre, attól nem választhatóak el, ezért azok előállítása akkor a leghatékonyabb, ha közvetlenül a mezőgazdaság részesül támogatásban. Ilyen jellegű kapcsolt termelésről akkor beszélünk, ha a termelés technikai folyamata nem teszi lehetővé, hogy az egyik termék előállítását elválasszuk egy másik termék előállításától. Ezt az álláspontot többnyire azok az országok képviselik a WTO tárgyalási fordulókon, amelyeknek gondot okoz az uruguayi fordulón kötött Mezőgazdasági Megállapodásban foglaltak betartása, a sárga dobozos támogatási keret szűkössége.

Bohman és szerzőtársai szerint a többfunkciós mezőgazdaságra hivatkozók célja a mezőgazdasági kereskedelem további liberalizálásának megakadályozása. Az elmélet ellenzői szerint a közjavak előállítására nem csupán a mezőgazdaság képes, az nem tekinthető elsődleges funkciójának (*Romstad et al.* 2000). Ezért a mezőgazdaság közvetlen támogatásával elért indirekt ösztönzőknél hatékonyabb szakpolitikai eszközök is képesek lehetnek a kívánt mennyiségű közjószág előállítására. Az egységes mezőgazdasági támogatás ellen szóló másik érv (*Freeman* és *Roberts* 1999) szerint, a termelés ösztönzésével nemcsak a közjavak és a pozitív externáliák előállítása fokozódik, hanem a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó negatív externáliák is gyakrabban fordulnak elő.

A negatív externáliák elkerülésének és a többfunkciós célok hatékonyabb elérésének egyik módja a célzottabb politikai intézkedések alkalmazása (*Arovuori et al.* 2005). Több ilyen jellegű intézkedés került már megvalósításra. Freeman

és Roberts (1999) például követendő példaként említi az angol Countryside Stewardship Scheme programot, mely közvetlen támogatást ad a táj, a természet és a történelmi emlékek megőrzéséért. Támogatást nemcsak mezőgazdasági termelők kaphatnak, hanem bármely földtulajdonos. Ugyanakkor csak előre meghatározott, a legnagyobb közhasznot biztosító területek kerülhetnek a programba. Ugyanitt található a Countryside Access Scheme, a másik angol program példája, melynek keretében azok a gazdák kapnak támogatást, akik bizonyos területeiket nem művelik meg, hogy így szabad utat biztosítsanak a kirándulóknak.

A többfunkciós mezőgazdaság által (is) termelt közjavak előállításának leghatékonyabb ösztönzőjét költség-haszon elemzés alapján kell kiválasztani. Így a mezőgazdaság közvetlen támogatása mellett más lehetséges alternatívák esetében is fel kell mérni, a támogatás milyen társadalmi haszonnal, illetve negatív következményekkel jár. A közjavak optimális szintjét akkor éri el a társadalom, ha a közjószágból eredő társadalmi határhaszon és a javak előállításának társadalmi határköltsége megegyezik (*Bohman et al.* 1999).

A többfunkciós mezőgazdaság modellje Magyarországon

A WTO tárgyalási fordulóin az egyik megosztó témakör továbbra is a többfunkciós mezőgazdaság és a közjavak előállításának támogatása marad. A szemben álló csoportok két vezető képviselője az Amerikai Egyesült Államok és az EU. A vita végleges kimenetele determinálja a modell hazai megvalósíthatóságának lehetőségeit.

Amennyiben nem történik komolyabb lépés a liberalizáció irányába, és megmaradnak az uruguayi forduló célkitűzései, vagy ha az Európai Uniónak sikerül bővítenie a zöld dobozba tartozó támogatások körét és felhígítania a zöld dobozba tartozás kritériumait, akkor a többfunkciós mezőgazdaság modelljének tényleges megvalósítása veszélybe kerülhet. Ugyanis az EU korábban mindig akkor reformálta meg a Közös Agrárpolitikát, ha túl nagy nyomás nehezedett rá a WTO tárgyalások egyes fordulóin. Egyelőre a többfunkciós mezőgazdaság modelljét is csak a retorika szintjén tűzte zászlajára az EU.

A többfunkciós modell megvalósulásához arra lenne szükség, hogy az EU meghátrálásra kényszerüljön a következő WTO tárgyalási fordulókon. Ez azt jelentené, hogy szűkülne a zöld dobozos támogatások köre, és közvetlenebb, célzott eszközöket lehetne alkalmazni a közjavak előállításának támogatására. Annak ellenére, hogy az USA korábbi kedvezőtlen tapasztalatai miatt pár lépést hátrált a tökéletes liberalizáció álláspontjából, e forgatókönyv megvalósulása a legvalószínűbb. Így Európa rákényszerül, hogy hitelesen képviselje a többfunkciós mezőgazdaság eszméjét, s a következő finanszírozási periódust már egy jelentősen megreformált mezőgazdasági politikával kezdje meg.

Magyarország helyzete a többfunkciós mezőgazdaság szempontjából ellentmondásos. Kedvező környezeti adottságaink arra ösztönözhetnek, hogy a modellnek ellentmondó intenzív, nagyüzemi gazdálkodást részesítsük előnyben. Az elmúlt évek is ezt a tendenciát támasztják alá, hiszen az EU csatlakozásunk előtt kidolgozott NAKP sokáig a fiók mélyén lapult, s a csatlakozást követően Brüsszel rosszallása ellenére vidékfejlesztési forrásokat csoportosítottunk át a közvetlen támogatások nemzeti kiegészítésére (top-up). A modell hazai megvalósításához részletes területi elemzésre van szükség, mely alapján meghatározható, hogy hol, milyen arányban hagyhatunk teret a versenyképes, nagyüzemi mezőgazdálkodásnak, és hol van szükség több, közjavakat előállító mezőgazdasági termelőre. A részletes felmérés lehetővé tenné az alternatív támogatáspolitikai eszközök vizsgálatát, és a leghatékonyabb kiválasztását. A többfunkciós mezőgazdaság modelljének magyarországi érvényesülésével, az új szemléletmód gyakorlatba ültetésével új lehetőség nyílna a vidéki térségek, a falvak helyzetének javítására.

Hivatkozások

Arovuori, K. – Kola, J. 2005: Multifunctional policy measures for multifunctional agriculture. Paper for presentation at the 99th EAAE conference in Copenhagen, August 24. 27.

Bohman, M. – Cooper, J. – Mullarkey, D. – Normile, M.A. – Skully, D. – Vogel, S. – Young, E. 1999: The Use and Abuse of Multifunctionality. Economic Research Service, USDA, November 1999.

DeVries, B. 2000: Multifunctional Agriculture in the International Context: A Review. The Land Stewardship Project. http://www.landstewardshipproject.org/mba/MFAReview.pdf, 2007. február 5.

ENSZ (1992): Agenda 21. http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm, 2007. január 12.

Fehér I. – Szedlák A. 2003: A multifunkcionalitás jelentősége és gyakorlati alkalmazása Franciaország agrárgazdaságában. http://www.date.hu/rendez/ava/pdf/D237.pdf, 2007. február 12.

Freeman, F. – Roberts, I. 1999: Multifunctionality – A pretext for protection? In: ABARE Current Issues, 99.3. August 1999, Canberra.

Hyytiä, N. – Kola, J. 2005: Citizens' attitudes towards multifunctional agriculture. Paper for presentation at the 99th EAAE conference in Copenhagen, August 24.27.

OECD 2003: Multifunctionality: The Policy Implications. Paris.

Romstad, E. – Vatn, A. – Rørstad, P. K. – Søyland, V. 2000: Multifunctional Agriculture. Implications for Policy Design. s (Norway) – NHL, Agricultural University of Norway, Department of Economics and Social Sciences.

Stiglitz, J. E. 2000: A kormányzati szektor gazdaságtana. Budapest, KJK Kerszöv.

Vatn, A. – Kvakkestad, V. – Rorstad, P. K. 2002: Policies for Multifunctional Agriculture. The Trade-off Between Transaction Costs and Precision. Agricultural University of Norway, Department of Economics and Social Sciences. Report No. 23. ÅsNLH.

A KISKŐRÖSI KISTÉRSÉG MINT A GLOBALIZÁCIÓ EGY LOKÁLIS ALTERNATÍVÁJA AZ ENERGIAÍNSÉG IDEJÉN

Nagy János József

„A fenntartható fejlődés a következő hierarchiában valósítható meg: a természetben, mint létfenntartó rendszerben él a társadalom és a társadalomba ágyazottan, annak valódi érdekeit és értékeit biztosítja, szolgálja a gazdaság, amely tehát további alrendszer helyzetbe kerül." *(Hajnal, 2006)*

Bevezetés

A téma tudományos igényű, közhelyeket kerülő feldolgozása megköveteli az utópisztikus jelleg mellőzését úgy, hogy közben vezérfonalul szolgáljon a perspektivikus, azaz élhető jövő képe; ugyanakkor jogos követelmény a térkategória szerinti konkretizálás is. A téma szerteágazó, átfogó, így a szerző a rendszerelmélet elemeit mint módszert alkalmazta.

A globalizáció egy tévút; az a gondolat, ami előtérbe helyezi a gazdaságot és tagadja a diverzitást, a haszonelvűség oltárán pedig feláldozza a reális távlatokat. A profit szerepét végképp megkérdőjelezi a környezet- és egészségrombolás következtében évenként elhunyt 160000 ember (a WHO mértékadó becslése). Az irányítók, a politikai-gazdasági összefonódások más, nem létező alternatíva szerint formálják és írnák át az íratlan természeti – és ha helyesek is –, a természetiben gyökerező társadalmi törvényeket; csakhogy a kudarc így elkerülhetetlen – igaz nem rövid távon. Rövid távon a legvédtelenebbek szenvednek, mi.

A dolgozat célja

Annak közvetett bizonyítása, hogy

- a zöld energia – illeszkedve a cirkulációs folyamatokhoz – az egyetlen alternatíva,
- minden talpalatnyi térben ott rejlik a jövő generáció lehetősége,

- a kormányzat – lobby – periféria lineáris cselekvési modell tagjai közti kapcsolatokat a középponttól távolodva az alárendeltségi viszony fellazítja, ellehetetleníti,
- a lokális tér kapcsolatai mellérendeltségük révén hordozzák a fejlődést,
- a rurális terek létalapja sokkal biztosabb: a természetközeliségben gyökereznek és abból megújulhatnak (ebből nem mellékesen következik, hogy az urbánus terek társadalmi meghatározottságúak és inkább felemésztik a jövőt, függenek a természettől, nem benne élnek).

Korunk energiafelhasználásáról, az okozott környezeti károkról:

- az olaj az energiatermelésből 37%-kal részesedve szolgálja a globális gazdaság biztonságát (*Prugh–Flavin–Sawin* 2005),
- a globális gazdaság napi olajfogyasztása 67 millió hordó (*Flavin–Dunn* 1999),
- az 1950-es évek óta az arktiszi jég vastagsága 42%-kal csökkent (*Dunn* 2001),
- már egy 1988-as tudósfórumon úgy fogalmaztak, hogy a klímával való kontárkodás következményei nem lehetnek sokkal kisebbek egy nukleáris világháborúénál.

A magyarországi környezeti károkról röviden csak annyit, hogy miután gépkocsiállományunk a 60-as évekig jelentékeny volt, hazánk légtere közepesen szennyezetté vált a 80-as, 90-es évekre (*Fodor* 2001); a 80-as évek végére kibontakozott egy gazdasági-társadalmi-környezeti-ökológiai válság (ekkorra egyébként a közlekedés okozta környezeti kártétel után a második számú szennyező már a mezőgazdaság volt).

A Dél-Alföldön a por mint fő légszennyező anyag után a nitrogén-dioxidnak van még meghatározó szerepe. Utóbbi üvegházhatású gázt nemcsak a térséget sűrűn átszövő közlekedési hálózat miatt kell megemlíteni, a lakosság tüzelőanyag felhasználása is jelentősen hozzájárul annak magas szintjéhez.

A hivatalos politika tervei a környezeti kártételek enyhítésére

A nagy valószínűséggel az utóbbi 20 millió évben is legmagasabb szén-dioxid szint problematikájával kapcsolatos cselekvési tervek immár elodázhatatlanokká váltak. Cselekedni kell globálisan, nagytérségi, de lokális szinten is! A globális szintű akció a kiotói jegyzőkönyv létrejöttét jelentette. Az USA a dokumentum ratifikálásától elzárkózott, ám a többi jelentős kibocsátó általános civilizációs értékrendünk szerint hozta meg bölcs döntését: 2008 és 2012 között – az 1990-es szinthez mérten – az üvegházgázok kibocsátását 5,2%-kal mérséklik. Az EU 1999-es energiatermelése kapcsán a megújuló energiaforrások részesedését 14%-ban határozta meg (ekkor hazánk a Nemzeti Fejlesztési Terv értel-

mében 3%-os részarány szerint gondolkodott). Az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007 áprilisában úgy fogalmaz, hogy a megújuló energiaforrások használatával szolgálni kell a fenntarthatóság elveit; kiemelt szerepe van a helyi kezdeményezéseknek – elsősorban a biomasszára támaszkodó energiatermelésnek.

Az EU célja, hogy 2010-re az elektromos áram 22%-a megújuló forrásokból származzon (*Sawin* 2003). Paul Appleby a napelemcellák gyártásából 20%-os részarányt képviselő British Petroleum vezetőségi tagja is úgy fogalmazott, hogy a természet olyan bőségesen árasztja az energiát, hogy ezen energiaforrások teljességgel elegendőek a gazdasági-társadalmi igények kiszolgálására.

A deglobalizáció jegyében

„...a globális gazdaságfejlesztéssel szemben alternatív szemlélet jelent meg, különös tekintettel az energiára" (*Roseland–Soots* 2007). Bolygónk mind több térségében olyan folyamatok indultak meg – és legtöbbjük közösségi kezdeményezésre –, melyek az adott tér arculatának, társadalmának megerősödését segítik. De hol van a helye e kezdeményezések közepette egy olyan közép-kelet-európai kistérségnek, mint a Kiskőrösi? Milyen lehetőségei vannak egy olyan kistérségnek, ahol a globalizáció híreitől hangosak a hétköznapok, ahol a közösségi alapokon szerveződő előrelépés hagyományai inkább csak a folklór szintjén maradtak meg, és a fenntartható fejlődésről alig, a megújuló energiaforrások hasznosíthatóságáról és a velük kapcsolatos beüzemeléskor jelentős kiadásokról pedig szinte senki sem akar hallani?

A kistérség társadalom-földrajzi jellemzése

A munkaképes korú lakosság röghöz kötöttsége tradicionális. A népesség elöregedő, a fiatalok helyben tartásának lehetőségei minimálisak. A kistérség középső, szőlőtermesztő vidékei tehetősebbek, a jobbára három, központi városon (Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert) kívüli perifériák rurális térjellegükből és sokkal szűkebb megélhetési forrásaikból adódóan szegényebbek. A munkaügyi központ adatai szerint a tartósan munkanélküliek aránya évről évre jelentékenyebb a megyében legalacsonyabb népsűrűségű kistérségben.

A mezőgazdaság egyébként is gyengülő jövedelemtermelő képessége miatt e kisrégió jövedelmi adatai a legalacsonyabbak Bács-Kiskun megyében.

Az alternatív kistérség új-régi energiái

A kistérség alacsony szélsebességi átlagértékekkel jellemezhető (3–3,85 m/s; a Kisalföld azonos értéke 6, a szélnagyhatalom Dániáé 12 m/s) (Bács-Kiskun megye 1998).

Az 1980-as évek eleje óta a szélturbinákkal kapcsolatos költségek 10%-ukra estek vissza, ugyanis nagybefektetők, multinacionális cégek dollármilliárdjai áramlottak a szélenergia-iparba. A hatásfok és a technológia gyors javulásával ma már ott is megéri ezt az energiafajtát kiaknázni, ahol a szélhatás sokkal gyengébb. Így a szél ereje által termelt energiamennyiség évente 3–5%-kal bővül. Világszerte terjednek a háztartási méretű szélerőművek. A Kiskőrösi kistérségben ilyenek még nincsenek.

A napenergiát közvetlenül elektromos energiává alakító fotovoltaikus napelemgyártás piaca annak ellenére mutat évi 17%-os bővülést, hogy a legjelentősebb induló tőkét az alternatív forrásokat kihasználó eszközök közül éppen ezek a berendezések követelik (*Dunn* 2001). Ám a beruházók és a kisfelhasználók is jól kalkulálnak, mert a tetőre szerelhető változat négy év alatt meghozza az árát. Csupán a Nap 10000-szeresen biztosítja az ember által ma felhasznált energiamennyiséget (*Sawin* 2003). Mivel a kistérség hazánk napsütésben leggazdagabb területén található, indokolt lenne ezen adottság kiaknázása a jelen gyakorlatával szemben.

Köztudott, hogy a Ford számára az energiát kezdetben bioüzemanyag, a Diesel-motornak földimogyoró és kenderolaj révén sikerült biztosítani, de bioenergia alapjául szolgálhat a kukoricaszár, az éttermi maradék, a szemét, a szennyvíz is. Az évelő füvek külön kedvezőek, mert amellett, hogy gondozást sem igényelnek, igen sok szén-dioxidot kötnek meg a talajban (90%-os hatásfokkal kötik a nitrogént és a foszfort). A Kiskőrösi kistérség egyébként is bővelkedik energiafüvek számára hasznosítható területekben, a folyamatos szőlőkivágások pedig hónapról hónapra tovább gyarapítják a más célokra kevéssé használható térszínt. A bioüzemanyag gyártásakor keletkező melléktermékek közül a gabona maradványai jól hasznosíthatóak a takarmányozásnál, a glicerinből szappan, gyümölcstartósító vagy kenőcs készíthető; lebomló műanyagok állíthatóak elő. A kistérség régi termelőszövetkezeti melléküzemági profiljától nem idegen a műanyaggyártás – Soltvadkerten volt és van is ilyen üzem.

Az elemzett kistérségben a biomassza hasznosítására szolgáló erőmű a mai napig nincsen, bár egy nyertes pályázat révén már meg kellett volna épülnie Kiskőrösön egy PETONER-I. rendszerű, kezdetben 2 MW teljesítményű, később modulszerűen tovább bővíthető egységnek. Ugyanakkor az EU elvárja, hogy a bioüzemanyagok mai 0,4%-os részesedése a teljes energiatartalomra vetítve 2010-re 5,75%-os legyen; a 2015-re tervezett további részarány-növekedés nyomán pedig újabb egymillió hektárnyi termőterületről kell alapanyagot biztosítani.

Kellően nagy energiamennyiség bevitelével lehetne hozzájutni a XXI. század gazdaságának üzemanyagához, a hidrogénhez, ha például az üzemanyagcella belső nyomásértékei, technológiai jellemzői megfelelőek lennének. Számos fejlesztés biztató eredménnyel kecsegtet, de hol van érvényesülési lehetősége a

hidrogénalapú gazdaság kapcsán a Kiskőrösi kistérségnek? Például az integrált alternatív energiarendszer alapjainál (a Nap, a szél, a biomassza által létrejövő hidrogénalapú gazdaság), azaz a helyi adottságok összehangolt felhasználásánál. Különben olyan értékek maradnak globális méretekben is érintetlenek, melyek nélkül az emberiség önnön civilizációs ártalmaiba bukik bele. „A széntelenítés egyik legfőbb akadálya a kormányzati és üzletemberek körében régóta élő hamis kép, hogy a szénkibocsátás korlátozása az energiafelhasználás és a gazdasági növekedés mérséklődésével jár" (*Dunn* 2001).

A helyi közösségek szerepéről

Bár a Stockholmi Környezeti Intézet 2100-ra már 100%-osra prognosztizálja a megújuló energia részesedését a teljes energiafelhasználásból, ma még egészen más a helyzet– pláne Közép-Kelet-Európában. Miből fog beruházni a sokszor méregdrága felszerelésekbe és energiatermelésbe egy igazából pénzalapok nélküli kistérség, amikor a kormányzati döntések még papíron is alig szolgálják a fosszilis energiahordozók szubvencionálásának felszámolását? Mi ad erőt és távlatokat, mi szolgálhatja a szemlélet megváltozását? Például a számos sikeres nemzetközi kezdeményezés – és nem egy a világ legszegényebb sarkából (Belső-Mongólia, Banglades). Az adott szegény társadalmú régiókban, ha nem lehetett beruházni egyénileg, akkor a szövetkezés segített; hozzáteszem, hogy például Bangladesben megvolt az összefogáshoz szükséges hajlandóság és a kellő szemlélet, megvolt a cselekvés alapja.

A jelentős indulótőkét igénylő programokhoz rendelt banki támogatás elengedhetetlen. A helyi közösségek fenntartotta saját bank (Soltvadkert központtal van ilyen) kedvező hitelfelvételeket biztosíthat (a kistérségi bankot előbb fogja vezérelni a helyi közösségi és szociális érdekeltség, mint a kizárólag profitérdekelt nagybankokat). Ezen a ponton lehet a megfelelő közösségi összefogás mellett megbontani a globális érdek teremtette ördögi kört, és a helyi adottságok talaján álló deglobalizációs tevékenységet sikerre vinni.

Minden gazdának – még inkább gazdacsoportnak – mások és mások az esélyei egy alternatív energialáncolat kialakításában (homokterület: energiafű és/vagy energiaerdő; a betakarított termények biomasszaként hasznosítható részei; az esetleges földtelenség révén a napenergia felhasználása; az arra alkalmas helyeken szélturbinák üzembe helyezése). A közös ezen lehetséges kezdeményezésekben az, hogy meglevő erőforrása mindenkinek van; nem maradhat kihasználatlan potenciál, hiszen energiát mindenki fogyaszt. A külső energiákat igénylő befektetések a függést és nem a megújulást szolgálják. A jelszó lehetne: Termelj, ne csak fogyassz! Menjünk elébe a hidrogénkorszaknak!

A kistérség alternatív energia-SWOT-ja

Az alternatív energiaforrások terén mutatkozó deglobalizációs tevékenység kapcsán számos hiány jelentkezik a Kiskőrösi kistérségben is, ám a lehetőség sokkal több. Álljon mindennek igazolásául a terjedelmi korlátok miatt is rendhagyónak szánt SWOT-analízis:

Erősségek:	*Gyengeségek:*
– a napsütéses órák magas száma, – már most is hasznosítható szélenergia, – a biomassza mint alapanyag, – az új típusú energiatermelést élénkítő agrárhagyományok, – meglevő vállalkozó szellem.	– bizalmatlanság egymással és a programokkal szemben, – nagyarányú tájékozatlanság és dezinformáltság, – gyenge környezettudatosság, – a holisztikus szemlélet problematikája, – a jövőért tevékeny közösségek hiánya, – az induláshoz szükséges pénzalapok előteremtése, – a gazdálkodó egységek tevékenységének összehangolása/megújuló energiaforrásonként megosztott feladat az egyénenként és téregységenként változó adottságok feltérképezésével, – praktikus országos koncepció nincs.
Lehetőségek:	*Veszélyek:*
– a kistérség az alternatív energiatermelés egy lehetséges bázisaként létezhetne (a már most is meglevő jelentős földterületek energiatermelésre hasznosíthatóan, nemzeti parki területek védelme, tanyavilág agrárhagyományokkal), – a meginduló energiatermelés rendszerként mind magasabb szinten termeli önmagát újra, minőségi megújulás, – a kistérségi területi és társadalmi perifériák bekapcsolása az alternatív gazdasági folyamatokba, a perifériák felzárkóztatása, a tanyarendszer újraépülése, – új típusú kistérségi közigazgatási szerepkör, – pangó kistérség helyett több lábon álló területegység, – új jövedelmi források, népességmegtartó erő, – fenntartható területhasználat és gazdaságszerkezet, – energia, mint multiplikátor; melléküzemági tevékenység.	– a kormányzati szerepvállalás a megújuló energiaforrások termelte energia átvétele ügyében elbizonytalanodik, elsekélyesedik, – a kistérségi társadalmi reflexek újraéledése a kooperációval szemben, – tovább bomló közösségiség, elöregedő, elvándorló társadalom, – a kapcsolt energiarendszer egy hibátlan láncolat; a tagok egymásra épülésében nem lehet hiba.

Összegzés

A lehetőségek hangsúlyozása a túléléssel kapcsolatos egyedüli alternatíva. Számos feltétele van ma még annak, hogy egy ilyen, az alternatív energiatermeléshez szükséges adottságoknak híján nem levő kistérségi – a hatékonyabb termelés miatt elemeiben egymásra épülő – energiatermelés beinduljon. Ilyen feltételek – főként politikaiak-kormányzatiak – például:

- a jelenleginél hatékonyabb, erőteljesebb támogatás,
- a megtermelt energia szabott áron eladható legyen,
- a nagy bankoktól is meglevő gesztusok (kedvező, hosszúlejáratú, minimális kamatozású zöldhitelek, új típusú adó-visszatérítés),
- telepítési támogatás,
- a közösségi szerepvállalás előtérbe helyezése (például közösségeknek nyújtott indulótőke igen kedvező feltételekkel – a külföldön már többször bevált gyakorlat szerint).

A Kiskőrösi kistérségnek valóban nagy lehetőségei vannak akár önmaga megújítására is. A 70-es, 80-as évek sikersztorijai, az aranyháromszög (Kiskőrös-Kecel-Soltvadkert) sikertörténete hangos volt a mindennapi híradásoktól. Azóta a kistérség agráriuma – mert erősen függött a kedvezőtlenné vált piaci feltételektől – sokszáz sebből vérezve hanyatlik. Most egy olyan új típusú energiagazdaság körvonalazódhat, melynek kapcsán egy mikrotér társadalmilag is megújulhat. Egy önbefektető, adottságaival sokarcúan gazdálkodó önmegújuló kistérség lehetőségéről van szó, amely mozgatóerejét (energiáját) önmagától kapja, és a keletkező, újratermelődő pénzalapokat ismét önmaga fenntarthatóságába fekteti be (önmagába záruló, természeti folyamatokkal anonim társadalmi rendszer: ha a termelésben is pusztán csak a természeti folyamatok, azaz az abszolút fenntarthatóság érvényesül).

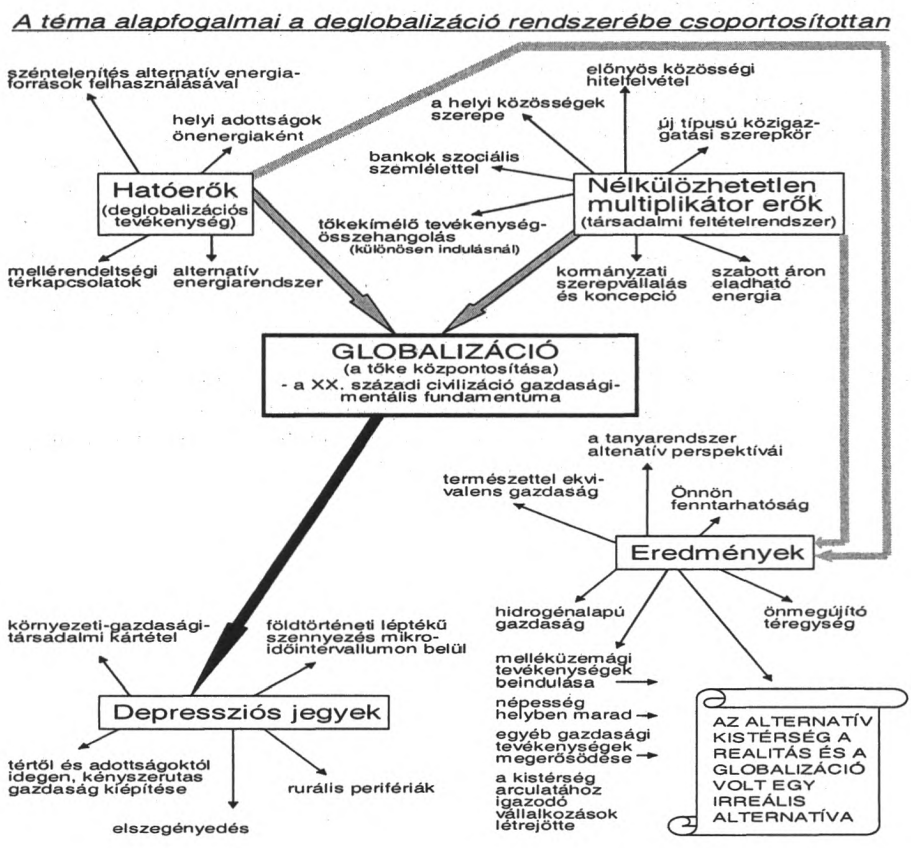
Az alternatív energiatermelés telephelyeként szolgáló falvak, tanyák, rurális terek a hagyományos agrártevékenység leépülésével mind arctalanabbá váltak. A zöld energia előállításával e nem mellesleg jövedelemszerző tevékenység is diverzifikálja a vidék megújulási lehetőségeit – szemben a globalizáció homogenizáló hatásával –, egyben képviseli az urbánus terekkel ellentétben levő életképesebb, így esszenciális jövőt, mikor a klímakatasztrófával fenyegetett világban a megfelelő cselekvés alapjait kell megtalálnunk.

A szén-dioxid kibocsátás terén eddig földtörténeti léptékkel szennyeztünk, ám mikro időintervallumon belül; mostanra cselekvési területünk leszűkült, esélyünk egyre inkább egyszeri. Még egyszer nem tévedhetünk.

A téma mintegy kéttucat alapfogalom révén került feldolgozásra, úgy mint fenntarthatóság, globalizáció, deglobalizáció, mellérendeltségi és alárendeltségi térkapcsolatok, szénlenítés, alternatív energiarendszer, szociális szerepkörű bankok, önmegújító téregységek stb. Adott kistérségre és más kistérségi fejlesz-

tésekre is vonatkozó elrendeződésüket, a fogalmak csoportokba sorolódását, szabályrendszerének feltárását a tartalmi kibontás révén az *1. ábrán* látottak szerint sikerült megállapítani.

1. ábra

Forrás: Saját szerkesztés.

Hivatkozások

Bács-Kiskun megye és kilenc kistérsége 1998: Kecskemét–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete – VÁTI, 79–87.

Boetius, H. 2006: Hidrogénforradalom. Az energiaellátás új formája. Budapest, Corvina, 133.

Dunn, S. 2001: Az energiatermelés széntelenítése. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 98–121.

Flavin, C. – Dunn, S. 1998: Hogyan válaszolunk az éghajlatváltozás veszélyére? In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 129–148.

Flavin, C. – Dunn, S. 1999: Az energiarendszer újrateremtése. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 27–46.

Fodor I. 2001: Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 61–308.

Hajnal K. 2006: A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben. Pécsi Tudományegyetem, PhD-értekezés, 4–89.

Hunt, S. C. – Sawin, J. L. – Stair, P. 2006: Megújuló energiaforrások fejlesztése. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 93–114.

Kecskemét és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás – MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete. 1999: Kecskemét és térsége. Agrárstruktúra és vidékfejlesztési stratégiai program. IV. Stratégiai program. Kecskemét, Kézirat, 65–66.

Prugh, T. – Flavin, C. – Sawin, J. L. 2005: Az olajgazdaság leváltása. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 130–155.

Roseland, M. – Soots, L. 2007: A helyi gazdaságok megerősítése. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 202–226.

Sawin, J. 2003: Az energiaellátás új jövőképe. In Worldwatch Institute. A világ helyzete. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 119–149.

A KI NEM PRÓBÁLT ÚT

Szekeres János

A magyar falu népe elvesztette önállóságát, alulfizetett és ellopták tőle a munka örömét. A „nemzet megtartó erejével", a hárommillió magyar paraszttal mostohán bánt a dzsentri közigazgatásra és idegen jellegű ipari modernizációra épült úri Magyarország, de a magyar faluval nem törődtek sem a kommunizmust, sem a kapitalizmust építő szocialisták, sem az öreg, sem a fiatal demokraták. A kvázi-kommunizmusban önállóságát vesztett, gyökértelen falusi embert a rendszerváltozás kárpótlási trükkjei, az iszonyatossá váló munkanélküliség lélekrombolása a porba sújtotta. Az iparszerű, agyon kemikalizált növénytermesztés, valamint az állattartás rendszerspecifikus labilitása a helyben boldogulás maradék lehetőségétől is megfosztotta mára a vidéket. Érzékelhető, hogy az uniós csatlakozás lózungjai mára megkoptak és kiüresedtek.

A rurális világgazdasági helyzete és perspekívátlansága jól szemléltethető a magyarmecskei körjegyzőséghez tartozó községek példáján. A négy faluban a fordulat évéig háromszáz család élt meg a saját gazdaságából, de még a téeszvilágban is kétszázötvenen dolgoztak a közösben, ma pedig mindössze hat(!) saját egzisztenciájában boldoguló gazda található ugyanitt.

Erre mondják fölényesen, hogy ez európai, sőt, világtrend, és állításukat imponáló statisztikai mutatókkal erősítik meg. Csakhogy egy dologról megfeledkeznek, arról, hogy a világ konszolidáltabb és szerencsésebb táján az a (nem biztosan pozitív) folyamat több mint fél évszázad alatt zajlott le, míg nálunk egyik pillanatról a másikra. Ennek a gyors változásnak a nyomorúsága teszi tragikussá a vidék mai helyzetét.

Szülőfalum polgármestereként elmondhatom, hogy településünk a globalizációnak kiszolgáltatott, perspektíva nélküli, békés, nyugodt, lakható település. Annak ellenére, hogy falum társadalmi, gazdasági, egzisztenciális helyzete a környezetéhez viszonyítva kiemelkedő, hogy referencia értékű szociális földprogramot működtetünk, hogy friss falukutatási eredményeinkben az általánosított bizalom szintje meghaladja az országos, sőt, uniós átlagot, a jövőképpel baj van, hisz belátható időn belül nem kell egyetlen orvos, állatorvos, mérnök, agronómus, jogász, de még csak iparos sem. A településen ugyanis a két kőműves, a két festő és mázoló, az asztalos és a három traktoros munkanélküli, de az igazi katasztrófa az, hogy már parasztra sincs szükség.

Miért jutottunk ide? Azért is, mert a vidéki Magyarország sorsáért felelős népi értelmiség a rendszerváltozáskor nem állt a helyzet magaslatán, mert messze került éltető közegétől, mert az erős ideológiai ellenszélben elbizonytalanodott, urbanizálódott. Így nem képviselhette a vidék felemelkedésének egyetlen járható útját, a nagy ősök által felvázolt, de ki nem próbált harmadik utat.

Azt az utat, amelyet tudatlanságból, rosszindulatból, ártó szándékból, szolgalelkűségből folyamatosan félremagyaráztak. Napjaink jellemző példája, hogy az egyik sokszorosan meghasonlott, a tv-ben rendszeresen okoskodó filozófus a csalhatatlanság pózában kijelenti, hogy aki a harmadik utat emlegeti, az burkoltan zsidózik. A hangnem nem új, hisz a harmadik Magyarországot a harmadik oldalt, a harmadik utat képviselő népi írók a két világháború között szinte állandó szellemi tűzharcot vívtak az urbánus ellenfelek rafinált demagógiájával szemben.

A harmadik út fogalmát Németh Lászlótól származtatja Gombos Gyula. Mint ismeretes, Németh László nem fogadta el sem az államszocializmus bolsevik kollektivizálását, sem a kapitalizmus piacfetisizmusát, vagyis a kommunizmus és a kapitalizmus közötti kényszerválasztást mint egyetlen létező alternatívát (ugyanis mindkettőtől irtózott), hanem Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza, Karácsony Sándor, Kiss Géza, Kodolányi János, Sinka István helyzetképe és Szabó Dezső problémafelvetése nyomán kereste és vázolta fel a magyarság megmaradásának, a vidéki Magyarország boldogulásának programját, annak egyetlen lehetőségét, a harmadik utat.

A harmadik út egy megcsonkított, bűnbakká kikiáltott nép jajkiáltása a saját redukált megmaradásáért, életlehetőségéért. A harmadik oldal látta, hogy az Európa bástyájaként évszázadokon keresztül helytálló magyarsággal szemben, kivérzett állapotában, fenyegetővé válik a globális túlerő. Mint ahogy történt 1849-ben is, amikor a progresszív nemességet elhallgattatták, passzív rezisztenciába kényszerítették, és ebben az állapotában nem volt nehéz kiszorítani a 1867-et követő modernizációból, amelyben a német, cseh, zsidó tőke játszotta a vezető szerepet, és közben zajlott a kétirányú exodus (Galíciából és Amerikába).

A kiegyezés utáni nyitva maradt kérdések közül a nemzetiségi problémákra ugyan pontot tett Trianon, de a modernizációból kimaradt vidéki Magyarország elől elsikkasztották a földreformot. A helyzet nyomorúságát felismerő Szabó Dezső a húszas években elkészítette átfogó programját, amely szerint az ötszáz holdon felüli világi és egyházi birtokokat fel kell osztani, a parasztot hitelek biztosításával földhöz kell juttatni, el kell indítani az országon belüli telepítéseket, szövetkezetesíteni kell a bankokat, az ipari és a kereskedelmi szervezeteket. Szabó kiállt a magyar lelkületnek megfelelő oktatási rendszerért. A pártok kikapcsolásával népképviseletet kívánt bevezetni. A külpolitikában pedig a német, orosz nyomás ellen a konföderációt javasolta, a testvériség kialakulását és egymás kultúrájának megismerését nyomatékosította.

A húszas évek elején a Nagyatádi-féle, mondhatni látszat földreform semmit sem oldott meg, mivel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) által kidolgozott program szerint a művelhető föld 5-6%-át érintette csak (szemben a lettországi 50%-kal). Jelentéktelen juttatás párosult a fölszerelés hiányával, így szinte semmit sem segített a falu lakosságának.

Ezek után, a népi oldal törekvéseit foglalta keretbe Németh László minőségi eszmén alapuló, tisztább erkölcsöt, magasabb életeszményt követelő harmadik Magyarország programja. Ennek összetevői a földreformra épülő kertgazdaság, a munkabizományok rendszere, a szövetkezésen alapuló minőségi szocializmus. Rendszerének meghatározó eleme még az energiaforrások, a bankok, a nagyipari üzemek állami kézbe kerülése. Programjának egyik legkidolgozottabb pontja az oktatási rendszer, amely szerint nagyobb szerepet kap az úgynevezett formális képzés, az értelmi képességek tornáztatása. Indítványozta népi és paraszti kollégiumok felállítását. Németh László a gyakorlati és elméleti pedagógiában egyaránt kimagaslót alkotott. Egész programjában központi helyet foglalt el a minőség példaértéke.

Építkezésében abból a realitásból indult ki, hogy adva van egy háborútól kivérzett, bolsevik diktatúrától kiábrándult, a trianoni traumától megtépázott ország, amely a XX. század első évtizedeire egy sajátos társadalmi tagozódást mutat. „Egyfelől kialakult – főként a városokban, s különösen a fővárosra koncentráltan – egy piaci elveken működő, osztályokra épülő polgári társadalom, amelynek meghatározó rétegét a főként zsidó és részben német tőkés körök képezték; másfelől pedig, főként vidéken, fönnmaradt a rendi-nemesi társadalom a maga elavult, halódó nagybirtokrendszerével, konzerválódott, mereven hierarchikus emberi viszonylataival. Ugyanakkor hozzá kell tenni: ez a kettős társadalom valójában hármas társadalom volt, hiszen a rendi társadalom alatt meghúzódott az a hárommilliós parasztság, amely a földbirtokreform elmaradása folytán egyre mélyebb nyomorba süllyedt, kirekesztve a modernizálódás minden lehetőségéből, társadalom alatti társadalomként" (*Fricz* 1997).

De természetesen a falu népe is tagolódott, hisz jól elkülöníthető négy réteg, mégpedig a nagygazdák, a középparasztok, a kis egzisztenciák és a nincstelenek. A XX. századi paraszti társadalomban a faluközösség volt a hordozója a közvéleménynek, a közfelfogásnak, a közerkölcsnek és a tradíciónak. A faluközösség vezetői nem egyszerűen a nagygazdák, a virilisták, hanem sokkal inkább a köztiszteletben álló, szorgalmas, példamutató egyének, akik többnyire a középparasztságból kerültek ki. Ezt számos történelmi politikai karrier is alátámasztja, elég, ha például környezetünkben Nagy Ferencre, Kovács Bélára, Bráda Józsefre gondolunk. A népi oldalnak azt a felfogását, hogy „a parasztság, a nép a számarányánál fogva a legnagyobb társadalmi osztály", párosította azzal a fölismeréssel, hogy a parasztság ugyanakkor etnikailag a legnépesebb megtestesítője is e korban a magyarságnak. Ahogy Szabó Dezső egyenlőségjelet tett

parasztság és magyarság közé, Illyés Gyula a népiség és magyarság közé tette ugyanezt a jelet. Lényegében mindketten ugyanazt mondták ezzel .S ez semmiben sem tért el Móricz Zsigmond felfogásától, akinek a parasztság: „szent, tiszta magyarságú magyar nép". S nem volt olyan népi író, aki e nyomatékos egyenlőségjelet a maga módján valahogy meg ne fogalmazta volna. Így a népi irodalom szemléletében a parasztság gazdasági és politikai felszabadítása nem csak az emberi igazságérzet és a társadalom egészsége miatt emelkedett első követelménnyé, de egyben előfeltétele is lett a magyarság biztosabb jövőjének" (*Gombos* 1990).

A népi oldalnak a parasztság felemelkedését szorgalmazó törekvése kemény kritikát fogalmazott meg a félfeudális-félkapitalista viszonyok ellen. Féja Géza egyaránt ostorozza az úri és a polgári romlottságot, aminek az lett a következménye, hogy az urbánusként emlegetett, polgári radikális elit hihetetlen arroganciával vágott vissza.

Ehelyütt mellőzzük az éles népi-urbánus vita különféle állomásait, megnyilvánulásait, amelyeket csokorba szedett A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947 című, Nagy Sz. Péter által szerkesztett kötet. Megállapítható, hogy mindkét oldalnak rengeteg energiáját emésztette fel az impotensnek tűnő, de az ügy végső kimenetele szempontjából végtelenül kártékony vita.

A népi oldal gondolkodóit a harmincas években integrálni szerették volna a különféle pártok, de nem fogadták el alapvető eszméiket, azt, hogy a nyugati és a keleti út egyaránt tévút a magyarok számára, és vissza kell térni a kettő között levő harmadik úthoz. A harmadik útnál központi szerepet kapott az, hogy a parasztoknak meg kell kapniuk ősi jussukat, a földet, amelyet ők művelnek meg, megteremtve maguknak egy stabil és méltó életet. Mivel ezt a többi párt nem fogadta el, 1939-ben megalapították a Nemzeti Parasztpártot.

Az urbánus oldal polgári radikálisai elhatárolódtak a harmadik út programjától, a szociáldemokrata és főleg az elhalványuló kommunista párt a marxizmus dogmái miatt szembefordult a népiekkel.

A húszas évek elején megerősödött Kisgazdapártot a bethleni rafinéria bekebelezte, Nagyatádit ellehetetlenítette, s még a földreform szót is kerülte. A gazdasági válság, az agrárolló kinyitása a parasztot keményen sújtotta. A harmincas években az újjá alakult Kisgazdapártban Tildy Zoltán és Nagy Ferenc mind többet cikkezett az elkerülhetetlen földreformról, az agrárdemokráciáról. Nagy Ferenc megalapította a kisgazdapárttal párhuzamos Parasztszövetséget. Az 1941-es alakuló ülésen több népi író is részt vett. Az ország több száz szövetségében elindultak a néprajzi, gazdasági előadások. Bajcsy-Zsilinszky megalapította az Előőrs hetilapot. Itt publikált Szabó Dezső, Sinka István, Szabó Pál stb.

Lényeges állomása volt a harmadik oldalnak a Sárospataki Népiskola megnyitása 1935-ben. Az Új Magyar Föld költői estjén használja először Németh László a népi író kifejezést.

Megfogalmazódott a „Ki a falura" jelszó, elindult a falukutatás, megszületett az irodalmi szociográfia kifejezés. Sorra jelentek meg a falut, a parasztot bemutató írások: A tardi helyzet, az Elsüllyedt falu a Dunántúlon, a Kemse község élete, A puszták népe, a Cifra nyomorúság, a Viharsarok stb. Közben sorozatban indul eljárás a népi írók ellen. A Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) és a Katolikus Legények Országos Testülete (KALOT) összehívta az első népfőiskolai ankétot. Valami soha nem látott pezsgés indult a magyar vidéken, a magyar falvakban.

A népi írók többsége ellenállt a különféle pártok bekebelező próbálkozásainak, és fokozódó közéleti aktivitásuk jegyében emelték fel mind harsányabban szavukat a magyar vidékért. Így érkezünk el az 1943-as Szárszói Konferenciához, amelynek jegyzőkönyve végtelenül tanulságos olvasmány mindenki számára.

Ezen a tanácskozáson Erdei előadásából határozottan érződött a marxista eszmélkedés és néhány politikai ügyeskedő helyezkedés. Ebben a hangulati közegben fogalmazta meg az emberi egyenesség példaképe, Németh László híres „Új-Guineai államböIcseletét". Németh látnoki képességgel hívta fel a figyelmet a magyar falu, a magyar nép közelgő sorstragédiájára, amely kis fáziskéséssel be is következett.

1945 után a választáson győztes Kisgazdapárt programjában sok tekintetben felsejlik a harmadik út perspektívája. A magyar nép, a magyar falu megmutatta, hogy a földreform, a falusi szorgalom mire képes, de gyorsan jött a fordulat éve, amely után a magyar parasztot megfosztották lételemétől, az ősi földtulajdonától, bekényszerítették a téeszcsébe, ahol elvesztette önállóságát, ahol torzult a földtulajdonhoz való viszonya, de még ettől is súlyosabb intézkedés volt az, hogy sok embert elhurcoltak, internáltak vagy börtönbe zártak csak azért, hogy a magyarságtól idegen politikai rendszert elfogadtassák a megfélemlített emberekkel. Szülőfalumból négy „kulákot" állítottak bíróság elé. Az egyiket „szájkulákként" aposztrofálták azért, mert állítólag azt mondta, hogy ne lépjenek be a téeszcsébe, mert úgyis jönnek az angolok és visszaállítják a rendet. A legszorgalmasabb családokat az élesedő és fokozódó osztályharc szellemében addig zaklatták, míg földjüket, ingatlanukat hátrahagyva a városba menekültek. Nagybátyám után, még utánanyúlva kirúgatták állásából, és egy alkalommal hazabiciklizve a harminc kilométerre lévő városból kezet nyújtott a párttitkárnak, aki a szomszéd falu tanácselnöke is volt egyben, s azzal utasította el a viszonzást, hogy ő kulákkal nem fog kezet. (Tizenhárom év óta a falunapok Istentiszteletein az utódok kézfogással, szívből békélnek meg egymással.)

A téeszcsék első időszakának jobbágyjellegű kiszolgáltatottsága sokat enyhült a 1970-es évekre. Szelényi Iván a harmadik utas gazdaságok megjelenési formáját véli felfedezni a szakosodott háztájiban. Ez azért tűnik látszat analógiának, mert itt a téesz kisegítő ágazataihoz illeszkedő, redukált és monokultúrás

jellegű próbálkozásáról van szó, ami ugyan javított a korábbi évek nyomorúságán, de tovább torzította a tagok úgyis féloldalas készségeit. A közösben a részfeladatokra szakosodott tagokat mondhatni szisztematikusan leszoktatták az összetett látásmódról, a komplex gondolkodásról, ami a falusi parasztság lételeme volt.

Ezek után zúdult ránk a rendszerváltásnak nevezett állapot, amikor is a föltulajdonlásban, a harmonikus gazdálkodási képességeikben torzult embereknek vissza kellett volna térniük a rég elfelejtett útra, amelyről negyven éve erőszakkal letérítették a kommunisták. Itt vetődik fel a rendszerváltó elit jóvátehetetlen bűne, egyrészt a népi-nemzeti oldal tájékozatlansága, tehetetlensége, másrészt a spontán privatizáció rablólovagjainak gátlástalansága, a fentről alakított pártok, pártocskák öngerjedelme, taktikázgatása, a katasztrofális kárpótlási törvény halogatott megszületése.

Ezek következményeként az történik, hogy a téeszből való kilépés hihetetlenül rövidre szabott és mondhatni titokban lezajlott időszakát követően a tagok ott állnak kiszolgáltatottan, most már nem a politikai, hanem a szövevényes gazdasági viszonyoknak. Szülőfalumban egyetlen ember merte újra kezdeni 25 hektárján, a meglévő állattartási tapasztalatát felhasználva az önálló utat, a harmadikat. Őt a nagyüzemi vezetők által szított közhangulat kezdetben szinte kiutálta, de eredményeit látva, a téesz vezetőinek impotenciáját tapasztalva a falu polgármesterének bátorító támogatását érzékelve, fordult a kocka. A 73 éves egyént a hat éves gazdálkodása, hozzáértő szorgalma a falu legstabilabb, mondhatni legjobb módú lakójává tette. Ő szerencsére nem hitt a fenyegetéseknek, az „ésszerű" birtoknagyság demagógiájának, hanem végtelen kedvvel és hozzáértéssel tette dolgát a harmonikus kisgazdaságában. Nagy óvatossággal vett részt az első gépvásárlási pályázaton és lépésről lépésre, saját lábán megállva, eladósodás nélkül hozta létre mintagazdaságát. Sajnos 2006-ban eltávozott az élők közül. (Egyébként Lengyelországban 9 hektár az átlagos birtoknagyság.)

És mi van a többi hetven családdal? Ők elhitték, hogy nincs értéke a földnek, hogy nincs haszna az állattartásnak, hogy nincs harmadik út. A rendszerváltozás utáni gazdaságpolitika meg is tett mindent ennek érdekében. Sajnos eredményesen. Az egyik, amúgy dolgos, szorgalmas, idős, korábban betelepült házaspár már a termőföld nevesítését követő évben eladta tíz hektár szántóját annyiért, amennyit az rt.-vé alakult volt téesztől évente bérletként kapott, azaz egyéves földbérleti díjnak megfelelő összegért, mert ezt már januárban kézhez kapta. Ma a szántóföld hektárjának ára hat-hétszázezer forint. Sajnos polgármesterként csak a második ciklusban kerültem vissza szülőfalumba, így attól kezdve vívtam harcomat azért, hogy az emberek ne porhálják el a jussukat, de ez csak részben sikerült.

A szociális földprogramban (1995-ben indult) ötven család anyakocát, később malacot kapott, a földnélküliek, pedig a közben vásárolt 10 hektár földnek a terméséből takarmányt. Előnevelt baromfit évente a család nagyságának megfelelően azóta is osztunk. Ennek következtében minden gazdasági udvarban kapirgál a baromfi. A falu gépsora ingyen megműveli a kerteket, aki kéri, önköltségért a külterületeket. Annak ellenére, hogy az önkormányzat tartotta a csordást, és a gazdák ingyen legeltették a szarvasjószágaikat, 2006-tól elárvult a legelő, mert az utolsó jószágtartó, hat tehenet fejve, 3-4 ezer forintot fizetett rá havonta a tejtermelésre. A tej minősítése és elszállítása ugyanis ennyivel került többe, mint a leminősített tej ára. A biokultúra hamvába halt, s közben rendületlenül és iparszerűen történik környezetünk, légkörünk szennyezése.

Most a sertéstartás és baromfinevelés ellehetetlenítése folyik. Akasztófahumorral és keserűséggel ehhez annyi tehető hozzá, sebaj, minden megkapható olcsón a Tescoban, Lidlben, Metroban.

Amúgy a munkanélküliség az Ormánságban közel 30%, falunkban 50%.

Az útjelzőt valahol jóvátehetetlenül eltévesztettük.

Hivatkozások

Bíró Z. 1993: Elhervadt forradalom. Budapest, Püski Kiadó.

Fricz T. 1997: A népi-urbánus vita tegnap és ma. Budapest, Napvilág.

Gombos Gy. 1990: A harmadik út. Budapest, Püski Kiadó.

Magyarteleki szociális földprogram a falukutatás tükrében, 2006: Kiadja Magyartelek Önkormányzata.

Nagy Sz. P. (szerk.) 1990: A népi urbánus vita dokumentumai 1932–1947. Budapest, Rakéta Kiadó.

Salamon K. 2002: A harmadik út küzdelme. Budapest, Korona Kiadó.

Szelényi I. 1992: Harmadik út? Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tölgyessy P. 1999: Elégedetlenségek egyensúlya. Budapest, Helikon Kiadó.

AZ APRÓFALVAS TÉRSÉGEKRE JELLEMZŐ KAPCSOLATI HÁLÓ SZERKEZETI MODELLJE *

Osgyáni Gábor

A magyarországi aprófalvas térségek arculata változatos képet mutat. Nem csak a különböző aprófalu típusok (a teljesség igénye nélkül: *Erdei* 1974, *Beluszky–Sikos T.* 1982, 2007, *Tóth J.* 1996, *Bajmócy–Balogh* 2002, *Kovács–Koós* 2003, *G. Fekete* 2004) teszik heterogénné az aprófalvas térségeket, de a földrajzilag elkülönülő dél-dunántúli, nyugat-dunántúli és észak-magyarországi aprófalvas területek karaktere is eltér egymástól. Mindezek ellenére a magyarországi aprófalvas térségek közösségi, társadalmi szerveződésében jól megragadható egy sajátos kapcsolati struktúra. Ennek jellegzetessége, hogy az itt élő embereknek infrastrukturális és telekommunikációs hátrányokkal megküzdve, a rendelkezésre álló kontraszelektált humán kapacitást felhasználva, gyakorlatilag a nullával egyenlő gazdasági erőforrásokra támaszkodva kell befelé és kifelé is kapcsolatokkal rendelkező, életképes közösséget alkotniuk.

A lehetséges kapcsolati hálók terei

Mit is értünk aprófalvas térség alatt? Aprófalvas az a térség – a statisztikai kistérség területét véve alapul – ahol a települések több mint 40%-a 500 fő alatti, illetve a népesség legalább 10%-a 500 fő alatti településen él. Ez alapján Magyarországon 42 statisztikai kistérség sorolható ebbe a kategóriába, amelyek 10 nagyobb területi egységet lefedő *aprófalvas körzetet* alkotnak (*G. Fekete* 2004, 67–68). Az aprófalvas körzet és az aprófalvas térség mellett a földrajz és a különböző társadalomtudományok használnak még egy kategóriát, a mikrokörzet fogalmát. A mikrokörzet a statisztikai kistérségnél kisebb területi kategória, mely olyan településcsoportot jelöl, ahol a települések földrajzi, történelmi, kulturális, gazdasági, közlekedési, közigazgatási stb. szempontból koherens egységet alkotnak. A területi lehatárolásra több módszer is alkalmazható (Vö. *Beluszky* 1978, *Csatári* 1989, *Süli-Zakar* 1980, *G. Fekete* 1995). A mikrokörze-

* Az előadás az „Aprófalvak és aprófalusiak esélyegyenlőségéért" NKFP kutatás eredményeire épül.

tek területi lehatárolásához leginkább a földrajzi kistájakat, vagy a városok, illetve egyéb központi szerepkörrel rendelkező települések vonzáskörzetét lehet alapul venni.

Egy mikrokörzet településeinek lakói a népességszám és a területi elhelyezkedés, továbbá a lehatárolás módszereinél említett tényezők miatt, igazgatási és fejlesztési szempontból viszonylag homogén embercsoportot alkotnak. Ez a csoport azonban túl nagy ahhoz, hogy igazi közösségként működjön. A földrajzi és kulturális azonosság, a „sorsközösség" által adott keretek között mindenképpen szervezett struktúrát kell öltenie a célból, hogy funkcionálni tudjon ez a területi, feladatellátási, fejlesztési egység. Ha nem is a lakosság egészének, de a térség meghatározó aktorainak valamilyen módon ki kell alakítaniuk – térségen kívüli szereplőket is bevonva – egy kapcsolati rendszert. Ez történhet belülről indukálva – ekkor beszélhetünk önszerveződésről – és kívülről generált módon. Mindkettő eredménye egy csoport, amelyben optimális esetben a térségben megtalálható minden ágazat – közszféra, civil társadalom, vállalkozások – képviselteti magát, és kifelé irányuló kapcsolatokkal is rendelkezik, egyben biztosítja a mikrokörzeti szint érdekérvényesítő képességét.

A közös célok és az azokhoz vezető út csak a legritkább esetben kristályosodik ki vita és ellenérdekek összeütközése nélkül. A kapcsolati tőkét a szereplők az egymással szembeni érdekeik érvényesítéséhez is felhasználhatják, de térségi érdekekről lévén szó, a rendszer csak kumulálva, a közös célok megvalósítását felvállalva működik megfelelő hatékonysággal. Ebből adódóan az elsődleges haszna a térségen kívüli kapcsolatok felhasználása, a közintézmények és a gazdasági szféra működési feltételeinek – nem csak anyagiakat értve ez alatt – biztosítása, az abszorpciós képesség növelése.

Akik a hálót alkotják

A struktúrát alkotó szereplők között – aprófalvas térségről lévén szó – a legmeghatározóbbak a *települési önkormányzatok*. A kistelepülések polgármesteri hivatalában és az önkormányzat által üzemeltetett intézményekben koncentrálódik a képzett foglalkoztatottak legnagyobb hányada. Az aprófalvas intézményrendszer évtizedek óta ritkul, folyamatos átalakuláson megy át, az ágazat foglalkoztatási kapacitása – gondoljunk csak az iskolákra – folyamatosan csökken. A kikerülő szabad munkaerő vagy profilt vált, vagy vállalja a körülményes, sokszor drága ingázást más távolabbi munkahelyre, legvégső esetben – amennyiben lehetősége van rá– lakhelyet változtat, esetleg a térségből is elköltözik, ami tovább mélyíti a kontraszelekciót.

Az önkormányzatok által alkotott *körjegyzőség*ek jelentik a települések közötti hálózatosodás első lépcsőfokát. Bár a körjegyzőségek elsősorban közigazgatási szerepet töltenek be, a kialakult kapcsolatok mentén más jellegű szerveződésre is lehetőség nyílik.

Az aprófalvas térségek együttműködési struktúrájában helyet kaphatnak a *kisebbségi önkormányzatok*. A nemzeti kisebbségek mellett hangsúlyosan vannak jelen a cigány kisebbségi önkormányzatok. A kisebbségi önkormányzatok tevékenysége a különböző kulturális rendezvények megszervezésében, a falunapon való besegítésben, az esetleges többletforrások, segélyek megszerzésében és a különböző pályázatoknál támogató partnerként való megjelenésben merül ki. A kisebbségi önkormányzatok jelenlegi formában való működése és finanszírozási háttere nem teszi lehetővé a kisebbségeket érintő feladatok széles körű ellátását, vagy érdekeik érvényesítését. Éves normatív támogatásuk sokszor a működési költségeket sem fedezi, és a települési önkormányzatnak kell finanszíroznia a többletkiadásokat. Előfordulnak olyan kisebbségi önkormányzatok, amelyek egy, a településen már ténylegesen nem létező nemzetiség képviseletére alakultak meg, de sem a képviselők, sem a választásra jogosultak nem rendelkeznek az ahhoz kapcsolódó identitással és kulturális háttérrel. Ezek az önkormányzatok kifejezetten a forrásszerzés céljából alakultak meg.

Egy térségi kapcsolati háló fontos tagjai a *civil szervezetek*. Egyre több civil szervezet alakul az aprófalvas térségekben, és a tevékenységi körük is fokozatosan bővül, ami egyértelműen pozitív jelenség. Működési területük alapján megkülönböztethetünk *települési szintű civil szervezetek*et és *térségi szintű civil szervezetek*et. A települési szintű civil szervezeteken belül további két kategóriát alkothatunk. Az egyik csoportba a ténylegesen alulról jövő kezdeményezés hatására létrejött, *önkormányzattól függetlenül működő* „igazi civil" szervezetek tartoznak. Ezek az aprófalvakban jellemzően hagyományőrző körök, baráti körök vagy valamely szabadidős tevékenység kedvelői által alakított szervezetek. Tevékenységük alapján három kategóriába sorolhatóak: nem önkormányzati intézmények fenntartását segítő civil szervezetek; települési identitást generáló, közösséget erősítő civil szervezetek; fejlesztésben, település-fenntartásban aktív szerepet vállaló civil szervezetek.

A térségen belüli civil szervezetek másik nagy csoportja a települési önkormányzat által generált, *önkormányzatok és önkormányzat által fenntartott intézmények mellett működő* úgynevezett „álcivilek", akik kifejezetten az önkormányzat, vagy az önkormányzat által fenntartott intézmények forrásszerző képességének növelésére, illetve különböző önkormányzati feladatok ellátására jöttek létre. Tagjaik és az önkormányzat alkalmazásában állók között nagy az átfedés. Az „álcivil" kifejezés nem feltétlenül hordoz negatív tartalmat, ugyanis ebben az esetben a feladatok ellátására kötelezett, de szűkös forrásokkal rendelkező önkormányzat próbál többlettámogatást szerezni, amihez egy civil szervezet ruhájába öltöztetett csoportosulás tökéletesen megfelel. Ez viszont nemtetszést vált ki a civil szervezeteket támogató intézmények részéről, s a Nemzeti Civil Alap pályázatainak elbírálásánál figyelembe veszik, hogy a pályázó civil szervezet milyen kapcsolatban áll a települési önkormányzattal. Ha a tagság, a

támogatók vagy az ellátandó feladatok terén szembetűnő azonosság tapasztalható, a szervezet elesik a civileknek nyújtható támogatástól.

Térségi civil szervezetek esetében a működési terület lefedi az egész mikrokörzetet, de általában túlnyúlik azon kistérségi, több kistérségre kiterjedő vagy akár országos szintre is. Nagyobb szervezetek esetében előfordul, hogy a civil szervezet központja egy másik mikrokörzetben vagy másik kistérségben található. Tevékenységi körük elsősorban a területfejlesztés, foglalkoztatás, képzés, környezetvédelem területére terjed ki. Képzett munkatársakkal és jól konvertálható kapcsolati tőkével rendelkeznek. A fejlesztéssel foglalkozó szervezeteknél komoly pályázatírási és projektmenedzselési tudás halmozódott föl az utóbbi években.

Sajátos szerepet töltenek be az aprófalvakban működő *egyházak* is. A történelmi egyházak mellett több kisegyház is képviselteti magát a térségekben. A történelmi egyházak lelkipásztoraira egyre nagyobb kiterjedésű pasztorációs területek jutnak. A papok számának csökkenése miatt gyakoriak az üres parókiák. Ahol csökken a történelmi egyházak befolyása, ott válnak aktívabbá a kisegyházak. Mind a történelmi egyházak, mind a kisegyházak az elsődleges erkölcsi normákat közvetítő szereplők az idős lakosság, illetve egyes helyeken a szegények körében. A pártállam egyházellenes politikájának hatására, illetve a napjainkra erősen globalizálódott világban egyre nehezebb az egyházak közösségépítő, közösségmegtartó szerepének betöltése. Ugyanakkor új kihívásoknak is meg kell felelniük: aktív részvétel az oktatásban, iskolán kívüli nevelésben; a szegénységből, szegregációból fakadó devianciák kezelése; szociális és mentális segítségnyújtás. Megfelelő kapacitás és együttműködési hajlandóság mellett ezeknek az új feladatoknak az ellátása fontos térségi partnerré teheti az aprófalvas térségekben működő egyházakat.

Az aprófalvas térségekben fontos szerep hárul a különböző *társulások*ra. A leggyakoribbak az önkormányzati társulások, amelyek intézményfenntartó vagy területfejlesztő társulásként jöttek létre. Ezek főleg a mikrokörzetek területi egységein alakultak meg és fejtik ki tevékenységüket. A *többcélú kistérségi társulás*ok megalakulásával, és a feladatok jelentős részének átvállalásával a kisebb területi egységen működő önkormányzati társulások szerepe csökkent, de maguk a társulások több helyen megmaradtak. Ennek oka, hogy az aprófalvas területek kistérségei több települést tömörítenek, mint a nagyobb lélekszámú településekkel rendelkező kistérségek. A feladatellátás szempontjából előnyös, ha áttekinthetőbb, kisebb területi szinteken lehet a működést biztosítani, szolgáltatásokat szervezni.

A társulásoknál kell megemlíteni az aprófalvas térségekben megalakuló *LEADER akciócsoport*okat. Az akciócsoportok megalakulásánál a köz-, civil- és vállalkozói szféra is képviselteti magát, de nem egyenlő súllyal. Az előírtak szerint a közszféra az akciócsoportok legfeljebb 50%-át alkothatja, de ennek betartása nem kötelező. Viszont a döntéshozó Helyi Bíráló és Monitoring Bi-

zottságban (HBMB) maximum 49%-ban képviseltethetik magukat az önkormányzatok. Az aprófalvas térségek esetében – ahol a civil szervezetek és a vállalkozások gyengék – az önkormányzatok és intézményeik nagyobb súllyal vannak jelen az akciócsoportokban, mint 50%. A HBMB-n belüli arányukat pedig azzal emelik a 49% fölé, hogy önkormányzat közeli „álcivil" szervezetek képviselői kerülnek a Bizottságba. Ez a jelenség is azt mutatja, hogy a LEADER-program – főleg az aprófalvas térségben – az önkormányzatok jelentős befolyásával zajlik. Kérdés, hogy ez mennyiben elmarasztalható jelenség egy olyan területen, ahol a civil kultúra gyerekcipőben jár, illetve a helyi gazdaság szereplői kevesen vannak, vagy egyáltalán nem motiváltak a közösségi ügyekben való részvételre.

A *helyi érdekeltségű vállalkozók* mint a helyi gazdasági élet főszereplői kis számban vannak jelen az aprófalvakban. A működő vállalkozások döntő többsége egyéni vállalkozás, ami arra enged következtetni, hogy jelentős a kényszervállalkozások száma. Bár gazdasági erejük viszonylag csekély, helyi viszonylatban fontos elemei a térségnek, nem megkerülhetőek egy érdekérvényesítő csoport szervezésekor. A helyi vállalkozók mellett működnek az aprófalvakban olyan vállalkozások is, amelyek központi telephelye és tulajdonosa nem helyben található. Ezek a vállalkozók meghatározó szerepet töltenek be a térség életében – földterülettel, telephelyekkel rendelkeznek, nagyszámú időszakos vagy állandó munkavállalót foglalkoztatnak –, ezért fontos beemelni őket a térség aktorai közé. Az együttműködést nehezítheti, súlyosabb esetben ellehetetleníti, ha a kívülről érkezett vállalkozó saját gazdasági érdekei miatt nem támogatja, vagy éppen tevőlegesen megakadályozza egy térségi kapcsolati struktúra kialakulását. Számos konfliktus forrása, hogy egy vállalkozó a maximális profit elérése érdekében visszaél az aprófalvakban élő lakosság kiszolgáltatott helyzetével és alacsony munkabérért, kedvezőtlen feltételek mellett, nem hivatalosan foglalkoztatja a munkavállalókat. A helyi szereplők – elsősorban az önkormányzat – válaszút elé kényszerül. A hatóságok bevonásával vagy szankciók alkalmazásával – helyi iparűzési adó emelése – törvényes működésre kényszeríti a vállalkozót, ezzel a vállalkozás megszűnését, a meglévő munkahelyek elvesztését kockáztatja. A másik lehetőség, hogy a munkahelyek megtartása érdekében szemet huny az etikátlan működés fölött, nem is beszélve a korrumpálódás lehetőségéről.

A térségi együttműködés további szereplői a *koordinátor szerepet betöltő költségvetési intézmények*, amelyek a mikrokörzeten belül található állami területek kezelői. Jellemzően ilyenek a nemzeti parkok vagy a környezetvédelmi és vízügyi igazgatóságok. Mivel ezek a szervezetek területkezelők, bárminemű fejlesztés, beruházás, használatba vétel esetén kötelező a szükséges hozzájárulás megszerzése. Általában nagyobb volumenű fejlesztés, beruházás, rendezvényszervezés esetén gesztor szerepet vállalnak föl, és az adott projektek időtartamára összefogják a kisebb települések önkormányzatait.

Akik a szervezetek mögött állnak

A térségi kapcsolati hálót alkotó intézményeket és szervezeteket valakik igazgatják és vezetik. Elsősorban az ő személyükön múlik, milyen szerepet tölt be az irányításuk alatt álló szervezeti egység a mikrokörzeti struktúrában. De lehetnek független, térségen kívüli személyek is, akik valamely szereplőn keresztül, közvetetten kapcsolódnak a térség élethez. Öt markánsan elkülöníthető karakterről lehet beszélni.

Egy aprófalu arculatát, sikerességét vagy éppen sikertelenségét leginkább a település polgármesterének személyisége határozza meg (*Dobák* 2006, 4.). A polgármester attitűdjén múlik, mennyire tudja „menedzselni" a települést, hogyan tudja a mindennapi feladatokat összeszervezni, milyen forrásokat tud szerezni a működéshez vagy jobb esetben a fejlesztéshez. Rendelkezik-e valamiféle stratégiával, amely mentén hosszabb időtávra tervez, és ami a legfontosabb, képes-e a csapatban való gondolkodásra a térség érdekében, vagy csak a saját – önmagában sokszor életképtelen – településének érdekeit tartja szem előtt, és mindent az alá rendel. A hosszú távú, következetes tervezés és sokoldalú, rugalmas munkavégzés mellett megfelelő diplomáciai érzékkel kell rendelkeznie, hogy a többi település polgármestereivel, illetve a más ágazatok képviselőivel együtt tudjon működni. Ezek a tulajdonságok egy multifunkcionális vezető személyét feltételezik. Sajnálatos módon az aprófalvas térségekben több okból kifolyólag nagyon kevés az ilyen kvalitású vezető. A legnagyobb probléma a jó példák ismeretének hiánya a gyenge együttműködési hajlandóság. A megoldást a megfelelő információs csatornák kiépítése és látóutak szervezése jelentheti, ahol a pozitív példák tapasztalati úton való megismerése generálhat elmozdulást a kreatív gondolkodás és az együttműködés irányába.

Fontos karakter a *helyi innovátor*, aki munkájával a helyi erőforrások minél nagyobb arányú kihasználását segíti. Kreatív és tájékozott személy, aki szellemi motorja a fejlesztéseknek. Nem feltétlenül a mikrokörzet területén él, de jól ismeri azt és szoros, napi kapcsolatot tart a térség szereplőivel.

A szereplők közötti kapcsolat és kommunikáció önmagában nem minden esetben működik, ezért van szükség a *térségi koordinátor*ra, aki biztosítja a térség szereplői között, illetve a térség és a tágabb környezet közötti információáramlást. Kellő rálátással és elfogulatlansággal ezt a szerepet a kistérségi megbízott is be tudja tölteni, de a tapasztalatok azt igazolják, hogy szerencsés, ha a mikrokörzetnek van egy operatív koordinátora. Korábban még lehetőség volt rá, hogí a vidékfejlesztési menedzserek végezzék ezt a feladatot, napjainkra az esetek túlnyomó többségében ezt a szerepet az adott mikrokörzet legaktívabb polgármestere vállalja fel, és ez jelentős kapacitásokat von el a munkájától és a szabadidejéből. Az újabb központi és regionális hálózatok kiépülésével a térségi koordinátorok száma megnő. A Helyi Vidékfejlesztési Irodák, illetve a Regio-

nális Fejlesztési Ügynökségek kistérségi munkatársai is hasonló szerepet töltenek be.

A fejlesztési programok előkészítését és lebonyolítását végzik a *menedzserek*. Ők azok a személyek, akik a mai magyar projekt elit (*Kovách–Kristóf* 2005) „szakmunkás rétegét" alkotják. Közvetítő szerepet töltenek be a helyiek, illetve a döntéshozók között, különböző programokat koordinálnak, tapasztalataikat felhasználják az újabb programok tervezésekor. Ide tartoznak a LEADER-akciócsoportok menedzserei, a vidékfejlesztési menedzserek, az Nemzeti Fejlesztési Terv támogatásából megvalósuló projektek menedzsmentje. A bizonytalan továbbfoglalkoztatás, a pályázati rendszerből adódó késedelmes kifizetések sokszor nem állnak egyenes arányban az elvégzett munkával. Mindezek ellenére az aprófalvak világában a helyben maradni szándékozó kvalifikált személyeknek potenciális lehetőségként jelenik meg a projektmenedzserként való elhelyezkedés. Bár ezek a megbízások határozott időre szólnak, aktív pályázási tevékenységgel és hosszabb időtartamra kiterjedő projektekkel a foglalkoztatási időszak kitolható és összekapcsolható.

A kifelé irányuló kapcsolati tőke és az érdekérvényesítés csatornái

A felvázolt – nem utópisztikus elképzelésen alapuló – többszereplős kapcsolati háló a mindennapi feladatok hatékony ellátása mellett komoly tervező, érdekérvényesítő és forrásszerző erőt jelent. Az egységes érdekeket több csatornán tudják a döntéshozók felé közvetíteni.

Az érdekérvényesítés egyik elsődleges csatornája a politikai kapcsolatok felhasználása. Az aprófalvak világára nem jellemző a politikai hovatartozás egyértelmű artikulálása, a településvezetők döntő többsége függetlenként indul az önkormányzati választásokon, a helyi közösség viszont tisztában van vele, hogy az adott személy mely politikai erő támogatását élvezi. Az ilyen jellegű kapcsolatokat – a sajnálatos politikai túldimenzionáltságból adódóan – a különböző területi szintről pályázható fejlesztési források elosztásánál tudja egy mikrokörzet kamatoztatni. Feltétele, hogy a helyi potentátok közül valamely szereplő rendelkezzen ezzel a kapcsolattal és azt ne csak önös érdekek mentén, hanem a térség igényeit is figyelembe véve kamatoztassa. Elkerülhetetlen, hogy az ilyen jellegű forrásszerzés nemtetszést vált ki a több település vezetője részéről. Amennyiben a kapcsolatokkal rendelkező személy hajlandó a térség érdekében lobbizni, a közös tervezés, együttműködés és a párbeszéd képes feloldani az ellenérzéseket.

Komoly tőkét jelent a településekről elszármazott személyekkel fenntartott kapcsolat. A rokonsági, baráti kötődéseken túl a települések fejlődésének segítői lehetnek elsősorban a felelős beosztásban dolgozók, értelmiségiek, elismert személyek. A tevőleges segítségnyújtás és kreatív ötletelés mellett alkalomadtán

egyfajta emblematikus elemei is lehetnek a helyi projekteknek vagy rendezvényeknek.

Ugyanez mondható el a településen ingatlannal rendelkező innovatív személyekről is. Az ő esetükben nem feltétlenül léteznek rokoni kötődések, általában városból kiköltözött, vagy üdülő céljából ingatlant vásárló értelmiségiekről van szó. Optimálisan körükben is kialakul egyfajta lokálpatriotizmus, amely a „második otthon" életének jobbá tételére ösztönzi őket. Sajnálatos módon ennek ellenkezőjére is van példa, mikor az új ingatlantulajdonosok nem veszik figyelembe a törzsökösök érdekeit. Saját igényük szerint formálják a település arculatát, vagy idegen testként léteznek a helyi közösség mellett.

A térségben gazdasági érdekeltséggel rendelkező személyeken keresztül akkor nyílik lehetőség érdekek érvényesítésére, ha céljaik nem keresztezik a térségi szereplők szándékát. Az önerőigényes, magánszférát megcélzó vállalkozásfejlesztési támogatások megszerzésére a gazdaság szereplői nélkül nincs lehetőség.

A térséghez érzelmi alapon kötődő innovatív személyek is jól megfogható érdekérvényesítő, segítő csoportot alkotnak. Ők azok, aki nem rendelkeznek rokoni szálakkal, ingatlan tulajdonnal, gazdasági érdekeltséggel az adott térségben, csupán emocionálisan kötődnek a területhez. Jellemzően ezek a személyek is értelmiségiek, és társadalmi státuszuk lehetővé teszi, hogy saját kompetenciájuk keretein belül segíteni tudják az adott térséget.

A felvázolt kapcsolati háló struktúra nem egy idealizált rendszer, mert minden magyarországi aprófalvas kistérségben rendelkezésre állnak a szükséges szereplők. Itt is fontos a vezető személye, aki következetes, rugalmas és nem utolsósorban hiteles személy kell legyen és élni tudjon a demokrácia által adott lehetőségekkel. Azokban a térségekben, ahol már sikerült megszervezni a résztvevőket, komoly eredményeket találunk, melyeknek elsődleges, mérhető mutatója a pályázatokon elnyert támogatások összege, másodsorban az abból megvalósult projektek eredményei. Ezen túl viszont számos olyan eredménye van, amelyeket kvantitatív módon nem lehet mérni, de a mindennapi életet teszik jobbá. Az aprófalvak kapcsolati hálózatával foglalkozó kutatás további lépése, ezeknek a kvantitatív módon nem mérhető eredményeknek rendszerezése, és az azok mögött álló sikertényezők feltérképezése.

Hivatkozások

Bajmócy P. – Balogh A. 2002: Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi értesítő, LI. évf. 3–4. sz. 385–405.

Beluszky P. 1978: Nyíregyháza vonzáskörzete. Kandidátusi értekezés.

Beluszky P. – Sikos T. T. 1982: Magyarország falutípusai. Budapest, MTA FKI.

Beluszky P. – Sikos T. T. 2007: Változó falvaink. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.

Csatári B. 1989: A Tiszazug kistérség problémái. Kecskemét, MTA RKK Településkutató Csoport.

Dobák J. 2006: „Nekünk a rendszerváltás húsz év múlva kellett volna". Miskolc. Kézirat.

Erdei F. 1974: A magyar falu. Összegyűjtött írások. Budapest, Akadémiai Kiadó.

G. Fekete É. 2004: Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van-e esély a megmaradásra? In Pritz P. – Johancsik J. – Baranyainé Szabó P. (összeáll.): A tudomány a gyakorlat szolgálatában. Budapest, MTA, 55–85.

G. Fekete É. 1995: A térség, mely élni akar. Helyzetelemzési és fejlesztési stratégia. Miskolc, MTA RKK.

Kovách I. – Kristóf L. 2005: A hatalom projektesítése. Az európai integráció hatalmi és politikai következményeiről. In Bayer J. – Kovách I. (szerk.): Kritikus leltár. A rendszerváltás három évtizede. Budapest, MTA PTI, 242–245.

Kovács K. – Koós B. 2003: Vidéki kaleidoszkóp. Eltérő esélyek és remények az uniós csatlakozás előtti falusi Magyarországon. A Falu 2003/ősz. XVIII. évf. 3. sz. 41–52.

Tóth J. 1996: Településrendszerünk legkisebb elemei. In Dövényi Z. (szerk.): Tér, gazdaság, társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak. Budapest, MTA FKI, 205–226.

EGYHÁZI AKTOROK AZ ORMÁNSÁGI KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSBEN

Ragadics Tamás

A Baranya megye déli részén fekvő Ormánság jelentős hagyományokkal, természeti és kulturális értékekkel rendelkező történeti tájegység. A körzet – Kiss Géza néprajzi alapú besorolása alapján[1] – 45 kisebb települést (*Kiss* 1937), és jelenleg kb. 18000 lakost tömörít. A vidék elszigeteltségét a Dráva árterében fekvő terület természetes zártsága és alacsony népsűrűsége mellett az infrastrukturális fejletlenség is erősíti. Gyér a vasút- és közúthálózat, magas a zsáktelepülések aránya. A rendszerváltást követő időszakban a hagyományosan mezőgazdasági terület termelőegységei leépültek, a helyi munkavállalás lehetőségei visszaszorultak. A gazdaságilag prosperáló centrumoktól való távolság miatt folytatódott a fiatal és képzettebb lakosság – már a mezőgazdaság szocialista kollektivizációjával párhuzamosan megkezdődött – elvándorlása (*Kovács T.* 2005). A fenti tendenciák hatására a térségben nőtt a hátrányos helyzetű csoportok aránya, fokozódott az etnikai homogenizálódás folyamata, nőtt a deviáns viselkedési formák gyakorisága. Az Ormánság Magyarország egyik legelmaradottabb, anyagi és humánerőforrásban egyaránt szegény, gettósodó területe, ezért a tájegység válságjelenségeinek kezelése csak külső segítség bevonásával valósulhat meg.

Egyházak az Ormánságban

A térségben végzett interjúk során[2] kiderült, hogy a lokális problémákra adott válaszként, néhány egyház, illetve egyházi jellegű szervezet reprezentánsa – a vallási feladatok ellátása mellett – jelentős szociális és közösségépítő tevékenységet folytat a helyi lakosság érdekében. Ezért a közösségfejlesztés e kulcsfontosságú szereplőit a településfejlesztést megalapozó aktoroknak tekinthetjük.

---

[1] Kiss Géza a térség református vallású magyarok által lakott településeit sorolta az Ormánsághoz. (*Kovács T.* 2005)

[2] A tanulmány alapjául a történelmi egyházak Ormánságban tevékenykedő 15 képviselőjével (3 református lelkész, 4 katolikus pap, 2 civil plébánia-igazgató, 4 hitoktató és 2 önkéntes) készített szociológiai interjúk szolgáltak. Az interjúk egy hosszabb kutatás kezdetét jelentik.

Az Ormánság több településén – a lakosság morális és mentális tartalékainak erősítése és aktivizálása szempontjából – kiemelt jelentőségű néhány kisegyház és szekta tevékenysége is, így pl. a Pünkösdista Egyház, Jehova Tanúi (hagyományosan a hátrányos helyzetű, szegény népesség körében). A főként cigányok által lakott dél-baranyai településeken, Alsószentmártonban, Gilvánfán és Pettenden 2005-ben indult útjára 60 diákkal a Tan Kapuja Buddhista Egyház által működtetett Kis Tigris Gimnázium, amely a jó képességű, de nehezen mobilizálható hátrányos helyzetű tanulók segítését tűzte ki célul.[3]

Bár a szekularizációs tendenciák ebben a térségben is hatással vannak az emberek mentalitására és életmódjára, az Ormánság területén a katolikus és református egyház rendelkezik a legnagyobb társadalmi bázissal, történelmi tradíciókkal és kiépített intézményrendszerrel, ezért a továbbiakban a fenti két egyházhoz kapcsolódó segítő tevékenységek bemutatására szorítkozom. Célom a történelmi egyházak szociális alapú társadalmi szerepvállalásának – motivációinak és a segítségnyújtás területeinek – vázlatos ismertetése mellett az egyházi alapú közösségfejlesztés jelentőségének és konkrét formáinak bemutatása néhány pozitív példa segítségével. A közösség fogalma alatt – Hankiss Elemér definíciója alapján – a közös céllal, közös érdekkel, közös értékekkel és „mi"-tudattal rendelkező emberi csoportosulást értem (*Hankiss* 1983).

Az egyházak szociális szerepvállalását megalapozó tényezők

Az egyházak alapvető feladata a vallásgyakorlás elősegítése és a hitélet fejlesztése. A modern, szekularizált társadalom színterein megvalósuló egyházi jelenlét eszmei bázisát az emberi személyiség egységének, a hit közösségi megélésének elve, valamint az alapvető emberi jogok és értékek védelme adja (*Beran–Lenhardt* 2003). A történelmi egyházak részéről megnyilvánuló társadalmi szerepvállalás, szociális segítségnyújtás megalapozásában a biblikus, teológiai és történeti alapok mellett több más tényező is szerepet játszik. A szociális szerep eszméje találkozik a katolikusok társadalmi részvételét serkentő pápai szociális enciklikák[4] szellemiségével éppúgy, mint a református gyülekezetek hagyományosan demokratikus jellegű légkörével. Az 1962 és 1965 között ülésező, a katolikus egyház megújulását célul kitűző második vatikáni zsinatnak is egyik alapvető irányelve a hatékonyabb társadalmi szerepvállalás.

---

[3] A jelenleg csak Alsószentmártonban működő, kb. 100 fős intézmény szakmai hátterét a pécsi Gandhi Gimnázium és a budapesti Belvárosi Tanoda biztosítja.

[4] Az 1891-es Rerum novarum óta több pápai és püspöki kari megnyilatkozás keresi a társadalmi problémák megoldásának lehetőségeit. Így például a XXIII. János pápa által 1961-ben kiadott Mater et Magistra c. enciklika felhívja a figyelmet a rurális térségek infrastrukturális és gazdasági problémáira, a vidéki területek elnéptelenedésére (*Tomka–Goják* 1992).

A rendszerváltást követő időszakban az egyházi alapú szociális szerepvállalást az állami és önkormányzati ellátórendszer gyengeségei és a helyi lakosság igényei is szükségessé teszik. Az ellentmondásosan kiépült szocialista jóléti rendszer átalakulásával, az ormánsági kistelepüléseken élők hátrányai fokozódtak. Ilyen szituációban az egyházak helyi képviselői akkor maradhatnak hitelesek, ha tevékenységük nem korlátozódik csupán a lelki gondozás területére: a személyiség egységéből kiindulva munkájuknak igazodniuk kell a körülöttük élő helyi lakosság gondjaihoz, szükségleteihez – ezáltal új kapukat nyitva az emberek irányába. A gyakran katasztrofálisnak mondható szociális viszonyok kikényszerítik a komplex, az egész személyiségre fókuszáló módszereket. Ezt az ormánsági települések mérete is elősegíti; kedvez a személyes kapcsolatok, kötődések kialakulásának.

Az Ormánságban a katolikus és református segítői munka az egyházak történelmileg kiépült intézményrendszereinek keretei között valósul meg. Az egyházközségek lelkészekből, papokból, világi plébániavezetőkből, hitoktatókból álló hálózata lehetővé teszi az emberekkel való személyes kapcsolatépítést, elősegíti az alkalmazkodást a konkrét élethelyzetekhez, lokális problémákhoz.

A társadalmi szerepvállalás területei

Az egyházak segítő tevékenysége – bár kiemelten fontos egyes személyek (lelkipásztorok, lelkészek, hitoktatók stb.) egyéni munkája – jelentős részben intézményeiken keresztül valósul meg. A következő példák a térségben működő egyházi intézmények jelentőségét világítják meg az ormánsági kistelepüléseket jellemző problémákkal kapcsolatban.

A református egyház által működtetett siklósi alkoholmentő misszió (Bethania Rehabilitációs Otthon) ápoltjai nagy számban kerülnek ki a hátrányos helyzetű ormánsági térség szenvedélybetegei (alkohol, drog, szerencsejáték) közül. A lelkigondozásra, munka-, csoport- és zeneterápiára épülő kezelés magas hatásfokkal végzi a betegek társadalmi reintegrációját.

A cigánymisszió mindkét egyház berkein belül működik, és az evangelizáció mellett alapvetően szociális segítségnyújtásban manifesztálódik. Gyakori a tartós élelmiszer- és ruhacsomagok osztása, egy a katolikus egyházhoz kötődő alapítvány naponta meleg étellel lát el a térségben élő mintegy 100 rászorulót.

A karitatív tevékenység fenti formái azonban csak a nagyon súlyos nélkülözéssel küszködő lakosság alapvető szükségleteinek kielégítését segítik, a válságból azonban nem jelentenek végleges kiutat.

A társadalmi mobilitás alapvető csatornája lehet az oktatás. Mindkét egyház tart fenn oktatási intézményeket a térségben. Néhány településen megfigyelhető a megszűnő kistelepülési iskolák egyházi átvétele. Az egyházi beavatkozásnak (és a finanszírozási rendszer kiskapuinak) köszönhetően megmarad a helyi isko-

la, de új profillal gazdagodik.[5] Jelentős részben egyházi szerepvállalásnak köszönhető – a főként hátrányos helyzetű ormánsági fiatalok továbbtanulása részére – az 1990-es években megalakult pécsi Gandhi Gimnázium és a mánfai Collegium Martineum létrejötte is.

Az egyházi intézmények keretei között megvalósuló támogató tevékenység mellett jelentős szerepe van a rászoruló lakosság életében az egyházak helyi képviselői által nyújtott – alkalmi vagy rendszeres – személyes segítségnyújtásnak. Az anyagi eszközök, és lelki támogatás mellett a tanácsadás terén elvitathatatlan jelentősége van a kistelepüléseken gyakran egyedüli diplomásként tevékenykedő munkatársaknak. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező falusi népesség számára gyakran jelent problémát a hivatalos ügyek intézése, az egyes támogatásokkal kapcsolatos nyomtatványok kitöltése stb. Ilyen esetekben értékes segítséget jelent számukra az egyházak helyi reprezentánsaitól érkező tanácsadás, felvilágosítás.

Jellegzetes, a rurális térséget érintő probléma a fiatal, aktív, munkaképes lakosság elvándorlása a gazdaságilag prosperáló területekre. A magukra maradt idősek és betegek, illetve a szociális otthonok lakóinak rendszeres látogatása, lelki gondozása a hitéleti tevékenységen túlmutató, kiemelten fontos feladat, melyet az egyházak képviselői – lehetőségeikhez és adottságaikhoz mérten – felvállalnak.

A településeken végzett rendszeres hitoktatás a speciális helyi igényekhez alkalmazkodva átalakult, személyesebbé vált, gyakran egészül ki játszóházzal, a vallásos ismeretek mellett más tudásanyag átadásával, délutáni foglalkozásokkal. A délutáni felkészülést és az iskolai integrációt segítő tanodarendszer is több helyen valósult meg egyházi közreműködéssel. Néhány településen megfigyelhető, hogy az egyház képviselői bekapcsolódnak helyi hagyományőrző csoportok kialakításába, illetve támogatásába.

A történelmi egyházak reprezentánsai az ormánsági kistelepüléseken élők kapcsolati hálójának erősítésében is fontos szereppel bírnak. A hátrányos helyzetű csoportok egyik legjelentősebb problémája ugyanis az elszigeteltség. Az elszigeteltség hátterében nem annyira a hiányos infrastruktúra, sokkal inkább a fontos gazdasági és társadalmi funkciók elvesztése áll. A gettósodó falvakban élő alulképzett lakosságnak az inaktív időszak növekedésével arányosan egyre kisebb esélye van a munkaerőpiacon való eredményes fellépésre és a reintegrációra (*Gazsó–Laki* 2004). A külső kapcsolati háló megritkulásával együtt jár a tudati beszűkülés is, főként az idősebb korosztályba tartozók körében. A településre érkező egyházi munkatárs – egy külső szervezet helyi képviselőjeként –

[5] A Katolikus Karitász működteti az alsószentmártoni óvodát és tanodát. A református egyház a 2007/08-as tanévtől veszi át a Drávafoki Általános Iskolát. A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola egy a 2005/06-os tanévtől átvett kistelepülési iskolában szervezi meg hallgatóinak a tanítási gyakorlatot.

kapcsolódási pontot jelenthet a nagyobb társadalmi egységek irányába. Néhány egyházi kötődésű segítő külső kapcsolatinak felhasználásával talált forrásokat a helyi problémák enyhítésére (alapítványok, segélyszervezetek, egyházmegye, más egyházközösségek). Az ormánsági kistelepüléseken élő, a hátrányos helyzetű lakosságot támogató egyházi szereplő munkájában egyrészt annál hatékonyabb, minél szervesebben kötődik a helyi társadalomhoz, másrészt minél több, a szociális tevékenység szempontjából értékes, külső kapcsolattal rendelkezik.

Közösségépítés; egyházi kötődésű csoportok

Az erős, jól szervezett helyi társadalommal rendelkező falvak, kisebb települések közösségeinek óriási szerepe lehet a szociális biztonság, a mentális egészség megteremtésében, a lokális problémák megoldásában. A történelmi egyházak által fontosnak tartott alapvető értékek, a szolidaritás és szubszidiaritás is magukban rejtik az ilyen közösségek kialakulását.

A hitélet erősítését célzó – illetve ezen gyakran túlmutató – közösségszervezési tevékenység a történelmi egyházak által ellátott legalapvetőbb, ugyanakkor a települések népességmegtartó erejének fokozása céljából az egyik legfontosabb feladat. A vallás önmagában is közösségteremtő tényező, összetartó erő a hasonló gondolkodású és értékrendű emberek körében. Az egyházi keretek közötti rendszeres találkozás jelentős mértékben járul hozzá a helyi lakosság mentális egészségének fenntartásához, ugyanakkor a vallás gyakorlásának fontos konfliktusmegoldó funkciója is van (*Pikó* 2002). A következőkben a kistelepülésekre jellemző, az egyházakhoz kötődő csoportokról nyújtok áttekintést.

Az egyházi alapú közösségfejlesztő és csoportépítő tevékenység hatására létrejött közösségeket két alapvető szempont alapján csoportosíthatjuk. Az egyik dimenzió a közösség célját érinti. A katolikus egyházhoz kapcsolható csoportok alapvetően a hitélethez kötődő közösségek, de megfigyelhetők ugyanakkor egyéb, elsősorban a szociális segítségnyújtásra, vagy más közösségi feladatra szerveződött csoportosulások is. A másik dimenzió a közösség tartósságára utal. A csoport lehet tartós, éveken vagy akár hosszú évtizedeken keresztül fennálló, s lehet alkalmi, estleges, konkrét, rövid távú cél elérésére alakult formáció is.

A fentiek alapján megkülönböztethetünk közvetlenül hitéleti tevékenységekhez kötődő eseti és tartós, valamint elsősorban nem hitéleti tevékenységekhez kötődő eseti és tartós csoportokat, ahogy azt az *1. táblázat* mutatja.

A kisebb közösségekben általában kevés az aktív, a közösségért tenni tudó és akaró helyi lakos. Fontos, hogy megismerjük a település életét alakító szereplőket, a jelentős pozíciók (volt tanácselnök, tsz-elnök, polgármester stb.) betöltőit, a helyi véleményvezéreket. A különböző összefonódások, kapcsolati hálók feltárása segíti a kistelepülést jellemző viszonyok megértését. A „hivatalos egyházat" általában egy-két személy reprezentálja a településen – gyakran ők is véle-

ményvezérek – ezért felértékelődik az ő személyes kvalitásuk, a rátermettségük jelentősége.

1. táblázat

A történelmi egyházakhoz kapcsolódó közösségek[6]

	Hitéleti	*Nem hitéleti*
Eseti	▪ biz. szertartások (pl. esküvő, temetés) résztvevői ▪ vallási előadás résztvevői ▪ lelkigyakorlat résztvevői ▪ zarándoklat résztvevői stb.	▪ társadalmi munka (pl. templom, plébánia felújítása) résztvevői ▪ (egyház által szervezett) kulturális programok résztvevői ▪ közösségi ünnepek résztvevői stb.
Tartós	▪ biz. szertartások (pl. istentisztelet, szentmise, litánia) résztvevői ▪ egyházközségi testület, presbitérium ▪ ministráns-csoport ▪ hittanos-csoport, ifjúsági csoport ▪ vallásos kisközösségek stb.	▪ karitász-csoport ▪ szociális intézmények ▪ egyházi kötődésű egyesületek, alapítványok stb.

Forrás: Saját összeállítás.

Az egyházi alapú közösségek működési sajátságainak értelmezéséhez szükséges a település egyéb intézményeinek, és az intézmények közötti kapcsolatrendszer vizsgálata is (*Budaházy–Szalay* 2004). Milyen más közösségek, önkormányzati, állami intézmények, civil szervezetek működnek az adott településen? A kulcsszemélyek közötti kapcsolatok, és viszonyok feltárása itt is hasznos információval szolgálhat. A hátrányos helyzetű települések közösségeinek fejlesztése, erősítése érdekében végzett vizsgálatok azért bírnak kiemelt jelentőséggel, mert a külső segítő tevékenység akkor éri el célját, akkor képes hosszabb távon pozitív hatások indukálására, ha egy megfelelően szervezett és integrált helyi közösségre épül, ha a lokális társadalom igényeire és problémáira válaszol.

Következtetések

A társadalmi problémák fokozódása szükségessé teszi a strukturáltabb és átfogóbb karitatív munkát. A közösségek mérete és a gazdasági centrumoktól távol fekvő falvak problémáinak jellege egyelőre nem teszi lehetővé a bajok helyi erőforrásból történő orvoslását, csupán azok enyhítését, ezért az egyházi és egy-

[6] A csoportosítás csak az egyházhoz kötődő közösségek áttekintését segíti, nem teljes. A valóságban a célok, tevékenységek és csoportok gyakran fedik egymást.

házi kötődésű közösségek szociális szerepe a hátrányos helyzetű településeken a marginalizáció erősödésével felértékelődik.

A pozitív példák ellenére – melyek főként néhány elkötelezett munkatárs gyakran emberfeletti munkájának köszönhetőek – az egyházi segítségnyújtás gyakran nem meríti ki a lehetőségeket, és meg sem közelíti a szükségleteket.

Az egyházak közösségszervező tevékenységében nagyobb szerepet kell kapnia a nem hitéleti (főként szociális) céllal alakult, tartós kategóriába eső csoportok felé való elmozdulásnak. Az egyházi közösségek intézményesülése – civil szervezetekké alakulása – a tartós fennmaradás egyik lehetséges útjává válhat.

A hatékony segítségnyújtás nyitottságot feltételez. Nyitottságot a településen működő más aktorok, az önkormányzat, a helyi civil szféra irányába. Nyitottságot a más egyházakhoz kötődő szervezetek és közösségek felé. A kisebb települések fejlesztése, válságjelenségeinek kezelése széleskörű összefogást igényel, melyben a történelmi egyházak helyi képviselői is fontos szerepet tölthetnek be.

Hivatkozások

Beran F. – Lenhardt V. 2003: Az egyház társadalmi tanítása. Budapest, Szent István Társulat. 18–21.

Budaházy G. – Szalay K. G. 2004: Önkormányzat és helyi egyházak. Az egyházak szerepe a település életében. Budapest, Keresztény Közéleti Akadémia.

Gazsó F. – Laki L. 2004: Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest, Napvilág Kiadó. 42–56.

Hankiss E. 1983: Közösségek válsága és hiánya. Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Budapest, Magvető Kiadó.

Kiss G. 1937: Ormánság. Budapest, Sylvester Rt.

Kovács K. 2005: Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In Bognár L. – Csizmady A. – Tamás P. – Tibori T. (szerk.): Nemzetfelfogások, falupolitikák. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI. 137–145.

Kovács T. 2005: A sellyei (-siklósi) KSH-térség rövid leírása. In Baranyi B. (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 29–52.

Pikó Bettina 2002: Egészségszociológia. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Tomka M. – Goják J. (szerk.) 1992: Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Budapest, Szent István Társulat.

A LOKÁLIS TRADÍCIÓ ÉS A HELYI KÖZÖSSÉGSZERVEZŐDÉS A FALUSI FŐZŐFESZTIVÁLOK TÜKRÉBEN[1]

Bali János

Kutatási téma, kérdések

Tanulmányomban egy, az 1990-es évek második felétől[2] országszerte divattá váló jelenség, a falusi főzőfesztiválok elemzésén keresztül elsősorban arra keresem a választ, hogy mi az oka azok vitathatatlan népszerűségének, milyen gazdasági, kulturális és társadalmi szerepeket töltenek be a lokális közösségeken belül. Kérdés továbbá az is, hogy milyen típusú az a társadalom, amely az ezredforduló táján e program rendezője, más szóval hogyan lehetne jellemezni napjaink falusi közösségét. E kérdésre a választ a főzőfesztiválok elemzésének két kulcsfogalma, a „közösség" és a „hagyomány" tükrében keresem. Az országot járva, a média híradását követve rengeteg főzőfesztiválról szerezhettem több-kevesebb információt. Legbehatóbban a szatmárcsekei cinkefőző versenyt tanulmányozhattam, amelyen 1999-ben, 2000-ben és 2001-ben résztvevő-megfigyelőként lehettem jelen. Tanulmányomban nem foglalkozom a főzőfesztiválokra látogató vendégek „élményturisztikai" aspektusaival, ami egy külön elemzés tárgya lehetne.

[1] A kutatást az OTKA K 48432 és az OTKA F 49649 pályázatok támogatták. A támogatást ezúton is köszönöm.

[2] Csupán néhány, véletlenszerűen kiragadott példa is világosan mutatja az évente megrendezendő főzőfesztiválok „bummja" az 1990-es évek második felében indult. Szolnok: 1999 óta gulyásfesztivál; Békéscsaba: 1997 óta kolbászfesztivál; Szarvas: 1998 óta szilvafesztivál; Nagydobos: 1998 óta sütőtökfesztivál; Kistarcsa: 2004 óta görhönyfesztivál; Bóly: 1999 óta csirkepaprikás fesztivál; Harasztifalu (Vas): 2002 óta pogácsasütő fesztivál; Markotabödöge (Győr-Moson-Sopron): 1999 óta uborkafesztivál; Szeged: 1997 óta halfesztivál; Gávavencsellő: 2002 óta krumplifesztivál; Szatmárcseke: 1998 óta cinkepuliszka fesztivál.

A főzőfesztiválok funkciói

Megállapítható, hogy minden gasztronómiai fesztiválnak van egy emblémája, mely köré az egész program szerveződik. Ez lehet egy alapanyag, az adott település gazdálkodására jellemző nyersanyag, vagy lehet a tájon hagyományosnak tartott étel is. Az embléma hívószóként szerepel a turisztikai kiadványokban. A fesztiválok népszerűségének és funkcióinak okait elemezve külön kell választanunk a program szervezésében és lebonyolításában aktív „helyiek" és az érdeklődő, a fogyasztásban részt vevő „vendégek" (akik lehetnek az adott település lakosai is) csoportját.

Egy-egy táj vagy település lakói esetében az általuk megrendezett gasztronómiai fesztivál alkalmat ad a mikroközösségi eszmény újjáélesztésére. Néprajzi kutatások jól feldolgozták a falusi társas munkák témáját.[3] A hagyományos fonó, a disznóölés, a szilvalekvár-főzés, a tollfosztás, a szüret, stb. mind olyan munkának számított, melyet egyszerre többen végeztek, s a hasznosság mellett egyéb szerepeket is ellátott (szórakozás, információ-csere, párválasztás). A 20. század folyamán a falvak társadalma átalakult. Az urbanizáció és a modernizáció hatására a falvakban is felerősödött az individualizáció folyamata, a kollektivitás mintáját egyre kevesebb társadalmi és kulturális intézmény képes közvetíteni. A főzőversenyek alkalmat adnak a társas munkák revitalizációjára. Az általam vizsgált szatmárcsekei cinkepuliszka-főző versenyre több mint húsz környékbeli település küldött főzőcsapatot, míg a házigazda három csapattal is képviseltette magát. A csapatok már az előkészületek során összekovácsolódtak, aminek hatására valódi mikroközösségek vettek részt a versenyen, melyekben a kölcsönösség, a barátság, az egymásra utaltság, a közös munka öröme egyaránt fellelhető volt. Különösen fontosnak számítanak a nemi, illetve gyakran még generációs alapon szerveződő munkacsapatok. A hús- és halételeket, különösen, ha bográcsban készítik, hagyományosan férfiételnek tekintik, így az ilyen típusú ételek köré szerveződő főzőfesztiválok a férfiak munkatársulását, mikroközösségeinek aktivizálódását eredményezhetik. Szatmárcsekén, az alapvetően húsmentes, emblematikus ételek főzőversenyén már inkább az idősebb asszonyok tudására, tapasztalataira építenek. Szatmárcsekén, a helyi közvélemény által csak „nőszövetségként" hivatkozott egyesület éves tevékenységének csúcspontja a főzőfesztivál alkalma. Az előkészületektől egészen a versenyig ez idő tájt az egyesületben tevékenykedő asszonyok több időt töltenek egymás társaságában, mint az év más szakaszaiban. Ahogyan a hagyományos társas munkák esetében, ez is összetett funkciókkal bír, gondoljunk csak a kommunikációs és információs szerepekre. Az idős generáció a főzőversenyek alkalmával a települést, annak pozitív kontextusba ágyazott „hagyományát" képviseli az

[3] Összefoglalóan: *Szilágyi* 2000, 569–575.

ott lakók és a külvilág felé. Ha nem is mindent áthatóan, de e tény pozitív irányban módosíthatja az idősek önbecsülését, illetve a közösségen belüli elfogadásukat. Társadalomtörténeti, néprajzi kutatások egyetértenek abban, hogy a 20. században általában, de a kollektivizálás hatására a falvakban is az idősek társadalmi szerepének csökkenése, tekintélyvesztése játszódott le.[4] Az alkalmazottként eltöltött munkaéveket követő nyugdíjas, „inaktív" létben az idősek tapasztalatait hellyel-közzel még a háztáji tudta hasznosítani az 1960–80-as években.[5] Az 1990-es években, a rendszerváltást követően azonban a mezőgazdasági kistermelés válságba kerülésével már ez a szerepük is megszűnt. A főzőversenyek tehát, zsurnalizmussal élve, egyfajta „mentőöve" jelentenek és jelenthetnek az idős generáció számára saját szerepük közösségen belüli felértékelődésében. A főzőversenyek azonban nem pusztán a mikroközösségi kapcsolatháló építésében, illetve egyes generációk megítélésének változásában játszanak szerepet. Azok egy-egy falu vagy táj teljes népessége esetében is pozitív hatással bírnak. Az ott élők számára a gasztronómiai fesztiválok a saját hagyomány felértékelődésével, a lokális identitás erősödésével, hosszabb távon a kistelepülések népességmegtartó képességének növelésével járhatnak. A saját hagyományhoz való viszony megváltozik, kialakulhat egy sajátos „adaptív" értékrend. Jó példa erre Szatmárcseke. A farsang idején rendezett cinkefőző-verseny emblémája egy, az erdélyi puliszkához hasonlatos, ám nem kukoricából, hanem lisztes krumplipépből készült étel. Ez korábban jellegzetes, szinte szégyellni való szegényételnek számított, hisz nem tartalmazott húst. (A hagyományos paraszti szemlélet csak a húsos/zsíros ételt tartotta nagyra.) A cinke mellett szintén alacsony presztízsűnek számított a málékásás töltött káposzta és a kötött-tészta leves, melyek szintén hús hiányában készültek. Amikor a '90-es évek második felében Szatmárcsekét is elérte a főzőfesztiválok divatja, ki kellett találni azt az emblémát, mely egyfelől valódi helyi hagyományt takar, másfelől képes odacsalogatni az érdeklődőket a településen kívülről is. Ugyan a szatmárcsekeiek otthon csak elvétve főzték ezeket az ételeket, ám a főzőverseny sikere szemléletváltozást eredményezett. Immár büszkék hagyományos ételeikre, s ha városi vendégeket fogadnak házaiknál, az első, hogy ezeket készítik el számukra. Az „ilyenek voltunk", „ez a mi hagyományunk" pozitív konnotációi felerősödtek. Az értékrendváltozás alapját tehát a külső érdeklődés jelentette, hiszen a más tájról vagy városból érkezők számára e gasztronómiai kuriózumok egyértelműen pozitív megítélésűek. A főzőversenyhez kapcsolódva Szatmárcsekén, a települések hagyományos népéleti tárgyait is rendszeresen kiállítják. A már nem használt mezőgazdasági eszközöknek, a konyhai tárgyaknak az ételekhez hasonlatos szerep jut: az idealisztikus múlt, a helyi hagyományok reprezentációja.

[4] *Faragó* 2000, 405–406.

[5] *Paládi-Kovács* 1997.

A gasztronómiai fesztiválok mindezek mellett egészen konkrét, rövid, közép és hosszú távú gazdasági hasznot is hajthatnak az ott élők számára. E fesztiválok végső soron a belföldi turizmusra épülnek. Az odaérkező vendégek pedig fogyasztók, költenek a szállásra, programokra, ételre és italra. E konkrét anyagi hasznon túl, mely a fesztivál időtartamára korlátozódik, az év további részében is lehet – közvetett – bevétele a helyieknek. Szatmárcsekén az augusztusban évente megrendezett szilvalekvár-főző fesztivál alkalmat ad hosszabb távú piaci kapcsolatok kialakítására is. Egyik adatközlőm épp egy ilyen rendezvényen találkozott egy felvásárlóval, aki rendszeresen felvásárolja a szilvalekvárját. A gasztronómiai fesztiválnak helyet adó települések összeköttetések kialakítására is igyekeznek felhasználni rendezvényüket. A magas rangú, megyei vagy országos politikában kiemelt funkciót betöltő, meghívott vendégek a települések pályázati pénzekből és központi forrásokból való többletrészesedésének lehetőségét kínálják az ott élők, különösen a település vezetői számára.

A főzőfesztiválok népszerűsége végső soron a településre érkező vendégek létszámából és fogyasztási kedvéből mérhető le. A szabadidő-eltöltés egyre népszerűbb formája az élmény- és az örökség turizmus. A gasztronómiai fesztiválokban mindkét szempont jelen van. E programok ugyanis komplex élményt és fogyasztási lehetőséget kínálnak az érdeklődőknek. A különböző ételek kóstolása mellett folklórbemutatók (néptánc, népzene, népi játékok), kirakodóvásár és kézműves foglalkozások színesítik a palettát. A vendég egy teljes „hagyománycsomagot" kap, miközben a kulturális másság, a kultúrák találkozásának élményével gazdagodik.

A főzőfesztiválok szerepe tehát jócskán túlmutat a helyi gazdaság élénkítésén, a turizmus jelentette bevétel növekedésen. Jelentős szerepet játszanak a társadalmi kapcsolatok és a lokális identitás megerősödésében, hosszú távon a település népességmegtartó képességének fenntartásában, növekedésében, s garanciát jelenthetnek a polgári egzisztenciák és habitusok kiépítésében.

A lokális közösségről

A főzőfesztiválok szervezői rendszerint helyiek, a településen lakó és/vagy dolgozó személyek. A megvalósítást megelőző ötlet azonban rendszerint külső minták hatására fogalmazódik meg. Vázlatszerűen vizsgáljuk meg, hogy milyen külső hatások érték a magyarországi falusi közösségeket! Feltehető, hogy a falusi társadalom sohasem volt annyira egynemű és külső hatásoktól mentes, mint ahogyan azt – bár más-más nézőpontból, de – a német társadalomtudós Ferdinand Tönnies (1983) vagy az amerikai antropológus Robert Redfield (1956) modellezte a „természetes közösség", illetve a „kishagyomány" fogalmai segítségével. Vitathatatlan azonban, hogy Magyarországon e külső minták a 19. század utolsó negyedétől a korábbiaknál is erősebben hatottak a falusi életvezetési gyakorlatra. Ez az időszak, mely nem csupán az urbanizáció kiteljesedésé-

vel jellemezhető, hanem ekkor épülnek ki a modern nemzet és állam intézményei, így pl. a kötelező népoktatás rendszere, mely hatások elől immár nem zárkózhatnak el a falusi közösségek. Ha az elmúlt bő száz évet áttekintjük, mégis több korszakot is elkülöníthetünk abból a szempontból, hogy milyen típusú minták érték a falvakat, s e minták milyen igazodási stratégiákat teremtettek a lokális közösségekben.

1. *A 19. század 4. negyede – 20. század 1. negyede, a paraszti polgárosulás korszaka.* A korszak a falusi gazdálkodást és életmódot érintő gyökeres változások kezdetének tekinthető. A paraszti gazdálkodásban ekkor zajlottak le a részleges és a teljes eszközváltások (földművelésben pl. a sarló – kasza vagy a kézicsép – cséplőgép), illetve az állattartásban a fajtaváltások (pl. a magyar szürke marha – pirostarka). A termelés mellett a fogyasztás mintái is átalakultak. Például, a táplálkozásban a rántott hús, a paradicsommártás vagy a torta térhódítása a paraszti ünnepi táplálkozásban is e folyamat része, csakúgy, mint az építkezésben a modernebb, városiasabb technikai elemek elterjedése (pl. a cseréptető térhódítása). Ugyanakkor azonban tájilag sohasem volt ennyire tagolt a Kárpát-medence paraszti műveltsége. Bizonyos területeken épp a polgárosodás hatására, a kívülről érkező minták befogadásának intenzitása és adaptálásának jellege alapján váltak karakteressé tájak, települések. Nem véletlen, hogy Kósa László (1990) a népi kultúra táji tagoltságáról írt népszerű monográfiája is ezt a korszakot helyezi elemzése központjába.[6] A népművészet legutolsó „színes" korszaka ez, amikor pl. a komáromi festett láda iránt még utoljára mutatkozott jelentős köznépi kereslet. Ekkor színesedtek ki a Felföld népviseletes települései (Kazár, Buják, Őrhalom, Rimóc). Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy e korszakban a külső, polgári és városias hatások még nem változtatták meg a paraszti kultúra szerkezetét, belső logikáját. Ahogy a termelékenyebb gazdálkodási eljárások átvételének igazi célja sem a munka könnyítése, hanem a többet termelés volt, úgy a gyári anyagokból készített népviselet felvétele is hagyományos értékrendnek és funkcióknak volt alárendelve.
2. *A 20. század 2. és 3. negyede, az urbanizáció korszaka.* Az első világháborút követően a külső minták hatására a paraszti, falusi kultúrában mélyreható, szerkezeti változások mentek végbe. A folyamat tetőpontja az 1940-es évek vége és az 1950-es évek első fele volt, amikor a „nem jó parasztnak lenni" érzését a kuláküldözések, a beszolgáltatás rendszere és a kényszertéeszesítés erősítette. A téeszesítés második hulláma (1959–1961) lényegében a hagyományos paraszti életmód felszámolódásához

[6] Valuch Tibor monográfiájában külön fejezetet szentel e kérdés megvilágítására „A paraszti társadalomtól a falusi társadalomig" címmel. Lásd: *Valuch* 2001, 188–212.

vezetett. A lakáskultúrában a kemence nélkül épített kockaházak jelentősége, vagy az öltözködésben a néprajzkutatók által „kivetkőzésnek" elnevezett folyamat iránya ugyanaz volt: a szinte teljes hasonulás a városi kultúrával.

3. *A 20. század 4. negyede (napjainkig), az urbanizáció, fogyasztói kultúra és a nemzeti kultúra „visszacsatolásának" korszaka.* Az urbanizáció, s az 1980-as évektől kezdve a fogyasztói kultúra is egyre erősebb hatással volt a falvakban élőkre, mely minták az urbánus életmódhoz történő további hasonulásokhoz vezettek. Ezektől eltérő jellegű, de hasonló irányú hatás a nemzeti kultúra „visszacsatolásának" folyamata, melynek emblematikus példája az 1970-es évek első felében kezdődő táncházmozgalom volt. Az 1970–80-as években a városi értelmiség „népi kultúra" felé fordulása gyakran világnézeti vagy politikai ellenzékiséget takart a nemzeti karaktert elfedni igyekvő, internacionalista ideológián alapuló pártállami kultúrpolitikával szemben. E „külső" érdeklődés nem sokára az egyes települések életében is változásokat hozott. Egyre több helyen fedezték fel újra a helyi hagyományokat. A viseletkutatók felfigyeltek arra, hogy több helyen a népviselet rekonstrukciójára, esetleg a „visszaöltözésre" is sor került (*Fülemile* 1991). Gombamód szaporodtak a hagyományos életmód elemei köré szervezett kulturális fesztiválok. Az 1990-es években már a fogyasztói minták keresztezik a saját hagyományok felértékelődését, mely a turizmus által további megerősítést nyer („mások is kíváncsiak arra, hogy milyenek vagyunk, illetve voltunk").

Mindezt a modellt csupán a lokális (falusi) közösség elemzéséhez állítottuk fel. Jól látható, hogy az ezredforduló táján már meglehetősen összetettek a minták, így a közösségek sem mutatják a „korábbi" (de lehet, hogy már akkor is csak az ideák világában létező), egyféle minta- és normakészletből táplálkozó „természetes közösség" képét. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a falvak társadalma is „szubkulturalizálódott", vagyis különböző értékrendű, társadalmi aktivitású és életvitelt folytató csoportok élnek egymás mellett, gyakran egyetlen településen belül. A főzőfesztiválok tapasztalata is ez, létezik egy helyi katalizátor csoport, mely gazdasági, kapcsolati, szimbolikus vagy éppen kulturális tőkéjét szeretné növelni a főzőverseny megszervezése, az azon való aktív részvétel által. A szatmárcsekei polgármester mindhárom évben egy-egy minisztert tudott „lecsábítani" erre az alkalomra, kimondatlanul is a személyes kapcsolatok erősödését remélve ettől, mely majdan a források elosztásánál remélhető haszonnal jár. Az önkormányzat alkalmazottai és tisztségviselői, és a tanárok, a helyi fizetővendéglátásban érdekeltek, s a főzőversenyben közvetlenül résztvevők jelentik e lokális fesztiválok „legaktívabb" csoportját. A helyi társadalom „másik végén" azok foglalnak helyet, akik egyáltalán nem vesznek részt a programban, sem az előkészületekben, sem pedig magán az ünnepen. E csoportba a legidő-

sebbeken kívül az iskolás-korúak egy jelentős része, illetve a legelesettebb lakosok tartoznak, akik társadalmi marginalizációja olyan nagy mértékű, hogy már nem vesznek részt a közösségi eseményeken. A lokális fesztiválok tehát nem egyenlő mértékben aktivizálják a közösség tagjait. Ez már – Valuch Tibor fogalomhasználatával – nem a „paraszti társadalom", hanem a „falusi társadalom" jellemzője.

A hagyomány jellemzői

A főzőfesztiválok esetében érdemes körüljárni a „hagyomány" fogalmát és ebből következően a „hitelesség" kérdését. A népi kultúra jellemzésénél gyakran használjuk a „hagyományos" jelzőt, mely egyfelől utal a falusi, régies mivoltra, másfelől az ismeret átadásának miként jére is („hagyományozódás"). E szerint a népi kultúra egy olyan „kishagyomány", mely – a korábban hivatkozott Robert Redfield amerikai antropológus fogalomhasználatát követve – eltérően az írásbeliségen alapuló városi „nagyhagyománytól", a szájhagyomány tart fenn. A kultúrát inkább a nevelődés, semmint a(z iskolai) nevelés útján sajátítják el a fiatalabb generációk. A kishagyomány – Pjotr Bogatürjov (1986), szovjet néprajzkutató meglátása alapján – lehet aktívan és lehet passzívan kollektív. Az aktívan kollektív hagyományból a közösség minden tagja egyformán részesül, míg a passzívan kollektív tudást csak a közösség bizonyos tagjai (sámán, mesemondó, háziiparos) birtokolják, de az ő tudásuk is a közösség szintjén értelmezhető. A főzőfesztiválok új hagyományok, melyek csupán néhány évre tekintenek vissza. Hagyománynak annyiban tekinthetőek, hogy megrendezésük szabályos időközönként (évente) ismétlődik. Keverednek bennük a kis- és a nagyhagyomány, illetve az aktívan kollektív és a passzívan kollektív hagyomány jellemzői. Érdemes megvizsgálni, vajon az emblematikus ételek miként hagyományosak. Ha a hagyomány feltétele a folytonosság és az ismétlődés, akkor az étel lehet:

1. továbbélő, ha a gasztronómiai fesztivál lényegében nem változtatja meg az étel ismertségét és megítélését a közösségen belül;
2. felújított, ha a gasztronómiai fesztivál módosítja a közösségben ismert étel fogyasztásának szokásait és megítélését;
3. felélesztett, ha a gasztronómiai fesztivál a már csak a közösségi emlékezetben élő ételre épül;
4. újra felfedezett, ha a gasztronómiai fesztivál a már az emlékezetben sem meglévő, ám történeti források alapján igazolhatóan a tájra, településre jellemző ételre épül;
5. új (teremtett), ha a gasztronómiai fesztivál a tájra addig sohasem jellemző étel főzésének hagyományát teremti meg.

A szatmárcsekei cinkefőző verseny a 2. csoportba sorolható. Az idős asszonyok az 1990-es évek első felében még időnként megfőzték a lisztes krumplipépet, a fiatalabb háztartásvezetőjű családok ennek „modernebb" megfelelőjét, a krumplipürét készítették el, mely sok (általam is megismert) családban a legnépszerűbb köretnek számított a sült- vagy rántott húshoz. A hagyomány típusainak ilyetén megkülönböztetése természetesen egy külső (kutatói) szempontból történhet meg. A főzőversenyeken részt vevők általában nem e szempontok szerint értelmezik a „hagyományt", hanem arra rendszerint mint a saját múltjuk egy szeletére tekintenek.

Összegzés

A szakembereket, legyenek azok a turizmusban vagy a néprajztudományban érdekeltek, gyakran kérik segítségül a falusi főzőversenyek szervezői. Gyakran ugyanis megvan a helyi akarat és összefogás egy főzőfesztivál rendezésére, ám a helyiek bizonytalanok abban, hogy mi is a tájra, településre jellemző hagyományos étel. A gasztronómiai fesztiválok értékelésében, támogatásában kétféle értelmiségi szerep kínálkozik. A mérsékelten aktív szerepben az értelmiségi (néprajzos, művelődésszervező, tanár, stb.) segít tájékozódást nyújtani a fesztivál szervezőinek a hitelesség és a hagyomány kérdésében. Elmondja észrevételeit, ám végső soron a helyiekre bízza a döntést. A fokozottabban aktív szerepben az értelmiségi maga is kezdeményezhet gasztronómiai fesztivált, s élére állhat a helyi hagyomány revitalizációjának. Akár így, akár úgy, egy főzőfesztivál akkor lehet sikeres, ha a lakosok mind nagyobb része tekinti saját (családja) hagyományának az emblematikus étel(eke)t.

Hivatkozások

Bogatürjov, P. G. 1986: Aktívan-kollektív, passzívan-kollektív, produktív és improduktív néprajzi tények. In Verebélyi K. (szerk.): A néphagyomány alakulása. Pjotr Grigorjevics Bogatirjov válogatott tanulmányai – fordításgyűjtemény. Folcloristica 8. Budapest, ELTE Folklore Tanszék. 206–209.

Faragó T. 2000: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács A. (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, Akadémiai Kiadó. 393–483.

Fülemile Á. 1991: Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig. Ethnographia CII. 50–75.

Kósa L. 1990: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). (Studia Folkloristica et Ethnographica 27.) Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.

Paládi-Kovács A. 1997: Az idős generáció munkája a mai magyar falvakban. In Csoma Zs. – Gráfik I. (szerk.): Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára. Szombathely, Centrál-Európa Alapítványi Könyvek 5. Sorozatszerk. Csoma Zsigmond. 169–175.

Redfield, R. 1956: The little community. Chicago, University of Chicago Press.
Szilágyi M. 2000: Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In Paládi-Kovács A. (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, Akadémiai Kiadó. 558–584.
Tönnies, F. 1983: Közösség és társadalom. Budapest.
Valuch T. 2001: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, Osiris.

TERMÉSZET, KULTÚRA: A MÚLT ÉS A JELEN TÁJI ÉRTÉKEI KÁRÁSZON

Máté Gábor

Tanulmányomban a tájérték fogalmi körét, elvi kérdéseit vizsgálom történeti szempontból. Az idő perspektíváját jelen esetben két időszak – az 1930-as és a 2000-es évtized – összevetése jelenti. A tájjal kapcsolatos konvencionális értékfogalmakat, mint a természeti, illetve kulturális és szellemi kategóriákat a természetvédelem és a turizmus helyi sajátosságainak fényében elemzem. A két időszak összevethetőséget az teszi lehetővé, hogy a Mecsek peremén fekvő Kárász község természeti környezete, valamint kulturális értékei a falusi turizmus révén már a két világháború között is ismert volt, ismertségéből mára sem veszített.

Nem az egyes értékek egyediségét, sajátos „életútját", hanem a helyben élő társadalmat mutatom be, amit olyan közegnek tekintek, mely egyszerre hordozza, használja és alakítja a táj értékesnek vélt természeti és kulturális komponenseit, apró mozaikjait, s melynek gazdasági aktivitása elsődlegesen határozza meg a táj fizikai állapotát, a kultúrtáj arculatát.

Kutatásaim eredményeit – eltekintve a részeredmények ismertetésétől – egy modell segítségével, két ábrán szemléltetem, amellyel a mélyebb, lokális összefüggések helyett tágabb, országosan is összevethető tendenciák bemutatását tűztem ki célul. Mindezzel az a szándékom, hogy felhívjam a figyelmet a tájak vizsgálata kapcsán általánosan használt érték fogalom relatív voltára, történeti-társadalmi-gazdasági meghatározottságára és sajátos kontextusokhoz (örökség, hagyaték), értelmezésekhez való kötöttségére.

A táj természeti és kulturális értékeinek modellje

Kárász község a Kelet-Mecsek és a földrajzi Völgység határvonalán fekszik, a Vízvölgy nevű földrajzi táj része.[1] Az egyes határrészek védettségének mértéke, fokozata szerint a faluban három területcsoport különíthető el.

[1] A Vízvölgy tájnévről bővebben: *Máté* 2007.

A legszigorúbb táji oltalmat az 1977-ben a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzethez sorolt és mára már a Natura 2000 hálózatnak is részét képező mecseki erdőterületek élvezik. A két világháború között az említett térséget a falu legelő- és erdőbirtokossági társulata, valamint a Pécsi Püspökség bírta. A társulat (tehát a község) erdőállományának és legelőterületeinek nagy része közvetlenül a Kárász felett emelkedő hegyoldalakon feküdt (Derzső, Pertus). Ez a térség volt a jószágok nyári legelője, a lakosság innen szerezte be a szükséges tüzelőt, épületfát, eladni szánt rőzsét, építőkövet és számtalan egyéb gazdálkodásban, háztartásban hasznosítható növényt, elemet.

A védett területek másik típusa az ún. védett természeti területek köre, amelyhez Kárászon három határrészletet soroltak. Ezeken az 1930-as években rét, legelő és kisebb részt szántó művelési ágak voltak honosak, s a helyi állattartás számára a nélkülözhetetlen takarmánybázist biztosították.

Területileg nem védettek, de szintúgy fontos értékek a patakokat (Petrőcicsörge) kísérő magaskórós társulások, az egykori legelőerdők több száz éves famatuzsálemei ill. a felhagyott szőlőskertek és gyümölcsösök.

Általánosan érvényes felfogás mi szerint az ember által teremtett tárgyiasult (táji elemek, épületek) és nem tárgyiasult, szellemi értékek (helynevek, tájhasználati módok) is elválaszthatatlan részei a táj értékeinek (*Rakonczay* 2002, 191., *Sára* 1993, 341). Kárászon a természeti értékek mellett helyi (önkormányzati) védettséget élvező bel- és külterületi épületeket (hosszútornácos házak, présházak), különleges gyümölcsfákat is a táj kulturális értékei között tarthatjuk számon. Az emberi aktivitás mementói a bányászati tevékenység és a közlekedés eredményeként keletkezett antropogén elemek is. Az egykori szénbánya – mára beerdősült – ipartörténeti jelentőségű helyszíne, a kárászi löszmélyutak, de a régészeti lelőhelyek (Petrőc) is kétségtelenül múltunk táji reprezentánsai. A szellemi vonatkozású értékeket a földrajzi helynevek, a hozzájuk kapcsolódó folklór, ill. a határhasználattal összefüggő gyakorlati ismeretek képviselik. Mindezek együtt alkotják a kultúrtájat.

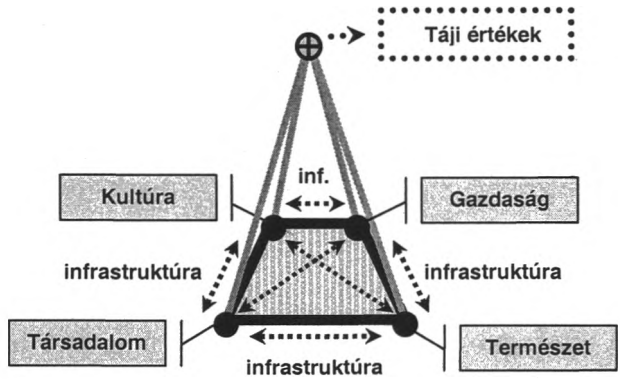
A természeti és kulturális értékek mindenkori helyzetének, gazdálkodásban betöltött szerepének szemléltetéséhez Faragó Tamás (*Faragó* 1984, 14.) rendszer-meghatározási kísérletét vettem alapul. Faragó elgondolása szerint a történeti tájak öt alrendszer egymásra hatásaként írhatók le. Ezek a természeti, gazdasági, kulturális és társadalmi szférák, melyek között az infrastrukturális alrendszer biztosítja a kommunikációt, interakciót (*1. ábra*). Ebben a történetileg változó, dinamikus rendszerben ábrázoltam az eddig felsorolt, ma értékesnek és védendőnek tekintett jelenségeket, tényezőket, tárgyiasult és nem tárgyiasult elemeket a megjelölt két időszak keresztmetszetében.

Az 1930-as évek állapotát tekintve az a legszembetűnőbb, hogy az értékek a helyi gazdálkodásba szervesen integrálódtak. Így nem az „őstermészet" fennmaradt darabkáit láthatjuk bennük, hanem aktívan élt és használt területeket vala-

mint az abban kialakult antropogén elemeket. A táji értékek túlnyomó részét a lokális funkcionalitás, tehát a gazdálkodásban betöltött szerepkörük működtette. Nem önmagáért, az absztrakt érték fogalomért léteztek, hanem a tájban végzett munka során kristályosodtak, csúcsosodtak ki, amit a modell felépítése, piramis alakja jelez.

1. ábra

A természeti és kulturális értékek helye a történeti táj rendszermodelljében, 1930, kárászi példa

Forrás: Faragó 1984 alapján saját szerkesztés.

A táj természeti állapotának tekintetében mára (2000-es évtized) egy kisebb értékpiramis rajzolható (*2. ábra*), ugyanis az említett társulások, jellegzetes térszínek állapota határozottan romlott. Legfőképpen a spontán erdősülés veszélyezteti a táj mozaikosságát, fajgazdagságát. Ez legszembetűnőbben a legelőerdőkben, a Tájvédelmi Körzet egykoron legeltetésre fogott erdei irtásrétjein, de az felhagyott szőlő és gyümölcsösök térségében is tapasztalható. Fazekas Imre biológus szerint ez utóbbiak – a Mecsek északi vidékén gyakori – kivételes ökológiai értékeket képviselő tájrészletek túlnyomórészt ember által alakítottak és annak tevékenysége nélkül önfenntartásra nem képesek (*Fazekas* 2005, 147.).

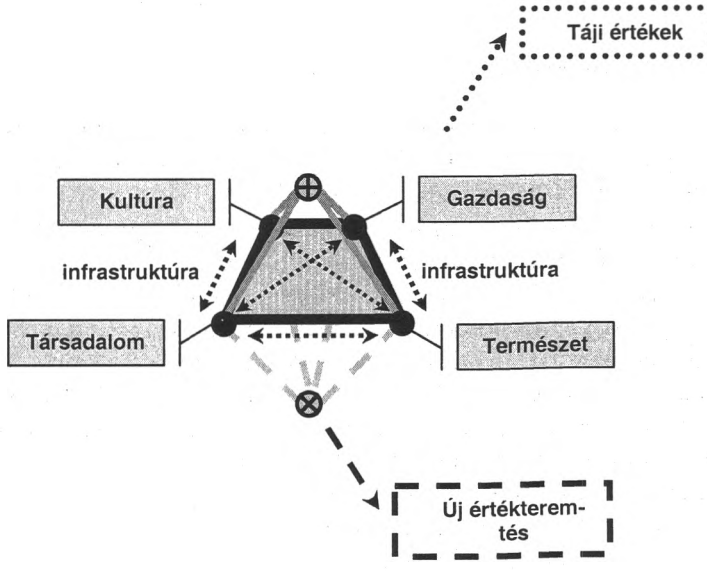
Az életmód, a gazdálkodás rendje változott, melynek következtében a táj konvencionálisan értelmezett kulturális értékei is jelentősen csökkentek, átalakultak. Határbeli építmények tűntek el (pásztorházak, erdészlakok, kutak). A helynevek ismertsége statisztikailag is kimutatható mértékben csökkent, a kultúrtáj hagyományos mintázatát fenntartó gazdálkodási technikák és ismeretanyagok átalakultak, univerzális elemekkel bővültek, illetve a helyi társadalom elöregedése, elvándorlása, munkaváltása folytán elenyésztek.

A tájhasználat szegregálódik. E szociológiai terminus itt azt jelenti, hogy a faluhatárt tevékenységi körükben egymástól élesen elkülönülő gazdasági, társadalmi csoportok használják. A helyi társadalom megváltozott termelési kultúrája és gazdálkodási „passzivitása" következtében nem végzi azokat a tevékenységeket, melyek életét, munkáját korábban összekapcsolták a mai szemmel védendő értékekkel. A környezet egyes elemei, szeletei pedig fokozatosan olyan szférává olvadnak össze, amely jelentősége mindannyiunk örökségeként, értékként fogalmazódik meg, s ezáltal védelemre érdemesek. Fenntartásuk azonban hasonló piaci viszonyrendszerben és feltételek között történik, mint a tájhasznosítás egyéb módozatai esetében. Miközben a településhatár érzékelhetően változik, a kultúrtáj elemei degradálódnak, egyes statisztikai mutatók pozitív helyzetet sugallnak. A védett területek nagysága, az erdősültség aránya a természet „megerősödését" jelzi, de a strukturális problémákba nem engednek betekintést.

Az értékek megmaradása nem kizárólag az ember és táj kapcsolatán, belsőségesebb viszonyrendszerén, egyéni és közös (lokális) gazdasági érdekeltségén múlik, hanem részben már intézményesült formában, főként törvények, őrszolgálat tevékenysége révén történik. Az érték létének hangsúlyozása a boldogulás

2. ábra

A természeti és kulturális értékek helye a történeti táj rendszermodelljében 2000, kárászi példa

Forrás: Saját szerkesztés.

egyik eszközévé vált. Ezáltal, a turizmus révén közvetett haszna származik a falunak, a lakosoknak. A kulturális elemek bemutatása (bemutatótáblák, turisztikai kiadványok) hasonló előnyökkel jár. Így a kulturális értékek is egyfajta erőforrásként lépnek a színre. Az egész kérdéskör – mint ahogy Fejős Zoltán (*Fejős* 2005, 74.) is megfogalmazta – sokkal inkább „a természettel és a múlttal való szakadást próbálja áthidalni, elfedni", miközben egyre inkább hozzájárul(hat) a helyi lakosság gazdasági helyzetének megerősödéséhez.

A táj jelenlegi arculatára tehát olyan társadalmi és gazdasági erők hatnak, melyek alapvetően eltérnek a két világháború közti modelltől. Ez kétségessé teszi a tájképből, táji elemekből kiinduló, a „kimerevített kép" alapján megvalósuló tájprevenció eredményességét (*2. ábra*). A viszonyrendszer további árnyalásához röviden áttekintjük a turizmus helyi sajátosságait.

A falusi vendéglátás vizsgálata

A turizmus szervesen összekapcsolódik a táj értékeinek kihangsúlyozásával, vagyis az „örökség" megfogalmazások sorozatos újragenerálója, ilyen minőségében tehát fontos és további részletezésre érdemes. Az 1930-as és a 2000-es évtized összehasonlításával az értékek kialakulásának kontextusát szemléltetem.

Az 1930-as évek a falusi turizmus kibontakozásának ideje. A falu infrastrukturálisan megújul, szépül, esztétikailag javul a belső kép. A turisztikai fellendülés elsősorban infrastrukturális fejlődést hoz, falukép és higiéniás viszonyok javulását, az alapvető táji karaktert közvetlenül nem befolyásolja. Helyi indíttatású, belső erőforrásokon alapuló, de külső ösztönzőktől jelentősen befolyásolt turisztikai fellendülés volt. Az idegenforgalom meghatározó volt a településképre nézve, javított a lakosság anyagi helyzetén, szociális-higiéniás viszonyain. Rendkívül fontos kiegészítő kereseti lehetőségként működött. A turisztikai beruházások finanszírozója és működtetője is nagyrészt a helyi lakosság volt. Már ekkor megjelenik jó néhány marketing elem (eldugott mecseki völgy; az Egri csillagok c. regény nyitójelenete itt játszódik stb.), melyeknek hatása ma is érezhető.

A rendszerváltozás környékén újjáéledt falusi vendégfogadás részben helyi előképeken alapuló, de a turisztikai kereslet változása és a gazdasági feltételek átalakulása folytán megváltozott kínálat jellemzi. A kulturális értékek terén is újszerű értékteremtés történik (*2. ábra*), ami a rendszer működésének alárendelt. Az értékek lajstromba vétele, felmutatása és reprezentálása a létfenntartás egyfajta eszközévé vált. Ez a kistérségi, falusi arculat kialakításán, megtervezésén, a turisztikai piac megnyerése során érvényesül. Így összekapcsolódik a helyiek életlehetőségeivel is, hiszen jelenleg ez az egyetlen olyan gazdasági

1. táblázat

A kárászi falusi vendéglátás főbb ismérvei az 1930-as és a 2000-es évtizedekben

Ismérvek	Időszak	Jellemzők
Vendégkör	1930	▪ Polgári középosztály, főként Budapest, vidéki nagyvárosok. ▪ Újságokban közzétett hirdetések után, országos kampány hatására toborzódnak.
	2000	▪ Társadalmi státusz nem meghatározó, főként budapesti, alföldi, kisebb részt külföldi lakosok. ▪ Legkülönbözőbb hírforrások alapján, főként a kárászi Tourinform Iroda tevékenysége folytán keresik fel a falut.
Belső ösztönzők	1930	▪ A kárászi plébános (Vitéz Kun Lajos) tevékenysége, helyiek fogadókészsége.
	2000	▪ Helybeli turizmusszervezők, a vendégfogadás hagyománya, fogadókészség.
Vonzerő	1930	▪ Ózondús levegő, nyugodt falusi környezet, festői táj, helyiek vendégszeretete.
	2000	▪ A falu fekvése, szépsége, csendessége. ▪ A helyzeti energia felértékelődött, a turisták jóval nagyobb sugárban, megyei hatókörben mozognak.
Külső környezet	1930	▪ Nyaraljuk itthon! A nyaralás „hazafias" kötelesség. A trianoni Magyarország felfedezése. ▪ Kárász az első falusi vendéglátóhelyek között volt. Rendkívüli népszerűség.
	2000	▪ A turizmus tömeges jelenség. A falusi turizmus mozgatója a városi életforma elviselhetetlensége, a sugallt, vélt vagy valós idilli falusi környezet és életforma. ▪ Óriási piaci verseny a jellemző.
Belső környezet	1930	▪ Önellátó paraszti gazdálkodás. A falut földművesek, kisebb részt ipari munkások lakják. ▪ Részben önigazgató faluközösség: önálló önkormányzat, Legeltetési és Erdőbirtokossági Társulat. ▪ A kárásziak számára a teljes településhatár az élettér.
	2000	▪ Helyi munkalehetőség kevés, egy főállású gazdálkodó. A lakosok túlnyomó része ingázik. ▪ Önálló önkormányzat.
A turisták időtöltése	1930	▪ Túlnyomórészt helyi programok, a turisták a falu életének tevékeny résztvevői (gazdasági munkák), erdei (kárászi) sétautak, kárászi fürdő.
	2000	▪ Utazás a környék és a megye nevezetesebb helyeire. ▪ Helyben pihenés, séta a Mecsekben. ▪ Helyi, jól megszervezett programok: Kelet-Mecseki nyár programsorozat, elszármazottak találkozója, szarvasgomba fesztivál. ▪ Állandó programkényszer!

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

A táblázat folytatása.

Ismérvek	Időszak	Jellemzők
Turizmus pozitív hatásai	1930	▪ Infrastruktúra és szociális létesítmények kiépülése (strandfürdő, kaszinó, mészárszék, vendéglő, utcai világítás). ▪ Polgári életformához, igényekhez mért beruházások. Falu csinosodása, padlózott házak, egészségesebb életkörülmények. ▪ Jelentős bevételek – főként kisházasok (kevés földdel rendelkezők, iparosok) fogadnak vendégeket.
	2000	▪ Fontos jövedelemkiegészítő forrás. ▪ A falukép szépülése, a komfortosság növekedése.
A fejlesztések forrásai	1930	▪ Fürdő építését a lakosság oldotta meg (részvények jegyzésével). Kaszinó, mészárszék költségeit javarészt a saját, kigazdálkodott pénzéből fedezi a község (*Mezei* 2003, 50–51). ▪ Infrastrukturális beruházásokban (útfelújítás, földmunkák) a vármegye is segít.
	2000	▪ Az önkormányzat, a Keleti-Mecsek Egyesület és az egyes vendégfogadók jutnak hozzájuk a pályázati források formájában (állami, európai uniós pénzek).
Jövőkép megfogalmazásai	1930	▪ A kereseti viszonyok javítása: Az állattenyésztés, tejtermelés és a gyümölcstermesztés fejlesztése révén.[2]
	2000	▪ Népességmegtartó képesség erősítése: a falusi turizmus, az esélyegyenlőség növelése és a kézműipar fejlesztése révén. ▪ Életminőség javítása, élhető település megteremtése: épített (művi) és természeti környezet védelme. ▪ Egységes kistérségi arculat kialakítása.[3]

Forrás: Saját összeállítás.

lehetőség, ami a helyben való boldogulást erősítené. Az örökség – Fejőst idézve – „önálló kulturális termékként jelenik meg, aminek (bár a múlttal való kapcsolatai tagadhatatlanok) nem a múltról szól, hanem a jelenről" (*Fejős* 2005, 73–74.).

A turizmus egyfajta alternatíva, nem képes a negatív társadalmi és gazdasági helyzetből lényegesen kimozdítani a települést. A lakosságszám csökken, a helyi társadalom öregszik.

Tanulságok

a) A földművelés nem látja el a tájkép kialakításában betöltött korábbi szerepét. Ez elsősorban azért van, mert a piac, a kereslet rapszodikusságát a helyi gazdálkodók nem képesek agrárprofiljuk, eszköz- és személyi állományuk vál-

[2] Szociográfiai felmérés 1938. Kárász község. Baranya Megyei Levéltár.

[3] A vidékfejlesztési terv prioritásai. Forrás: Helyi Vidékfejlesztési Terv: A Kelet-Mecsek kulturális értékeinek kiaknázása és a lakosság jövedelemszerzési forrásainak bővítése, a falusi turizmus fejlesztése érdekében. http://www.mecsek-leader.hu/hvt.html

toztatása nélkül áthidalni. Az értékek megmaradásához és tartósságához pedig elengedhetetlen a hosszú távú tervezhetőség és a termelési-hasznosítási gyakorlat kikristályosodása. Ennek hiányában a táj képe is évenként, évtizedenként más átalakulási tendenciát vesz fel.

b) A tájhasználat szegregálódik, gazdaságilag és társadalmilag elkülönülő csoportok profitorientált tevékenysége alakítja. Az értékek meghatározása, fenntartása ezekhez kapcsolódó csatornákon keresztül integrálódik, de nem a helyi gazdasági élet, hanem a hazai agrárium, tájvédelem, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás stb. rendszerébe. A környezetvédelem és a turizmus is egy szegmens.

c) A táj értékei, az arról vallott felfogások az örökség kérdéskörhöz kapcsolódnak, mely lakóhelytől függetlenül mindenki számára egységes érdekközösséget teremt, az ország minden lakosát érintik. Fenntartásukat helyi és állami szereplőknek kell megoldaniuk, elsősorban gazdasági érdekeket mérlegelve és hosszú távú tervezhetőség reménye nélkül.

d) A tájfenntartás és kezelés korábban integráns rendszerének elemei, síkjai csak kivételes megoldások esetében kerülhetnek fedésbe, ha átfogó fejlesztési elképzelések fogalmazódnak meg.[4] Az integritás eredményeként létrejött táji elemek, értékek megragadására pályázati lehetőségek merültek fel.[5]

e) A természeti és kulturális értékek védelmét a tájban jelenleg anakronisztikus vállalkozásnak tartom. Eltűnt a közös tulajdon. Számos olyan feltétel alakult át, ami az 1930-as években jellemző volt, s amelyek szükségesek lennének az egyes elemek hatékony védelméhez. Ezek egy része még ma is fellelhető, egy része átalakult, más részük pedig az „örökségiesítő" mechanizmusok részeként a turizmushoz kapcsolódóan próbál utat találni.

f) Az értékként megfogalmazott elemek hatékonyan csak akkor tudnak fennmaradni, alakulni, ha azok valóban szerves részét alkotják a helyi társadalom által kialakított, használt, élt történeti tájnak. E nélkül, alárendelt helyzetben, a rendszer stabilitásához, a strukturális problémák kozmetikázásához, enyhítéséhez járulnak hozzá.

[4] Például a közelmúltban befejeződött Leader-pályázat.

[5] Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program: A falufejlesztés és -megújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének megőrzése 2004-es kiírás – kulcsszerepet kap a tájképbe illeszkedés, településkép megőrzése, revitalizáció.

Hivatkozások

Faragó T. 1984: Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség. In Csahók I. (szerk.): Történeti Statisztikai Tanulmányok 5. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat és az Országos Levéltár, 5–36.

Fazekas I. 2005: Tájtörténet, élőhelyek, növényzet és állatvilág. In Fazekas I. (szerk.): A komlói térség természeti és kultúrtörténeti öröksége. Komló, regioGRAFO Bt. 123–164.

Fejős Z. 2005: A néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. In György P. – Kiss B. – Monok I. (szerk.): Kulturális örökség – társadalmi képzelet. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár és az Akadémiai Kiadó Rt. 69–76.

Máté G. 2007: Vízvölgy, Völgység, Hegyhát. Adalékok dél-dunántúli tájneveink történetéhez. In Berta P. – Hoppál M. – Vargyas G. (szerk.): Etno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXIV. (Megjelenés alatt.)

Mezei A.-né 2003: Kárász és a falusi nyaraltatás. In Kovács D. (szerk.): A falusi turizmus hagyományai. Budapest, Mezőgazda Kiadó. 48–56.

Polgárdy G. 1937: Nyaraljunk Itthon! A Magyar Turista Egyesület menedékházainak ismertetője. Budapest, MTE.

Rakonczay Z. 2002: Természetvédelem. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház.

Sára J. 1994: Kultúrtáj, történteti táj, műemlékvédelem. In s. n. Kultúrtáj – történeti táj – műemlékvédelem. Nemzetközi tudományos tanácskozás. Budapest–Keszthely, 1993. június 7–11. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 341–343.

Források

Historia Domus, Kárász.

Szociográfiai Felmérés, 1938. Kárász község. Baranya Megyei Levéltár.

Helyi Vidékfejlesztési Terv: elektronikus forrás. http://www.mecsek-leader.hu/hvt.html.

A TANYAI ÉPÍTÉSZET ÉS TÉRHASZNÁLAT KULTURÁLIS ÉRTÉKEI

Kiss Attila

Az épített környezet kulturális meghatározottsága

Az egyes épületek –anyagaik, szerkezeteik, belső elrendezésük és a formai megjelenésük tekintetében – elsősorban az építtetők elvárásairól és az építés koráról tanúskodnak. A különféle épületek és építmények térbeli és időbeli együtteséből összeálló épített környezet viszont már sokkal inkább a benne folyó élet által meghatározott. Tükörképe nemcsak az őt létrehozó, hanem a jelen kornak és kultúrának is. Rögzíti a hely történelmét, hagyományait, szellemiségét, magán viseli az egymást követő korok technikai, gazdasági és kulturális állapotának jegyeit. Mindezek olyan kulturális jellemzők, amelyek az ember számára értelmezhető, leolvasható jelentéstartalommal látják el az épített környezet szerkezeti és formai elemeit. Általuk válik az épített környezet önálló környezeti minőséggé, szerethető, személyes kötődésre alkalmas élettérré.

A tanyai épített környezet mint kulturális lenyomat

A tanyák épített környezete egy olyan életformának képezi az épített keretét, amely már javarészt a múlté. Ebben az életformában központi szerepet játszott az önellátás, az élet sokkal inkább helyhez kötött és a természeti körülményeknek alárendelt volt, a maitól jelentősen eltért a térhasználat, s egészen másként nyilvánult meg a komfortigény.

A tanyai lét egy olyan életfelfogást feltételez, ami nehezen egyeztethető össze a mai kor korszerűnek tekintett elvárásaival. A tanyavilág éppen az ebből fakadó „különcsége", irracionálisnak tűnő léte, napjaink „kimért" fogalmai közé nehezen illeszthető volta miatt hordoz annyi titokzatosságot, s ébreszt oly sok szimpátiát és antipátiát. A tanya sokak számára romantikus, idilli világ képzetét kelti, ahol még megélhető a természet közelsége és elfelejthető a mindennapi rohanás. Kétségtelen vonzerő lehet a tanyán megtapasztalható nyugalom, a határtalan tágasság érzése, a természet érinthető közelsége, az önellátás és a füg-

getlenség lehetősége. Ugyanakkor a nagyvárosi infrastruktúrához és életritmushoz szokott ember számára a tanya éppen az elmaradottság és a hátrányos helyzet szinonimája. Az emberektől, a kultúrától való elzártság, elszigeteltség, és az ebből fakadó kiszolgáltatottság komoly hátrányává válhat a tanyának, ha nem okszerűen élnek vele, illetve benne. Az egyedül maradó idősek, vagy a szociális rászorultak számára csak nyűg és teher a tanyai lét.

A tanya képe is egy sajátos gazdasági rendszer fizikai öröksége. A tanya eredetileg minden elemében a gazdálkodást szolgálta. Még a lakóhelyszerep is ehhez igazodott. Az önellátás, a piacozás, a sokrétű, de kis volumenű gazdálkodás még ma is jellemző a tanyavilágra, azonban valódi megélhetést már egyre ritkábban tud biztosítani, legfeljebb csak kiegészítő jövedelmet. A gazdálkodás visszaszorulásával viszont éppen a legalapvetőbb jellemvonását, szinte a tanyamivoltát veszti el e településforma. Mivel a tanya épített környezete sokkal inkább egyfajta tudatos használatból következő folyamat eredménye, mintsem állapot, ezért abban a pillanatban pusztulásnak indul, amint a portán folyó gazdálkodó-termelő és környezetfenntartó tevékenységet felváltja az egyik-napról a másikra történő életvitel. A tanyai épített környezetre az ideiglenesség, a vele kapcsolatos konkrét szándékok és elképzelések hiánya jelenti a legnagyobb veszélyt. Ezért van az, hogy a köznyelvben tanyának nevezett külterületi lakott helyeknek igazából csak töredéke tekinthető a szó nemesebb értelmében tanyának.

Műszaki tartalom

A tanyák műszaki, komfortossági jellemzői – általánosságban véve – messze elmaradnak a kor elvárható színvonalától. Ez nem véletlen, hiszen a tanyák több mint fele a második világháború előtt épült. A magas építési kor pedig rendszerint együtt jár a kis alapterülettel és az infrastrukturális hiányosságokkal. A statisztikai felmérések szerint a Duna–Tisza közén a külterületi lakásállomány 40%-a esetében lehet 60 m^2-nél kisebb alapterülettel számolni. Ez a lakásméret – a mai igények és követelmények mellett – legfeljebb korlátozott lakófunkció betöltésére alkalmas, a tanyán folytatott gazdálkodó családi életvitel kiszolgálására aligha. A tanyák infrastrukturális jellemzői még ijesztőbb képet mutatnak. Az állandó jelleggel lakott tanyáknak ugyanis alig kétharmadában található lakáson belüli vízellátás, s csak minden másodikban van vízöblítéses WC. Ezek alapján jogosan merülhet fel a kérdés, hogy lehet-e bármilyen téren is értékként, vagy példaként tekinteni a tanyára?

Térszervezés

„A tanyaépületeket, noha nem mérnöki számítás jelölte ki a helyüket, mégis olyan ésszerűen helyezték el, hogy azokat a harmonikus egység megbontása nélkül akár csak egy méternyivel is eltolni lehetetlen volna, mivel itt minden fal

és épület a használat, a célszerűség, az élet kényszerítőhatalma következtében, évszázadok során alakult ki. A tanyák építését nem a magas szintű matematika, hanem az ösztönösség és a készen kapott vagy szerzett tapasztalat irányította." (*Szenti* 1976)

A tanya alapvető jellegzetessége, hogy a telek beépítését és használatát a gazdasági funkció határozza meg, s nem elsősorban a lakó jelleg. A változatos és igen összetett gazdálkodói tevékenység (a lehető legnagyobb önellátást biztosító, de egyben piacra is termelő vegyes gazdaság) igényeit hasonlóan differenciált épületegyüttes elégítette ki. A különböző funkciókat kiszolgáló épületek és építmények azonban korántsem esetlegesen helyezkednek el a tanyatelken. Ami a külső szemlélő számára festői rendezetlenségnek tűnhet, az a valóságban nagyon is logikus rend alapján működik.

A tanyaportán álló épületek térbeli rendjét számos tényező határozta meg. Ezek közül az egyik legfontosabb a célszerűség, amit a különböző rendeltetésű épületek között szükséges mozgások iránya és gyakorisága szabott meg. Fontos követelmény volt a szélvédettség biztosítása. Annak érdekében, hogy a tanyát alkotó épületek védjék egymást és az udvart a szél és az időjárás viszontagságai ellen, a legnagyobb tömegű épületeket (lakóház, istálló) a tanyatelek hideg, szeles, északi (északnyugati, északkelti) oldalának háttal építették. A lakóházat úgy helyezték el, hogy onnan a tanyaporta, és a tanyát alkotó épületek áttekinthetők és állandó felügyelet alatt tarthatók legyenek. A tanyán folytatott gazdálkodás jellege, vidékenként eltérő módja miatt az egyes melléképületek különböző fontossággal bírtak, amit a tanyatelken belüli helyzetük is hűen tükrözött. A tanyai épületek és építmények különböző használatú udvarrészeket (lakó és gazdasági udvar, szérűskert, zöldségeskert stb.) különítettek el, azaz tudatosan funkcionális egységekre osztották a tanyatelket. A tanyatelek beépítésénél a tanyai gazdaság esetleges bővülésével, az épületegyüttes továbbfejleszthetőségével is számoltak.

A tanyai térszervezés egyik legfontosabb eleme, a tanya szimbóluma az udvar. A tanya egy olyan "kifordított" házként modellezhető, ahol az épületegyüttes közepe, szinte „lelke" az udvar. Maga a lakóház is alárendelődik az épületegyüttes egészének. A jellegzetes udvaros telepítés jellemzői a következők:

- a tanyatelek közepe mindig szabadon marad, mert az a család és a gazdaság mindennapi életének központi helye;
- a tanyaudvar körül hézagosan elhelyezkedő, különálló épületek alkotják a tanyát;
- az épületek az udvar felé orientálódnak, a külvilág felé zárt homlokzatukat mutatják, ami védettség és összefogottság érzetét kelti;
- a tanyát fák veszik körbe, melyek védenek a szelektől, árnyékot adnak, és irányt mutatnak a tájban.

Tanyai arculat

Egy épületről kialakuló képet alapvetően két dolog határoz meg. Az egyik az építészeti jellegzetességei, a másik a mindenkori használatának módja. A szemlélőben ezek alapján létrejövő benyomást tekinthetjük az épület arculatának.

A tanyát építők és a tanyán élők bár nem voltak bővében az anyagiaknak, mégis képesek voltak saját lehetőségeik határai között kulturált megjelenésű környezetet teremteni. A tanya építészeti képe nagyon jó példája annak, miképp adható tudatos és egyben sikeres válasz a földrajzi hely és a társadalmi helyzet – korántsem mindig kedvező – adottságaira.

A hagyományos tanyai építészet karakterét a benne fellelhető célszerűség, mértékletesség, és őszinteség határozza meg. A tanya épületei funkcionális jellegüknél fogva nem mutatnak se többet, se kevesebbet annál, amire szolgálnak, éppen olyanok amilyennek lenniük kell. Egy tanya esetében azonban csak akkor beszélhetünk igazi karakteres arculatról, amikor az alkalmazott szerkezeti, formai megoldások és a térhasználat nem kelti esetlegesség érzetét, amikor az épülettel kapcsolatos megannyi részlet és érzet következetes és harmonikus egésszé áll össze. Ezt a harmóniát nem önmagukban a tanya formai jegyei képviselik, az esztétikai élményt nem az építőművészi kvalitás biztosítja, hanem a természetes anyagok használatából adódó őszinteség, az emberi kéz gondosságát magukon hordozó részletek és a mindent egybefoglaló tiszta, egyszerű gondolkodásmód. Ettől lesz a tanya építészeti karaktere nemcsak higgadt és ésszerű, de kedvesen kreatív is egyben.

Táji integráció

„Az építészetnek szervesen kell kisarjadnia abból a helyből, ahova születik, a természet alkotásához kell hozzátenni azt az emberi szellemből, amit a hely megkövetel." (Frank Lloyd Wright)

A tanyák mindmáig hűen őrzik az alföldi táj ősi mozaikosságát. Már pusztán az elhelyezkedésük, vagy okszerű tájhasználatuk is a környezeti adottságok maximális figyelembevételéről és az azokhoz történő alkalmazkodásról tanúskodik. A tanya és a táj között közvetlen, mindennapi kapcsolat áll fenn. A természeti környezettel való szoros együttélés miatt a tanya nem idegen elem a tájban, hanem éppen ellenkezőleg, léte összeforr az őt körülvevő tájjal. Lakott helyként gazdája a területnek, épített objektumként elmaradhatatlan része a tájnak. A tanya nem értelmezhető a környezetéhez fűződő viszony nélkül. Egyik leglényegesebb sajátossága csak a környezetben betöltött szerepén keresztül érthető meg.

A tanya és a környező művelt táj között (sem konkrétan, sem átvitt értelemben) nincs éles határ. A szántók-legelők határtalansága és a tanyaudvar intimitása között érzékeny átmenet figyelhető meg. A számtalan táji-környezeti kötő-

déssel magyarázható az a sajátos körülmény, miszerint a tanya sokkal inkább „része" a természet évszakos változásának, mint más településformák: a nyári kitárulkozás és a téli összehúzódás esetében szinte tapintható. Ráadásul egy tanya mindig rendelkezik olyan, irracionálisnak tűnő, logikai úton nem megokolható jellegzetességekkel, amelyek még inkább közelállóvá teszik az „öntörvényű" természet alakította tájhoz.

A tanyás táj olvasata barátságos, szimpátiát kelt még azokban is, akik már szembesültek a külterületi élet hátrányos oldalával. A sokszor érthetetlennek tűnő szimpátia egyik fő oka abban az egyedülálló tradícióban keresendő, amit a táj-épület-ember harmóniájának megjelenítésében a valódi tanyák mind a mai napig hordoznak. Ez különösen fontos lehet manapság, amikor korántsem tekinthető már természetesnek e harmónia megteremtésének sem az igénye, sem a módja.

Összefoglalás

Az épített környezetnek kitüntetett szerepe van a hellyel történő belső azonosulás (személyes identitás) megteremtésében, mivel valódi viszonyítási alapot kínál a világban helyét kereső ember számára.

A tanya szimbóluma az alföldi tájnak, élő példája a természettel való harmonikus és tudatos együttélésnek. Nem ura, hanem gazdája a határnak. Nem lelakja, hanem belakja környezetét. Keretet kínál egy olyan sajátos termelési és létformának, ami a manapság sokat emlegetett fenntartható fejlődés valódi letéteményese lehet. A tanya legfőbb vonzereje az általa megnyilvánuló egyedi, emberarcú környezet, ahol a magától értetődő természetesség, a racionális szemlélet válik esztétikai élménnyé. A benne megtestesülő építési és életvitelbeli szemlélet ma is sok tanulsággal szolgál. Sőt a felgyorsult tempójú, s ezért mind felületesebbé váló világunkban számos téren példaértékű lehet.

„A minket körülvevő tér megalkotása nem szépészeti kérdés, hiszen létezésünket minősítjük vele." (Muzsai István)

Hivatkozások

Barabás J. – Gilyén N. 1987: Magyar népi építészet. Budapest.

Farkas G. 1998: A népi építészeti hagyományaink felhasználásának lehetősége a mai építészeti gyakorlatban. In Bachman Z. (főszerk.): Könyv az építészetről. Pécs, JPTE University Press.

Kottmayer T. 2003: Népi építészet, népi építkezés. Győr, Széchenyi István Egyetem. Egyetemi jegyzet.

Mikola K. 2003: Önfenntartó otthonok. Lélegzet. 4. sz.

Ónodi G. 1998: Tanyák és jövőjük. A Falu. XIII. évf. 1. sz. 83–86.

Schneller I. 2002: Az építészeti tér minőségi dimenziói. Kecskemét, Libraris Kft.

Szenti T. 1979: A Tanya. Budapest, Gondolat Kiadó.

TATAI TAPASZTALATOK, TANULSÁGOK
A MAGYARY ZOLTÁN NÉPFŐISKOLAI TÁRSASÁG 10 ÉVES MŰKÖDÉSÉRŐL

Keresztesi József

A népfőiskola mint intézmény, mint szervezeti forma, eléggé ismert a népművelés-közművelődés szakma területén dolgozók körében, hiszen az elmúlt száz évben hazánkban sokféle kezdeményezés volt és szakadt sajnos félbe.

Úgy gondolom, hogy ennek ellenére érdemes felidézni a kezdeti időszakot. Amikor Dániában megszületett a népfőiskola eszméje – Grundtvig püspök gondolatai nyomán, a XIX. század közepén –, a társadalom polgári átalakítása volt a feladat, s ehhez a feladathoz keresett Grundtvig és a hozzá kapcsolódó szellemi kör eszközt, formát. Ez az új forma lett a népfőiskola, amely nagy gyorsasággal terjedt el a skandináv államokban az első időszakban, majd jutott el más országokba, köztük hazánkba is a XX. század elején.

A népfőiskola egyik célja volt alakulásakor, hogy a parasztságot új ismeretekhez juttassa, a másik célja viszont a helyi társadalom életébe való aktív részvétel segítése, az erre való felkészítés, amit egyszerűen a demokrácia gyakorlásának, a demokrácia működtetésének is nevezhetünk.

Az előzőekben jelzett célok és problémák Magyarországon is aktuális problémaként jelentkeztek a II. világháborúig. Hazánkban főleg az egyházak ismerték fel és kezdeményezték, segítették a népfőiskolák szervezését, működését. A II. világháború után ez a folyamat – a közismert történelmi körülmények okán – megszakadt, a szerves folytatásra csak a rendszerváltást követő időszakban nyílt lehetőség.

Népfőiskola Tatán is működött 1940–1944 között, amely a dán mintát követve bentlakásos formában indult el. A népfőiskola gondolatát Márkus Jenő tiszteletes vetette fel, és ezzel a gondolattal nagyon egyetértett, és a gyakorlati megvalósításban meghatározó szerepet töltött be Magyary Zoltán közigazgatástudós, aki munkacsoportjával az előző években végzett egy – ma is mintának tekinthető – tudományos vizsgálatot (*Magyary* 1939) a Tatai járás településein. A vizsgálat feltárt sok problémát, megoldandó feladatot, s ezért jutott Magyary és csoportja arra a felismerésre, hogy a változásokhoz nem elég a szakmai ja-

vaslat és elképzelés, szükség van olyan felkészült helyi polgárokra, akik maguk is részesei lesznek a változás elindításának és megvalósításának. A tatai népfőiskola arról is nevezetes, hogy nem kapcsolódott egyik felekezethez sem, amint az emléktáblán megfogalmazták: „Hazánk első állami népfőiskolája" működött az egyik régi malom épületből kialakított turista jellegű szálláshelyen.[1]

A rendszerváltás a tatai népfőiskola újraindítására is motivált bennünket. Ebben az időben már országosan egyre több szó esett a népfőiskolákról, arról, hogy a népfőiskolának ma is fontos szerepe lehetne a közéleti felkészítésben, az új ismeretek átadásában. Nem véletlen tehát, hogy 1989 után szép számmal alakultak újra a régiek, vagy teljesen új kezdeményezésként jöttek létre a népfőiskolák, mint civil szervezetek.

Tatán csak kicsit később – 1995-ben – sikerült újraszervezni a népfőiskolát.

A megalakuláskor 22 fő csatlakozott a társaság tagjaként hozzák. Tiszteletbeli elnökként megválasztottuk dr. Kiss Istvánt, aki Magyary vezető munkatársaként vett részt az előzőekben említett vizsgálatban, vezető szerepe volt az akkori szociális program elindításában és szervezésében. Később Magyary emlékének ápolásában is aktívan közreműködött. Kiss István születésének 100. évfordulójáról is megemlékeztünk a 2006. évi Magyary konferencián.

Érdekessége még az alakulásnak, hogy az első népfőiskola születésével összefüggésben említett Márkus Jenő tiszteletes fia – dr. Márkus Mihály, később a Dunántúli Kerület püspöke – vállalta az elnöki tisztséget, amelyet 10 éven keresztül ellátott. Jelenleg ő a szervezet tiszteletbeli elnöke. A másik különlegesség, hogy a régi népfőiskolai tagok közül a naszályi Rabi Istvánt vettük fel elsőnek a tiszteletbeli tagok sorába.

A tevékenység megkezdése nem volt egyszerű feladat, mivel a tagdíjon kívül más bevétel nem állt rendelkezésünkre, így az első pályázati támogatásig nem volt lehetőségünk programok szervezésére. Az első tanfolyamunkat, melyet a tatai és kistérségi települések önkormányzati képviselőinek szántunk, 1996 első félévében sikerült megszervezni a *„Demokratikus helyi közigazgatásért" elnevezésű nemzetközi alapítvány támogatásával.*

Számunkra is meglepetést okozott, hogy milyen *nagy érdeklődés nyilvánult meg* a program iránt. Előzetesen több mint hatvan fő jelezte részvételi szándékát, amelynek helyszíne a Jávorka S. Mezőgazdasági Szakközépiskola volt. Az ünnepélyes megnyitón jelen volt dr. Kiss István, aki gondolatait is megfogalmazta ebből az alkalomból, majd dr. Verebélyi Imre, a közigazgatási korszerűsítés kormánybiztosa, a Magyar Közigazgatástudományi Intézet[2] akkori igazgatója tartotta az első előadást.

---

[1] A volt Malom Szálló, ma Arnold Hotel (Erzsébet királyné tér).

[2] A Magyar Közigazgatástudományi Intézet alapítója Magyary Zoltán volt.

A közigazgatási-önkormányzati területtel a szoros kapcsolat – Magyary Zoltán tevékenysége miatt – később is jellemezte munkánkat. A következő évben (1997) szerveztük meg *az első bentlakásos tanfolyamunkat (5 napos),* a cigány kisebbségi önkormányzati képviselőknek, amelyet a későbbiekben több is követett Az önkormányzati munkát volt hivatott segíteni a *környezetvédelmi sorozatunk, az Európai Unió* működéséről, és az ezzel összefüggő várható változásokról szóló tanfolyamunk. 2005-ben a megye minden kistérségében megszerveztük azt a szakmai fórumot, amely az akkor még tervként létező közigazgatási átalakításokról adott információkat, s tette lehetővé, hogy a települések önkormányzati képviselői feltegyék kérdéseiket, elmondhassák véleményüket.

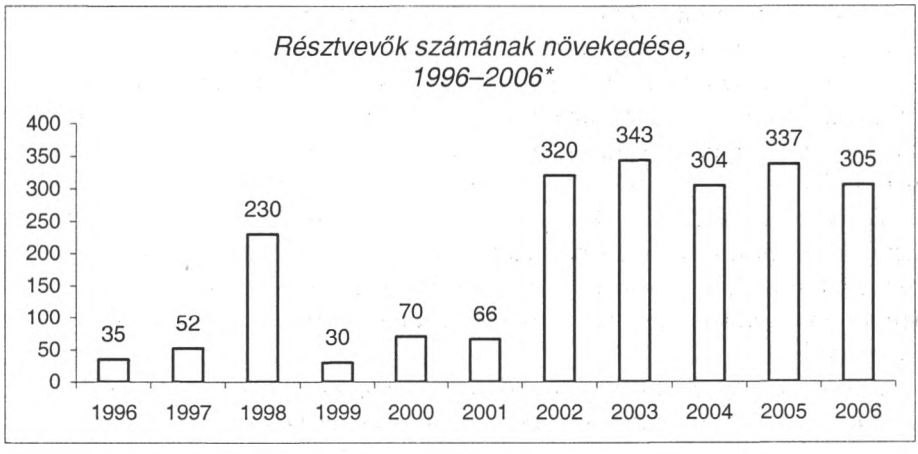
Természetesen nem csak a közigazgatási-önkormányzati témákkal foglalkoztunk. Nemcsak az önkormányzati nézőpontból mutattuk be a megye természetvédelmi értékeit, majd később a kistérség településeinek hagyományait és helytörténeti emlékeit, hanem volt sorozatunk a biogazdálkodásról, a falusi turizmusról is.

2001-től kezdve évente szervezzük meg az alapfokú számítógép-kezelői tanfolyamokat. 2000-ben indult el a magyar történelmet kronologikusan feldolgozó sorozatunk, amely 2007-ben érkezett a befejező szakaszához. 2002-ben kezdtük el az egészségügyi ismeretterjesztést, amelynek érdekessége volt, hogy a megye hét községében is szerveztünk akkor tanfolyamokat a pályázati támogatás révén. A városban azóta is folyamatosan végezzük az egészségügyi ismeretterjesztést.

Törekvésünk, hogy a pályázati lehetőségeket is figyelembe véve bővítsük a választékot, a tanfolyami témák körét. Így indítottunk pl. nyelvtanfolyamot, ECDL Start tanfolyamot, nemrég indult el a „Mindentudás" sorozatunk, vagy a „Hely szelleme" elnevezésű programunk.

Szakmai-módszertani szempontból a programok szervezése-előkészítése során arra törekedtünk, hogy a témák egymásra épüljenek, azonos időpontokban (hetente, kéthetente) szervezzük őket, és olyan időtartamot (25–30 órát) fogjanak át, amely alkalmas az alapos tájékozódásra, az elmélyült ismerkedésre a területtel. De vannak olyan tematikák, mint a számítógép-kezelői, amely 50 órás, vagy a nyelvtanfolyamok, amelyek 60–80 óra tanulási lehetőséget biztosítottak. Az előadóinkat arra kérjük, hogy – ahol erre a téma lehetőséget ad – illusztrálják az előadást, ajánljanak olvasni valót azoknak, akik szeretnének alaposabban tájékozódni. Az előadásokat követően mindig lehetőség van a hallgatóság számára a kérdések vagy vélemények megfogalmazására, de az is hagyomány, hogy a tanfolyam végén írásban is kérjük a hallgatóság véleményét a sorozattal kapcsolatban, az előadókról és a következő időszak tematikájáról. A tanfolyamot elvégzőknek, vagy a rendszeres látogatóknak, a program befejezésekor oklevelet adunk. A programok zárásaként lehetőség szerint megszervezzük a „Látóút"-at, amelynek az a célja, hogy a témakörhöz kapcsolható látnivalókat, emlékeket bemutassuk a hallgatóságnak. Ezen a területen a történelmi

témákhoz tartozó múzeumi emlékek és építészeti értékek meglátogatását nagy érdeklődés fogadja, igénylik a hallgatók az ilyen jellegű kiegészítő programokat.

* Az adatok a tanfolyamok és az előadások látogatottságát mutatják, nem számítva az egyéb rendezvények (pl.: Magyary-konferencia, Közgyűlés) résztvevőit.

A tanfolyamok szervezésekor arra törekszünk, hogy előadóink a szakterület elismert képviselői legyenek. Ez nem zárja ki, hogy a helyi szakembereket is bevonjuk előadóként, de ha lehetőség van rá, akkor igyekszünk azokat a kutatókat, egyetemi előadókat felkérni, akik magas szinten művelik szakterületüket. Az elmúlt tíz év alatt a népfőiskola programjain előadók, közreműködők száma meghaladta a 200 főt, köztük számos egyetemi tanár, akadémikus. Nagy sikere volt pl. Hámori József előadásának, Csányi Vilmos etológusnak, vagy Tulassay Tivadarnak a SOTE rektorának, hogy a közelmúlt példáit említsük, de az MTA Történettudományi Intézetéből is sokan tartottak előadást, vagy segítettek – ebben számíthattunk Szász Zoltán vagy Katona Tamás közreműködésére is – a magyar történelem adott témakörének legjobb ismerőjét elérni.

A programok megvalósításához a szakmai feltételek mellett a pénzügyiek a legfontosabbak. Ez gyakran nehezebb ügy, mint a szakmai vagy a technikai feltételek létrehozása. Ma, aki hasonló területen dolgozik, az tudja, hogy az ide vonatkozó varázsige: a PÁLYÁZAT.

Az elmúlt években volt módunk megismerni a pályázatírás „rejtelmeit", amint tevékenységünk néhány jellemzője ezt érzékelteti, nem is sikertelenül. Ennek ellenére – főleg az utóbbi évek tapasztalatai ezt igazolják – csak akkor lehet biztonságosabb, stabilabb a működésünk, ha növelni tudjuk saját bevételeinket. A városban való eredményes működésünk révén sikerült elérni, hogy az önkormányzattal közművelődési megállapodást kötöttünk már néhány éve. Az

összeg nem nagy (300 ezer Ft), de ennek ellenére fontos szerepe van a népfőiskola működtetésében, mert ez nem függ személyes tényezőktől. Nagy reményeket fűztünk a Nemzeti Civil Alap (NCA) elindulásához, sajnos nem tudja betölteni az előbbiekben hiányolt biztonságos működtetés igényét, mivel a „működési" támogatás érdekes módon továbbra is csak a második félévben jut el a szervezetekhez, s akkor sem a teljes összeg! A másik súlyos gond – tudomásunk szerint más civil szervezeteknek is – az utófinanszírozás, illetve az elszámolásokkal kapcsolatos túlzó adminisztratív követelmények, vagy az a nem ritka állapot, amikor a hatósági jelleggel működő szervezet egyoldalúan megváltoztatja a szerződés feltételeit, nem tartja be a saját maga által vállalt feltételeket.

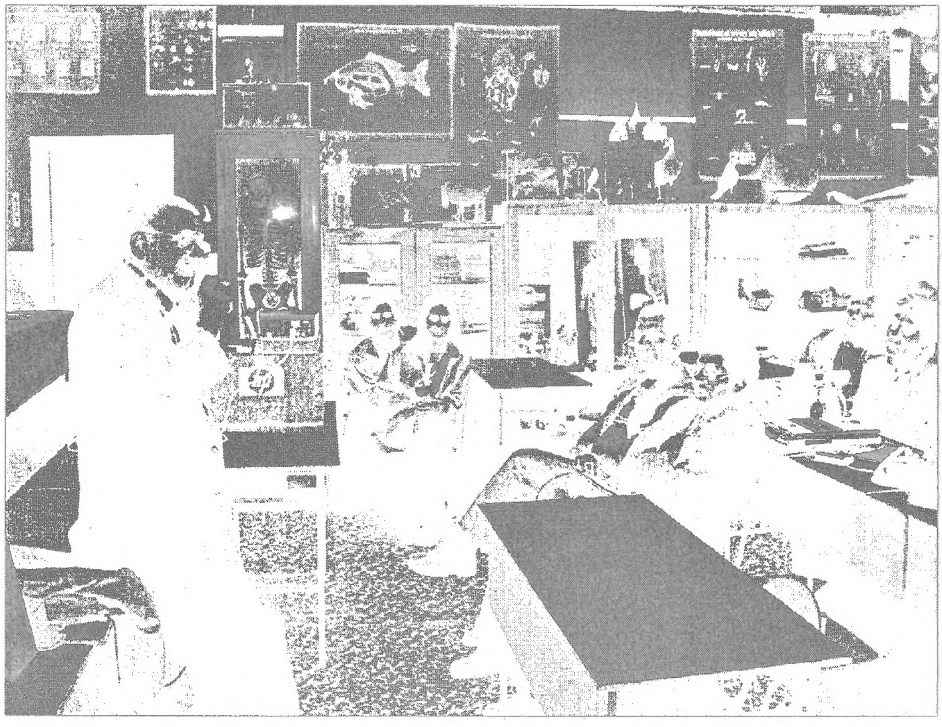
A jelzett nehézségek után felmerülhet a kérdés, hogy akkor hogyan képes mégis folyamatos és intenzív munkát végezni a népfőiskola? A válasz nagyon egyszerű: nehezen és kemény, sok önkéntes munkával, amiből az elnökség és a tagság is kiveszi a részét.

A szakmai munkánk minőségét, szakmai színvonalának elismerését jelzi, hogy 2002-ben az Országos Közoktatási és Vizsgaközpont regionális irodája nyilvántartásba vette népfőiskolánkat, majd a következő évben sikerült a „hivatásos" felnőttképzési szervezetek részére előírt akkreditáció követelményeit is teljesíteni.

A személyi feltételek megteremtését az önkéntes munka mellett a megyei munkaügyi központ évek óta segíti, mivel lehetőséget kaptunk pályakezdők alkalmazására. Jelenleg két fő segíti az adminisztrációs és szervezői munkát. Az állandó munkatársak alkalmazása felvetette az önálló iroda kialakításának igényét, amit bérleti formában sikerült megoldani. A rendszeres és széles körű szakmai tevékenység miatt felvetődött az önálló oktatási helyiség létrehozásának szükségessége. E kérdésben megtörtént az első lépés, az önkormányzat kedvezményes bérlettel rendelkezésünkre adott mintegy 80 m^2-es helyiséget, felújítási kötelezettséggel. (Sajnos az erre vonatkozó pályázataink eddig nem voltak sikeresek.)

A szakmai munkánk eredményeinek vannak más, külső feltételei is. Ezek között nagyon meghatározónak tartjuk a partneri kapcsolatokat, az együttműködési szándékot minden olyan szervezettel, amely hajlandó ilyen irányú kapcsolatra. Az együttműködő partnerek száma ma már meghaladja a harmincat. Ezek közül a legfontosabbak közé tartozik a Jávorka S. Mezőgazdasági Szakközépiskola. Az utóbbi években előtérbe került a pályázati partnerség gyakorlata, ahol a már hivatkozott Humán Erőforrás Operatív Program (HEFOP) pályázatban a tatai Help Kht. partnereként vállaltuk a képzési programok megszervezését. A nehézségek, a pénzügyi akadályok ellenére nagy jelentőségű tapasztalatokat szereztünk, mivel először szerveztünk OKJ-s (államilag elismert bizonyítványt adó) képzési programot. Miután lezárult a képzés, megállapíthatjuk, hogy eredményes volt.

Itt tart jelenleg a tatai Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság a megkezdett úton. A sok nehézség ellenére elnökségünk komolyan foglalkozik azzal az elképzeléssel, hogy létrehozzon, kialakítson egy bentlakásos népfőiskolát a város közelében. Ez újabb időszak kezdetét jelenti, ha sikerül, akkor már a fiataloknak kell átvenni a stafétabotot, folytatni – most már intézményes keretek között – a népfőiskolai tanfolyamok szervezésének szép és nemes feladatait.

Csányi Vilmos etológus, akadémikus előadása az emberi természet biológiai gyökereiről a Magyary Zoltán Népfőiskola tagjainak.

Hivatkozások

Magyary Z. 1939: Közigazgatás és az emberek. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet.

A KÖZÖSSÉG MINT SZÜKSÉGES ERŐFORRÁS – AVAGY MI KERESNIVALÓJA LEHET(NE) FALUN EGY NONPROFIT „PLÁZÁNAK"

Szabó András

Napjainkban szinte természetes, hogy valaki egyszerre lehet falusi és városi. Teheti mindezt úgy, hogy akár kétlaki életmódot folytat, vagy éppen úgy, hogy nem a valódi attitűdjének megfelelő településtípusban lakik, ami alatt azt értem, hogy a falvakban élő emberek is egyre inkább kezdenek városi életformát élni, s ennek egyenes következményeként kezdenek a faluból eltűnni az „igazi falusiak". Éppen ezért úgy gondolom, hogy ha a falvak sorsával akarunk foglalkozni, akkor érdemes néhány alapvető, olykor talán provokatívnak tűnő kérdést feltennünk akár saját magunknak, akár egymásnak.

Az első és talán legfontosabb kérdés az lehetne, hogy tulajdonképpen *mi a falu*? Az emberi civilizáció története a városok története (*Spengler* 1918), annak ellenére, hogy számszerűen lényegesen több falu van a Földön, mint város, és a falusi-városi népesség aránya is csak napjainkban billent át a város javára. Alapjában véve a városiasság uralja a gondolkodásunkat, éppen ezért tartom fontosnak akár közhelynek tűnő fogalmak kérdésként való feltevését és újragondolását. Tulajdonképpen minden embernek megvan a maga határozott elképzelése arról, hogy mi a falu, mégis igazán jól talán nem is lehet megválaszolni ezt a kérdést. A definíciók, vagy akár a hétköznapi elképzelések nagy többsége arról szól, hogy mik azok a *hiányok* (funkcionális, infrastrukturális...) amelyek miatt az adott település eltér a várostól, és tulajdonképpen csak falu. Ez számomra azt jelenti, hogy az emberek szemében és gondolkodásában a falu nem más, mint *tökéletlen város*, amit ennek megfelelően is kezelnek, függetlenül attól, hogy falun vagy városban élnek. Ma már a falu fogalom minőségi oldalát tekintve kiüresedett, hiszen a tradicionális falvakkal együtt elvesztek azok a rendezőelvek melyek a falu fogalmának lényegét, minőségi elemeit jelentik. Ezek a legfontosabb elveszett rendezőelvek (a teljesség igénye nélkül) a természethez és a lehetőségekhez mért önfenntartás az endogén erőforrások lehető legjobb felhasználásával, valamint az ehhez szükségképpen kapcsolódó anyag- energia- és információhatékonyságra törekvés; a közösségi gazdálkodás;

a természetre és a közösségre utaltságból fakadó felelősségvállalás; valamint a kis léptékű rendszerből és ezáltal a fizikai valóság megéléséből adódó felelősségteljes probléma-megoldási orientáltság.

Természetesen nem célom romantikus, idealista ábrándokat kergetni, vagy az idő kerekét visszafelé pörgetni. Azzal is tisztában vagyok, hogy ideáltipikus falu, közösség, vagy önfenntartás talán soha sehol sem létezett. De rendezőelvek léteztek, és az a megdöbbentő, hogy a világ nyugati felén sokszor spanyolviaszként sorra fedezik fel ezeket az elveket, csak más néven, mint például (ökológiai alapú) fenntartható fejlődés, Let-system,[1] közösségépítés- és fejlesztés, szubszidiaritás, lokalitás és így tovább. Az ENSZ és az Európai Unió által deklarált fenntarthatósági irányelveknek az egykori tradicionális faluközösségek nagyrészt alapvető természetességgel feleltek meg. Éppen ezért úgy gondolom, hogy az emberiség előtt álló paradigmaváltás során a falu egykori minőség rendezőelvei felértékelhetik a szinte a kipusztulás szélére került tradicionális falusiasságot, mint minőségi attitűdöt, ami véleményem szerint nem attól függ, hogy valaki községben, nagyközségben, vagy városban lakik-e.

Szintén nagyon fontos újragondolást érdemlő kérdésként tehető fel az, hogy *mi a fejlődés*? Ez olyan közhelyszerű, a mindennapokban használ és koptatott fogalom, aminek hétköznapisága miatt ritkán állunk meg átgondolni a jelentését. A fejlődés, mint tartalmi fogalom részletes kifejtése nem célja a tanulmánynak, hiszen ma már könyvtárnyi irodalma van, és a terjedelmi korlát sem teszi ezt lehetővé. Azonban mindenképp fontos megjegyezni azt, hogy a ma általánosan elfogadott gazdasági növekedés alapú fejlődés a divatos fenntarthatósági köntösbe csomagolva (pl. fenntartható növekedés, pénzügyi fenntarthatóság, stb.) sem lesz ekvivalens a valódi fenntartható fejlődéssel, hiszen más alapelvekre és mechanizmusokra épül. *Hajnal Klára* (2006) szerint a valódi fejlődésnek szükségképpen illeszkednie kell a létfenntartó főrendszer, tehát a bioszféra hosszú távon is bevált rendezőelveihez és mechanizmusaihoz.

A bioszférikus főrendszer persze tud elrettentő példákat mutatni az emberiség számára. Az egyik ilyen példa az élővilágban gyakori R - szaporodási stratégia, melynek lényege az, hogy az adott populáció önkorlátozás nélkül az adott terület eltartóképességének maximális határáig vagy akár azon túl szaporodik, és utána összeomlik, majd újrakezdi. Ez főként az alacsonyabb rendű élőlényekre igaz. A másik elrettentő példa tulajdonképpen az önkorlátozó mechanizmus nélküli növekedésről, és az ezzel együtt járó erőforrás elszivattyúzásról és koncentrálásról, tulajdonképpen a „gyarmatosításról" szól, amely nem más, mint a kóros sejtburjánzás, és amelytől rák néven rettegünk. Talán nem véletlen hogy a rák pont ennek a civilizációnak a betegsége.

Ha újragondoljuk a fejlődés tartalmi fogalmát, felmerülhet az a kérdés is, hogy mit és hogyan érdemes vagy lehetséges *fejleszteni*. A fejlesztési kényszer

[1] Local Employment and Trading Sheme (Helyi Foglalkoztatási és Kereskedelmi Rendszer) rövidítéséből adódó mozaikszó. A LETSystem a cserét nonprofit, sokközpontú, közösségi szintű alapra helyezi. Ezt egy új, virtuális pénzfajta, a "zölddollár„ kifejlesztésével teszi lehetővé, amely a helyi kereskedelmet serkenti.

az elmaradottságból, a fejlődésképtelenségből adódik (legyen szó bármilyen értelemben vett fejlődésről). A jelenlegi település- és vidékfejlesztési koncepciók sok esetben a falu = tökéletlen város látásmódot tükrözik (ami nem csoda, hiszen maguk a falun élők is így gondolkodnak). Nem kívánom kétségbe vonni az infrastruktúra- és a humánerőforrás-fejlesztés, vagy éppen a modernizáció szükségességét, és akár pozitív eredményeit, csupán a csapdáira is szeretném felhívni a figyelmet. Ugyanis felmerül a kérdés, hogy milyen fejlődés az, amely az amúgy is erős kiszolgáltatottságot, függőséget vagy éppen elkeseredettséget tovább fokozza jelentősen növelve az alacsony jövedelmű családok kiadásait, vagy éppen alapot, okot és ugródeszkát is ad a fiatalok „elmenekülésére", vagy éppen munkahelyeket, és lehetőségeket szűntet meg. Éppen ezért fontos újragondolni azt is, hogy milyen elsődleges fejlesztési célterületet, erőforrást találhatunk, amelyre érdemes lényegesen több figyelmet fordítani.

Az egykori tradicionális falvak valamint az esetleges jövőbeni, az új paradigma szerint rendeződő kisléptékű lokális rendszerek globális hálózatosságának legfőbb lehetséges közös vonása nem más, mint a hosszútávon fenntarthatónak és helyesnek bizonyuló rendezőelveket találó, és azok mentén cselekedni képes közösség, amely e tekintetben az egyik legfontosabb, és fejlesztésre érdemes erőforrás. Mindemellett *Andrásfalvy* (2004) szavaival élve „a közösség iránti igény kielégítése olyan – egy eddig közvetlenül meg nem nevezett, de mindenben feltételezett – alapvető szükséglet, amelytől az anyagi és szellemi kultúránk közti egyensúly megteremtésének a sikere függ". A közösségfejlesztés – amely több évtizednyi elméleti és gyakorlati múlttal rendelkező szakma (*Varga A. T.–Vercseg I.* 2001) – katalizáló és szinergikus módszereivel és hatásaival képes lehet hatékonyabbá tenni a település- vagy vidékfejlesztési programokat. A következőkben egy olyan elméleti intézményt szeretnék bemutatni, amely egy lehetséges katalizáló eszköze és módja lehet a közösség és az egyének fejlődőképesebbé tételének, valamint a közösségfejlesztésnek.

Falu Pláza (Placca) a komplex közösségi színtér

Felmerülhet a kérdés, hogy miért pont pláza, és hogy kapcsolódik ez a falvak jövőjéhez. Sajnos a pláza fogalom a városi, globális, profitorientált bevásárló- és szórakoztatóközpontok miatt pejoratív színezetet is kapott, holott miért ne lehetne az eredeti jelentésből adódó pozitív tartalommal megtölteni azt! Jelen esetben a falu pláza a városi plázákkal analóg, de azoktól filozófiájában alapvetően eltérő komplex közösségi színteret, tág értelemben vett intézményt jelöl. Nagyon fontos egy ilyen intézmény számára, hogy valódi és komoly vonzerőt legyen képes kifejteni az adott településen, mert csak így tölthet be valódi fejlődést indukáló szerepet. Ezért pár pontban összegzem azokat az elemeket, melyek a vonzerő alapját adhatják, és amelyek érvként is szerepelhetnek a pláza fogalom használata mellett:

1. Motiváció

A falusi emberek többsége érzi ugyan a problémákat, de sok esetben nem látja át azokat összefüggéseikben, mindamellett bizalmatlan és pesszimista a jövőt illetően. Kulcsfontosságú mindenféle fejlődés szempontjából az emberek motivációs szintje és motiválhatósága, mely alapjában véve is komoly problémát jelent a demoralizált közösségekben. Éppen ezért a formális fejlődésben gondolkodók számára a pláza szó önmagában véve fejlődést jelent, éppen ezért motivációs erővel bírhat.

2. Funkcionális gazdagság és komplexitás

Nyilvánvaló hogy egy ilyen intézmény akkor jó és vonzó, ha minél több funkcióval rendelkezik, melyek a lehető legkomplexebb módon kapcsolódnak egymáshoz. A városi plázákkal analóg, de azoknál funkciógazdagabb, komplexebb és nonprofit módon szolgálnia kell többek között:

- Az *információs központ:* funkció révén az információszerzést, képzést és a szakmai segítségnyújtást. Az információ áramlása elsődleges fontosságú, ezért fontos annak összegyűjtése és terjesztése. Az információs központ ennek lehet a hatékony eszköze, ha megfelelően funkcionál. Feladatai közé tartozhat az ismeretterjesztés, elsősorban a posztmodern, fenntartható fejlődési alternatívák megismertetése, a helyi közösséget érintő információk összegyűjtése és terjesztése, valamint az emberek személyes érdeklődésének kielégítése, segítségnyújtás szakmai kérdésekben. Az információáramoltatás eszközeiként alkalmazhatók a könyv és dokumentumtár, esetlegesen az internet-hozzáférés biztosítása, ismeretterjesztő előadások, beszélgetések, klubok szervezése akár népfőiskola jelleggel, helyi információs eszközök létrehozása, állandó szakmai felügyeletet ellátó, segítő személy (információgazda).
- A *civil koordinációs központ:* funkció révén a közösségi párbeszédet és kooperációt, valamint ezeknek a koordinálását. Természetesen a koordináció és az információ elválaszthatatlan egymástól, tehát a két funkció átfedésben (fizikai értelemben is) van egymással. A koordinációs központ feladata az emberek közti párbeszédek, fórumok, információáramlás szervezése és lebonyolítása, közösségi programok, projektek összefogása és koordinációs támogatása, a koordinációt igénylő, vagy ahhoz szükséges információk adminisztrálása (pl. telekocsi rendszer vezetése, zöldpénzforgalmi számlák vezetése)
- A *szórakoztató központ:* funkció révén a szórakozást, a kulturális (akár vallási) és a sportéletet, melyben kiemelt szerepe lenne a közösségi „játékoknak" akár konkrét játékról vagy sportról, akár szellemi síkú kísérletről (pszihoterápiás programok, alternatív, közösségi gazdálkodási modellek kipróbálása) legyen szó.

– A *„helyitermék-ház", piac:* funkció révén a vásárlást. Paradox helyzet, hogy az élelmiszerek terén is a városi elosztórendszerek látják el a falut, ahol alig van már az önellátásra szánt termelés. Az itt élők rendkívül ki vannak szolgáltatva a kereskedelemnek, hiszen falun a jövedelmek alacsonyabbak. Ezen mindenképp érdemes változtatni, melyben rendkívüli szerep jutna a helyi termékeknek. Fontos, hogy legyenek ilyenek, tehát az esetleges látens tudás termékként meg is valósuljon. Emellett ennek a produktumnak helyi szinten ismertnek és hozzáférhetőnek kell lennie, erre szolgálna a „helyitermék-ház" funkció, ahol ezek a termékek megjelenhetnek akár fizikailag, akár virtuálisan (pl. faliújság információként).

Ki kell emelni, hogy a helyi termékek piacának működését komolyan akadályozzák a bürokratikus szabályozások, melyeknek a legtöbb esetleges helyi termék nem tudna megfelelni, és ezáltal nem is képződik. Erre a problémára lehet megoldás a *Guy Dauncey* (1988) által leírt zöldpénz alapú közösségi kereskedelem és gazdaság, mely jelen esetben modellkísérletként megjelenhet a „falu plázában". A mai demoralizált faluközösségek véleményem szerint jelen állapotukban alkalmatlanok a LETSystem adaptálására, éppen ezért viszonylag tét nélküli, közösségi játékkísérlet formájában lehetne megismertetni az emberekkel, melyre a helyi iskola zárt közössége mellett a „falu pláza" intézménye adna módot, teret és lehetőséget.

Fontos, hogy ezek az alapvető funkciók, melyek között nyilvánvalóan lehet és kell is létrehozni átfedéseket, komplex egységben jelenjenek meg mind térben, mind működésben.

3. Kompaktság

Mind a vonzerő, mind a hatékonyság szempontjából fontos tényező, mely természetesen összefügg a komplex egységesség vetületeivel.

4. Flexibilitás

Lényegében ennek az intézménynek a célja a helyi közösség szolgálata. A „falu pláza" lokális és lokálpatrióta intézmény kell, hogy legyen, amely maximálisan illeszkedik a helyi adottságokhoz és lehetőségekhez, éppen ezért egy adott közösség akkora és olyan „falu plázát" hozhat létre magának amilyet tud, legyen ez akár egy (pár) helyiségből álló kis épület, vagy több, egymáshoz közeli – már meglévő és a kívánt funkciókhoz illeszkedő rendeltetéssel bíró – épületből álló komplexum.

A „falu pláza" egy katalizátor lehet a helyi közösségek fejlődőképessé tételében, ha képes motiválni az embereket, hatékonyan tud információt és tudást áramoltatni a közösség tagjai között, és komplex egységben átfogja a közösség életét.

A „falu pláza" lehetséges megvalósításának kérdése

A megvalósítás esetén két összefüggő, de alapvetően eltérő problémasíkkal kell szembenézni. Az egyik síkon a fizikai kivitelezés kérdése áll, amely kézzelfoghatóbb nehézségeket vet fel és megoldásokat igényel, mint a másik problémakör, a szellemi megvalósítás síkja, amely megfogalmazás igényel némi magyarázatot. Nyilván nem sok értelme van – és a kisfalvak szintjén nem is nagyon lehet – l'art pour l'art intézményt létrehozni, ezért kulcsfontosságú, hogy az adott település magáénak, sőt szívügyének érezze a saját „falu plázáját", és önszántából valamint nagyrészt önerőből hozza létre azt. Éppen ezért a „falu plázát" először és elsősorban tudati síkon kell megalapozni és megteremteni.

Szellemi síkú megvalósítás

Alapvető probléma a hátrányos helyzetű, erodált társadalmú falvakban, hogy a demoralizálódott emberek motiválása sok esetben szinte lehetetlen. Éppen ezért az egyben és készen, kívülről kapott projektek – akármennyire jók és megalapozottak is legyenek – könnyedén válthatnak ki közönyt, bizalmatlanságot, sőt akár rátartiságot is. Alapvetően fontos tehát a sikeres eredmény szempontjából az, hogy magát a projektet az adott közösségen belül az emberek gondolkodásában, tudatában is létre kell hozni. Pontosabban létre kell, hogy jöjjön, legfőképpen úgy, hogy részben – vagy akár egészében – saját maguk alkossák meg irányt mutató (és irányított) információk mentén. Ezt elméletileg úgy lehetne elérni, hogy a megfelelő információkat a megfelelő helyen és időben el kell csepegtetni.

A szellemi síkú (tudati) megvalósítás forgatókönyvének néhány alapelve és lépése:

- Olyan tudatos, pozitív „katalizáló manipulációt" kell alkalmazni, amely jól felépített, célcsoportokra és információtartalomra is differenciált, ciklikusan progresszív.
- Éppen ezért szűk körökből kell kiindulni, amelyeket folyamatosan több lépcsőben és tervezetten kell bővíteni mind a partnerek bevonása, mind az információáramoltatás szintjén.
- A megfelelő partnerek megtalálása és bevonása

  Kiinduló szintként alapvetően először a helyi értelmiség viszonylag szűk körét kell elérni. Fontos, hogy az ötletgazda támogató partnereket találjon ebben a körben, akikkel közösen konkretizálni tudják a tervezés elemeit és azok végrehajtását.

  A működő kezdő szint létrejötte után a partnerek körének tágítása következhet, mind a támogató körök számát, mind létszámát tekintve. Nagyon

fontos és kritikus lépés ez is, hiszen ezen a *transzfer szinten* főként olyan embereket célszerű megnyerni az ügynek és bevonni a partneri körökbe, akik hitelességükkel, aktivitásukkal, személyiségükkel komoly hatást képesek gyakorolni a közösség tagjaira.

Ezen a szinten a helyi civilek és a falu társadalmi életében aktív személyek, valamint a családokba újdonságokat vinni képes iskolások bekapcsolásával bővülhetnek a partneri körök. Ebből adódóan e szint egyik fontos és sok lehetőséget rejtő terepe az iskola, ahol az ismeretterjesztés (oktatás, nevelés), a közösségépítő játékok és akár a közösségi gazdálkodási modellkísérletek is helyén valóak. Az iskola mellett azonban a legkomolyabb bázist azok a falusi asszonyok jelenthetik, akik talán a legaktívabb és legvállalkozóbb szellemű tagjai a helyi közösségnek. A nők kiemelt szerepét több (tapasztalatokon alapuló) érvvel is alá lehet támasztani. Az egyik érv az lehet, hogy alapvetően ők azok, akik összefogják a közösségeket mind a család, mind pedig a helyi társadalom szintjén. Emellett nyitottabbak és befogadóbbak, vagy éppen kevésbé elutasítóak a szellemi síkú újdonságokkal kapcsolatban, és kevésbé féltik a presztízsüket, mint a férfiak. Nem utolsó sorban pedig ők mozognak többet és aktívabban a helyi közösségben, és így ők azok, akik az információkat leginkább áramoltatják.

Tehát ezen a szinten a társadalmilag aktív, az adott kapcsolati hálókban elfoglalt pozíciójukból adódóan hiteles és az újdonságokra fogékonyabb személyek partnerré válása a cél. A stratégia ezen eleme a kapcsolati hálókban rejlő tőkére és a szóbeszéd marketing erejére épít, mely vélhetően elindíthat a közösségen belül egy öngerjesztő pozitív visszacsatolást, mely közelebb viszi a falut az esetleges alternatívákhoz és lehetőségekhez, mint például a „falu pláza" ötlete.

– A megfelelő információk áramoltatása

Nyilvánvaló, hogy a szándék (szellemi síkú megvalósulás) szempontjából célravezető a személyekre szabottan és fokozatosan bővülő információáramoltatás, amely egyfajta szellemi építőkockaként juthat el a közösség tagjaihoz. A „falu pláza" esetén azért is kell különösen vigyázni a kész információkkal, mert könnyen vezethet félreértésekhez és ennek következtében csalódottsághoz, kiábrándultsághoz.

– Alapos és felelősségteljes tervezés

A fentebb kifejtett „manipulációs" tevékenység okán, amely voltaképpen egy közösség-rehabilitációs kísérletnek is felfogható, a tudati síkú megvalósítás folyamata körültekintő és alapos tervezést (forgatókönyv) igényel, és komoly felelősséget ró az azt indukálók vállára. Mindemellett, ha

esélyt szeretnénk arra, hogy létrejöjjön egy jó és működő „falu pláza", akkor ez a sok munkát, kitartást és időt igénylő folyamat elengedhetetlennek tűnik, hiszen egy hasonlattal élve a templom sem attól lesz igazán templom, hogy azt fizikailag létrehozzák, hanem attól a hittől és akarattól, amely végül fizikailag felépíti, és tartalommal tölti meg.

Hivatkozások

Andrásfalvy B. 2004: Mit jelent a néphagyomány a jövő műveltségében? In Andrásfalvy B. (szerk.): Hagyomány és jövendő: Lakitelek. Népismereti tanulmányok. Antológia. 110–135.

Dauncey, G. 2001: Összeomlás után. Budapest, Göncöl Kiadó.

Hajnal K. 2006: A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben. Pécs, PhD-disszertáció.

Spengler, O. 1995: A Nyugat alkonya: A világtörténelem morfológiájának körvonalai. II.kötet. Budapest, Európa Kiadó.

Varga A. T. – Vercseg I. 2001: Közösségfejlesztés. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

A TURIZMUS TÁRSADALMI-KULTURÁLIS HATÁSAINAK VIZSGÁLATA A HELYI LAKOSSÁG TAPASZTALATAI ALAPJÁN A TISZA-TÓNÁL

Hevessy Gábor – Baros Zoltán

Bevezetés

A turizmus az egyik legnagyobb és leggyorsabban fejlődő iparág a világon. Növekvő jelentőségű forrása egy ország bevételeinek, a foglalkoztatottság növelésének, és a gazdagságnak. A nemzetközi turizmus nagyobb exportbevételeket eredményez napjainkban, mint bármilyen más iparág a világon (ENSZ, 2002). Amennyiben a turizmust csak gazdasági oldalról vizsgáljuk, általánosan elfogadott nézet, hogy összességében a turizmus gazdasági haszonnal jár az adott célterület számára. Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. A másik oldalon találjuk azokat a negatív hatásokat, amelyek a környezet pusztulásához, negatív társadalmi és kulturális hatásokhoz vezethetnek. A turizmus fejlesztésében résztvevők fontos feladata, hogy szem előtt tartsák a Manilai Nyilatkozatban (1980) megfogalmazottakat, mely szerint: „A turizmusban az anyagiaknál fontosabbak a nem anyagi szempontok. Ezek lényegében a következők: az ember önmegvalósítása, kiteljesedése, [...], a különböző kultúrák elismerése és a népek szellemi örökségének tiszteletben tartása". A turizmus fejlesztését úgy kell véghezvinni, hogy a jelen szükségleteinek kielégítésénél ne sérüljön a jövő generációk lehetősége a majdani saját szükségleteik kielégítésére. Ez a gondolkodás vezet el a fenntartható fejlesztéshez, mely nemcsak a turizmus, hanem az élet sok más területén is meghatározóvá vált az elmúlt időszakban. Ha a turizmus fejlesztésénél figyelembe veszik a helyi lakosság igényeit, érdekeit, korlátait akkor ez a közösség számára a turizmus értékét növelni fogja, és segít abban, hogy ez a fejlődés fenntartható legyen (*Kreag* 2001). A fenntartható turizmusfejlesztéshez elengedhetetlen a turizmus valamennyi hatásának (gazdasági, környezeti, társadalmi-kulturális) vizsgálata a teljes fejlesztési folyamat során. Magyarországon a turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálata viszony-

lag kevéssé volt hangsúlyos az elmúlt években, pedig a lakosság életminősége és annak javítása a pozitív gazdasági hatásokon túl, a már említett környezeti és társadalmi-kulturális hatásoktól is függ.

A kutatás célja a Tisza-tó menti települések lakossága tapasztalatainak vizsgálata a turizmus társadalmi-kulturális hatásai vonatkozásában.

A Tisza-tó 127 km^2-es területével a Balaton után hazánk második legnagyobb vízfelülete. A vizsgálatba vont öt település (Abádszalók, Tiszafüred, Poroszló, Sarud, Kisköre) a legmeghatározóbb turisztikai szempontból a tóparti települések közül. A turizmus hatásait minden lakos észleli valamilyen módon. A vizsgálat eredményei támpontot adhatnak további hatásvizsgálatok elvégzéséhez.

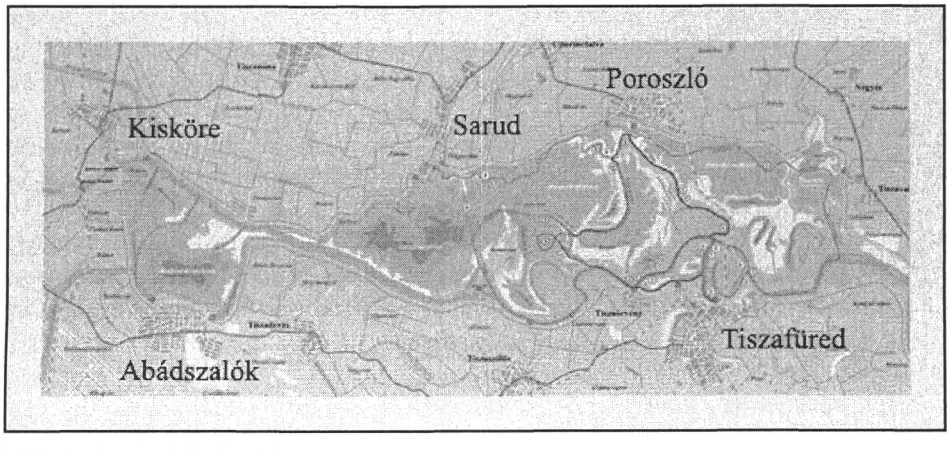
Anyag és módszer

A kutatás során a turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálatánál a kvantitatív megközelítést választottuk. Elsődleges és másodlagos kutatási módszert alkalmaztunk. Az elsődleges kutatást kérdőívek segítségével, az adatgyűjtést a bevezetőben már említett településeken (*1. ábra*), a helyi lakosság körében végeztük. A kutatás a helyi lakosok turizmussal szembeni attitűdjeinek megállapítására, illetve a turizmussal kapcsolatos tapasztalatainak vizsgálatára vonatkozik.

A másodlagos kutatás a KSH adatok, tanulmányok, és a szakirodalom feldolgozását jelentette, melynek túlnyomó része angol nyelvű. A magyar nyelvű szakirodalomban viszonylag kevés kutatási eredmény található.

1. ábra

A vizsgálatba vont települések elhelyezkedése a Tisza-tó körül

Forrás: www.tisza-to-info.hu

Az adatok statisztikai elemzését a Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) nevű statisztikai programcsomag segítségével végeztük el. Jelen kutatás nem objektív hatásmérés, hanem a lakosság észlelésein alapul, tehát szubjektív. A vizsgálatba vont minta nem alkalmas arra, hogy a települések közötti különbségeket kimutassa.

A kérdőíveken döntően zárt kérdések fordultak elő, a könnyebb feldolgozhatóság érdekében. A kérdőív tartalmazott egy 40 változóból álló felsorolást, melyre a turizmus hatást gyakorolhat. Az észlelt hatást 5 fokú skálán értékelhették a megkérdezettek. Döntően olyan változók szerepeltek, amelyek más, a turizmus társadalmi-kulturális hatásait vizsgáló kutatásokban is előfordultak (*Garland* 1984, *Rátz* 1999, *Ramchander* 2004). A változók között szerepelnek társadalmi-gazdasági tényezők is. A mintanagyság 203 fő volt, ami az összlakosság 0,77%-át jelentette. (Eredetileg 200 fő volt a tervezett mintanagyság, de kerekítések miatt ez a szám kicsit növekedett). A turizmus hatásainak helyi lakosság általi észleléseinek vizsgálatánál több nemzetközileg elismert kutatás is hasonló mintanagyságot használt (pl. Belisle és Hoy, 1980: 108 fő (0,1%); Sheldon és Var, 1984: 54 fő; Um és Crompton, 1987: 62 fő (0,2%); Milman és Pizam, 1988: 203 fő (0,02%); Getz, 1994: 79 fő (0,6%);). A mintanagyságból fakadó korlátokat az elemzés során figyelembe vettük.

A mintának az – öt település közötti – elosztásánál egyrészt figyelembe vettük a települések állandó lakosainak a számát, másrészt a települések turista/helyi lakos arányait. A turizmus hatásinak szempontjából az aránynak (turistakoncentráció) van nagyobb jelentősége nem pusztán a turisták számának. A turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálatánál döntően ezt az arányt használják (*McElroy* 2003). A településeken belül a mintavétel a kvótás mintavétel szabályai szerint történt. A kvóták meghatározásának alapja a helyi lakosság nem és kor szerinti megoszlása volt, a KSH adataira támaszkodva. A kvótaismérvek szempontjából (nem, kor) a minta az alapsokaság pontos mása (*Blaskovits* 1975), a következő megkötéssel: a mintába csak a legalább 18 éves helyi lakosok kerülhettek be. A személyes megkérdezésnek köszönhetően a válaszadási arány 100% volt.

Eredmények

A lakosság kétharmada 21 évnél régebben lakik a településen, a legalább öt éve a településen lakók részaránya pedig 94,1%-os. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálatba vont lakosok döntő részének tapasztalnia kellett a turizmus fejlődése következtében bekövetkező változásokat és feltételezhetően ennek hatásait is.

A szakirodalom alapján pozitívabb a turizmushoz való hozzáállása azoknak a megkérdezetteknek akik gazdaságilag is függnek a turizmustól, mint azoknak, akik nem függnek (*Lankford* 1994, *Lankford–Howard* 1994, *Ryan–Montgomery*

1994). A megkérdezettek 41,9%-ának valamilyen szinten függ a jövedelme a turizmustól, a megkérdezettek többségének, 58,1%-uknak azonban nem. Ez az arány lehetőséget teremtett arra, hogy vizsgáljuk azt, hogy a turizmus hatásait valóban pozitívabban észlelik-e azok, akik gazdaságilag függnek a turizmustól. A vizsgálat eredménye alapján a gazdaságilag függők és nem függők észlelései között szignifikáns különbség van, és pozitívabbak az észlelései azoknak, akik a turizmustól gazdaságilag függnek.

Ugyancsak a szakirodalom alapján szintén feltételezhető, hogy a vendégek és a fogadó lakosság közötti kapcsolat is befolyásolhatja a turizmus hatásainak észleléseit (*Fredline* 2001). A megkérdezettek nagyjából egyforma arányban vannak hivatalos, illetve baráti kapcsolatban a turistákkal (30,5% illetve 33%) és közel ugyanennyien vannak azok (36,5%) akik nincsenek kapcsolatban, csak látják őket. A szakirodalom alapján azonban az, hogy „csak" látják a turistákat nem jelenti azt, hogy rájuk a turisták nincsenek hatással (*De Kadt* 1979, *Du Cros* 2001, *Tosun* 2002). Azoknak, akik nem csak látják a turistákat (63,5%), több mint a fele baráti jellegű kapcsolatban van a turistákkal, ami valószínűleg a magánszálláshelyek jelentős mértékű vendégforgalmának (falusi turizmus és fizetővendéglátás) köszönhető.

A válaszadók több mint háromnegyede vélekedett úgy, hogy érez különbséget saját maga és a turisták között (76,3%, ebből 26,1% jelentős, 50,2% némi különbséget érez), míg 23,6%-uk gondolja úgy, hogy nincs különbség. A helyiek döntően két tényezőt tartanak a turisták és helyiek közti különbség forrásának, nevezetesen a viselkedést (44,5%) és az eltérő anyagi helyzetet (39,4%). A maradék 16,1%-on az öltözködés (5,8%), a kapcsolatteremtő képesség (8,4%) és egyéb tényezők osztoznak.

A vizsgálat alapján az is megállapítható, hogy a turizmus jelentős támogatottsággal bír a vizsgált területen. Döntő többségben vannak a megkérdezettek között azok, akik szerint szükség van a településen a turizmusra (82,8%). A turizmust ellenzők (6,9%) és a turizmus iránt közömbösek (10,3%) kis részarányt képviselnek a megkérdezésbe vontak körében. A településen megforduló turisták számával kapcsolatos vélemény a most megállapítottakkal összhangban van. A turizmust ellenzők (6,9%) és a turisták számának csökkenését kívánók (8,4%) aránya nagyjából megegyezik, míg a turisták számának növekedését (69,5%) illetve stagnálását (22,2%) kívánók arányának összege közel azonos a turizmust támogatók (82,8%) és a turizmus iránt közömbösek (10,3%) arányának összegével. A megkérdezettek 41,9%-ának függ a jövedelme a turizmustól, miközben 82,8%-uk szerint szükség van a turizmusra és a turisták számának növekedését szeretné a válaszadók 69,5%-a. Ezek alapján megállapítható, hogy olyanok is támogatják a turizmust jelentős mértékben, akiknek anyagi haszna ebből nem származik, de élvezhetik az infrastrukturális fejlesztések, a szabadidő-eltöltés lehetőségeinek, a kulturális programoknak mind szélesebb skáláját.

A válaszadók közel háromnegyedét (73,4%) nem zavarja a turisták jelenléte, míg kicsivel több mint negyedrészük erről fordítva vélekedik (26,6%). A zavaró hatás mibenléteként legnagyobb arányban a közlekedést (44,4%) jelölték meg, de nagyjából egyenlő arányban voltak olyanok is (18,5% illetve 16,7%) akiket a vásárlásban illetve a szabadidő eltöltésében zavarnak a turisták. Az egyéb tevékenységek is 20,4%-kal szerepeltek a válaszok között.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy van-e különbség a vizsgálatba vontak észlelésiben a megkérdezettek életkora alapján. A turizmus hatásainak megítélésében a legnagyobb különbség a legfiatalabb és legidősebb korcsoport tapasztalataiban mutatkozott. Megállapítható, hogy a legfiatalabb korcsoport pozitívabban értékeli a turizmus hatásait, mint a legidősebbekből álló korcsoport.

A lakosság turizmussal kapcsolatos észleléseinek részletesebb vizsgálatához a 40 elemből álló változórendszer mélyebb analízisére van szükség. A 40 elemből álló változórendszeren elvégeztük a standard faktoranalízist, illetve ennek speciális esetét, a főkomponens-analízist. Ez az eljárás arra való, hogy az eredetileg p számú változóval (jelen esetben 40) jellemzett sokaságot k<<p (tehát kisebb számú) változóval (komponensekkel) jellemezzük. A főkomponens elemzés eredményeként olyan új komplex („látens") változók (komponensek) hozhatók létre, melyek egymással nem korrelálnak, viszont az eredeti adatokkal igen, így tartalmuk azonosítható. Az elemzést elvégeztük úgy, hogy a skálát intervallum skálának, majd ezt követően ordinális skálának tekintettük.

Intervallum skálának tekintve összesen 12 komponenst sikerült elkülöníteni, melynek sajátértéke 1 fölött volt. Ezek az összes variancia 68,09%-át magyarázzák. Ezekből 10 komponenst tudtunk értelmezni, mely a variancia közel 60%-át (59,75%) magyarázza, és 24 változót tartalmaz.

A skálát ordinális skálának tekintve 10 olyan komponenst sikerült elkülöníteni, melyeknek sajátértéke 1 fölött volt. Ezek a variancia 69,35%-át magyarázzák. Ebből 7 komponenst sikerült értelmezni, melyek a variancia közel 60%-át magyarázzák (59,29%), és 22 változót tartalmaznak.

A kétféle vizsgálat által azonosított közös komponensek a következők:

- szabadidős tevékenységek és szolgáltatások,
- deviáns viselkedés és egyéb negatív hatások,
- emberi értékek,
- áruk és szolgáltatások árszínvonala,
- település fejlettsége.

A turizmus fejlődésének egyik legfontosabb mutatószáma az adott célterületet felkereső turisták száma. Megvizsgáltuk, hogy vajon a turizmus milyen észlelt hatásai azok, melyek leginkább befolyásolhatták a válaszadókat abban, hogy kívánják-e a turisták számának növekedését, vagy sem. A vizsgálathoz lineáris regressziószámítást alkalmaztunk. Független változóknak a komponenseket te-

kintettük, míg függő változónak a turisták számával kapcsolatos lakossági véleményt.

Ezek alapján a Tisza-tó partján élők véleményét a turisták számával kapcsolatban a következő tényezőkkel kapcsolatos észlelések befolyásolják leginkább:

- Szabadidős tevékenységek, szolgáltatások
- Deviáns viselkedés és hozzá tartozó tényezők
- Emberi értékek

Végezetül megvizsgáltuk, hogy milyen a turizmus támogatottsága a legfiatalabbak és legidősebbek körében. Tekintettel arra, hogy a legfiatalabbak pozitívabban ítélték meg a turizmus hatásait az várható, hogy körükben nagyobb a turizmus támogatottsága, mint a legidősebbek körében. Az eredmények a várakozásokkal összhangban vannak. A legfiatalabb korosztály 88,6%-a szeretné a turisták számának növekedését, míg a legidősebb korcsoportnál ez az arány 51,8%. A legnagyobb különbség azok körében van, akik a turisták számának csökkenését szeretnék. A legfiatalabbaknál ez az arány mindössze 2,3%, míg a legidősebb korosztálynál ennek több mint nyolcszorosa, 19,6%.

Összefoglalás

A fenntartható turizmus fejlesztéséhez elengedhetetlen a turizmus gazdasági, környezeti, és társadalmi-kulturális hatásainak a vizsgálata a teljes fejlesztési folyamat során. A turizmus hatásainak vizsgálatánál a legnagyobb hangsúlyt általában a gazdasági hatások kapják hazánkban is, pedig a lakosság életminősége a pozitív gazdasági hatásokon túl, a környezeti, és a társadalmi-kulturális hatásoktól is függ.

Jelen kutatás célja egy fiatal turisztikai célterület, a Tisza-tó menti települések lakossági tapasztalatainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, a turizmus társadalmi-kulturális hatásainak vonatkozásában.

Matematikai-statisztikai módszerek segítségével elemeztük ki azt a 203 db kérdőívet, melyet az érintett öt település helyi lakosságának észlelései alapján kerültek kitöltésre, előre meghatározott kvótás mintavétel alapján.

Az eredmények azt mutatják, hogy a helyi lakosság érzékeli a turizmus pozitív és negatív hatásait egyaránt. A negatív hatások között szerepelnek pl. a deviáns viselkedés megjelenési formái (kábítószer-fogyasztás, randalírozás, prostitúció), a zaj, a szemetelés, a közbiztonság csökkenése, míg a pozitívak között több társadalmi-gazdasági tényező szerepel (munkanélküliség csökkenése, jövedelem és életszínvonal emelkedése). A szabadidő-eltöltés lehetőségeire is kedvező hatást gyakorolt a turizmus a vizsgált településeken. A megkérdezettek azonban nem egységesen, és nem egyformán ítélik pozitívnak vagy negatívnak a turizmus hatásait. A hazai és külföldi szakirodalomban megjelentekkel összhangban, azoknak, akik gazdaságilag függnek a turizmustól, pozitívabbak az

észleléseik. Sikerült megállapítani, hogy a Tisza-tó parti településen a turizmus támogatottságát és fejlődését jelentő (a turisták számával kapcsolatos) vélemény nagyrészt attól függ, hogy az adott személy hogyan ítéli meg a turizmusnak a deviáns viselkedésre, a szabadidő-eltöltés lehetőségeire, az emberi értékekre, és más társadalmi-gazdasági tényezőkre gyakorolt hatásait. További eredmény, hogy a legfiatalabb korosztály pozitívabban ítéli meg a turizmus hatásait, mint a legidősebb korosztály. Ennek megfelelően a turizmus támogatottsága is nagyobb a legfiatalabbak körében.

A vizsgálat eredményei támpontot adhatnak további hatásvizsgálatok elvégzéséhez, illetve alapot adhatnak későbbiekben elvégzendő hasonló kutatásokhoz, melyek során alkalom nyílik majd az összehasonlításra, az eltelt idő és a végrehajtott fejlesztések tükrében.

Hivatkozások

Belisle, F. J. – Hoy, D. R. 1980: The perceived impact of tourism by residents a case study in Santa Marta, Colombia, Annals of Tourism Research, Volume 7, Issue 1. 83–101.

Blaskovits L. 1975: Kérdés-kérdőív-megkérdezés a piackutatás gyakorlatában, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

De Kadt, E. 1979: Introduction. In De Kadt, E. (ed.): Tourism: passport to development. London, Oxford University Press.

Du Cros, H. 2001: A new model to assist in planning for sustainable cultural heritage tourism. International Journal of Tourism Research, 3(2):165–170.

ENSZ 2002: World Economic Situation and Prospects 2002 (Sales No. E.02.II.C.2), United Nations, New York.

Fredline, L. 2001: Social impacts of tourism on the Gold Coast: Host community perceptions of the impacts of tourism on the Gold Coast. Australia, Griffith University, Gold Coast, QLD: CRC for Sustainable Tourism.

Garland, B. R. 1984: New Zealand Hosts and Guests. A Study on the Social Impact of Tourism; Market Research Centre, Massey University, Palmerston North, New Zealand .

Getz, D. 1994: Residents' Attitudes Toward Tourism: A Longitudinal Study in Spey Valley, Scotland; Tourism Management 15(4):247–258.

Kreag, G. 2001: The Impacts of Tourism, National Sea Grant Library, University of Minnesota USA, Publication Number: T13, April, 1–19.

Lankford, S. V. 1994: Attitudes and Perceptions toward Tourism and Rural Regional Development. Journal of Travel Research 32(4):35–43.

Lankford, S. V. – Howard, D. R. 1994: Developing a Tourism Impact Attitude Scale. Annals of Tourism Research 21:121–139.

McElroy, J. L., 2003: Geografiska Annaler, Series B: Human Geography, Tourism Development in Small Islands Across the World, Vol. 85 Issue 4 Page 231, December 2003.

Milman, A. – Pizam, A. 1988: Social impacts of tourism on central Florida. Annals of Tourism Research. 15: 191–204.
Ramchander, P. 2004: Towards the Responsible Management of the Socio-Cultural Impact of Township Tourism – Philosophiae Doctor Thesis of Ramchander Pranill, 2004 April, University of Pretoria.
Rátz, T. 1999: A turizmus társadalmi-kulturális hatásai, PhD-disszertáció, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
Ryan, C. – Montgomery, D. 1994: The Attitude of Bakewell Residents to Tourism and Issues in Community Response Tourism. Tourism Management 15:358–369.
Sheldon,P. – Var, T. 1984: Resident Attitudes to Tourism in North Wales; Tourism Management 5(1):40–47.
Tosun, C. 2002: Host perceptions of impacts. A comparative tourism study. Annals of Tourism Research, 29(1):231–253.
Um, S. – Crompton, J. L. 1987: Measuring Residents' Attachment Levels In A Host Community, Journal of Travel Research, Vol. 26, No. 1, p. 27–29.
WTO 1980: Manila Declaration on World Tourism. WTO, Madrid, Spain.
Internet: www.tisza-to-info.hu

TERÜLETFEJLESZTÉSI FORRÁSOK ABSZORPCIÓJA VIDÉKIES ÉS VÁROSIAS TÉRSÉGEKBEN[1]

Bódi Ferenc – Fekete Attila

Jelen elemzés a tények ismertetése mellett ara is törekszik, hogy keressen új módszereket a területfejlesztési források eloszlásának méréséhez és pontos bemutatására. Az országban közel háromezer kétszáz önkormányzat megfigyelése nem könnyű feladat, ezért az 1996-ban létrehozott kistérségi besorolás alapján végezzük el az első három, statisztikailag lezárt, kormányzati ciklus értékelését.[2] A források közül az érintett korszakot meghatározó négy forrást emeltük ki (Cél és Címzett, Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás, röviden TEKI, valamint a Céljellegű decentralizált támogatás röviden CÉDE), amelyet a Magyar Államkincstár adatbázisából válogattunk le, számítottunk át minden évre illetve ciklusra 2002-es változatlan áron.

A csökkenő, majd stagnáló cél és címzett támogatást egészítette ki, s a harmadik ciklusra az első ciklus értékét ezzel elérve a területfejlesztési támogatások összessége, az 1996-ban megjelenő TEKI, és 1999-ben megjelenő CÉDE.

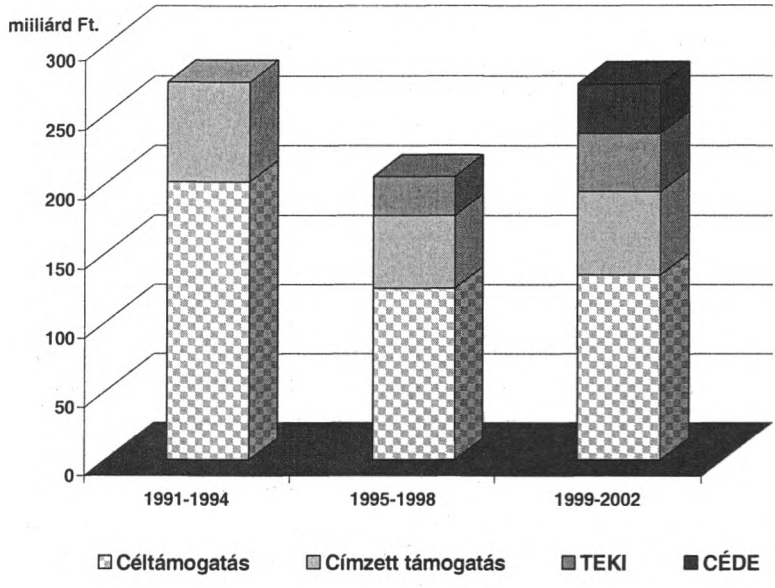
---

[1] Jelent tanulmány az OTKA T48301. számú szerződés támogatásával jött létre.

[2] A településsoros értékelésre kísérletet tettünk A Falu hasábjain, XX. évfolyam Téli szám, Bódi Ferenc – Fekete Attila: Kormányzati kísérletek a területi különbségek enyhítésére, valamint kistérségi szintek forrás allokációját bemutattuk a Területi Statisztika 10.(47.) évfolyam 2. számában; Bódi–Fekete: A területfejlesztési források térbeli eloszlása az EU-csatlakozás előtti időszakban (123–134. o)

1. ábra

A területfejlesztési források változása

Egy főre jutó területfejlesztési támogatás eloszlása három önkormányzati ciklusban

Az első ciklusban 1991–1994 között egy főre vetítve különösen kiemelkedett hat tájegységhez tartozó terület; Szabolcs-Szatmár, Dél-Baranya, Balaton déli része, Zalai dombság, Fertő-Hanság, valamint Nógrád és Abaúj – Zemplén későbbi kistérségei. Az említett területek majd mindegyike kisvárosias, vagy inkább város hiányos térsége volt az országnak, ahol az önkormányzatiság előtti években, vagy azzal együtt hamar létrejöttek az önkéntes kistérségi társulások elődei a térségi településszövetségek (különösen erős szervező készség volt Zalában, Borsodban és Dél-Baranyában). A kistérségek határain belül megvizsgáltuk (még kilencvenes évek elején nem léteztek a KSH által lehatárolt kistérségek) milyen volt a forrás eloszlás falvak és városok vonatkozásában.[3] Erősen urbánus abszorpciónak számított az a kistérség, ahol a városi népesség arányát a forrás-allokáció aránya 1,3-szor vagy annál nagyobb értékben haladta meg, urbánus-

[3] A KSH az egész országot lefedő statisztikai vonzáskörzeti besorolást 1994. január 1-jei közigazgatási beosztás szerint először 138 kistérséget határolt le, amelyet 1997. augusztus 1-jével 150-re módosított.

nak tekintettük azt, ahol a városi súlyarány 1,1–1,3 közé esett, kiegyensúlyozott az a kistérség ahol a városok támogatásának a súlya 0,9–1,1 között volt. Azt a kistérséget rurális abszorpció jellemezte ahol a városok súlya 0,9 alatt maradt, s erősen rurális jellegű forrás felszívónak tartottuk azokat a kistérségeket ahol a mutató 0,45 alatt maradt, azaz egy-egy kistérségen belül a városok forráshoz jutásának aránya messze elmaradt a városi népesség arányától.

1. táblázat

A városok abszorpciójának súlya a kistérségeken belül

Erősen rurális kistérség	0	–	0,45
Rurális kistérség	0,46	–	0,9
Kiegyensúlyozott kistérség	0,91	–	1,1
Urbánus kistérség	1,11	–	1,3
Erősen urbánus kistérség	1,31	–	

(Városokra jutó támogatás aránya százalékban/városok népességének aránya a kistérségen belül százalékban = városok súlya.)

Amennyiben a városok súlyát is számításba vesszük a sikeres forrást allokáló térségek értékelésénél Győr és Mosonmagyaróvár kistérségei erősen rurálisak, úgymint Abaúj-Zemplénben, Dél-Baranya, a zalai Lenti és Letenye kistérségei ellentétben Sopron, Csorna, Kapuvár és Pannonhalma, Szatmár- Bereg öt kistérségében, Berettyóújfalu, Orosháza, Hatvan, Siófok, Marcali, Csurgó, Keszthely kistérségekben ahol erősen urbánus abszorpciót tapasztaltunk az első ciklus adatait elemezve. Zalában és Borsod-Abaúj-Zemplénben erős rurális abszorpció a községek jobb érdekérvényesítő képességének tudható, voltak olyan térségek ahol a fejlesztési társulásokba nem vonták be a városokat. Az egy főre jutó legmagasabb támogatási értéket elért 32 kistérség közül 6 volt erősen rurális 13 erősen urbánus abszorpciót mutatott, tehát a legsikeresebb kistérségek többségében a fejlesztési forrásokat inkább a városok szerezték meg, mint a falvak.

A második ciklusban 1995–1998 között a fejlesztési források a térben némileg átrendeződnek. Az erősen forrást allokáló kistérségek inkább az ország északi régióiban ezen belül a határ menti kistérségeiben foglalnak helyet (Balassagyarmat, Ózd, Sátoraljaújhely, Kisvárda, Vásárosnamény, Mátészalka). Az előző ciklusban is eredményes határ menti kistérség nagy abszorpciós készséggel Berettyóújfalu, amely különösen erős a tágabb környezetéhez viszonyítva, a környező kistérségekben ahol az egy főre jutó támogatás nem éri el a tízezer forintot. Dunántúlon a Duna bal partján, illetve annak közelében elterülő kistérségek Szentendre, Esztergom, Tata, Tatabánya magasodik ki, valamint Győr-Sopron Veszprém megyék belső perifériáit alkotó kistérségek. Délen Kalocsa és

Pécsvárad emelhető ki, valamint Budapesttől délre Ráckeve és Dabas kistérségek. Az egy főre számított legmagasabb támogatási értéket (38 ezer forint/fő felett) 22 kistérség éri el, amelyből 5 erősen rurális (Kapuvár, Pannonhalma, Dorog, Pécsvárad, Dabas) 7 erősen urbánus (Szerencs, Kisvárda, Mátészalka, Berettyóújfalu, Kalocsa, Kőszeg, Bük) forrásallokációt mutat. A második ciklusban a községek és városok között forrás eloszlás kiegyensúlyozottabb volt nem csak az első helyen álló kistérségekben de a középmezőnyben is.

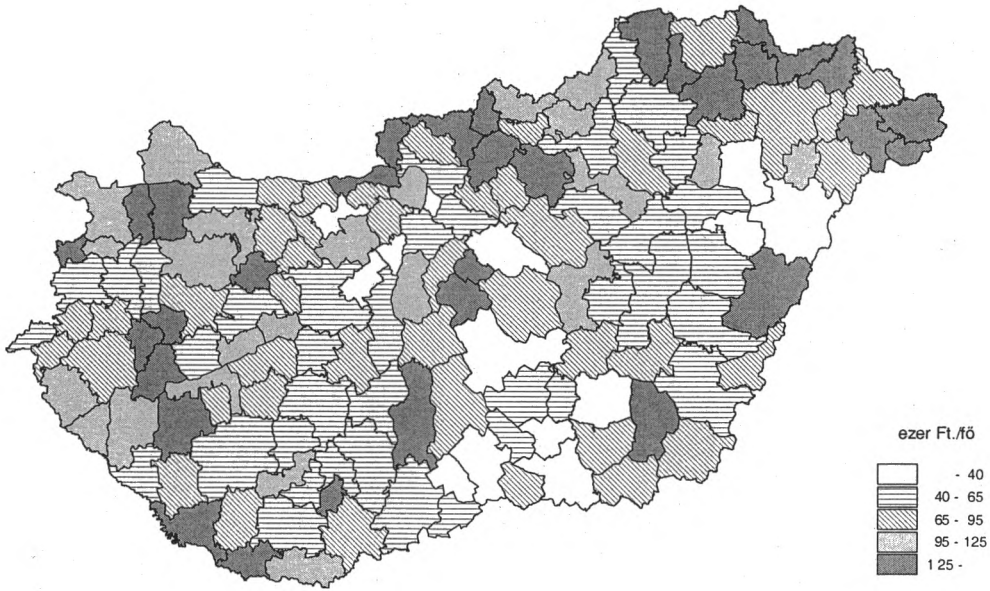
A harmadik ciklusra a korábbi forrás allokációs centrumok kiszélesednek, illetve némileg átrendeződnek. Kiszélesedik Abaúj-Zemlén valamennyi kistérségére, különösen a Hegyaljára és Cserehátra, átrendeződik Szabolcs-Szatmár-Beregben a Szamos irányába Fehérgyarmatra, kiterjed Nógrád egészére. Az egy főre jutó támogatást illetően erősödnek az Alföldi térségek, különösen a Tiszát, s a déli országhatárt érintő kistérségek. A megnőtt támogatási volumennek köszönhetően az egy főre jutó összeget tekintve 38 ezer forint fölé kerül 47 kistérség, amelyből 7 erősen rurlis, 8 rurális, 6 kiegyenlített abszorpciót mutat, s 12 urbánus, 14 erősen urbánus abszorpció jellemzi. A harmadik ciklusban a fejlesztési források allokációját azok a kistérségek határozták meg, amelyben a sikeres pályázók a városok voltak, amelyek főleg Pest megyében vagy azt érintő kistérségekben helyezkedtek el (Pásztó, Hatvan, Jászberény). A központi régión kívül az erősen urbánus abszorpció főleg a perifériákon elhelyezkedő kistérségekre volt jellemző, tehát nem megyei jogú városokra, hanem tipikus vidéki kisvárosokra (Szerencs, Sátoraljaújhely, Barcs, Makó, Zalaszentgrót).

Egy főre jutó támogatás az összes megfigyelt területfejlesztési forrás esetében 1991 és 2002 között

A legerősebb forrás lehívók az országban szélsőségesen jó, illetve szélsőségesen rossz társadalmi gazdasági helyzetű kistérségei voltak (*2. ábra*). Az Észak-Magyarország és Észak-Alföld több kistérsége három kormányzati időszakon keresztül egy főre számítva a legmagasabb támogatást kapta. Balassagyarmattól Csengerig terjedő országhatárt érintő kistérségek, valamint ahhoz közeli települések elmaradottak voltak az önkormányzatiság első éveiben, s vizsgált időszak végén is. Különösen sikeresen tudtak forráshoz jutni Pásztón, Szécsény, Edelény, Szikszó, Szerencs, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Kisvárda, Fehérgyarmat és Mátészalka kistérségekben. Hasonlóan jó abszorpciós készséget mutatott Siklóstól Lentiig terjedő országhatár közeli zóna, amelyben különösen Sellye és Barcs emelkedik ki az eredményes pályázatokkal. Az elmaradott térségnek számító Zalaszentgrót, és Sümeg, eltér az előbbiektől, mivel az 1990-es években egy fejlődő térséghez tudtak felcsatlakozni.

2. ábra

Egy főre jutó összes támogatás, 1991–2002

Az ország északnyugati térségeihez tartozó kistérségek mindegyike jó forrás felszívó képességet mutatott, különösen Csorna és Kapuvár és Kőszeg, valamint Pápa. Az önkormányzatiság kezdetén a települések fejlettsége az országos átlag 50–80 százalékát, az ezredfordulón az országos átlag másfélszeresét érték el, többen meg is haladták.

A Dunakanyar tágabb térségéhez tartozó Szob, Esztergom, is legjobb pályázóknak számítottak, amelyek egy erősödő, de korábban sem leszakadt térségnek számítottak. Szob helyzetét erősíti, hogy egy olyan régióban, illetve megyében foglal helyet, amelynek kedvező adottságú kistérségei vannak, ezért a Duna bal partján lévő kistérség önkormányzatai jó eséllyel pályáztak a kiírt támogatásokra. Szobi térséghez hasonló előnyökkel startolt Dabas és Monor, amely kistérségek hasonlóan Pest megye északi perifériáihoz erősen felzárkózó kistérségei a Központi régiónak. A legsikeresebben pályázó alföldi kistérségek egymástól távol estek, enklávét alkottak; Kalocsa, Orosháza, Berettyóújfalu. Az említett kistérségek környezetét feltűnően alacsony fejlesztési forrás felvevő erő jellemezte. A névadó városokat kivéve, a három legsikeresebb délalföldi kistérség közül Kalocsa és Orosháza térsége visszafejlődött, Berettyóújfalu korábbi viszonylagos elmaradottsági szintjén maradt.

A három kormányzati időszak igazi vesztese az Alföld kistérségeinek többsége, különösen Kecskemét, Csongrád megye három kistérsége Szegeddel, Észak-Bácska két kistérsége, s Pest megyéhez tartozó Nagykáta, valamint Hajdú-Bihar három kistérsége Debrecennel. A 14 legkevesebb egy főre jutó forrást lehívó kistérség közül 9 alföldi nagytájhoz tartozik, további kettő Budapesttel határos az ország legjobb adózó kistérségei (Dunakeszi, Budaörs), további kettő Komárom-Esztergom megyében Tatabánya és Oroszlány, valamint Fejér megyében lévő, de budapesti agglomerációs külsőgyűrűbe tartozó Gárdony.

Összefoglaló

A három kormányzati ciklus idősoraiból egyértelműen kiderül, a városok a források egyre növekvő arányát szerzik meg a sikeres kistérségeken belül. A városok sikerét több okkal magyarázhatjuk:

- a városok erősebb érdekérvényesítő képessége; az országgyűlési képviselők a kisvárosok polgármestereivé is vállnak, a nagypolitika mintegy leszáll a helyi politika színterére,
- a városok térségi feladatot látnak el, ebből eredően több olyan intézményük, feladatkörük van, amely fejlesztési forrást vonzott,
- a falvakban az elemi infrastruktúrafejlesztések a 90' évek elején lezárultak (víz-, gázhálózat), az intézményeiket lassan elveszítő falvak kisebb forrást tudtak magukhoz vonni.

A VIDÉKFEJLESZTÉS „PUHA" MÓDSZEREI

Ludescher Gabriella

Bevezetés

Tanulmányunk témájának indokoltságát az a tény adja, hogy a vidékies településeken él a lakosság nagy része, melyek többnyire lemaradó és stagnáló kistérségekben helyezkednek el. A kistérségek lemaradása társadalmi szegénységgel és egyenlőtlenséggel jár együtt. A szegénység, és ezen belül is a tartós szegénység, a falvakban gyakoribb az országos átlagnál. A népesség 15–16%-át teszik ki a relatív szegények[1] – összességében másfél millió ember –, akik a szegénységi küszöb alatt élnek.

Feltételezésünk szerint egy vidéki térség elszegényedésének okait nemcsak az erőforrások és a gazdasági lehetőségek hiányában kell keresni, hanem abban is, hogy az ott élők képtelenek az együttműködésre a közös célok elérése érdekében, nem rendelkeznek elegendő felelősségérzettel, valamint bizalommal a helyi közösséggel szemben. E hiányok összességének a gyökere a mentalitásban, a motivációban, a jövőképben és a tudásban keresendő.

A hipotézisünkben megfogalmazottak szerint fontosnak tartottuk, hogy ezen vidéki térségek hatékonyabb és a problémájukhoz jobban illeszkedő vidékfejlesztési módszert dolgozzunk ki. Így tanulmányunk során a vidéki helyzet feltárásának és fejlesztésnek új módszerét („puha" módszerét) kívánjuk bemutatni. Ezen módszer ismertetése előtt fontosnak tartjuk tisztázni, hogy mit is nevez a szakirodalom vidék és a vidékfejlesztés fogalma alatt, és hogy mi melyik meghatározással értünk egyet.

[1] Azokat tekintjük relatív szegénynek, akik egy főre jutó háztartási jövedelme kisebb, mint a medián-jövedelem (közepes jövedelem érték, melynél ugyanannyi nagyobb és ugyannyi kisebb érték található, a nemzetközi összehasonlításokban elfogadott szegénységi küszöb) 50-60%-a (Társadalmi Helyzetkép2003, KSH, 2004).

Vidék és vidékfejlesztés

A vidéki fogalmának meghatározására számos eredményes kísérlet történt a vidékfejlesztés és vidékfejlesztési politikával foglalkozók körében.

Tanulmányunk során *Kovács T.* (2003) és *Buday-Sántha A.* (2001) vidéki térség lehatárolását használjuk. Rurális térségnek nevezzük azokat a településeket, falvakat, városokat, amelyekben a népesség száma nem haladta meg a 10 000 főt, és népsűrűsége a 120 fő/km^2 értéket.

A vidékfejlesztési fogalom meghatározása a vidék fogalmának meghatározásához hasonlóan könnyű feladatnak ígérkezik, mivel sokan érintették és foglalkoztak vele.

A kutatásunk során elismerjük, hogy a vidék fejlesztését a mezőgazdaság segítségével lehet megvalósítani, ennek a szükségességét nem is kívánjuk bizonyítani, mert megtették sokan mások előttünk. Elméletünk szerint viszont nem elégségesek azok az elgondolások, amelyekben a vidékfejlesztést csak az agrárfejlesztésben látják. A vidékfejlesztés – feltételezésünk szerint – elképzelhetetlen helyi társadalomfejlesztés nélkül, melynek ki kell egészülnie mezőgazdasági és nem mezőgazdasági célokkal. *Láng I.* szerint a fenntartható vidékfejlesztési meghatározásánál kiemelt helyet foglal el az agrárgazdaság, és ezen belül a mezőgazdaság, illetve élelmiszer-termelés, de ezekkel szoros összefüggésbe teszi a vidéki lakosság és a vidéki települések nem mezőgazdasági jellegű tevékenységi köreit is, amelyeket sok esetben az agrárgazdaság fenntarthatóság nélkülözhetetlen elemének tekint.

A következőkben olyan vidékfejlesztési meghatározásokat kívánunk bemutatni, melyekben célként jelenik meg a helyi társadalom fejlesztése.

Buday-Sántha A. (2001) vidékfejlesztésnek tekinti mindazoknak a gazdasági, szociális, kulturális, és ökológiai tényezőknek a fejlesztését, amelyek az adott térség gazdasági és kulturális színvonalának emelésén, az ott élők életszínvonalának (életminőségének) a javításán keresztül az egész nemzet fejlődését szolgálják úgy, hogy egyidejűleg megőrzik és védik a természeti erőforrásokat, a környezetet, a tájat, valamint a helyi kulturális örökséget.

A fenti szerzőhöz hasonlóan fogalmazta meg *Szörényiné Kukorelli I.* is a vidékfejlesztést, de itt már a fenntarthatóság is megjelenik. „A fenntartható vidékfejlesztés célja: a vidéki térségekben élők életkörülményeinek és esélyegyenlőségének a javítása, a gazdasági, társadalmi, környezeti fenntarthatóság egyensúlyában, amiből következik, hogy a kialakított jövőképnek az életminőség jobbítását kell célul tűznie" (*Szörényiné Kukorelli I.* 2005, 127.).

Jenkins T. N. (2000), valamint *Szakál F.* (1999) megközelítése a vidékfejlesztéssel kapcsolatban társadalomközpontú, mivel a vidékfejlesztést úgy definiálják, amely mindenekelőtt az elmaradott területek gazdasági, társadalmi viszonyainak, a vidéken élők életminőségének javítását jelenti harmóniában a vidéki környezet és táj adottságaival.

A fenti vidékfejlesztési meghatározások többé-kevésbé megfelelnek az általunk támasztott vidékfejlesztési ismérveknek, de mégis szükségét érezzük egy olyan definíció megalkotásának, mely teljes mértékben kielégíti a vidékfejlesztéssel szemben felállított elvárásunkat. Így hát *vidékfejlesztésnek tekintjük mindazokat a külső, belső társadalmi és gazdasági fejlesztéseket, melyek a helyi lakosság belegyezésével és akaratával történnek, valamint megőrzik és védik a helyi természet erőforrásait, fenntartva ezzel a térség vidékies jellegét. Meglátásunk szerint a vidékfejlesztés fő mozgatórugói mindig a vidéki/helyi szereplők.* A külsőleg érkezett fejlesztések, ha a helyi társadalom nem érzi magának, akkor nem is lesznek sikeresek.

Továbbiakban lássuk tehát, hogy a vidék fejlődését milyen társadalmi és puha tényezőkkel lehet előidézni!

Vidékfejlesztés „puha" módszerekkel

Mint ahogy láttuk az előbbi alfejezetben is, a vidékfejlesztésben széles körben elfogadott (*Kovács T.,* 2003*; Pap N.,* 2005) az, hogy egy térséget, illetve vidéket belső és külső fejlesztési tényezőkkel lehet befolyásolni, fejleszteni. Úgy véljük, hogy a helyi gazdaság- és vidékfejlesztés csak akkor válik eredményesé, hogy ha a helyi szereplők vagy kezdeményezőként, vagy a külső fejlesztési elképzelés elfogadóiként, támogatóiként és alakítóiként lépnek fel. A helyi fejlesztés mozgatórugói mindig a helyi szereplők (*Mezei C.* 2007). A vizsgálatunk során szerzett tapasztalat szerint a belső fejlesztés fontosságát látjuk megalapozottabbnak, mivel ennek létét külső intézkedésekkel, támogatásokkal, illetve kényszerrel nem lehet előidézni.

Felvetődik a kérdés, hogy a belső fejlesztést mi is határozza meg. Véleményünk szerint a belső fejlesztést több tényező határozza meg, így a helyi politikusok, a gazdasági szereplők, az intézményvezetők és a civilek határozzák meg, mivel a tevékenységük eredményessége, illetve eredménytelensége hozzájárul egy adott társadalom/település működéséhez. Azért fontos megismerni a vállalkozók, az intézményvezetők mentalitását, motivációját, tudását és jövőképét, mert e tényezők tudatában válik mérhetővé a helyi szereplők sikeres hozzájárulása a vidék szerves fejlődéséhez. Ezen tényezőket – mentalitást, motivációt, jövőképet, tudást – tekintjük mi „puha" tényezőknek, melyek segítségével lehet egy vidéki térség belső fejlődéséhez hozzájárulni.

Több neves társadalomkutató – *Weber, M* (1998), *Mankoff, A. W.; Hankis E., Malow* (1954), *Kovács T.* (2007) – vizsgálati területe a gazdasági és társadalmi viselkedés hátterében megbúvó tényezők feltárása, mely magyarázatot ad a gazdasági és társadalmi cselekvésekre és döntésekre, valamint ilyen megközelítés segítségével többet is megtudhatunk a (helyi) társadalom szerkezetéről és működéséről és a gazdaság által létrehozott társadalmi-területi egyenlőtlenség okairól.

A vidékies vagy elmaradt térségekben *G. Fekete É.* (2007) szerint az esélykülönbségek önmagukat erősítő, lefelé futó spirálok. Mivel csökken a saját magán való segítés képessége, megjelenik az igénytelenség, a változások iránti közömbösség, illetve az ötlettelenség, a tudáskészlet elégtelensége és az érdekérvényesítés gyengesége. Ilyenkor ajánlatos lenne a helyi érdekeknek megfelelően a helyi társadalmi és gazdasági szereplőkkel változtatni a kialakult helyzeten.

A társadalmi fejlesztések úgy valósulhatnának meg a vidékies térségekben, hogy e „puha" tényezőket figyelembe vennénk, és így a vidékies térség értékrendje belsőleg átformálódna, a tudásmegújulás történne, a közösségi szolidaritás és együttműködés megerősödne, valamint a társadalom többsége aktívan részt venne az adott település működésében. Meglátásunk szerint a fentiekben taglalt társadalmi/közösségi tényezőkben rejtőzik a vidékfejlesztés belső motorja, melyet mi puha módszeres fejlesztésnek tekintünk. Ezen tényezők fejlesztésével meglátásunk szerint egy adott vidékies település nemcsak társadalmilag, hanem gazdaságilag is fejlődne, valamint meg tudná őrizni a természet erőforrásait, fenntartva ezzel a térség vidékies jellegét.

A „puha" tényezők fejlesztésének fontossága vidéki térségekben

A „puha" tényezők szerepének feltárására Baranya megye két településén (Bükkösdön, Szalántán) végeztünk vizsgálatot 2006–2007-ben. A vidékfejlesztés „puha" tényezőinek feltárása mellett a kutatásnak két további célja volt:

1. feltárni a gazdasági és a társadalmi szereplők mentalitását, motivációját, jövőképét, valamint az együttműködési képességeket és hajlandóságokat
2. megérteni és feltárni azokat a látens tényezőket, melyek egy adott helyi társadalmat gátolnak a fejlődésben

A bükkösdi esettanulmány elkészítése során 17 személlyel készült mélyinterjú Az interjúalanyok egy része vállalkozásokhoz kapcsolódó személyek voltak (a megkérdezettek mindösszesen 16 vállalkozáshoz kapcsolódtak, mivel egy személy többen is érdekelt volt), további interjú készült 3-3 intézményvezetővel, illetve olyan személlyel, akik többlet információval tudtak szolgálni a településről, és egyben kontrolszerepet is betöltöttek a kutatásban. A szalántai esettanulmány 12 személlyel készített mélyinterjú elemzéséből, valamint másodlagos adatfeldolgozásból és megfigyelésből készült. A 12 személyből 5-5 rendelkezik vállalkozással, illetve intézményvezetői pozíciót tölt be és két személy egy-egy intézmény keretében dolgoznak, ők töltötték be a kontrolszerepet. Az empirikus kutatásunk során a kvalitatív módszerek előnyt élveztek, de e módszereket ki kellett egészíteni a kvantitatív módszerek segítségével szerzett adatokkal.

A két települést, úgy választottuk ki, hogy hasonló adottságokkal rendelkezzenek, mind a lakosság lélekszáma (Bükkösd 1310 fő, Szalánta 1297 fő), mind a település infrastruktúrája tekintetében. A két település nemzetiségbeli megoszlása eltér egymástól. Bükkösd lakosságát három nemzetiség[2] alkotja, melyek közül egyik nemzetiség sem határozza meg nagymértékben a falu életét. Szalánta település nemzetiségi összetétele[3] sokkal jobban meghatározza a település életét, melyet a nagyarányban az ott élő horvát nemzetiségűeknek köszönhet.

Az empirikus vizsgálat után két összegző elemzést végeztünk:

1. *A helyi vállalkozók és intézményvezetők mentalitását, motivációját, jövőképét, tudásigényét felmértük és kiértékeltük, valamint megvizsgáltuk és az eredmények tükrében kielemeztük, hogy ezen személyek milyen módon járulnak hozzá a település működéséhez.* A vállalkozókkal készített interjúk segítségével cselekvéstípusokat hoztunk létre *Weber, M.* és *Parsons, T.* elméletei alapján. A cselekvéstípusok vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy azon vállalkozók, akik a döntéseiket (gazdasági és társadalmi) célracionálisan és érzelmileg semlegesen hozzák meg, azok vállalkozásai piacképesen működnek, és a település társadalmi életébe is közvetve, vagy közvetlenül szerepet játszanak. Az indulati vagy emocionális cselekvések többnyire erős érzelemmel társulnak, melyek a vizsgálatunk szerint tőkegyenge vállalkozással párosul. Ezen vállalkozók viszonyulása a helyi társadalmi és kulturális élethez gyengébb, mint a célracionális vállalkozóké, mert a saját gondjaik lekötik az energiájukat és a figyelmüket.

   A motiváltságukat tekintve a vállalkozókat két csoportba soroltuk, ami lehetet belső vagy külső. „A belső motiváció arra vonatkozik, hogy maga a cselekvés, a feladat a jutalmazó. A külső motiváció ezzel ellentétben a cselekvés külső következményeire, a külső jutalomra irányul. A belső és a külső motiváció bizonyos feltételek között csak egymás rovására érvényesíthető. Azaz, ha a külső motívumok szerepe növekszik, ez magával vonja a belső motívumok szerepének a csökkenését, és fordítva" (*Bandur, A.* 1986, 243–249.). A belső motivációval rendelkező gazdasági szereplőkre jellemző, hogy a vállalkozásuk létrehozásakor, olyan tényezők motiválták, illetve vezeték, mint például önmegvalósítás, siker, szakmai fej-

[2] Bükkösd lakosságnak 92,2%-a magyarnak; 2%-a németnek; 5,8%-a cigánynak vallotta magát a 2001-es népszámlálás során.

[3] Szalánta lakosságának 34%-a horvátnak; 62%-a magyarnak; 2,5%-a cigánynak és 1,5%-a németnek vallotta magát a 2001-es népszámlálás során. Becslések szerint a horvát nemzetségük aránya többre tehető, mint amit a 2001-es felmérés tükrözi, mivel sokan vegyes házasságban élnek (így a nemzeti identitás tudatuk gyengülni látszik ezeknél a személyeknél).

lődés, valamint ki nem mondott küldetés végrehajtása. Az erősen belső motivált vállalkozásokat gazdasági rátermettség „jó helyen jó időben cselekvés" is jellemzi, mely az adott vállalkozások gazdasági helyzetében is visszatükröződik. A külsőleg motivált vállalkozások mozgatórugói: a mindennapi megélhetés biztosítása és szükséges anyagi javak megszerzése. Rövidtávon terveznek, a célkitűzésüket a kudarc elkerülése motiválja, mely a sikerre orientáltság belső lehetőségétől vonja el az energiát. Továbbá ezen vállalkozóknál – hasonlóan a fent említettekhez is – megfigyelhető a motiváltság hatása a gazdaságra. A külső motiváltsággal rendelkező vállalkozások többnyire tőke hiányos, kényszervállalkozások. A működésüket a fejlődés és a folyamatos fejlesztés helyett a szinten tartás jellemzi, biztonság helyett pedig a bizonytalanság. A motiváltság és működés megértéseként példaként elmondható, hogy míg a belső motivált vállalkozó egy gépvásárlásakor az adott új követelményeknek, elvárásoknak elé megy, addig a külső motivált csak akkor teszi meg ezt a döntését, ha a megélhetését, a cég biztonságát fenyegetve érzi, igaz e motiváltság mellett a vállalkozás rendelkezésére álló tőke is meghatározó tud lenni.

A vállalkozók jövőképei – függetlenül attól, hogy kényszervállalkozók e, vagy sem – nagyon borúsak, félnek a változásoktól. Rövidtávon mernek tervezni még azok is, akinek a vállalkozási méretei nagyobb léptékű tervezést igényel. Többnyire a jelenlegi életszínvonalat kívánják megtartani.

A tudásvágy és a továbbképzésre irányuló igény nem jellemzi a megkérdezett személyeket. Nem motiváltak a tudásuk folyamatos és tudatos fejlesztésére. Még nem ismerték fel a tudásalapú gazdaság fontosságát. Gyakorlati jellegű tanácsadásra igényt tartanának, melynek megszervezését a település önkormányzatától várják.

Az intézményvezetők mentalitása meghatározza a település társadalmi és gazdasági fejlődését. A két település közül az mutat nagyobb fejlődést, melyen az intézményvezetők belsőleg motiváltak a megfelelő körülmény megteremtésére és a fejlesztésre.

2. *Megvizsgáltuk, hogy e „puha" tényezők hogyan járulnak hozzá a két település fejlődéséhez.*

A vizsgált települések vállalkozóinak, intézményvezetőinek mentalitása, motivációja, tudása kiemelkedő szerepet játszik a helyi gazdaságban és társadalomban. A gazdasági és társadalmi szereplők a fent említett tényezők alapján hozzák meg a mindennapi gazdasági döntésüket

A tudatos és hatékony vállalkozáshoz, illetve a helyi társadalomhoz szükséges, hogy a szereplők rendelkezzenek olyan mentalitással, mely nyitott az állandó tanulásra és az újításra és hozzájárul végső soron a helyi gazdaság fejlődéséhez.

A vizsgálataink során bebizonyosodott, hogy a „puha" tényezők fejlődését nem lehet külsőleg az ott élők akarat ellenére befolyásolni, fejleszteni. A valódi fejlesztésre, és fejlődésre akkor van esély ezeken a vidéki településeken, ha a belső értékeket (a „puha" tényezőket) felismerik és megfelelőképen használják fel az adott település a közösségének érdekében. Így valódi belülről fakadó vidékfejlesztés menne végbe a „puha" módszerek segítségével a vidéki térségekben.

Hivatkozások

Bandur, A. 1986: Social Foundationsof Thought and Action: A Social Cognition Theory. Engelwood Cliffs: Prentice Hall, 243–249.

Buday-Sántha A. 2001: Agrárpolitika – vidékpolitika. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

G. Fekete É. 2007: A vidékfejlesztés dilemmái, a területi esélyegyenlőtlenség. In Területfejlesztési konferencia. Pécs 2007. április 26. Pécsi Többcélú Kistérségi Társulás

G. Fekete É. 2005: Új esély perifériáknak? Falu–Város–Régió,1–2, 44–46.

Hankis E. 1986: Diagnózisok 2. Budapest: Magvető Kiadó, 168–187.

Jenkins, T. N. 2000: Puttingpostmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures int he rural development of marginal regions. Ecological Economica, 34. sz. 301–314.

Kovács T. 2003: Vidékfejlesztési politika. Budapest–Pécs,: Dialóg Campus Kiadó.

Kovács T. 2007: A főfoglalkozású egyéni gazdák mentalitásvariációi. A Falu, XXII. évf. 2. sz. 59–66.

Láng I. 1997: A magyar mezőgazdaság fenntartható fejlődése – Lehetőségek és korlátok. In Kovács T. (szerk.): A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 40–45.

Malow, A. H. 1954: Motivation and personalití. New York: Harper and Row Publishers.

Mezei C. 2006: A települési önkormányzatok szerepe a helyi gazdaság fejlesztésében. PhD-értekezés. PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. 182. p.

Pap N. 2005: A magyar terület- és településfejlesztés cél- és eszközrendszere. In Pap N. – Tóth J. (szerk.): Terület- és településfejlesztés I. Pécs, Alexandra.

Szakál F. 1999: A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform átalakítási lehetőségei. In A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politika összefüggései. Zöld Belépő Sorozat, http://korny 10.bke.hu

Szörényiné Kukorelli I. 2005: A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. Tér és Társadalom, 19. évf. 3–4. sz. 111–137.

Weber, M. 1982: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest, Gondolat Kiadó.

Weber, M. 1998: Tanulmányok. Budapest, Osiris Kiadó.

A NEMZETI PARKOK SAJÁTOS SZEREPE A KEVÉSBÉ FEJLETT VIDÉKI TÉRSÉGEK FEJLESZTÉSÉBEN

Kovács András Donát

Kiindulópontok

A nemzeti parkok alapvető rendeltetése a természeti és kulturális értékek, valamint a hozzájuk tartozó területek megóvása, az egyedi és jellegzetes tájak sokféleségének fenntartása. Tevékenységük további fontos eleme a tudományos kutatásokra épülő ismeretterjesztés, mely révén nagy szerepet játszanak a környezetről alkotott tudás kibővítésében és a környezeti szemlélet formálásában is.

A nemzeti parkokhoz és az általuk érintett vidéki térségekhez, mint speciális területi egységekhez azonban nem csupán szűkebb értelemben vett természetvédelmi feladatok, de egyéb, környezettudatos szemléletű terület- (azon belül vidékfejlesztési) célok is kapcsolhatók. Környezettudatos szemléletű területfejlesztés alatt értjük, a régiókra, tájakra, kistérségekre, településekre vonatkozó – az ott élő társadalom hosszú távú érdekeit és környezeti igényeit céltudatosan ötvöző – tudományosan megalapozott tervezést és programozást, melyeknek célja az egyes térségek komplex természeti-társadalmi viszonyainak javítása.

Az EU régi tagállamaiban a nemzeti parkok mérete, földrajzi elhelyezkedése rendkívül változatos, de itt is a legtöbb park magterületeinek és pufferzónáinak túlnyomó része rurális környezetben, gazdaságilag kevésbé fejlett vidéki térségben található. A parkok zónái tehát természeti adottságaiban lényegesen meg nem változtatott, kisebb-nagyobb kiterjedésű vidéki területek. Ebből a sajátos elhelyezkedésből adódik, hogy az általános feladatokon túl, a parkoknak a vidéki térségek területfejlesztésében fontos kulcstényezőkkel összhangban kell kialakítaniuk programjaikat. A nemzeti parkok multifunkcionális vidékfejlesztési vonatkozásokkal kiegészülő tervezése ezen a ponton kapcsolódik a környezettudat kialakításához, és ezáltal az életminőség javításához, és mindez területi fejlődést generálhat. A parkoknak ugyanis környezeti stratégiájukban, területi tervezésükben – a prioritást kapó természetvédelmi célok mellet – a vidéki tér-

ségek tágabb értelemben vett környezeti megőrzését és fenntarthatóságát is szem előtt kell tartaniuk.

A védett területekkel határos tájak és települések fenntarthatóságára olyan jelentős Európai Uniós dokumentumok is utalnak, mint a Hatodik Környezetvédelmi Akcióprogram, az Európai Területfejlesztési Perspektíva (European Spatial Development Perspective, ESDP) 1999 Potsdam, a LIFE (Financial Instrument for the Environment)[1], az Európai Táj Egyezmény (European Lanscape Convention) és a NATURA 2000. Egyes elképzelések szerint még az is lehetséges, hogy a nemzeti parkok – a természeti erőforrások és a kulturális örökség megőrzése és kezelése révén – bizonyos térségekben új típusú vidékfejlesztési mintaterületekké válhatnak.

A nemzeti parkok területi fejlődésben betöltött jelentőségének felismeréséről

A nemzeti parkok és a velük szomszédos települések fenntarthatóságának összefüggéseire, először az agrárszektor válságát elemző angol kutatók hívták fel a figyelmet. Rogers és Shucksmith a walesi Yorkshire Dales Nemzeti Parkban és más Angliában végzett felméréseik során bebizonyították, hogy a parkok közvetett hatással vannak (a jól körülírható ökológiai tényezők mellett) az érintett lokális társadalmi környezet egyes elemeire, a társadalmi problémák pedig visszahatnak a nemzeti park fejlődésére (*Rogers, A.W.* 1981, *Shucksmith, M.* 1981). Néhány évvel később Angliában már elfogadottá vált a megállapítás; – a területi tervezésnek tekintetbe kell vennie, hogy a nemzeti parkok nagy szerepet játszanak a rurális térségek életében (*Cloak P. J.* és *Park C. C.* 1985).

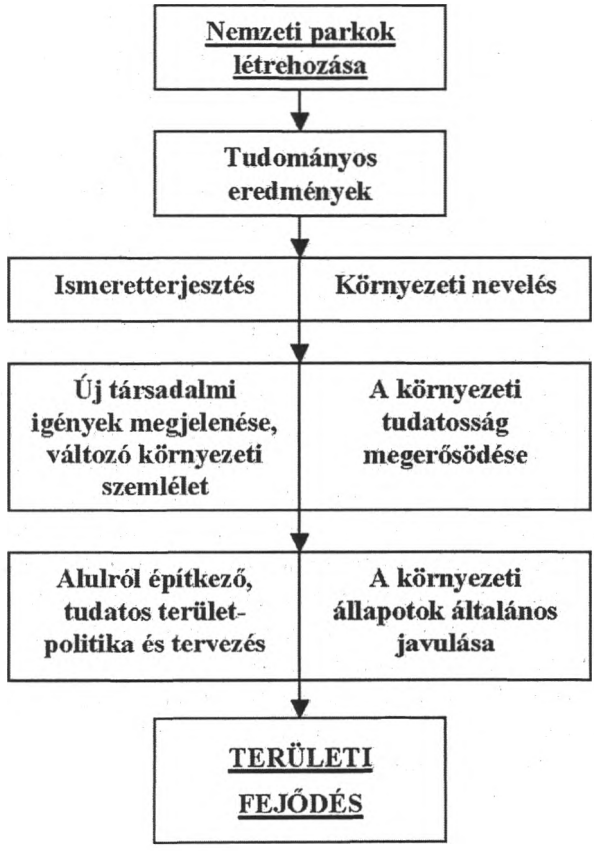
Több európai országban a nemzeti parkok alapfunkcióit fokozatosan kibővítették, s így azokban a védett zónákban lehetőség nyílt környezetbarát agrárgazdasági módszerek és idegenforgalmi alternatívák megvalósításához. A skandináv nemzeti parkok például – a környezeti potenciál megőrzése, a táji és kulturális értékek megóvása mellett – már régóta részt vesznek a területhasznosítás új módozatainak kidolgozásában, a mezőgazdasági termelés lokális struktúráinak kialakításában, valamint az ökoturizmus szervezésében és támogatásában. E parkokban és velük érintkező vidéki övezetekben az ökológiai stabilitás megteremtése komplex gazdasági-társadalmi célokat is szolgál. A parkok által generált környezeti szemléletváltással – svédországi tapasztalatok szerint – a helyi önkormányzatok, közösségek, szakmai és civil szervezetek környezettudatosabbá váltak, érdekérvényesítő képességük megerősödött, ezáltal egy-egy lokalitás (kistérség, település) lakosságának életminőségében is pozitív irányú változás

[1] A LIFE program az EU finanszírozási eszköze a környezet- és természetvédelmi projektek támogatására. Célja, hogy konkrét tevékenységek finanszírozásával hozzájáruljon az EU környezetvédelmi politikájának fejlesztéséhez és megvalósításához.

következett be. A nemzeti parkok tehát, hozzájárulva a helyi adottságoknak megfelelő környezet- és gazdaságpolitika és tervezés kialakításához és a vidéki térségek funkcióinak kibővüléséhez, végső soron területi fejlődést generáltak. A példák igazolják, hogy a rurális térségek parkjaiban kidolgozott környezeti elvek és módszerek megfelelő adaptálása és egyedi körülmények között való alkalmazása, elősegítheti a parki területeken kívüli, más tájak és települések környezeti megújulását is. Ebben az értelemben a nemzeti parkok a környezettudatos vidékfejlesztés tanulótereinek tekinthetők (Svéd Környezetvédelmi Ügynökség – Swedish Environmental Protection Agency, SEPA) (*1. ábra*).

1. ábra

A nemzeti parkok által generált, területi fejlődéshez vezető lépcsőfokok

Forrás: A SEPA elvei alapján saját szerkesztés.

Ma már több országban (Kanada, USA, Nagy-Britannia, Norvégia, Svédország, Finnország), egyes vidéki tájak környezetgazdálkodásába a nemzeti parkok élénken bekapcsolódnak. A tudományos és kulturális szempontból jelentős értékek megőrzésén és bemutatásán túl a parkokban egyre több esetben valósítanak meg vidékfejlesztéséhez szervesen kötődő agrár, turisztikai és szociális vonatkozású feladatokat is. A felsorolt országokban a területfejlesztés (azon belül is a vidékfejlesztés) elvi-fejlesztési metodikája a nemzeti parkokat kitüntetett fontosságú térségekként – sajátos funkciójú „geoterekként" – kezeli. Meglátásunk szerint, a környezetkímélő gazdálkodási lehetőségek és a vidékfejlesztéssel kapcsolatos programok alkalmazásának tudatos integrációjával, a magyarországi nemzeti parkokban is a fentebbi elveket kellene érvényesíteni.

Nemzeti parkjaink legfőbb feladatairól és a parkok által érintett térségek általános problémáiról szakértői vélemények tükrében

A nemzeti parkok lehetséges feladatköreit és a parkok területi fejlődésben betöltött jelentőségét vizsgálva Magyarországon is felmerül az a kérdés, hogy melyek a honi parkok legfőbb feladatai, mik a legfontosabb hátráltató tényezők? Hogyan lehet az adott nemzeti park pozitív hatással a régiók és települések viszonyaira? Hogyan nyílhat lehetőség a hazai nemzeti parkokban és az általuk érintett térségekben, bizonyos vidékfejlesztési feladatkörök integrálására? Miképp generálhatnak fejlődést az adott parkok az érintett, régiókban, kistérségekben?

Abban Magyarország is megegyezik a régebbi EU-tagállamokkal, hogy a nemzeti parkok túlnyomó része rurális környezetben, a gazdaságilag kevésbé fejlett térségekben található. Ebből kiindulva az alföldi nemzeti parkok példáján azt vizsgáltam, hogy a vidéki térségek területfejlesztési programjaiban kulcsfontosságú szerepe van-e a nemzeti parkoknak, illetve, hogy a hazai területi tervezés fektet-e elég hangsúlyt a környezetstratégiára és ebben az összefüggésben a nemzeti parkok új szerepére.

E kérdések kapcsán a nemzeti parkok szakembereit is felkerestük[2]. A következőkben az ő válaszaikat is felhasználva, azokat összegezve szólunk a nemzeti parkok feladatairól és az érintett térségek általános problémáiról, valamint a környezeti konfliktusok megoldásáról.

A magyarországi nemzeti parkok törvényileg meghatározott elsődleges feladata a különleges jelentőségű, természetes növény- és állattani, földtani, víztani, tájképi és kultúrtörténeti értékek védelme, a biológiai sokféleség és természeti rendszerek zavartalan működésének fenntartása, az oktatás, a tudományos

[2] A kutatás részletes körülményeit és eredményeit a *„A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben"* (Csatári B. – Kovács A. D. (szerk). 2003) c. kötet tartalmazza.

kutatás és a turisztikai felüdülés elősegítése. A magyar törvénykezés a parkok területi fejlődésben betöltött szerepével kapcsolatban, az állam és a lakosság természetvédelmi kötelezettségét, valamint az önkormányzatok ezzel kapcsolatos területtervezési feladataira az 1996. évi LIII, a természet védelméről szóló törvény utal. „A természet védelméhez fűződő érdekeket a nemzetgazdasági tervezés, szabályozás, továbbá a gazdasági, terület- és településfejlesztési, illetőleg rendezési döntések, valamint a hatósági intézkedések során figyelembe kell venni" (1996. évi LIII. törvény I.5. §/3). Az azóta is alapdokumentumként hivatkozott törvény környezeti célkitűzéseit részben meghatározta az akkor még előttünk álló EU-csatlakozás, az EU elveihez való alkalmazkodás szükségszerűsége.

Az EU-s szinten meghatározott elvek betartási kötelezettségének, a kidolgozott nagy számú szakmai anyag, valamint a hazánkban beiktatott – az élhető környezetre és a megújuló társadalomra vonatkozó – törvények ellenére, a hazai területfejlesztésben áttekinthetetlen viszonyok vannak. Ennek egyik oka, hogy a területfejlesztés összetett feladatrendszere több minisztérium, valamint más országos és területi szervezet között oszlik meg. A különböző szinteken létrehozott intézmények (a sokféle kistérségi szervezet, megyei és regionális fejlesztési tanácsok, ügynökségek és irodák, stb.) tevékenysége nem kellően összehangolt, sőt sokszor szakmailag sem megalapozott. A jóváhagyási procedúrák lassúak, ezért a hivatalos döntéseket rendkívül lassan véglegesítik, ráadásul sok esetben a pénzügyi háttér is bizonytalan. Mindemellett a vizsgált térségekben – a védett területeket „szeparált rezervátumokként" kezelő honi területfejlesztési politika és a nemzeti parkok „túlökologizált" célrendszerén alapuló, egyoldalú szemlélete miatt – a természetvédelmi célok sokszor elkülönülnek a hosszú távú társadalmi céloktól.

Az országos természetvédelmi és környezetvédelmi szabályozás és területfejlesztés nincs összehangolva, a kiemelkedő környezeti értékkel rendelkező térségek és a „nemzeti parkos" megyék, települések együttműködése kiforratlan.

A gátló tényezők közé tartoznak a parkok tulajdonjogával, területkezelésével összefüggő, jogi-adminisztratív, és vagyonkezelési konfliktusok is. Ezek hátterében, sajnálatos módon sok esetben politikai és gazdasági lobbyk („darázsfészkek") állnak. A lobbyérdekek rövidtávúak, a piaci és gazdasági céloknak megfelelő „célracionalitásukkal", meggátolhatják a tudományos alapokra épülő, hosszú távlatú – „értékracionális" – környezetmegóvó törekvéseket.

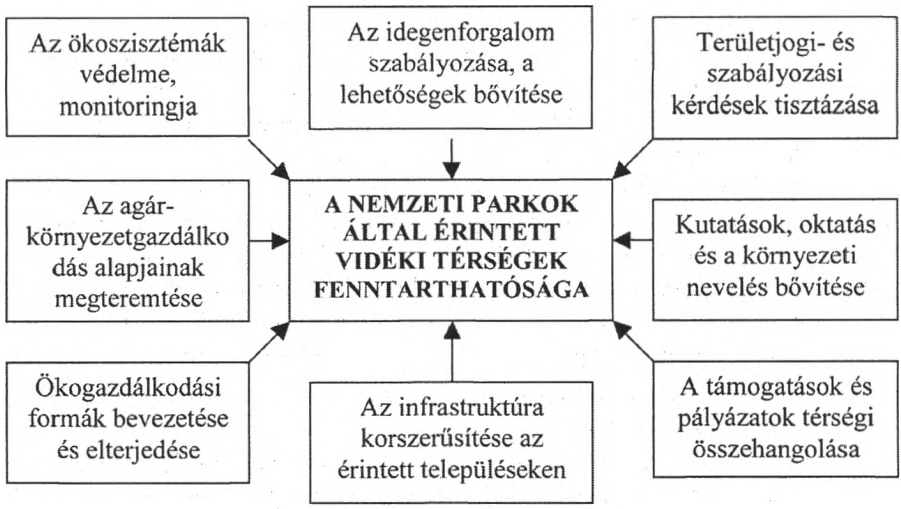
Súlyos háttérprobléma a támogatottság hiánya. Nemzetközi viszonylatban összehasonlítva – a környezeti értékek feltártsága jónak mondható, az értékek megóvására azonban nem áll rendelkezésre elegendő anyagi erőforrás. A kezelésre fordítható összegek a magyar gazdasági viszonyokhoz mérten is jóval alacsonyabbak az európai átlagnál.

Mindemellett általánosságban elmondható, hogy a nemzeti parkokkal átfedésben lévő kistérségek hátrányos helyzetben vannak. A munkanélküliséggel és lakossági elvándorlással sújtott települések, külső segítség nélkül nem tudtak megújulni, a népesség elöregedésével jövőjük bizonytalanná vált. A frekventált idegenforgalmi célpontokon kívüli települések társadalmi mutatói negatív tendenciát mutatnak, az életszínvonal stagnál vagy csökken. Az elmúlt években megjelenő és prosperáló gazdasági vállalkozások megerősödése nem volt olyan mértékű, hogy térségi szinten ellensúlyozni tudná a kialakult hátrányokat.

A nemzeti parkok „leszakadó" kistérségei környezeti rendszerproblémával állnak szemben. A nemzeti parkokon belül és a kezelési területeken érdekelt településeken a természeti és társadalmi gondok egyszerre jelentkeznek. Ezért a természeti környezet értékvédelmét össze kell hangolni a terület- és vidékfejlesztéssel. Mivel a konfliktustényezők egymással szoros összefüggésben vannak, ezért a nemzeti parkok által érintett térségek fenntarthatóságát egyszerre több oldalról kell biztosítani (*2. ábra*).

2. ábra

A nemzeti parkok által érintett vidéki térségek fenntarthatóságának alapfeltételei

Forrás: A nemzeti parkos interjúk alapján saját szerkesztés.

Az ökológiai célok a nemzeti parkok esetében ugyan mindig prioritást élveznek, azonban a védett értékek megóvása, az élőhelyvédelmi programok, az adott táj és a környező települések értékét is növelik. Az agrárkörnyezet-gazdál-

kodási, idegenforgalmi, kutatási és oktatási feladatok további integrálásával a parkok nagyban hozzájárulhatnak az adott térségek fejlődéséhez a lakosság életszínvonalának növekedéséhez. Meghatározó vidékfejlesztési kérdéskörök sorába kell emelni a vidéki terek természetvédelmének, mezőgazdaságának és idegenforgalmának komplex megoldásokat kívánó problémakörét. Multifunkcionális vidéki terekre van szükség. E tértípus megteremtéséhez ma már nem mezőgazdasági termékek tömeges előállítása, hanem a természeti értékek megőrzése szükséges. „A mai társadalom ezt várja el a vidéktől, mivel a tájak így tudják eltartani a bennük gazdálkodó lakosságot" (*Huylenbroeck* 2006).

Összegzés, javaslatok

Míg az elmúlt évtizedekben a nemzeti parkokban a védelemre érdemes objektumok legális védelmét és megőrzését helyezték előtérbe, addig a mai parki szemlélet sokkal összetettebb. Az alapot ugyan még mindig a természetes vagy természet közeli ökológiai rendszerek megőrzése és a biodiverzitás védelme jelenti, emellett azonban új célként jelenik meg a vidéki tájak egységes működésének optimalizálása. Ez a cél megítélésem szerint – a jövőben Magyarországon is nagyban megerősíti a nemzeti parkok létét és fontosságát. A nemzeti parkok elképzeléseiben a környezettudatos szemlélet és tervezés ma már elsődleges. Részben a nemzeti parkok erőfeszítéseinek köszönhetően, a településeken az utóbbi években pozitív változásként értékelhető eredmény, hogy a rendezési tervekben egyre inkább érvényesülnek az ökológiai és környezetvédelmi szempontok, a lakosság pedig egyre inkább megismeri és értékeli a környezettudatos gazdálkodási és életmódok alapszabályait. A parkoknak a természetvédelem szigorú szabályozási érdekeinek és szükségleteinek elsődlegessége mellett kitüntetetten fontos tevékenységi szerepük van az agrár-környezetvédelemben, az idegenforgalomban, a helyi gazdálkodás és vállalkozások ösztönzésében, valamint az oktatásban és a területi kutatásokban. E tevékenységek közvetlenül és áttételesen is hatnak a környezeti szemléletre, hatékonyságuk azonban jórészt a helyi közösségek adaptív képességétől, környezettudatos életmódjától függnek.

- A nemzeti parkok tudományos eredményei, tapasztalatai, szakmai kompetenciája és komplex környezeti szemlélete segítséget jelenthetne az Európai Uniós támogatások és más pályázati alapok megszerzésében is. Az európai céltámogatásokra is alkalmas programok gondozásához és a térségi érdekérvényesítés megerősítéséhez nemzeti parki tanácsokat kellene létrehozni. Ezek a partneri együttműködéseket is kialakító tanácsok, az önkormányzatokkal, a lokális szakmai és a civil szervezetekkel együttműködve segíthetnének a települések alulról építkező programjainak megtervezésében, megszervezésében és megvalósításában.

- A magyarországi nemzeti parkok által érintett települések döntő többsége hátrányos helyzetű, kevésbé fejlett vidékies kistérségben található. A vizsgált nemzeti parkok tehát sajátos helyzetű, speciális vidékfejlesztési beavatkozásokat igénylő térségekben helyezkednek el. Ezekben a térségekben a korábbinál jóval környezettudatosabb – a tájak, kistérségek egyedi környezeti viszonyait megismerő és azzal számoló, valamint a természetvédelem érdekeit és a társadalom igényeit céltudatosan ötvöző – területi tervezésre és programozásra van szükség.
- Kiindulópontom szerint a vizsgált vidéki térségek környezeti problémáit csak akkor lehet felszámolni, ha a nemzeti parkokat a területfejlesztés egyik kulcsténye zőjeként fogjuk fel.
- A Nemzeti Park Igazgatóságok integráló szerepével kapcsolatos – a környezettudatos területfejlesztésben lehetőséget kínáló – környezetstratégiai elgondolások Magyarországon még nem épültek ki. A vizsgált területek szempontjából is lényeges – hazai dokumentum az *„Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv és Program (2007–2013)"*. Ez ugyan megcélozza a komplex fejlesztések megvalósítását, azonban bizonyos, térségspecifikus környezeti problémák kezelésére nem ad megoldási javaslatokat. Többek között nem helyez kellő hangsúlyt a nemzeti parki és az általuk érintett vidéki térségek környezeti konfliktusainak integrált felszámolására sem.
- A magyarországi nemzeti parkokban dolgozó szakemberek – környezeti értékek megőrzését szem előtt tartó – mezőgazdasági, turisztikai, oktatási és kutatás-fejlesztési elképzelései összhangban vannak az új típusú, környezettudatos európai területfejlesztési elvekkel. Feltételezésük szerint a nemzeti parkoknak a környezettudatos vidékfejlesztésben kiemelt szerepük lehet. Ugyanakkor a vizsgálatok alapján az is nyilvánvaló, hogy a nemzeti parkok ezt a funkciót ma még nem tudják kellően betölteni. Nincsenek speciális igényű vidéki fejlesztési koncepciók és programok, nem kerületek elfogadásra területrendezési és szabályozási tervek és nem alakult ki a megfelelő, „partnerség" az illetékes minisztériumok, a térségi területfejlesztő intézmények és a helyi önkormányzatok között. Ebből következően a környezetvédelem, a gazdaság és a területfejlesztés konkrét „ágazati" és területi programjai között igen hiányos a koordináció, s nincs hatékony forráskoncentráció sem. A nemzeti parkok területfejlesztésbe való bevonását az is gátolja, hogy vidékfejlesztés a parkokat még mindig „elkerített természetvédelmi övezeteknek", zárt környezeti rendszereknek tekinti.
- Tekintettel az európai uniós támogatások által várható új lehetőségekre és a nemzeti parkok új típusú környezettudatos törekvéseire, a nemzeti par-

kok speciális területfejlesztési lehetőségeket jelentenek az érintett térségek számára. A parkok terület- és vidékfejlesztési „komplex integrációs" hatása mindenképp jelentős, hiszen a vizsgált parkokkal átfedésben lévő statisztikai kistérségek összterülete az ország területének csaknem egyötöd részét teszik ki.

A nemzeti parkok vallják, hogy számos lokális környezeti kérdés megválaszolásában képesek segítséget nyújtani, de ehhez feltétlenül számítanak a települések közreműködésére. A területi döntéshozóknak és lakosságnak tisztában kell lenniük azzal, hogy egy-egy település életében a nemzeti park léte önmagában nem tud érzékelhető előrelépést generálni. Ezért az érintett települések és kistérségek sajátos fejlesztési igényeit összegezni kell, a helyi stratégiákat pedig regionális és országos szinten el kell fogadtatni. A nemzeti parkoknak mindkét folyamatban igen nagy gyakorlati szerepe lehet. Egyfelől az ökológiai alapú, környezettudatos jövőképek megfogalmazásával sajátos és komplex terület- és vidékfejlesztési „útvonalak" kidolgozásában, másfelől azok szakmai interpretálásában és környezetpolitikai elfogadtatásában. E szervezeti formában a nemzeti parkok a vidéki térségek fejlődése és fenntarthatósága szempontjából fontos intézményekké válhatnak.

Hivatkozások

Ángyán J. 1999: Nemzeti Az Agrár-környezetvédelmi Program, ÖKO, X. évf. 3–4. sz.

Balog Á. 1995: Ökoturizmus: álom és valóság. ÖKO, VI. évf. 1–2. sz.

Borhídi A. 2000: A természetvédelem és a régiófejlesztés harmonizálása és konfliktusai. In Fodor I. – Kovács B. – Tésits R. (szerk.): Társadalom és környezet, Tanulmányok a Tudomány Világkonferenciájára. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 233–243.

Buttel, F. H. 1996: Environmental and Resource Sociology: Theoretical Issues and Opportunities for Synthesis. Rural Sociology No. 1. Vol. 61. 56–77.

Cloak, P. J. – Park, C. C. 1985: Rural Resource Management. London, Croom Helm.

Csatári B. – Kovács A. D. (szerk) 2003: A nemzeti parkok helye és szerepe a területfejlesztésben. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.

Environment in the Transition to a Market Economy, Progress in Central and Eastern Europe and the New Independent States, OECD, 1999.

Dobossy I. 1991: Környezetvédelem és társadalom. Környezet és fejlődés, 2. évf. 5. sz. 5–8.

Enyedi Gy. 2000: Magyarország településkörnyezete. (szerk. Glatz F.) Budapest, MTA, 1–8. o.

Fodor I. – Kovács B. – Tésits R. (szerk.) 2000: Társadalom és környezet. (Konferenciakötet) Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Huylenbroeck, G. 2006: In The Rural Citizen: governance, culture and wellbeing in the 21st century. Eds: M. Warren, R. Yarwood. University of Plymouth, UK. CD-ROM http://www.ruralfuturesconference.org/

Rogers, A. W. 1981: Housing in the National Parks, Town and Country Planning, July/August 193–195.
Shucksmith, M. 1981: No Homes for Locals? Farnborough: Gower.
Swedish Environmental Protection Agency SEPA www.internat.naturvardsverket.se/

VIDÉKFEJLESZTÉS ÉS VÍZGAZDÁLKODÁS A FELSŐ-TISZA VIDÉKÉN

Seres Antal

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vízgazdálkodási helyzetének vizsgálata során hamar felszínre bukkan az a tény, hogy ezen országrész szempontjából a szakmai területen túlmutató kérdések és lehetőségek rejlenek. A víz meghatározó jelentőségű lehet a térség gazdasági és társadalmi helyzetének pozitív irányba történő elmozdulása felé. Egy külföldi szakember jó tíz évvel ezelőtt megyénkben járva irigykedve jegyezte meg, hogy ha az ő országában ilyen lehetőségek bukkannának fel, nagy valószínűséggel örömünnepet rendeznének.

Nekünk, helyieknek mind ez ideig nem sikerült elérni azt, hogy a teljes témát egységesen és a teljességet magában foglaló koncepció szülessen a természet által nyújtott ezen lehetőség kihasználására.

Melyek is ezek a lehetőségek?

E rövid kis eszmefuttatásnak nem célja adatok halmazát felsorolni és matematikai pontossággal igazolni közlendőinket. Még csak az sem törekvésünk, hogy valamennyi témakört felöleljük, ami ide kívánkozik.

A legegyszerűbb szavakkal élve szándékozunk a tényeket ismertetni.

Kezdjük azzal, hogy a víz ezen a környéken – mióta ember lakja – mindig meghatározó tényező volt. A bátorligeti ősláp, az ecsedi láp, az Észak – Nyírségi Rétköz tájegységei korántsem merítik ki a jelentős vizes területek felsorolását csupán szemléltethetik azokat a természeti értékeket melyek a víz közreműködésével alakultak ki ezen a tájon. A területtel foglalkozó tudós szakemberek számtalan publikációban bizonyították, hogy az itt jelenlévő élővilág (bele értve az embert is) sokkal nagyobb figyelmet érdemel értékei és lehetőségei alapján.

A 19. század közepén született gondolat a Tisza szabályozásáról, majd annak Vásárhelyi Pál nagy értékű terveire épülő megvalósítása óriási lehetőségeket hordozott a táj és az ember szolgálatának az érdekében.

Szűkre szabott lehetőségünk e helyen nem engedik meg, hogy elmerüljünk a múlt értékes tetteinek és a természet által felkínált lehetőségeinek elemzésébe.

Visszatérve a közelmúltra és a jelenre azt kell látni, hogy a téma teljes átfogására irányuló szándék mind ez ideig nem született meg. Reményt keltőek azonban azok az események melyek az utóbbi években zajlottak.

A módosított Vásárhelyi Terv a Lónyay csatorna zsilip, a folyamatos gát erősítések arra utalnak, hogy a vízügyi szakma tevékenysége és érvelései hoznak eredményeket.

Igen nagy jelentőségűnek ígérkezik a napjainkban életre hívott Víz Keretirányelv kidolgozásának beindítása. A Víz Keretirányelv nem más mint az Európai Unió új vízügyi szabályozása. A „keret" – az édesvízi gazdálkodás határain belül rögzíti a szabályozások területét egyebek között célul tűzi ki a *fenntartható vízhasználat elősegítését,* a hasznosítható vízkészletek hosszú távú védelmét – lehetőséget rejt a víz helyben tartás reális mértékű biztosítására is.

A terület szempontjából nagyon fontos témakör a „helybentartás" Egy olyan földrajzi területen (durván 5000 km^2) melyre a tavaszi időszakban árvizek zúdulnak belvizek kialakulásával együtt, és veszélyeztetnek sokszor több százezer hektár termő területet, lakóhelyeket, esetleg emberi életeket, majd nyárutó felé pusztító rémként jelenik meg az aszály, ezért nem szabad az időszakosan meglévő vízkészleteket kihasználatlanul hagyni.

Az a vízgazdálkodási tevékenység – melyre az utóbbi évtizedekben az volt a jellemző, hogy a csapásként jelentkező árvizeket mennél gyorsabban mennél kisebb károkozással küldjük tovább – kibővíthető mondhatnánk teljes értékűvé tehető lehet azáltal, hogy a szükséges mennyiséget helyben tartjuk. Védekezésekre fordított áldozatos és magas szintű szakmai tevékenység, valamint a kárelhárításra fordított költségek sajnos csak tüneti kezelést jelentettek.

A helyben tartás lehetőségét alátámasztja az, hogy a természeti táj korábbi állapotának ésszerű mértékű visszaállításához a vízre lenne szükség. Ezen túlmenően olyan igény merül fel, hogy a termő erő értékét tekintve nagyon alacsony szintű helyeken kialakított befogadókon már olyan mennyiségű víz tárolása is szóba kerülhet, mely az árvizek károkozását is figyelemre méltó módon csökkentené.

Ha megfelelő léptékben gondolkodunk akkor:

- a víz szabályozott helyben tartásával csökkenthető az árvízi károkozás, és az árvízi védekezés költsége.
- a mezőgazdasági termelés szempontjából értéktelen területek hasznosításának a lehetősége adódik
- a mezőgazdasági termelés feltételei biztonságosabbá válnának
- a területünkön a kertészeti és gyümölcs termelési kultúra soha nem látott fellendülése következhetne be
- a vízi világ kultúrájának magas szintre emelése mind ökológiai, mind gazdasági szempontból beláthatatlan távlatokat nyithatna (turizmus, vízi sportok, vízi állatok tenyésztése stb.)

Mindezeket összevéve a terület lakóinak foglalkoztatásában a terület hasznosításában a jelenlegi állapotok szerint az elérhető szint maximumát közelíthetnénk meg.

Az illúziók és realitások összevetésével foglalkozók számára egy lényeges számszerű tényt szeretnék említeni: egy számottevőnek mondható árvízi hullám alkalmával a Tiszán keresztül távozó víz milliárd m^3-es nagyságrendű. A megye területén található víztározók befogadóképessége a holtágakat is beleértve jelentősen elmarad a százezer m^3-től.

Nem ejtettünk szót a költségekről. Nem azért, mert meg akarjuk azokat kerülni. Úgy gondoljuk azonban, hogy megfelelő alapkoncepció nélkül nem szabad a bekerülési és megtérülési területek számait prognosztizálni.

Elgondolásunk támadhatatlanságának a feltételezése nélkül az itteni lakosság érdekei, a természeti területeink megvédésére irányuló törekvéseink megfelelő súlyt adnak azon elvárásunknak, mely szerint komoly társadalmi, gazdasági és szakmai tényezők összevetésével jelentős vidékfejlesztési tevékenységként tegyük elfogadottá a vízgazdálkodási tevékenységünk ilyetén vizsgálatát. Ha komolyan vesszük azt a szándékot, hogy gazdaságilag önellátó országrészeket és kiegyensúlyozott társadalmi helyzetet akarunk létrehozni, akkor Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére vonatkozóan nem kerülhető meg a vízgazdálkodásunkban felkínálkozó lehetőség.

A FALUSI ÖRÖKSÉG MEGŐRZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS ELŐTT ÉS UTÁN

(HATVAN KISTÉRSÉGBEN VIZSGÁLVA)

Kozsdáné Bata Mária – Szabóné Pap Hajnalka

Bevezetés

„Ha az Európai Unió országait fákként képzeljük el, melyek egymás mellett állnak, egy nagy vihar esetén biztosak lehetünk abban, hogy csak azok maradnak életben, »talpon«, melyeknek erős, és mélyen kapaszkodó gyökerei vannak."

A mi „fánk" gyökerei szerteágazóak, tehát jó nagy felületen kapaszkodnak. De dolgunk van elég, hogy ezek a gyökér-ágak erősen, egészségesen tartsák a fát, biztos „lábat" biztosíthassanak neki. Egy a dolgunk: táplálni, öntözni a gondozásunkra bízott gyökeret, hogy a mi nagy közös fánk virágozzon, lombja tündököljön, csodálhassák szerte a nagyvilágban.

A kulturális politika a Maastrichti Szerződéssel (1992) jelent meg közösségi szinten. A kulturális politika tényleges céljait az Európai Közösségi Szerződés 151. cikke pontosítja. A 151. cikk értelmében a Közösségnek úgy kell segítenie a tagállamok kultúráinak virágzását, hogy közben tiszteletben tartja a nemzeti és regionális különbségeket, és előtérbe helyezi a közös kulturális örökséget. Később e célkitűzésből született meg az EU mottójává is vált *„egység a különbözőségben"* jelmondat, amely a multikulturális, de mégis egységes EU létét hangsúlyozza (*Horváth Z.* 2002).

Mit nevezünk örökségnek?

Örökség mindaz, amit a múlt örökül hagyott a jelenkornak, beleértve a kultúra részterületeit is:

- nyelvet és szokásokat,
- népművészetet,
- zenei és művészeti tradíciókat,
- néptáncokat,
- helyi termékeket,
- helyi ételspecialitásokat,
- helyi kézművesipart,
- helyi kereskedő tevékenységet
- és végül az idők során felhalmozódott szaktudást.

A köznapi értelmezésben a kulturális örökség fogalmát szűkebb terjedelemben szokás meghatározni, holott a nyelvünkben meglévő, a „kultúra" előtaggal kapcsolatba hozható összetételek száma szinte végtelen. Beszélünk mezőgazdasági, környezeti, viselkedés-, beszéd-, étkezési stb. kultúráról. E nagyfokú változatosságot helyhez kötöttség jellemzi: minden országnak, ezen belül minden településeknek megvan a maga sajátossága, amelyre az ott élők büszkék (*Dower* 1999).

„Amikor vidékfejlesztésről beszélünk, akkor nem elsősorban agrárfejlesztésről, nem elsősorban infrastruktúra fejlesztésről beszélünk, mert *a falu Dr. Szendrőné Dr. Font Erzsébet találó megfogalmazása szerint nem sok ház együtt, hanem sok ember együtt.*

A falvak (vidék) azért vannak veszélyeztetett helyzetben, mert a gazdasági fejlődésük elmarad a fejlődő területekétől. Általános a foglalkoztatás csökkenése az alacsony jövedelmek, a népesség csökkenés, és a magas munkanélküliség. Ezek hatására megváltozik a falusi (vidéki) táj arculata, a meglévő kulturális örökségek veszélybe kerülnek. Ezek megőrzése közvetetten a vidéki fejlődés előmozdításával, és az itt élő lakosság gazdasági és társadalmi helyzetének javításával és a környezet megóvásával lehetséges.

A falu megújítás céljai: a falusi és a vidéki örökségek, helyi kulturális örökségek, táji jellegzetességek, a térség egyediségének védelme, megőrzése. *Eszközei* a falu és a vidék vonzó környezetének kialakítása, egyedi adottságokra épülő helyi kezdeményezések, turisztika potenciáljának növelése valamint turisztikai termékek kialakítása.

Finanszírozási források

A kulturális programok, projektek pénzügyi részét az Európai Unió a strukturális alapokból finanszírozta.

A csatlakozás előtti felzárkóztatási időszakban Magyarország és vele az Unióhoz csatlakozó országok a kultúra támogatására, fejlesztésére pénzügyi forrásokat a *PHARE* és a *SAPARD*-programokon keresztül kapták meg. SAPARD.

Vidékfejlesztési intézkedések: Falufejlesztés és -felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése.

Csatlakozás után a Nemzeti Fejlesztési Terv Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Programja (*AVOP*) tartalmazta a kulturális örökség védelmét, és az örökségek hasznosítását. AVOP 3. prioritásához kapcsoló intézkedés: Falufejlesztés és -felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése.

A 2007–2013-as költségvetési ciklusban pedig a jövőt az *EMVA III. tengelyének* intézkedése; a Vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése jelenti.

Önkormányzatok szerepe

Települések helyi szintű kulturális igazgatási feladatait az önkormányzatok végzik. Feladatuk általában saját területükön a történelmi iratokat gyűjteni, feldolgozni, a terület és társadalom kulturális javainak megőrzése és bemutatása, a település fejlesztési és gazdasági tervének elkészítése, ami összhangban áll a kulturális örökség védelmével. Az önkormányzat munkáját el

A Hatvani kistérség bemutatása

A kistérség a Mátra hegység lábánál, az Alföld peremén fekszik, Hatvan központtal (22 906 fő) Négy megye – Pest, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Heves – határán található.

Ide tartozik egy város, Lőrinci (6138 fő) és 11 község, Apc (2747 fő), Boldog (3129 fő), Csány (2294 fő), Ecséd (3515 fő), Heréd (2091 fő), Hort (3883 fő), Nagykökényes (634 fő), Petőfibánya (2953 fő), Rózsaszentmárton (2066 fő), Szücsi (1654 fő) és Zagyvaszántó (2053 fő). A kisrégió területe 369,57 km^2, lakosainak száma 33 157 (2004. évi adat).

A főváros közelsége, az autópálya és a főutak kedveznek a terület fejlődésének. A régión belül mégis teljesen elkülönül Hatvan, Selyp, Zagyvaszántó és Lőrinci. Ezek a települések dinamikájukkal, az ipari vagy volt ipari területeikkel, létesítményeikkel eltérnek a hagyományokat híven őrző nyugodt, barátságos Zagyva völgyi falvaktól. A Mátrát a Cserháttól a Zagyva völgye választja el. mely egyben határa a két települési, földrajzi régiónak is. Heves megye hatvani régiójában Hatvantól Apc felé haladva a Zagyva folyó mentén találkozik az Alföld és a hegyvidék. Az alföldi síkságból először 100–150 m magas hordalékkúpok emelkednek ki, majd továbbhaladva a Mulató-hegy üledékkel borított vulkáni kúpja, a 400–500 m magas Somlyó hegy. A Nagy-Hársas már a Nyugat-Mátra kapuját képezi.

Hatvan és a déli térség (Hort, Csány, Boldog, Heréd, Nagykökényes) mai képét a mezőgazdasági jellegű művelés és termelés, ezen belül is az országszerte híres csányi dinnye és a boldogi paprikatermesztés határozza meg. Hatvan és

környéke kedvező adottságú folyóvölgy. Ez a terület kiváló talaja miatt korábban is az ország egyik legjobb gabonatermesztő körzetei közé tartozott.

A város határában több, természetvédelmi szempontból értékes erdőterület található. Ilyen a kisgombosi öregtölgyes, a fűzfaliget-erdők és a bokorfüzesek a sóderbánya környékén. Az erdők mesterséges faállománya zömmel akác, de honos a nyár, a fenyő és a tölgy is. A kisgombosi öregtölgyes mintegy 40 hektáros területen valamikor hagyásfás (visszahagyott, öreg, idős fák) legelő lehetett, mivel az idős tölgyek egymástól 20–30 méterre állnak. Közöttük a természet által már néhol visszahódított – galagonyából, vadrózsából, olajfűzből álló – sűrű bokrosok találhatók. A terület rendkívül sok énekesmadárnak nyújt élőhelyet (pl. csuszka, rigók).

A vidéken található természeti értékek mára már eltűntek, de az emberi beavatkozás újabb élőhelyeket hozott létre. Sok élőlény az átalakult természeti környezethez alkalmazkodva átvészelte a változásokat. Erre példa lehet a cukorgyári, valamint a Hatvan térségi kavicsbánya tavakon előforduló sokféle állandó és vonuló vízimadár vagy a kőbányákban megtelepedett holló és uhu. A homokbányák, kubikgödrök és salakle rakók meredek falai kitűnő otthont adnak az ilyen élőhelyet igénylő madaraknak (gyurgyalag, parti fecske). Ezeknek a madaraknak az ecsédi bányavégtó, a lőrinci Csurgó-hegy melletti homokbánya és a petőfibányai salaklerakóhelyek szolgálnak fészkelőhelyként.

A területen a legnagyobb érték az állatok között a pannon gyík, rendszeresen előfordul azonban a zöld gyík, a rézsikló, a fali gyík. Honos itt számos énekesmadár, de előfordul az egerészölyv és a holló is.

A térségben megmaradt kisszámú eredeti élőhely azonban változatlan formában megőrizte növény- és állatvilágát. A Zagyva völgyében az ártéri réteken védett növények sokasága tenyészik (pl. réti iszalag, a korcs nőszirom). Az apci Somlyó lejtőin az egykori erdőirtásokon és a felhagyott szőlőművelés helyén létrejött sztyepplejtő értékei szintén védelemre szorulnak. Az andezit alapkőzeten kialakult sziklagyep-vegetáció védett növényei közül megemlíthetők az árvalányhajfajok, a nagyezerjófű, a tavaszi hérics és a törpe nőszirom.

A jobbágyi Nagy-Hársas védendő természeti értékeit már az 50-es években felfedezték. A „mátraszegélyi andezitvulkánosság" maradványaként nyilvánította védetté az akkori Országos Természetvédelmi Tanács 1953-ban. A visszaállított területeken sok esetben keletkezik ún. végzáró tó, hiszen a 70–80 m mély és néha több kilométer széles bányagödröt csak így lehet visszahagyni. Ezen bányatavak vízminősége rendkívül jó; az élővilág megtelepedésére alkalmas. Az ecsédi tóban például – a hazánkban nagyon ritka – édesvízi medúza is élőhelyre talált. Szinte valamennyi tó horgásztóként hasznosul, a köréjük telepedő hétvégi házakkal a szabadidő kellemes eltöltését szolgálják (Ecséd, Szűcsi, Rózsaszentmárton, Visonta).

Az egykori bányaművelés során keletkezett a szemet gyönyörködtető apci Széleskő. A tengerszem benyomását keltő kedvelt kirándulóhely idegenforgalmi szempontból is hasznosítható; feltétlenül . megőrzendő természeti érték.

A hagyományos építészetre a szarufás, torokgerendás szerkezetű, nyeregtetős, háromosztatú, tornácos ház a jellemző. Minden faluban megtaláljuk ezeket a családi házakat. Jobb-rosszabb állapotban vannak, de mindenképpen figyelmet érdemelnek.

A palóc viselet és a népszokások főként a falvakban jelennek meg, de már csak ünnepi látványosságok. Ecséd, Rózsaszentmárton, Heréd és Lőrinci élen járnak a hagyományok ápolásában.

Anyag és módszer

Az adatokat kérdőíves módszer alkalmazásával gyűjtöttük össze. A lekérdezést két alkalommal hajtottuk végre: 2004 tavaszán (a csatlakozás előtti időszakban), és 2007 tavaszán (az új költségvetési ciklus előtt). A kérdőívek összeállításánál törekedtünk az azonos kérdések lekérdezésére, azzal a különbséggel, hogy a 2004. évi kérdőívhez képest csak az első kérdésen változtattunk. Vizsgálatunk arra vonatkozott, hogy a gazdag hagyományokkal, kulturális örökséggel rendelkező kistérségben ezek milyen szerepet játszanak, illetve 2004. évhez képest milyen változások történtek. 2004-ben a SAPARD, 2006-ban pedig az AVOP nyújtotta lehetőségeket mértük fel.

A vizsgálat eredményei

A kérdőívek kiküldésére 2007. április hónapban került sor. A kérdőíveket főként a települések polgármestereihez juttattuk el.

A kérdőív megszerkesztésénél igyekeztünk olyan kérdéseket feltenni, ami tükrözi a települések vezetőinek hozzáállást, véleményét, valamint a lehetőségekre is rávilágít a megjelent pályázati kiírással kapcsolatban a problémákra, a pályázatokkal kapcsolatos szándékokra.

A kiküldött kérdőíveket az önkormányzatok vezetői megválaszolták, s a következő eredmények születtek:

Az *első kérdés* arra vonatkozott, hogy ismerik-e az AVOP által kiírt Falufejlesztés és -felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése pályázatot. Erre a kérdésre az alábbi településeken: Hort, Rózsaszentmárton, Apc, Szücsi, Petőfibánya, Zagyvaszántó, Csány igenlő, a többiben nemleges választ kaptunk.

A *második kérdés*ben megkérdeztük, hogy a település nyújtott-e be pályázatot. Sajnos erre a kérdésre mind a 12 település nemmel válaszolt.

A *harmadik kérdés* arra vonatkozott, hogy a pályázati kiírásban megjelent lehetőségek közül, milyen témában kívánnak pályázni? A megkérdezett telepü-

lések első helyen a történelmi emlékek rehabilitációját kívánják a pályázat segítségével megvalósítani, a második helyen az egységes falukép kialakítása a fő szempont, majd a természeti értékek revitalizációja miatt kíván pályázni 2004. évben, míg 2007-ben nem jelöltek meg a felkínált válaszlehetőségek közül egyet sem.

A *negyedik kérdés*ben arra kértünk választ, hogy mi a célja az önkormányzatnak a benyújtandó pályázattal. A válaszok a következőképpen alakultak: két fontos dolgot tartanak szem előtt a válaszoló polgármesterek; – az épített örökség új funkciókkal való megtöltése (33%-ban), valamint a településkép szebbé tételét (67%-ban) – az első vizsgálat során, majd 2007-ben ugyancsak nem adtak választ a kérdésre.

A településen működő, a falusi örökség megőrzésére irányuló tevékenységek köre a következőképp alakult:

5. kérdés		
A település egyéb, a falusi örökség megőrzésére irányuló tevékenysége		
Válaszlehetőségek	2004 (%)	2007 (%)
Hagyományőrző Egyesület	44	17
Néptánccsoport	22	17
Színjátszókör	11	12
Épített örökség védelme	23	33
Nem válaszolt	–	31

A *hatodik kérdés*ben arra próbáltunk választ kapni, hogy mi az oka annak, ha az önkormányzat nem kíván pályázatot benyújtani? Különböző okok miatt nem tudnak pályázni a településeken, ezek közül a legtöbbjük az egyéb okokat jelölte meg (66%-ban), 22%-uk a pályázatíró szakember hiányát jelölte meg, 11%-nál pedig az önerő hiányát tartották akadálynak a pályázatok benyújtásában, 2007-ben pedig az információ, és az önerő hiányát, valamint a kellemetlen tapasztalatokat jelölte meg a pályázatok benyújtására vonatkozóan.

A *(hetedik kérdés)* pályázatok feltételeire vonatkozó kérdésre 44%-ban adták azt a választ, hogy jók a pályázati kiírások, s a kiírásokban szereplő célok is jók, 33%-ban úgy vélekedtek, hogy a pályázati kiírásoknak nem tudnak megfelelni az önkormányzatok, 11% válaszolt, úgy, hogy a pályázati kiírások nem a mai viszonyoknak megfelelőek, a válaszadók 12%-a szerint pedig a pályázatírás nem fér bele a köztisztviselők munkaidejébe. Erre a kérdésre 2007-ben az alábbi válaszok születtek: a pályázati kiírások jók, a célok is jók 35%, 58%-ban jelölték meg, hogy a kiírásoknak nem tudnak megfelelni az önkormányzatok, 25%-ban az volt a vélemény, hogy a kiírások nem a mai viszonyoknak megfelelőek, s 17% jelölte meg, hogy a pályázatírás nem fér bele a köztisztviselők munkaidejébe.

A *nyolcadik kérdést,* mi szerint fontosnak tartaná-e a település hagyományainak megőrzését, mindkét estben 100%-ban igen volt a válasz.

A kérdőíven szereplő talán legkényesebb kérdésre (*kilencedik kérdés*), miszerint milyen akadályokat lát a falusi örökség megőrzése kapcsán a településen; két válasz szerepel, az egyik az anyagi jellegű akadályok 66%-ban, a másik alternatívát a nem megfelelő infrastrukturális ellátottságban jelölték meg, majd 2007 évben 75% az anyagi jellegű problémákat, 17%-ban az érdektelenséget, 12% infrastrukturális hiányosságokat, s 17% az érdeklődés hiányát jelölte meg.

A *tizedik kérdés*re, hogy mennyi a településen fellelhető kulturális örökségként kezelhető értékek száma 100%-ban 1–10 db közé tették, a második lekérdezés során pedig 83% 1–10 db, 17% pedig 20 fölöttinek jelölte meg.

A kérdőívek kiértékelése során kiderült, hogy a településeken fontosnak tarják a falvak vezetői a gyökerek megtartását, a hagyományok őrzését, ápolását, s e cél érdekében tenni is próbálnak. Kultúrában, hagyományokban gazdag kistérség helyzetét elemeztük vizsgálatunkban. Szeretnénk érzékeltetni, ami a számszerű adatokból nem derül ki, hogy a megkérdezett polgármesterek szinte kivétel nélkül a kérdések mellé tett egy-egy szavas gondolattal, megjegyzéssel egészítették ki a válaszokat. (Ezek értékelése sajnos nem lehetséges) A beszélgetések során számunka egy nagyon fontos dolog körvonalazódott: az örökség elemeire úgy tekintenek e kistérség településeinek vezetői valóban, mint a szakirodalmi feldolgozásban már említett megújuló erőforrásra, mellyel a településeken élő, s ott élni akaró generációk megtartását kívánják elérni. A hagyományokat felhasználva a ránk hagyott örökséget az utánunk következő generációkkal megismertetve, megőrizve a vidék fennmaradásának esélyeit növelni.

Dosztojevszkijnek van egy nagyon szép mondása mely az egész világot kezdi már lassan áthálózni, hogy: vajon *a szépség megmentheti-e a világot?* Meggyőződésünk, hogy igen. Ez az egyetlen, ami megmentheti a világot. Az a harmónia, az a szépség, amit az ember képes a saját belső kiegyensúlyozott lelkivilágából a külvilág felé tükrözni. Ez *az egyetlen dolog, ami megmentheti a világot*, nem a pénz, nem a hatalom, hanem a *kultúra.*

Hivatkozások

Dower M. 1999: Az örökség mint erőforrás. A Falu, 1999. XIV. évf. 2. sz. 77–85.

Horváth Z. 2002: Kézikönyv az Európai Unióról. Budapest, Magyar Országgyűlés. 508 p.

Kósa–Szemerkényi 1975: Magyar Falu, Budapest, Akadémia kiadó. 248 p.

Kulcsár K. 1981: Szociológia. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 336 p.

Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, Akadémia Kiadó, 1980.

Máté Zs. 1996: A kulturális örökség, mint térségi összefüggésrendszer. Falu–Város–Régió. 6. 3–8.

www. kulturpont. hu

A VIDÉKI MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN. VII. FALUKONFERENCIA
© SZERKESZTETTE: KOVÁCS TERÉZ, PÉCS, MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

AZ ESÉLYEGYENLŐSÉGRŐL ÉS EGYENLŐ BÁNÁSMÓDRÓL AZ AVOP PÁLYÁZATAIHOZ KITÖLTÖTT ESÉLYEGYENLŐSÉGI ADATLAPOK ALAPJÁN[1]

Kovács Dezső

Bevezetés

Az esélyegyenlőség előmozdításának kérdése az EU-csatlakozás közeledtével és az EU-szabályok és irányelvek átvételével egyre nagyobb figyelmet kapott az elmúlt években. A hazai és kelet-közép-európai helyzetet sok kutatás és elemzés vizsgálta, a jogi szabályozástól a hétköznapi megnyilvánulásokig. A különféle feltárások egyik közös következtetése, hogy a csatlakozó országokban is a nők, fogyatékosok, roma kisebbségek helyzete, esélyeinek alakulása még sok kívánnivalót hagy maga után. Ugyanakkor az esélyegyenlőségre vonatkozó horizontális elv alkalmazása 2000-től kötelező követelmény a strukturális alapok támogatásában részesülő projektek esetében.

Magyarországon megszületett a 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról. Az esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elveinek gyakorlati alkalmazásában azonban még szerény gyakorlatról lehet számot adni a hazai fejlesztési tevékenységben.

2006-ban a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) az egyenlő bánásmód elve, az esélyegyenlőség érvényesülésének felmérése érdekében az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) pályázati csomagban egy esélyegyenlőségi kérdőívet is szerepeltet, illetve a korábbi pályázókhoz is eljuttatta azt azzal a szándékkal, hogy átfogó képet nyerjen az elv alkalmazásáról az agrár-vidékfejlesztési pályázati rendszerben. Bár a pályázatok elbírálására ennek az adatlapnak nem volt hatása (az esélyegyenlőségi adatlapon szerepeltetett válaszok nem kerültek értékelésre a pályázati elbírálás során), mégis, ez az

[1] A részletes tanulmány az FVM Irányító Hatósági Főosztályán érhető el. A kérdőívek feldolgozásnak forrása az AVOP TS. Szerződésszám: AVOP-4.1.2.-2006-08-0003/1.0

esélyegyenlőségi adatlapként jelzett kérdőív egyfajta kötelező adatszolgáltatásként szerepelt, melyet a pályázók nagy számban töltöttek ki.

Az AVOP esélyegyenlőségi adatlap kibocsátása és elemzése 2006-ban az első kísérlet az esélyegyenlőséggel és egyenlő bánásmóddal kapcsolatos főbb tények és kérdések feltérképezésére az agrár-vidékfejlesztés területén.

Az esélyegyenlőség kérdése a nemzetközi fejlesztési irodalomban WID és GAD[2]

A fejlesztéssel foglalkozó nemzetközi irodalomban a nőkérdés, a női esélyegyenlőség megteremtése, a nők bevonása a fejlesztési programokba az 1970-es évek elejétől kap egyre nagyobb hangsúlyt. E kezdeti időszak gondolkodását a nemzetközi donor szervezetekben és kormány ügynökségekben a nőkre irányuló fejlesztési felfogás, angol kifejezéssel (WID, Women in Development) jellemezte. Az 1975-ös Mexikó városi Világkonferencia a Nők Nemzetközi évéről, majd az ENSZ Nők évtizede (1976–1985) programja hangot adott a nőket világszerte foglalkoztató kérdéseknek: jobb oktatás és foglalkoztatási lehetőségek, egyenlőség a politikai és társadalmi részvételben, megnövelt egészségügyi és jóléti szolgáltatások. Röviden: a WID a nőket a fejlesztésbe emelő mozgalom révén ebben az időben társadalmi igazságosságot és egyenlőséget követelt a nők számára. Egyik alapvető problémája volt ugyanakkor, hogy hajlott a nők elkülönült kezelésére és a férfiaktól történő elválasztásra. Továbbá úgy kezelte a nőket, mintha minden nőnek azonosak lennének a problémái, ráadásul többnyire csak a munkamegosztásra összpontosított. A hangsúlyt a projektek női elemére vagy csak a kifejezetten női projektekre helyezte, ahelyett hogy a nőket is a fejlesztési folyamat fő sodrába állította volna (mainstreaming).

E problémák miatt a fejlesztési folyamatokban a hangsúly egyre inkább áttevődött a társadalmi nemi szerepekre egyenlő hangsúlyt helyező szemléletre, a GAD-re (gender and development – társadalmi nemek és fejlesztés).

A társadalmi nemekre egyenlő hangsúlyt helyező szemlélet a férfiak és nők szerepére és felelősségére is rávilágít az adott kultúrában és helyszínen. Elemzi a nők és férfiak erőforrásokhoz történő hozzáférését és rendelkezési, döntési lehetőségeiket. Hangsúlyozza, hogy a biológiai nem és a társadalmi nemi szerepek különbözőek. A biológiai nem természetes jellemző, az ember hímneműnek vagy nőneműnek születik, de hogy férfiként vagy nőként viselkedik, ez már társadalmi jellemző és mint olyan, a társadalmi fejlődés során elsajátított visel-

[2] A fejezet a FAO SEAGA (Socio-economic and Gender Analysis) kézikönyvek és az alábbi tanulmány felhasználásával került összeállításra:
From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse authors: Shahrashoub Razavi, Carol Miller. Occasional Paper. 1995. UN Research Institute for Social Development. UNDP

kedés. A társadalmi nemi szerepek e felfogás szerint társadalmi és kulturális jellemzők. A férfiaknak és nőknek különböző szükségleteik és prioritásaik vannak, eltérő szerepeket játszanak, különféle akadályokkal, korlátokkal kell számolniuk és eltérő kötelezettségeik és felelősségük van. A társadalmi nemi szerepek (gender) társadalmilag meghatározottak, kijelölik a társadalmi és gazdasági tevékenységeket, rávilágítanak a férfiak és nők közötti biológiai különbségekre, ugyanakkor régiók és tevékenységek szerint és időben is eltérnek és változnak. A társadalmi nemek kapcsolatrendszere azt a módot jelöli, ahogy egy kultúra vagy egy társadalom meghatározza a férfiak és nők egymáshoz viszonyított jogait, felelősségeit és identitását.

A kutatás főbb megállapításai és néhány következtetése

A magyar kormány az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programban (2004–2006) átfogóan elemezte a vidék és a mezőgazdaság helyzetét, foglalkozott az esélyegyenlőség szempontjából kiemelt társadalmi csoportokkal és kijelölte a velük kapcsolatos prioritásokat és stratégiai célokat. Többek között messzemenő figyelmet ígért az esélyegyenlőségi elv alkalmazásának a program végrehajtása során.

Az AVOP-ban megfogalmazódik az esélyegyenlőségi elv alkalmazása, a programból azonban nem tükröződött, hogy az esélyegyenlőség kérdése a vidékfejlesztési politika fő áramában lenne. A társadalmi nemek szerinti különbözőségek, azok okai és megszüntetésük nem került kellő mélységben feltárásra, illetve az esélyegyenlőség előmozdítását célzó lehetőségek és feladatok leírása többnyire az általánosság szintjén maradt. Sem a program elemző része, sem a program intézkedései nem tértek ki kellő mélységben a férfiak és nők szerepeire, igényeire, a társadalmi nemi szerepek differenciálatlan módon jelennek meg a programban. Az esélyegyenlőségi szempontok érvényesülését a program végrehajtásában az AVOP időközi értékelését végző konzorcium sem vizsgálta mélyebben.

2006-ban az Irányító Hatóság és a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal egy esélyegyenlőségi adatlapot csatolt az AVOP intézkedések pályázati csomagjaihoz, hogy képet kapjon a pályázóktól a nőket és férfiakat, romákat és fogyatékosokat érintő esélyegyenlőséggel kapcsolatos kérdésekre, főként a foglalkoztatás, képzés és bérek, az alkalmazott esélyegyenlőségi módszerek területén.

Az esélyegyenlőségi adatlapon 5 zárt és 4+3 nyitott kérdést intéztek pályázókhoz. 2006 augusztusáig összesen 2321 kérdőív érkezett be a pályázóktól és került feldolgozásra.

Az adatlapot kitöltők többsége a kérdőív szerkesztési gondjai ellenére jól értelmezhető válaszokat adott, de a pályázók egy jelentős része nem sok figyelmet

fordított az adatlap kitöltésére. (Ebben közrejátszott a kérdések összevont, komplex jellege, a célcsoportok hiánya a pályázóknál, továbbá az is, hogy a kérdések nem tettek különbséget az eltérő típusú pályázók között).

A pályázók 57%-a két alintézkedésre nyújtott be támogatási igényt, további 3 alintézkedésre pedig a pályázók 17%-a jelentkezett. Ez az öt alintézkedés képviseli a pályázati érdeklődés több mint háromnegyed részét. Ezek az alintézkedések többnyire olyan modernizációs beruházásokhoz nyújtanak támogatást, melyeknek alig van közvetlen foglalkoztatási hatása és esélyegyenlőségre gyakorolt hatásuk is nehezen mérhető azzal a módszerrel, ahogy az adatlap kérdései közelítenek a témához.

A pályázók közel fele, 47%-a az Alföldről jelentkezett, a másik fel, 50% pedig a dunántúli régiókból és Észak Magyarországról. A maradék 3%-ot Közép-Magyarország pályázói teszik ki. A kérdőív nem kérdezett rá a támogatási összegekre, így arra már nem lehetett következtetni, hogy a pályázati támogatások milyen területi és cég/szervezeti/intézményi eloszlást követnek.

A kérdőív négy célcsoportot jelölt meg, nők, férfiak, roma és fogyatékos emberek, továbbá *két idődimenziót vizsgált,* a jelenlegi, és a projekt befejezése után 2 évvel várható állapotokat.

A nők foglalkoztatása összességében szerénynek mondható a pályázatok alapján. A pályázók 42%-nál nincs női foglalkoztatott, további 32%-nál pedig a női foglalkoztatottak az összes foglalkoztatott maximum egyharmadát teszik ki.

A nők közép- és felsővezetésben betöltött szerepe az előbbinél is szerényebb, a pályázók több mint felénél nincs nő a vezetésben. A foglalkoztatásban és a vezetésben kialakult helyzet a projektek befejezése után két évvel sem változik jelentősen.

Az átalakuló mezőgazdaságban a családi és magángazdaságok többségében ma még nagyon kevés legális munkahely teremtődött a családok női tagjai számára. A gazdálkodó szervezetek közül a kft.-k mutatnak jelentősebb arányú női foglalkoztatást.

A munkahelyeken és a vezetésben a pályázók szerint a férfiak vannak többségben, rájuk hárul egyfajta vezető szerep. A pályázatokban erős utalások vannak a mezőgazdasági munka nehéz fizikai jellegére, ez az egyik fő érv a férfiak magas arányára a mezőgazdaságban. Az értékelő szubjektív véleménye szerint ez azonban szemléleti kérdés is, hisz a nők ugyanúgy megtalálhatók a nehéz fizikai munkát végzők sorában, mint a férfiak, Ráadásul, bizonyos ágazatokban, ahol nagyobb odafigyelésre, precizitásra, gondosságra, higiéniára van szükség, nők vannak többségben, de többnyire ott is a nőkre marad a feladatok elvégzése, ahol a munkafolyamat koszos, szennyes, vagy kevésbé gusztusos.

A fogyatékos és roma embereknek ma még marginális szerep jut a mezőgazdaságban, legalábbis a megismert adatokból ezt a következtetést lehet levonni.

A 2321 pályázó 83%-a válaszolt az első nyitott kérdésre, mely azokat az okokat kereste, hogy *miért nincsenek jelen bizonyos célcsoportok a foglalkoztatottak és a vezetők között.* A válaszolók több mint 2/3-a két korlátozó tényezőt jelölt meg a fenti kérdéssel kapcsolatban. Az egyik ok a vállalkozások kis méretével függ össze, tehát a vállalkozás mérete a korlátozó tényező. A másik pedig a tevékenységek jellegéhez kapcsolódott, tehát olyan nehéz fizikai munkáról, vagy veszélyes munkáról (pl. erdészet) vagy olyan munkakörökről van szó, amelyekben a pályázók szerint nőket, fogyatékosokat, romákat nem lehet alkalmazni.

A méretkorlátra vonatkozó indoklással túlnyomórészt (77%) a magán és családi gazdaságok éltek. A tevékenység korláttal kapcsolatos érveket pedig legnagyobb arányban (40%) a pályázatot benyújtó kft.-k fogalmazták meg. A további okokhoz sorolt – fizikai korlát, kapacitás korlát, a foglalkoztatást biztosító illetve a foglalkoztatást nyíltan elutasító – kategóriákba a pályázók töredéke került a fent említett két fő okot választó pályázókhoz képest.

Bérek és képzés tekintetében a válaszok túlnyomó többsége az *átlag körüli értékeket* jelölte meg: Az átlagtól lefelé és felfelé való eltérés többnyire a pályázók 3–7%-át érinti a férfiaknál és a nőknél. A fogyatékos és roma embereknél átlag fölötti bért csak a pályázók 0,2–0,3%-a jelölt. A kérdésfeltevés módja és relatív viszonyítása nem adott lehetőséget a bérek pontosabb megállapítására és részletesebb elemzésére.

Az esélyegyenlőségre vonatkozó pozitív példák közül a pályázók legnagyobb arányban a munkatárs alkalmazását jelölték meg, mint saját gyakorlatot. A válaszolók 64%-a jelölte meg ezt a lehetőséget. *A további alternatívákat,* mint pl. a karrier lehetőségek biztosítása, részvétel a vezetésben, azaz előmenetel nőknek, roma embereknek, már csak *a pályázók 29%-a* választotta ki, rugalmas megoldásokat (távmunka, rövidített munkaidő) 33%, akadálymentesítést pedig a pályázók 21%-a választott.

Az egyéb válaszcsoporton belül a pályázók a fentieken túl több pozitív példát is felsoroltak a az esélyegyenlőség előmozdítására. Ezek között szerepelt roma emberek foglalkoztatása, munkahelyi kapcsolatok javítása, részmunka biztosítás, 45 feletti nők foglalkoztatása, Gyes, Gyed utáni visszailleszkedés segítése, munkásszállítás megszervezése, rugalmas munkaidő biztosítása stb.

Esélyegyenlőségi módszerek szempontjából a pályázók 61%-a elsősorban közvetlen módszert, a *munkavállalók rendszeres megkérdezését* említette első helyen. Ezzel ellentétben esélyegyenlőségi képzésre a pályázóknak csak kis töredéke, 8%-a voksolt. Ez azért meglelő, mert a következő kérdésben az esélyegyenlőségi feladatokra vonatkozóan a pályázók a képzést jelölték meg legnagyobb arányban, mint legfontosabb feladatot. Irányelvekre, esélyegyenlőségi tervek mintáira minden negyedik-ötödik pályázó tart igényt.

Esélyegyenlőség szempontjából legfontosabb feladatnak a pályázók a képzést, nevelést, tudatosítást, szellemi felzárkózást, szakképzés megszerzését tartják. Ezt jelölte ki a pályázók 29%-a. A következő két legfontosabb feladat, a támogatások, kedvezmények, akadálymentesítés, továbbá a szabályozások, eljárásrendek, irányelvek a fenti értéknek egyenként mintegy egyharmadát (12-12%) tette ki. Ebből arra következtethetünk, hogy a pályázók nagyon is tisztában vannak a problémákkal és gyengeségekkel és szükségét érzik egy nagyon erős és átfogó nevelési, képzési, felzárkózási, fejlesztési feladatcsomagnak.

Az állami vagy egyéb segítség igénybevételével kapcsolatban a pályázók szintén visszafogottnak tűnnek. *A pályázók fele (50%) mintát kér irányelvekből, tervekből,* de a személyes részvétellel, találkozással járó képzést és tanácsadói segítséget már csak 14 és 22% jelölte be az adatlapon. Különös ellentmondás, hogy miközben a megelőző kérdésnél, a feladatok kijelölésénél a képzésre esett a legnagyobb hangsúly, az állami vagy egyéb segítségnyújtás esetében a képzést kevesen választották.

Következtetések

- A kérdőívekből levonható egyik fő következtetés hogy az *Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programban az esélyegyenlőség előmozdítása nem vált fontos kérdéssé.* A jó szándékú közelítés ellenére a különböző csoportba sorolható pályázók nem igazán tudták beépíteni azt a felfogást pályázataikba, hogy a támogatások révén miként lehet csökkenteni a hátrányos helyzeteket, ráadásul kevés olyan példát ismernek, amely mintaként szolgálhat a gyakorlatban.
- A kérdőívből nyert adatok alapján inkább az valószínűsíthető, hogy a hátrányos helyzetű rétegek a valóságban nem jutnak oda, hogy pályázzanak, a pályázati feltételek ezt nem teszik lehetővé számukra. A *„kiemelt kedvezményezettek" közül nagyon kevesen tudnak élni a meghirdetett lehetőségekkel.*
- Az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében a program a fő hangsúlyt a nők, hátrányos helyzetűek foglalkoztatására helyezi. Ez kétségtelenül rendkívül fontos, ugyanakkor sok magángazdaság, ahol a bevételek, adottságok nem teszik lehetővé új munkahely teremtését, nem találta értelmezhetőnek ezt a kérdést, miközben a családi gazdaságon belül nagyon sok más szempont fölvethető az esélyegyenlőséggel kapcsolatban. A beruházások, fejlesztések révén változhatnak olyan tényezők, melyek a háztartásban és vélhetően a családi gazdaságban dolgozó nők és családtagok helyzetén és körülményein is változtatnak. Tehát a pályázatok hatásainak csak munkahelyre vetítése sok pályázó – különösen a családi és magángazdaságok és civil és más, kis szervezetek – esetében nem mutatta fel

azokat fontos járulékos hatásokat, amelyek esetleg a családban, háztartásban, munkarendben, szociális körülményekben stb. jelentkeztek.

- Az esélyegyenlőséget segítő kedvezményrendszer (1–5 pont) néhány alintézkedésnél, illetve azonos pontszámok esetén előnyben részesítés korántsem tűnik elegendő eszköznek. Elviekben is fölvethető, hogy szabade egy horizontális elvet a pontozási rendszerben megjeleníteni, amelyben az elv egy adott pontszámot ér, azzal „behelyettesíthető", vagy az elvnek a pontozási rendszeren kívül kell működnie. Fölvethető, hogy ezt az elvet szigorúbb szűrőként kell érvényesíteni az EU-támogatások igénybevétele során.
- A pályázóknak mindössze egy töredék része mutatott kifejezett ellenszenvet az esélyegyenlőségi elv alkalmazása iránt. Ugyanakkor a többségnek a gyakorlati alkalmazásnál kevés a tapasztalata, eléggé tanácstalan vagy korábbi minták alapján cselekszik. A válaszokból levonható az az általános következtetés, hogy az esélyegyenlőség megteremtéséhez még rengeteg tennivaló van Magyarországon.
- A pályázók többségének meggyőződése, hogy a mezőgazdaság elsősorban férfiak ágazata, a munkák nehézsége, a nehéz fizikai munkát, fizikai erőfeszítést igénylő jellege miatt.

  A mezőgazdasághoz még ma is differenciálatlanul a nehéz fizikai munka képzete társul, melyet csak férfiak, vagy jórészt férfiak végezhetnek. Vizsgálatra érdemes, hogy ez a múltból öröklött felfogás ma milyen valóságos társadalmi, gazdasági, életmódbeli és családi munkamegosztási elemekből tevődik össze, hisz a mezőgazdaság nehéz munkáit nők ugyanúgy elvégzik, mint férfiak.
- A fogyatékos és roma embereknek ma még marginális szerep jut a mezőgazdaságban, a megismert adatokból ezt a következtetést lehet levonni. Erről a kérdésről stratégiai szintű döntést kell hozni és több programozási cikluson átnyúló intézkedéssorozatot kezdeményezni, összekapcsolva más operatív programok intézkedéseivel.
- A gépesítés, mint a legnépszerűbb alintézkedés nem növeli a foglalkoztatást, arra pedig a kérdőív nem ad választ, hogy a gépesítéssel miként változik a családi gazdaságon belül a helyzet, miként érinti ez a nőket, férfiakat, családi viszonyokat..
- A program utóértékeléséből és az Egységes Monitoring és Információs Rendszer (EMIR) adatbázis számítógépes értékeléséből pontosabb képet kaphatunk arról, hogy az esélyegyenlőségi elv milyen szerepet játszott a pályázati támogatások odaítélésénél, valóban kedvezményezett pozícióhoz juttatta-e azokat a célcsoportokat, amelyeket a program nevesített. A program számítógépes feldolgozásából kinyerhetők azok az adatok, ame-

lyekkel az adatlapban föltett kérdéseknél árnyaltabb helyzetet lehet bemutatni az esélyegyenlőségre vonatkozó induló helyzetről.

- Veszély, hogy az esélyegyenlőség nem megfelelő kezelése, a feltételek nem megfelelő figyelembevétele, majd a kritériumrendszer nem kellő érvényesítése az esélyegyenlőség papíron maradásához, az ügy bagatellizálásához vezethet.
- Bár a kérdőív rengeteg információt biztosít és hozott felszínre, összességében korlátozott információforrásnak tekinthető több szempontból. Szükség lenne olyan kisebb mintákon lefolytatott rendszeres szociológiai vizsgálatokra, amelyek feltárják a férfiak és nők szerepeit, a hátrányos helyzeteket és azok okait. E vizsgálatok részben összekapcsolódhatnának a KSH gazdaságszerkezeti és egyéb adatgyűjtéseivel és felvételeivel.

MENEDZSMENT VAGY HELYI KORMÁNYZÁS? – SIKERES AKCIÓCSOPORTOK SPANYOLORSZÁGBAN

Nemes Gusztáv

Bevezetés

Az alábbi rövid tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Marie Curie Individual Fellowships tette lehetővé. A támogatás révén két évet töltöttem a Valenciai Egyetem társadalomföldrajz tanszékének vendégeként. Spanyolország különböző tartományaiban, összesen 12 helyi LEADER és PRODER (a program helyi változata) akciócsoporttal végeztem résztvevő megfigyelésen alapuló, elsősorban a helyi intézmények működésére koncentráló kutatást. Egy csoportnál két hét és másfél hónap közötti időt töltöttem, beszélgettem a helyi partnerség tagjaival, az ügynökség munkatársaival, a kedvezményezettekkel, helyi vállalkozókkal, polgármesterekkel, stb. Emellett interjúkat készítettem a vidékfejlesztési intézményhálózat országos és tartományi képviselőivel és vidékfejlesztési szakértőkkel is. Az alábbiakban a LEADER-program rövid leírása után először bemutatom a LEADER spanyol gyakorlatát, lábjegyzetben kiemelve néhány fontos különbséget a hazai AVOP LEADER rendszeréhez képest. Ezután két rövid spanyolországi esettanulmány szemlélteti a megvalósítás sokszínűségét, majd következtetések és egy kutatási kérdés felvetése zárja a tanulmányt.

Az Európai Unió LEADER-programja

A LEADER-programot 1991-ben hozták létre nagyon szerény költségvetéssel, kísérleti céllal, mintegy „élő laboratóriumként". Legfőbb céljai új, innovatív és másutt is megvalósítható ötletek serkentése a vidék fejlesztésére; a térségben lakók, a helyi közösség részvételére alapozott és helyi erőforrásokat felhasználó kisléptékű fejlesztések megvalósítása; valamint ezeknek a helyi kezdeményezéseknek a térség (és az ország) határain túlnyúló hálózatokba rendezése. A program célja nem pusztán fejlesztések végrehajtása volt, hanem a helyi közösségeknek arra való ösztönzése, bátorítása (és felhatalmazása), hogy térségük fej-

lődését saját maguk kezdjék formálni (*Kearney, Boyle* és *Welsh* 1994). Az 1994–99 között lezajlott második kör, a LEADER II elődjénél négyszer nagyobb költségvetéssel bírt, ennek megfelelően a szabályok is merevebbé váltak, kiépült a programhoz kapcsolódó intézményrendszer, ugyanakkor vesztett innovativitásából és újdonságértékéből. Valamelyest a célok is megváltoztak, nagyobb hangsúlyt kapott az átláthatóság, a programok átültethetősége és az adminisztráció. A 2000–2006-os tervezési időszakra a program adminisztrációja tovább szigorodott, nagyobb hangsúlyt kapott a nemzeti és nemzetközi hálózatok kiépítése és a költségvetés már csak mintegy 15%-kal lett nagyobb, mint az előző körben. Ugyanakkor nemzeti és EU-s forrásokra alapozva több országban (Spanyolország, Finnország, Írország) beindították a program nemzeti változatát, így végeredményben újból jelentősen szélesedett a LEADER jellegű fejlesztések köre. Sokan kritizálták a program mindhárom fordulóját, a szakemberek többsége mégis sikerként értékelte a LEADER-t (*Fischler* 1997, *Ray* 1996, 1998, *Curtin* et al. 1996, *Mernagh* és *Commins* 1997, *Shortall* és *Shucksmith* 1998 stb.). Mindenesetre az általánosan elfogadott vélemény szerint a program a hagyományos, központilag irányított fejlesztésekkel ellentétes elven működő és a modernizációs paradigma alternatíváját nyújtó szemléletet valósított meg és terjesztett el a gyakorlatban.

A LEADER Spanyolországban

Spanyolország Európa egyik legvidékiesebb országa (népsűrűsége 79 fő/km^2), az 1970-es évek végéig a jobboldali diktatúra a kelet-európaihoz hasonló elzártságban és elmaradottságban tartotta a vidéki társadalmat és gazdaságot. Az 1980-as évek elejének politikai változásai, a gazdasági válság és az EU-csatlakozás a vidék általános társadalmi, gazdasági krízisét vonta maga után, ami sok vonatkozásban hasonlított a húsz évvel későbbi magyarországi helyzethez. A spanyol vidék nagy része azonban a mezőgazdaság, a nemzetközi turizmus és a különféle EU-politikák által nyújtott lehetőségeket kihasználva, mára sikeresen kilábalt a válságból, amiben a LEADER-programnak, illetve spanyol változatának, a PRODER-nek (Programma de Desarrollo Rural) nagy szerepe van. Spanyolországban a LEADER 1991-ben indult, 51 akciócsoporttal. Mára ez a szám 140-re nőtt (itt van a legtöbb csoport egész Európában) és a LEADER+ teljes költségvetésének egynegyedét (csaknem 500 millió Eurót) itt költik el. Az 1996-ban induló, és 2000-től már a második fázisban alkalmazott PRODER-ben további 162 helyi akciócsoportot támogatnak (ebből 28 andalúziai csoport LEADER-támogatást is kap) összesen 827 millió euróval (ebből 520 millió EU-forrás, a többi nemzeti hozzájárulás). A két program gyakorlatilag az egész vidéki Spanyolországot lefedi, és jól kiegészíti a Strukturális Alapok és a Közös Agrárpolitika (KAP) által nyújtott és sikerrel alkalmazott támogatásokat (*Rodríguez* et al. 2005).

A vidéki társadalom mára jól ismeri és használja is ezt a támogatási formát, bár a program valós hatásai az egyes spanyol tartományokban, illetve az egyes akciócsoportokban nagyon különböző lehetnek[1]. Mindennek a helyi erőforrások, a tartományonként változó szabályok, a lakosság életmód és vérmérsékletbeli különbségei mellett a legfőbb okait a helyi akciócsoportok, illetve a helyi munkaszervezetek (fejlesztési ügynökségek) felépítésének és megközelítésének különbségeiben találtuk meg.

Szervezet és intézmények

A spanyol LEADER alapszervezete, a GAL (Grupo de Acción Local) két dolgot jelent: egyrészt egy földrajzi egységet, önkéntes fejlesztési kistérséget; másrészt a partnerség tagjainak összességét. A partnerségben résztvevő tagok legalább 50%-a a civil és vállalkozói, legfeljebb 50%-a pedig a közszférából kerül ki. Spanyolországban a GAL jogi személyiséggel rendelkező egyesület, melynek elnöke egy személyben felel a szervezet működéséért, így a partnerség korlátlanul pályázhat plusz támogatásokra (INTERREG, EQUAL, etc.).

A GAL döntéshozó szervezete az *igazgatótanács* (Junta Directiva), amelynek általában 10–15 tagja van, adminisztratív és végrehajtó szervezete pedig a *fejlesztési ügynökség* (Gerencia). Ebben fizetett alkalmazottak dolgoznak, ők végzik a programmenedzsmentet, a döntés-előkészítést, segítik a projektek végrehajtását, beszámolókat készítenek és bonyolítják a könyvelést. Az ügynökség vezetője a *fejlesztési igazgató* (Gerente). A spanyol rendszerben (a legtöbb európai országhoz hasonlóan) ezeket az ügynökségeket mindenütt a GAL hozta létre, újonnan, kifejezetten a LEADER-program megvalósítása céljából. Ez a működés kezdetén nyilván okozott nehézségeket (nem volt összeszokott gárda, mindent elölről kellett kezdeni) de végeredményben nagyon gyümölcsözőnek bizonyult, hiszen így az ügynökségek és az általuk végzett munka nem valamilyen régi szervezethez kapcsolódott, hanem kizárólag a LEADER-programhoz. A Gerenciák, ott ahol a program jól működött, az évek során a helyi fejlesztési intézményhálózat központjává nőtték ki magukat, mára jelentős lobby erejük van, olykor több tucat embert foglalkoztatnak és a LEADER mellett egy sor más nemzetközi és hazai programot, esetleg szociális vállalkozást is üzemeltetnek, mindezt a helyi partnerség nevében és irányítása alatt. Mindent összevetve

[1] Spanyolország 17 autonóm tartományból álló szövetségi állam. A tartományok többségének saját választott parlamentje, kormánya, törvényei vannak, sokszor még a közigazgatási szintek is különböznek, és ugyanígy különbözhet a tartományi kormányzat, illetve a tartományi agrárminisztérium viszonya a vidékfejlesztéshez. Egyes tartományokban (pl. Andalúzia, Asturia, Navarra, Baszkföld) a tartományi kormány külön támogatást is ad a LEADER-csoportoknak. Andalúziában ráadásul más elszámolási szabályok érvényesek, egyszerre kaphat egy csoport LEADER- és PRODER-támogatást is, stb. Így az egész rendszer szinte áttekinthetetlenül bonyolult, és csak helyi összefüggéseiben érthető.

az a helyi kapacitásbővülés amit ezek az ügynökségek képviselnek, Európa szerte a LEADER-program egyik legfőbb eredményeként értékelhető[2].

Döntéshozás

Mivel Spanyolország sok GAL-ja számára a LEADER+ a LEADER I és II után a harmadik körnek számít, a döntéshozásnak jól bejáratott menete van. A projektelfogadás a következőképpen történik: a pályázó projektötletével felkeresi a fejlesztési ügynökséget, ahol segítenek a pályázatot megírni. (Ez a valóságban néha fordítva van: a fejlesztési menedzser megkeresi a térségben azokat, akiket a program érdekelhet.) Amikor a pályázat elkészül, a fejlesztési igazgató hivatalos űrlapon a tartományi agrárminisztérium döntését kéri a projekt támogathatóságához. (2000-ig a GAL-on kívül senki nem szólt bele a döntésbe.) A tartományi minisztérium 30 napos határidővel megvizsgálja, hogy a projekt megfelel-e a 'LEADER-szerűség' kissé nehezen meghatározható kritériumának, beleillik-e a regionális LEADER-programba, valamint, hogy van-e más program, amely támogathatná a projektet. Amennyiben a projektet támogathatónak ítéli, a pályázat az igazgatótanács elé kerül, ahol döntenek róla. A döntéshozásban kiemelkedő szerepe van a fejlesztési igazgatónak, hiszen ő egyes esetekben befolyásolni tudja a tartományi minisztériumot a döntésben (elutasító döntés esetén tárgyalni kezd, módosíttatja a projektet stb.) és az igazgatótanácsot is, amelynek üléseit ő készíti elő. A döntéshozást gyakran megnehezíti, hogy a spanyol GAL-ok és a vidékfejlesztés egyéb szervezetei is erősen átpolitizáltak, az igazgatótanácsban folyamatosan vigyázni kell a kényes pártpolitikai egyensúlyra.

A támogathatósági döntésen és az időszakonkénti átvilágításokon és utólagos elszámolásokon kívül a GAL-ok teljesen szabad kezet kapnak mindenben, a helyi pályázati rendszer kidolgozásától a prioritások sorrendjén át a nemzetközi kapcsolatok szervezéséig, ami nagyban hozzájárul a helyi kapacitásépítéshez és az önállósághoz[3].

---

[2] A magyar rendszerben ugyanakkor a helyi ügynökség státuszára meglévő szervezetek pályázhattak, a döntést az alapján hozták, hogy mely szervezet felkészültebb a feladat ellátására, és végeredményben a legtöbb helyi ügynökség valamely önkormányzat részeként kezdett működni. Ez az implementáció elején még előnyös lehet, hiszen gördülékenyen működő szervezet a könnyebben veszi a kezdeti nehézségeket, a továbbfejlődés lehetőségét ugyanakkor erősen megkérdőjelezi.

[3] Ehhez képest a jelenlegi magyar AVOP LEADER esetében a HBMB gyakorlatilag semmilyen lépést nem tehet, még hivatalosan érvényes ülést sem tarthat a regionális MVH jóváhagyása, sőt, személyes jelenléte nélkül. Ez még maximális jóindulatot, konszenzust és gördülékeny együttműködést, félreértések nélküli kommunikációt feltételezve is ellehetetlenítheti a helyi akciócsoportok munkáját Egy régióban néhány év múlva már 15–20 akciócsoport is működhet projektek százait, ezreit menedzselve. Ahhoz, hogy ezeknek minden lépését figyelemmel kísérje az MVH, hogy minden ülésen ott tudjon lenni, minden szerződést, iratot, számlát meg tudjon nézni, rengeteg képzett és elhivatott munkaerőre lenne szükség. Valószínűbb, hogy ilyen szoros

Finanszírozási kérdések

A LEADER+ illetve PRODER2 támogatás az általam ismert spanyol GAL-okban 5–8 millió euró között változott a 2000–2006-os tervezési időszakra. Egyes GAL-ok azonban, különféle egyéb források igénybevételével esetenként ennek a sokszorosából gazdálkodhattak. A spanyol GAL-ok kis kifizető ügynökségekként működnek, vagyis a teljes LEADER-támogatás rajtuk folyik keresztül. Ugyanakkor a program utófinanszírozásban működik, az elején csak a támogatás 7%-át kapja meg a GAL, ebből a 7%-ból kell felállítani az irodát és elkezdeni a projektek finanszírozását. Az ügynökség negyedévenként számolhat el a kifizetett összegekkel, a negyedéves elszámolást követően azonban csak a következő 4–6 hónap elteltével érkezik meg a pénz az ügynökséghez. Tehát a fejlesztési ügynökség ez alatt az idő alatt saját forrásból, általában banki hitelből fedezi a projektekre kifizetett összegeket. A hitelek költségét az ügynökség a szabályok szerint fedezheti a LEADER költségvetéséből a működésre szánt 15% fölött. Az ügynökség tehát előbb fizeti ki a pályázóknak a támogatást, minthogy megkapná azt, ami azért is fontos konfliktusforrás, mert ha például a felsőbb szervek hibájából Brüsszel elégedetlen (mintahogyan ez a LEADER II esetében Spanyolországban meg is történt) és a Brüsszeli pénz késik, vagy egy részét végleg visszatartják, akkor a hiány az ügynökségnél jelentkezik. Mindehhez jön még az N+2 szabály, ami általános az EU-politikák körében, és azt jelenti, hogy bár nem kell minden évben elkölteni a program tárgyévre szóló költségvetését, a bázisév után két évvel a bázisév egész költségvetésével el kell számolni, és a maradványpénzt vissza kell fizetni. Ez főleg a program kezdésekor okoz problémákat: a LEADER+ a legtöbb spanyol tartományban jó két év késéssel indult, így a harmadik év végén nagyon nehéz volt elszámolni az éppen hogy csak beindult program első évének teljes költségvetésével. Mivel a pénz több különböző helyről érkezik, és a számlák elszámolása bonyolult feladat, az ügynökségek a pénzügyi adminisztráció elvégzésére általában saját könyvelőt foglalkoztatnak.

A finanszírozási nehézségek áthidalására a fejlesztési ügynökségek általában milliós nagyságrendű Euró hitelkeret szerződést kötnek valamelyik helyi bankkal (takarékszövetkezetek). A helyi bankok olykor a partnerségnek is részesei, gyakran támogatják a GAL-okat néhány tízezer euróval. Általában a GAL-lal kötött szerződés része az is, hogy a kedvezményezettek legalább a pályázati támogatásuk összegéig (olykor a teljes beruházás összegéig is) kedvezményes hitelben részesülhetnek, és a bank az általában szükséges fedezet felmutatásától is eltekint. Mindez a banknak is megéri, hiszen ugyanazt a projektet kétszer

ellenőrzés mellett a bürokrácia már csak önvédelmi okokból is hajlamos lesz szoros, egyszerűen átlátható keretek közé szorítani a program megvalósítását, elvéve ezzel az innovativitás, a helyi kapacitásbővítés és egy sor más pozitív eredmény lehetőségét.

hitelezheti meg, egyszer a pályázó vesz fel hitelt a projekt megvalósításához, amelyet az ügynökség utólag kifizet neki ugyancsak hitelből. Ráadásul a projekteket a tartományi szervek és az igazgatótanács is jóváhagyták, vagyis 'biztonságos' az ügylet. Ugyanakkor ezeknek a takarékszövetkezeteknek általában nagyon erős a helyi kötődésük, és üzletileg is mindenképpen érdekeltek a helyi gazdaság fellendítésében. Kézenfekvő partnerek tehát a GAL-ok számára[4].

Két példa: 'a jó, és a rossz LEADER'

A két példaként felhozott GAL – egyiküket hívjuk 'tengeri üdülőhelynek', másikukat 'hegyvidéknek' – hasonló körülmények közt kezdte el a LEADER-t 1991-ben, egy kis irodában, három alkalmazottal. Mindkettő nagyjából 100 ezer lakosú kistérség, azonos mértékű támogatást kaptak és kapnak a LEADER-ből, az EU, vagy a központi kormányzat értékelői szemszögéből mindketten hibátlanul hajtották végre a programot és számoltak el az elköltött pénzekkel. Még a támogatott projektek többségében sincs szignifikáns különbség, a legtöbb forrást mindkét kistérségben turizmusra, értékmegőrzésre, gazdasági diverzifikációra és a szociális gazdaság körébe tartozó projektekre költötték. Munkájuknak a kistérség társadalmi, gazdasági viszonyaira gyakorolt valóságos hatása mégis teljesen különböző.

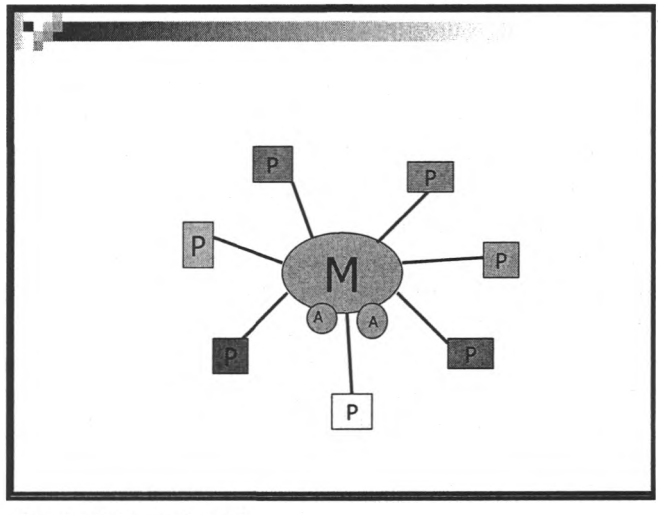
A 'tengeri üdülőhely' hagyományos turisztikai, kereskedelmi övezet, jó adottságokkal a legkülönfélébb fejlesztésekhez. A fejlesztési ügynökség munkáját nem érheti kifogás, az utóbbi 5 évben kétszer is kapott szoros EU-ellenőrzést, ami mindent rendben talált. Az első gyanús jel, hogy az ügynökség kizárólag a LEADER-forrásokra támaszkodik és 15 éve ugyanaz a három fő dolgozik itt: a programigazgató (egy másik tartományból bevándorolt, főiskolai végzettségű, volt minisztériumi tisztviselő); a könyvelő (nyugdíj előtt álló idős úr, leginkább a kertészkedés érdekli); az adminisztratív alkalmazott (középkorú hölgy, szintén nyugdíj előtt, civilben az egyik falu polgármestere). Az ügynökség mind nemzeti, mind nemzetközi szinten nagyon jól menedzseli magát, az igazgató tagja mindenféle nemzeti hálózatnak és testületnek, több nagyhírű nemzetközi kooperációs LEADER-projektben is részt vettek az utóbbi évtized-

[4] A magyar AVOP LEADER program finanszírozása a fentitől több ponton eltér. Először is egy nagyságrenddel kevesebb a rendelkezésre álló forrás (bár az idő is rövidebb és az akciócsoportok átlagos mérete is sokkal kisebb). Az AVOP szabályai miatt az akciócsoportok a pályáztatásra szánt pénzt nem kapják meg a saját kezelésükbe, a kifizetéseket a KAP támogatásokhoz hasonlóan az MVH központilag intézi. Ezzel egyrészt nagyban leszűkül az akciócsoport mozgástere, minden sokkal nehézkesebb és bürokratikusabb lesz, másrészt viszont az akciócsoport nem kényszerül meghitelezni a támogatásokat a kedvezményezettek felé. A helyi intézmények működtetésével és főképp a projektek utófinanszírozásával kapcsolatos problémák azonban még így sincsenek megoldva. Történtek próbálkozások a Takarékszövetkezeti hálózat bevonására, de a probléma megoldása mind a mai napig nem született meg.

ben. Ottlétem során egy sor nagyon érdekes és kiváló projektet látogattam meg, a régi udvarházból kialakított hoteltől a hajléktalanokat foglalkoztató, szemétből különféle jól eladható termékeket előállító üzemen keresztül a hagyományos receptek alapján fagyaszott készételeket előállító vállalkozásig és a bioborászatig. Közelebbi vizsgálódás után azonban kiderült, hogy az egyes projektek között, bár térben gyakran közel voltak egymáshoz, nem volt semmiféle kapcsolat, nem is nagyon tudtak egymásról, hiányoztak a kistérségből a hálózatok, az együttes szinergikus hatások. Viszonylag sok egyéni projektet támogattak, de a kedvezményezetteken kívül alig tudott valaki valamit a LEADER-ről, a programra leginkább csak a projektek során épített vagy felújított épületek falára kötelezően elhelyezett egységes (egyébként helyi iparművész által készített igényes) táblák emlékeztettek. A program, illetve az ügynökség működésének szerkezetét az *1. ábrával* lehetne szemléltetni (P – projektek; M – menedzser, programigazgató; A – alkalmazottak). A projekteknek csak a programigazgatóval volt kapcsolatuk, a partnerség csak névlegesen működött, nem történtek strukturális változások, a LEADER nem érte el a célját.

1. ábra

Helyi akciócsoport I.

Forrás: Saját szerkesztés.

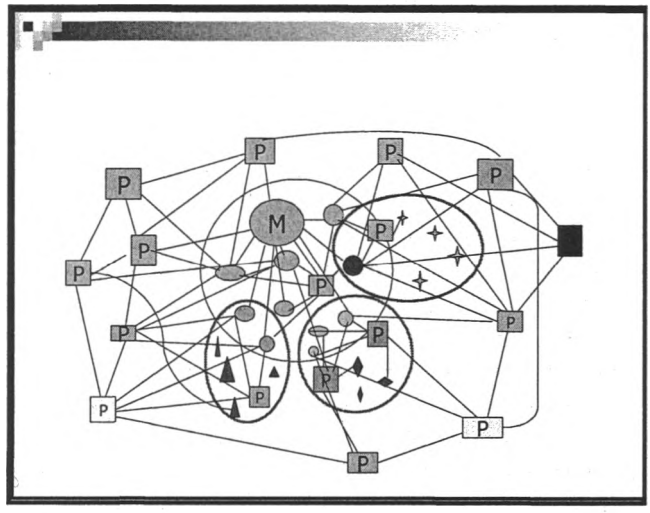
A 'hegyvidék' jóval gyengébb esélyekkel indult neki a LEADER-nek 15 évvel ezelőtt. Az aprófalvas területről a közeli, dinamikusan fejlődő tengerparti üdülőterületre vándorolt a pénz és a humán tőke. A falvakban szinte teljesen leállt a gazdasági tevékenység, a turizmus semmilyen formában nem létezett, az épített és a természetes környezet (nagy szelídgesztenye ültetvények) is rohamosan romlott. A LEADER-nek azonban itt másfél évtized alatt sikerült gyöke-

resen megváltoztatnia az életet. Az ügynökségen ott jártamkor különféle jogcímeken 28 fő dolgozott (az eredeti három főből már csupán egy, egy személyzetis-igazgatóhelyettes hölgy), többségük fiatal, jó részük egyetemista korában került az irodába nyári gyakorlatra és ott ragadt. Az alkalmazottak különféle témákra szakosodtak (*2. ábra*). Volt könyvelő, jogász, építész, néprajzos, térképész, társadalmi dinamizációra szakosodott tréner, tanárok, iparművész, grafikus tervező, környezetvédő, agrármérnök, és minden más elképzelhető szakma. A munkatársak felvételénél sokkal inkább számított az elhivatottság, a társadalmi érzékenység a csapatban dolgozásra és a tanulásra való képesség, mint a tapasztalat vagy az iskolai végzettség. Az újoncokat rögtön bedobták a mély vízbe, komoly, felelősségteljes feladatot bíztak rájuk, és ha hibáztak, nem rótták meg őket érte. A LEADER mellett egy sor más EU-s programot is menedzseltek, voltak saját bevételeik, és rendszeres támogatást kaptak a tartományi kormánytól és környékbeli gazdasági vállalkozóktól.

Itt is rengeteg érdekes egyéni projektet láttam, de az igazán figyelemreméltó az ügynökség által futtatott 'saját projektek' nagy száma volt. Az ügynökség stratégiája az volt, hogy a különböző szektorokban (turizmus, élelmiszerfeldolgozás, biogazdálkodás, stb.) megpróbált példaértékű projekteket indítani, biztosítani a hátteret, valamilyen egyesületet létrehozni, majd az egészet útjára bocsátani. A legjobb példa talán a turizmus terén végzett munkájuk: A LEADER I idején senki nem ismerte a programot, és remény sem látszott arra, hogy a turizmussal kapcsolatban bárki vállalkozna bármire is. Az ügynökség munkatársai sorra járták a falvakat, és az üres házak gazdáit megpróbálták rávenni arra, hogy a GAL anyagi és szakmai segítségével (tervező, designer, az engedélyek beszerzése, kivitelező, és támogatásként a beruházás értékének 50%-a) alakítsanak ki falusi szálláshelyeket, éttermeket, közösségi tereket. Először rengeteg bizalmatlansággal, hitetlenséggel szembesültek, de aztán sikerült néhány embert meggyőzniük. Végül 45 falusi szálláshely (casa rural) és 3-4 vendéglátó egység kialakítását támogatták, ami elég volt ahhoz, hogy a lassan beinduló turizmushoz az alapvető infrastruktúrát biztosítsa. Tizenkét évvel később már több mint 700, többségében tisztán magánerőből beindított szálláshely, rengeteg étterem, kávézó és mindenféle turizmussal kapcsolatos vállalkozás volt a térségben. A LEADER II során már nem támogatták a házak felújítását, ekkor egy turizmus szövetséget indítottak el, ami a szolgáltatások összehangolásával, szállásfoglalással és más hasonlókkal foglalkozott. A szövetség idővel egyesületté alakult, és még évekig az Ügynökség irodájában működött, de végül önállósodott és már képes volt saját magát eltartani. A LEADER+ idején már nem kellett támogatni ezt sem, ekkor a szálláshelyekkel kapcsolatban az ügynökség minőségbiztosítás megszerzését támogatta, és más, a fenntartható turizmushoz kapcsolódó projekteket menedzselt (digitális turistatérkép, néprajzi és természeti értékleltár, botanikai, madártani kiadványok, stb....). A

2. ábra

Helyi akciócsoport II.

Forrás: Saját szerkesztés.

15 év során átgondolt stratégia alapján, hosszútávra tervezve, lépésenként teremtette meg a fenntartható turizmus feltételeit, ami ma sokezer embernek nyújt megélhetést és a környéket híressé tette egész Európában. Ráadásul a megvalósuló projektek nemcsak az ügynökséghez kapcsolódtak, hanem földrajzi területeken és gazdasági szektorokon átnyúló, erős hálózatokat alkotva megváltoztatták a térség gazdasági, társadalmi viszonyait. A program és az ügynökség szerkezetét a *2. ábra* szemlélteti (ahol az ellipszisek az ügynökséggel párhuzamosan működő társadalmi szervezeteket jelképezik).

Néhány következtetés és egy kutatási kérdés

A kutatás egyik fő eredménye az volt, hogy Spanyolországban a LEADER, illetve általában a helyi fejlesztések sikerének kulcsa általában a helyi fejlesztési ügynökség (Gerencia) igazgatójának és munkatársainak a kezében van. Számos olyan jellemzőt azonosítottunk, amelyek nagymértékben befolyásolják az ügynökség munkájának sikerességét: az ott dolgozók számától és szakmai összetételétől kezdve az intézményi kultúrán, a munkamódszereken és a belső kommunikáción keresztül az igazgató vezetési stílusáig. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a legmeghatározóbb az ügynökség 'reflexivitási foka' (*Nemes–High* 2006).

Ugyanakkor, az észak európai tapasztalatokkal összevetve jelentős különbségeket tapasztalhatunk. Hipotézisünk szerint az észak európai modellben (Finnországban, Svédországban, Írországban), illetve azokban az országokban, ahol elterjedt az önkéntes munka, a politikai kultúra és az önrendelkezés relatíve magas fokon áll, általában a partnerség a fő tényező, mint intézmény, és mint a döntéshozásnak a LEADER által létrehozott, új, koherens, demokratikus és integrált szintje, míg az ügynökség egyszerű végrehajtó szervezetként funkcionál. Ugyanakkor a dél-európai országokban (Spanyolország, Portugália, Görögország), illetve ahol a politikai kultúra és az önrendelkezés viszonylag alacsonyabb fokon áll, a partnerség általában csak névlegesen működik, a LEADER fő intézményi terméke és egyben a fejlődés motorja az ügynökség, hasonló eredményeket egészen különböző módszerekkel érnek el. E hipotézis tesztelése, a helyi fejlesztés sikerét befolyásoló tényezők részletes vizsgálata, illetve annak felderítése, hogy Magyarországon milyen módszerrel, milyen intézményi kultúrával lehet sikert elérni a vidékfejlesztés területén, érdekes és fontos kérdés a vidékszociológiai kutatás számára.

Hivatkozások

Curtin, C. – Haase, T. – Tovey, H. (eds.) 1996: Poverty in Rural Ireland. Combat Poverty Agency.

Fischler, F. (10/11/1997) LEADER: Ideas and Initiatives for Rural Development - Opening address to the LEADER Symposium Brussels, 10/11/97 (Rural Europe's Homepage: http://www.rural-europe.aeidl.be/)

Kerney, B. – Boyle, G. E. – Welsh, J. A. 1994: EU Leader Initiative in Ireland: Evaluation and Recommendations, Dublin, Department of Agriculture, Food and Forestry.

Mernagh, M. – Commins, P. 1997: In from the Margins - Rural inclusion and rural development in the Europe of the new millennium: Some lessons from Poverty 3. Dublin, Research and Development Unit.

Nemes, G. – Chris, H. – Huzair, F. 2006: Reflexive agency and multi-level governance: Mediating integrated rural development in South Transdanubia. In Cheshire, L. – Higgins, V. – Lawrence, G. (eds.): International Perspectives on Rural Governance: New Power Relations in Rural Economies and Societies, Routledge.

Ray, C. 1996: The Dialectic of Local Development: The Case of the EU LEADER 1 Rural Development Programme CRE Working Paper, University of Newcastle.

Ray, C. 1997: `Towards a theory of the dialectic of rural development. Sociologia Ruralis 27 (3) 345–362.

Rodruígez, J. L. G. – Ramírez, M. F. F. – Hernández V. M. Z. 2005: La Iniciativa Comunitaria Leader en España. Boletín de la Asociación Geografos Españoles, N 39, 361–398.

Shortall, S. – Shucksmith, M. 1998: Integrated Rural Development: Issues Arising from the Scottish Experience. European Planning Studies, Vol. 6 (1). 73–88.

A LEADER-PROGRAM TAPASZTALATAI ÉS LEHETŐSÉGEI A KELET-MECSEK TÉRSÉGÉBEN

Finta István

Bevezetés

Az uniós csatlakozást követően kissé megkésve, 2005. év végén került sor hazánkban a 2000–2006 közötti programozási időszak – még a strukturális alapokból finanszírozott – Leader-programjának a meghirdetésére. Majd 2006 márciusában a Leader Irányító Hatóság kihirdette. Ismeretes, hogy ezt megelőzően kísérleti jelleggel már sor került Leader-programok megvalósítására hazánkban is, azonban ilyen széles körű és már jelentősebb forrásokkal rendelkező, országos szintű program indítására eddig nem nyílt lehetőség. Mindamellett a 2007-ben is futó programok számos problémára ráirányították a figyelmet, melyek megfelelő kezelése remélhetőleg jelentősen megkönnyítheti a következő programozási időszakban meghirdetendő Leader-program megvalósítását.

A Kelet-Mecsek térségében működő Keleti-Mecsek Akciócsoport példája és működésének bemutatása hozzájárulhat ahhoz, hogy a jövő Leader-programjainak tervezése és országos szintű szabályozási rendszere egy hatékonyabban és sikeresebben megvalósuló Leader-programot eredményezzen.

Az akciócsoport működését jellemző megkülönböztető sajátosságok

A Leader-pályázat elnyerésének időpontjában számos – legtöbb – akciócsoport pontosan tudta előre, hogy a program keretén belül milyen konkrét projekteket kívánnak megvalósítani. Ismeretes, hogy az adott helyi vidékfejlesztési tervek olyan általános célokat határoztak meg, amelyek igazodtak a helyi sajátosságokhoz, annak érdekében, hogy elősegíthessék a helyi kezdeményezéseken alapuló célok – pályázati keretek között történő – megvalósulását. Azok az akciócsoportok, amelyek az alulról felefelé építkezést komolyan vették, nem tudhatták előre, hogy milyen konkrét pályázatokat fognak benyújtani, amelyek természetszerűleg a helyi akcióterven alapulnak. A Keleti-Mecsek Akciócsoport a

különböző fórumokon igyekezett ismertetetni a pályázati célokat és lehetőségeket, de sem a gesztor szervezet, sem pedig az egyes önkormányzatok nem kívánták helyettesíteni a helyi szereplőket. Ez azt jelenti, hogy a tényleges projektek kialakítása alapvetően a helyi szereplőkre lett bízva.

Az akciócsoport, pontosabban az akciócsoportban 1/3-os arányban jelenlévő önkormányzatok elfogadtak egy olyan elvet, melynek értelmében önmérsékletet tanúsítanak a pályázati aktivitást illetően.

Köztudott, hogy a vidéki települések jelentős részének napjainkban is jelentős infrastrukturális hátrányokkal kell szembe néznie, melyek csökkentése alapvetően a helyi önkormányzatok feladatkörébe tartozik. Az akciócsoport önkormányzatai azzal is tisztában voltak, hogy a rendelkezésre álló 74 millió Ft-os keretet akár egyetlen nagyobb település is fel tudná használni útépítésre, szennyvízhálózat létesítésre, stb. Mivel a jelzett összegből nem finanszírozhatók olyan közkiadások, amelyekből minden egyes önkormányzat érdemi fejlesztéseket tud megvalósítani, inkább a helyi civil, lakossági és vállalkozói kezdeményezések számára kívántak teret engedni.

Végül, de nem utolsó sorban az akciócsoportot – egyik sajátosságként – az átfogó célok kialakítása során a térségben nagy múlttal rendelkező turizmusfejlesztési célokra történő koncentrálás jellemezte.

Az imént – inkább praktikus indok – mellett létezett, és napjainkban is létezik, egy olyan további ok, amely az önkormányzati szerepvállalás visszafogottságát képezi. Ennek az a kiindulópontja, hogy a Leader-program csak akkor lehet sikeres és akkor válhat helyi szinten széles körben elfogadottá, ha azt a helyi polgárok (lakosság, vállalkozók, civil szervezetek) saját maguk valósítják meg és nem pedig az önkormányzatok „nyúlják azt le ". Ennek az alapelvnek a kimondása, elfogadása és érvényesítése – reményeink szerint – nagymértékben elősegíti térségünkben a Leader-program legitimációját, mely különösen a következő Leader sikeressége szempontjából lehet különösen jelentős. Rajtunk múlik, hogy az elkövetkező és nagyságrendileg nagyobb forrásokkal rendelkező Leader-program egy már „szocializálódott" környezetbe ágyazódik be – ezzel elősegítve az érdemi forrás adszorbciót – vagy pedig a közszféra és a politika – Leader-szemlélettel ellentétes – martalékává válik.

Az akciócsoport jelenlegi és jövőbeli működését befolyásoló fontosabb tényezők

A Leader akciócsoportok eredményes működését több olyan elem befolyásolja, amelyek értékelése korántsem csak a jelenlegi, de a következő Leader-program számára is irányadó lehet.

Az egyik ilyen fontos tényező a *földrajzi lehatárolás* kérdése. Ismeretes, hogy a közösségi szabályozás meglehetősen nagy mozgásteret biztosít a tagálla-

mok számár az akciócsoportok kialakítása során. (Objektív feltétel a 120 fő/ km^2 alatti népsűrűség, az 5 000–100 000 fő közötti területi egység.) Ez a rugalmasság érthető és teljesen indokolt, hiszen a vidék nem csupán tagállamonként, de akár tagállamon belül is olyan jelentős eltérő sajátosságokkal, fejlesztési lehetőségekkel és irányokkal rendelkezik, amelyek nem kezelhetők ipari szabványként.

Hazánkban a 2004–2006 közötti időszakra vonatkozó Leader-program az aprófalvas településszerkezettel rendelkező területi egységek számára lehetővé tette a kisebb, ötezer fős akciócsoportok kialakítását is. A kisebb léptékű szerveződések elismerése mindenképp támogatandó, hiszen ezek a szervezetek a funkcionális kapcsolatok, a ténylegesen létező érdekek és közös célok mentén jöhettek létre. Minél nagyobb egy területi egység, annál kisebb az esély arra, hogy azonosak, vagy legalábbis hasonlóak legyenek azok a körülmények, sajátosságok, feltételek, amelyek közös mederbe terelhetik, illetve tarthatják a megvalósítandó célkitűzéseket.

Napjainkban – legalábbis az államigazgatás területi szervezésében – kitapintható egy gyakran indokolatlanul nagy területi léptékben gondolkodó, mondhatni megalomán intézményalakítási hullám. Ennek politikai hátteréről és szakmai értékeléséről ehelyütt nem indokolt szólni, azonban a káros következmények, illetőleg az elvárt eredményesség hiánya hasonlóképp érvényes lehet a Leader-program esetén is. Ez közelebbről azt jelenti, hogy léteznek olyan szempontok, amelyek – bármilyen területi illetékességgel rendelkező – szervezet kialakítása során befolyásolják, vagy meghatározzák azt a területi léptéket, amelyen belül az adott szervezet eredményesen képes megvalósítani küldetését.

Ilyen szempontok lehetnek:

- a feladatellátáshoz szükséges szakértelem helyben rendelkezésre áll-e, vagy csak területi szinten biztosítható;
- az ügyek száma (a pályázatok száma), illetőleg az igény, a feladatellátás gyakorisága helyi, vagy területi szinten teszi gazdaságossá – vagy egyáltalán lehetővé – a tevékenység gyakorlását;
- a tényleges feladatellátás (beleértve annak minden egyes fázisát, a tervezéstől kezdve a megvalósításon át, egészen az ellenőrzésig) mely területi szinten biztosítható hatékonyabban (figyelembe véve pl.: a földrajzi, fizikai elérhetőséget, az elérhetőség költségeit, a feladatellátáshoz szükséges munkaerő – szintek szerint – eltérő létszámát stb.).

A Leader-program esetén különös jelentőséggel rendelkezik a helyismeret, illetőleg a projektgenerálás sikerességét megalapozó helyi szintű jó kapcsolatrendszer, vagy annak jövőbeni kialakítása. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Leader-program alulról felfelé építkező, és alapvetően a helyi erőforrásokra, kezdeményezésekre épülő program. Ez álláspontom szerint azt jelenti,

hogy már egy nagyobb településszámú, ksh kistérségi léptékű és egyetlen központi menedzsmenttel rendelkező akciócsoport is képtelen eredményesen szervezni és megvalósítani egy Leader-filozófiára épülő fejlesztési programot. Ennél nagyobb területi lépték és központi menedzsment tovább rontja a sikeresség esélyét. (Programok, projektek persze így is megvalósíthatók, sőt az összes forrás lekötése is biztosítható, azonban az nem feltétlenül fogja megmozgatni a helyi gazdaság, a helyi közösség szélesebb rétegét, kevéssé járul hozzá a vidéki fejlődés ösztönzéséhez, ugyanakkor lehetőséget teremt a források kevés szereplő közötti túlkoncentrált kisajátításához[1].) A szervezetépítés oldaláról tehát csak a mikroközpontok szerint kialakított kvázi divíziós rendszer lehet életképes egy nagyobb területi léptékű akciócsoport fenntartása során. A struktúra tehát a több kicsi szervezettől annyiban különbözik, hogy az irányítás nem több, hanem egyközpontú. Kérdés, hogy ez az egyetlen előny – ha annak lehet tekinteni – arányban áll-e azokkal a nehézségekkel, amelyek egy jelentős területű – aprófalvas településszerkezet esetén sokszereplős – eltérő adottságokkal, érdekekkel, célokkal rendelkező szervezetrendszer kialakítása és működtetése során jelentkeznek.

A földrajzi lehatárolás kérdése mellett további fontos működést befolyásoló tényező a *szervezet jogállásának* meghatározása.

Támogatandó az, az elképzelés, amely a 2004–2006 közötti Leader-program szervezeti struktúráját kívánja egyszerűsíteni. Ismeretes, hogy ebben az időszakban külön létezett a pályázó és külön a gesztorszervezet, amely ellátta-ellátja a menedzsment feladatait, míg a pályázó szervezet szerepe a megvalósítás során formálissá vált.

A Keleti-Mecsek Akciócsoport esetén a pályázó szervezet státusza önkormányzat, míg a gesztorszervezet egy egyesület volt. A 2007 után induló Leader esetén egyelőre nem tisztázott a lehetséges szervezetrendszer jogállása, pontosabban az ágazati miniszteri rendelet szerint annak legalábbis nonprofit szervezetnek kell lennie. (A pályázó és a gesztor kettőssége megszűnik, a jövőben egy szervezet látja el a feladatokat.) 2007 júliusától viszont az új gazdasági társaságokról szóló törvény szerint bármilyen gazdasági társaság létesíthető nonprofit formában. (2007. július 1-jétől nem alapítható újabb közhasznú társaság. A már létező közhasznú társaságok átalakulására, illetve megszűnésére a törvény két éves átmeneti időt biztosít.) Ez a kérés azért különösen fontos, mert – álláspontom szerint – nem minden egyes nonprofit szervezet működési mechanizmusa

[1] Ismeretes, hogy a Strukturális Alapok működésének egyik alapelve a koncentráció. A Leader-program azonban 2007-től már nem része a strukturális alapoknak, igaz ennél sokkal fontosabb, hogy ez a program filozófiáját tekintve nem alkalmas giga projektek megvalósítására. (Erre inkább az ágazati és a ROP programok hivatottak.). Ez nem azt jelenti, hogy cél a források szétaprózása, de ugyanakkor valószínűsíthető, hogy néhány százmilliós nagyságrendű projekt nem egyformán szolgálná minden egyes település fejlesztési céljait.

egyeztethető össze a Leader filozófiájával. Egy nonprofit kft.-n belül például az üzletrész testesíti meg a tagsági jogokat. Tehát az rendelkezik több szavazati joggal, akinek a birtokában magasabb értékű üzletrész halmozódik fel. Az üzletrészek szabadon adhatók-vehetők, így az is lehetséges, hogy néhány leggazdagabb tag kezébe összpontosuljon a döntéshozatali jog.

Ezzel szemben például az egyesületre vonatkozó jogszabályi rendelkezések olyan demokratikus működési szabályokat fogalmaznak meg – pl.: egy tag, egy szavazat – amelyek sokkal inkább összhangban állnak a Leader-program közösségfejlesztő filozófiájával. Álláspontom szerint az egyesületi forma így sokkal inkább alkalmas a jövőben az irányítási, menedzsment feladatok ellátására, mint más, gazdasági alapon létrehozott szervezetrendszer. (Ezt a megállapítást a jelenlegi gesztorszervezet – a Keleti-Mecsek Egyesület – tapasztalatai is alátámasztják, ahol a tagság demokratikusan döntött a még korábban megfogalmazott akcióterv, illetőleg a döntéshozó szerv – helyi bíráló és monitoring bizottság – kérdésében is.)

Az *optimális menedzsment* kérdése már a területi lehatárolás során is felvetődött, azonban a dolgozók száma, feladatköre, képzettsége, helyi kapcsolatai stb. olyan tényezők, amelyek jelentősen befolyásolják a program sikerességét.

A rendelkezésre álló információk szerint létezett olyan akciócsoport – mely már részese volt és tanult a korábbi kísérleti Leader-programból – amely úgy irányította a pályázási folyamatot, hogy lehetőleg kisebb számú (15–20 db), pályázat kerüljön benyújtásra. Ez nyilván egyfajta tehermentesítést jelent a menedzsment számára, mert például a Keleti-Mecsek Akciócsoport a beérkezett pályázatok közül 55 db-ot támogatott. Nyilvánvaló, hogy nagyobb pályázati szám jelentősen növeli a munkaerő szükségletet (személyi és dologi költségeket egyaránt), de vélhetően erőteljesebben hozzájárul a helyi kezdeményezések megvalósításához.

A menedzsment belső struktúrájának kialakításához természetesen kapaszkodót nyújt a rendelkezésre bocsátott források nagysága, a célok, intézkedések száma, a települések száma, a becsült potenciális pályázók száma, stb.

A jelenlegi feltételek mellett (tíz település, 55 támogatott pályázat) a Keleti-Mecsek Akciócsoport projektjeinek menedzseléséhez két főállású dolgozó nyolc órás foglakoztatása vált szükségessé.

Végül, de nem utolsó sorban nagyon fontos kérdés az akciócsoportok, valamint a forrást rendelkezésre bocsátó állami szervek (irányító hatóság, közreműködő, kifizető szervezetek, Leader-központ, helyi vidékfejlesztési irodák, stb.) közötti *feladat- és hatáskörmegosztás* kérdése.

A 2004–2006 közötti programozási időszakban a Leader-programra ugyanazon szabályok érvényesültek, mint az AVOP többi célkitűzéseire. (Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy a Leader-program más szabályozást és ügyintézést igényel, mint egy traktor- vagy kombájnpályázat kezelése.)

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) a Leader Közreműködő Szervezete, amely döntéseket kezdeményez és felügyel. A döntések meghozatalára a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériumon (FVM) belül létrehozott Irányító Hatóság a hivatott. Magyarországon a két szervezet, tehát az Irányító Hatóság és a Közreműködő Szervezet szorosan együttműködik. Így nálunk a Leader működése igencsak felülről vezérelt, ami ellentmond a Leader alapvető elvének, annak, hogy eredetileg ez egy alulról kezdeményezett vidékfejlesztési modell.

A 2004–2006 közötti szabályozás szerint mind az MVH-n, mind az FVM-en belül működő Irányító Hatóságnak túl nagy hatásköre van a helyi ügyek, fejlesztések eldöntésében. Ezzel cselekvésképtelenné teszi a helyi akciócsoportokat. A helyi Leader döntéshozó szerve nem rendelkezett valódi döntési jogosítvánnyal, mivel határozatait a Budapesten székelő Irányítóhatóság – csakúgy, mint egy dekoncentrált szerv esetén – felülbírálhatja, megváltoztathatja.

Komoly problémát okozott a központi bürokrácia működésének mérhetetlen lassúsága is. Míg az akciócsoportok számára a határidők rövidek és szigorúak voltak, addig a regionális, vagy központi döntéshozatali mechanizmus elhúzódó, követhetetlen és átláthatatlan volt. Mindez komolyan veszélyeztette és veszélyezteti a programok sikerességét, de különösen a Leader-programról kialakított képet befolyásolja károsan. (Ez a jövőbeni pályázói aktivitást érintheti hátrányosan.)

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a helyi akciócsoportok mindent jobban tudnának csinálni, mint az államigazgatási szervek. Valószínűsíthető, hogy az érdemi döntést nem igénylő adminisztratív ügyekben, mint pl.: a kifizető hatósági feladatok, fontos szerepet vállalhatnak és vélhetően – szakmai háttér hiányában – kell is hogy vállaljanak az államigazgatási szervek.

A jövőre vonatkozó kormányzati ígéretek szerint a Leader akciócsoportok jóval nagyobb önállósággal fognak majd rendelkezni és a különböző államigazgatási szervek nem helyettük döntenek, hanem mellettük nyújtanak szakmai segítséget.

Az egyértelmű kompetencia határok megállapítása tehát nem kerülhető meg akkor, ha egy ténylegesen gyors, rugalmas, de szakszerű és biztonságos, nem felülről irányított, hanem alulról építkező valódi Leader-program megvalósítása a cél.

Befejezésül csak azon reményeinknek adhatunk hangot, amely szerint a Keleti-Mecsek Akciócsoport tapasztalatai, illetőleg a jövőre vonatkozó megállapítások, javaslatok ténylegesen hasznosíthatók és hasznosulnak a következő Leader-program részleteinek kidolgozása során, mind helyi, mind központi szinten.

LEADER ALAPÚ PARTNERSÉGÉPÍTÉS – PÁLYÁZAT VAGY ENNÉL TÖBB?

Márkus Judit

Bevezető

A LEADER program az Unió egyik legsikeresebb programja. A LEADER rövidítés egy francia elnevezés kezdő betűiből származik, melynek jelentése a Közösségi Kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében. A program új alapokra helyezi a vidékfejlesztés fogalmát. A LEADER keretében a vidéken élő önkormányzatok, civil szervezetek és vállalkozások összefogásából ún. akciócsoport alakul, mely meghatározza a térség hosszú távú fenntartható fejlődését. A program céljai a természeti és kulturális értékek megőrzése, gazdasági környezet megerősítése, a közösségek kezdeményezésének javítása és az együttműködések támogatása integrált, innovatív stratégiák mentén.

A partnerség szerepe

A LEADER egyik és talán a legfontosabb alapelve a partnerség biztosítása a pályázatban szereplők között. A program nem csupán a támogatási összeget jelenti, ennél sokkal többet, az ún. LEADER-módszert. A programban való részvétel egyik feltétele a partnerség, melyet a helyi szereplők között kell kialakítani annak érdekében, hogy minél jobban hasznosítsák a helyi, speciális adottságokat. A helyi partnerség többet jelent egy közös gazdálkodásnál.

A partnerség azért jön létre, hogy a résztvevők törekvéseit, céljait közösen érjék el. Ha a partnerség folyamatosan alkalmazkodik a környezet változásaihoz, akkor a folyamat tartóssága garantált. A tapasztalat azt mutatja, hogy a valódi partneri kapcsolatok kialakítása sok időt vesz igénybe. A LEADER program abból indul ki, hogy a köz-, civil- és üzleti szféra között együttműködés van. Magyarországon viszont jellemzően nem létezik a szférák közötti kétoldalú együttműködés, melynek oka a bizalmatlanság és az önérdek.

LEADER Akciócsoportok újjáélesztése a Sopron-Fertőd kistérségben

A Sopron-Fertőd kistérségben két akciócsoport alakult meg a LEADER+ keretében: Ikva-menti Települések LEADER Akciócsoportja és Alpokalja LEADER Akciócsoport (*1. ábra*). Az Ikva-menti Települések LEADER Akciócsoportja sikeresen túljutott az első fordulón, így lehetőséget kapott helyi vidékfejlesztési tervének részletes kidolgozására. Azonban a második fordulóban nem nyert a pályázatuk. Az akciócsoport tagjai 13 önkormányzatból (Pinnye, Pereszteg, Nagycenk, Fertőszentmiklós, Harka, Kópháza, Nagylózs, Fertőendréd, Ebergőc, Röjtökmuzsaj, Fertőd, Agyagosszergény, Petőháza), 10 magánszemély, 12 civil szervezetből és 8 vállalkozóból állt. A vezető szervezet szerepét a Fertőszentmiklósi Községvédő és Szépítő Egyesület, a gesztor szervezet szerepét pedig Fertőszentmiklós Nagyközség Önkormányzata töltötte volna be.

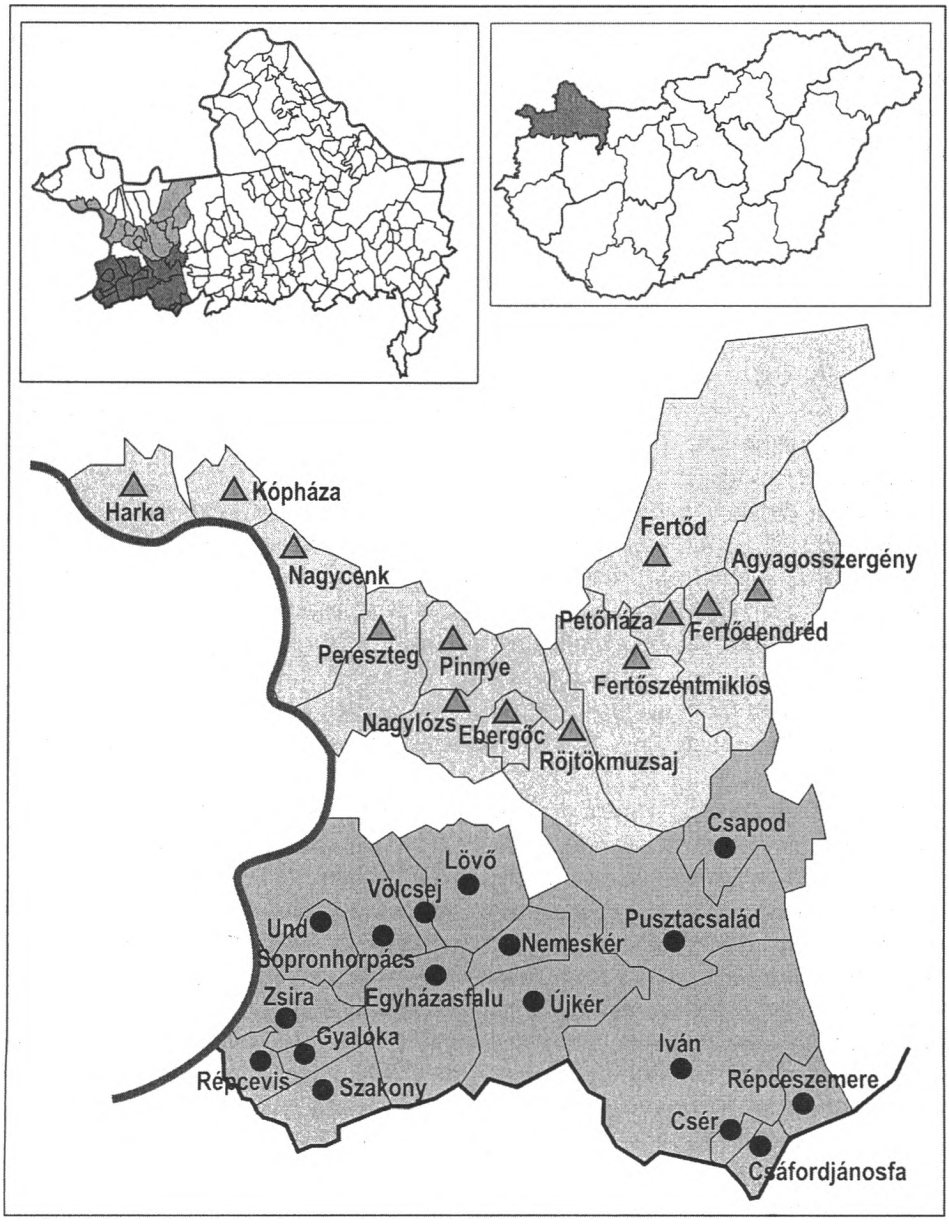
Az Alpokalja LEADER Akciócsoport 17 települést (Csáfordjánosfa, Csapod, Csér, Egyházasfalu, Gyalóka, Iván, Lövő, Nemeskér, Pusztacsalád, Répceszemere, Répcevis, Sopronhorpács, Szakony, Und, Újkér, Völcsej, Zsira) fedett le. Az Akciócsoport azonban a második fordulóba már nem jutott be, így a térség vidékfejlesztési stratégiáját sem tudta kidolgozni.

Mindkét csoport veszteségként került ki a pályázatból, melynek oka a hiányzó partnerség volt. Ebből tanulva egy összefogott, előre meghatározott célrendszeren keresztül megvalósuló terv készült az akciócsoportok újjáélesztéséről. Az újjáélesztés az Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség térségi tanácsadója révén kezdődött el, melynek finanszírozását is az Ügynökség a Hatékony Innovatív Partnerség projekt kereteiben belül vállalta. A projekt célja a kiegyensúlyozott területi fejlődés elősegítése, és ezen belül a megújulásra képes helyi társadalom megteremtése, továbbá a regionális és kistérségi szintű együttműködés ösztönzése.

Egy akciócsoport létrehozása „könnyű" feladat. Nem kell hozzá más, mint néhány településvezetőt, civil szervezetet és vállalkozást meggyőzni, hogy írjanak alá egy együttműködési szerződést. Majd a pályázati keret elnyerése után döntenek annak igazságos elosztásáról. Ha így állnak fel az akciócsoportok, akkor az együttműködés nem valós tartalomra épül. Végzetes hiba a partnerség szempontjából, ha a pályázat mögött nincsen tartalom. A helyi vezéregyéniségek megtalálása a legelső és egyben a legnehezebb feladat. A jó vezéregyéniség olyan személy, aki munkája során elismerést vívott ki környezetétől, követik őt az emberek, adnak szavára és ami a legfontosabb, elkötelezte magát térségének fejlesztéséért. Nem könnyű ilyen emberek felkutatása, mivel olyan szakmai tudással és személyiségi tulajdonságokkal kell rendelkezniük, mely kevés embernek van. Ezen egyéneknek rátermettségükkel és személyiségüket felhasználva kell felkészíteni a vidék lakosait a LEADER programra. Hogyan lehet ennek a bonyolult feladatnak nekiállni, vagy hogyan lehet ezt újjáéleszteni?

1. ábra

Az Ikva-menti Települések LEADER Akciócsoportja
és az Alpokalja LEADER Akciócsoport települései

A Sopron-Fertőd kistérségben a következő eszközök segítségével indult el az akciócsoportok újjáélesztése: kommunikációs eszközök, Tematikus Kistérségi Találkozók, LEADER Fórum, Mintatérség program. A következőkben az egyes eszközöket mutatom be fontosságuk, hasznosságuk és eredményességük alapján.

Tematikus Kistérségi Találkozó

A Tematikus Kistérségi Találkozó volt az első lépés, hogy a településvezetők és a térségben lévő meghatározó szervezetek megismerjék egymást. A találkozósorozat lényege, hogy hónapról hónapra mindig más helyszínen, más téma kapcsán összegyűljenek a térség jelentős szereplői. A találkozók során előadások hangzottak el, majd vitafórumok alakultak ki. Fontos szempont volt a helyszín folyamatos változtatása, így mindenki sajátjának is érezhette a találkozókat. Visszajelzések alapján megállapítható, hogy hasznos volt a megjelentek számára. Sok új ismeretet szereztek a különböző témákban és megismerhették egymást a jelenlevők.

A LEADER akciócsoportok újjáélesztésének első lépése volt a második Tematikus Kistérségi Találkozó. A 2006. július 18-án Fertőszentmiklóson megrendezésre került Találkozó fő témája a LEADER program volt. A találkozón egy nyertes akciócsoport mutatkozott be, majd a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal ismertette a LEADER+ eredményeit. Az elhangzottak alapján elmondható a siker legfontosabb tényezője az összefogás, a hálózat kiépítése. A jelenlevők közül sokan nem voltak tisztában a LEADER programmal, sőt azok sem, akik részt vettek a LEADER+-ban, ezért nagy jelentőséggel bírt a találkozó. Az összejövetel célja az volt, hogy minél több, főleg polgármester átfogó képet kaphasson a programról.

LEADER-fórum

A LEADER-ről tartott Tematikus Kistérségi Találkozó után került megrendezésre Ikva-mentén és Alpokalján is a LEADER-fórum. A fórum célja az volt, hogy a településvezetők segítségével összegyűjtött civil szervezetekkel és vállalkozókkal együtt, a térségért tenni akarók egy helyen összeülve „találják ki magukat". Egy rövid LEADER ismertető után a jelenlevők kisebb munkacsoportok keretében dolgoztak. A csoportban mindenki bemutatkozott, honnan érkezett, kit képvisel. A következő kérdéseket válaszolták meg a résztvevők: mit tud a LEADER-ről, hogyan tud segíteni a sikeres pályázatban, milyen problémákkal küszködik a térség és milyen kitörési pontjai vannak. A fórum sikeresnek bizonyult, hiszen mind három szféra szép számmal képviselte magát. A szereplők megismerték egymást, s párbeszéd alakult ki közöttük. Sokan az információáramlás hiányát nevezték meg elsőrendű nehézségnek, amelyen a fórumon megjelentek elérhetőségeit tartalmazó jegyzék – mint kezdeti lépés – enyhített.

Mintatérség program

Az Ügynökség által megalakított Térségi Tanácsadó Hálózat feladata a Sopron-Fertőd kistérség kohéziójának erősítése, a kistérség felkészítése a 2007–13-as időszakban érkező Strukturális Alapok fogadására. Ennek kapcsán jött létre az ún. mintatérség program, amelynek célja a kistérség meghatározó személyeinek, szervezeteinek továbbképzése, felkészítése. A program kulcsfontosságú eleme egy 6 napos képzésen való ingyenes részvétel.

Képzés menete: Az első két nap elsősorban együttműködési készségfejlesztést tartalmazott, amely segítette a következő évek együttműködéseit, közös műhelymunkáit. Az utolsó 4 napon pedig konkrét témákban való együttes gondolkodás zajlott. A képzés második részének lényege projekt ötletek továbbfejlesztése, amelynek során szakértők voltak a résztvevők segítségére. A képzés témái:

1. turizmus: kerékpár-, lovasturizmus, múzeumok,
2. LEADER kezdeményezések: akciócsoportok, együttműködések létrehozása,
3. megújuló energiaforrások.

Két csoportot alkottak a résztvevők: Alpokalja mikrotérség és az Ikva-menti települések.

Az első két napban egy kommunikációs tréning zajlott le. 2006 őszén a választások következtében sok település vezetőjének személye változott. A tréning a régi és új polgármesterek illetve a térségek meghatározó szervezeteinek képviselőinek együttműködésének létrehozását, javítását célozta meg. A két nap folyamán játékokkal és a csapatépítést erősítő feladatokkal kerültek egymáshoz közelebb a jelenlevők. Az emberi kapcsolatok fejlődtek, barátságok szövődtek. A tréningnek visszhangja is lett, mivel a program további részeire már többen csatlakoztak, hallva az első két nap sikerességét.

LEADER-alapelvek értelmezése

A területi megközelítést mindkét térségben azonosan definiálták. Egy homogén területet kell lehatárolni, felkutatni az erősségeket. A vidék élhetőbbé tételének elsődleges célja, hogy a helyben maradás támogatva legyen. A homogén jelző azt jelenti, hogy azonos természeti környezet, kultúra, szociális és társadalmi jellemzőkkel bír a terület.

A bottom-up szemlélet kapcsán hasonlóan kiemelték, hogy térségükben nincsen alulról jövő kezdeményezés. Ennek oka nemcsak a ma kialakult magyarországi helyzetnek köszönhető, hanem a helyi szereplők közötti partnerség hiányának is. További teendők az azonos érdeklődési körökhöz tartozók együttműködése, a feladatok kiosztása, a felelősség meghatározása. Mindkét csoport ki-

emelte, hogy egy szélesebb réteget kell bevonni az alulról jövő kezdeményezésbe, főleg a fiatalok köréből.

A partnerség teljes egészében hiányzik a helyi szereplők között, mely nagymértékben gátolja a helyi fejlesztéseket. A közszféra képviselői között kezdetleges állapotban van a kétoldalú partnerség, a civil és üzleti szférában pedig teljesen hiányzik. A LEADER alapelvek összefüggnek egymással, így itt is meg lehet említeni a bottom-up szemlélet meghatározó szerepét. Nemcsak a térség szereplőinek kell kialakítani egymással a partnerségi viszonyt, hanem más hazai és külföldi akciócsoportokkal is, hogy egymástól tanuljanak.

Fejlesztési irányok

A térség szereplői megfogalmazták fejlesztési irányaikat, melyeket az *1. táblázat* mutatja.

1. táblázat

Ikva-menti Települések LEADER Akciócsoport és Alpokalja mikrotérség Akciócsoport fejlesztési irányai

Prioritás	Ikva-mente	Alpokalja
I.	Közösség és együttműködés	Humán erőforrás fejlesztése
II.	Infrastruktúra javítása	A gazdaság fellendítése
III.	Turizmus fejlesztése	Turizmus különböző ágazatainak fejlesztése
IV.	Kulturális és gazdasági erő megtartása	Épített, szellemi és természeti örökség megőrzése, környezet minőségének javítása
V.	Alternatív energiák	

Forrás: Saját szerkesztés.

Az azonos módszerrel történő fejlesztési irányok megalkotásából leszűrhető, hogy hasonló eredményre jutottak a két térség szereplői. Fontos tényező, hogy a két csoport nem tudott egymás eredményeiről és ennek ellenére mégis mindkét fél a közösségépítést rangsorolta az első helyre. Sokan kiemelték, hogy ennek a prioritásnak megvalósításához sok esetben nem szükséges pénz, csupán partnerség. Az első prioritáshoz sorolandó mindazon fejlesztések, melyek a közösséget, együttműködést, identitás tudat kialakítását fejlesztik.

A második prioritás már különbözik. Az Ikva-mentiek az infrastruktúra javítását, míg az alpokaljaiak a gazdaság fellendítését határozták meg. Természetesen az infrastruktúra fejlesztése alatt a parkosítás, táblarendszer egységes kialakítása, játszóterek fejlesztését sorolták. Alpokalja a gazdaság fejlesztését tartja fejlesztési terveinek második súlypontjának. Itt megjelenik a helyi termék előállítása és árusítása, mely jól beleillik a LEADER programba. A térségben jelen-

tős a mezőgazdasági őstermelők száma, akiknek kitörési pont lehet termékeinek eladása.

A harmadik prioritás azonban újból azonos, a turizmus fejlesztése. Az Ikva-mentiek esetében érdekes, hogy a turizmus csak a harmadik helyen szerepel. Mivel a térség híres a Fertő-tóról, kastélyairól, a Fertő-Hanság Nemzeti Parkról és a Világörökségi területről. A felsoroltak alapján meglepő, hogy a helyi szereplők a turizmust nem az első helyre sorolták. Alpokalja esetében viszont reális, mivel kevés olyan látványossággal rendelkezik, mely sok turistát vonzana.

A negyedik prioritásról nem mondható ki egyértelműen, hogy eltérő. Az Ikva-mentiek a kulturális és gazdasági erő megtartását sorolták ide, ezzel szemben a másik csoport az épített, szellemi és természeti értékek védelmét. A két megfogalmazás különbözik, azonban tartalmát tekintve átfedések tapasztalhatóak.

Az ötödik prioritás csak az Ikva-mentieknél jelenik meg, akik ide sorolták az alternatív energiák fejlesztését. Az alternatív energiák elterjedése a Sopron-Fertőd kistérségbe is eljutott. Sokakat foglalkoztat a kérdéskör, mivel ettől bevételeket, azaz autonómiát, fejlesztési energiát remélnek. Erre vonatkozóan számos esetben készült tanulmány az egyes energiák alkalmazásához. Úgy gondolom, hogy fontos szerepe van, így mindenképpen jelenjen meg a fejlesztési irányokban. Viszont elterjedése ebben a kistérségben még nem jellemző, így nem lenne célszerű előrébb sorolni. Az alpokaljaiaknál viszont a gazdaság fellendítés prioritásban jelenik meg, abban is az első helyen szerepel. A térségnek kevés kitörési pontja van, ezért sok települést foglalkoztat a megújuló energiák felhasználása.

A két csoport azonos fejlesztési irányokat határozott meg, csupán a megfogalmazásban és prioritásokban különböztek. Megfigyelhető, hogy a helyi fejlesztések számbavételénél nem a turisták igényeit tekintették elsődlegesnek, hanem azt, hogy saját maguk számára élhetőbb környezetet alakítsanak ki.

A térség két akciócsoportjának összehasonlítása

A stratégia tervezés célja a térség fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődésének megteremtése, autonómiájának megalapozása, fejlesztési irányainak, kitörési pontjainak konkrét feladatokhoz történő megfogalmazása, a megvalósítás megalapozott előkészítése. Ennek feltétele:

- a térség lakosságának, vezetőinek szemléletváltása,
- aktív együttműködés, egyenrangú partnerség a kistérség tagjai között,
- közös kistérségi menedzsment alkalmazása,
- több település együttműködésével megvalósuló programok, projektek megvalósítása,
- határon átnyúló kapcsolatok ápolása, bővítése,
- autonómiára való törekvés.

Az alpokaljai akciócsoport újjászerveződése során nem változott meg a kialakult helyzet. Elkezdődött egy pozitív változás, de még koránt sem nevezhető sikeres partnerségnek a köztük levő viszony.

Ezzel ellentétben az Ikva-menti települések esetében elkezdődött akciócsoport újjáélesztése és a partnerség kialakítása sikeresnek bizonyult. A LEADER+ pályázatban még csak 13 település szerepel, mely mostanra 22-vé bővült. Még mindig vannak itt is olyan szereplők, akik nehezen nyitnak, de a legfontosabb, hogy a térség vezéregyéniségei készen állnak, hogy megvalósítják a helyi fejlesztéseket.

Hova jutott el a két akciócsoport egy év alatt? Mindkét esetben pozitív változások következtek be, de még javítani kell az együttműködésen. Ahhoz, hogy a következő LEADER pályázatban nyertes legyen mindkét akciócsoport, a tettekkel kell bizonyítaniuk rátermettségüket. Minden adott a sikerhez, csak a partnerség megerősítésére kell törekedni, mert anélkül nem lehet LEADER pályázatot nyerni.

Hogyan tovább?

A következő lépés egy menedzsment létrehozása, majd az újjáélesztett akciócsoport tényleges megalakítása, további szereplők bevonása. Mindezek ellenére a három szféra összefogása nem valósult meg, mivel kevés vállalkozó vett részt az előkészítő munkákban. Az ő megkeresésük a településvezetőkre, s majd a jövőben felállított menedzsment feladata lesz. A tervek között szerepel, hogy minden településen megrendezésre kerül egy LEADER fórum, hogy minden lakosnak lehetősége legyen véleményének kinyilvánítására, fejlesztési elképzelései megosztására.

A LEADER+ tapasztalataiból tanulva és a közös munka eredményeként a térségek szereplői megtanultak mindent a partnerségről, így nincs más dolguk, mint mindezeket a gyakorlatban alkalmazni.

HELYI KÖZÖSSÉGEK SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Bakti Krisztina – Enyedi Gábor

Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozásával történelmi jelentőségű lépést tett 2004-ben. A térség geopolitikai átrendeződése során az ország újra ahhoz az európai centrum térséghez tartozik, amely már a korábbi évezredben is hosszú időn keresztül meghatározta hazánk életét. A multikulturális, de gazdasági-társadalmi szempontból mégis sajátosan európai pólushoz való visszatérésünk, integrációnk számos kötelezettséggel, vállalással jár, melynek legnagyobb kihívása és egyben lehetősége, hogy az EU által felkínált eszközökkel élve nemzetgazdaságunk erejét és a magyar vidéki térségek helyzetét is az Európai Unió szintjéhez emeljük.

Az elmúlt években megindult az a tervezési időszak, melynek során jelentős EU-s források nyíltak meg hazánk előtt: 2004 és 2006 között vidékfejlesztési beruházások keretében a SAPARD-program, és az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program összesen közel 86,5 milliárd forintjának minden fillére hasznosult.

Jelenleg a 2007–2013-as időszak még ennél is nagyobb lehetőségeinek kiaknázására készül fel az ország. Az előkészítés során véglegessé váltak a regionális tervek, amelyekhez szinte minden település hozzáadta projektötleteit, felmérve a szükségleteket és meghatározva a fejlődés irányait. A regionális és az ágazati operatív programokon túl azonban van még egy nagyon jelentős forrás, melynek egy része szintén a vidéki infrastruktúra fejlesztésére fordítódik. Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) a következő tervezési ciklusban mintegy 5 milliárd euró összegben támogatja az agrár- és vidékfejlesztést. Az EMVA-hoz illeszkedve jött létre az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) I-IV intézkedési tengelye, melyek közül elsősorban a III. tengelyéhez kapcsolódnak az infrastruktúrát javító intézkedések.

A III. tengely intézkedései

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. intézkedési tengelyében az intézkedések célja elsősorban a mezőgazdaságból élő vidéki népesség jövedelemi helyzetének javítása, a rurális térségekből történő elvándorlás csökkentése, a vidéki életkörülmények javítása, a munkahely-teremtés és -megtartás, a helyi szolgáltatások minőségének fejlesztése, valamint a települési arculat megújítása. Mindezek általánosan vidéki infrastruktúra-fejlesztés néven foglalhatóak össze, mivel alapvetően a szolgáltatások színvonalának emelésével, új szolgáltatások kialakításával, illetve szolgáltatók bevonásával kívánja e célokat megvalósítani.

Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a vidékpolitika, illetve a vidékfejlesztés komplex módon történő értelmezése csak az elmúlt években került a hazai területfejlesztési politika kiemelten kezelendő feladatai körébe. Az eddigi halasztást ledolgozva a közelmúltban alakult át az a szervezet, amely kormányzati szinten lett felelős gazdája a horizontális vidékpolitikának, lehetővé téve azt, hogy teljes egészében lehívható legyen a már említett mértékű EMVA forrás.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindezek eléréséhez szükséges az egyes (kis)térségek forrásabszorpciós kapacitását is feltérképezni, és szükség esetén beavatkozni képzés, közösségfejlesztés, kapacitásfejlesztés formájában. A forráselosztás előfeltétele a térségi gazdaságfejlesztési irányok összehangolása, fenntartható projektek kialakítása és megvalósítása, a vállalkozók, gazdálkodók, civil szervezetek tájékoztatása és ösztönzése a lehetőségek kiaknázására. Az elmondottak tükrében, mindezen célok átfogó megjelenítése okán nevezhető a III–IV. tengely az ÚMVP „klasszikus vidékfejlesztési lábának" is, melyek részesedése a teljes EMVA forrásból közel 250 milliárd forint.

A szerkezetileg hármas egységbe tagozódott tengely fő pilléreit az alábbi intézkedések alkotják.

1. pillér – Vállalkozásfejlesztés

- diverzifikációs vállalkozástámogatás,
- mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása,
- vidéki térségek turisztikai szolgáltatásainak fejlesztése

2. pillér – Közösségi célú fejlesztések

- a vidéki gazdaság és lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások fejlesztése,
- a vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése, falumegújítás és -fejlesztés.

3. pillér – Készségek elsajátítása, ösztönzés és a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozása és végrehajtása

A 2. pillér intézkedései – a közösségi célú fejlesztések – települési szinten kínálnak lehetőséget a vidéki infrastruktúrát javító fejlesztési elképzelések, projektek megvalósításhoz.

Összefoglalás az ÚMVP vidékfejlesztési célú intézkedéseiről

ÚMVP III. tengelyének intézkedése	*Mrd Ft*
A diverzifikáció, mikrovállalkozások és turizmus természeti és kulturális örökségének támogatása	7,14
Mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása	80
Falusi turizmus	19
A gazdaság és a vidéki lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások	28
Falumegújítás és –fejlesztés	19
A vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése	9
Natura 2000 tervezés	0,6
Képzés és tájékoztatás	7
Készségek elsajátítása, ösztönzése és a helyi fejlesztések stratégiák kidolgozása és végrehajtása	11,78

A gazdaság és a vidéki lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások javítása

A vidéki lakosság szolgáltatásokhoz való hozzáférhetősége nem megfelelő színvonalú, a vidéki településeken a közösségi szolgáltatások elérhetősége gyenge. A települések jelentős részében nem található modern, korszerű közösségi és szolgáltató tér, ezért Magyarország rurális területein a lakosság megtartásához elengedhetetlen a települési szolgáltatás-fejlesztés, illetve – az igények tükrében – új szolgáltatások létrehozása.

Az intézkedés lehetőséget teremt az önkormányzatok számára, hogy – partnerségben a helyi civil szervezetekkel és vállalkozókkal – integrált közösségi és szolgáltató tereket alakítsanak ki, ahol hozzáférhetővé válik minden alapvető kommunikációs, hivatali, üzleti és egyéb szolgáltatás, mint például: irodai és egyéb szolgáltatások (pl. fénymásolás, hivatalos levélírás, posta stb.); Internet hozzáférés; értékesítés (újság; totó; lottó; saját, egyedi forgalmazású termékek stb.); „charity shop" (adományok gyűjtése és szétosztása, árusítása stb.); biztosítási szolgáltatások; kulturális szolgáltatások.

Az intézkedés keretében egyrészt az önkormányzati tulajdonú, vagy az önkormányzat által bérelt ingatlanban megvalósuló szolgáltatás ellátásához szükséges fejlesztésre, átalakításra és bővítésre igényelhető támogatás, másrészt integrált kistelepülési közösségi és szolgáltató tér működtetéséhez szükséges eszközbeszerzésre.

Az intézkedés esetében a közforrások aránya az összes elismerhető költség 80–90%-át teheti ki.

A regionális operatív programok (ROP) egy része tartalmaz közösségi terek kiépítését célzó intézkedéseket, illetve kötelező humán célú önkormányzati feladatok ellátásához szükséges infrastruktúra-fejlesztéseket, így jelen intézkedés keretében nem támogathatók a települések kötelezően ellátandó feladatai, jelesül az egészségügyi, bölcsődei, óvodai, általános és középiskolai „szolgáltatásokhoz" kapcsolódó fejlesztések. A ROP-ok elsődlegesen a kistérségi központok, valamint ún. mikrotérségi központok szolgáltatásfejlesztési beruházásait támogatják.

A „terek" kialakítása hozzájárulhat a kulturális, szabadidős és szociális élet élénküléséhez, a helyi identitás erősödéséhez, ezáltal a vidékről történő elvándorlás csökkentéséhez, a magasabb minőséget biztosító szolgáltatások helyi szinten történő megjelenéséhez. Az intézkedés azon vidéki térségeken lesz elérhető, ahol a települések lélekszáma 10 000 fő alatt van.

A vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése, falumegújítás és -fejlesztés

A vidéki lakókörnyezet, a települések fizikai állapota sajnálatosan romló képet mutat. Fokozatosan amortizálódik a települések épített örökségének és közterületeinek állapota, leépülnek a vidéki térségek gazdag szellemi, kulturális, épített és természeti értékei. A vidéki térségek vonzerejének növeléséhez, emellett a helyben élők életminőségének javításához elengedhetetlennek tűnik a településképek javítása, a vidéki élethez kapcsolódó kulturális és természeti örökség bemutathatóvá tétele. A vidéki térségekben alacsony a termékek helyben történő értékesítésére alkalmas, megfelelő infrastruktúrával ellátott helyi termelői értékesítő- és felvásárlóhelyek száma, ezért a termékek nagy része közvetítő kereskedőkön keresztül a nagyvárosokban cserél gazdát, majd ezt követően kerül vissza a vidéki térségekbe. E folyamatnak jelentős áremelő hatása van, valamint csökkenti a termelőknél maradó gazdasági haszon mértékét és gyengíti a közösségen belüli kapcsolatokat is.

Az intézkedés célja a falvak településképének és környezetének javítása, az épített, természeti és kulturális örökség, a helyi identitás megőrzése, megújítása, a termékértékesítés infrastrukturális feltételeinek javítása.

Az intézkedés részterületei (tevékenységek):

- Legalább helyi védettséggel rendelkező épület külső és belső felújítása és korszerűsítése, bemutathatóvá tétele. Kiemelten támogatható, ha valamilyen szolgáltatási tevékenység zajlik a felújítandó épületben és a felújítás eredményeként a szolgáltatás hatékonyabban végezhetővé válik;

- Legalább helyi védettség alatt álló településszerkezeti egységek, épületek (minimum három elemből álló egység) külső felújítása;
- A természeti és a történelmi tájkép, és az azt alkotó táji elemek állapotának javítását, ill. kialakítását célzó fejlesztések támogatása;
- A helyben megtermelt mezőgazdasági termékek értékesítési feltételeinek javítása céljából új piacok létrehozása, meglévők fejlesztése, bővítése, ill. átalakítása, az előírásoknak történő megfeleltetése.

A beruházások támogatási intenzitása pályázótól és felhasználástól függően 50% és 85% között változik. A vidékfejlesztési program keretén belül többségében önálló épületek (pontszerű fejlesztések) felújítására kerül sor, míg a regionális operatív programok településrészek komplett rehabilitációját célozzák meg.

A vidékfejlesztés intézményi háttere

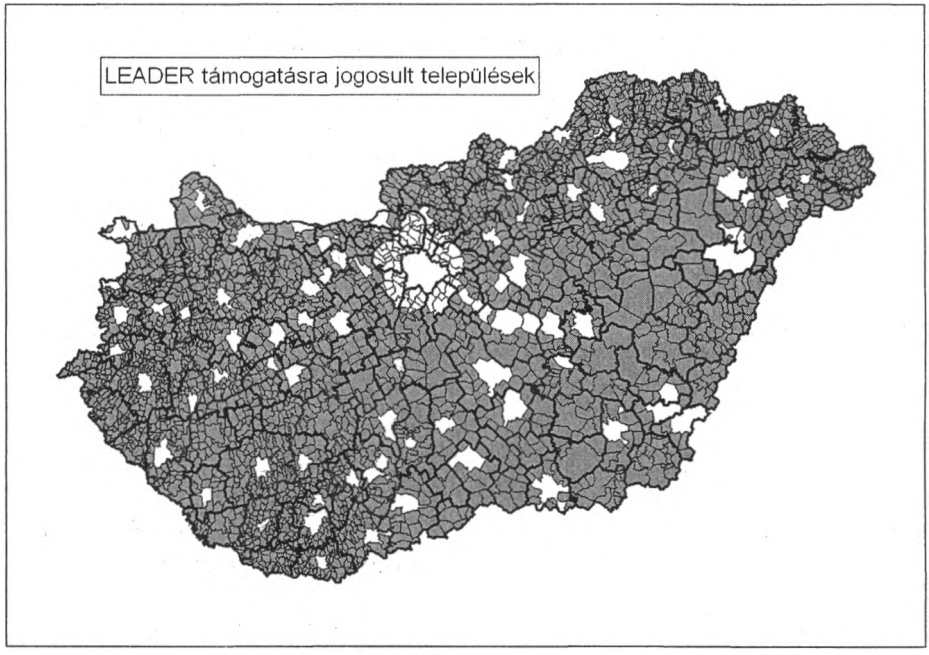
Az Európai Unió iránymutatásai az uniós támogatások felhasználását illetően egyértelműek és világosak. A dekoncentráció és a szubszidiaritás elvének szem előtt tartására Magyarországot is kötelezi. Cél a problémák helyi szintű felmérése és ugyancsak helyi szintű megoldása. Az európai uniós tagországokban már működő és hazánkban is már sikeresen kipróbált módszer alapján ezt a fajta „vidékfejlesztési önigazgatást" LEADER-szerű együttműködésnek nevezzük. A fent leírtak jellemzője a magán és a közszféra partnersége, együttműködése a mikroregionális gazdasági szerkezetátalakítás, a vállalkozás- és településfejlesztés érdekében.

A 2007–2013-as tervezési időszak támogatási hátterét is ez az elfogadott rendszer jelenti. A jelenleg is folyamatban levő AVOP LEADER+ program sikerét és lendületét kihasználva folytatódik a program. A tapasztalatok kiértékelése és a támogatási lehetőségek bővülése nyomán az ország rurális területeinek 50%-os lefedettsége a cél sikeres LEADER közösségekkel.

A LEADER program folytatásának a célja a belső erőforrások fenntartható és innovatív hasznosításának, valamint életminőség helyi megoldásokon alapuló javításának elősegítése valamint a fenntartható és versenyképes, újszerű helyi eljárások ösztönzése.

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, mint a magyar vidékpolitika képviselője felállította azt a Helyi Vidékfejlesztési Iroda hálózatot, amelynek legfőbb feladatai közé tartozik a potenciális LEADER csoportok szervezése, munkájuk segítése, információval való ellátásuk a sikeres vidékfejlesztési stratégiák elkészítése érdekében.

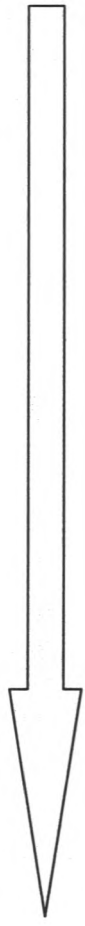
A PPP (Public-Private-Partnership, azaz a köz- és a magánszféra partnerségen alapuló összefogása) elven megalakuló közösségek a helyi vidékfejlesztési

irodavezető segítségével, a központi iránymutatások és háttérbázisok alapján elkészítik a helyi vidékfejlesztési stratégiát, melynek célja a III. és IV. tengely keretében rendelkezésre álló források helyi allokációja. A helyi vidékfejlesztési stratégia feladat a térség szükségletei alapján a fejlesztési irányainak bemutatása, a helyi pályázatok megalapozása.

A sikeres LEADER pályázatok eredményeképpen a 2007. márciusa után megalakuló LEADER Egyesültek munkaszervezeteinek lesz a feladata a III. és IV. tengely keretében beérkező pályázatok értékelésre történő előkészítése és előterjesztése a Döntéshozó Bizottság részére. Ezen folyamat eredményeképpen a központi szervek csak törvényi felügyeletet gyakorolnak a helyi vidékfejlesztési közösségek felett, ez által elősegítve a tényleges helyi szintű tervezési és megvalósítási folyamatok sikerességét.

Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. és IV tengelyes intézkedésének előzetes időbeli ütemezése

2007. május 10.	Helyi Vidékfejlesztési Iroda vezetők kiválasztása
2007. szeptember 15.	Potenciális LEADER-csoportok regisztrációja
2007. szeptember 30.	Potenciális LEADER csoportok kiválasztása
2007. október 1.	Helyi vidékfejlesztési stratégia tervezésének kezdete
2008. január 30.	Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák benyújtása az Irányító Hatósághoz
2008. március 1.	Nyertes LEADER csoportok kiválasztása
2008. április 1.	Nem LEADER területen Helyi Vidékfejlesztési Közösségek megalakulása és Helyi Vidékfejlesztési Terv elkészítése
2013	LEADER és ÚMVP III. tengelyt érintő programok folyamatos megvalósítása

Összefoglaló

A jelenleg is formálódó vidékfejlesztési struktúra az alulról jövő, jól átgondolt, munkahely-teremtő és -fenntartható kezdeményezéseket támogatja. E célok eléréséhez rendelődik az EMVA forrás egy számottevő része, hogy a vidéki infrastruktúra – mind humán-szolgáltatási, mind hálózati értelemben – megfelelő minőségű és választékú legyen.

Új, megvalósítható és gazdaságosan fenntartható ötletek élveznek prioritást, melyek egymást kiegészítik, egymás hatását erősítik.

Nemcsak a helyi gazdálkodók, a vállalkozó szellemű lakosság megfelelő tájékoztatása és motivációja jelent nagy feladatot, de a helyi közösségek döntéshozatali mechanizmusa is nagy fegyelmet és toleranciát, a realitások és lehetőségek helyes felmérését kívánja meg a résztvevőktől. Azok a kistérségek és benne a helyi közösségek, vállalkozók, a jelenlegi és a majdani LEADER akciócsoportok fognak 2007–2013 során előrelépni, akik helyesen mérik fel adottságaikat és lehetőségeiket, képesek jól meghatározni a kitörési irányokat és átültetni a gazdálkodói szemléletet a helyi tervek és stratégiák kialakításában.

THE RURAL HUNGARY AFTER THE EU ACCESSION

7TH VILLAGE CONFERENCE

Edited by
Teréz Kovács

In the socialist era in Hungary the situation of those living in backward rural areas lagged behind primarily in the field of living conditions, especially when compared to the urban inhabitants living in better circumstances. This resulted in a mass migration from the villages to the towns and cities.

In the 1980s the direction of the migration turned around, since then – parallel to the continuous decrease in the number of the total population of the country – the migration from the towns and cities to the villages surpassed that of the opposite direction.

Meanwhile, especially in the last decade and a half, the living conditions of the rural areas have improved, especially as regards infrastructure provision. In addition, the lack of crowdedness and the environmental advantages have appreciated the rural areas as living places for the middle class. Besides these obviously positive tendencies, negative impacts affected the rural areas too, of which the most important is the lack of job opportunities.

The towns and cities with good employment positions are able to provide not only their dwellers but also the inhabitants of the nearby villages with jobs. To the contrary, the regional infrastructure provision is improved in vain in areas with a deficiency of urban jobs; infrastructure cannot substitute a workplace securing a living. In addition to the west-east development slope typical of Hungary, there are significant disparities among the rural areas, too. In rural areas with a job deficiency real estates are depreciated, making them attractive for the rural underclass, only. A negative migration has started towards the rural areas of this type: the groups in better employment positions move out and are replaced with those with worse jobs. Those remaining are less motivated, they have a weaker entrepreneurial attitude ands have resigned themselves to their hopeless situation. This is the atmosphere in which a new generation grows up. The accession of Hungary to the European Union necessitates the working out of rural development programmes with which we can help these social groups.

The presentations held in the 7th Village Conference dealt with the major problems of the rural economy and society. The problems were discussed in the following groupings, i.e. sections: agriculture; alternative economic development; ecology; society – community – culture; and rural development. The following pages are a brief summary of what issues in the respective sections were discussed and how the experts saw the solution of the problems.

I. AGRICULTURE

There is a contradiction in Hungary between the gross output and the employment of the agricultural sectors. As regards the value of gross output, field crop production is the most important agricultural activity now in Hungary, but this sector has a limited demand for labour. The labour intensive sectors, such as vegetable and fruit production, or viticulture can absorb significant employment capacities, although only seasonally.

Agriculture had lost most of its surplus labour by the year 1994, but the role of the sector in the total employment of Hungary is still decreasing. The number of full-time agricultural employees was approximately 194 thousand in 2005. Eight to ten thousand agricultural jobs (and possibilities of living) are reduced annually. A possible breakout is the increase of the production of special sorts improved by Hungarians, the "Hungaricum species", where the main effort of the producers should be to reach and maintain an excellent quality. With adequate cooperation (producers' sales groups) horticulture can also be a relatively lucrative sector. The successful creation of self-strengthening producers' groups depends on several factors, including the preservation of the farmer's mentality typical in the times before the collectivisation of agriculture, and the activity of somebody (a mayor, the director general or chairman of the producers' group etc.) who implements a top-down development by honestly helping the farmers to market their goods. The achievements can create trust and trust can generate further collaboration.

II. ALTERNATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

The term 'alternative economic development' means the development of the economic activities other than agricultural sectors. This section had presentations on tourism, services, cultural economy and the catching up in the field of information and communication technology. Rural tourism is a possibility for solving the subsistence problems of the backward micro-regions. It is important to promote the local production of goods in the villages, together with the creation of accommodations with adequate quality, by which the amount of spending and the duration of the stay of the visitors can be increased.

It is very typical of the rural small businesses that the operation of the business is done not by external staff but the labour of family members and close relatives, who are reliable and loyal to the business. In the backward areas it is typical that the local society looks at the accumulation of wealth with hostility or at least with mistrust, which prevents the business from growing, as the businesses cannot meet their demand for labour from a labour pool outside the family. In the first phase of the foundation and the operation of the business the relationships are organised not according to the market rules but on the basis of a series of mutual favours. The common feature of these relations is that favours done in kind (not in cash) are returned in kind, there is no flow of money within the addressees of these networks of favour. The reasons for this are partly the shortage of capital and partly the existence of trust in which family or friendly relations must not be converted into money.

It was also raised that if the local self-governments want development then they have to be initiators of economic development. This also raised the necessity of the training of local government leaders and local entrepreneurs in economic issues.

The participants of the section stated that ICT had not launched new regional processes; rather, in fact, it reinforced the already existing, known tendencies, which resulted in the further decline of the rural areas.

III. ECOLOGY

In order to reduce the negative socio-economic impacts of the global environmental problems, in more and more countries of the world the development and application of environmentally friendly technologies securing a sustainable development in the long run are increasing in importance. In this framework was the production of bioethanol, replacing petrol and diesel fuels, promoted in Hungary. One of the main arguments for bioethanol is that its use can reduce the carbon-dioxide emission. Carbon-dioxide is the main gas strengthening the greenhouse effect.

In the section most presentations dealt with the positions of biofuel production. The government promised a considerable amount of state support for biomass-fuel production. This promise was the basis of the plans made for the creation of biofuel plants, especially in the backward north-eastern part of Hungary, in several places, often in areas very close to each other. Some of these plants are already operating, others are in the phase of construction and there are also settlements where the biomass-fuel plants are in the phase of planning. The production of biofuel was given a priority (maybe a priority too great) in the agricultural strategy of the government because Hungary has a surplus of maize from the year 2006 that might be utilised this way. The extraordinarily dry year

of 2007 and the increase of the food prices both in Hungary and internationally made the government reconsider its positions in this respect. There are also arguments against biomass production, as it may endanger the security of food supply, biodiversity and as a side effect it may even increase environmental pollution.

IV. SOCIETY – COMMUNITY – CULTURE

A common feature of the areas consisting of different types of small villages is that people living there struggle with infrastructure and telecommunication deficiencies, they have counterselected human capacity and practically no economic resources. This is the starting point from where relationships and viable communities should be created in these settlements, viable both internally and outwards. Strong and well organised local communities can play an enormous role in the solution of social security, mental health and local problems.

The existing settlement and rural development concepts should be reconsidered on the basis of the new paradigm, placing the communities capable of action in the centre, on the basis of organisation principles that are sustainable in the long run. These local communities are the resources that are worth developing.

In the different areas of Hungary the new resources have extremely different forms, because after the systemic change it was legally possible for the Church to extend their activity beyond the walls of the temples. In some places the Church is the only institution that does a community organising activity. Where the Church is the organiser of the local community, they concentrate on charity missions meeting their profile, on the assistance of the solution of their everyday problems of the local people in need. In other places gastronomy festivals have a community organising role. The programmes organised around these events offer a complex experience and a consumption possibility for the visitors. In addition to tasting different meals, folklore shows (folk dance, folk music, folk games), purchase of local products and handicrafts workshops offer extra leisure time facilities. The guest is given a complete "package of traditions", meanwhile the experience of the cultural differences and the encounter of cultures enrich both the local inhabitant and the visitors.

V. RURAL DEVELOPMENT

In the rural areas, if local self-governments want development, they have to take the responsibility for economic development. The smaller a settlement, the more the development of the economy depends on the leaders of the local government, and the local entrepreneurs.

In the 2004–2006 period Hungary gained a substantial amount of experience in the field of rural development supports in the European Union. There has been a great interest in the recent years in the Agriculture and Rural Development Operational Programme, especially in the LEADER within the Operational Programme. The approval of the New Hungary Rural Development Plan for the years 2007–2013 allowed Hungarian agriculture and rural development to have access to approximately five billion Euros of support, both Hungarian and EU resources. This amount will be used along four priority axes, which are as follows:

The first axis is designed for the improvement of the competitiveness of the agriculture and forestry sector.

The second axis will serve environmental protection and the development of the natural environment.

The first axis will use 45% of all resources; the latter will have 33% of that.

The remaining amount will be spent on rural development in the classic sense of the word. The third axis can be further divided into three pillars, on which a 12.5% of the total amount of support will be spent:

1st pillar – business development (diversification, support of the establishment and development of micro-enterprises, support of tourism services in the rural areas).

2nd pillar – Developments with community objective (development of the basic services for the rural economy and inhabitants, preservation and modernisation of the rural heritage, village renewal and development).

3rd pillar – Acquisition of skills, promotion of the elaboration and implementation of local development strategies.

The fourth axis of the New Hungary Rural Development Plan contains the LEADER programme, which can use 5.5% of the total of the resources. Finally, technical assistance will absorb 4% of the development resources.

Translated by Zoltán Raffay

A KÖTET SZERZŐI

Antal Z. László tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest

Bakti Krisztina szakreferens, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Vidékfejlesztési, Képzési Szaktanácsadási Intézet (a továbbiakban FVM VKSZI), Budapest

Balcsók István tudományos munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja (a továbbiakban MTA RKK), Alföldi Tudományos Intézet, Debreceni Osztály, Debrecen

Bali János egyetemi tanársegéd, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Intézet, Budapest

Baranyi Béla tudományos osztályvezető, MTA RKK, Alföldi Tudományos Intézet, Debreceni Osztály, Debrecen

Baros Zoltán főiskolai adjunktus, Károly Róbert Főiskola, Regionális és Vidékfejlesztési Tanszék, Gyöngyös

Bódi Ferenc tudományos főmunkatárs, MTA Politikatudományi Intézet, Budapest

Csáki Csaba akadémikus, egyetemi tanár, Corvinus Egyetem, Budapest

Csatári Bálint igazgató, MTA RKK, Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Domján Erika főiskolai docens, Gábor Dénes Főiskola, Budapest

Enyedi Gábor szakreferens, FVM VKSZI, Budapest

Erdős Katalin PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs

Fekete Attila adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba

Fertő Imre tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest

Ficsor Ádám szakállamtitkár, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest

Finta István tudományos munkatárs, MTA RKK, Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Fodor Krisztina PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Agrár-közgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék, Budapest

G. Fekete Éva tudományos osztályvezető, MTA RKK, Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet, Észak-magyarországi Osztály, Miskolc

Harsányi Endre tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen

Harsányi Gergely tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen

Hekliné Herbály Katalin főiskolai tanár, Szolnoki Főiskola, Szolnok

Hevessy Gábor tanszéki mérnök, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen

Hódi Pál elnök, Mórakert Zöldség-gyümölcs Termelői Értékesítő Szövetkezet, Mórahalom

Kanalas Imre tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Katonáné Kovács Judit egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen

Keresztesi József szakmai menedzser, Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság

Kettinger Anita PhD-hallgató, Nyugat-magyarországi Egyetem, Mezőgazdaság- és Élelmiszer-tudományi Kar, Gazdaságtudományi Intézet, Mosonmagyaróvár

Kiss Attila tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Koltai Judit Petra PhD-hallgató, Nyugat-magyarországi Egyetem, Mezőgazdaság- és Élelmiszer-tudományi Kar,Gazdaságtudományi Intézet, Mosonmagyaróvár

Koncz Gábor tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Debreceni Osztály, Debrecen

Koós Bálint tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, Budapest

Kovács András Donát tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Kovács Dezső tudományos munkatárs, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Kovács Katalin tudományos osztályvezető, MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, Budapest

Kovács Richárd tudományos munkatárs, Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézete, Budapest

Kovács Teréz tudományos főmunkatárs, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Kozsdáné Bata Mária főiskolai adjunktus, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

Lieszkovszky József Pál szellemi szabadfoglalkozású, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem

Ludescher Gabriella területfejlesztési referens, Pécsi Többcélú Kistérségi Társulás, Pécs

Márkus Judit egyetemi hallgató, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Sopron

Máté Gábor tudományos segédmunkatárs, PhD-hallgató, MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest

Mazán Márió, Nyugat-magyarországi Egyetem, Mezőgazdaság- és Élelmiszer-tudományi Kar, Vezetés- és Társadalomtudományi Intézet, Mosonmagyaróvár

Mohácsi Márta PhD-hallgató, felnőttképzési oktatásszervező, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Felnőttképzési Intézet, Debrecen

Nagy Attila János pénzügyi auditor, Európai Bizottság, Agrár- és Vidékfejlesztési Főigazgatóság, Agrár Kifizetések Ellenőrzése Főosztály, Brüsszel

Nagy János József földrajztanár, Fazekas Gábor utcai Általános Iskola, Kiskunhalas

Nagyné Demeter Dóra PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet, Debrecen

Nemes Gusztáv tudományos munkatárs, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest

Osgyáni Gábor tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet, Észak-magyarországi Osztály, Miskolc

Pásztohy András miniszteri biztos, miniszteri főtanácsadó, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest

Rácz Katalin tudományos segédmunkatárs, MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, Budapest

Raffay Zoltán főiskolai docens, Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros

Ragadics Tamás PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Salamon Ildikó PhD-hallgató, Nyugat-magyarországi Egyetem, Mezőgazdaság- és Élelmiszer-tudományi Kar, Gazdaságtudományi Intézet, Mosonmagyaróvár

Schwarcz Gyöngyi tudományos munkatárs, Jelenkutatások Alapítvány, Budapest

Seres Antal, elnök, Területi Vízgazdálkodási Tanács, FETIKÖVIZIG, Nyíregyháza

Sipos Judit, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő

Szabó András PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, TTK, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

Szabó G. Gábor tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest

Szabó Gyula tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem, Társadalom-földrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen

Szabóné Pap Hajnalka főiskolai adjunktus, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

Szekeres János ny. egyetemi docens, polgármester, Magyarteleki Önkormányzat

Széles Adrienn tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet

Tóth József szakmai igazgató, Kaledon Team Kft., Szentes

Vágány Zoltán szakreferens, FVM VKSZI, Budapest

Varjú Viktor PhD-hallgató, tudományos segédmunkatárs, MTA RKK, Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Vásáry Miklós tanszéki mérnök, Szent István Egyetem, Európai Tanulmányok Intézete, Gödöllő

Vásáry Viktória egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem, Európai Tanulmányok Intézete, Budapest

Vincze Mária tanszékvezető egyetemi tanár, Babes-Bolyai University of Cluj-Napoca Faculty of Economics

Zbigniew Floriańczyk, a nemzetközi kapcsolatok igazgatója, Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Intézet, Nemzeti Kutatási Intézet, Varsó

Az elmúlt másfél évtized hazai falupolitikájának legnagyobb eredménye, hogy szinte mindenütt javult a lakossági infrastrukturális ellátás és a falukép. A megélhetést biztosító munkahelyek azonban még sok helyütt hiányoznak. A jó munkahelyi ellátottsággal rendelkező városok nem csak saját lakosságuknak, hanem a várost körülvevő térségekben élő falusiaknak is biztosítanak munkahelyeket. Ezzel szemben azokban a városokban, ahol gyenge a munkahelyi ellátottság, ott a környező falvakban élők nagyon jelentős részének nincs munkája. A rossz munkahelyi ellátottsággal rendelkező vidéki térségekben a lakóingatlanok leértékelődnek, ami fokozza a negatív migrációt: a jobb foglalkozási csoportok tagjai elköltöznek, a rosszabbaké odaköltöznek. Akik maradnak, azok jórészt alulmotiváltak, kevésbé vállalkozó kedvűek, beletörődnek saját sorsuk kilátástalanságába. Ilyen légkörben nőnek fel a gyerekek, az új generáció. Magyarország európai uniós taggá válásával elérkezett az idő arra, hogy olyan vidékfejlesztési programokat valósítsunk meg, amelyek révén ezeken a társadalmi csoportokon is tudunk segíteni.

ISBN 978 963 9052 91 8

9 789639 052918